Derleyen: **Alev Alatlı**

KAPADOKYA MESLEK YÜKSEKOKULU

BATI'YA YÖN VEREN METİNLER

-III-

Aydınlanma / Burjuvazi Yüzyılı / Bilim Çağının Zaferi

(1650-1800)

AYDINLANMA

I

"Avrupa'nın vicdani buhranı" - Fransız tarihçi Paul Hazard, *La Crise de la Conscience Européenne* adlı kitabında, 1680 ile On Yedinci yüzyıl arasında entelektüel dünyadaki çalkantıyı[1] böyle tanımlar. On Sekizinci yüzyıl aydınlanmasını hızlandıran bu "buhran" elbette bir felaket niteliğinde değildir. Nitekim Aydınlanma, geçmişle ilgili dehşet verici bir kopuş özelliği göstermemiş, Rönesans ve onun mantıki sonucu olan bilimsel devrimden evrilmiştir. Bu bağlamda, entelektüel sınıfın büyük bir kısmının din ve ilahiyat ağırlıklı düşünce biçimlerinden şikâyetçi olduklarının farkına vardıkları bir dönüm noktasından ibarettir. Fransa'da XIV. Lous'nin, İngiltere'de Restorasyon dönemlerinin[2] düşüşe geçtiği yıllarda, Orta Çağ Katolik ve Protestanlarının dünya görüşlerinden son derece farklı bir dünya görüşü ortaya çıkar. Bu yeni dünya görüşünün Orta Çağ düşüncesine çok şey borçlu olduğuna haklı olarak dikkat çeken, Carl Becker[3], daha da ileri gidecek, filozofların "sırf daha modern malzemelerle yeniden inşa etmek için Kutsal Augustine kentini tahrip ettiklerini" söyleyecektir. Ama onun bu açıklaması "buhran"ın nedenlerini muğlaklaştırmakla kalır. Öte yandan, Aydınlanmayı, "Avrupa kültür ve tarihini oluştura gelen dini ve ilahiyatçı yapılanmaya ters düşen modern tanımına uygun dönemin başlangıcı ve temeli" şeklinde yorumlayan Troeltsch, gerçekleri daha iyi temsil etmektedir.[4]

On Sekizinci yüzyıl Paris'inin ve Fransız taşrasının salonlarında, Mason localarında ve kahvehanelerinde konuşulan konular, makineler ve toplum mühendisliği, doğa yasaları ve eğitim gibi konulardır. Her şeyin filozofların istedikleri gibi gerçekleşme-

1 Paul Hazard, *La Crise de la Conscience Européenne*, Paris, 1935.

2 1639-1651 yılları arasındaki fetret devrinde (İnterregnum) İngiliz, İskoç ve İrlanda krallıklarına bölünen Britanya adalarının, 1660'da İkinci Charles'ın hükümranlığında bir araya gelmeleriyle sonuçlanan süreç.

3 *The Heavenly City of the Eighteenth - Century Philosophers*, New Haven, 1932, s. 31.

4 *Quoted in P. Smith, History of Modern Culture, New York, 1930–4, cilt II.*

diği muhakkaktır. Eski inançları savunanlar çetin artçı muhabereler verirlerken, "Romantikler" kısıtlı da olsa Aydınlanma karşıtı saldırılar düzenlenmeyi başardı. Bunlara rağmen filozoflar geleceği temsil ediyordu ve Batı'nın, Bilim Çağı'na kesin olarak girmesi, onların sayesinde oldu.

İngiltere, Almanya ya da İtalya değil, Fransa'yı Aydınlanman'ın vatanı yapan unsurlar birden fazladır. Bunları, III. Louis saltanatı altındaki eski rejimin *(ancient régime)* çöküşü, orta sınıfının refah seviyesinin ve özbilincinin artması, Almanya'da potansiyel reformcuların halkın arasından çıkmasını engelleyen siyasi manialarır ve filozofların yokluğu şeklinde sıralayabiliriz. Bundan böyle "filozof" olarak adlandıracağımız bu insanlar, yani Voltaire, Diderot ve Ansiklopediciler ve Baron D, Holbach gibi gurbetçiler, yeni bir tür entelektüel sınıf oluşturur. Bu insanlar, teknik ve akademik anlamda filozof olmadıkları gibi, ne bir akademisyen ne bir uzman ne bir nedim ne de bir 'beyefendi"diydi. Kesinlikle fildişi kulesi tipleri değillerdi. Kilise ve üniversitenin yerleşik dünyasına karşı çağırılarını yeni yeni uyanmaya başlamış olan halka doğrudan yapan edipler, halka-indirmeciler *(popularizers)* ve propagandacılardı. İlk örneklerinden biri Fontenelle'dir. Ancak, hareket onu aştı, filozoflar sadece bilgiyi ilerletmeyi değil, aynı zamanda toplumun eğitim ve dini sistemini, ekonomik ve sosyal yapısını, nihai olarak da siyasi sistemini değiştirmeyi arzu eder oldular. Ne bir devrim öngörüleri ne de bir devrim istekleri vardı; buna karşın keskin eleştirileri ve bin bir sosyal iyileştirme projelerinin eski rejimin devrilmesine katkıda bulunduğu şüphesizdir.

Filozofların sahip olduğu nüfuza gelince, bu konuda da en ufak bir şüphe yoktur. Özellikle de Malesherbes'in devraldığı 1750'den sonra hiçbir şekilde vahşi olmayan resmi sansürlere rağmen, fikirler gittikçe daha çok okuyan halka ulaşmayı başarmıştır. Filozoflar, başlangıçta, bilerek ve isteyerek, ortalama eğitimli insanların anlayabilecekleri ve keyfini çıkarabilecekleri şekilde yazar. Almanya üzerine yazdığı 1813 basımı kitabında, Fransız aydınlarının toplum bilincini yorumlayan Mme de Stael, Almanların biçimi içeriği feda ederken, Fransızların fikri iletebilmek için içeriği biçime feda ettiklerini yazmıştır. Böylece, Almanlar soyut ve özgün düşüncede sivrilirken, Fransızlar belirli bir hedefe yönelen toplumsal düşüncede sivrilirler. Bir Parislinin canlı sohbetlere *(esprit de conversation)* ev sahipliği yapan salonu, gezici kütüphaneler ve popüler gazeteler, Avrupa'nın dört bir yanında loca kuran Özgür Masonlar Cemiyeti gibi yeni entelektüel müesseseler, felsefenin büyük kitlelere ulaşması için gerekli kanalları oluştururlar. Ancak, son tahlilde, filozofların nüfuzlarının artma nedeni, Abbé Sieyes'in[5] ifadesiyle, orta sınıfın, ekonomi şöyle dursun, sosyal ve politik olarak "bir şey olmak" umut, arzu ve korkularını dillendirmiş olmalarıdır. Nitekim Richard

5 Emmanuel Joseph Sieyès (1748–1836), Fransız Devrimi'nin önde gelen teorisyenlerinden ve başkeşiş.

Steele'in[6] *Bilinçli Âşıklar* adlı oyununda, Bay Sealand, Bay John Bevil'e, "Söylememe izin ver," der, "Biz tüccarlar seçkinler sınıfının bu son yüzyılda dünyaya açılmış bir kolu olarak, kendinizi her zaman bizden üstün görmüş olan siz topraklı asiller kadar saygın ve hemen hemen aynı ölçülerde de faydalıyız."

Bütün filozoflar burjuva değillerdi, aralarında çok sayıda manastır lideri (başkeşişler, düşkün soylu da vardı; ayrıca, Marksist anlamda dar bir sınıf bilicine de sahip değillerdi. Bununla beraber, eski rejime saldırılarında, son yüzyılda dünyaya açılan "bir şeyler olmaya" istekli sınıfları desteklemekten geri durmadılar. On Sekizinci yüzyıl, Fransız burjuvazisinin sadece zengin değil, aynı zamanda bilinçli olduğu yüzyıldır. Fransız burjuvazisi, geçimlerini ileri gelenlerden ziyade halkın talebiyle sağlayan öncü entelektüellerin masraflarını karşılamalarında onlara yardımcı olmaktaydılar. "Böylece, On Yedinci yüzyılın ayrıcalıklı ve feodal entelektüelliği, yerini On Dokuzuncu yüzyılın demokrat entelektüelliğine bırakmaktaydı."[7] O halde, burjuvazi olmadan filozofların var olmaları neredeyse imkânsızdı. Buna karşın, filozoflar olmadan da burjuvazinin ne özgüveni ne de felsefi temeli eksiksiz olurdu.

II

Aydınlamanın "zihni"ni, Rönesans ve bilimsel devrimle birlikte bu ortam şartladı. Filozoflar özde İnsancıydı. Ne öbür dünyanın gerçekliğine ilişkin hissiyatları vardı ne de ruhaniyetin derinliğine inme hevesleri. Dini meditasyon ve inzivayı hiç anlamazlardı. "Tembellik gibi fıtratımızı aşağılıklaştıran bir eylemin lakabının 'büyüklük' olabileceğini düşünmek ne garip," demişti, Voltaire, insanların başlarına ne geliyorsa bir odada sessizce oturmasını bilmedikleri için geliyor şeklindeki darbımeseliyle ünlü şamar oğlanı Christian Pascal'a. Filozoflar, toplumsallığa ve toplumsal eyleme hayranlık duyardı. Bu dünyayı insanlığın yaşayabileceği daha rahat, daha kabul edilebilir bir yer haline getirmeyi her şeyden çok istediler. Dini hoşgörü, siyasi adalet ve eğitim reformunu teminat altına alma, işkence ve cadı avlarını ortadan kaldırmak için yiğitçe mücadele ettiler ve hayli başarılı oldular. Temel entelektüel başarılarıysa, beşeri ve toplum bilimleri alanlarındadır. Aydınlanma, başta kimya ve biyoloji olmak üzere doğal bilimlerde gelişme kaydetti, ancak en özgün katkıları, doğa bilimcilerin yöntem ve kurallarını insanlığın bütüne yayma çabalarıdır. Her şeyin ölçütü, insan ve insanın dünyasıdır. Sonuç olarak da Aydınlanma, Batı düşünce ve kültürünün iyileştirilmesinin de ötesinde, laikleştirilmesinde derin bir rol oynamıştır. Siyasi ve ekonomik düşünce, dinin etkisinden nihayet kurtulurken, din de gizemli olmaktan kurtulur.

6 Sör Richard Steele (1672 1729), İrlandalı yazar ve politikacı; Joseph Addison'la birlikte ünlü The Spectator dergisinin kurucusu.

7 W.L.Dorn, *Competition for Empire*, 1740-63.

Filozofların kullandıkları kelimeler, bize akıllarının nasıl çalıştığına dair ipucu verirler. *"Akıl"*[8] "doğa" ve "ilerleme" kelimeleri, gerek metinler, gerekse diyaloglarında diğer kelimelere nazaran daha sık kullanılır. On Sekizinci yüz yıl genellikle "akıl çağı" olarak adlandırılır, ancak, "akıl" hemen her çağda başvurulan bir şeydir ve Aydınlanma çağında özel bir anlamı olduğu vurgulanmalıdır. On Dokuzuncu yüzyıl tarihçisi Lecky'nin Aydınlanma akılcılığından anladığı, "belirgin bir doktrinler ya da eleştiriler dökümünü değil, son üç yüz yılda Avrupa'da hayli önem kazanmış olan farklı düşünce ve önyargıları"dır.[9] Nitekim Aydınlanma sürecinde "akıl"ın anlamı "eleştirel akıl"dır; "akılcılık" ise başta ilahiyatçılarınkiler olmak üzere hiçbir düşünceyi sorgulamadan kabul etmemeyi gerektirir. Geleneğe, otoriteye, vahiye ve "gayretkeşliğe" karşıdır ve bu bağlamda, Descartes'ın günün kurum ve törelerine uygulanan sistematik şüpheciliğini yansıtır. On Dokuzuncu yüzyıl pozitivistleri, On Sekizinci yüzyıla "İlahiyat Çağı"ndan sonra geldiğini vurgular şekilde, "Metafizik Çağı" adını taktı. Ne ki, "metafizik" Aydınlanma akılcılarının gözünde işe yaramaz bilgiler üreten bir tür hilekârlıktı. Öyleyse, bu pozitivist filozofların kesinlikle anti-entelektüel olduklarını söylememeli miyiz?[10] Filozoflara göre akıl sağduyu ile eşanlamlıydı; Voltaire, "Son birkaç yılda Avrupa'nın semalarında patlayan ışığın" sağduyunun ışığı olduğunu söyler. Sağduyunun, Orta Çağın skolastik âlimlerinin tabi oldukları kati disipline ihtiyacı yoktur; kendisini Bacon'ın "idol"lerinden kurtarabilen her insan, aklı selim sahibi olabilir.

Filozoflar bir ölçüde kendi akılcılıklarının kurbanı oldular. Kendilerini akılcı ve bilimsel bir toplum yaratmaktaki ileri görüşlülükleri için takdir ederken, lirik şiirinin ve gotik mimarinin derinliğini ya da Hıristiyanlığın ne denli bir umman olduğunu algılayamadıkları için acımalıyız. Montesquieu, *İran Mektupları*'nda (Lettres Persanes) "Şairler, aklıselime pranga vurmayı; aklı, -eski zamanlarda takılarının, süs eşyalarının altına gömülen kadınlar misali- bezeklerle ezmeyi meslek edinmiş insanlardır (...) onları hakir görüyorum," demektedir. Kendisi de bir filozof olan D'Alembert *Büyük Ansiklopedi*'nin ön hazırlığında yer alan söyleminde, felsefi ruhun, "hayal gücünün canlılığını soldurmakla tehdit ettiğini" söylediği tiyatro ve edebiyata da (belles-lettres) yayılıyor olmasından üzüntü duyduğunu ifade eder. Bu tarz ifadeleri okuduğumuz zaman, neden Akıl Çağı'na karşı bir Romantik başkaldırının şart olduğunu da anlayabiliriz.

Aşırı akılcılık, çoğu zaman filozofların siyasi ve ekonomik görüşlerini biçimlendirmiş ve onları insan doğasının naif diyebileceğimiz yorumuna sürüklemiştir. On Ye-

---

8 Metinde "reason" olarak geçen bir kavramın dilimizdeki karşılıkları şunlardır: Akıl, fikir, idrak, anlayış, aklıselim; mantıki.

9 *History of the Rise and Influence of the Spirit of Rationalism in Europe*, New York, 1876, cilt. I.

10 Burada kelime oyunu var: "Kesinlikle" sözcüğünü "positively" olarak kullanıyor, "positively anti-intellectual positivists" şeklinde. (ç.n.)

dinci yüzyılın sonlarında gerçekten tümevarımcı bir toplumbilimi oluşmaktaymış gibi gözüküyordu, ne ki filozoflar bu bilimi geliştirmek adına hemen hiçbir şey yapmadı. Toplum araştırmalarında zamanın itibarlı bilimi olan matematiksel fiziğin yöntemini uyguladılar, geçmiş deneyimlerden ya da hayati istatistiklerden yola çıkacakları yerde, birkaç basit olguyu çözümleyerek bunları genellemeyi seçtiler. Koruyucu Azizleri John Locke'un yaptığı gibi, çoğu zaman, insanın doğası olduğunu kabul ettikleri bir önermeden evrensel yasalar istintaç ettiler. Montesquieu gibi *Kanunların Ruhu*'nu yazmadan önce, antik ve modern çağların anayasalarını toplayıp inceleme zahmetine girişmiş adamlar; tarım ve finans hakkında On Sekizinci yüzyılın Fransa'sında ortaya çıkan somut olgusal çalışmalar gibi istisnalar da vardı. Teorik alanda değilse bile, uygulamada filozofların çoğu "geometri ruhu"nu (esprit geometrique) pozitivizme tercih etmiştir. Sağduyuları ve uygulanabilir reformlara olan ilgileri, Voltaire gibi filozofları gelenekçiler kadar doktrinci olmaktan korumuştur.

İnsan doğası bu filozoflara esas itibariyle rasyonel ve toplumcu görünür. İnsanoğlu çıkarlarını kollar, ancak Adam Smith'in de belirttiği gibi, kişisel çıkarlar çoğunlukla toplum refahının gelişmesine de katkıda bulunur. Matematiksel fiziğin ruhunda evrensel olanı, tekilin özünü teşkil eden bu filozoflar insan doğasındaki salt kişiselliğin ve rastlantısallığın altını çizen tözeli ve evrenseli aramıştır. Onlar aklın kimliğini (sağduyuyu) keşfettiklerini iddia etmiştir. Eğer bir insan mantık çerçevesinde davranmıyorsa, bunun en temel sebebi "orijinal" doğasının bozulmasına neden olmuş yersiz kurumlar ve kötü eğitimdir. Öncelikle şunu hatırlamalıyız: Bu filozoflar ekonomik refah düzeyinin yükselmesine ve On Yedinci yüzyılın büyük bilimsel başarılarına tanıklık etmiş bir dönemde yaşıyordu. Hiç şüphe yok ki onlar ilk günah doktrinini benimsememiştir. Condorcet, "Eğer Pascal bir insanının yozlaşmasını boyayarak kapattığında her zaman haklıysa, kendi yozlaşmasını doğal ve iyileştirilemez genel bir olgu gibi gördüğünde bu Pascal'ı haklı olmaktan çıkarır," der.

Eskiden beri var olan yanılsamalar onu merhametsizleştirmiş ve yozlaştırmıştır. Ancak bizler de çabucak umudumuzu kaybetmemeliyiz çünkü onu aydınlatarak daha iyiye gitmesi ve daha mutlu olması yönünde onu cesaretlendirebiliriz. Pascal insanoğlunu "anlaşılmayan canavar" (incomprehensible monster) olarak nitelendirmiştir. Locke ile birlikte filozoflar onun doğuştan rasyonel olduğuna, onun doğuştan ne iyi ne de kötü bir tabiata sahip olduğuna ve sadece eğitimin onu iyi veya kötü yapacağına inanmayı tercih etmişlerdir.

"Doğa" aynı zamanda rasyonel bir düzen anlamına da gelmiştir. Doğa sanıldığı gibi ne esrarengiz ne de büyük balığın küçük balığı yuttuğu bir düzenden ibarettir. Doğa evrensel ve güvenilir kanunlarca yönetilen sebep-sonuç ilişkisine dayalı kapalı bir sistemdir. İnsanoğlu onu anlayabilir ve onun neler yapabileceğini tahmin edebilir. Onu kontrol edebilir ve insan soyunun mutluluğunu artırmak için onu kullanabilir.

Bir önceki yüzyılda yaşamış ataları gibi, Aydınlanma düşünürleri de "anlaşılmaz, esrarengiz ve karmaşık olana karşı bir nefret" taşıdılar. 1768'deki mecmuasına John Wesley, "İngilizlerin ve aslında Avrupa genelindeki birçok bilimadamının, büyücülerin ve cadıların hurafelerde de olduğu gibi tüm hesaplarını kestiğini" yazmıştır. Wesley "bunun için üzgün olduğunu" ifade eder ancak Wesley'in Aydınlanma zihnini doğru şekilde okuduğu hiç şüphe götürmez. Büyücüler, mucizeler ve doğanın muntazam düzenini engelleyen her şey, filozofların dünyayı yaşamak adına daha makul ve güvenli bir yer haline getirme isteğine karşı gelmiştir.

Filozofların tecrübesizliğine daha önce değinilmişti. Bu tecrübesizlik, en çok onların "ilerleme" kelimesini kullanmalarında belirgin şekilde ortaya çıkar. Onlar Yirminci yüzyılın şaşkın insanını nefes nefese bırakan geleceğe inancını bağlamıştır. George Orwell'in 1984 yılı için yapmış olduğu tüyler ürpertici tahmine kıyasla, "2000" veya "2440" yılları itibariyle dünya, 'aydınlanmış', barış ve birlik içinde bir yer olacaktır. Aydınlanma, Avrupa medeniyetinin en temel taşını temsil eder. O filozoflarda, günümüzün en karakteristik özelliği olarak söyleyebileceğimiz insan doğasının güvenilmezliği ve makine korkusunun hiçbiri yoktu. Onlar, bütün siyasi ve sosyal meseleler için basit bir çözüm yolu olduğuna inanırdı. Basit doğa kanunlarında eğitim, teknolojik ilerleme, artan üretim ancak biraz daha mutluluk getirebilirdi. Voltaire, şüphesiz, dünya için belki de en iyi şeyi yaparak, meydana gelebilecek fırtınaları öncesinden uyarırdı. Ancak Condorcet 1794'de, "insanlığın en mühim devrimlerinden birine yaklaşıyoruz," diyerek genel bir fikri dile getirmişti. İnsanoğlu "aydınlanıyordu", "insanoğlu kendi sebebiyet olduğu azınlık konumundan" artık uzaklaşıyordu. Hal böyle olunca da mutluluğun eli kulağında olduğunu düşünmek de oldukça makuldü.

III

Aydınlanmanın sembolü olan eski rejim, insanoğlu ve onun erekleri arasında tek başına direndi. Dolayısıyla, filozoflar önce dinini, ardından politikalarını ve ekonomisini ortadan kaldırdıkları geçmişin yaşayan kalıntılarını da yok etmek için silahlarını eğitmiştir. Aydınlanma, Batı'da "bilim" ve "teknoloji" arasındaki savaşın başlangıcını ortaya koymuştur. Hıristiyan olan olmayan sayısız görgü tanığı o yüzyıl boyunca dini hıyanetin hatırı sayılır derecede arttığına tanıklık etmiştir. Örneğin, Joseph Priestley hatıratına, Paris'i ziyaretinde, kendisine Hıristiyanlığa inanmayan hatta sözde ateist olarak tanıtılan tüm filozofları orada bulduğunu yazmıştır. "Kendisi de bir filozof olan Le Roi, bana tanıdığı tek Hıristiyan akıl adamının ben olduğumu söylemişti."

Örgütlü Hıristiyanlığa karşı yapılan saldırı, Fransız Kilisesi'nin özel doğasından dolayı Fransa'da en vahim halini almıştı. Mesele sadece kilise kurallarına uygunluğun gitgide laikleşmekte olan bir toplumda bir tarih yanılgısı oluşturması değildir.1685

yılında XIV. Louis'nin Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırmasından bu yana, hiç kimse onun bu dini sapması yüzünden kilisenin onun üzerine ne zaman saldıracağını bilememiştir. Janes Galas ve diğerlerine zulmeden kilisenin nefreti, filozofların "o namlı şeyi" ortadan kaldırmaya ve ateistlerin kökten dincilere ilişkin yaptıkları konuşmalara ilham kaynağı olmuştur. 1790 Kilise Sivil Anayasası ve Devrim süresince Fransa'nın yaptığı sistematik dinsizleştirme bu başkaldırışın mantıksal boyutunu temsil etmişti. Dahası, Avrupa'daki tüm filozoflar köktendinciliğin Batı'daki kronik savaş durumuyla uzaktan yakından bir ilgisi olmadığını iddia etmişlerdi. Onların deizme olan inancı, tüm insanlığın kabullenebileceği, Katolik ve Protestanları birbirlerini boğazlamaktan vazgeçirebilecek basit bir dini inanç bulma isteğinde yatıyordu.

Şüphesiz ki, bu filozofların vahiy dinine karşı besledikleri antipati onların entelektüel varsayımlarına da yerleşmişti. İlkel kilisenin mucizeleri hakkındaki konuşmasında Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı kitabında, "Yersiz hatta zoraki şüphecilik en dini tabiatlara sıkı sıkıya bağlıdır... Doğanın değiştirilemez düzenine itibar etmeye ve bu düzeni gözetmeye çok uzun süre alışık olduğumuzdan, aklımız veya en azından hayal gücümüz, bize Tanrı'nın gözle görülür amellerini devam ettirmeye yeterince hazır olmadığımızı gösterir," sözlerine yer verir. Gibbon burada, Lecky'nin "mucizevi aklın düşüşü" olarak adlandırdığı bu sözleri bize tanık olarak gösterir. Filozofların doğa görüşü, esrarengiz ve mucizevi olan inancın önüne geçmişti. Bu filozoflar, onlara göre mucizenin ta kendisi olan doğa dışında tüm mucizeleri ve tek bir ilah dışında, tüm ilahları reddetmişlerdir.

Voltaire, On Dokuzuncu yüzyılın "Yüksek Eleştiri" temellerinin atılmasına zemin hazırlamış İncil'i acımasız bir eleştiriye maruz bırakmıştı. Benzer şekilde, *Gerileyiş ve Çöküş* adlı kitabının on beşinci, tabiri caizse, "saldırgan" bölümünde Gibbon da Hıristiyanlıktan salt bir insan fenomeni gibi bahsetmişti. Filozoflar bundan haberdar değildi, ancak onlar vahiy dinini karikatürize etmişlerdi. Tarihsel mantıktan yoksun bu filozoflar, bu dine alçak tiranlar ve papazlar tarafından masum halka yutturulmaya çalışılan bir düzenbazlık oyunu muamelesi yapmışlardır.

Ancak bu filozofların hepsi ateist olma yoluna gitmemiştir. Onlar, deizm olarak adlandırdıkları doğal dini, vahiy dini yerine kullanmıştır. Deizm etkisi azaltılmış ılımlı bir inanış biçimiydi ve modern bilime ayak uydurabilecek bir din anlayışını temsil ediyordu. Preserved Smith, deistleri "devletin monarşik yapısını muhafaza etmeyi arzu ederken, aynı zamanda onu yerleşik genel kural kısıtlamaları altına almaya çalışan anayasal reformcular" olarak adlandırır.[11]

Onlar, henüz meydana gelmekte olan bu şeyleri algılamakta zorlanıyor, diğer taraftan da, Tanrı'nın seçilmiş insanlara özel güçler bahşettiği düşüncesine de inanmıyorlardı. Herkesin anlayabileceği genel ilkelere uyan sanat biçiminin en iyi sanat

11 *History of Modern Culture*, cilt. II, s. 505.

olduğunu savunan neoklasik sanat eleştirmenleri gibi deistler de dünyanın pozitif inançlar kovanı içinde muhafaza edilen din çekirdeğinin peşine düşmüştü. Onun ilkesi tekdüzelikti. İnsanların geniş çapta hemfikir olduğu tekdüzelikten kasıt her neyse doğruydu. Seyyah muhbirleri, filozofların Çinlisine, Amerikanına, Hintlisine olduğu kadar Avrupalıya da doğal gelen evrensel bir din inancı arayışı içerisinde olduğunu doğrulamışlardır. Tüm inançların ortak paydasını oluşturan bu doğal din basit ahlak kurallarına indirgendi. Tanrı yine orada yerini muhafaza ediyordu, ancak o Tanrı el açıp dua edebileceğiniz Tanrı olmaktan çıkmıştı. Filozoflar, böyle bir dinin inanç hoşgörüsünü temin etmesini ummuşlardı.

Dönem ilerledikçe, filozoflar eski rejimin siyasi ve ekonomik yönlerinin yanı sıra dini yönlerini de eleştirel hale gelmişti. Hippolyte Taine, 1790 yılının devrimci ruhunu filozofların "gelenekçi ruhundan" elde etti. Ancak o filozoflar gelenekçi değildi. Onların liberalizmi bireyin kendini Adam Smith'in "devlet bereketi" olarak adlandırdığı şeyden uzak tutması ve mahremiyete yapılan rasgele müdahaleden korumasından oluşuyordu. Rousseau'nun tüm kötülüklerin kaynağı olarak şahsi mülkiyete karşı yaptığı saldırı onların görüşleriyle taban tabana zıttı: "Tanrı tarafından konulan sosyal kurallar, mülkiyet hakkının ve onun ayrılmaz bir parçası olan özgürlüğün eşsiz bir biçimde korunmasını emreder." Rousseau'nun demokrasisi de bundan yanadır. Onlar cahil kalabalığı korkutmuştur. On Altıncı yüzyılın Erasmian'larında olduğu gibi, filozoflar da var olan devlet teşkilatını ciddi şekilde bozmadan reformlarını yapmayı umut etti. Onların ilk bahsi, aydınlanmış bir despotluktu ancak Fransız despotlar aydınlanma yolunu reddedince, filozoflar İngiltere'deki anayasal monarşi tipi yönetim biçimine yöneldiler. 1791 Anayasası ve Yurttaş Hakları Bildirgesi aslında onlara uygun olabilirdi. Aydınlanma değil, Rousseau'nun kendisi "eski rejimle uzlaşmanın sonunun geldiğinin" altını çizer.

Yine de Taine'nin tezine ilişkin söylenecek bir şeyler vardır. Aydınlanmanın sosyal teorisi radikaldi, çünkü öyle soyut ve doktrinciydi ki, bu filozoflar organik büyüme olarak durum kavramından yoksundu. Ona parçalarından ayrılabilen ve sonra da salt akıl yoluyla parçaları tekrar birleştirilebilen bir makine muamelesi yaptılar. Onların kâğıt üzerindeki anayasaları ve barış planları, doğaya ilişkin konuşmaları, sosyal sözleşmeleri ve insanoğlunun tabii hakları, elle tutulur gerçekleri ve gelenekleri apaçık hiçe sayıyordu. Condorcet, "Filozoflar, insan haklarına tek basit bir ilkeden yola çıkarak ulaşmıştır," der. Bu, insanoğlunun hislerle donatılmış, muhakeme yetisine sahip, kendisi için iyi olanı ayırt edebilen ve ahlaki olguları edinebilen bir varlık olduğu ilkesidir. Soyut olarak siyasi görüş, devletin birinci el tecrübesini yok sayan Bouron mutlakiyetçiliğinden bir insan ne beklerse odur.

Bu aynı zamanda onların, fiziki doğa kuralları kadar evrensel geçerliğe sahip ve akla yatkın bir "sosyal fizik" kuramı formüle etme emellerinden türemiştir. Sonuç olarak da filozofların "gelenekçi ruhları" bir devrim ruhunun ortaya çıkmasına yar-

dımcı olmuştur. Aydınlanmanın sosyal teorisi, laisizmi ve bireyciliği ile bir ilke imza atmıştır. Filozoflar, büyük sosyal bir problem olarak özgürlüğün kamu düzenin önüne geçtiği bir dönemde yaşamıştı. Hal böyle olunca da bu filozoflar siyasi ve ekonomik meseleleri devlet gözüyle değil, bir birey gözüyle değerlendirmiştir. Bodin'e göre, On Altıncı yüzyıl Fransa'sında din savaşlarının en şiddetli olduğu zamanlarda, "egemenlik" âdeta her derde deva olan bir ilaçtı. Filozoflara göre bu, özgürlük ve eşitlik anlamına geliyordu. Bu filozoflar Locke'tan daha nominalistti. Onlara göre, birey gerçek bir "insandı", devlet ise karşılıklı fırsatları korumak amacıyla bireysel insan tarafından oluşturulmuş yapay bir makineye verilen addı. Aydınlanmanın bireyselciliği, eşitliği öngören büyük bir düzenlemeydi. İnsan doğasının her yerde ve her koşulda aynı olduğunu farz etmek, ulusal ve kültürel farkları, tüm imtiyaz ve sosyal statü farkını ortadan kaldırarak bütün insanlar için bir fırsat eşitliği yarattı. Bunun yanı sıra, siyaset ve ekonomi gibi konular artık tamamen laik bir ortamda tartışılıyordu. Dini, siyaset ve ekonomiden, siyaset ve ekonomiyi dinden ayıran zaman nihayet gelmişti. "Klasik" ekonomi, teokratik varsayımlardan yolunu tamamen ayırmıştı. Siyasi liberalizm, krallara ve mukaddes din adamlarına tanınan kutsal hakları reddederek Locke'ı takip etmiştir ve sonuç olarak da sosyal hiyerarşiyi düzenlemiştir. Locke'ın sözlerinde belirttiği üzere, fedakârlık artık teolojiden siyasete geçiyordu.

Becker, On Sekizinci yüzyılın bir "inanç çağı olduğu kadar bir akıl çağı" olduğunu da ifade eder. Özetlemek gerekirse, belki de Aydınlanmaya ilişkin hatırlanması gereken en önemli şey budur. Filozoflar eski inancın yerine yeni bir inanış biçimi geliştirmiştir. Akla, bilime ve geleceğe olan coşkulu inanış biçimi vahiy din inancının yerini almıştır. Diderot ünlü bir hicviyesinde, "gelecek kuşaklar filozoflarındır, öbür dünya ise din adamlarınındır," der. Soylu vahşilerin On Sekizinci yüzyıl palavraları ve medeniyetin ilk tabii halinden düşüşü, gelecek kuşaklara olan bu derin inancı gölgelememelidir. On Sekizinci yüzyıl tüm yönleriyle diğer yüzyıllardan hatta geleceğe yayılan vizyonuyla On Yedinci yüzyıldan bile ayrılır. Benzer şekilde, doğa bilimciler ve tarihçiler de eski değişmezlik ve döngüsel geri dönüş fikrini savunmaktan vazgeçmeye başlamıştır. Buffon ve Lamarck türlerin değişmezliği ile yeryüzü ve yaşam teorilerinde Darwin'e ilişkin bir kehanette bulunmuştu. Yine, *İnsan Irkının Eğitimi* adlı kitabında Lessing, dinler tarihini ilkel animizm ve hurafeden Hıristiyanlığa hatta Hıristiyanlığın da ötesine yapılan bir geçiş evrimi olarak tanımlamıştır. Görünen o ki, Butterfield'in de belirttiği gibi, filozoflar zamanın bir şeyler yapmayı hedeflediğini düşünüyorlardı. Concerdet'in *Onuncu Evre* kitabında, insanoğlunun biyolojik olarak, maddi ve ahlaki olarak üstün olacakları, dolayısıyla da mutlu olacakları bir dünyaya değinilmişti.

Franklin Van Baumer, Main Currents of Western Thought.
The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers, s. 8.

I
DEVRİM DALGASI, 1689-1815

18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk yılları boyunca Avrupa medeniyeti derin ve karmaşık bir kriz atlattı. Politik ve askeri bir patlama yönüyle bize tanıdık gelen kriz, aynı zamanda çok büyük öneme sahip sosyal bir ayaklanmaydı. Hem sebebi hem de sonucu açısından ekonomik etkenler de en az ayaklanma kadar önemliydi. Son olarak bu tür büyük deneyimlerde görüldüğü gibi Batı düşüncesinin tarihinde hayati bir yer tutar.

Bu tartışmalı çağa "Fransız İhtilali ve Napolyon çağı" olarak atıfta bulunma alışkanlığı, Fransa'nın rolü ne kadar büyük olursa olsun, krizin aslında bütün Avrupa dünyasına yayılan bir kriz olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Geçmişi 18. yüzyılın sosyal yapısı, politik koşulları ve birçok farklı ülkenin en güncel fikirlerinin yanı sıra 17. yüzyılın İngiliz siyasal devrimlerini de kapsamıştır. Başlangıcının en açık işareti, 1775 yılında, İngiliz Kuzey Amerika kolonilerinin isyanıyla Atlantik'in diğer tarafından gelmiştir. 1780'lerin on yılı tek başına Macaristan ve (her ikisi de Habsburg hanedanlığı altındaydı), Hollanda, İsviçre, Danimarka, Polonya hatta daha düşük derecede İngiltere ve İspanya'daki siyasi şoklara şahit olmuştur. Daha sonra 1789 yılından itibaren Fransız depremi meydana gelmiştir.

Önemli bir güncel eser, bu çağı "demokratik devrim çağı" olarak adlandırmıştır. Bu sözcük sadece halkın doğrudan eylemini değil, ayrıca Habsburglu İmparator 2. Joseph ve İspanyol Kral 3. Charles gibi hükümdarlar tarafından ayrıcalıklı azınlıklara karşı yönetilen reform çabalarını da kapsadığı için doğrudur. Yine de kargaşanın büyük oranda çeşitlilik gösteren kaynaklarını akılda tutmak gereklidir. Zamanın belirli Hollandalı radikalleri ve bazı Amerikalı sömürgecileri demokrat olarak tanımlanabilirdi. Diğer taraftan, 2. Joseph'in reformlarına karşı ayaklanan Macarlar ve Belçikalılar ağırlıklı olarak eski ve oldukça dar olan imtiyazlarını ayaklanma yoluyla korumaya çalışan soylular ve varlıklı esnaflardı. Aynı itici güce sahip soylular İsviçre'nin "aydınlanmış despotu" 3. Gustavus'a direnmiş ve sonunda onu 1792 yılında onu öldürmüşlerdir. Gerici unvan sahipleri Fransız monarşisini 1789 yılında Üçlü Meclisi

(Estates General) toplaması için zorlama konusunda öyle büyük bir rol oynamıştır ki, bu adımdan "aristokratik devrimin" zirvesi diye bahsetmek oldukça yaygındır. Mevcut durumun en liberal eleştirmenleri bile siyasi kontrolü doğrudan insan kitlesine aktarmayı amaçlama bakımından hiçbir şekilde demokrat olmayan birçok kişiyi de dahil etmiştir.

Fakat bu düşüncelerin hepsi demokratik bir isyandan bahsederken dikkatli olunması gerektiğini ileri sürerken, 18. yüzyıla dönülürken büyük oranda kabul görmüş birçok geleneğin daha geniş politik yetki, kamu sorumluluğu ve milliyetçi vatanseverlik kavramlarına şiddetli bir şekilde kaydırıldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Bu kaymayı hoş karşılayanlar için yeni bir insan kardeşliği ve eşitlik çağı görünmeye başladı. Fakat diğerlerine göre devrim dalgası ve onun milliyetçi eşliği insan toplumunun kumaşını paramparça etmiş, gerçek dini yolundan çıkarmış ve uluslararası ahlaklılığın bütün uygar kurallarıyla alay etmiştir. Bu savaşların ve tartışmaların ateşi içinde felsefi radikallik ve modern muhafazakârlık arasındaki temel ayrım tanımlanmıştır.

18. yüzyıl Aydınlanması'nın düşünürleri ve yazarları, fikirleri yüzünden krize sebep olmamıştır fakat bu fikirlerden bazıları elbette Avrupa toplumunu politik olanak ortaya çıktığında devrime daha açık hale getirmiştir. Elbette devrim çağının düşünürleri ve yazarları sarsıcı olayları fikir alanıyla ilişkilendirmeye çalışarak hem olayları hem de fikirleri Batı geleneğinin ayrılmaz parçaları haline getirmişlerdir.

A. İFADELERİNİ MEVZUATTA BULAN DEVRİM TEORİLERİ

1. İngiltere Yeni Hükümdarları Hangi Şartlarda Kabul Edecek?

1688 yılında İngiltere'de başgösteren ayaklanmaların en ılımlılarından en radikallerine ve demokratik olanlara kadar hepsi görüş ve taleplerini yasalar, manifestolar ve bildirgelerde ifade etmişlerdir. Aşağıdaki belge, devrimci hareketlerin ve isteklerinin ifade edildiği siyasi duruşları özetlemektedir.

*İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi (1689)**

22 Ocak 1689'da, İngiltere'nin son Stuart Kralı II. James, Fransa'ya kaçtıktan bir ay sonra ve kızı Mary ve onun Hollandalı eşi Orange' lı William, tahtta hak iddia ederek Londra'da konuşlanmışlar ve Westminster'da Danışma Parlamentosu (Convention Parliament) açılmıştır. Parlamentonun açılması için hiçbir hükümdar tarafından çağrıda bulunulmamıştır, bunun yerine krallığın asilleri, James'e sırt çeviren ve William ile Mary'yi İngiltere'yi "Katolik zorbalığından" kurtarmak için çağıran büyük soyluların emriyle toplanmıştır. Üç haftalık tartışmanın ardından 13 Şubat tarihinde

bu parlamento, tacı çifte resmi olarak sunmuştur fakat teklifle birlikte, tahta geçmenin bir koşulu olarak tanınmak üzere, ciddi bir insan hakları bildirgesi de sunulmuştur. Wiliam ve Mary koşulları kabul etmiştir ve maddeler aşağıda görülen İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi olarak yasallaştırılmıştır.

Bu krallığın halkının tüm zümrelerini kanunlara uygun bir şekilde, tamamen ve özgürce temsil eden meşru ve ruhani, dünyevi lortlarda Avam Kamarası Westminster'de bir araya gelirken ve 13 Şubat tarihinde o zamanlar William ve Mary adlarını, Orange prensi ve prensesi unvanlarını taşıyan, böyle çağrılan ve şahsen orada bulunan Majestelerine, bahsedilen lordların ve Avam Kamarası'nın aşağıdaki şekilde kaleme aldıkları bir yazılı açıklamayı sunarken, şöyle ki:

Son Kral II. James, görevlendirdiği çeşitli kötü niyetli danışmanların, yargıçların ve bakanların yardımıyla,

Parlamentonun onayı olmadan, kendisini yasalardan ve bu yasaların icrasından muaf tutma ve iptal etme gücünü elinde tutarak ve bu gücü uygulayarak,

Mezkur güçle aynı fikirde olmaktan muaf tutulmak için mütevazı bir şekilde ricada bulunmaları sebebiyle nice namuslu din adamını tutuklatarak ve haklarında dava açarak,

"Kilise Yetkilileri Mahkemesi" adını taşıyan bir mahkemenin kurulması için, altında resmi devlet mührünü taşıyan bir emirname çıkararak ve bu emirnamenin uygulanmasını sağlayarak,

Parlamento tarafından verilenden başka bir zamanda ve başka bir biçimde ayrıcalık bahanesiyle tahtın çıkarı ve yararına vergi toplayarak,

Barış zamanında parlamentonun onayı olmadan krallığın içinde daimi ordu kurarak ve hazır bulundurarak ve askerleri yasaya aykırı bir biçimde karargâhlara yerleştirerek,

Katoliklerin yasaya aykırı bir biçimde silahlandırılıp görevlendirildikleri sırada, Protestan inancından olan birçok dürüst kişinin silahsızlandırılmasını sağlayarak,

Parlamentoda hizmet verecek üyelerin seçilmesi özgürlüğünü ihlal ederek,

Sadece parlamento tarafından anlaşılabilir birçok konu ve sebep hakkında Yüksek Temyiz Mahkemesi'nde yargısal kovuşturma açarak ve daha başka pek çok keyfi ve yasadışı yönteme başvurarak Protestan dinini, krallığın yasalarını ve özgürlüğünü çökertmeye ve yok etmeye kalkışmıştır.

Son yıllarda yoz ve niteliksiz kişiler mahkeme jüriliğine yeniden katılırken ve hizmet verirken ve özellikle vatan hainliği mahkemeleri mülk sahibi olmayan jüri üyelerince yürütülürken,

Kişilerin özgürlüklerini korumak için çıkarılan yasaların yararlarını ortadan kaldırmak amacıyla ceza mahkemelerinde suç işlemiş kişiler için gereğinden fazla kefalet ödenmesi gerekirken,

Oldukça yüksek para cezaları verilirken,

İnsanlar yasadışı ve acımasız cezalara çarptırılırken,

Kişiler hakkında daha herhangi bir mahkûmiyet kararı veya hüküm çıkmadan önce, ödeyecekleri kefalet ve çekecekleri hapis cezalarıyla ilgili çeşitli bağışlarda ve vaatlerde bulunurken,

Tüm bunlar, bu krallığın bildik yasalarıyla, tüzükleriyle ve özgürlüğüyle bütünüyle ve doğrudan çelişirken,

Adı geçen, son Kral II. James tahttan çekildiği için tahtın boşta kalmasından sonra (Yüce Tanrı tarafından bu krallığı papacılıktan ve keyfi yönetimden kurtarmak amacıyla yüce elçisi seçilen) Orange Prensi Hazretleri, (ruhani ve dünyevi lordların ve Avam Kamarası'ndaki çeşitli önde gelen kişilerin tavsiyeleri üzerine) dinlerinin, yasalarının ve özgürlüklerinin yeniden yok edilme tehlikesine düşürülmemesi için bir kurum kurmak üzere kendilerini temsilen parlamentoya yollanmayı hak edebilecek, bin altı yüz seksen sekiz yılının[12] Ocak ayının 22. günü Westminster'da buluşup toplantı yapabilecek kişiler seçmeleri için Protestan olan ruhani ve dünyevi lordlara mektuplar yazdırmışken ve çeşitli idari bölgelere, şehirlere, üniversitelere, kasabalara ve liman gruplarına da başka mektup yazdırmışken; bu mektuplara dayanılarak da seçimler yapılmışken,

Böylece yukarda sözü edilen ruhani ve dünyevi lordlar ve Avam Kamarası ilgili mektuplar ve seçimlere göre ulusun tamamının özgürce temsil edildiği bir toplantıda bir araya gelerek, yukarıda sözü edilen amaçlara ulaşmak için en iyi yolları bulmak üzere ciddi düşüncelerini göz önünde bulundurarak ilk olarak, atalarının buna benzer bir durumda yaptıkları gibi, eski hak ve özgürlüklerini doğrulamak ve eski hakları ve özgürlüklerini açıklamak üzere aşağıdakileri ilan etmişlerdir:

Parlamentonun onayı olmadan kralın yetkisine dayanarak sözde yasaları veya yasaların yürütülmesini askıya alma gücü yasadışıdır.

Son zamanlarda varsayıldığı ve uygulandığı gibi, kralın yetkisine dayanarak, sözde yasaları ve bu yasaların yürütülmesini gereksiz kılma gücü yasadışıdır.

Son "Kilise Yetkileri Mahkemesi'nin" kurulması için çıkarılan emirname ve benzeri ihtivadaki diğer tüm emirnameler ve mahkemeler yasadışı ve zararlıdır.

12 17. yüzyılda İngiltere'de hâlâ kullanılan eski tip takvimde (veya Jülyen takvimi) yeni yıl mart ayında başlamaktaydı. (ç.n.)

Ayrıcalık bahanesiyle, parlamentonun onayı olmadan kabul edildiğinden ya da edileceğinden daha uzun bir süre için ve başka bir biçimde tahtın yararına vergi toplamak yasadışıdır.

Krala dilekçe yollamak kişilerin hakkıdır ve bu dilekçeler sebebiyle yapılan suçlamalar ve davalar yasadışıdır.

Parlamentonun onayı olmadığı sürece barış zamanında krallık sınırları içerisinde sürekli bir ordunun kurulması ve hazır bulundurulması yasaya aykırıdır.

Protestan olan kişiler koşullarına uygun bir şekilde ve yasanın izin verdiği şekilde savunmaları için silah taşıyabilir.

Parlamento üyelerinin seçimi serbest olacaktır.

Konuşma özgürlüğü ve parlamentodaki tartışmalar ve işlemler parlamentodan başka hiçbir yerde ya da mahkemede suçlama ya da sorgulama konusu yapılmamalıdır.

Gereğinden fazla kefalet gerekli olmamalı, aşırı para cezaları verilmemeli ve acımasız ve alışılmışın dışında cezalar uygulanmamalıdır.

Jüri üyeleri gerektiği gibi jüriliğe seçilmeli ve yeniden seçilebilmelidir. Vatana ihanet davalarında jüri üyeliği yapanlar mülk sahibi olmalıdır.

Belirli kişilerin hükümden önce bütün bağışlar ayrıca para cezası ve haklarını kaybetmesiyle ilgili söz verilmesi yasadışıdır ve gereksizdir.

Parlamento, şikâyetlerin giderilmesi, yasaların düzeltilip güçlendirilmesi ve korunması amacıyla sık sık toplanacaktır.

Bütün mülklerin ve her bir mülkün tartışmasız hak ve özgürlükleri olmasını ve sözü geçen mülklerde bulunan insanların zararına sebep olacak hiçbir beyan, hüküm, işlem veya davanın bundan böyle hiçbir şekilde sonuca vardırılmamasını iddia, talep etmekte ve bunda ısrar etmektedirler. Hak taleplerinde Orange Prensi Hazretleri'nin bildirisi tarafından tam bir telafi ve çare elde etmenin tek yolu olarak özellikle desteklenmektedirler. Bu nedenle, sözü geçen Orange Prensi Hazretleri'nin bu zamana kadar kendisi tarafından geliştirilmiş kararı düzelteceğine ve burada belirtilen haklarının çiğnenmesine ve dinleri, hakları ve özgürlüklerine yapılan diğer saldırılara karşı hâlâ korunacaklarına güvenleri sonsuzdur. Sözü geçen ruhani ve dünyevi lordlar ve Avam Kamarası Westminster'da toplanmıştır ve Orange Prensi ve Prensesi William ve Mary'nin kendi yaşamları ve vârislerinin yaşamı boyunca sıralanacak krallık ve dominyonların tahtını ve asil onurunu korumak üzere İngiltere, Fransa, İrlanda, ayrıca sahip oldukları dominyonların kralı ve kraliçesi olduklarına ve öyle ilan edileceklerine, krallık gücünün yegâne ve tam icrasının ortak yaşamları boyunca sözü geçen prens ve prenses adına Orange Prensi'nde olmasına ve onun tarafından uygulanma-

sına ve vefatlarının ardından bahsi geçen krallık ve dominyonların tahtı ve asil onurunun bahsi geçen prensesin vücudunun vârislerinin bu durumda Danimarka Prensesi Anne ve onun bedeninin vârislerinin ve yine bu durumda bahsi geçen Orange Prensi'nin bedeninin vârislerinin olmasına karar vermiştir. Ruhani ve dünyevi lordlar ve Avam Kamarası sözü geçen prens ve prensesin de aynı şekilde kabul etmesi için dua etmektedir. (…)

Sözü geçen Majestelerinin bahsi geçen ruhani ve dünyevi lordlar ile Avam Kamarası'nın kararı ve isteğine uygun şekilde İngiltere, Fransa, İrlanda krallıklarının ve onlara ait dominyonlarının tacını ve asil onurunu kabul ettikleri bahsi geçen bildiride bulunmaktadır. Majesteleri, sözü geçen iki kamaranın, yani ruhani ve dünyevi lordlar ile Avam Kamarası'nın toplanmasından ve Majestelerinin asil eşliğinde krallığın dini, yasaları ve özgürlüklerinin çözüme kavuşturulması için etkili bir karar çıkarmasından memnuniyet duymuştur. Böylece gelecekte yeniden yok edilme tehlikesinde olmayacaklardır. Sözü geçen ruhani ve dünyevi lordlar ile Avam Kamarası bunu kabul etmiş ve uygun bir şekilde hareket etmeye devam etmiştir.

* *English Historical Documents*, düzeltme Andrew Browning, Oxford University Press, London, Eyre & Spottiswoode, 1953, VIII, 122-124, 126.

2. İngiliz Sömürgecilerin Talepleri Nelerdir?

1776 yılının ilkbaharı ve yaz başı boyunca İngiltere'nin birbiri ardına ayaklanan Kuzey Amerika kolonilerinde, itirazlarını ve taleplerini yazıya dökmek amacıyla toplantılar yapılır. Sömürgelerin önderleri, İngiltere'nin 1689 tarihli İnsan Hakları Bildirgesi'nden (yukarıya bakınız) etkilenmiş olmakla birlikte, ilk modern siyasi teorinin büyük bölümünü somut maddelere dönüştürmektedirler. Bu tür belgelerin en ünlüsü, 12 Haziran 1776 tarihinde Virginia Kongresi'nde benimsenen ve daha sonra yeni devlet anayasasına dahil edilen İnsan Hakları Bildirisi'dir. Büyük oranda George Muson'un çalışması olan belgenin dine ilişkin son maddesi Patrick Henry tarafından tasarlamıştır.

*Virginia İnsan Hakları Bildirisi (1776)**

Bu bildiri, Virginia'nın iyi halkının eksiksiz ve özgürce toplanan temsilcileri tarafından ilan edilen bir haklar bildirisidir ve bu haklar, hem onlar hem de onların gelecek nesilleri için yönetimlerinin temeli ve hukuki dayanağı olacaktır.

1. Tüm insanlar eşit derecede özgür ve bağımsız doğarlar. Bir toplum içine girdiklerinde hiçbir anlaşmayla yoksun bırakılamayacakları ve gelecek nesillerinin ellerinden alınamayacak mülk edinme ve mülke sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı sayesinde edindikleri yaşam ve bağımsızlık hakkı gibi doğuştan gelen belli bazı hakları vardır.[13]
2. Tüm güç halkta toplanır ve sonunda halktan gelir; sulh hâkimleri gibi kişiler halkın vekilleridir ve her zaman halka karşı sorumludurlar.
3. Yönetim; halkın, ulusun ya da kamuoyunun ortak yararı, savunması ve güvenliği için kurulmuştur veya kurulmalıdır; çeşitli yönetim biçimleri ve yönetim şekilleri içinde en iyisi, en fazla mutluluğu ve güvenliği sağlayabilen ve kötü yönetime karşı en etkin önlemleri alabilen yönetimdir; herhangi bir yönetim bu amaçlar için yetersiz bulunduğunda veya bu amaçlarla çeliştiğinde toplumun çoğunluğu, kamu refahına en uygun olduğu hükmü verilen bir biçimde, bu yönetimde reform yapmak, yapısını değiştirmek ya da yönetimi ilga etmek hakkına sahiptir ve bu hak vazgeçilmez, devredilemez ve iptal edilemez bir haktır.
4. Devredilemeyecekleri gibi, sulh hâkimliği, yasamacılık ve yargıçlık makamlarında babadan oğla geçmemesi gereken, kamu hizmetleri dışındaki durumlarda, hiçbir kişi ve kişiler topluluğu toplumdan özel veya ayrı kazanç ya da imtiyaz elde etme hakkına sahip değildir.
5. Devletin yasama ve yürütme güçleri birbirlerinden ve yargılama gücünden ayrı olmalıdır; bu ilk iki gücün üyelerinin baskı kurmaları engellenmelidir ve halkın yükünü hissederek ve paylaşarak belli aralıklarla başlangıçta alındıkları özel yaşamlarına geri dönmelidirler; kadrolardaki açıklar yasaların hükümlerine uygun şekilde eski üyelerin hepsinin veya bir kısmının uygun olacağı veya olmayacağı, sık aralıklarla yapılan belirli ve düzenli seçimlerle doldurulmalıdır.
6. Meclislerde halkın temsilcisi olarak hizmet verecek üyelerin seçimi serbest olmalıdır; topluma bağlılık ve sürekli genel ilgi beslediğine dair yeterli delili alan herkesin oy hakkı vardır; kamu yararı için,[14] kendinin ya da seçtiği temsilcilerin rızası olmadan kişiden vergi alınamaz, mülkünden yoksun bırakılamaz; aynı şekilde, kamu yararını göz önünde bulundurarak bağlı olmadığı yasalara bağlanamaz.
7. Halkın temsilcilerinin onayı olmadan yasaları veya yasaların yürütülmesini askıya alma gücü kişilerin haklarını aşağılayıcıdır ve uygulanmamalıdır.

13 Bunu Locke, *Hükümete Dair İki Risale* ile karşılaştırınız (sf. 859).
14 Bunu *Magna Carta* ile karşılaştırınız, (sf. 370).

8. Tüm ciddi yolsuzluk durumlarında ve cezai hallerde, kişi kendisine yapılan suçlamanın gerekçesini ve niteliğini sorma, suçlamayı yapanlarla ve tanıklarla yüzleşme, kendi lehine olan delilleri isteme, kendi çevresinden seçilmiş olanlar oybirliğiyle karar vermedikçe suçlu sayılmayacaktır ve, tarafsız bir jüri önünde, hızla yargılanmayı talep etme hakkına sahiptir; kişi kendi aleyhine delil göstermeye zorlanamaz. Ülkenin bu konuda bir yasası ya da kendisine eşit kişilerin bir kararı olmadıkça kimsenin özgürlüğü elinden alınamaz.
9. Aşırı kefalet gerekli olmamalıdır; yüksek para cezaları verilmemelidir; acımasız ve alışılmışın dışında cezalar uygulanamaz.
10. Bir görevliye veya elçiye, işlenen suç hakkında delil olmadan kuşkulu yerleri araması için ya da ismi verilmemiş, suçu açıkça anlatılıp delillerle desteklenmemiş suçlara sahip kişi ya da kişileri yakalaması için verilen genel yetkiler yanlış ve baskıcıdır; bu tür yetkilerin verilmemesi gerekir.
11. Mülkiyetle ilgili çatışmalarda ya da kişiler arasındaki özel davalarda eskiden de kullanılan jüriyle yargılama diğer yargılama yöntemlerine göre daha tercih edilmelidir ve bu yönteme saygı duyulmalıdır.
12. Özgürlüğün en güçlü kalelerinden birisi de basın özgürlüğüdür; despotik yönetimler dışında hiçbir şey tarafından sınırlandırılamaz.
13. Silah eğitimi almış kişilerden kurulu düzenli bir milis gücü özgür bir devletin en uygun, en doğal ve en emin güvenlik aracıdır; barış zamanında daimi ordular bulundurmak ülkenin özgürlüğü için tehlikeli görülerek kaçınılmalıdır; ordu her durumda, sivil gücün emri altında bulunmalı ve sivil güç tarafından yönetilmelidir.
14. Halkın tek bir yönetim kurmaya hakkı vardır, bu nedenle, bu sınırlar içinde Virginia yönetiminden ayrı veya bağımsız bir yönetim kurulmamalıdır veya oluşturulmamalıdır.
15. Ancak adalete, ılımlılığa, tutumluluğa ve erdeme sıkı sıkıya bağlı kalarak ve sık sık temel ilkeleri tekrarlayarak bir halk özgür bir yönetimi ve özgürlüğün nimetlerini koruyabilir.
16. Dinimiz veya Yaradan'a borçlu olduğumuz görevimiz ve bunu yerine getirme tarzımız, şiddet ve baskıyla değil, ancak mantık ve inançla yönetilebilir; bu nedenle herkes vicdanının buyruklarına göre dinini özgürce yaşama hakkına sahiptir; Hıristiyan sabrını, sevgisini ve merhametini birbirine göstermek herkesin karşılıklı görevidir.[15]

* *Documents of American History*, düzeltme Henry Steele Commager, New York, Appleton-Century Crofts, 1949, sf.103-104

15 Bunu *Theodosius Kodeksi* ile karşılaştırınız (sf.182).

3. Bir Ulusun Doğuşunu Ne Doğrular?

Birçok Amerikalı, Bağımsızlık Bildirgesi'ni, güçlü genel ilkelerin ifadesi, Büyük Britanya Kralı III. George'a karşı davanın dayanaklarını ve kapsamını ayrıntılı olarak belirten bir belge ve ayrı bir ulusal tarihin başlangıcını belirten siyasi bir anlaşma olarak görmektedir. Belge, bu özelliklerin hepsine sahipti fakat ayrıca 18. yüzyıl Batı düşüncesinin mirasında bütün medeniyetten doğan ve aynı zamanda o medeniyete hitap eden önemli bir maddeydi. Philadelphia Kıta Kongresi tarafından 1776 yılının Mayıs ayında atanan beş kişilik tasarı komitesi, özellikle John Locke gibi siyasi Aydınlanma teorisini çok iyi bilen delegelerden oluşmaktaydı. Komitenin diğer üyelerinin yazma görevini verdiği genç Virginia centilmeni Thomas Jefferson, komite üyesi arkadaşı Benjamin Franklin gibi başlıbaşına bir Amerikan filozofuydu. Nihai belge, Franklin ve meslektaşlarının özgürlük ve egemenliğe dair soyut doktrinlerini isyankar kolonilerin durumuyla ilişkilendirme çabalarının sonucunda toparlanmıştır. (FF)

*Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776)**

4 Temmuz 1776 tarihli Kongre'de On Üçüncü Amerika Birleşik Devletleri'nin oybirliğiyle kabul ettiği bildirge şöyledir:

İnsanı ilgilendiren olayların akışı içinde, bir halkın kendini bir başka halka bağlayan siyasal bağları koparmak ve doğa kanunlarının ve Tanrı'nın ona dünya güçleri arasında bağışladığı ayrı ve eşit yeri almak gereğini duyduğu zaman, insanlığın fikirlerine duyduğu yerinde saygı, o halkı bu ayrılmaya zorlayan nedenleri açıklamakla yükümlü kılar.

Tüm insanların eşit yaratıldığını, Yaradanları tarafından kendilerine devredilemez hakların verildiğini ve bu hakların Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğa Erişme haklarının bulunduğu gerçeklerinin apaçık ortada olduğunu kabul ediyoruz. Bu hakları güvence altına almak amacıyla insanlar arasında adil güçlerini, yönetilenlerin onayından alan yönetimler kurulur. Herhangi bir yönetim biçimi bu hedefler için zararlı olmaya başladığında bu yönetimi değiştirmek ya da feshetmek ve güvenliklerini ve mutluluklarını etkilemesi kendilerine en muhtemel görünen bir şekilde güçlerini düzenleyerek ve yönetimin temelini o tür ilkelere dayandırarak yeni bir yönetim kurmak halkın hakkıdır. Aslında sağduyu, uzun bir geçmişi olan yönetimlerin sudan ve geçici nedenlerle değiştirilmemesini buyurur; bu nedenle, insanların durumlarını düzeltmek amacıyla alışılagelen yönetim biçimlerini değiştirmek yerine, kötülüklere katlanmaya daha meyilli oldukları tecrübeyle sabittir. Ancak sürekli aynı amacın peşinde uzun bir yolsuzluklar ve zorbalıklar silsilesi, halkı

mutlak bir despotizme sürüklemek niyetini açığa vurursa, o zaman böyle bir yönetimi yıkmak ve gelecekteki güvenlikleri için yeni koruyucular seçmek, o halkın hakkı ve görevidir.[16] İşte bu kolonilerin sabırla katlandıkları durum budur ve yine bu durum şu an onları eski yönetim biçimini değiştirmekten alıkoyan gerekliliktir. Büyük Britanya'nın şu anki kralının dönemi, hepsi bu devletler üzerinde mutlak bir Zorbalık kurma amacıyla tekrarlanan zararların ve yağmaların dönemi olmuştur. Bunu kanıtlayabilmek için gerçeklerin dürüst dünyaya sunulması gerekmektedir:

Kamu refahı için en sağlıklı ve gerekli olan yasalara onay vermeyi reddetmiştir.

Onayı alınana kadar yürütmeleri askıya alınmadığı sürece valilerinin acil ve büyük öneme sahip yasaları çıkarmalarını yasaklamıştır ve yasalar askıda kaldığında ise yasalarla ilgilenmeyi tamamen göz ardı etmiştir.

Kendileri için paha biçilemez ve sadece zorbalar için korkunç olan yasama gücünde temsil haklarından vazgeçmedikleri sürece, geniş halk kitlelerinin barınmalarına ilişkin pek çok yasayı çıkarmayı reddetmiştir.

Yasamayla kurumlarını, kendi fikirleriyle uzlaşmalarını sağlayana kadar tüketme amacıyla, devlet arşivinin bulunduğu yerden uzak, alışılmadık ve uygunsuz yerlerde toplantıya çağırmıştır.

İnsanların haklarına yaptığı saldırılara mert ve sert bir şekilde karşı durdukları için Temsilciler Meclisi'ni devamlı olarak dağıtmıştır.

Söz konusu dağıtmaların ardından uzun bir zaman yeni temsilcilerin seçilmesini reddetmiştir, bu yüzden devlet dışarıdan gelebilecek bir saldırının ya da içerdeki sarsıntıların bütün tehlikelerine karşı savunmasız durumdayken yok etme gücü bulunmayan yasama gücü halka dönmüştür.

Bu devletlerin nüfuzlarını engellemek için çabalamış ve bu amaçla Yabancıların Vatandaşlığa Kabul Yasası'nı engellemiş, göçleri teşvik etmek üzere hazırlanan yasaları geçirmeyi reddetmiş ve yeni Arazi Tahsisi koşulları yaratmıştır.

Yargı gücü kurmak üzere hazırlanan yasalara onay vermeyi reddederek yargı idaresini engellemiştir.

Yargıçların görev sürelerini, maaşlarının miktarını ve ödeme biçimini sadece kendi iradesine bağlı hale getirmiştir.

Halkımıza saldırsınlar ve halkı tüketsinler diye sayısız yeni makam oluşturmuş ve buralara büyük memur kitleleri yollamıştır.

Mevzuatımızın onayı olmadan barış zamanında aramızda daimi ordu bulundurmuştur.

Askeriyeyi sivil güçten bağımsız ve üstün hale getirmeye çalışmıştır.

---

16 Bunu Hobbes'un *Leviathan* ile karşılaştırınız (sf. 830).

Bizi anayasamıza yabancı ve yasalarımız tarafından tanınmayan bir yargı biçimine bağlı hale getirmek için başkalarıyla işbirliği yapmış ve aşağıdaki sebeplerden dolayı sahte mevzuatlarının yasalarına onay vermiştir:

Silahlı birlikleri aramızda konuşlandırmak,

Bu devletleri, halklarına karşı işleyecekleri olası cinayetler için sözde yargılamalarla bir mahkeme ile cezadan korumak,

Dünyanın her yeriyle yaptığımız ticareti kesmek,

Rızamız olmadan bize vergi yüklemek,

Birçok durumda jürili bir mahkemenin yararlarından bizi yoksun bırakmak,

Bizi işlemediğimiz suçlar yüzünden yargılanmak üzere deniz aşırı yerlere götürmek,

Sınır komşumuz bir idari bölgede özgür İngiliz hukuk sistemini kaldırmak, keyfi bir yönetim kurmak ve aynı, mutlak egemenliği bu kolonilere tanıtmak üzere bu yönetimi birörnek ve uygun bir araç haline getirmek için bu yönetimin sınırlarını genişletmek,

Ayrıcalıklarımızı elimizden almak, en değerli yasalarımızı yürürlükten kaldırmak ve Yönetim biçimimizi kökünden değiştirmek,

Yasama kurumumuzu askıya almak ve her türlü durumda bizim için yasa koyma gücünü elinde bulundurduğunu ilan etmek.

Kendi himayesi altında olmadığımızı ilan ederek ve bize karşı savaş açarak yönetimden çekilmiştir.

Denizlerimizi talan etmiş, kıyılarımıza harap etmiş, kentlerimizi yakıp yıkmış ve halkımızın yaşamını mahvetmiştir.

Bu sırada, barbarlık zamanlarında yapılanlardan bile daha beter ve uygar bir ulusun liderine yakışmayan, gaddarlık ve zalimlik şartları altında zaten başlamış olan ölüm, yalnızlık ve zorbalık çalışmalarını tamamlamak üzere yabancı paralı askerlerden kurulu büyük orduları sevk etmiştir.

Açık denizlerde esir tutulan kendi vatandaşlarımızın hepsi kendi ülkelerine silah doğrultmaları, kendi arkadaşlarının ve kardeşlerinin katili olmaları veya kendi elleriyle kendilerini öldürmeleri için zorlanmıştır.

İç ayaklanmaları kışkırtmış ve sınır bölgelerinde oturan, bilinen savaş yöntemleri; bütün yaş, cinsiyet ya da hal gözetmeksizin herkesi yok etmek olan acımasız Kızılderili vahşileri geliştirmeye çalışmıştır.

Bu baskıların her evresinde düzeltme yapılmasını en mütevazı şekilde talep ettik. Durmadan yinelediğimiz ricalarımızın karşılığı, durmadan uğradığımız kayıplar oldu. Karakteri her şekilde bir zorbayı tanımlayan eylemlerle kendini gösteren bir prens, özgür halkın hükümdarı olmak için uygun değildir.

Britanyalı kardeşlerimizden de bir şey istemiyoruz. Mevzuatlarının üzerimizde izin verilemez bir yargı gücü kurma girişimleri konusunda onları zaman zaman uyardık. Buraya hangi koşullar altında göç edip yerleştiğimizi onlara anımsattık. Doğal adalet ve yüce gönüllerine seslendik, akrabalık bağlarımıza dayanarak, kaçınılmaz olarak bağlantımızı ve haberleşmemizi kesecek bu yağmaları reddetmelerini rica ettik. Fakat onlar da adaletin ve kan bağımızın feryatlarına kulaklarını tıkadılar. Bu yüzden, sırf gereklilikten, ayrılığımızı ilan etmek ve bütün insanlığı gördüğümüz gibi onları da savaşta düşman, barışta dost olarak gördüğümüzü bildirmek zorundayız.

Bu yüzden, bu genel kongrede toplanan, Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcileri olarak, dürüst niyetlerimizle dünyanın yüce hâkimine başvurarak bu kolonilerin iyi insanları adına onların verdiği yetkiyle Birleşik Kolonilerin özgür ve bağımsız devletler olduklarını; Britanya Krallığı'na karşı her türlü Bağımlılıklarının sona erdiğini; bu kolonilerle Büyük Britanya Devleti arasındaki her türlü siyasal ilişkinin sona erdirildiğini ve sona erdirilmesi gerektiğini, özgür ve bağımsız devletler olarak savaş açmak, barış ilan etmek, ittifaklar kurmak, ticareti düzenlemek ve diğer tüm Bağımsız devletlerin gerçekleştirme hakkına sahip oldukları bütün eylemleri gerçekleştirebileceklerini ve sayılanların hepsini yapmaya hakları olduğunu resmi bir şekilde ilan eder ve yayımlarız. İlahi takdirin korumasına dayanarak işbu bildirgenin korunması için karşılıklı olarak yaşamımız, servetimiz ve kutsal onurumuz adına ant içeriz.

* *The Declaration of Independence*, Oxford University Press, 1947, s. 3-7.

4. Fransız Vatandaşlarının Talep Ettikleri Özgürlükler Nelerdir?

1789 yazı itibariyle patlayan Fransız Devrimi, münfesih Üçlü Meclisi[17] benzeri bulunmayan Millet Meclisi ile değiştirme noktasına varmış olmasına karşın, ulusun yeni bir anayasaya sahip olmak üzere olduğu belliydi. Dahası, Fransızların XVI. Louis'nin hükümdarlığı altında yaşamaya devam edebileceklerini varsaydıkları da belliydi. Hal böyle olunca, anayasal monarşiden talep edilebilecek meşruiyet ve kişisel özgürlük güvencelerinin tanımlanması gereği aciliyet kazandı. İngiltere ve Birleşik Devletler örneklerinden Meclis, 27 Ağustos'ta İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ni benimsedi. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi, Fransız versiyonu On Sekizinci yüzyıl liberalizmi temelinde oluşturduğu hak iddialarını birtakım münferit şikâyetleri giderecek şekilde düzenlemiştir.

17 (États-Généraux) Krallığı oluşturan üç erkten oluşan devrim-öncesi Fransız temsilciler meclisi; bunlar, ruhban sınıfı, asiller ve halktı. Danışma meclisi hüviyetinde olan Üçlü Meclis, kralın çağrısı üzerine toplanırdı. (y.n.)

*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789)**

Millet Meclisi'ni oluşturmak üzere toplanan Fransız halkı temsilcileri, halkın uğradığı felaketlerin ve yönetimdeki yolsuzlukların başlıca nedeninin insan haklarına ilişkin bilgisizlik, kayıtsızlık veya itaatsizlik olduğunu göz önünde bulundurarak, insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarını resmi bir bildiri halinde belirtmeye karar vermiştir. Böylece bu bildiri, toplumun tüm üyeleri için sürekliliğini koruyarak, fertleri hakları ve görevleri hakkında sürekli olarak bilinçli tutabilir, gerek yasama gerekse yürütme erklerinin yasalarını siyasi kurumlarının bütünün hedefleri doğrultunda oluşturmakla yükümlü kılarak daha saygın bir hale getirebilir ve vatandaşların taleplerinin bundan böyle basit ve bilindik ilkelere dayanarak anayasanın korunmasına ve genel refahın sürdürülmesine daha çok katkıda bulunabilir. Sonuç olarak, Millet Meclisi, Yüce Tanrı'nın huzurunda ve himayesinde aşağıdaki insan ve yurttaş haklarını tanımakta ve ilan etmektedir:

Madde I: İnsanlar, özgür ve eşit haklarla doğar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak kamu yararına dayandırılabilir.

Madde II: Bütün siyasal birliğin amacı, insanın doğal ve daimi haklarını korumaktır. Bu haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarıdır.

Madde III: Egemenlik ilkesi esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş veya hiçbir birey açıkça ulustan kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanamaz.

Madde IV: Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmeyi kapsar. Böylece her kişinin doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlar dışında hiçbir sınıra sahip değildir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.

Madde V: Yasa haklı olarak ancak toplum için zararlı eylemleri yasaklayabilir. Yasanın yasaklamadığı bir şey engellenemez ve hiç kimse yasanın gerektirmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.

Madde VI: Yasa, genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların gerek bireysel olarak, gerekse temsilcileri aracılığı ile yasanın oluşturulmasına katılma hakları vardır. Yasa herkesi aynı şekilde korumalı veya cezalandırmalıdır. Yasa önünde eşit olan tüm yurttaşlar, kapasitelerine göre ve erdemleri ile yetenekleri dışında hiçbir ayrım gözetmeksizin her türlü kamu görevi, rütbe ve makamlarına eşit olarak kabul edilirler.

Madde VII: Yasanın belirlediği durumlarda ve yasanın öngördüğü şekiller dışında hiçbir kişi suçlanamaz, tutuklanamaz veya alıkonamaz. Keyfi emirleri teşvik edenler, keyfi emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da

uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur.

Madde VIII: Yasa ancak açık ve zorunlu olarak gerekliliği beliren cezaları koymalıdır ve bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usulüne göre uygulanan bir yasa gereğince cezalandırılabilir.

Madde IX: Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yakalanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır.

Madde X: Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenizi bozsa da tedirgin edilmemelidir.

Madde XI: Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi, insanın en değerli haklarındandır. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.

Madde XII: İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur, yoksa bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için kurulmamıştır.

Madde XIII: Kamu gücünün devamını sağlamak ve idarenin masraflarını karşılamak için herkesin vergi vermesi kaçınılmazdır. Vergi, tüm yurttaşlar arasında olanakları oranında eşit olarak dağıtılır.

Madde XIV: Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile verginin gerekliliğini belirlemeye, vergilemeyi serbestçe kabul etmeye, vergi gelirlerinin kullanılmasını gözlemeye ve verginin miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve süresini belirlemeye hakkı vardır.

Madde XV: Toplumun tüm kamu görevlilerinden görevleriyle ilgili olarak hesap sorma hakkı vardır.

Madde XVI: Hakların güven altına alınmadığı, kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda Anayasa yoktur.

Madde XVII: Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu için yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

* Georges Lefebvre, *The Coming of the French Revolution*, çeviri R. R. Palmer, s. 221-223, 1947, Princeton University Press.

5. Geçmişin Hangi Yönleri Ortadan Kaldırılmalıdır?

Fransız Ulusal Seçmenler Meclisi ve 1791 yılında onun yerini alan Yasama Meclisi, eski rejimin kurumlarını ya kaldıran ya da düzenleyen birçok karar çıkardı. Bu meclisler, ayrıca, güçlü çıkar gruplarının baskısı altında olup çeşitli yazılı taleplerine muhataptılar. Aşağıdaki iki belge, Millet Meclisi'nin aristokrasi ve monarşiyle ilişkili yasama kararlarını göstermektedir. Paris "bölgelerinden" veya semtlerinden gelen bir başvuru olan üçüncü metin ise, elan, Jakobenler ve diğer tescilli cumhuriyetçiler tarafından kontrol edilen başkentin yönetiminin meclis üzerindeki baskısını örnekler.

*Asaleti Kaldıran Karar (19 Haziran 1790)**

1. Babadan oğla geçen asillik sonsuza kadar kaldırılmıştır; sonuç olarak prens, dük, kont, marki, vikont, lord, baron, şövalye, beyefendi, soylu delikanlı unvanları ve diğer benzer unvanların hepsi ne kimse tarafından alınmalıdır ne de birine verilmelidir.[18]
2. Bir yurttaş sadece kendi ailesinin gerçek ismini alabilir; kimse özel üniforma giyemez veya başkalarına giydiremez, ayrıca hanedan arması taşıyamaz. Tanrı'yı onurlandırmak amacının dışında tapınaklarda tütsü yakılmayacaktır ve kim olursa olsun, başkaları için yakılması teklif edilmeyecektir.
3. *Monseigneur ve messeigneur* unvanları ve aynı şekilde hazret, yücelik, önem ve erdem vs. unvanları hiçbir kuruma veya kişiye verilmeyecektir. Fakat yine de mevcut karar bahanesiyle yurttaşların tapınaklarda bulunan anıtlara, yönetmeliklere, unvanlara ve aile veya mülkiyetle ilgili işaretlere, ayrıca herhangi bir kamuya açık veya özel alanlardaki dekorasyona saldırmalarına izin verilmeyecektir. Taşıma araçları üzerindeki özel üniformalar ve armalarla ilgili hükümlerin uygulanması gerçekleştirilmeyecek, Paris'te yaşayan yurttaşlar için 14 Temmuz tarihinden önce ve kırsal alanda yaşayanlar için üç aydan önce kimse tarafından talep edilmeyecektir.
4. Mevcut kararın hükümleri hiçbir yabancıyı kapsamamaktadır; yabancılar, Fransa'da özel üniformalarını ve hanedan armalarını kullanmaya devam edebilirler.

* *The Constitution and Other Select Documents Illustrative of the History of France*, 1789-1901, düzeltme Frank Maloy Anderson (Minneapolis, The H. W. Wilson Company, 1904), s. 34.

18 Bunu Shakespeare ile karşılaştırınız (sf.879).

*Krala İlişkin Karar (16 Temmuz 1791)**

Bu bildiri, Kral XVI. Louis'nin 20 Haziran tarihinde Paris'e kaçmak ve Kuzeydoğu Fransa'da bulunan kral taraftarı birliklere katılmak üzere yapmaya çalıştığı ve başarısız "Varennes uçuşundan" yaklaşık bir ay sonra oylanmıştır.

1. Kral, anayasa üzerine yemin ettikten sonra yeminini geri alırsa yönetimden çekildiği varsayılacaktır.
2. Kral silahlı güçlerini ulusa karşı kullanmak için ordunun başına geçerse veya generallerine bu tür bir projeyi gerçekleştirmeleri emrini verirse veya son olarak, onun adına gerçekleştirilebilecek bu tür bir eyleme karşı resmi bir yasayla karşı durmazsa yönetimden çekildiği varsayılacaktır.
3. Yönetimden çekilen veya çekildiği varsayılan bir kral normal bir vatandaş olacak ve yönetimden çekilmesinin ardından bütün suçları için alışılagelmiş şekillere uygun olarak suçlanabilecektir.
4. Kraliyet işlevlerinin ve kralın elindeki yürütme işlevlerinin yerine getirilmesini askıya alan ve geçen ayın 25'inde çıkarılan kararın geçerliliği anayasa tamamlanıp bütün anayasa krala sunulduğu ana kadar devam edecektir.

* *The Constitution and Other Select Documents Illustrative of the History of France,* 1789-1901, s. 54.

*Paris Bölgelerinin Başvurusu (3 Ağustos 1792)**

Jakoben şehir düzeninin radikalleri tarafından hazırlanan aşağıdaki manifesto, Tuileries Sarayı'na yapılan saldırıdan ve XVI. Louis'nin fiili olarak tahttan indirilmesinden sadece bir hafta önce gerçekleşmiştir. Jakoben, (Fransızcada, "Jacobin") 1789-1794 Fransız Devrimi sürecinde siyasilerin toplandığı "Jakoben Kulübü"nün üyesidir. Kulüp adını bir Dominikan manastırından dönme genel merkezinin adresinden alır: Rue St. Jacques. O günlerde "devrimci" anlamında kullanılan Jakoben kelimesi, günümüz Fransa'sında merkezi yönetim taraftarı anlamındadır.

Kanun Yapıcılar,

Anavatan tehlikede olduğunda, o vatanın evlatları onu savunmalıdır ve anavatanımız hiçbir zaman bu kadar büyük bir tehdit altında olmamıştır. Paris komünü bizi size gönderdi; kanunların tapınağına muazzam bir şehrin görüşlerini iletmeye geldik. Ulusun temsilcilerine saygı duyan, cesur vatanseverliklerine güveni sonsuz olan bu görüş, kamu güvenliğinden umudunu kesmemiştir, ancak Fransa'nın dertlerine çare bulmak için sorunlara kayna-

ğından saldırılması ve hiç zaman kaybedilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Yürütmenin başındaki kişiyi, bizim aracılığımızla ve üzülerek, size ihbar etmektedir.[19] Halk ona kızgın olma hakkına elbette sahiptir, ne ki, öfkenin dili cesur insanlara yakışmaz. XVI. Louis'nin dayatmasıyla acı bir dil kullanmayacağımız gibi, yüreksizlikten kaynaklanan saygı da göstermeyeceğiz. Cömert insanlara yakışmakla birlikte, kralların yalan yere yemin etmelerini cesaretlendiren uzatmalı hoşgörüye kulak verme zamanı bitmiştir ve devletin kurtarılması söz konusu olduğunda en saygın tutkular sessiz kalmalıdırlar.

Size, XVI. Louis'nin devrimin ilk günlerinden itibaren takındığı tüm tavırları, Paris şehri hakkındaki kanlı planlarını, soylulara ve din adamlarına gösterdiği teveccühü, halk toplulukları karşısında sergilediği tiksintiyi, saray uşaklarının taciz ettikleri, silahlı adamların kuşattığı, kraliyet şehrinin ortalık yerinde dolanan ve tenis kortundan başka barınacak yer bulamayan Ulusal Kurucu Meclisi[20] yeniden anlatmayacağız. Size, defalarca bozulan yeminleri, defalarca yenilenen ve yurttaşların kölelik alışkanlığının neredeyse kör ettiği gözlerini açan o hain kaçış anına kadar protestolarına defalarca ters düşen hareketlerini yeniden anlatmayacağız. Halkın affedip üstünü örttüğü her şeyi bir kenara bırakacağız, ancak affetmek tamamen unutmak değildir. Dahası, unutmaya çalışmak da boşunadır, çünkü bu suçlar tarihin sayfalarını kirletmeye devam edecekler ve gelecek nesiller onları hatırlayacaklardır.

Ancak kanun yapıcılar, ulusun XVI. Louis'ye yaptığı iyilikleri ve prensin nankörlüğünü hızla hatırlatmak görevimizdir. Ulusun egemenliğini yeniden ele geçirdiği anda, kendisini tahtından edecek ne kadar çok sebebimiz vardı! Acımasız ve yok edici bir hanedanlıktan artakalan anılar, itimat edilen bir krala karşı yirmi zorba, babadan oğla artarak fıtri despotlukla el ele giden sefalet, XVI. Louis ve iki selefinin yerle bir ettikleri kamu maliyesi, ulusal onurumuzu yerle bir eden utanç verici anlaşmalar, Fransa'nın ezeli dış düşmanlarının müttefikimiz ve efendilerimiz olmaları: XVI. Louis'ye anayasal saltanat hakkı sağlayan şeyler bunlar! Kişiliğine sahip çıkan ulus, temkinli olmaktansa cömert olmayı tercih etti; köleleştirilmiş toprakların despotu, özgür bir halkın kralı haline geldi; Coblentz'de hüküm sürmek üzere

19 "Yürütme gücünün başı" Jakobenlerin o zamana kadar Fransa Kralı için kullanmaya razı oldukları tek unvandı. (ç.n.)

20 "Millet Meclisi" unvanını alan Üçlü Meclis vekillerinin (çoğu burjuva bazıları ise soylular ve papazlardan oluşan) 20 Haziran 1789 tarihinde Üçlü Meclis'in toplantı salonuna girmeleri kraliyet askerleri tarafından engellenmiştir. Onlar da o zamanlar tamamen bir kapalı alan sporu olan tenis için kullanılan bir binaya gitmiş ve ateşli konuşmaların ortasında Fransa yazılı bir anayasaya sahip olana kadar asla dağılmayacaklarına yemin etmişlerdir. (ç.n.)

Fransa'dan kaçmayı denedikten sonra, belki de halkın isteğinin aksine -bu husus halkla istişare edilmeliydi- tahta iade edildi.

Bu büyük iyiliği, sayısız iyilikler izledi. Kurucu Meclisi'nin son günlerinde krallık yetkisini güçlendirmek amacıyla insanların haklarının zayıflatıldığını, ilk kamu görevlisinin babadan oğla intikal eden temsilci haline geldiğini, tahtının ihtişamını sağlamak üzere bir askeri kurumun oluşturulduğunu ve kendisine sınırlarını kendisinden başka kimsenin belirleyemeyeceği sivil bir listenin desteklediği yasal yetkileri tevdi ettik.

Ve yapılan iyiliklerin hızla milletin aleyhine döndüğünü gördük. Özgürlüğün sürdürülmesi için XVI. Louis'ye delege edilen güç, özgürlüğü yıkmak için silahlanmaya durdu. İmparatorluğun içine şöyle bir bakalım. XVI. Louis'nin yaslarını tuttuğu bakanlar, halkın nefretinin dayanılmaz gücüyle görevden alınan ahlaksızlardır. Kralı ve ulusu anavatanı saran tehlikeye karşı uyaran onların halefleri, kendilerini yurttaş olarak takdim ettikleri için XVI. Louis tarafından kabul görmemektedirler. Kraliyetin dokunulmazlığı ve bakanlığın her gün sürekli değişiyor olması, yürütme erkinin görevlilerine sorumluluklarını unutturmaktadır. Yasadışı ilişkiler yürüten Muhafızlar sözde lağvedilmişlerdir, oysa hâlâ mevcutturlar, bunlara XVI. Louis tarafından hâlâ ödeme yapılmaktadır ve bela tohumları ekip iç savaşı körüklemektedir. Ürkek vicdanlar üzerindeki etkilerini kötüye kullanan cazgır din adamları, çocukları babalarına karşı silahlandırmakta ve özgürlük topraklarından kölelik bayrakları altında savaşacak yeni askerler oluşturmaktadırlar. Bu halk düşmanları, halka sığınarak korunmaktadırlar ve XVI. Louis onlar için gizli plan yapma hakkını muhafaza etmektedir. Birleştirilmiş bakanlıkların yöneticileri, kendilerini Millet Meclisi ile kral arasında arabulucu olarak göstermeye cüret etmektedir. İmparatorluğun ortasında, bir tür dağıtılmış "senato" oluşturmuşlardır; hatta bazıları yasama yetkisini gasp etmektedir ve büyük bir cahilliğin sonucu olarak bir taraftan cumhuriyetçilere hararetle karşı çıkarken, diğer taraftan da Fransa'yı federal bir cumhuriyet haline getirmeyi ister gibi görünmektedirler. Dahili ayrılıkları kral adına körüklemektedirler ve kral, Fransa'nın bir ucundan diğer ucuna kadar diğer yöneticilerin büyük çoğunluğu tarafından tanınmayan, bu iki yüz ahmak suçluyu öfkeyle tekzip etmemektedir.

Dışarıda silahlı düşmanlar topraklarımızı tehdit etmektedir. İki despot, Fransa ulusuna karşı küstah olduğu kadar da saçma bir manifesto yayımlamaktadır. Kral'ın kardeşleri, akrabaları ve bağlantıları tarafından yönlendirilen Fransız baba katilleri, baba toprağının ciğerini parçalamaya hazırlanmaktadır. Sınırlarımızdaki düşmanlar bizim savaşçılarımıza karşı cellatları çoktan yerleştirmeye başlamıştır. Ulusal bağımsızlığımıza böylesi saygısız-

lıkla tecavüz, XVI. Louis'nin intikamını almak içindir; melun Avusturya hanedanının zulüm tarihine yeni bir bölüm eklemesi XVI. Louis'nin intikamını almak içindir; zorbaların Caligula'nın isteğini yeniden canlandırarak, Fransız yurttaşlarının tümünü tek bir hamlede yok etmek istemeleri, XVI. Louis'nin intikamını almak içindir!

Bir bakanın pohpohlayan vaatleri savaş ilanına sebep oldu ve biz bu savaşı natamam ve her türlü donanımdan yoksun ordularla başlattık.

Belçika'nın bize güveni boşunadır; sapkın emirler askerlerimizin şevkini kırdı; adil ülkeler arasına attığımız ilk adımlarımız büyük bir yangınla damgalandı ve kundakçı, hâlâ Fransız kamplarının arasındadır! Birliklerimizi güçlendirmek amacıyla Kurucu Meclisi'nin çıkardığı bütün kararlar, gereklerinin yapılması reddedildiği veya haince geciktirildiği için lağvedilmiştir. Eşitlik ordularını aristokratlar komuta eder, generallerimiz düşmanla yüz yüzeyken görevlerini bırakır gider, silahlı kuvvetlerin tartışmalarına izin verir, yasal olarak ifade edilemeyecek düşüncelerini ve korumakla yükümlü oldukları özgür insanlara iftira atan görüşlerini kanun yapıcılara sunarlarken, düşman hızlı adımlarla ilerlemektedir.

Yürütme erkinin başı, karşı devrim zincirinin ilk halkasıdır. Son zamanlarda açıkladığı Pillnitz komplolarında[21] parmağı varmış gibi görülmektedir. İsmi her gün ulusun ismiyle çatışmaktadır; ismi, halk ve hâkimler arasında, ayrıca askerler ve generaller arasında anlaşmazlığın işaretidir. Çıkarlarını ulusun çıkarlarından ayırmıştır. Öyleyse, onun yaptığını biz de yapalım, çıkarlarımızı ayıralım. Yurtiçinde veya yurtdışındaki düşmanların karşılarına resmen çıkması şöyle dursun, davranışları resmen ve sürgit anayasaya itaatsizlik teşkil etmektedir. Böyle bir kralımız olduğu sürece özgürlük kendini güçlendiremez, oysa biz özgür kalmaya kararlıyız. Hoşgörünüze sığınarak, anavatana yönelen tehlike devam ettiği sürece XVI. Louis'nin tahttan uzaklaştırılmasını istediğimizi belirtmek isterdik, ancak böylesi bir başvurunun anayasada yeri yoktur. XVI. Louis'nin sürgit sığındığı anayasaya bu defa da biz sığınarak, tahttan indirilmesini istiyoruz.

Ulusun mevcut hanedanlığa güven duyup duymayacağı oldukça şüpheli bir durum olduğundan, bu büyük önlemi takiben, Kurucu Meclisi tarafından ama kendi kurumunun dışından anayasaya uygun olarak özgür kişilerin açık oyuyla seçilmiş münferiden ve müştereken sorumlu bakanların, bizim

21 Bu belge kaleme alınmadan bir yıl kadar once, 1791 Ağustosu'nda, Marie Antoinette'in abisi, Kutsal Roma (Germen) İmparatoru Leopold, Prusya Kralı II. Frederick'le Pillnitz'de buluşarak, Fransa'nın durumunu ele almış; Pillnitz Bildirisi'ni yayınlamışlarsa da dikkatle kelimelendirilmiş olan metinde, kralın kardeşi Artois Kontu'nun toplantıya gelmiş olmasına rağmen XVI. Louis'yi desteklerine dair ibare yoktur. (y.n.)

ve sizin hâkimimiz halkın iradesinin devlet güvenliği izin verir vermez, Ulusal Sözleşme ile yasal olarak ilan edilmesini beklerken, yürütme görevini geçici bir süre için devralmasını istemekteyiz. Bu sure zarfında, bırakın düşmanlarımız kim olursa olsunlar, sınırlarımıza yayılsınlar; bırakın, korkaklar ve yalancı şahitler özgürlük topraklarını terk etsinler; bırakın, 300.000 köle üstümüze gelsin; karşılarında zafer için olduğu kadar ölüm için de hazır bekleyen; eşitlik için, karıları, çocukları, yaşlı insanları ve baba ocakları için savaşan on milyonlarca özgür insan bulacaklardır. Bırakın, hepimiz asker olalım ve anavatan için ölme onuruna sahip olmak gerekliyse, son nefesimizi vermeden önce, bırakın, her birimiz son anımızı bir kölenin ya da bir zorbanın ölümüyle şanlı kılalım.

* *The Constitution and Other Select Documents Illustrative of the History of France*, 1789-1901, düzeltme Frank Maloy Anderson, Minneapolis, The H. W. Wilson Company, 1904, s. 34.

B. DEVRİMİN ELEŞTİRMENLERİ

1789 yılından önce İngiliz filozof ve parlamenter politikacı Edmund Burke (1729-1797), isyandaki Amerika sömürgecileriyle aynı duyguları paylaşmakta, Büyük Britanya'daki belirli reformları desteklemede aktif bir rol almaktadır. Eğitimli kamuoyu bu nedenle ve doğal olarak kendisinin Fransa'da meydana gelen olaylar hakkındaki düşüncelerini önemsemekte ve beklemektedir. Burke, devrime ilişkin hükmünü 1790 yılının Kasım ayında *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler* (Reflections on the Revolution in France) isimli eserini yayınladığında bu hükmü açıklar. Kitabın yayınladığı günlerde Fransız Devrimi henüz yeni ve oldukça ılımlı aşamasındadır. Buna karşın, İngiliz kamuoyu keskin bir biçimde ayrılmıştır. Burke'ün kitabı bir sene içinde on bir baskı yaparken, takdir edildiği kadar da kınanır.

1. Fransızlar Nerede Yanlış Yaptı?

*Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler**

Edmund Burke

Özgürlük ruhunu işbaşında gördüğümde, güçlü bir ilkeyi de işbaşında görürüm ve bu bir süreliğine, onun hakkında duyup duyabileceğim tek şey olur. Vahşi gaz, sabit hava, açıkça serbest bırakılmıştır fakat hükmümüzü ilk coşku biraz hafifleyene kadar, sıvı temizlenene kadar ve sorunlu ve saçma bir yüzeyin karmaşasından daha derin şeyler görebilmeye başlayana kadar

bekletmeliyiz. İnsanları bir dua için alenen tebrik etme cesaretini göstermeden önce, o duayı gerçekten gerçekleştirdiklerinden oldukça emin olmam gerekir. Dalkavukluk hem yapanı hem de yapılanı bozar; pohpohlama kralların dışında kimsenin işine yaramaz. Bu nedenle, hükümetle, kamu gücüyle, orduların disiplini ve itaatkârlığıyla, etkili ve iyi dağıtılmış bir gelirle, ahlakla ve dinle, mülkün sağlamlığıyla, huzur ve düzenle, sivil ve sosyal davranışlarla nasıl birleştirildiği konusunda bilgilendirilene kadar Fransa'nın yeni özgürlüğünü tebrik etme işini askıya almalıyım. Bunların hepsi (kendi hallerinde de) iyi şeylerdir ve onlar olmadan özgürlük bir yarar sağlamaz, çünkü uzun süreceğe benzemez.

Fransa, liderlerinin ihanetleriyle, prensler kabinesindeki hoşgörülü konseyini son derece rezil etti ve onu en güçlü başlıklarından yoksun bıraktı. Zorba güvensizliğinin karanlık şüpheli kurallarını günahlarından arındırdı ve krallara ahlaklı politikacıların yanıltıcı mantıklılıkları (bundan sonra böyle denecektir) karşısında titremeyi öğretti. Hükümdarlar, cesur ve inançsız kişilerin güçlerine ortak olmalarını kabul etmek üzere sahte bahanelerle onların iyi niyetlerini yönlendirerek tahtlarının yıkıcıları ve mahvedilmelerini amaçlayan hainler olan halka büyük bir güven duymalarını tavsiye eden kişileri düşünecektir. Bu olay tek başına sizin için ve insanlık için onarılamaz bir felakettir. Paris parlamentonuzun[22] kralınıza devletlerin bir araya gelmelerini isterken taht desteğine olanak sağlama konusunda devletlerin aşırı coşkusu dışında korkacak hiçbir şeyi olmadığını söylediğini unutmayınız. Bu insanların kafalarını saklamaları doğrudur… Onlar ılımlı ve adil bir krala karşı en yolsuz yağmacı veya en eli kanlı zorbaya karşı ayaklanan insanların hepsinden daha fazla kızgınlık, nefret ve hakaretle gerçekleştirilen Fransız isyanını gördüler. İmtiyaza direndiler, korumaya karşı ayaklandılar, saldırıları erdem, iyilik ve dokunulmazlığı elinde tutan bir ele yönelikti.

Bu durum doğal değildi. Geri kalan her şey olması gerektiği yerindedir. Cezayı başarılarında buldular. Yasaları altüst edildi, mahkemeleri dağıldı, sanayileri gücünü kaybetti, ticaret son nefesini verdi, gelirler ödenmedi ama halk daha da fakirleşti; kilise yağmalandı ve devlet rahatlamadı; sivil ve askeri anarşi krallığın anayasası oldu; insani ve ilahi her şey genel itibara kurban edildi ve sonuç olarak ulusal iflas meydana geldi. Taht açısından

22 Burke, bir yasama kurulundan değil, eski Fransız monarşisinin en büyük mahkemesi ve 1789 yılından önce kraliyet bakanlarına karşı aristokratik direncin merkezlerinden biri olan Paris Parlement'inden bahsetmektedir. Parlement'in 200 üyesinin çoğu Üçlü Meclis'i toplama karmaşasında önemli rol oynamıştır. Üçlü Meclis toplandığında Üçüncü Meclis'in vekilleri, din adamlarından ve asillerden kendilerine katılan belirli vekillerle (devrimci) Millet Meclisi'ni oluşturmuştur. (y.n.)

ise, yeni, istikrarsız ve yalpalayan gücün senet kâğıtları, fakirleştirilmiş hilebazlığın ve yoksullaşmış çapulculuğun güvenilmez senetleri yaratıcıları ve temsilcileri oldukları mülkiyet ilkesi sistematik olarak yıkıldığında ortadan kaybolan ve geldikleri toprağa saklanan insanlığın daimi alışılagelmiş itibarını temsil eden bu tanınmış tür yerine kralın desteklenmesi için kullanılan paralar olarak öne çıktı.

Bütün bu korkunç şeyler gerekli miydi? Kan ve kargaşa arasında huzurlu ve müreffeh özgürlüğün sessiz kıyılarına yürümeye zorlanan azimli vatanseverlerin ümitsiz mücadelesinin kaçınılmaz sonuçları mıydı? Hayır, öyle bir şey değildi! Fransa'nın gözümüzü çevirdiğimiz her yerde duygularımızı şok eden taze yıkıntıları iç savaşın yıkımı değildir, aksine, barış zamanındaki gözüpek ve cahil öğütlerin üzücü fakat ders verici anıtlarıdır. Karşı konulmamış ve karşı konulamayan yetki yüzünden düşüncesizliğin ve haddini bilmezliğin bir göstergesidir. Suçlarının değerli hazinesini boşa harcayan, kamu belalarını müsrifçe ve vahşice harcayan kişiler (son dayanak bütün devletin kundaklanması için ayrılmıştır) ilerlerken yollarında çok az muhalefetle karşılaşmıştır ya da hiçbir muhalefetle karşılaşmamıştır. Acımasızlıkları korkunun ana sonucu bile değildir. Yılmış topraklar üzerindeki hainlikleri, soygunları, tecavüzleri, suikastları, adam öldürmeleri ve yangınları onaylamalarındaki iyi güvenlik, anlayışlarının bir yansımasıdır. Fakat bunların hepsinin sebebi en başından açıktı. (…)

Kişinin gerçek haklarını teoride inkâr etmekten, kalbimin uygulamada alıkoymasından uzak olduğu kadar (hakları verecek veya alıkoyacak güçte olsaydım) uzağım. Yanlış hak iddialarını reddederken sahte hakların tamamen yok edebileceği gerçek haklara zarar verme niyetinde değilim. Sivil toplum insanlara yararlı hale getirilecekse, uğruna oluşturulduğu bütün çıkarlar o insanların hakkıdır. Bu bir hayır kurumudur ve kanunun kendisi sadece bir kurala bağlı hareket eden bir hayırdır. İnsanlar bu kurala göre yaşama hakkına sahiptir. İster politikayla uğraşsın, ister basit bir işle uğraşsın, akranları arasında olduğu gibi adalet hakkına sahiptir. Yaptıkları işin meyvelerini toplama hakları ve yaptıkları işi daha verimli hale getirme yolları bulma hakkına da sahiptir. Ebeveynlerinin kazançlarında, çocukların beslenmesi ve geliştirilmesinde, yaşamda bilgilendirilmeye ve ölüm anında teselli edilmeye hakları vardır. Kişiler, diğerlerinin hakkını çiğnemeden tek başlarına ne yaparlarsa yapsınlar, yaptıkları şeyi kendileri için yapmaya hakları vardır. Adil bir oranda da, bütün yetenek ve gücüyle toplumun onların yararı için yapacakları üzerinde hak sahibidirler. Bu ortaklıkta bütün insanlar eşit haklara sahiptir fakat eşit şeylere sahip değildir. 5 Şilin'i dışında hiçbir şeyi olmayan bir kişi, 500 Pound'a sahip olan kişinin kendi büyük payında hakkı

olduğu gibi, ortaklıkta hakka sahiptir. Fakat ana sermaye ürününde ve düşüncemde sivil sosyal insan dışında hiçbir şey olmadığından, sivil toplumda bunun bir kişinin doğrudan gerçek haklarının arasında olduğunu reddetmek zorunda olduğum, her bireyin devlet yönetiminde sahip olması gereken güç, yetki ve yönetim açısından eşit paya sahip olma hakkı yoktur. Bu konu, bir sözleşme ile belirlenmesi gereken bir konudur…

Hükümet, tam bağımsız olduğunda var olabilen veya var olan doğal hakların sayesinde oluşturulmaz. Bu doğal haklar, daha fazla açıklıkta ve daha fazla soyut mükemmellikte var olur fakat onların soyut mükemmeliyeti gerçekte kusurlarıdır. Her şeye hakları olunca her şeyi isterler. Hükümet, insan isteklerini yerine getirmek üzere insan aklı tarafından oluşturulan bir düzenektir. İnsan, bu isteklerinin akıl tarafından karşılanmasını isteme hakkına sahiptir. Bu istekler arasında, sivil toplumun dışında tutkuları üzerinde yeterli derecede kısıtlama isteğinin de düşünülmesi vardır. Toplum, sadece, bireylerin tutkularına boyun eğdirilmesini değil, ayrıca bireylerde olduğu kadar kurumlar ve kitlelerde bile insanların eğilimlerinin sık sık engellenmesini, iradelerinin kontrol edilmesini ve tutkularının itaat altına alınmasını ister. Bu, görevinin dizginlemek ve boyun eğdirmek olduğu bu irade ve tutkulara bağlı işlevler içinde değil, sadece kendileri dışındaki bir güç tarafından yapılabilir. Bu anlamda, insanların özgürlüklerinin yanı sıra üzerlerindeki kısıtlamalar hakları arasında sayılabilir. Fakat özgürlükler ve kısıtlamalar zaman ve koşullara göre çeşitlilik gösterdiği ve sayısız düzenlemeye imkân verdiği için hiçbir soyut kurala dayandırılamaz ve bu yüzden onları bu ilkeye dayanarak tartışmaya çalışmak kadar boş bir şey yoktur. (…)

Bu durum bir devletin katkısını ve güçlerinin gerektiği şekilde dağıtımını gerçekleştiren şeydir ve oldukça hassas ve karmaşık bir yetenek konusudur. Sivil kurum düzeneği tarafından kovalanan çeşitli amaçları kolaylaştıran veya zorlaştıran insan doğası ve ihtiyaçları hakkında derin bilgi gerektirir. Devlet, güç adına askerlere ve dertleri için ise çarelere sahip olmak zorundadır. Bir kişinin, soyut, gıda veya ilaç hakkını tartışmak ne işe yarar? Sorun söz konusu şeyleri sağlamak ve idare etmektir. Bu konuda bir metafizik profesörü yerine çiftçi ve doktordan yardım istemenizi her zaman tavsiye ederim…

Fakat devletin ve yasaların adandığı ilk ve en önce gelen ilkelerden bir tanesi, atalarından kendilerine kalanlara veya gelecek nesillere bırakacaklarına karşı kayıtsız olan şuanki geçici sahiplerinin ve kiracılarının tamamen efendiymiş gibi davranmaları korkusuyla keyiflerine göre toplumun bütün özünü yok ederek, kendilerinden sonra gelenlere bir barınak yerine yıkıntı bırakma riskini alarak ve onlara, kendilerinin atalarının kurumlarına duy-

dukları saygı gibi saygıyı çok az öğreterek bağları tamamen kesmemeleri veya kendilerine kalan mirası ziyan etmemeleri gerektiğidir. Devleti bu kadar sık, bu kadar fazla, bu kadar çok yönden değişken arzular ve modalar gibi değişikliğe uğratma eylemi yüzünden devletin bütün zinciri ve sürekliliği bozulur. Hiçbir kuşak birbiriyle bağlantı kuramaz. İnsanlar yaz sineklerinden biraz iyi olurlar.

İnat ve kör önyargının kötülüklerinden on bin kat daha kötü olan değişkenliğin kötülüklerinden kaçınmak için devleti *kutsallaştırdık;* böylece hiç kimse devletin kusurlarına ve yolsuzluklarına gereken dikkati vermediği sürece bakmayacak, devletin yıkılmasıyla devrime başlamayı asla hayal etmeyecek ve devletin hatalarına bir babanın yaralarına yaklaşır gibi saygılı bir korku ve titrek bir endişe ile yaklaşacaktır. Bu akıllı önyargıyla, ülkenin, yaşlı babalarını aceleyle parçalara bölmeye, sonra da zehirli otları ve vahşi sihirleri sayesinde babalık kurumunu yeniden canlandırmayı ve babalarının yaşamını yenilemeyi umdukları sihirbazların kazanına koymaya hazır çocuklarına korkuyla bakmayı öğrendik.

Toplum aslında bir sözleşmedir. Sadece ara sıra ortaya çıkan çıkarlar için yapılan alt sözleşmeler keyfi olarak feshedilebilir fakat devlet, biber ve kahve, pamuklu bez veya tütün ya da daha az ilgilenilen diğer maddelerin ticaretinde küçük geçici bir çıkar için imzalanacak ve daha sonra tarafların isteği üzerine feshedilecek bir ortaklık anlaşmasından daha iyi bir şey değilmiş gibi görülmemelidir. Devlete büyük bir saygıyla bakılmalıdır çünkü, devlet, geçici ve çabuk bozulan bir doğaya sahip toplam hayvan varlığına itaat eden şeylerde bir ortaklık değildir. Devlet bilimde, sanatta, her erdemde ve bütün mükemmeliyette yapılan bir ortaklıktır. Böyle bir ortaklığın amaçları birçok kuşak tarafından gerçekleştirilemeyeceğinden sadece yaşayanlar arasında değil, ayrıca yaşayanlar, ölüler ve doğacak olanlar arasındaki bir ortaklık haline gelir.

* Edmund Burke, *Reflections on the French Revolution*, New York, ed. Charles E. Merrill, sf. 3-4, 20-22, 34, 36-38, 60-61.

2. Dini ve Siyasi Anlaşmazlıkların Ortak Noktaları Nelerdir?

Joseph de Maistre, 1754 yılında, İtalyan Sardinya Krallığı'nın bir bölgesi olan Savoy Düklüğü'ndeki Chamberley'de doğmuştur. Ailesinin Fransız olmasına, kendisinin de yaşamı boyunca Fransa'ya büyük ilgi göstermesine rağmen Maistre, Fransız vatandaşı olmadı. Bunun yerine, kendi kralına hem bir diplomat hem de yüksek kademeli idareci olarak hizmet verdi. "Dağların ötesinde", yani güçlü papa yan-

lısı görüşleri olan sadık bir Katolik ve monarşi ilkelerinin savunucusuydu. Fransız Cumhuriyeti'nin işgalci orduları gelmeden önce doğduğu dukalığa kaçmaya zorlandı. Aşağıdaki seçmeler dini ve siyasi konuları kendisine has üslubuyla harmanlayışını örnekler. Maistre, 1821 yılında Turin İtalya'da vefat etmiştir.

*Protestanlık Üzerine Düşünceler**

Joseph de Maistre

Avrupa'nın suç olmayan yöntemlerle bastırılması gereken en büyük düşmanı, kendini bütün egemenliklere bağlayan ve onları sürgit kemiren öldürücü çıban, kibrin oğlu, anarşinin babası, evrensel bağ çözücü Protestanlıktır.

Protestanlık nedir? Bireysel mantığın genel mantığa karşı ayaklanmasıdır ve sonunda bir kişinin hayal edebileceği en kötü şeydir.[23] Polignac Kardinali çok takdir gören Bayle'ye, "Protestan olduğunu söylüyorsun. Bu sözcük oldukça belirsiz bir sözcüktür. Anglikan mısın, Luteryan misin, Kalvinist misin?" diye sorduğunda Bayle şöyle dedi: "Tam anlamıyla Protestan'ım, bütün gerçeklere karşı çıkarım." Böylece bu ünlü şüpheci birçok insanın ortak inançlarının her birinin asıl düşmanı olan Protestanlığın gerçek tanımını bize vermiş oldu. Bu durum onu bütün insanlığın düşmanı yapar, çünkü insan topluluğunun iyiliği tamamen söz konusu inançlara dayanmaktadır.

Hıristiyanlık, Avrupa'nın dinidir. Bu topraklar o dine anavatanının yakıştığından daha çok yakışır; bu topraklarda kök salmıştır; bütün kurumlarımızın içine karışmıştır. Avrupa'nın kuzeyindeki bütün uluslar ve dünyanın bu kısmının, güneyindeki Romalıların yerini alan herkes için Hıristiyanlık, medeniyet kadar eskidir. Yeni ulusları şekillendiren bu dinin eliydi. Her tahtın üzerinde haç işareti vardır; her yasa o sembolle başlamaktadır. Krallar vaftiz edilmişler arasındadır; papazlar, hâkimler arasındadır; din adamları bir düzen içindedir. Yönetim kutsaldır, din sivildir. İki güç birleştirilmiştir; biri diğerinden gücünün bir kısmını alır ve bu iki kardeşi bölen tartışmalara rağmen ayrı yaşayamazlar...

Fakat bu dinin her yerde dayandığı asıl temeli, 16. yüzyıl yenilikçilerinin öncesinde, yetki için duyulan kör saygıyı, bireysel muhakemeden feragat etmeyi ve sonuç olarak inancın evrenselliğini meydana getiren öğretinin yanılmazlığıydı.

Şimdi yenilikçiler bu temeli sarstılar. Katolik muhakemesi yerine bireysel muhakemeyi getirdiler. Hakikatten daha eski olan ve onu bize açıklama

23 Bousset'ten yapılan seçme ile karşılaştırınız (sf.653).

görevi verilen öğretim kurumunun yerine ahmakça, hakikatin yetkisini koydular.

Buradan da 16. yüzyıl sapkınlığının belirli özellikleri ortaya çıktı. Bu sadece dinsel bir sapkınlık değil, ayrıca toplumsal bir sapkınlıktı, çünkü insanları itaatin esaretinden bağımsız hale getirerek ve insanlara dini egemenliği vererek yetkiye karşı ortak gururun zincirlerini serbest bıraktı ve itaatkârlığın yerini tartışma aldı.

Bu yüzden Protestanlığın beşikten itibaren gösterdiği bu korkunç özellik onun bir asi olarak doğduğuydu ve isyan onun alışılagelmiş bir durumuydu...

Bu özelliği onu her egemenliğin ve hatta onla birlikte yönetenlerin ölümcül düşmanı haline getirmektedir, çünkü görüş özgürlüğünü, ilkelerin özgürce tartışılmasını ve geleneklerin aşağılanmasını oluştururken, gördüğümüz üzere, bütün büyük sivil ve dini kurumların paladyumu olan bütün ulusal dogmaların temelini kazmaktadır. (…)

XIV. Louis'nin Kalvinizm'e duyduğu tiksinti hâlâ soylu bir içgüdüydü. Yöntemlerinde hata yapmış, belirli önlemleri zorlamış vs. olabilir fakat içgüdüsü doğruydu ve yönetimin sürdürülmesi için çalıştı. Hiçbir şey Protestanlığı otorite ile uzlaştıramaz ve bu durum için gösterilen kanıtlar, özellikle Fransa'daki durumlar asla unutulmayacaktır. Nantes Emri zor kullanarak verilmiştir ve belki de Protestanlar, bunu iyi ve büyük Henry'nin[24] kalbinin derinliklerinde saklı merhamet kırıntılarına borçluydu. Fakat bu imtiyazlar onları sadık bağımlılar haline getiremedi. Protestanlar, Fransa'ya karşı plan yapmaya bir an bile ara vermediler. Fransa'yı bir taraftan *departément*'lere (il) bölmeyi beklerken bölgelere (cercles) ayırdılar. Rohan Dükü'nün[25] Cenevre'deki kabri Fransa'da hak ettiği darağacını karanlıkta bırakamaz. La Rochelle'nin[26] yok edilmiş siperlerini biriktirmek ve isyanın son liderine son yumruğu atmak için Richelieu'nun yenilmez dehasından başka bir şey gerekmemiştir. Fakat XIII. Louis bir fatihten başka hiçbir şey olmaya cesaret edemedi. XIV. Louis ortaya çıktı. Herkes onun önünde eğildi. Ne dilerse yapabilirdi ve üstünlüğü, mütevazı önlemleri cezadan muaf bir şekilde küçükseyebilirdi. Önemli bir Protestan'a bir gün şöyle dedi: "Babam sizden korktu,

24 Nantes Emri'yle (1598) Kral IV. Henry Fransız Protestanlarına vicdan, ibadet özgürlüğü, Katoliklerle sivil eşitlik ve belirli kasabaları güçlendirme hakkı vermiştir.

25 Henry, Rohan Dükü (1579-1638), Fransa'daki monarşiye karşı Protestan-aristokratik isyanlar dizisine yol açmıştır.

26 Nantes Emri tarafından yetki verilen en önemli Protestan kalelerinden bir tanesi olan La Rochelle, Kardinal Richelieu'nun kraliyet ordusu tarafından 1628 yılında kuşatılmış, esir alınmış ve askerden arındırılmıştır.

büyükbabam sizi sevdi, bense sizi ne seviyorum ne de sizden korkuyorum." Haklıydı. Nantes Emri'ni[27] geri çekti, yine haklıydı…

XIV. Louis, Protestanlığı yerle bir etti ve yatağında bütün ihtişamıyla ve dolu dolu geçirdiği yıllarla ışıldayarak öldü. XVI. Louis ise Protestanlığı şımarttı ve platformda öldü[28]…

Kendi dogmaları ve inançlarıyla Hıristiyanlığın yerini alsalardı, Müslümanlık hatta paganlık bile politik anlamda daha az zarara sebep olurdu, çünkü onlar dindir ve Protestanlık aslında hiçbir şey değildir…

Bazı Hintliler dünyanın büyük bir fil üzerinde durduğunu söyler ve fili neyin desteklediği sorulursa, büyük bir kaplumbağa diye cevap verirler. Şimdiye kadar her şey güzel ve dünya en ufak bir riski bile göze almıyor fakat birisi onları sıkıştırır ve büyük kaplumbağayı neyin desteklediğini sorarsa sessiz kalırlar ve soru havada kalır.

Protestan teolojisi de bir bütün olarak bu Hint fizik teorisine benzer. Kurtuluşu inanca ve inancı ise bir hakikate dayandırır. Hakikate gelince, o, büyük kaplumbağadır.

Bu yüzden Protestanlık tam olarak ve kelimenin tam anlamıyla dinin *sans-culottisme*'sidir.[29] Biri Tanrı'nın Kelamı'na, diğer ise İnsanın Hakları'na yakarır fakat aslında teori aynı teoridir, yol aynı yoldur ve sonuç da aynı sonuçtur. Bu iki kardeş, egemenliği ayaktakımına dağıtmak için paramparça etmiştir. (…)

* Joseph de Maistre, *Textes Choisis*, düzeltme E. M. Cioran, Monaco, Editions du Rocher, 1957, s. 112-115, 119.

*Bir Rus Beyefendisine Mektup**

Joseph de Maistre

Avrupa'da Engizisyon mahkemeleri tarafından uygulanan işkenceye ve dine karşı işlenen suçlara karşı verilen yakma cezalarına ilişkin çok fazla ses çıktı. Fransız yazarların çınlayan sesleri güçlü bir şekilde felsefi duyarlılığa hitap eden bir konu için durmadan yükseldi. Fakat bütün bu nutukların hepsi soğukkanlı bir mantıkla karşılaştığında göz açıp kapayıncaya ka-

27 1685 yılında.

28 Kral XVI. Louis, 1793 yılı Ocak ayında devrimci Ulusal Meclis'in emriyle başı kesilerek idam edildi.

29 Adını eski rejimin aristokrat kamalarını aşağılamak için giydikleri uzun ve geniş pantolonlardan alan *sans-culottes* (ayaktakımı) Paris'te ve bazı Fransız şehirlerinde devrimin radikal darbe birliklerini oluşturdu.

dar ortadan kayboldu. Engizisyon üyeleri İspanyol yasaları gereğince ve bütün İspanyol mahkemelerinde emredildiği için işkence emri verdi. Yunan ve Roma yasaları da bunu benimsedi; özgürlük hakkında bir şeyler bilen Atina, özgür insanlara bile bu yasayı uyguladı. Bütün modern uluslar gerçeği keşfetmek için bu korkunç yöntemi kullandı ve bu yöntem hakkında konuşanların hepsinin, yöntemin tam olarak neleri gerektirdiğini bilip bilmediğini veya önceki zamanlarda onu kullanmak için, tıpkı günümüzde onu bastırmak amacıyla olduğu gibi, iyi sebepleri olup olmadığını tartışmanın yeri burası değildir…

Fakat sapkınlığın propagandacısı olan ve sapkın düşüncelere sahip kâfir kişinin şüphesiz en büyük suçlular arasında yerini alması gerektiğini eklemem gerektiğine inanıyorum. Bu noktada bizi yanlış yönlendiren şey, gerçekle hiçbir ilgisi olmayan ve şu an "fanatiklik" demekte usta olduğumuz eski coşkunluğu ölçü olarak almamız gerekirken içinde bulunduğumuz yüzyılın dini konulara kayıtsızlığına uygun bir şekilde karar almayı engelleyemeyişimizdir. Eserinde rahatlıkla nutuk veren modern sofist, Luther'in iddialarının 30 Yıl Savaşları'na sebep olmasından neredeyse hiç üzüntü duymaz. Fakat kimin ölümcül doktrinlerinin bütün insanlığın hayatına mal olacağını bilen eski yasa getiriciler bir toplumun temelini sarsabilecek ve ortalığı kan gölüne dönüştürebilecek bir suçu adil bir şekilde en büyük işkence ile cezalandırmıştır.

Şüphesiz, daha az tetikte olacakları zaman geldi. Fakat bir kişi Engizisyon mahkemesinin Fransız İhtilali'ni kesinlikle engelleyebileceğini dile getirdiğinde, kendini ondan mahrum bırakan bir hükümdarın hiçbir sınırlama olmadan insanlığa ölümcül bir yumruk sallayıp sallamadığından tam emin olamıyor.

* Joseph de Maistre, *Textes Choisis*, düzeltme E. M. Cioran, Monaco, Editions du Rocher, 1957, s. 165-166, 119.

3. Reform, Aydınlanma ve Devrim'in Sonucu Ne Olmuştur?

Kesinlikle Romantik, büyük Goethe'yi saymazsak, Alman romantizminin önde gelen şairi, gerçek adı Friedrich von Hardenberg olan Novalis'dir. Soylu bir aileden gelen Novalis (1772-1801) hukuk okumuş, ancak gerçek mesleğini şairlikte bulmuştur. Geçimini doğa ile yakın temasını sağlayan bir işkolu olduğu için değer verdiği madencilikten sağlayan Novalis, genç yaşta tüberkülozdan vefat edinceye kadar bu alanda çalışır. Siyaset ve tarih de dahil olmak üzere, görüşlerinde tümden Romantizm'in etkileri görülür. *Hıristiyanlık mı, Avrupa mı?* (Christianity or Europe,

1799) isimli eseri, Romantik bakış açısının Aydınlanma'nın entelektüel varsayımlarına ve siyasi kavramlarına itirazı olmakla birlikte, getirdiği "yapıcı önerileri"nin emsallerinin tekliflerinden daha belirgin olmadıkları görülmektedir. (FF)

*Hıristiyanlık mı, Avrupa mı?**

Novalis

Avrupa'nın tek bir Hıristiyan toprağı oluşturduğu, tek bir Hıristiyanlığın, dünyanın medeni kısmı boyunca yaşadığı ve tek bir ortak çıkarın bu büyük manevi imparatorluğun en uzak bölgelerini birbirine bağladığı zamanlar aydınlık ve görkemli zamanlardı.

Büyük dünyevi mülk yokken tek bir manevi lider büyük politik güçleri yönetti ve birleştirdi. Herkesin erişebildiği birçok toplum, bu lidere itaat ederek var oldu ve o, büyük bir coşkuyla hayırsever güçlerini sağlamlaştırmaya çalışırken onun isteklerini yerine getirdi. Bu düzenin her üyesi evrensel olarak onurlandırıldı ve insanlar onun elinden rahatlık ve destek beklediğinde sayısız isteklerini fazlasıyla yerine getirdi. Muhteşem güçler bağışlanmış, varlıkları ve iyi niyetleri etraflarına dağılmış insanlar bereketi artırdığı için seçilmişleri el üstünde tutarken güçlü olan herkesi korudu, düşündü ve hepsine ilgi gösterdi. Onun evladı olmanın verdiği güven insanları onların öğretilerine sıkı sıkı bağladı. Bu kutsal insanlar sayesinde güvenli bir gelecek hazırken, onlar aracılığıyla her türlü ihlal affediliyorken ve yaşamın kırıcı bütün kusurları ortaya çıkarılıp gideriliyorken, her biri nasıl da memnun bir şekilde günlük işlerini yerine getirdi! Bunlar, rehberliklerinde herkesin her fırtınadan nefret edebileceği ve kendi gerçek anavatanına güvenli bir şekilde erişebilecekleri, derin, bilinmeyen bir denizin deneyimli kaptanlarıydı. İnsanlar canlandırma resimleriyle süslenmiş, hoş bir tütsü kokusuyla dolu ve ruhu yükselten kutsal bir müzikle canlandırılmış gizemli kiliselerdeki bu güzel toplantılardan nasıl bir zihin dinginliğiyle ayrılır! Minnetle korunan değerli tapınaklarda saygı duyulan iyi insanların kutsal kalıntıları vardı; orada Tanrı'nın gücü ve iyiliği görkemli işaretler ve mucizelerle ve bu kutsal ruhların yaptıkları büyük hayırların etkileriyle gösterilirdi. Birbirini seven kalpler dünyadan ayrılmış aşklarının saç tutamlarını veya imzalarını sakladığı ve böylece ölüm onları birleştirene kadar tatlı şefkat kıvılcımlarını besledikleri için, bu kutsanmış ruhlara ait ne varsa içten bir özenle toplanırdı ve bu tür avutucu kalıntıların bir kısmına sahip olabilen ve hatta sadece dokunabilen kişiler kendilerini mutlu sayardı. Cennetten gelen iyilikler sık sık belirli bir görüntünün veya kabrin üzerine inerdi. Her yerden insanlar,

değerli armağanlarıyla oraya koşarak gelir ve karşılığında ruhun huzuru ve beden sağlığı gibi ilahi armağanlarla geri dönerlerdi. Bu nedenle, bu güçlü ve barışı sağlayan toplum bütün insanları ilahi inancın bir parçası yapmak için istekli bir şekilde çabalar, yaşamın sırrını bütün insanlara açıklamak ve yeryüzündeki tek krallık olarak cennet krallığını kurmak üzere dünyanın her tarafına misyonerler gönderirdi. Kilisenin mantıklı lideri, Papalığın refahına karşı olan bireysel çalışmanın aceleci arzularına ve bilgi alanında ahlaka aykırı tehlikeli keşiflere haklı olarak karşı çıktı. Bu nedenle, cesur bir düşünürün, dünyanın önemsiz bir kuyrukluyıldız olduğunu açıkça söylemesini engelledi, çünkü insanların dünyevi anavatanına olan bütün saygısını kaybettiğinde, ilahi yuvaları ve orada yaşayanlar hakkında da daha az düşünmeye başladıklarını ve ebedi inanç yerine sınırlı bilgiyi tercih etmeye, muhteşem ve büyük olan her şeyden nefret etmeye ve kendilerini yasanın ölü eserleri olarak düşünmeye alıştıracaklarını gayet iyi biliyordu.

Onun mahkemesinde Avrupa'nın her tarafından akıllı ve itibarlı herkes toplandı. Her hazine oradaydı. Yerle bir edilmiş olsa da Kudüs öcünü almıştı ve Roma, yeryüzündeki ilahi yönetimin kutsal ikamet yeri olarak ikinci Kudüs olmuştu. Prensler anlaşmazlıklarında Hıristiyanlığın babasına danıştı ve tahtlarıyla onurlarını gönüllü olarak onun ayaklarına bıraktı, hatta bu kutsal toplumun üyeleri olarak hayatlarının bir akşamını ıssız bir manastırın duvarları arasında ilahi düşüncelerle geçirmeyi görkemli saydılar. Bu yönetimin insanın en gizli doğası için ne kadar faydalı ve rahatlatıcı olduğu; kişinin zihinsel gücünün güçlü yayılımı, her yeteneğin uyumlu gelişimi, sanatın her dalında ve yaşam bilgisi anlamında bireylerin eriştiği yüksek nokta ve her şeyden öte, Avrupa sınırlarından Hindistan'ın en uzak sahillerine kadar dünyevi konuların yanı sıra ruhani konularda devam ettirilen ticaretin gelişiminden yeteri kadar anlaşılırdı. Bunlar gerçek Katolik veya Hıristiyan zamanların güzel doğal özellikleriydi. Fakat insanoğlu henüz olgunlaşmamıştı ve bu ihtişamlı krallık için yeteri kadar gelişmemişti…

Hıristiyanlık dünyevi bir ilham yıkımını ve karakterini gittikçe artan bir zayıflatmayla ve alay ederek hükmedene kadar gücü ve heybetiyle ihtişamlıydı. Akıl almaz bir tembellik, din adamları arasında derinlere kök saldı ve şimdi yerini sağlamlaştırdı. Din adamları dışındaki halk kendilerini tecrübe ve öğrenme alanında geliştirirken ve medeniyete doğru güçlü adımlar atarken din adamları kendi önemleri ve yararlılıklarını düşünmeye gömüldüler. Din adamları bilgi, dâhilik ve hüküm açısından insanlar arasında ilk sırada olma görevini unuttukça temel arzular yeniden canlandı ve fikirlerinin kabalığı ile adiliği toplum içindeki konumla gittikçe daha fazla çatışmaya başladı. Bu yüzden dünyevi bir devletin yanında ruhani bir dev-

letin de ayakları olan saygı ve güven giderek azaldı ve böylece Kilise'den nefret edildi ve Roma herhangi bir şiddetli isyan çıkmadan çok uzun süre önce kendine mahsus heybetini sessizce kaybetti. Akıllı ve iyi zamanlanmış önlemler devletin iskeletini bir arada tuttu ve hızlı bir şekilde dağılmasını önledi. Bu sebeple, örneğin özellikle benzer şekilde uygulandığında benzer bir devletle çok iyi bir tutarlılık oluşturan ve devletin ömrünü uzatan bir kural olan, din adamları arasında evliliğin kaldırılması çok yerinde oldu. Fakat en sonunda hemen galeyana gelen bir bireyin (Luther) önceki devletin despotik karakterine karşı açıkça direnmeyi öğütlemesinden ve kendisi de bu toplumun bir üyesi olduğu için bu hareketinin başarılı olmasından daha doğal ne olabilirdi?

Ayaklananlar kendilerine haklı olarak Protestan dediler, çünkü vicdan üzerindeki uygunsuz ve görünüşe göre sınırsız bir gücün yağmasına karşı resmi olarak karşı çıktılar. Dini sorulara gelince, bir süreliğine istenildiğinde kendi hatiplerini seçme ve çağırma hakkının kendilerine sessizce verildiğini varsaydılar. Her şeyi daha adil bir temel üzerine koydular; övgüye değer birçok değişiklik yaptılar ve kötü yasaları bir tarafa attılar. Fakat yaptıkları işlemlerin kaçınılmaz sonucunu unuttular; ayrılmazı ayırdılar, bölünmezi, yani Kilise'yi, böldüler ve sadece onların sayesinde ve onların içinde gerçek ve kalıcı bir yeniden doğuşun mümkün olduğu evrensel Hıristiyan birliğinden kendilerini günahkârca ayırdılar. Bir nevi ruhanilik taşıyan Kardinaller Kurulu'nun kurulması da bu belaya çözüm olmadı; bunlar yeterli bir onarım değildi. Maalesef, prensler kendilerini anlaşmazlıkların içine soktu ve birçok insan kendi egemenlik güçlerini ve etkilerini güçlendirip yaymak için onları destekledi. Protestan kiliselerinin birleşmesini önlemek için en ateşli halleriyle çalıştılar ve bu yüzden din, çokuluslu çıkarlarını giderek baltalayan durumların temelinin atıldığı devletlerin sınırları içinde dine uymayan bir şekilde hapsedildi. Böylece din büyük politik barış yapıcı etkisini ve Hıristiyanlık da birleştirici, bireyselleştirici özelliği ilkesini kaybetti. Din huzuru da en hatalı ve en tehlikeli ilkelerle ve tamamen çelişkili bir durumla, sözde Protestanlığın devam etmesiyle derinden yaralandı ve devrimci yönetim kalıcı olarak kuruldu.

Bu sırada, bu karakter Protestanlığın üzerine kurulduğu tek saf zemini oluşturmaktan oldukça uzaktı, çünkü Luther, Hıristiyanlığın bütününe keyfi bir tavırla yaklaşmıştı. Dinin ruhunu yanlış anladı ve tamamen farklı bir karakter ile başka bir dini, İncil'in kutsal geçerliliğini ileri sürdü ve böylece dini konulara tamamen yabancı dünyevi bir bilim olan ve o andan itibaren yıkıcı etkisi apaçık ortada olan filoloji karıştı. Luther, bu hatayı belli belirsiz hissederken, birden Protestanların çoğu tarafından evangelist kademesine

çıkarıldı ve Yazıt çevirileri kutsandı. Bu tercih, dindar zihne oldukça zararlıydı, çünkü harf dışında hiçbir şey onun duyarlı doğasına daha fazla zarar veremezdi. Eski günlerde İncil'in "gizli" karakteri büyük oranda kutsal kuralların ve Kilise'nin ruhani liderinin yetkileriyle Katolik inancının zengin malzemesine bağlı olarak hiç bu kadar zararlı hale gelmemişti. Fakat bunlar Reform döneminde yok edildi ve İncil'in mutlak gücü ortaya kondu. Şimdi sadece anlamsız içerik, dinin olgunlaşmamış soyut bir şeması bu kitaplarda daha belirgin olarak görüldü ve her türlü özgür inceleme ve ortaya koymayı dindar bir zihin için oldukça zor bir hale getirdi. Bu yüzden Protestanlık tarihinde doğaüstü bir duygunun muhteşem ve ilahi bir alameti olmadığı görülür; sadece başlangıcında gökyüzünden geçici bir ateş parlar fakat daha sonra dindar zihindeki "kuruluk" dikkate değerdir. Dünyevi olan üstünlük kazandı; sanat teşviki denemesi acı çekti. Ara sıra saf ruhani bir kıvılcım birden ortaya çıkar ve kendine küçük bir topluluk katar. Bu kıvılcım söndürülür ve toplum yeniden bölünüp akışla birlikte aşağıya doğru gider. Zinzendorf, Jacob Böhme[30] ve diğerleri için de durum böyleydi. Ilımlılar, üstünlük kazandı ve daha yüksek kurumların tamamen bezginliğini, inançsızlık dönemini göreceğimiz zaman yaklaşıyor. Reform'la birlikte Hıristiyanlık ortadan kaldırıldı ve o zamandan sonra bir daha var olamadı. Katolikler ve Protestanlar birbirlerine Müslümanlar ve Paganlardan daha bağnaz bir karşıtlıkla baktılar. Geride kalan Katolik devletleri, komşu Protestan devletlerin kötü etkilerini en acımasız haliyle hissederek kuru ve anlamsız bir hayat sürdürmeye devam ettiler. Bu bağlamda ilk olarak yeni bir politika türü ortaya çıktı ve birçok güçlü bireysel devlet boş olan Evrensel Liderliği ele geçirip onu bir tahta dönüştürmeye çalıştı. Çoğu prense zayıf ruhani bir güce bağlanmak karakterlerinin bozulması gibi göründü. Papanın coşkun bağımlıları olarak düşünüldüklerine bakmaksızın külfetli esaretini üzerlerinden atmaya ve bağımsızlaşmaya çalışırken ilk defa yeryüzündeki bedensel etkilerinin önemini hissettiler; ruhani gücü, temsilcilerinin önyargılarının etkisiyle yargıladılar. Sonuç olarak, hiçbir şey kaybetmeyen akıllı bakanlar, rahatsız olan vicdanlarını, Kilise'nin gücüne karşı ruhani çocuklarının bu çözümü benimsediğini söyleyerek sakinleştirdiler.

***

İnsanlar, modern düşünme biçiminin sonucuna "Felsefe" dedi ve antik çağlara karşı olan ne varsa özellikle de dine yapılan her türlü saldırı bu tanıma dahil edildi. Katolik dinine olan bu kişisel nefret dereceli olarak

30 Kont Nicholas Zinzendorf (1700-1760), Alman softalığının kurucularından biriydi, Jacob Böhme (1575-1621) tanınan bir sufiydi.

İncil'e, Hıristiyan inancına ve en sonunda tamamen dinin kendisine yöneltildi. Daha da fazlası, bu din nefreti doğal olarak ve sonunda coşkunun bütün amaçlarına yöneltildi; hayal gücünü ve duyarlılığı, yani ahlaklılık ve sanat aşkını, geleceğin yanında geçmişi lanetledi. İnsanı zorla doğal varlık kademesine yerleştirdi ve evrenin sonsuz yaratıcı müziğini "şans" akışıyla hareket ettirilerek ve o akış üzerinde yüzerek, mimarı ya da değirmencisi olmadan gerçek bir sürekli devinimle kendi kendine öğüten bir değirmen olması beklenen büyük bir değirmenin çakıldağından ibaret bir şeymiş gibi temsil etti. Fakat coşkunun tek bir çeşidi cömertçe fakir insan ırkına bırakıldı ve bu görkemli, memnuniyet verici felsefe ve özellikle onun papazları ve liderleri için gelişimin en yüksek çatısı olarak sistem için gerekli kılındı. Fransa, bu yeni inanç için *seve seve* merkez oldu; saf bilgiyle bir araya getirildi. Fakat şiir, yeni kilisede kınanmasına rağmen eski süslemeler ve eski ışıkları tepki adına kullanan bazı şairler vardı ama onlar da yeni sistemi eski ateşle yakma tehlikesi içindeydiler! Daha akıllı üyeler çok ısınan dinleyicilerin üzerine nasıl soğuk su atılacağını biliyordu. Üyelerin kendileri sürekli olarak doğayı şiirinden soyutlamaya, yeryüzünden, sanattan veya bilimden ve hatta ruhun kendinden kovmaya, bütün kutsal izlerini yok etmeye, iğnelemeyle insanların ve olayların yüceltici hafızalarını kınamaya ve dünyayı bütün güzelliklerinden mahrum bırakmaya çalışıyordu. "Işık", cesurluğu ve tam bağlılığı sebebiyle en büyük favorileriydi; ışınlarının kırılmasına renklerinin ihtişamından daha fazla sevinirlerdi, bu nedenle, büyük girişimlerine "Aydınlanma" adını verdiler.

Halk tercihlerine göre adil bir şekilde "aydınlatıldı" ve yeni coşkuyla eğitildi, böylece modern Avrupa Filantropi ve İlluminati[31] Topluluğu ortaya çıktı. Bütün modernleştirme çabalarına rağmen hâlâ muhteşem ve anlaşılmaz, yani kendi güzelliğinde şiirsel ve sınırsız kalması ne kötü! Daha üstün bir dünyada eski bir "batıl inanç" herhangi bir yönde görünürse, bütün taraflarda alarmlar çalardı ve tehlikeli kıvılcım mümkünse akıl ve felsefe ile söndürülürdü. Fakat hoşgörü hâlâ aydınlatanların parolasıydı ve özellikle Fransa'da felsefe ile eşanlamlıydı. Modern inançsızlığın tarihi oldukça dikkate değerdir; daha sonraki zamanların bütün büyük olgularının temel taşıdır. Bu yüzyılda, özellikle de ikinci yarısında inançsızlık ortaya çıktı ve kısa bir süre içinde sınırsız bir dereceye ve çeşitliliğe ulaştı. Kapsamlı ve olağandışı ikinci bir Reform kaçınılmazdı. Bu durum öncelikle büyük bir ölçüde modernleştirilmiş ve uzun süredir bağımsızlık istekleri sebebiyle tanrıtanı-

31 İlluminaticilerin gizli düzeni Bavyera'da 1776 yılında Aydınlanma ideallerini desteklemek üzere kuruldu. Fakat Novalis genellikle hatalı bir şekilde "Aydınlanma" ile "İlluminizmi," denk tuttu.

maz durumda bulunan ülke üzerinde harekete geçmiş olmalıdır. Dünyevi güç ve etki devlete yardım elini uzatmış olmasaydı "İlluminizm'in" akıllı planları başarısız olduktan sonra bu ilahi ateş uzun süre yanardı. Bilgeler ve yönetim arasında, yani Hıristiyanlık düşmanlarıyla onların topluluğu arasında anlaşmazlık baş gösterdiği anda din, üçüncü kişi, araya giren üye olarak yükseldi ve şimdi dinin gerçek dostlarının henüz yeterince belirgin olmasa da bu gelişimi fark etmesi ve bildirmesi gerekir. Onu tamamen batırmakla[32] tehdit eden, varlığına karşı yöneltilmiş olayların kendileri bile yeniden canlanmasının en yararlı belirtileri haline geldiği için canlanma zamanının geldiğini hiçbir tarihsel zihin inkâr edemez. Her faydalı kurumun yıkımından dünyanın yeni kurucusu olarak görkemli başını havaya kaldırır. Dünyevi hiçbir şey onu bağlamadığından insanın gökyüzüne doğru yükselmesi gibi daha yüksek kurumlar ortak tek tip durumlarından aynı anda ayrılıp insanın gücü ve dayatmalarından dünyevi her şeyin tohumunun ilk yaptığı gibi kusursuz özgürlüğe doğru yükselirler. Tanrı'nın ruhu, suların üzerinde hareket eder ve ilahi bir ada geri çekilen dalgaların ardında yenilenmiş insanlığın yuvası ve ebedi yaşamın kaynağı olmak üzere görülür.

Dikkatli gözlemcinin zamanın yeni politik devrimlerini sessizce ve tarafsız bir şekilde fark etmesine izin verelim. Devlet reformcusu bize Sisifus gibi görünmüyor mu? Denklik noktasına şimdi ulaştı fakat büyük yük çoktan diğer taraftan aşağıya yuvarlanmaya başladı. Gökyüzüne doğru onu dengede tutmak için dikkat harcanmazsa asla zirvede durmayacaktır. Devlet yeryüzüne doğru meyilli olunca bütün dayanaklarımız çok güçsüz kalır. Onu daha kutsal bir istekle gökyüzünün yüksek yerlerine bağlarsanız, dünyanın ötesine çekerseniz, sonsuz bir güce sahip olacaktır ve bütün çabalarınız bolca ödüllendirilecektir. Tarihten örnek vereyim: Benzer dönemlerdeki bilgi verici ve bağlantılı olayları araştırın ve sihirli benzerlik çubuğunu kullanmayı öğrenin. Fransız İhtilali, Luther'in Reform'u gibi aynı kalacak mıdır? Protestanlık, devrimci bir yapı olarak, doğal olmayan bir şekilde yeniden oluşturulacak mıdır? Karakter diğer karaktere yerini verecek midir? Kötülüğün kaynağını olayların eski düzeninde, eski ruhta mı arıyorsunuz? Daha iyi bir düzenlemenin ve daha iyi bir ruhun yükselmesin mi umuyorsunuz? Ah! Ruhların ruhu size sahip olsun ve ahmakça tarihi ve insanlığı yeniden şekillendirme çabasından uzak tutsun. Bunlar kalıcı değil midir? Bağımsız ve isabetli oldukları kadar son derece sevgiye değer değiller midir? O zaman onları takip etmekten, onları çalışmaktan, onlardan öğrenmekten, aynı hız-

32 Novalis, Fransız İhtilali'nin ruhban sınıfına karşı eylemlerine değiniyordu.

da onlarla gelişmekten ve emirleriyle uyarılarını bağlılıkla yerine getirmekten başka hiçbir şey düşünmeyin. Fransa'da, vatandaşlık hakkı alındığından beri din için çok şey yapılmıştır ve bu sadece bir kişide değil, sayısız bireysel biçimde görülmüştür. Din, bir yabancı ve fakir bir öksüz olarak, törenlerini halk arasında yapmadan, cana yakın danışman ve yoldaş olarak dünyevi meselelere karışmadan önce ilk olarak bütün kalpleri yeniden kazanmalıdır ve her şeyin ötesinde, insanlar tarafından sevilmelidir…

Almanya'nın yanı sıra, diğer Avrupa devletlerinde de barışla birlikte diğer çıkarların hepsini emecek yeni ve derin bir dini yaşamın başlayacağını tahmin edebiliriz. Almanya'da, olayların yeni düzeninin izleri kesinlikle gösterilebilir. Diğer Avrupa devletlerini yavaş ve istikrarlı bir ilerleme ile geçmektedir. Diğerleri savaşla, maddi kurgularla ve parti tartışmalarıyla meşgulken Almanlar daha üstün bir medeniyet düzenine katılmak için hazırlanmaktadırlar. Bu gelişim zamanla onlara diğer milletlerden daha fazla üstünlük verecektir. Sanat ve bilimin bütün dallarında güçlü bir heyecan hissedebiliriz. Sonsuz bir ruh kendini bütün yönleriyle serbest bırakır. Yeni ve taze zihinler incelenir ve araştırılır. Bilim hiç bu kadar iyi ellerde olmamıştı ve en azından yine hiç bu kadar büyük beklentiler oluşturmamıştı. Konular, her türlü bakış açısı altında incelenir; hiçbir şey karıştırılmamış, incelenmemiş ve eleştirilmemiş bırakılmaz. Her bölüm geliştirilir; yazarlar daha özgün ve güçlü hale gelir; yeni bir şevkle kucaklanan ve verimli hale getirilen her eski tarihi anıt, her sanat ve bilim dalı kendi dostlarına ve hayranlarına sahiptir. Eşsiz bir çokyönlülük, muhteşem bir derinlik, gösterişli bir edebiyat, kapsamlı bilgi dağarcığı ve zengin ve güçlü bir hayal gücü her yerde bulunur ve sıklıkla birleştirilir. Yaratıcı özgür iradeye güçlü bir muhalefet, sınırsızlık, sonsuz çeşitlilik, kutsal kişilik, içine dönük insanın bütün yetenekleri her alanda hareketlenmeye başlar. Çaresiz çocukluğun gündüz düşünden uyanan insanlığın bir kısmı, onları uzuvlarını kullanmaktan yoksun bırakma arzusuyla beşiklerine dolanmış yılanlar üzerinde ilk güç denemelerini yaparlar. Fakat her şey göstergedir; her şey bağlantısızdır ve kusurludur. Fakat tarihi bilen bir göze göre, sevgi dolu Tanrı ve onun kilisesi beklenmedik bir anda en tatlı kucaklaşmayla birleştiğinde; zihin, bin bir türlü gücü içinde manen yeni bir Mesih'i ortaya çıkardığında, evrensel bireyselliği, yeni bir tarihi ve yenilenmiş insanlığı açığa vuracaktır. Bu güzel umutlar alevini kim hissetmez ki? "Yeni doğan" Babasının benzeri olacaktır. İlahi özellikleriyle yeni altın bir çağ; bizi rahatlatan ve ebedi yaşam umutlarını ateşleyen, kâhince, mucizeler yaratan ve yaraları saran; bir teskin etme çağı; iyi bir dâhi gibi insanlar arasında gezerken görülmeyen ama inanılan, sayısız formlarda inanan kişiye görünen bir Kurtarıcı, o, ekmek ve şarap

gibi tüketilecek, sevgili gibi kucaklanacak, içimize hava çektikçe boğulacak ve öldüğünde aşkın en derin acıları içinde sakin ruhun en iç kısımlarında hissedilecektir...

Şimdi de dikkatimizi günümüz manzarasına çevireceğiz. Yeni ve eski dünya savaşmakla[33] meşgul ve devlet yönetimlerinin eksiklikleri ve zayıflıkları korku dolu olgularla açıklanıyor. Belki de bilimde olduğu gibi bu olaylarda da Avrupa devletleri arasında daha gizli ve çeşitli bir bağlantı, savaşın o zamana kadar etrafı yağmalayan güçler içinde yeni bir hareket meydana getirmesi, Avrupa'nın yeniden ayaklanabilmesi, devletlerin bir olması ve bir politik bilgi sisteminin kurulması sonuçları gibi hazır beklemektedir. Hiyerarşi, devletlerin muntazam temellerini oluşturmak, politik üyelerin entelektüel damarı gibi birliğin başı olmak zorunda mıdır? Dindışı güçlerin kendilerini denkleme koymaları imkânsızdır. Aynı anda hem ruhani hem de dünyevi olan *üçüncü* bir unsur sadece bu sorunu çözebilir. Çatışan güçler arasında hiçbir barış sağlanamaz; barış kelimesi bir yanılsamadan, sadece bir ateşkesten başka bir şey değildir. Kabineye göre, hiçbir bilgi birliği akla yatkın değildir. Çağın ve toplumun ruhu tarafından harekete geçirilen her iki taraf da ileri sürmeleri gereken büyük gerekli hak iddialarına sahiptir.

Her ikisi de insan canavarının bitmez tükenmez gücünü temsil eder; bir tarafta eski çağlara saygıyı, ruhani kurumlara bağlılığı, atalarımızın ve eski ihtişamlı devlet ailelerinin anıtına duyulan sevgiyi ve itaat neşesini görürüz; diğer tarafta ise kendinden geçmiş bir özgürlük duygusu, daha geniş bir eylem alanı için sınırsız bir beklenti, yenilik sevgisi, her makamla sınırsız bir ilişki, kişinin işe yaramasından duyduğu gurur, kişisel haklardan yararlanmaktan, her şeye sahip olmaktan, güçlü bir milliyet duygusundan alınan zevk gözle görülür haldedir. Birinin diğerini yok etmesine izin verin. Burada yağmalamadan bahsetmeyeceğim, çünkü her devletin manevi başkenti kale duvarları arkasında değildir ve ayrıca oralarda fırtına gibi esilemez.

Yeterince savaş oldu fakat sadece ruhani bir gücün bize önerebileceği hurma dalı alınana kadar savaş asla bitmeyecektir. Uluslar etraflarında dönen korkutucu deliliğe karşı duyarlı hale gelene, kutsal müzikten etkilenip yumuşayarak eski dostlarının kalabalığına dönene, barış için çalışana ve kötü kokan savaş meydanında yanan gözyaşları içinde sevgi bayramını bir barış festivali gibi kutlayana kadar kan Avrupa'da akmaya devam edecektir. Yine sadece din bütün Avrupa'yı uyandırabilir; sadece o insanlara güvence

33 Yani, Devrimci Fransa'nın "gerici" Avrupa'ya karşı savaşı

verebilir; Hıristiyanlığı daha da şereflendirir ve gözle görülür bir şekilde eski barış sağlama görevinde yeryüzünde onu eski haline getirebilir.

Uluslar onun kutsal organı, kalbi dışında insandan her şeyi almadı mı? İlahi Anlayış onlarla konuştuğunda sevgi tabutlarındaki her türlü düşmanlığı unutmayacaklar mı? Keder ve duyarlılık gözlerini yaşlarla doldurmayacak mı? Her Şeye Kadir olana yeniden dost ve müttefik olmak üzere sunmayacak ve teslim olmayacaklar mı? Tanrı yönetimindeki eski, sevecen ve günahtan arındıran inanç, insanların birbirine duyduğu ilahi güven nerede; Hıristiyanlığın her şeyi kucaklayan ruhun, ilahi zihinlerin coşkunluğuna duyulan o tatlı saygı nerede? Hıristiyanlık üç katlı bir karaktere sahiptir: Biri, bütün dinlere arkadaş olarak dinin üretici unsurudur; diğeri dünyevi her şeyin ebedi yaşamın ekmeği ve şarabı haline gelebilmesine inanarak genel olarak arabuluculuğun üretici özeliğidir ve üçüncüsü, İsa'ya, Anne'ye ve azizlere inancın üretici özelliğidir. İstediğinizi seçin, üçünü de seçin, bunlar manevidir, böylece ebedi, anlatılmayacak derecede mutlu bir topluluğun üyesi bir Hıristiyan olacaksınız.

Hıristiyanlığın eski Katolik inancı hareketli ve ateşliydi; bu, karakterinin son şeklidir. Yaşamdaki varlığı, sanat aşkı, derin insanlığı, evliliklerinin sağlamlığı, insanlara sevecenliği, fakirlikteki neşesi, itaatkârlığı ve bağlılığı gerçek bir din olduğunu açık bir şekilde kanıtlar ve kuruluşunun temellerini de içerir.

Dünyanın diğer kısımları yeniden birleşmek ve bu ilahi krallığın üyeleri olabilmek için Avrupa'nın uzlaşmasını ve canlanmasını beklemektedir. Avrupa'da gerçekten kutsal zihinler yeniden ortaya çıkmayacak mı? Dinin gerçek dostlarının hepsinin cenneti yeryüzünde görme, memnuniyetle bir araya gelme ve kutsal bir koro oluşturma arzusuyla dolu olması gerekmez mi? Hıristiyanlık yeniden canlı ve etkili hale gelmelidir; sınır işaretlerine bakmaksızın gözle görülür bir kilisede kendini yeniden oluşturmalıdır, böylece ilahi şeylere susamış ruhları bağrına bastırabilir. Eski ve yeni dünyanın arabulucusu olmalıdır. Eski hayır dualarını yeniden insanların üzerinden dökmelidir. Yüce Avrupa Konseyi'nin kutsal kaynağından Hıristiyanlık doğacak ve daha sonra herkesi kapsayan ilahi bir plana uygun olarak dinin canlandırılması gerçekleştirilecektir. Kilisenin varlığı gerçek özgürlük olacağı ve onun rehberliği altında düzgün ve sevecen bir devlet işlemi olarak her türlü gerekli reform gerçekleştirileceği için hiç kimse bir daha ruhani ve dünyevi kısıtlamaya karşı "protesto" yapmayacaktır. Bu, ne zaman olacaktır? Bunu söylemek bize düşmez. Sadece sabırlı olalım; yeni Kudüs'ün dünyanın başkenti olduğu, kutsal ebedi barış dönemi gelecektir, gelmelidir; o zamana kadar günümüzün tehlikeleri içinde mutlu ve cesaretli olun; inan-

cıma refakatçi olun; sözünüzle ve davranışınızla ilahi Hakikat'i öğütleyin ve ölene kadar gerçek ve ebedi inanca sadık kalın.

* Novalis, *Christianity or Europe*, çeviri John Dalton, Londra, John Chapman, 1844, s. 9-23, 26-29.

4. Bir Amerikan Devrimcisinin Fransız İhtilali Hakkındaki Görüşleri

1797 yılından 1801 yılına kadar, Amerika Birleşik Devletleri'nin ikinci başkanı olarak hizmet veren Massachusetts'li John Adams (1735-1826), Amerikan bağımsızlığının en ateşli savunucularındandı. 1774 yılında İlk Kıtasal Kongre'ye seçilen Adams, aynı yılın Ekim ayında kabul edilen haklar ve şikâyetler bildirisinin taslağını hazırlamaktan sorumluydu. 1776'da Thomas Jefferson'la (1743-1825) çalışmaya başlayan Adams, Bağımsızlık Bildirisi'ni yazmakla görevlendirilen komiteye katıldı. Bildiriyi Jefferson kaleme aldı, Kongrede kabul edilmesini sağlayan kampanyayı Adams yürüttü.

Britanya tahtına başkaldırının temel önermelerini oluşturmak ve sonuç almaktaki becerisi, Adams'ı en azından Amerika bağlamında, gerçek bir devrimci yapar. Buna karşın, aşağıda okuyacağınız iki belge, Fransa'daki büyük patlamaya ilişkin duygularının karışık olduğunu göstermektedir. İlk bölüm, 1790 yılında Fransız İhtilali'ni bolca öven İtalyan Henrico Caterino Davion'dan esinlenerek kaleme aldığı bir dizi siyasi makaleden seçilmiştir. İkinci bölüm, Adams'ın kadim dostu ve siyasi rakibi Thomas Jefferson ile yoğun yazışmalarından derlenmiştir..

*Davila Hakkında**

John Adams

Amerikalılar!

14 Ekim 1774 Cuma günü Philadelphia Kongresi'nde, uğruna savaşmak üzere olduğunuz ve asla terk etmeyeceğinizi umduğumuz temel ilkeleri belirlediniz. Hak ve özgürlüklerinizi savunmak ve korumak için şunları ilan ettiniz: "Doğanın değişmez kanunları, İngiliz anayasası ve kendi yönetmeliklerimiz veya anlaşmalarınız gereği, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkına sahip olduğunuzu; atalarınızın, İngiltere doğumlu özgür yurttaşların tüm hak, özgürlük ve dokunulmazlıklarına tabi olduklarını; torunlarınızın, yerel ve diğer şartların elverdiği sürece, söz konusu tüm değerleri uygulama ve onlardan faydalanma hakkına sahip olduklarını; gerek İngiliz, gerekse

diğer tüm özgür yönetimlerinin temelinde halkın yasama meclisine katılma hakkının bulunduğunu; İngiltere'nin örfi hukukuna ve özellikle de bu yasalar çerçevesinde, emsalleriniz tarafından yargılanmanın paha biçilmez ayrıcalığına hakkınız olduğunu ve iyi bir yönetim için vazgeçilmez olan ve İngiliz anayasası tarafından da dayatıldığı şekilde, kanun koyucunun unsurlarının birbirinden ayrı ve bağımsız olması gerektiğini." Bunlar sizin diğerlerinin arasından özellikle iddia, talep ve ısrar ettiğiniz tartışılamaz hak ve özgürlüklerinizdir. Bunlar, sizin bir araya gelmenizi ve birlik oluşturmanızı sağlayan ilkelerdir ve onları istikrarlı bir şekilde ve sürekli korursanız, sadece sizin ve gelecek nesilleriniz için özgürlük ve mutluluğu güvence altına almakla kalmayacak, oluşturacağınız örnek, tüm Avrupa ve zamanla belki de bütün insanlık tarafından taklit edilecektir. Uluslar sancılıdırlar ve büyük olayların doğmaları gerekir. (…)

Bütün bunlar büyüleyici şeylerdir; ancak coşkumuzun tam ortasında duraklayıp ciddiyetimizi korumamızı gerektiren büyük bir neden, dünyanın ilk imparatorluğunun insan mantığının prangalarını kırdığı, kefaretini ödediği özgürlüğün enerjisini saldığı doğrudur. Amerikalılar, o, coşkusunun parlak ateşinde, sizin düsturlarınıza, ilke ve örneklerinize, özenle kulak vermektedir; size çok pahalıya patlayan hatalarınızı kopyalamış olduğundan korkulur. Ona hatalarını telafi etmesi için, sizinkinden daha büyük felaketlere sürüklenmeden örneğinizle yardım edin, çünkü onun ahalisi daha hantaldır ve onun durumu rakip komşularının şeytani etkilerine daha açıktır. Zafer sarhoşluğu içinde, Amerikalılar ve Fransızlar, hatırlamalıdırlar ki, insanın kusursuzluğu sadece insani ve dünyevi bir kusursuzluktur. Soğuk donmayı sürdürecek, ateş her zaman yanacaktır; hastalık ve ahlaksızlık, düzeni bozmaya ve ölüm, insanoğlunu dehşete salmaya devam edecektir. Kendini korumanın yanı sıra öykünme, insan eylemlerinin ebediyen en muhteşem kaynağı olacak ve sadece iyi düzenlenmiş bir yönetim, taklidin tehlikeli hırslara, yakışıksız rekabete, yıkıcı gruplaşmalara, tüketen ayaklanmalara ve kanlı iç savaşlara dönüşmesini engelleyebilecektir.

Sonsuza dek yaşayacak büyük soru: *Kim çalışacak*? Bizim türümüz tamamen aylak olamaz. Pek az kişi mütalaada bulunacak boş vakit bulur. Yönetimde istihdam edilen kişi sayısı, daima çok az olmalıdır. Gıda, kıyafet ve barınma gibi, herkesin vazgeçilmez istekleri, insanlığın yüzde doksan dokuzunun sürekli emeği olmadan elde edilmeyecektir. Dinlenme yorgun insan için vecd hali olduğundan, çok çalışanlar, hayatta belki de en çok kıskanılması gerekenler kendileri oldukları halde, az çalışanları daima kıskanacaklardır. Eğitime verilebilecek kamu veya özel teşvik ne kadar büyük olursa olsun, halkın çalışan kesimi hiçbir zaman âlim olamayacaktır. Zengin ve fakir, ça-

lışan ve aylak, âlim ve cahil arasındaki farklılıklar, yaradılış kadar eski ve yeryüzü kadar geniş, hiçbir sanatın veya siyasetin, hiçbir erdem veya felsefe derecesinin tümüyle yok edemeyeceği farklılıklar olmaya devam edecek ve bunlar rekabet doğuracaklardır. Bu taraflar kanun koyucular tarafından temsil edilirlerken, dengelenmeleri gerekir ki, biri diğerini baskı altına almasın. Muhtemeldir ki, böylesi bir dengeyi oluşturmanın tek yolu, millet meclisinde tarafların temsilciliklerini oluşturmak ve bunların arasında hakemlik edecek, bizim hükümetimizde olduğu gibi, bağımsız bir yürütme merciini üçüncü bir kol ve uzlaştırıcı otorite olarak tesis etmektir. Mülkiyetin güvence altına alınması gerekir, yoksa özgürlük yaşayamaz. Ancak, sınırsız ve dengesiz mülk dağıtımı gücü mülksüzlerin eline verilirse, bizim gibi Fransa da kuzunun kurda emanet edildiğini görecektir. Böyle bir durumda, millet meclisinin halka mülkiyete saygı duyulması için yapacağı acınası uyarılar ve başvuruların tümü ormandaki ötücü kuşların cıvıltısından başka bir şey değillermiş gibi algılanacaklardır. Kanun yapma yüce sanatı, mevzuatta fakiri zengin ile dengede tutmayı, dahası, yasama ile yürütme erki arasında hiçbir birey veya partinin rekabet edemeyeceği dengenin kurulmasını gerektirir. Özgür bir yönetimin temeli, rakiplerin etkin denetimini gerektirir. Yürütme ve yasama güçleri doğal rakiplerdir ve biri diğerinin üzerinde etkili bir güce sahip olmazsa, daha zayıf olan her zaman kurdun pençeleri arasındaki kuzu olacaktır. Güçler dengesini benimsemeyen bir ulus, despotizmi benimsemek zorundadır. Başka bir seçenek yoktur. Rekabetin kontrol edilmesi gerekir, yoksa her şeyi bir karmaşa içine atacaktır; böyle bir durumda denetim ya despotluk ya da güçler dengesi tarafından sağlanabilecektir. En temel monarşilerde bile, aristokrasi ve yargı düzeni, pek kusurlu da olsa, hanedana karşı bir denge oluşturur. (…)

* *The Works of John Adams*, düzeltme Charles Francis Adams, Boston, Little, Brown, 1850-1856, VI, 277-281.

*Jefferson'a Mektup**

John Adams

Quincy [Massachusetts] 15 Temmuz 1813

Bir mektubunuza dört mektup yazarsam, aldırmayın, azizim efendim; sizin bir mektubunuz benim dört mektubuma bedeldir. (…)

Avrupa uluslarının, 1778 yılının başından 1785 yılına kadar yani, Fransa'daki sorunların başlangıcına kadar aralarındayken, insanın durumunda,

dinde, yönetimde, özgürlükte, eşitlikte, kardeşlik bilgisi medeniyeti ve insanlıkta, iyileşmeye doğru yavaş ama kendinden emin adımlarla ilerledikleri görülüyordu. Fransız İhtilali'nden korkuyordum, çünkü sadece iyileşmenin ilerlemesini durdurmayacağından, ayrıca birkaç yüzyıl olmasa da en azından bir yüzyıl gerilemesine sebep olacağından emindim. Fransız vatanseverleri bana, bir üniversitenin genç öğrencileri veya son ödeme ve ikramiye parayla heyecanlanmış Denizciler gibi göründü ve vahşi Atları öldürene ve kendi Boyunlarını kırana kadar kırbaçlayarak onların üzerinde oturan kişilere benziyorlardı.

Şimdi size ciddi bir sorayım sevgili dostum, 1813 yılında insan doğasının mükemmelliği ve mükemmeliyetçiliği nerede? İnsan zihninin gelişimi şimdi nerede? Toplumun iyileşmesi nerde? İnsanların rahatlıklarının artması nerede? İnsan acılarının ve ıstıraplarının azalması nerede? Dr. Young'ın[34] son gününün felsefe ve din tarafından dengesizleştirilmiş bir zihne bunu sergileyip sergileyemeyeceğini bilmiyorum, çünkü din olmadan felsefe olmayacağına ve dünyanın mevcut durumundan daha fazla dehşet olacağına inanıyorum.

Mevcut kaos ne zaman, nerede ve nasıl düzen haline getirilecek?

Sen ve ben, kendimizi birbirimize açıklamadan, ölmemeliyiz…

Dostun

John Adams

* *The Adams- Jefferson Letters*, düzeltme Lester J. Cappon, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1959, II, 357-358.

C. GELECEĞİ SELAMLAYAN İKİ SES

Burke ve Adams'ın iğneli eleştirilerine 1790'lı yılların başında bazı insanlar Fransız devrimcilerinin yüksek umutlarının hayal kırıklığına uğramayacağı konusunda ısrar ettiler. Devrimin dostlarından hiçbiri ve herhangi bir dilde, İngiliz Thomas Paine (1737-1809) kadar güzel konuşamazdı. Kısıtlı imkânlara sahip Quaker ailesinde doğan Paine, 1774 yılında Amerika'ya göç etti. İki sene sonra orada İngiltere'ye karşı isyanı kabullenen *Sağduyu* (Common Sense) isimli muhteşem bir propaganda kitapçığı yayımladı. 1787 yılında Avrupa'ya döndükten sonra ateşli cumhuriyetçi kimliğini korurken çeşitli iş girişimlerinin peşinden koştu. 1791'in ilk aylarında *İnsan Hakları*

34 Adams'ın buradaki referansı belirsizdir fakat son yıllarında körlük ve aile trajedileriyle sarsılan ve oldukça kötümser dini makaleler yazan tanınmış İngiliz agronom ve Avrupa seyyahı (1741-1820) Arthur Young'tan bahsetmesi muhtemeldir. 1780'li yılların sonlarında Young'ın *Travels in France* aslı eseri Adams ve Jefferson gibi okuryazar Amerikalıları büyük ölçüde etkilemiştir.

(Rights of Man) eserinin I. kısmını, "Burke'nin Fransız İhtilali'ne Saldırısına Cevap Olarak" yayımladı. Bunu 1792 yılında, aşağıdaki alıntıların yapıldığı II. kısım izledi.

1. Yeni Çağ Neler Doğuruyor?

*İnsan Hakları**

Thomas Paine

Bütün insanlığı ekvatoral bir çekimle kapsayan bir konuyu düşünürken, bu süreci tek bir yönle sınırlandırmak imkânsızdır. Her karaktere ve insana ait olan her duruma uymaktadır ve bireyi, ulusu ve dünyayı birleştirmektedir.

Amerika'da yanan ufak bir kıvılcımdan söndürülemeyen bir ateş doğmuştur. (…) İlerlemesini ulustan ulusa dolaştırmakta ve sessiz bir işlemle fethetmektedir. İnsan kendini değişmiş bir şekilde bulur ve nasıl olduğunu anlamaz. Çıkarlarına adil bir şekilde kulak vererek haklarına dair bilgi edinir ve bu durumda güç ve despotizmin güçlerinin direnme korkusunu da tamamen kapsadığını ve "özgür olmak için istemesinin yeterli olduğunu" keşfeder.

Yönetimlerin üzerine kurulması gereken bir temel olarak ilkeler sistemini oluşturma işinin bütün ilk kısımlarına sahipken bunları uygulamaya geçirmenin yolları ve araçlarıyla devam edeceğim. Fakat konunun bu kısmını daha fazla uygunluk ve daha güçlü etkiyle anlatmak için bu ilkelerden çıkarılabilir veya onlara bağlı bazı gözlemlerin yapılması gerekmektedir.

Yönetimin şekli veya anayasası ne olursa olsun, ortak mutluluktan başka hiçbir amacının olmaması gerekir. Bunu yapmak yerine toplumun herhangi bir kısmında perişanlık yaratmaya veya artırmaya çalıştığında yanlış bir sistemde demektir ve reform gereklidir.

Alışılagelmiş dil, medeni ve medeniyetsiz yaşam tanımları altında kişinin durumunu sınıflandırdı. Birine mutluluk ve refahı, diğerine ise zorluk ve isteği atfetti. Fakat hayal gücümüz boyama ve karşılaştırmada etkilenmiş bile olsa, medeni ülkeler denilen yerlerde insanlığının büyük bölümünün yoksul, perişan ve bir Hintlinin durumundan daha da kötü olduğu doğrudur. Sadece bir ülkeden değil, bütün ülkelerden bahsediyorum. İngiltere'de durum budur, Avrupa'da da durum budur. Sebebi sorgulayalım.

Sebep, medeniyetin ilkelerinin doğal kusurlarında değil, bu ilkelerin evrensel bir etkiye sahip olmasını engellemekte yatmaktadır ki, bunun sonucunda ülkenin iliğini kurutan ve medeniyetin ulaşabileceği genel mutluluğu bertaraf eden sürekli bir savaş ve harcama sistemidir.

Bütün Avrupa yönetimleri (şimdi Fransa hariç) evrensel medeniyet ilkesinin üzerine değil, tam tersinin üzerine kurulmaktadır. Bu yönetimler birbiriyle ilişki kurduğu kadarıyla vahşi, medeniyetsiz yaşamdan anladığımız durumdadırlar, kendilerini insan yasalarının yanı sıra Tanrı yasasının da ötesine koymaktadırlar ve ilke ve karşılıklı davranış açısından doğadaki birçok bireyle aynıdırlar.

Her ülkenin yerleşik halkı, yasalar medeniyeti altında kolaylıkla medenileşebilir fakat henüz medenileşmemiş bir durumda olan ve neredeyse her zaman savaşan yönetimler medeni yaşamın medenileşmemiş kısmı büyük ölçüde devam ettirmek üzere ürettiği bolluğu yoldan çıkarırlar. Böylece yönetimin barbarlığını bir ülkenin iç medeniyetine sokularak medeniyetten ve özellikle de yoksuldan, kendi geçimleri ve rahatları için kullanılması gereken bu kazançların büyük bölümünü alırlar. Ahlak ve felsefenin bütün yansımalarının dışında insanlığın işgücünün dörtte birinden fazlasının her yıl bu barbar sistem tarafından harcandığı hazin bir gerçektir.

Bu kötülüğün sürdürülmesine hizmet eden şey, bütün Avrupa yönetimlerinin bu medeniyetsizlik durumunu ayakta tutarak elde ettikleri maddi üstünlüktür. Sivil hükümet veya yasaların hükümeti birçok vergi için bahane üretemez; doğrudan ülkenin gözünün üzerinde olduğu yerde çalışır ve bu durum aşırı dayatma ihtimalini imkânsızlaştırır. Fakat bu manzara hükümetlerin medeniyetten yoksun çekişmesinde görüldüğünde bahaneler genişletilir ve artık hâkim olmayan ülke yönetimlerin uygulamak istediği her türlü dayatmaya açıktır. (…)

O zaman devrimler, amaçları için, yönetimlerin ahlaki durumlarında bir değişiklik yapar. Bu değişiklikle kamu vergisi yükü hafifleyecek ve medeniyet, şimdi yoksun olduğu bolluğun tadını çıkarmak için tek başına bırakılacaktır. (…)

Konunun tamamının, en azından bana görünen kısmının üzerinden geçtim. Amerika'ya dönmeden önce fırsat bulabilseydim, Avrupa'da bulunduğum beş yıl boyunca yönetim konusunda İngiliz halkına bir nutuk çekmek niyetindeydim. Sayın Burke bu konuyu önüme attı ve ona teşekkür ederim. 3 yıl önce bir ortamda ulusun durumunun göz önünde bulundurulması amacıyla adil bir şekilde seçilmek için ulusal sözleşme teklif etmesi konusunda ona baskı yaptım fakat parlamenter akım o zamanlar birlikte hareket ettiği partiye ne kadar güçlü bir şekilde karşı durursa dursun, politikalarının her şeyi yozlaşma alanında tutmak ve kazalara inanmak olduğunu fark ettim. Uzun yıllardır edindiğim tecrübe, parlamentoların her türlü bakan değişikliğinin ardından gittiğini ve buna umutlarını ve beklentilerini bağladıklarını gösterdi.

Ayrılıkların yönetimlere duyulan saygı çerçevesinde ortaya çıktığı eski zamanlarda kılıca başvuruldu ve bunu bir iç savaş takip etti. Bu yabani âdet yeni sistem tarafından patlatıldı ve ulusal sözleşmelere referans yapıldı. Tartışma ve umumi irade soruna arabuluculuk yapacak ve bu özel görüşe iyi bir erdem verilecek ve düzen, kesintisiz olarak sürdürülecektir.

Bazı beyefendiler bu eserin ve İnsan Hakları'nın diğer kısmının dayandığı ilkeleri "yeni çıkmış bir doktrin" olarak adlandırdılar. Sorun bu ilkelerin yeni ya da eski olması değil, doğru veya yanlış olmalarıdır. İlkini ele alalım, etkisini kolayca anlaşılan bir örnekle göstereceğim.

Şubat ayının neredeyse ortasındayız. Kırsala doğru bir yolculuğa çıksaydım, ağaçlar yapraksız bir kış görüntüsü sergilerdi. İnsanlar yürürken ince dalları koparmaya meyilli olduğu için ben de büyük ihtimal, aynını yapardım ve şans eseri bu ince dal üzerindeki *tek bir filizin* patlamaya başladığını gözlemlerdim. Doğal olmayan bir şekilde, onun İngiltere'de böyle bir görünüme sahip tek filiz olduğunu düşünebilirim ya da hiç düşünmemeliyim. Karar vermek yerine aynı görüntünün her yerde görünmeye başladığını veya görünmek üzere olduğunu hemen anlayabilirim. Sebze uykusu bazı ağaçlarda ve bitkilerde diğerlerinden daha uzun sürecek olmasına ve bazıları iki ya da üç sene çiçek açmayacak olmasına rağmen çürümüş olanlar dışında hepsi yaz mevsiminde yapraklı olacak. Politik yazın doğal yaz mevsimiyle nasıl bir hızda olacağını hiçbir insan öngörüsü belirleyemez. Fakat ilkbaharın başladığını anlamak zor değil…

* Thomas Paine, *Rights of Man*, "Everyman's Library Edition", London, J. M. Dent & Sons, Ltd.; New York, E. P. Dutton & Co., Inc., 1930, s. 211-214, 283-284.

2. İnsan Hangi Gelişim Aşamasına Erişti?

1793 yılının Haziran ayında Concordet Markizi Marie Jean Antoine Nicholas de Caritat, elli yaşındaydı ve bir matematikçi ve felsefeci olarak uzun süredir maruftu. Ayrıca aktif bir devrimci politikacı ve monarşinin düşüşünden sonra Fransa'yı yöneten Millet Meclisi'nin bir üyesiydi. Fakat bu kurum içindeki uç Jakobenlere göre, aşırı ılımlı olduğunu kanıtladı, çünkü XVI. Louis'nin infazına karşı oy kullandı ve *Girondinler*[35] denilen mahkûm edilmiş fraksiyonu destekledi. Bu ve diğer "insanlara karşı" hareketleri dolayısıyla suçlu ilan edildi ve Paris'te barınabileceği bir ev bul-

35 Daha çok Fransız taşralarında etkin olan siyasi ve iktisadi unsurlar. Devrimci çizgisi giderek hararetlenen Jakobenlere karşı tavır almışlar ve bu nedenle Paris devrimci unsurlarının tepkisini çekmişlerdir. Siyasi mülahaza ve mütalaaların güncel olarak sürekli değiştiği devrim ertesi günlerde hiçbir zaman Robespierre ve çizgisi ile anlaşamamışlardır. (y.n.)

makta zorlandı. Saklandığı sürede "Aydınlanmanın vasiyeti" olarak da bilinen *İnsan Zihninin Gelişimine Dair Tarihsel Resim Taslağı [Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain]* adlı eserini kaleme aldı. Bu bilimsel eserin tarzı ve içeriği, yazarının zor durumu düşünülecek olursa dikkate değerdir. Marie Jean de Concordet, 1794 yılının ilkbaharında Paris'i terk etmeye çalışırken yakalandı ve ertesi gün hapishanede öldü.

*İnsan Zihninin Gelişimi**

Marie Jean de Concordet

Giriş

İnsan soyunun gelecekteki gelişimini önceden görmek ve bu gelişimi yönlendirmek ve hızlandırmak gibi bir sanat gerçekten olsaydı, o ana kadar geldiği gelişim noktasının tarihi, bu sanatın temel dayanağını oluşturmak zorunda olurdu. Felsefe, şüphesiz, geçmiş çağların tarihi dışında hiçbir davranış kuralı olmadığını ve eski çağların çalışılması dışında hiçbir gerçeğin bulunmayacağını varsayan batıl inanca sahip fikri yasaklamalıdır. Fakat yasağına kibirli bir şekilde tecrübenin verdiği dersleri de reddedecek önyargıyı da eklememeli midir? Mutlu birleşimlerle insan biliminin genel ilkelerine yönlendirecek olan, sadece ve kesinlikle derin düşüncedir.

Her şey insanlığın en büyük devrimlerinden birine yaklaştığımızı söylüyor. Önceden meydana gelen ve yaklaşan devrimin yolunu hazırlayan devrimlerin resminden başka ne bizi neyin beklediği ve o kargaşa içinde neyin bize daha emin bir rehber olacağı konusunda daha iyi aydınlatabilir? Şu anki bilgi durumumuz bize mutlu olacağımız güvencesini veriyor. Fakat bu mutluluk o devrime bütün gücümüzle nasıl yardım edeceğimizi bilmemize bağlı değil midir? Sözünü verdiği mutluluğun daha az zararla elde edilmesi, daha büyük alana daha hızlı bir şekilde yayılabilmesi ve etkilerinde daha eksiksiz olması için insan zihni tarihinde korkulacak hangi engellerin kaldığını ve bu engellerin hangi yollarla aşılacağını çalışmak zorunlu değil midir?

İçinde koşmayı düşündüğüm boşluğu 9 büyük devre böleceğim ve 10. devirde insanoğlunun gelecek kaderi hakkında bazı tahminler yaparak devam edeceğim.

Kendimi her birini niteleyen temel özelliklerle sınırlı tutacağım; istisnalara ve ayrıntılara takılmadan gruplar halinde vereceğim. Gelişimini ve kanıtlarını çalışmanın sunacağı sonuçların amaçlarını göstereceğim:

i. İnsanlar sürü halinde toplandı
ii. İnsanoğlunun kırsal durumu- bu seviyeden tarımsal duruma geçiş
iii. İnsanoğlunun tarımsal durumdan alfabetik yazının icadına kadar gelişimi
iv. İskender zamanında bilimlerin bölünmesine kadar Yunanistan'da insan zihninin gelişimi
v. Bilimlerin, bölünmelerinden çöküşlerine kadar olan gelişimi
vi. Öğrenmenin çöküşü ve haçlılar döneminde eski haline dönmesi
vii. Batıda canlanma döneminde bilimlerin ilk gelişiminden matbaanın icadına
viii. Matbaanın icadından bilimlerin ve felsefenin otorite esaretinden kurtuldukları döneme
ix. Descartes zamanından Fransız Cumhuriyeti'nin kurulmasına…

Dokuzuncu Devir: Descartes Zamanından Fransız Cumhuriyeti'nin Kurulmasına

İnsan mantığının, medeniyetin doğal gelişimiyle yavaş yavaş kendini oluşturduğunu, batıl inancın zorla onun üzerinde egemenlik kurduğunu ve böylece onu suiistimal ettiğini ve despotizmin korku yayarak ve gerçekten felaket yaratarak zihinsel yetenekleri gerilettiğini, ayrıca sersemlettiğini gördük.

Bu çifte etkiden sadece tek bir ulus[36] bir süreliğine kaçabildi. Özgürlüğün dâhilik meşalesini yaktığı bu mutlu topraklarda yeni doğanlığın ayak bağlarından kurtulmuş insan zihni sert ve korkusuz bir adımla gerçeğe doğru ilerledi. Fakat fetih hemen, ayrılmaz arkadaşı olan batıl inancı da şüphesiz yanında getiren zorbalığı getirdi ve bütün insanlık görünüşe göre ebedi olacak bir kararlığın içine yeniden daldı. Fakat şafak, sonunda, gizlice izlerken görüldü; uzun süredir belirsizliğe mahkûm gözleri ışığa tamamen bakabilene kadar yavaş yavaş kendilerini alıştırarak açılıp kapandı ve dâhilik daha bağnazlık ve barbarlık tarafından uzun süre önce kendisine yasaklanan evren üzerinde bir kere daha parlamaya cesaret etti.

Mantığın zincirlere karşı geldiğini ve silkindiğini ve yeni bir güç kazanarak özgürlük devrini hazırladığını ve hızlandırdığını gördük…

İnsanların davranışları, servetin kaçtığı düzensizlik ve şiddetin doğal düşmanları olan ticaret ve sanayinin etkisiyle, önceki dönemin barbarlıklarının hâlâ canlı olan hatıraları yüzünden oluşan korku ve dehşetle, felsefi adalet ve eşitlik fikirlerinin daha genele yayılmasıyla ve son olarak zihinsel

36 Büyük ihtimalle Yunanistan.

aydınlanmanın yavaş ama kendinden emin ilerlemesinin etkisiyle, gaddarlıklarını canlı tutan önyargıların çürümesiyle iyileştirildi.

Dinsel hoşgörüsüzlük hâlâ devam etti fakat insanların önyargılarına saygı veya tutarsızlıklarına karşı bir koruma olarak sadece bir önlemdi. En acımasız özelliklerini kaybetti. Nadiren başvurulan kazıklı infazlar dini görüşleri yönlendirmenin, daha gaddar bulunsa bile daha az barbar olan diğer yöntemleriyle, sonunda infaz sadece aralıklarla yapılana ve büyük oranda eski alışkanlığa bağımlılıktan veya geçici zayıflık ve hoşgörüden kaynaklanana kadar değiştirildi.

Her ulusta ve her konu hakkında hükümet politikası sadece görüş değil, hatta felsefe adımlarını izledi fakat yavaştı ve bir nevi gönülsüzdü. Bununla orantılı olarak, derin düşünen insanlarının politika ve ahlak biliminde ulaştığı noktayla duyguları kalabalıklar tarafından özümsendiğinde kamuoyunu oluşturanların geneli tarafından ulaşılan nokta arasındaki dikkate değer mesafe bulunduğunu göreceğiz. Bu yüzden, bir ulusun olaylarına yön veren kişiler yönetim şekli ne olursa olsun, eşit oranda bu görüş düzeyinin altında kalırlar; yolunda yürürler, onu takip ederler fakat bunu öyle ağır ve ileri gitmekten o kadar uzak bir şekilde yaparlar ki, asla ona yetişemezler ve daima yıllarca ve en az onun o kadar önemli gerçekler açısından arkada kalırlar.

Biz fark etmeden bizi en genel ve açık şekilde etkileyen felsefenin düşünen insan sınıfını etkilediği, bu sınıfın da halkı ve yönetimleri etkilediği ve aşamalı olmayı bırakıp belirli ulusların bütün kitlelerinde devrim yaptığı, böylece bütün insan soyunu kucaklayacak genel bir devrimi bir gün izleyeceğine dair güvence verdiği döneme geldik.

Hata çağlarından, belirsiz ve kusurlu teorilerin bütün labirentlerinde gezindikten sonra politika ve ulusların yasaları hakkında yazanlar sonunda kişinin gerçek haklarına dair bilgiyi basit bir ilkeden elde ettiler. Bu ilke şuydu: *İnsan, çıkarları hakkında muhakeme yapabilen ve onları anlayabilen, ayrıca ahlaki fikirleri elde edebilen, duyarlılık bahşedilmiş bir varlıktır*.

Haklarının korunmasının politik birliğin tek amacı olduğunu ve sosyal sanatın kusursuzluğunun en yüksek nitelikte ve sonuna kadar bu hakları korumasını gerektirdiğini gördüler.

Bireyin haklarını güvence altına alma ve her toplulukta ortaya koyulan genel kuralları kapsama yollarının, bu yolları seçme ve bu kuralları belirleme gücünün sadece toplumun çoğunluğunun elinde bulunabileceğini ve bu sebeple bu seçimde diğer insanların emirlerine de maruz kalmadan bireyin kendi anlayışının emirlerini izlemesi imkânsız olduğundan çoğunluğun iradesinin, genel eşitliği ihlal etmeden, herkes tarafından izlenebilecek tek ilke olduğunu anladılar.

Her bir birey çoğunluğun iradesine uymak için daha önceki taahhüde girebilir. Bu taahhütle çoğunluk, oybirliğine ulaşacaktır. Fakat kendisi dışında kimseyi bağlayamayacağı gibi, topluluk kişinin bireysel haklarını tanıdıktan sonra ihlal etmiyorsa kendini de bağlayamaz.

Çoğunluğun bireyler üzerinde sahip olduğu haklar ve o hakların sınırları; çoğunluğun taahhüdünü herkes üzerinde bağlayıcı kılan ve bireylerin değişimiyle bu tür oybirliği de yok olduğunda işlevini kaybeden bir bağ olan bu oybirliğinin kaynağı böyledir. Şüphesiz, çoğunluğun belki de gerçek ve mutluluktan daha sık hata ve kötülük lehine açıklayacakları amaçlar vardır fakat hâlâ ve sadece çoğunluk kendi kararına tam olarak değinilmeyen amaçların ne olduğuna karar verecektir. Kendi hükmü yerine tercih etmeye karar verdiği hükümlerin ait olduğu bireyleri ve bu bireylerin, hükümlerinin uygulanması için takip ettiği yöntemi sadece kendi belirleyebilir; kısacası, görevlilerinin kararlarının herkesin haklarını yaralayıp yaralamadığını açıklama yetkisine sahiptir.

Bu basit ilkeler sayesinde insanlar, bir anayasanın hükümlerini değiştirme hakkı diğer her türlü hakkın güvenliği değilmiş ve biz aydınlandıkça temelinde kusurlu ve gelişme özürlü insani kurumlar ebedi bir monotonluğa mahkûmmuş gibi, bir kere belirlendi mi insanları bu hükümlere zincirleyen daha düşük ama eşit seviyede saçma olan fikrin ahmaklığı yanında halk ve efendileri arasındaki karşılıklı rıza veya şartlardan birinin taraflardan biri tarafından ihlaliyle iptal edileceği düşünülen anlaşmaların geçerliliğine dair fikirlerin ahmaklığını keşfetti. Aynı şekilde, ulusların yöneticileri de bütün insanların doğaları gereği hak eşitliği elde ettiğini unutarak bazen bölgenin boyutu, iklim sıcaklığı, ulusal karakter, insanların serveti, ticaret ve sanayi durumuna göre hak vermesinin uygun olduğunu düşündüğü kişilerin alanını ölçen ve bazen doğumlarına, servetlerine ve mesleklerine göre toplumun farklı sınıfları arasında hakları eşit olmayan oranlarda dağıtan ve böylece bu kurumlar olmasa istenmeyecek ve amaç için yetersiz olan çareleri daha sonra uygulamak amacıyla çelişen çıkarlar ve karşıt güçler yaratan yanlış ve kurnaz politikayı terk etmeye zorunlu hissettiler.

Artık insanoğlunu, biri yönetmeye mahkûm, diğeri yönetilmeye ya da biri aldatmaya mahkûm, diğeri aldanmaya şeklinde ikiye bölmek imkânsızdı; herkesin çıkarları açısından eşit şekilde aydınlatılma ve gerçeği öğrenme hakkı olduğu, ayrıca halkın çıkarı için halk tarafından görevlendirilen hiçbir siyasi otoritenin halkı cahillik ve karanlıkta tutamayacağı doktrini evrensel olarak kabul edilmek zorundaydı. (…)

Farklı ulusların derin düşüncelerinde ülke, renk veya topluluk ayırt etmeksizin insanların bütün çıkarlarını kucaklayan felsefeciler, kurgusal gö-

rüşlerinin farklılığına bakmaksızın her türlü hataya ve her zorbalık çeşidine karşı katı ve birleşik bir topluluk kurdular. Evrensel insancıllık duygusu tarafından harekete geçirilen felsefeciler, ister yabancı bir ülkede olsun, ister kendi ülkeleri tarafından yabancı bir millette uygulansın, adaletsizliğe eşit şekilde yüksek sesle karşı çıktılar. Amerika, Afrika ve Asya kıyılarını acımasızlık ve suçlarla lekeleyen açgözlülüğü Avrupa'da suçladılar. Cahil baskıcıların insan sınıfına koymaktan iğrendiği zencilerin arkadaşları, Fransız ve İngiliz felsefeciler san kazanarak ve görevlerini yerine getirerek övündüler. Beccaria, İtalya'da, Gallik hukuk sisteminin barbar kurallarını çürütürken, Fransız yazarlar, Rusya ve İsveç'teki hoşgörüyü övdüler. Fransızlar ayrıca, ticari önyargılara ve anayasasındaki hatalara duyduğu batıl inançlı saygısı konusunda İngiltere'nin gözlerini açmaya çalıştı.

Fransızlarla aynı sırada erdemli Howard[37] hapishanelerinde ve hastanelerinde birçok insan kurbanı feda eden soğukkanlı barbarlığı kınıyordu.

Gözler önüne serdiğim kamu zihninin doğasıyla yönetimin egemen sistemlerini karşılaştırarak önemli bir devrimin kaçınılmaz olduğunu ve bu devrimin sadece iki yolla gerçekleşebileceğini kolaylıkla anlayabiliriz: ya insanların kendileri doğa ve mantık ilkeleri üzerine bir politika sistemi kuracaktı ki bunu felsefe onlar için çok değerli kılmıştı ya da yönetim ahlaksızlıklarını düzelterek ve davranışlarını kamuoyuyla yöneterek bu olayı iptal etmeye çalışacaktı. Bu devrimlerden bir tanesi daha hızlı, daha radikal fakat daha şiddetli olacaktı; diğeri ise daha yavaş, daha eksik fakat daha sessiz olacaktı: Birinde geçici belalar pahasına özgürlük ve mutluluk satın alınacaktı, diğerinde ise bu kötülüklerden kaçınılacaktı fakat bir kusursuz özgürlük durumundan faydalanmak, bu süreçte, sonunda ulaşmaması imkânsız olsa da, oldukça uzun bir süre geciktirilecekti.

Ulusların yöneticilerinin yolsuzlukları ve cahillikleri bu yöntemlerin ilkini seçmiş gibi durmaktadır ve mantık ve özgürlüğün ani zaferi insan ırkının intikamını almıştır. (…)

Hem bilimleri ilgili alanlarda zenginleştiren yeni olguları hem de özellikle başka bir bilgi alanına ait görünen teoriler veya yöntemlerin uygulanmasından dolayı her birinde ortaya çıkan avantajları sunarken gözlem, deneyim ve düşünmenin her bilimde bizi götüreceği bu doğruların doğası ve sınırlarının ne olduğunu anlamaya çalışabiliriz; aynı şekilde, insan zihninin ilk ayrıcalığı olan ve dâhilik olarak da bilinen icat yeteneğini tam

37 John Howard (1726-1790), sadece *The State of the Prisons in England and Wales* isimli eserini yayımladığı memleketi İngiltere'de değil, ayrıca Kıta'da durumu iyi bir hapishane reformcusuydu. Açık denizde bir Fransız gemisi tarafından esir alındıktan sonra 1754 yılında birkaç ay Brest'te mahkûm olarak tutulan Howard'ın Fransa'ya haklı bir ilgisi vardı.

olarak neyin oluşturduğunu, onun takip ettiği keşifleri anlayışın hangi işlemlerle elde edebileceğini veya bazen aranmayanlara nasıl yönlendirilebileceğini, hatta önceden söylenmiş olmasının nasıl mümkün olduğunu araştırabiliriz; keşfe götüren yöntemlerin ne kadar kullanılabileceğini gösterebiliriz, böylece bilim, belirli bir anlamda, dahiliğe ek bir araç sağlamak veya büyük bir zaman ve çaba harcamadan kullanılmayan yolların kullanımını kolaylaştırmak üzere yeni yöntemler icat edilene kadar belirli bir seviyede kalabilir.

İster bireylerin refahı için, isterse de ulusların rahatlığı için olsun, kendimizi bilimlerin kullanımından veya sanatlara uygulanmasından elde edilen avantajları sergilemekle sınırlarsak sundukları yararların sadece çok küçük bir kısmını göstermiş oluruz. Belki de en önemlisi şudur: İnancın saçma amaçları tarafından yanlış yöne zorlandıktan, kuşaktan kuşağa geçirildikten, yeniyetmeliğin yanlış hüküm verme döneminde öğretildikten ve batıl inanç dehşeti ve zorbalık korkusuyla uygulandıktan sonra önyargı yok edildi ve insan anlayışı iyileştirildi.

Politika ve ahlaktaki bütün hatalar, kendileri de fiziksel hatalarla bağlantılı olan felsefi yanlışlar üzerine kurulmuştur. Doğa kanunları hakkındaki cahillik üzerine kurulmamış hiçbir dini sistem veya doğaüstü mantıksızlık bulunmamaktadır. Bu saçmalıkların kurucuları ve savunucuları insan zihninin sonraki gelişimini önceden göremez. Devrin insanlarının her şeyi bildiğine ikna olmuş bu insanlar dalgınlıklarını kendi ülke ve devirlerinin genel görüşlerinin üzerine kendilerine güvenerek kurduklarını bilir ve buna inanırlardı ki, daha sonra dini inançlarını da buna göre şekillendirdiler.

Doğal bilgi dağarcığının gelişimi bu hatalar için daha yıkıcı oldu, çünkü bu hataları genellikle cahilliğin küçük düşürücü alayını inatla savunanlara yamanarak onlara saldırdığını göstermeden onları yok etti.

Aynı zamanda bu bilimlerin amacı, yöntemlerinin sağlayabildiği belirli fikirleri ve gerçeği araştırma ve sağlama yolları hakkındaki adil muhakeme alışkanlığı doğal olarak bizi güvenilirliğin gerçek amaçları üzerine kurulu görüşlere bağlanmaya zorlayan, alışılmış önyargılara bağlayan veya otoriteye boyun eğmeye zorlayan duyarlılığa yönlendirmelidir. Bu karşılaştırma, son görüşlere güvenmemeyi, inanç en ciddi ve en içten şekilde açıkça söylendiğinde bile onlara gerçekten inanılmadığını göstermeyi öğretmek için yeterlidir. Bu keşif bir kere yapıldı mı yıkımı daha hızlı ve daha kesin bir hale gelir...

Onuncu Devir: İnsanlığın Gelecekteki Gelişimi

Kişi yasaları bilmemesine rağmen neredeyse emin bir şekilde bu görüntülerin yasaya ait olduğunu anlarsa, geçmiş tecrübesi dikkate değer bir ihtimalle gelecek görüntülerini görmesini sağlar; tarihinin sonuçlarından insanlığın gelecek kaderinin resmini belirli bir gerçeklik payıyla betimlemeyi neden hayali bir girişim olarak görmeliyiz?

İnsan soyunun gelecek koşulları hakkındaki umutlarımız üç noktaya indirgenebilir: Farklı uluslar arasındaki eşitsizliğin yok edilmesi, tek ve aynı ulusta eşitliğin ilerlemesi ve son olarak insanın gerçek gelişimi.

Her ulus bir gün örneğin Fransızlar ve Anglo-Amerikalılar gibi en aydınlanmış, en özgür ve önyargılardan en fazla arınmış kişiler tarafından elde edilmiş medeniyet seviyesine ulaşmayacak mıdır? Krallara bağlı ülkelerin köleliği, Afrikalı kabilelerin barbarlığı ve vahşilerin cahillikleri gitgide yok olmayacak mıdır? Dünya üzerinde yerli halkın doğa tarafından özgürlüklerinden asla faydalanmamaya ve mantıklarını asla kullanmamaya mahkûm edildiği tek bir yer var mıdır?

Şimdiye kadar ulusları oluşturan halkın sınıflara ayrıldığı bütün uluslarda gözlemlenebilen bilgi, imkân, servet ayrılığı, toplumun en birinci gelişiminin büyüttüğü, daha düzgün söylemek gerekirse, ürettiği bu eşitsizlik medeniyetin kendisine mi, yoksa sosyal düzenin kusurlarına mı aittir? Gerçek eşitliğe yer verebilmek için becerilerin doğal farkının etkilerini azaltarak herkesin çıkarı için yararlı olandan başka hiçbir eşitlik bırakmayan, çünkü arkasından bağımlılık, aşağılama veya yoksulluk sürüklemeden medeniyeti, öğretimi ve sanayiyi destekleyecek olan sosyal sanatın ana amacını sürekli zayıflatması gerekmez mi? Kısacası, insanlar herkesin kendi mantıklarıyla yaşamın ortak olaylarında belirli bir şekilde davranması ve bu mantığı önyargılar tarafından kirletilmeden koruması için gerekli bilgiye sahip olacağı, haklarını anlayacakları ve kendi görüş ve vicdanlarına göre bu hakları uygulayacakları, ayrıcalıklarının gelişimiyle birlikte herkesin istekleri için gerekli şeyleri sağlayabileceği ve son olarak ahmaklık ve perişanlığın bazen meydana gelen ve toplumun çoğunluğunun alışkanlığı olmadığı kazalar olduğu devlete doğru sürekli ilerlemeyecekler mi?

Kısacası, insan soyunun bilimde ve sanattaki yeni keşiflerle bireysel ve genel refahta, kaçınılmaz bir sonuç olarak davranış ilkelerinin daha da ilerlemesiyle ve ahlaki uygulamalarda ve son olarak da gücü artıran ve becerilerin uygulanmasını yöneten araçların iyileştirilmesinin ya da bizim doğal düzenimizin kendisinin gelişiminin sonucu olan ahlaki, zihinsel ve fiziksel ayrıcalıkların gerçek gelişimiyle iyileştirilmesi beklenmeyebilir mi?

Ortaya koyduğumuz üç soruyu incelerken geçmiş tecrübelerimizden, bilim dallarının ve medeniyetin şimdiye kadarki gelişiminin gözleminden, insan anlayışının ilerlemesinin analizinden ve becerilerinin gelişiminden doğanın umutlarımıza hiçbir sınır koymadığına inanmak için en güçlü sebepleri bulacağız.

O zaman, dünyanın Avrupa tarafında yaşayanlar, kısıtlanmayan bir ticaretten ve diğerlerinin haklarıyla dalga geçmeyecek kadar haklar anlamında aydınlatılmış bir şekilde şimdiye kadar büyük bir saygısızlıkla ihlal ettikleri bağımsızlığa saygı duyacaktır. O zaman, kurumları bir yerden veya ayrıcalıklardan kendilerine fayda sağlayarak yağmacılık ve gaddarlıkla karşılığında ün ve unvan almak amacıyla servetini bir kenara yığmaya çalışan güç yaratıklarıyla dolu olmak yerine bu mutlu iklimlerde kendi ülkelerinde artık akla gelmeyen huzur ve rahatlığı arayan çalışkan insanlarla dolacaktır. Orada özgürlük tarafından tutulacaklardır, hırsları çekiciliğini kaybetmiş olacak ve soyguncuların yerleşimleri daha sonra Afrika ve Asya'da Avrupa özgürlüğünün ilkeleri ve örneğini gösterecek vatandaşların kolonileri haline gelecektir. Söz konusu ülkelerin vatandaşlarına sadece en utanç verici batıl inançları aşılayan ve yeni bir zorbalıkla onları korkutarak nefretlerini alevlendiren bu papazlara göre daha sonra insanlar arasında mutlulukları için gerekli gerçekleri yaymayı ve haklarının yanı sıra çıkarları hakkında onları aydınlatmayı dert edinmiş bütünlük ve cömertlik insanları gelecektir. Çünkü gerçeklik aşkı da bir tutkudur ve yuvasında savaşacak hiçbir önyargı, yok edecek küçük düşürücü hata kalmadığında doğal olarak ilgi ve çabalarını uzak ve yabancı iklimlere uzatacaktır…

O zaman, güneşin yolu üzerinde, sadece, içinde artık zorbaların ve kölelerin, papazların ve onların ahmak ve ikiyüzlü araçlarının var olmadığı özgür ulusları, kendi mantıkları dışında hiçbir efendi kabul etmeyen ulusları gözlediği bir an gelecektir. Fakat tarih sahnesinde tek derdimizin onların geçmiş kurbanları ve ahmakları için yas tutmak olduğu ve dünya üzerinde tekrar görünürlerse, korkunç kötülüklerinin hatıraları yüzünden mantığımızın gücüyle hemen fark edip bastırabileceğimiz batıl inanç ve zorbalık tohumlarına karşı dikkatli bir yol izlemeye çalışacağımız bir an da olacaktır…

Davranışlarımızı kusurlu bulma, mantık ve vicdan mihenk taşıyla onu demene ve bizim mutluluğumuzu diğerlerinin mutluluğuyla birleştiren insani duyarlılığı uygulama durumu isabetli ahlak çalışmasının ve sosyal anlaşmanın şartlarındaki daha büyük bir eşitliğin gerekli bir sonucu değil midir? Özgür insana ait kendi onurunun bilinci, bizim ahlaki yapımızın daha geniş bir anlayışı üzerine kurulmuş eğitim sistemi, katı ve lekesiz bir adaletin ilkelerini, doğanın kalplerimize tohumlarını attığı ve sadece bilginin hayat dolu

etkisinin genişlemesini ve meyve vermesini bekleyen aktif ve aydınlanmış bir cömertliğin ve zarif ve cömert bir duyarlılığın alışılagelmiş eğilimlerini neredeyse herkes için ortak ilkeler haline getirmeyecek mi? Matematik ve fizik bilimlerinin basit isteklerimiz için görevlendirilmiş sanat dallarını geliştirmeye eğilimli olmaları gibi, ahlaki ve politik bilimlerde duyarlılığımızı ve eylemlerimizi yönlendiren durumlar üzerinde benzer bir etki yaratması doğa düzeni içinde eşit olarak gerekli değil midir? (...)

Kısacası, politik bilimlerin gerçekleri üzerine kurulu gelişmiş bir mevzuattan kaynaklanan güçlü bir teorinin üzerine kurulmaları sonucunda yararlı sanat dalları tarafından gösterilen ilerlemenin sonucu olarak görülen refah ve bolluk kişiyi doğal olarak insanlığa, cömertliğe ve adalete hazırlamaz mı? Bu çalışmada geliştirmeyi önerdiğimiz bütün gözlemler, düzenin gerekli sonucu olarak kişinin ahlaki iyiliğinin diğer bütün beceriler gibi belirsiz bir ilerlemeden ve doğanın kırılmaz bir zincirle gerçek, mutluluk ve erdemi birbirine bağladığından şüphe duyduğunu kanıtlamaz mı?

* M. de Concordet, *Outlines of an Historical View of Progress of the Human Mind*, London, J. Johnson, 1795, s. 17-20, 224-235, 256-258, 260-262, 296-299, 316-320, 327, 352-355.

II
AYDINLANMA RUHU

A. EĞİTİM

1. İngilizler Hakkında Mektuplar

Voltaire

Francois-Marie Arouet, namıdiğer "Voltaire"(1694–1778) filozofların en önde geleniydi ve Eski Rejime yapılan saldırının da çıbanbaşıydı. Kariyerinin ilk denemelerine ait *İngilizler Hakkında Felsefi Mektuplar* (Letteres philosophiques sur les Anglais,1734) adlı metninde Voltaire, Fransızlara İngiltere'yi, İngiliz hükümetini, İngiliz dini ve görüşünü açıklamıştır. Bu metninde Voltaire, Fransız Aydınlanması'nda Descartes'ten daha çok Aydınlanma'nın piri olmuş, İngiltere'nin büyük adamları Bacon, Locke ve Newton'a olan hayranlığını bildirmiştir. (Dizinin ikinci cildinde yer alan Voltaire metinlerine bakınız (sf.705, 758, 863).

Basmakalıp ve manasız bir soru olan "En büyük kim; Sezar mı, İskender mi, Timur mu, Cromwell mi?" sorusunun tartışması üzerinden çok da zaman geçmemiştir.

Bu soruya, birisi Sör Isaac Newton'nun onların hepsinin önüne geçtiğini söyleyerek cevap vermiştir. Bu soruyu cevaplayan beyefendinin iddiası hiç de haksız değildir. Öyle ki, eğer gerçek büyüklük, cennetin muhteşem dehasına sahip olup bu dehayı bizim ve başkalarının zihnini aydınlatmakta kullanmaksa, eşine benzerine bin yılda bir rastlayabileceğimiz Isaac Newton gerçekten de büyük bir insandır. Ayrıca, o siyasetçiler ve fatihler genellikle (her çağda var olan) birer haindiler. Bu adam, kendi hemcinslerinin kölesi olmuşlara değil doğruların zoruyla dünyanın geri kalan kısmının zihnine hükmeden saygımızın onu çirkinleştirenlerle değil evrenle iç içe olduğunu iddia eder.

Sonuç olarak, benden İngiltere'nin dünyaya kazandırdığı önemli şahsiyetlerin bir listesini çıkarmam talep edildiğinden, onlardan birkaçı olan Lort Bacon, Sayın Locke ve Sör Isaac Newton ile başlayacağım. Ardından, bu şahsiyetlerin sıralamasına göre, savaşçılar ve devlet bakanlarına yer vereceğim.

Kendimi, tüm Avrupa'nın itibari olan Lord Bacon'u adamakıllı bir şekilde bize kazandıran şeylerden bahsetmekle sınırlandıracağım. Lort Bacon'un, bu aralar, en işe yaramaz ve en az okunan eseri, yani *Novum Scientiarum Organum* onun tüm eserlerinin en iyisidir. Bu felsefenin uyanmasını sağlayan bir temel taşıdır ve büyük mabedin en azından bir kısmı inşa edildiğinde bu temel taşı artık kullanılabilir durumda değildi.

Lord Bacon henüz doğayla tanışmamıştı ancak ardından ona yönelen birçok yol keşfetti ve öğrendi. Bacon, gençlik yıllarında üniversitelerde felsefe diye adlandırılan şeye tepeden bakmıştı. Bacon, yalnız ihmalkârlık yüzünden kutsal addedilen terimleri değil, aynı zamanda din ile gülünç bir şekilde karıştırılarak yine kutsal addedilen kendi alakasız terimleri, tözel biçimleri, boşluk korkuları ve safsatalarından insan aklını arındırmak amacıyla insan toplumlarının kurulması için elinden geleni yaptı.

O deneysel felsefenin babasıdır. (…) Lord Bacon'dan önce hiç kimse ne deneysel felsefeyle ne de onun döneminden bu yana yapılmış birçok fiziksel deneyle ilgilenmiştir. O nadir deneylerinden birine eserinde de değinilir ve kendisi de birçok deney yapmıştır. Bacon, hava elastisitesini ölçmeye yarayan bir çeşit basınçlı motor yapmıştır. Bu motorun ağırlığının keşfinin bütün özelliklerine olduğu gibi yaklaştı, ancak biraz zaman sonra Toricelli bu doğruyu benimsedi. Kısa zaman içerisinde, deneysel felsefe birdenbire Avrupa'nın pek çok bölgesinde işlenmeye başlandı. Deneysel felsefe Locke'ın da kavramına sahip olduğu ve onun taahhütleriyle cesaretlenen bütün filozofların meydana çıkarma gayreti gösterdiği saklı bir hazineydi.

Bay Locke Üstüne

Belki de Locke'tan başka hiç kimse bu kadar sağgörülü ve muntazam bir dehaya sahip olmamıştı veya Bay Locke'tan daha çok mantıkçı değildi; buna rağmen Locke matematikte çok da yetenekli sayılmazdı. Bu büyük insan, ne meşakkatli matematik hesaplamalarına ne de ilk bakışta akla yatkın gelmeyen matematiksel doğru arayışına kendini kaptırmıştı ve kimse ondan daha iyi kanıtlar sunamamıştı; bu da bize bir insanın geometrik zekâya sahip olabilmesi için geometri bilmesi gerekmediğini gösteriyor. Ondan önce birçok filozof, en olumlu şekilde, insan ruhunun ne olduğunu açıklamıştır. Ancak

onların bu konuya ilişkin en ufak fikirleri dahi olmadığından, birbirlerinden farklı fikirlere sahip olmaları gayet anlaşılabilirdir.

Sanat ve yanılsamanın ilk tohumlarını attığı ve insan aklının ihtişamının yanı sıra budalalığının da şaşılacak hale geldiği Yunanistan'da, bugün bizim yaptığımız gibi insanlar da eskiden ruhun doğasını sorgularlardı.

Güneşin Mora Yarımadası'ndan daha büyük olduğunu, karın siyah olduğunu ve cennetin taştan yapılmış bir yer olduğunu insanlığa öğretmesi onuruna mihrabı dikilen Yüce Anaxagoras, ruhun hayali bir varlık olmasının yanı sıra ölümsüz bir varlık olduğunu da doğrulamıştır. Diogenes (sahte para bastıktan sonra gülünç duruma düşen filozof Diogenes'ten bahsetmiyoruz) ruhun, Tanrı'nın tözünün bir parçası olduğunu savunur. Bu, kutsallığını kabul etmemiz gereken bir fikirdir. Epicurus, ruhun bedenle aynı konumda yer alan parçalardan meydana geldiğini savunmuştur.

Anlaşılmaz olduğundan dolayı binlerce açıklama sunmak zorunda kalan Aristo, birkaç öğretisine göre, bütün insanlardaki anlayışın yegâne olduğu ve bu anlayışın aynı töze dayandığı fikrini benimsemiştir. (…)

Pederlere ilişkin olarak da şunu söyleyebiliriz ki, ilkel çağda bu Pederlerin çoğu, ruhun beşeri bir varlık, meleklerin ve Tanrı'nın ise maddi bir varlık olduğuna inanmıştır. İnsanoğlu, tabii olarak, içinde bulunduğu her düzeni geliştirmeyi kendine görev bilmiştir. Aziz Bernard, Peder Mabillon'nun da itiraf ettiği gibi, ruhun ölümden sonra göğe yükseldiğinde Tanrı'yla yüzleşmediğini, ancak İsa'nın insan doğasıyla buluştuğunu söylemiştir. Ancak, Haçlı Seferi macerası onun itibarını daha önce zedelediğinden, sözüne bu kez itibar edilmemişti. Ardından, ruhun ne olduğuna ilişkin gayet açık bir fikre sahip olduklarından ve metinlerinden kimsenin tek kelime bile anlamayacağından emin olan Irrefragable Doktor, Subtile Doktor, Angelic Doktor, Seraphic Doktor, Cheurubic Doctor gibi binlerce âlim yetişmiştir. Eski çağın yanılsamalarını keşfetmek ve aynı zamanda kendi yerini almak için doğmuş olan Descartes'ımız, en büyük adamların zihinlerini bulandıran sistematik ruhtan kaçmış, ruhun düşünce ve öz ile aynı şey olduğunu göstermiş, hatta ruhun ona göre kapsam ile aynı olduğunu belirtmiştir. O, insanoğlunun ebediyete ilişkin düşündüğünü, ruh ve ruhun bedenle birleşmesinin Tanrı'yı tanıma, sonsuz uzay, bir sözcükteki soyut fikirlere sahip olma ve ana rahminden meydana geldiğini unutan en yüce vasıflarla donatılmış olma gibi metafiziksel kavramlardan haberdar edildiğini öne sürmüştür.

Peder Malebrache, kutsal yanılsamalarında doğuştan ideleri kabul etmekle kalmamıştır, aynı zamanda bizim varoluşumuzun en büyük nedeni olan Tanrı'dan hiç şüphe etmemiştir ve Tanrı'nın bizim ruhumuz olduğuna inanmıştır.

Bu kadar çok mantıkçının ruhun büyüsü üzerine yazmalarından sonra nihayet alçakgönüllülükle donatılmış bir bilge, ruhun tarihini ortaya koymuştur. Bay Locke, insan ruhunu aynen muhteşem bir anatomistin insan bedeninin kökenini açıkladığı gibi açıklamıştır. O, her zaman fizik bilimini kendine bir yol gösterici olarak görmüştür. Locke, zaman zaman olumlu konuşmaya cüret eder, ancak hemen ardından şüphe etmeye de başlar. Bilmediği şeyleri bir karara bağlamak yerine, günbegün bileceği şeylerin ne olacağını inceler.

Locke, bir bebeği doğduğu ilk andan başlayarak gözleme alır, onun anlama yetisinin gelişimini adım adım izler, onun bir hayvanla ne gibi ortak özellikleri olduğunu ve ondan ne gibi üstünlükleri olduğunu analiz eder. Her şeyden önce, varlığın sandığından daha bilinçli olduğuna kendini inandırır ve "Ruhun bizim bedenlerimizden önce mi, yoksa sonra mı meydana geldiği konusunu benden daha iyi bilenlere bırakacağım. Şunu itiraf etmeliyim ki, her zaman düşünmeyen ağır ruhlarla can bulmak benim kaderim; ruhun, daima hareket halinde olan o bedenlerden daha çok düşünmesi gerektiğini algılayamamak beni daha da mutsuz ediyor," der.

Kendime gelince, göğsüm kabararak şunu söyleyebilirim ki, bu konuda Bay Locke kadar aptal olabilme onuruna ulaşmış durumdayım. Hiç kimse beni, her zaman düşündüğüme ve tasavvur edildiği üzere birkaç hafta sonra benim bilge bir ruh olduğum arzusuna sahip olmak için onun kadar eğilimli olabileceğime inandıramayacaktır.

Descartes ve Sör Isaac Newton'a Dair

Sör Isaac Newton'un hayatının seyri (Descartes'inkinden) epey farklıydı. 85 yaşına kadar mutlu bir yaşam sürdü, memleketinde çok fazla saygı gördü.

Sör Isaac Newton'un en büyük mutluluğu, sadece özgür bir ülkede doğmuş olması değildir, aynı zamanda tüm skolastik saçmalıkların yok olduğu bir dönemde doğmuş olmasıdır. Akıl artık eğitimliydi, dolayısıyla insanlık O'nun düşmanı değil, artık sadece öğrencisi olabilirdi.

İngiltere'de bu yeni filozoflarla ilgili yaygın görüş, sonrakinin bir hayalperest, öncekininse bir bilge olduğudur.

İngiltere'de çok az insan Descartes okumuştur ve doğrusu, geçen zamanda kendisinin çalışmaları faydasız bir hal almıştır. Diğer yandan, küçük bir grup Sör Isaac'a ait çalışmaları dikkatle incelemiştir, çünkü bunu yapabilmek için öğrencinin matematik alanında gerçekten çok yetenekli olması gerekir, aksi halde zaten söz konusu çalışmalar onun için anlaşılamaz olurdu. Ancak tüm bunlara rağmen, bu harika adamlar herkesin tartışma konusudur.

Sör Isaac Newton, her avantajdan yararlanırken, Descartes bunlardan hiçbirine müsamaha göstermezdi. Bazılarına göre, vakumun keşfini, havanın ağır bir cisim olduğunu ve teleskopun icadını ilk bahsedilene borçluyuz.

Tek kelimeyle, Sör Isaac Newton, burada cahil insanlar tarafından kadim kahramanlara ait tüm zaferlerin kendisine yüklendiği unutulmaz hikâyedeki Herkül gibidir.

***

Geometri, Descartes'ın kendini bir ölçüde biçimlendirdiği bir rehberdir ve O'nun doğa felsefesi geçitleri arasından güvenle ilerlemesini sağlamıştır. Bununla beraber, sonunda bu rehberi terk etmiş ve kendini tamamen hipotezler oluşturmaya vermiştir ve bundan sonra felsefe O'nun için cahilleri eğlendirmekten başka işe yaramayan hünerli bir aşk macerasından başka bir anlam ifade etmemiştir. Ruhun doğası hakkında, Tanrı'nın varlığının kanıtları hakkında ve madde, hareket kanunları ve ışığın doğası hakkında yanılmıştır. Doğuştan var olan düşünceleri kabul etmiştir; yeni elementler keşfetmiştir, bir dünya yaratmıştır; kendi keyfine göre insanı biçimlendirmiştir; nitekim dürüst olmak gerekirse, Descartes'ın insanı gerçeklerinden çok farklıdır.

Kuramsal hatalarını o kadar ileri götürmüştür ki, iki artı ikinin dört etmesinin Tanrı'nın böyle istemiş olmasından başka nedeni olmadığını dahi iddia edebilmiştir. Yine de, hatalarının bile son derece değerli olduğunu kabul etmekle, O'na çok da büyük bir iltifatta bulunmuş olmayız. O kendi kendini kandırmıştır ama bunu hiç değilse yöntemli bir şekilde yapmıştır. İki bin senedir gençliğin kafasını meşgul eden, ancak gerçekleşmesi olanaksız tüm saçma fikirleri yok etmiştir. Çağdaşlarına nasıl düşünüleceğini öğretmiştir ve bu şekilde O'na ait silahları O'na karşı kullanmalarına imkân vermiştir. Descartes iyi para kazanmadıysa da temel alaşımı yasaklayarak büyük bir hizmette bulunmuştur.

Gerçekte de, O'nun felsefesini Sör Isaac Newton'unkiyle kıyaslamaya çok az insanın cesaret edeceğini düşünüyorum. İlki bir kompozisyondur ama sonraki bir başyapıttır. Ama bizi gerçeklik yoluna ilk getiren adam, muhtemelen sonrasında bizi aynı yoldan ilerleten adam kadar büyük bir dâhidir.

Descartes körlere görme kuvveti vermiştir. Bunlar, ilkçağ ve bilim dallarının hatalarını görmüşlerdir. O zamandan beri, ilerlediği yol sonsuzluk olmuştur. Yıllar boyunca Robault'nun küçük çalışması, tam bir fizik sistemi olmuştur, ancak şimdi Avrupa'daki birçok yüksekokulun tüm işlemleri bir araya gelse bile bir sistemin başlangıcındakiler kadarını meydana getirmemektedir. Bu dipsiz kuyu ölçüldüğünde dibi bulunamamıştır.

2. Ansiklopedi

Ansiklopedi (The Encyclopedie ou Dictioniaire raisonne des Sciences, des Arts, et des Metiers) "yüzyılın en büyük yayıncılık girişimi" olarak kabul edilmektedir. Denis Diderot (1713-84) ve matematikçi Jean-le-Rond d'Alembert'in (1717-83) ortak çalışmasıyla 1780 yılında tamamlanmıştır. Otuz beş ciltten oluşan bir çalışma, yirmi bir cilt metin, esnaf ve teknik sanatları betimleyen 12 cilt resim ve iki cilt dizinden oluşur. Çalışmanın amacı, insanoğlunun bilgisinin özetini "Aydınlanma" ruhuyla tek bir yerde toplamaktı. Aşağıda akıl çağının felsefi ruhu hakkında zekice ve çoğunlukla eleştirel açıklamalar yapan d'Alembert'in *İlk Mukaleme*'sinden (Prelimary Discourse) seçmeler, Diderot'tan iki makale ve César Chesneau Dumarsais (1676-1756) tarafından yazıldığı sanılan "Filozof" başlıklı deneme bulunmaktadır.

*İlk Mukaleme**

Diderot

O unutulmaz dönemden, yani Rönesans'tan itibaren aklın gelişimi incelenince aslında bunun doğal bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Önceleri klasik ilim vardır, bunu edebiyat takip etmiştir ve son olarak felsefe gelmiştir. Bu Discourse'nin (Çevirinin devamında "Diyalog" olarak anılacaktır.) ilk bölümünde incelediğimiz kişi gibi, çağdaşlarıyla diyaloglarla sınırlı kişinin yaptığı sıralamayla, kendi ışığına bırakılmış kişinin gözettiği sıralama gerçekte birbirine benzememektedir: Gerçekten izole aklın, felsefeye edebiyattan önce varacağını gösterdik. Ama ışık yüzyıllarının takip ettiği uzun süren cehalet döneminden çıkarken, şu şekilde söylenebilirse, düşüncelerin yenilenmesi ilkel nesle göre farklı olmuştur. (…)

Yüzyılımızın egemen zevki olan felsefe, bizde yarattığı ilerlemeyle kaybettiği zamanı telafi etmeye ve babalarımızın üzerine yıktığı nefret için intikam almaya isteklidir. Bu nefretin sırası bugün âlimliğe gelmiştir ve artık sadece konusunu değiştirmiş olmak için de değildir. Eskilerin eserlerinden bilmenin bizim için önemli olduğu her şeyi süzgeçten geçirdiğimizi düşünüyoruz ve bu şekilde bunları halen tartışmak isteyenleri ıstıraplarından gönüllü olarak kurtarmış oluyoruz. (Ancak benim görüşüme göre) eskilerin derslerinden ve çalışmalarından artık herhangi bir avantaj sağlanamayacağına inanmak, cehaletten ya da kibirden başka bir şey değildir.

Bugün her şeyi halk dilinde yazma alışkanlığı, şüphesiz ki bu önyargıyı sağlamlaştırmıştır ve belki de bu alışkanlık önyargının kendisinden çok daha zararlıdır. Dilimizi tüm Avrupa'ya yaydıktan sonra -yazının rönesansından

beri var olan ve- bizim âlimliğimiz olan Latin dili ile onun değiştirilmesi zamanının geldiğine inanmaktaydık. İtiraf etmem gerekir ki, bir filozofun Fransızca yazması bir Fransız'ın Latince mısralar yazmasından çok daha affedilebilirdir; hatta kabul edelim ki sadece yüzeye ulaşmaktansa bir tek kişinin aklına gerçekten ulaştıysa eğer, bu alışkanlığın aydınlanma dönemini yaygınlaştırmaya daha çok yardımcı olmuştur. Bununla beraber, öngörmüş olmamız gereken bir mahzur da doğmuştur. Bizim örnek verdiğimiz diğer milletlerin âlimleri, kendi dillerinde bizim dilimizden her hâlükârda daha iyi yazacaklarına mantıken inanmaktaydılar. (…)

Zevk meselesi diye alay ettiğimiz Latince alışkanlığı, açıklık ve kesinlik gerektiren ve evrensel bir dil ve konvansiyona ihtiyaç duyan felsefi çalışmalarda çok faydalı olabilmektedir. Bu alışkanlığı yeniden kurmak bizim lehimize olacaksa da bunun gerçekleşmesini dilemek için yeterli sebep değildir. Şikâyet etmeye cüret ettiğimiz suiistimal, yok edebilir diye kendimizi cesaretlendirmemiz gereken kibirliliğe ve tembelliğe çok müsaittir. Filozoflar da diğer yazarlar gibi özellikle kendi milletleri tarafından okunmayı arzu ederler. Eğer daha az bilinen bir dil kullansalardı, daha az övgüyle bahsedilirlerdi ve kimse onları anladığı için kendisi övünemezdi.

Bununla birlikte, felsefe memnun ederken prensipte öğretici olması gerektiğini unutmamış görünmektedir; bugün sistemlere duyulan zevkin, daha doğru ifadeyle, aklı aydınlatmaktansa hayal gücünü övmenin, iyi eserlerden neredeyse tamamen uzaklaştırılmasının sebebi budur. En iyi filozoflarımızdan biri (olan Condillac, *Traite des systemes* eserinde) bunu sonunda yok etmiş görünmektedir. Geçmiş günlerde hipotez ve varsayım ruhu son derece faydalıydı ve hatta felsefenin rönesansı için gerekliydi, çünkü kişinin nasıl düşüneceğinden çok düşünmeyi nasıl öğreneceği sorgulanıyordu. Ama zaman değişti ve eğer bir yazar sistemleri övmeye kalkarsa artık çok geç kalmış demektir. Bu ruhun şimdi sağlayabileceği avantajlar, bunlardan doğacak zahmetleri dengeleyemeyecek kadar azdır. (...) Fizikteki sistem ruhu, geometrideki metafizikle aynı şeydir. Doğruya giden yolda ilerlerken bazen gerekli olmaktaysa da, kendi başına yol gösterici olması neredeyse daima imkânsızdır. Doğanın gözlemlenmesiyle aydınlanmış olarak, fenomenlerin sebeplerini belki belli belirsiz de olsa görebilir fakat hesaplama, deyim yerindeyse, bu sebeplerin varlığını garantilemek için, bunların meydana getirebileceği etkileri tam olarak belirlerken ve bu etkileri deneyimle öğrendiklerimizle kıyaslarken gereklidir. Böylesine bir yardımdan mahrum bırakılmış her hipotez, doğa bilimlerinde her zaman aramamız gereken fakat sistemlerin adıyla saygı duyduğumuz o önemsiz varsayımlarda çok seyrek bulunan kesinlik derecesine nadiren sahiptir. Sadece bu türden sistemlere

sahip olabilseydi, fizikçinin başlıca değeri, doğru ifadeyle sistemin ruhuna sahip olmak ama asla herhangi birini oluşturmamaktır. Sistemlerin diğer bilim dallarında kullanılmasıyla ilgili olarak, binlerce deneyim onların ne kadar tehlikeli olduğunu ispat etmiştir. (…)

Biz en iyi şeyleri suiistimal ederiz. Bugün için son derede alamod olan ve her şeyi görmek ve hiçbir şey varsaymak istemeyen bu felsefi ruh, edebiyata sıçramıştır. Gelişimleri için bunun zararlı olduğunu ve bunu gizlemenin zor olduğunu iddia etmekteyim. Hesaplamalara ve analizlere eğilimi olan yüzyılımız, duygu konularına soğuk ve didaktik tartışmalar dahil etmeyi arzular gibi görünmektedir… Bununla beraber, kabul etmem gerekir ki, tartışma ruhu, edebiyatımızı eskilerin körü körüne hayranlığından kurtarmaya yardımcı olmuştur; bize sadece onlardaki güzelliklere, ki çağdaşlarındakilere hayran olmaya zorlanıyoruz, değer vermeyi öğretmiştir.

Tiyatrolarımızı ele geçiren kalbin metafiziğinin ne olduğunu bilmem ama borçlu olduğumuz kaynak belki de aynıdır; metafizik bunlardan tamamen uzaklaştırılamasa bile, yine de daha azının orada hüküm sürmesi mümkün olmalıdır. Ruhun anatomisi diyaloglarımıza bile dahil olmuştur; artık konuşmuyoruz, resmi bir şekilde tartışıyoruz ve toplumumuz genel çekiciliğini, sıcaklığını ve neşesini kaybetmiştir.

Hayal gücüne ilişkin eserlerimizin önceki yüzyılda yapılanlara göre genel anlamda daha kötü olmasına şaşırmamak gerekir. Daha iyi yargılama yapmak için daha fazla ilkemiz, daha büyük bir aydınlanma stokumuz, daha fazla iyi yargıcımız ve daha az iyi eserlerimiz var; bir kitabın iyi olduğunu değil ama zeki bir adamın kitabı olduğunu söylüyoruz. Böyle olmasının sebebi, Demetrius ve Phalere yüzyılının Demosthenes yüzyılına, Lucan ve Seneca yüzyılının Cicero ve Virgilius yüzyılına ve XIV. Louis yüzyılının bizimkine anında halef olmasıdır.

Sanat

Sanat eserlerini incelediğimizde gözlemlediğimiz husus, bazılarının elişinden ziyade zekâ eseri olduğu, ancak bunun aksine, diğer bir bazılarınınsa zekâ eserinden ziyade elişi olduğudur. Bazı sanat dallarının diğerlerine üstün gelmeye başlaması ve teknik sanat ve edebiyat olarak sanat dallarının bölünmeye başlaması da kısmen böyledir.

Her ne kadar yerinde olmuşsa da, bazı çok saygıdeğer ve faydalı kişileri alçaltarak ve içimizde hangisi olduğunu bilmediğim doğal tembelliği kuvvetlendirerek kötü bir etki yaratmıştır ki, akla uygun ve maddi olmak üzere belirli nesnelerin ve deneyimlerin sürekli uygulanması gerektiğine çok fazla

inanmamıza sebep olmuştur ve bu insan aklının itibarını azaltmak için saygınlığını azaltmak içindir ve mekanik sanatları uygulamak hatta öğrenmek bile kişiyi araştırması çok zahmetli şeylere alçalmaktı; meditasyon alçak, ifade zor, ticaret onursuz, sayılar tükenmez ve değer ihmal edilebilir; (…) şehirleri gururlu akıl yürütenler ve faydasız düşünürlerle ve ülkeyi küçümseyen ve aylak cahil zorbalarla doldurmaya hazır bir önyargı.

İngiltere'nin ilk dahilerinden olan Bacon, Fransa'nın en büyük bakanlarından biri olan Colbert ve tüm zamanların iyi zekâları ve bilge kişileri böyle düşünmemiştir. Bacon teknik sanat tarihini gerçek felsefenin en önemli branşı olarak kabul etmektedir; pratik olanı aşağılamamaya dikkat etmiştir. Colbert, halkın sanayisini ve üretimin kuruluşunu bir krallığın en sağlam serveti olarak kabul etmektedir… Terazinin bir tarafına en yüce bilimlerin ve en saygın sanat dallarının gerçek avantajlarını ve diğer tarafa teknik sanat dallarının gerçek avantajlarını koyduğumuzda, onlardan yaptığımız hesaplamanın bu avantajlara adil bir ilişki içerisinde dağılmadığını fark edersiniz ve bizi gerçekten mutlu eden kişilerden daha çok mutlu olduğumuza bizi inandırmaya çabalayan kişilerle büyük bir anlaşmayı övmekte olduğumuzu anlayacaksınız. Yargılarımızdaki tuhaflık işte! Faydalı olmayı isteriz ve faydalı kişileri küçümseriz…

Ansiklopedi

Özellikle göz önünde bulundurmamız gereken bir düşünce, insanı yani akıllı ve düşünen varlığı dünya yüzeyinden silersek doğanın bu dokunaklı ve yüce manzarasının, melankoli ve sessizlik sahnesi olacağıdır. Sessizlik ve gece evreni elegeçirecektir. Her şey, gözlenmemiş bir fenomenin muğlak ve gizli bir şekle dönüşeceği çok büyük bir yalnızlığa dönüşecektir. İnsanın mevcudiyeti, varlıkların varoluşunu ilginç kılar. Bu varlıkların tarihi içerisinde kendimizi bu düşünceye adamaktan daha iyi bir teklifte bulunmamız mümkün müdür? Evrene yerleştirilmiş insanı neden çalışmalarımıza dahil etmeyelim? Neden onu ortak merkez yapmayalım? (...)

Çalışmamızı bağlı kıldığımız genel bölümü insanın başlıca yeteneklerini bulmaya bizi iten sebep budur. (...) Tüm düşünceler içerisinde en yavan ve detaylar içerisinde en kuru olanının ilgisini çekmek ve memnun etmek istiyorsak, insan her şeyi isnat etmemiz gereken benzersiz noktadır. Varlığım, diğer insanların mutluluğu ve doğanın geri kalanı dışındakiler önemsizdir.

Filozof

Filozof için akıl neyi ifade ediyorsa, Hıristiyan için de rahmet aynıdır. Hıristiyan'ı rahmet harekete geçirir, filozofuysa akıl.

Diğer insanları tutkular harekete geçirmiştir, hareketleri düşünce ürünü değildir; bunlar karanlıkta yürüyen adamlardır. Diğer taraftan, filozof, tutkularında bile düşünceleriyle hareket eder; karanlıkta yürür ama elinde bir meşaleyle.

Filozof, prensiplerini sonsuz sayıdaki kesin gözlemlerine dayanarak oluşturur. Birçok insan prensipleri onları oluşturan gözlemleri düşünmeden benimser; onlar kuralların, tabiri caizse, kendiliklerinden var olduklarına inanırlar. Ancak filozof kuralları kaynaklarından alır, köklerini dikkatle gözden geçirir, gerçek değerlerini bilir ve ancak kendisine uygun bulursa onları kullanır.

Filozof için gerçek, her yerde bulunabileceğine inandığı ve hayal gücünü baştan çıkaran bir metres değildir. Gerçeği sezdiği her yerde ortaya çıkarabilecek olmasıyla kendini tatmin eder. İhtimallerle kafasını karıştırmaz; gerçek olan neyse gerçek olarak ve yanlış olan neyse yanlış olarak kabul eder; şüpheliyi şüpheli olarak ve muhtemel olanıysa muhtemel olarak kabul eder. Daha fazlasını yapar; işte size büyük bir filozof mükemmeliyetçiliği:

Yargıda bulunabilmesi için bir sebep olmadığında, yargıda bulunmadan (infazı erteleyerek) nasıl yaşaması gerektiğini bilir…

Demek ki felsefi ruh, her şeyi doğru prensiplere bağlayan gözlem ve kesinlik ruhudur ama filozof aklını tek başına beslemez, dikkatini ve ihtiyaçlarını da beraberinde taşır…

Filozofumuz kendini bu dünyadan sürmesi gerektiğine inanmaz; düşman topraklarda olduğuna inanmaz; akıllı bir ekonomiyle doğanın ona sunduğu ürünlerin tadını çıkarmak ister; başkalarıyla keyifli zaman geçirmek ister ve bunun olması için kendi de keyifli olmak zorundadır; bu nedenle, kendi tercihi ve karşısındakinin şansıyla karşılaştığı kişilere karşı uyumlu olmaya çalışır ve aynı zamanda onun için uyumlu olmanın ne demek olduğunu keşfeder. Memnun etmek ve faydalı olmak isteyen dürüst bir adamdır.

Safahattan meditasyona (derin düşünmeye) yeterince zaman ayıramayan ustaların büyük bir bölümü, kendilerine denk olmadıklarını düşündükleri diğerlerine karşı gaddardırlar. Çok fazla meditasyon yapan sıradan filozoflar veya düzgün meditasyon yapamayanlar herkese karşı gaddardır; onlar insanlardan kaçarlar ve insanlar onlardan sakınırlar. Ama insanlardan uzaklaşmak ve toplumsal ilişki arasındaki dengeye ulaşmayı bilen bizim filo-

zofumuz tamamen insancıldır. O, bir insan olduğunu ve sadece insanlığın, komşusunun iyi ve kötü talihiyle ilgilendiğini hisseden Terentius'tur: *Homo sum nihil humanum ad me alienum puto.*[1]

Şeref ve doğruluk denen her şeye karşı filozofun ne kadar kıskanç olduğunu burada belirtmeye gerek yoktur. O'nun için sivil toplum, dünya üzerindeki tanrılıktır; sivil toplumu tütsüler, onu doğrulukla, yükümlülüklerine tam bir dikkat göstererek ve utanılacak ve faydasız bir üyesi olmama yönündeki samimi isteğiyle şereflendirir. Aklın aydınlanması kadar doğruluk hissi de filozofun mekanik yaradılışına dahildir. Bir insanda akıl buldukça, doğruluk da bulursunuz. Diğer yandan, fanatizm ve hurafenin hüküm sürdüğü yerde, tutku ve korku da hüküm sürer. Filozofun mizacı, düzenin veya aklın ruhuna göre hareket etmeye müsaittir; toplumu sevdiği için, sadece dürüst insan fikrine uygun etkiler oluşturmak için her türlü çabayı göstermek onun için başka insanlara göre çok daha önemlidir. (…)

Filozof için son derece zaruri olan bu toplum sevgisi, Marcus Aurelius'un, "Filozoflar kral veya krallar filozof olsaydı insanlar ne mutlu olurdu," ifadesinin ne kadar da doğru olduğunu anlamamızı sağlar.

* *Encyclopedic, ou Dictionncdre raisorme des Sciences, des Arts, et des Metiers,* Geneve, J. Pellet, 1778, cilt I, s. xxxv, liv-lviii; cilt III, s. 475; cilt XII, sayfalar 3 82-3; Cilt XXV, s. 667-9.

*3. Milli Eğitim Hakkında Makale**

La Chalotais

Louis-Rene de Caradeuc de la Chalotais (1701-85), ömrü boyunca Fransız Kilisesi ve Devleti'ne karşı yılmaz bir muhalif olarak yaşadı. Britanya Parlementosu'nun başsavcısı olarak, Cizvitlerin yasaklanmasını talep etti ve sıklıkla tacın otoritesine meydan okudu. Böylelikle devrimci kasırganın yayılmasına yardımcı oldu. XV. Louis tarafından hapsedildi ve sürgüne gönderildi ama XVI. Louis tarafından affedildi. Milli Eğitim Hakkında Makale'si, eğitim konusunda On Sekizinci yüzyılda yazılan bilimsel incelemelerden sadece biridir, 1763 yılında Rousseau'nun *Emile*'inden sadece bir yıl sonra ortaya çıkmıştır.

Genel Prensipler

Millet adına sadece devlete bağlı olacak bir eğitim talep etme hakkını kullanıyorum; çünkü o hak esasen ona aittir, çünkü her millet devredilemez ve

1 İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değildir. Marx'ın düsturlarından birisidir. (y.n.)

daimi bir hak olarak bireylerini eğitme hakkına sahiptir ve son olarak devletin çocuklarının devlet mensupları tarafından eğitilmesi gerekmektedir.

***

Çocukları eğitirken gözetilmesi gereken prensipler, doğanın çocukları eğitirken kullandıklarıyla aynı olmalıdır. Doğa, öğretmenlerin en iyisidir.

Demek ki, çocukların aklına ilk bilginin nasıl girdiğinin gözlenmesi ve yetişkin insanların bunu nasıl öğrendiklerinin gözlenmesi yeterli olacaktır.

Deneyim, ki buna karşı felsefe yapmak kibirliliktir, bize öğretmektedir ki, doğduğumuzda sadece giderek kendini dolduran boş bir kabiliyete sahibiz; hissetme ve düşünmeden başka bir yolla akla fikirlerin gelmesi mümkün değildir.

Kesin olan bir şey vardır ki, insan ancak duyularını kullanmaya başladıktan sonra bilgi edinmeye başlar; onun ilk duyumsaması, ilk bilgisidir.

Çocuklar, edinilmiş fikirlerden farklı şekilde düşünmeye yaşlı insanlara göre daha yatkın değildir. Soyut fikirler akılda iletişim kurabilecekleri bilgi olduğunu varsayarlar; belirli fikirlerden türetilmiş oldukları için bunlara soyut denilmektedir. Bundan dolayı, belirli fikirlerle öğretim düzeninde doğa düzeninde olduğu gibi önceden var olmak zorundadır. Kişi, bölüm ve delik nedir bilmiyorsa, o kişiye deliğin, deliğin bir bölümünden daha büyük olduğunu asla anlatamazsın.

Bu nedenle, her iyi yöntemin esaslı prensibi, algılanabilir olan nedir diye başlamalıdır ve aklın ne olduğuna dair kademe kademe ilerlemelidir; basit olanın ne olduğu vasıtasıyla karmaşık olana ulaşmalıdır ve maddi olaylar hakkında emin olmadan nedenlerini araştırmamalıdır.

***

Bilinmesi gereken her şey kitaplarda yoktur. Konuşarak, örf ve âdetlerle ve uygulayarak öğrenilmesi imkânsız olan binlerce şey vardır ama sadece zaten bir şekilde alıştırma yapmış olan akıllar böyle bir öğrenim şeklinden faydalanabilirler. İnsan, harekete geçmek için vardır ve sadece harekete geçmeye kadir hale gelebilmek için çalışır.

Hemen hemen tüm felsefe ve eğitimimiz birkaç kelime ile anlatılabilir: Bilinmesi önemli olanlar, şeylerin kendileridir. Doğru ve gerçek olana dönelim, çünkü ondaki gerçek, ne olduğu ve neyin var olduğundan başka bir şey değildir ve aklımızda sadece var olan şeylere dair bilgi vardır.

Böylesi bir amaç kesinlikle çok daha doğrudur ve ona giden yol, gençleri sadece sözcük veya soyutlama bilgisine ulaştıran dolambaçlı yoldan daha düzgündür.

Tarih

Her milletin kendi kullanımı için oluşturulan tarihini, her yüzyılın tarihini ve bunların ötesinde, son yüzyıllarınkini görmek istemeliyim. Sonuncunun daha detaylı olmasını ve daha eski çağların tarihinden önce okunmasını arzu etmekteyim. Aynı zamanda her türden ünlü kişinin, her koşuldan ve her meslekten kişilerin hayatlarının yazılmasını istemeliyim; kahramanlar, akademisyenler, şöhretli kadınlar ve çocuklar vs. ve büyük olayların, unutulmaz ahlaksızlık, fazilet, felaket ve refah vs. örneklerine ait canlı resimlerinin gösterilmesini de istemekteyim. (…)

Bu tarih ve koleksiyonların faydalı olabilmeleri için filozoflar tarafından hazırlanmaları gerekmektedir.

Doğa Bilimi ve Mekanik

Kimse mekanik bilgisinin çocuklara öğretilmesini beklemez ama hareketi kolaylaştıran ve üreten basit makineleri gözlemlemeye, manivelanın, tekerleğin, kasnağın, vidanın, çivi ve terazinin algılanabilir etkilerini gözlemlemeye çok erken alıştırılmamalıdırlar. (…)

“Description abregee des principaux Arts & Metiers, & des instruments qui leur sont propres, le tout detaille par figures” adında tamamlanmamış bir kitap vardır. Akademi, sanat dallarının bir tanımını basmıştır. İşte bu, şimdiki jenerasyonun gelecek nesillere bırakabileceği en harika miraslardan biridir.

Bu kitapları incelemek, içindeki figürlerden bazılarını resmetmek çocukların kabiliyetini aşar mı? Bir kolej odasında bazı demir veya ahşap makine modellerini bulundurmak imkânsız mıdır? Eğer bu odada doğa tarihine mahsus nesneleri içeren bazı vakıalar bulunsa, çocuklar bunları merakla görmek istemezler mi? Etrafta gezinirlerdi, faal olurlardı ve aynı zamanda bilgi edinirlerdi. (…)

Dünya’nın Güneş çevresindeki yolculuğunda bir saatte altı yüz bin fersahtan fazla veya dakikada dört yüz on altı gittiğini, bir toptan atılan güllenin iki bin altı yüz fersahı yirmi dört saatte gideceğini ve böylelikle Dünya’nın bir toptan atılan gülleden yüz elli kez daha hızlı olduğunu bilmek çocuklar için yararsız mıdır?

Tekrar sorarım: Çocukların aklını sonsuz büyük ve sonsuz küçükle hayranlık ve hayretle doldurmanın herhangi bir dezavantajı olabilir mi?

Bu, her şeyi yaratan Varlık hakkında hangi fikri vermez ki! (…)

Uzun bir süre boyunca bu bilgi öğretildikten sonra, havanın ağırlığını, elastikiyetini, fiziğin tanımladığı tüm fenomenleri ve kimyanın tüm keşfet-

tiklerini anlamaları için onları hazırlamak gerekli olacak mıdır? Üzerine sineklerin yumurta bıraktığı et parçası kurtlanırken sinek yumurtası bırakılmayanın kurtlanmadığını çocuklara göstermenin neresi tehlikelidir?

Gözlerinin tanıklık edebildiği bu vakıa, her şeyin organize olduğunu ve kendi başlangıçlarının olduğunu düşünmelerini sağlamaz mı? Doğal olarak, Dünya gibi sadece bir mantarın da Tanrı'nın bilgeliğinin bir çalışması olduğuna karar vermezler mi?

Ruhani egzersiz kitaplarındaki düşünceler, gözlem ve deneyimlerinden elde edilenlere göre Tanrı'ya daha mı saygılıdır?

* * *

Okumayı öğrenmek, yazmak ve kalemi idare etmek ilk periyodun meşgalesidir; iyi okumayı öğrenmek, iyi telaffuz etmek, iyi yazmak ve iyi tanımlamaksa ikinci periyodun. Müziği, tarihi, coğrafyayı, matematiği, doğa tarihini ve edebiyatı her zaman dahil ederim.

Yapılması gereken, doğayı, doğanın kendisinden, üretim ve sanat çalışmalarını da atölyelerden öğrenmeye başlamaktır. Bu sebeple, erken çocukluk döneminde öğrendiğimiz tarih olaylarına milletlerin genel tarihini, kesinlikle daha faydasız olmayan bilim tarihini ve hepsinden önemlisi, ihtiyaçlarımızla çok yakın ilişkili sanat tarihini eklemek gerekmektedir.

Genç insanlara bahsedilen değerli sanat bilgisini vermede, onlara parçalayıp birleştirmekten keyif alacakları en basitinden makineleri göstermek bile yeterli olacaktır. Kademe kademe ilerleyerek on iki yaşında bir çocuğun bir saatin tüm parçalarını birleştirmesi veya herhangi bir makinenin yaylarını bir araya getirmesi ve bunun neticesinde çocuğun onların mekanizmasını anlaması sağlanabilir. Birçoğu zaten biraz geometri bilgisiyle birlikte sadece gözlerine ve bir plana ihtiyaç duyuyorlar. *Ansiklopedi*'de bulunan sanat hakkındaki birçok makale başyapıttır ve *Spectacle de la Nature*'da fizik ve sanatla ilgili yazılanlar mükemmeldir ama diyalog sıklıkla zayıftır. Akademi'nin bunu yapabilecek bazı mensuplarının ihtiyaç duyulan başlangıç kitaplarını hazırlama görevini üstlenmeleri gereklidir. (...)

Mantık Kuralları

Başlıca kurallardan ilki, ki bu aynı zamanda olumsuzluklardan birini ortadan kaldıracaktır, başka bir şekilde sebep gösterilmesinin imkânsız olduğu şeyleri açıklamak için angaje edilen tüm felsefe sistemlerinin varsayımlarını reddetmektir; sadece idrak edebildiğimiz şeylere ilişkin yargılarımızı, öğrenilmiş bilgiye sahip olduklarımıza ilişkin olanları, pozitif unsurları açıkla-

maktır. Eğer bu unsurlara sahip değilsek ya da yargılamaya yetecek kadarına sahip değilsek, akıl yargıda bulunmayı ertelememizi talep eder.

Soyutlamaların suiistimalini önlemek açısından eşit derecede önemli olan ikinci kural ise, fikirleri tespit etmek ve sınırlamaktır. Bunu yapmanın yolu, soyut ve karmaşık fikirleri belirli ve basit olanlara ya da onları oluşturan unsurlara indirgemektir. Buna tanımlamak denir; tanımlama için basit fikirlerin karmaşık ve soyut bir fikirde sıralanması gerekmektedir. (…)

Üçüncü kuralsa, sıkça söylendiği üzere, var olmayan bir şeyin sebebini bularak kendimizi alaylara maruz bırakmak istemiyorsak, nedenleri araştırmadan önce vakıalardan emin olunmamız gerektiğidir…

Metafizik

Mantık ve eleştiri, düşünmeyi öğrenmek için var olan enstrümanlardır. Metafizik, prensiplerin bilimidir. Amaçlara doğrultulmuş insana ait yetenekler hakkında, kapsamı, sınırları ve kullanımı hakkında bize bilgi verir. Gerçeğin ne olduğunu, neyin içinde hata bulunduğunu ve ikincisini engelleme yolunu belirlemek sadece bu bilim dalını ilgilendirir. Deneyim göstermektedir ki, her şey kendini, algılama yeteneğini hissetmeye, vasıtasız bilgiye indirger. Mantıkla birlikte bize, gerçekleri bulmayı, gerçek prensiplerden çıkarsama yapmayı, bunları düzenlemeyi öğretir. Kısacası, terimi ve planı içeren tüm bilginin temeli odur.

Metafizik, Tanrı'nın var olduğunu ve niteliklerini deney ve uygulama yoluyla kanıtlar ve Tanrı takdirini ispat eder. İnsanoğlunun özgürlüğünü, doğa kanunlarını ve ruhun ölümsüzlüğünü resmileştirir.

İnsan aklının zayıflıklarını ortaya çıkarır ama gücünü takdir eder. Varoluşun Yaratıcısı tarafından, insanoğluna rehberlik etmesi için verilen yegâne doğa servetinin onların aklı olduğunu, idrak edilebilir her şeyin onun otoritesinde olduğunu, algılanamayanlar hariç hiçbir şeyin ona yabancı olmadığını, doğanın ve Yaradan'ın sınırlarını tespit ettiğini ve sonuç olarak itaate sebep olan vakıaları ve olayları gösterdiğini, inanç için gerekli saikleri incelediğini ispat eder. İnanmanın yargılamak olduğunu kanıtlar, dıştan gelen kanıtların gücünü, bir nesnenin veya varlığın varoluşunu veya mahiyetini kabul etmeye aklın bizi zorladığını ve bu sebeple kendisi ve inanç arasındaki dengeyi ayarlamanın kendi görevi olduğunu ispatlar, çünkü her zaman rasyonel bir boyun eğmeye öncülük eder, eşlik eder ve takip eder…

Felsefe Ruhu

Aydınlanmış bir metafiziğin sağlam prensipleri üzerine kurulmuş kesin bir mantığın ve iyi bir eleştirinin sürekli uygulanması sonucu felsefe ruhu oluşur.

Bu aydınlanma ruhu her şeyde faydalıdır, her şeye uygulanabilirdir, kanaat ve alışkanlıklardan bağımsız olarak her şeyi kendi prensiplerinden türetir.

Felsefe ruhu, felsefeden farklıdır ve üstündür, tıpkı geometri ruhunun geometrinin veya kanunun ruhunun kanun bilgisinin üzerinde olması gibi. O, belirli gerçeklikleri tartışan ve kabul eden felsefenin ürünü ve amacıdır; halbuki felsefe ruhu hepsini birden takdir eder.

Felsefe bir bilimdir; felsefe ruhu tüm bilim dallarını kapsamaktadır.

Ahlaki Felsefe ve Din

Okullarda ahlaki felsefe, diğer felsefe branşları sebebiyle ertelenmiştir ve skolastik felsefeye ait az sayıda faydasız soruya indirgenmiştir. Ahlaki felsefenin diğer tüm bilim dalları içerisinde en önemlisi olduğu ve diğer hepsi kadar kanıtlamaya yatkın olduğu unutulmuştur.

Davranış kuralları, sağlam akıl veya ilahi ya da beşeri kanunlardan gelmektedir. İlk bahsedilen, doğa kanunlarını ya da daha doğru ifadeyle, ilahi ve değişmez olan ahlak bilimini zorla kabul ettirir; ahlaki felsefe açısından ilahi bir kanun koyucunun var olması ne kadar önemliyse, ilahi bir Yaratıcının var olması da doğa felsefesi açısından o kadar önemlidir. Ancak ahlak kuralları, ilahi ve beşeri olmak üzere tüm pozitif kanunlardan üstündür ve bu kanunlar hiç konulmamış olsalardı da daima mevcut olurlardı.

Bu, Musa'dan önce de doğruydu ve hatta insanlara mümkün olduğunca çok iyilik ve az kötülük yapmamız gerektiğine ilişkin vahiyden bihaber insanlar arasında bile…

İnsanlara ahlaksızlığı ve senetlerin korkunç adaletsizliğini açıklayan yazılı kanunlar değildi. Apostle der ki, hem doğa hem de ilahi kanun olan davranış kuralları tüm kalplerde yazılıdır ve tanığı vicdandır. Tüm yüzyılların, tüm ülkelerin, tüm ulusların, yani tüm dünyaların bir bütünüdür. Cicero'nun da dediği gibi: "O bizimle doğmuştur. Onu babalarımızdan, öğretmenlerimizden öğrenmedik ya da kitaplarımızda okumadık. Onu bizzat doğadan aldık, türettik, içimize çektik. Sadece vâkıf olduğumuz bir kanun değildir, ama aynı zamanda içimize işlemiş ve içimizi dolduran bir kanundur."

Yani paganlarda bile çok övülen ahlaki erdemleri, insanlara övmek yararsız mı olacaktır?

Acaba en çok dinde birbirinden ayrılmış insanlar arasında bile ortak bir ahlak olamaz mı ve gerçekten de yok mudur? Birbirleriyle iş ve ticaret yapan bir Katolik, bir Protestan, bir Musevi ve bir Müslüman'ı karşılıklı olarak birbirine mecbur bırakan nedir?

Gerek ilahi ve gerekse beşeri olmak üzere tüm pozitif kanunlara üstün olan ahlak kurallarından bahsettim. İlahi kanunları öğretmek Kilise'yi alakadar eder, ancak ahlak kurallarını öğretme görevi devlete aittir ve bu her zaman böyleydi. Her ne kadar en büyük gücünü ve en kuvvetli saikini vahiyin teyidinden almaktaysa da, ifşasından önce de zaten var olduğundan vahiye bağlı kalmamıştır.

Vahiy, bir hakikattir. Ahlak kuralları, tamamen doğruyu temel almaktadır.

Fazilet ve ahlaksızlık, doğru ve yanlış arasındaki fark, daha önce söylendiği gibi, akıl ve şeylerin doğasından gelir. Emir verme aşkının insanın kalbinde tamamen söndürülebilmesi mümkün değildir, çünkü sebepten tamamen vazgeçmek mümkün değildir.

Vahiy, doğaüstü saikler ekler. Ödüllerin sözünü verir ve cezaları önceden haber verir. Ama cezalardan da, ödüllerden de önceden haber vermemişse de, ahlaki yükümlülükler gene de vardır. İnançsızlığın en yanlış varsayımında bile vardır. Aziz Augustine demiştir ki: "İnanç ve kehanetler yok olacaktır ama akıl ebediyete kadar baki kalacaktır." (I Corinth., ch. 13, v. 8).

Bu nedenle (Abbe Gedoyn'a göre) ahlak kuralları vahiylere çok fazla bağlı kalmaya zorunlu kılınmıştır.

* *18. yüzyıl Fransız Liberalizmi ve Eğitimi*, Francois de la Fontainerie, 1932, Courtesy of McGraw-Hill Book Co., s. 53, 69-70, 73-4, 81, 83, 90-3, 112-13, 128-30, 132-3, 136, 143-5, 149-50.

*4. Ressamlık Hakkında Diyaloglar**

Sör Joshua Reynolds

Aşağıdaki bölümler başarılı İngiliz portre ressamı Sör Joshua Reynolds (1723-1792) tarafından Kraliyet Akademisi'nde öğrencilere anlatılmış olan sanat üzerine diyaloglardır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde kendi anlayışına göre "görkemli üslup"un prensiplerini belirlemiştir. Yedinci bölüm, sanatsal beğeninin standartlarına ilişkindir.

Bu harika stilin nelere dayandığını belirlemek ya da sahip olduğu anlamları kelimelerle tarif etmek kolay değildir; öğrencinin aklı bunu öğrenmeye

muktedir olmalıdır. Zevki ve dehayı kurallarla öğretebilseydik, onlar artık zevk ve deha olmazdı ki. Aslında, bu harika vasıfları kazanmak ve uygulamak için kesin ve değişmeyen kurallar yoktur ve olamaz da; açıkça söylemek gerekir ki, onlar doğa çalışmalarını gözlemlemedeki dikkatimiz oranında, seçim yapmadaki yeteneğimiz oranında ve kavramada, yöntem belirlemede ve gözlemlerimizi kıyaslamadaki özenimiz oranında işlerler. Sanatımızda ilk bakışta ahlaki kurallara var olan gibi görünen birçok güzellik vardır ve bunlar hâlâ kolayca pratik prensiplere indirgenebilir. Bir bütün olarak ele alındığında deneyim: Herkes deneyimden fayda sağlayamaz ve birçok insan hata yapar, kendi nesnelerini bulmadaki kabiliyet eksikliği sebebiyle değil, toplanması gereken nesneleri bilmemek yüzünden. Bu harika ideal düşünme ve güzellik, Cennet'te aranacak cinsten değildir, yeryüzünde aranmalıdır. Bizim hakkımızda, her yönümüz hakkındadır. Ama doğada neyin deforme olduğunu veya başka bir ifadeyle, neyin özel ve alışılmadık olduğunu keşfetme gücü, sadece deneyimle kazanılabilir ve sanatın tüm güzelliği ve görkemi, benim düşünceme göre, her bir şekli, yerel örf ve âdet kurallarını ve her çeşit detayı yüceltebilmektedir. (…)

Eğer sanatçı özenli dikkati sayesinde açık ve kesin bir güzellik ve simetri fikri kazandıysa, doğanın farklılıklarını soyut bir fikre indirgediyse, bir sonraki görevi modaya uyanlardan ayrıldığı gibi, doğanın gerçek yapısıyla tanışmaktır. Aynı anlamda ve aynı prensiplerle kazaen oluşan deformasyondan ayrı, doğanın gerçek şekillerini öğrendiği gibi, sade, bozulmamış doğayı, modern eğitim tarafından kendisine öğretilen tesadüfi olanlardan, suni ve zorunlu tavırlar ve hareketlerden ayırmak için elinden geleni yapmalıdır. (…)

Ancak mekanik ve süsleyici sanat dalları modaya kurban edilmemelidir. Ressamlık Sanatından tamamen hariç tutulmalıdır; ressam hiçbir zaman bu kaprisli ilgiyi doğanın gerçek evladına benzetmemelidir; kendi çağının veya ülkesinin lehine olan tüm önyargılardan kendini soyutlamalıdır; hiçbir yerel ve geçici süslemeye aldırış etmemelidir ve sadece her zaman aynı olan ve her yerde bulunan yapılara bakmalıdır; çalışmaları her çağdan ve her ülkeden insana hitap etmelidir; gelecek nesilleri seyircisi olmaya davet eder ve Zeuxis ile birlikte, "In aeternitatem pingo," der. (…)

Ancak bu hatayı önlemek için ve doğanın gerçek sadeliğini unutmamak için yapılması gereken, esasen ilk bakışta görünenden daha zordur. Alışkın olduğumuz ve doğru olarak ikinci doğa olarak adlandırılan örf ve âdetler ve modanın lehine olan önyargılar, sıklıkla hangisinin doğal ve hangisinin eğitim sonucu olduğunu ayırt etmeyi zorlaştırır, hatta sıklıkla yapay tarza eğilim gösterirler ve aklını cezalandırmamış ve sonsuz ve değişmez doğa fik-

riyle bağlılıklarındaki kararsızlığı düzenlemiş neredeyse herkes, bahsedilen yerel önyargıların onlara rehberlik etmesine eğilimlidir.

Burada, sonra, önceden olduğu gibi, öğretmen olarak kadimlere başvurmalıyız. Onların eserlerini dikkatlice çalışarak doğanın gerçek sadeliğine ulaşabilmemiz mümkün olur.

Daha önceden gözlemlediğime göre, mükemmel biçim özelliklerinden vazgeçerek ve sadece genel fikirlerle mümkün olur: Şimdi, metafiziksel olarak doğru olduğunu ispatladığım bu prensibin sanatın her alanına keşif, kompozisyon, anlatım, hatta boyama ve kumaşçılık yayacağını göstermek için çaba harcamalıyım; böylece görkemli tarz denen şey ortaya çıkar.

Boyamadaki keşif, süjenin keşfi değildir, ki zaten süjenin keşfini tarihçiler ve şairler birlikte sağlamışlardır. Seçimle ilgili olarak ise, genel anlamda ilginç olmayan hiçbir süje uygun değildir. Olması gereken, ya kahramanca kedere dair ya da kahramanca davranışa dair üstün bazı örneklerdir. İnsanların evrensel olarak ilgi duyduğu ve toplumsal sempati uyandıran davranış veya nesnede özel bir şeyler olmalı. (…)

Bütününe baktığımızda, bana göre, öne çıkan ve diğer bütün sanat dallarını düzenleyen ve istikrar sağlayan tek bir prensip vardır. Şairlerin, ressamların, ahlakçıların veya tarihçilerin genel doğa esas alınarak oluşturulan çalışmaları ebediyen baki kalır; ancak var olmak için belirli örf ve âdet kurallarına ve alışkanlıklara bağlı kalanlar, doğanın kısmi bir görünüşüne bağlı kalanlar veya modanın değişimine bağlı kalanlar, onları karanlıktan çıkaran şeyle birlikte sadece çağdaş olurlar. Şimdiki zaman ve gelecek birbirine rakip olarak düşünülebilir ve birini rahatsız eden kişi diğeri tarafından hoş karşılanmayacağını tahmin etmelidir.

***

Aklın daimi bir şey olduğunu ve şeylerin doğasında sabit olduğunu kesin olarak kabul edeceğiz ve aramamızdan her zaman kurtulacak olan ilk prensiplerin hesabına geri gitmeye çabalamadan kabul edeceğiz ki, sebebin hâkimiyeti altına adilce alabileceğimiz zevk her neyi kapsıyorsa aynı zamanda değişimden muaf olarak kabul edilmedir. Bu yüzden, eğer bu soruşturmanın devamında sanatçının davranışı için belirlenmiş ve değişmez kurallar olduğunu gösterebilirsek, bunun sonucunda sanatta uzmanlığın, diğer bir ifadeyle, zevkin de aynı şekilde değişmez prensiplere sahip olduğu ortaya çıkar. (…)

Zevkte ya da sanatta belirlenmiş olan şeyin ne olduğu düşünüldüğünde ortaya çıkan ilk fikir, daha önceki diyaloglarda sürekli anlatmış olduğum

yaygın prensiptir - doğanın genel fikri. Zevk açısından değerli olan her şeyin başı, ortası ve sonu, doğanın gerçekte ne olduğuna dair tüm bilgiyi ihtiva eder, çünkü doğanınkilere uygun olmayan kavramlar hangileriyse veya evrensel düşünce, aşağı yukarı kaprisli olarak kabul edilmelidir.

Önceden size bu konuda ipucu verdiğim gibi, şimdi söylemeliyim ki, zevkin bu bölümdeki bir şey çok da fazla şeylerin ebedi biçimine ait değildir, ancak akla hitap eder ve orijinal çerçevesine bağlı kalmıştır veya ifadeyi kullanabilmek için, ruhun organizasyonuna bağlı da denilebilir; bununla hayal gücünü ve tutkuları kastetmekteyim. Bunların prensipleri öncekiler kadar değişmezdir ve insanoğlunun ortak duygularına göre belirlenen ortak hisse başvurularak aynı anlamda anlaşılır ve bilinirler. Bu his ve bu duygular, bana eşit otoriteli ve eşit derecede kesin görünmektedir. Şimdi bu başvurma, genel bir aynılık ve insanların aklındaki anlaşmayı içermektedir. Aksi halde sanat dallarının kurallarını oluşturmak için kibirli ve işlemeyen bir çaba olurdu; tam olarak bilmediğimiz sunilikten kurtulmak için bir hayaleti kovalamak olurdu. Biçimlerimizden daha çok akıllarımızın birbirinden farklı olduğuna dair bir şüpheye düşmemiz için herhangi bir sebep yoktur; kaldı ki bunlardan birbirlerinin aynısı iki tane bile yoktur, yine de insanoğlunun tüm ırkları arasında genel bir benzerlik vardır ve zevkini eğitmiş olanlar güzel ile deformeyi birbirinden ayırabilirler veya başka bir deyişle, doğanın genel fikriyle uzlaşan veya bu fikirden ayrılanları da, her bir örnekte, birbirinden ayırabilirler.

Akıllarımızın içyapısı, vücutlarımızın dış biçimleri gibi neredeyse birörnektir; tabii ki bunun sonucunda görünen, sanki hayal gücünün orijinal hiçbir şeyi kendiliğinden üretemeyeceğidir ve sadece hislerinden elde edilenlerle diğer fikirleri birleştirebilecek ve değiştirebilecek olduğudur; insanların hislerinde olduğu gibi hayal güçlerinde de olması gereken bir anlaşma vardır.

Bu nedenle, farklı ülkeleri ve farklı çağları memnun etmiş çalışmaları bilir ve düşüncesini onlara göre biçimlendirir, sadece kendi çağdaşlarının veya ülkesinin çalışmalarını iyi bilen birine göre insan aklına neyin benzer olduğunu bilmek için daha fazla materyali ve kaynağı vardır. Daha önceden memnun etmiş olan ve memnun etmeye devam eden, kuvvetle muhtemel tekrar memnun edecektir; bu nedenle, sanat kuralları oluşturulmuştur ve bu değişmez temel her zaman ayakta durmalıdır.

* *Sör Joshua Reynolds'ın Edebi Eserleri*, basım. H. W. Beechey, Londra, H. G. Bohn, 1852, cilt I, s. 332-3, 337-9, 344-5, 363, 414-15 423-6.

B. TANRI VE DOĞA

*1. Tarihsel ve Eleştirel Sözlük**

Pierre Bayle

Pierre Bayle (1647-1706), Güney Fransalı bir Huguenot vaizinin oğlu olarak dünyaya geldi. Toulouse'ta okurken kısa bir süre Katolikliğe dönmüş olmakla birlikte, Kalvinist itikadı zamanla geri gelmiş, bu defa XIV. Louis'nin baskıları nedeniyle Fransa'dan kaçmak durumunda kalmıştır. İsviçre'de ve Almanya'da geçirdiği birkaç yıldan sonra, Hollanda'daki Rotterdam şehrine yerleşir, (1681) tarih ve felsefe öğretmeye başlar. *Kuyrukluyıldızın Yansımaları* (Various Thoughts on the Occasion of a Comet) adlı eserini tanıttığımız Bayle'in en ünlü çalışması olan *Tarih ve Eleştiri Sözlüğü (*Dictionnaire Historique et Critique, 1697), birçok özel kütüphaneye girmiş ve Voltaire ve diğer filozoflar için organize Hıristiyanlığa karşı mücadelelerinde kullanılmak üzere materyal sağlamış, On Sekizinci yüzyılın en popüler kitaplarından biri olmuştur. Aşağıdaki bölüm, skandal yaratan makale "David"dendir. Metin yeterince masumdur ama dipnotlar ve açıklamalar çok ateşli materyaller içermektedir ve bunlardan bazıları sonraki nüshalarda yasaklanmıştır.

David

(Bayle, metinde David'in Jesse the Bethlehemite'nin sekiz oğlundan en küçüğü olduğunu söylemektedir, bu onu bir dipnotta aşağıdaki açıklamayı yapmaya sevk etmiştir):

Bazı modern hahamlar der ki: "David ana rahmine düştüğünde, babası Jesse karısıyla yattığını düşünmemiştir ama bakire hizmetçiyle yattığını düşünmüştür." Ve böylece elli birinci ilahinin beşinci mısrasını açıklarlar ki, bu mısrada David haksızlıklar içinde şekillendiğini ve annesinin onu evlenmeden doğurduğunu onaylamaktadır. (…) O hahamların varsayımları doğruysa, onlar Jesse'nin zina yaptığını söyleyebilir, ancak diğer yandan, dürüstçe karısıyla yattığına inanıyorsa, onun bakire hizmetçisinden çocuk yapmada bir suçu olmadığını da söylemek gerekmektedir, çocuğu olan bakire hizmetçisini elegeçirmiştir… David'in ana rahmine düşüşüyle ilgili olarak hahamların münasebetsizliklerine inananlar, David'i en şöhretli piç yapan başka bir münasebetsiz şeyi kolayca kabul etmiş olurlar. (…)

Bayle, metinde "David'i Goliath'a karşı savaşmaya giderken gören Kral Saul, generaline, 'Bu genç kimin oğludur?' diye sorar," demektedir. Bayle'nin dipnottaki açıklaması aşağıdaki gibidir:

Saul'un o gün David'i tanımamış olması bir şekilde gariptir, zira genç adam, O'na eza veren kara bulutları dağıtmak için birçok defa O'nun önünde müzik aleti çalmıştır. Böylesi bir öykü Thucydides veya Titus Livius'ta bulunabiliyorsa, tüm eleştirmenler oybirliğiyle karar verecektir ki, yazıcılar bu sayfaların sırasını değiştirmiştir; başka bir yerdeki başka bir şeyi tekrarlamıştır veya ya da Yaradan'ın çalışmasına bazı eklemelerde bulunmuştur. Ancak İncil'e dair böylesi şüphelerin kafamızı yormaması gerekmektedir. Yine de bazıları o kadar cesurdur ki, sanki tüm bölümler veya Samuel'in ilk kitabının tüm mısraları başlangıçtaki halleriyle aktarılmamış gibi davranırlar. (…)

Bayle, metinde David'in Kilise'nin kutsal bir oğlu olduğunu, çalışmalarıyla kilise üzerinden harika teselli ışıkları ve dindarlık yaydığını söylemektedir.

"Ama hataları vardı," denmekteydi ki bu Boyle'yi aşağıdaki dipnotta açıklama yapmak durumunda bırakmıştır:

Tanrı, insanları sınıflandırmayı çok büyük bir günah olarak görür. Uriah'ın karısına duyduğu aşk ve aynı Uriah'ın öldürülmesine neden olan vermiş olduğu emirler, çok utanç verici iki suçtur; ancak o, suçlarının cezasını takdire şayan bir pişmanlıkla ödemiştir; O'nun hayatının bu bölümü inançlı ruhların zihin ve inanç yönünden gelişimine ve öğrenimine azıcık bile katkıda bulunmamaktadır. Bu bize azizlerin zayıflığını öğretir ve bu bir uyumama emridir: Böylece günahlarımıza nasıl hayıflanmak gerektiğini öğreniriz ve bu çok iyi bir örnektir. Bazı eleştirmenlerin, O'nun hayatının başka davranışlarında büyük ayıplamalar hak etmiş olduğunu göstermek için yapmak isteyecekleri açıklamalarıysa bu basımda (1702) yasaklıyorum.

Bu tarz şeylerde bazı kişiler benden daha çok şey öğrenmiş olduklarından, en kabul edilebilir olan bu itirazların kolaylıkla ortadan kaldırılabilir oldukları konusunda beni ikna etmiştir, tabii şunları hatırlarsak, 1. Saul'un hayatı boyunca adil bir kral olmuştur; 2. Ne yapması gerektiği konusunda Tanrı'dan akıl alan büyük Yüksek Rahip onunla birliktedir. 3. Jashua'ya verilen Palastine'in kâfirliğini yok etme emri o zaman hâlâ geçerliydi. 4. Kutsal Kitap'tan alınan birçok başka durumu hatırlarsak, genel olarak düşünüldüğünde kötü görünen ve bugün de öyle olabilecek bir davranışta David'in masumiyetine bizi ikna edebilir.

1697 basımındaki "Dipnot D"de Bayle şöyle yazmıştır, ki bu bölüm daha sonra yasaklanmıştır:

David, krala ait başkentte beraberindeki altı yüz savaşçıdan oluşan küçük bölüğüyle bir süre bulunduktan sonra, bu prense mecbur kalmaktan korkmuş

ve O'nu başka bir yere tayin etmesi için yalvarmıştır. Kral, Siceleg şehrine tayin etmiştir. David, savaşçılarını da oraya göndermiştir ve kılıçlarının paslanmasına izin vermemiştir. Onları sıklıkla sefere göndermiştir ve acımadan kadınları ve erkekleri öldürmüştür: Sadece hayvanları canlı bırakmıştır ve hayvanlar dönerken yanında götürdüğü tek ganimet olurdu. Mahkûmların bu sırrı krala anlatabileceğinden korkuyordu, hiç kimseyi beraberinde getirmeyip her iki cinsiyeti de yok etmesinin sebebi buydu. Anlatılmasını istemediği sır, bu tahribatın İsrail topraklarında değil da Kral Gath'ın inanmasını sağladığı gibi, Filistin'in eski halkının topraklarında yapıldığıydı.

Açıkçası, bu davranış çok kötüydü, bir hatayı örtbas etmek için daha büyüğünü yapıyordu. Hâkimiyeti altında olduğu kralı kandırıyordu ve hileleri saklamak için zalimlik yapıyordu. Eğer David'e, "Hangi otoriteyle bunları yapıyorsun?" diye sorulmuş olsaydı, ne cevap verebilirdi? O'nun gibi özel biri, komşu prensin topraklarında kendine bir sığınak bulmuş olan bir kaçak, kendi hesabına savaşmak hakkına sahip midir üstelik ülkenin hükümdarı tarafından görev bile verilmemişken? David'in böylesi bir görevi var mıydı? Kral Gath'ın menfaatinin de, niyetinin de aksine hareket etmemiş midir? Eğer bugün, kökeni ne olursa olsun, özel bir kişi David'in davrandığı gibi davranırsa, kötü bir ün kazanacağı kesindir. En şöhretli kahramanların birçoğunun ve Eski Ahit'in en ünlü peygamberlerin birçoğunun, bazen yaşayan her şeyin kılıçtan geçirilmesini onayladığını biliyorum ve bu sebeple eğer David bazı peygamberlerin emriyle yetkilendirildiyse veya Tanrı O'nun böyle davranmasını istediyse, O'nun insaniyetsizliklerini söylemekten kaçınırım: Ama Kutsal Kitapların sessizliği açıkça göstermektedir ki, her şeyi kendi otoritesini kullanarak yapmıştır. (…)

* Pierre Bayle, *Tarihsel ve Eleştirel Bir Sözlük*, Londra, C. Harper, 1710, cilt. II, s. 1059-62; *Dictionnaire Historique et Critique*, Rotterdam, R. Leers, 1697, cilt I.

*2. Felsefi Sözlük**

Voltaire

Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*'te (1752 yılında başlamış, isimsiz olarak ilk kez 1764'te basılan sözlük, daha sonra gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir) hicivde zirvedeydi. Bu kitapta, Kilise ortodoksisini "Rezil Şeyi Yok Edin" çağrısıyla ortadan kaldırmayı amaçlarken, deist[2] olduğunu da açıklamaktadır.

2 Tanrı'yı yalnızca ilk sebep olarak kabul eden, Tanrı için başka herhangi bir güç ve nitelik tanımayan, vahyi reddeden görüş. (y.n.)

Abbe

"Nereye gidiyorsunuz, Mösyö l'Abbe?" Abbe kelimesinin baba anlamına geldiğini biliyor musunuz? Baba olursanız devlete hizmet etmiş olursunuz; kesinlikle bir erkeğin yapabileceği en iyi hizmeti yapmış olursunuz; düşünen bir varlığın doğumuna sebep olursunuz. Bunda ilahi bir şey vardır. Ancak siz, sadece saçınızın kesilmiş olmasını, küçük bir yaka takmayı, kısa bir pelerin giymeyi ve maaşlı bir papazlık makamı beklemeyi sevdiğiniz için Mösyö l'Abbe iseniz, o zaman Abbe adını hak etmiyorsunuz demektir.

Eski keşişler, bu adı seçtikleri üstün kişiye vermiştir. Abbe, onların ruhani babasıdır. Aynı kelimeler farklı zamanlarda ne kadar değişik anlamlara gelebiliyorlar! Ruhani Abbe, birçok başka fakir adamın başındaki fakir bir adamdır; ancak o zamandan bu zamana fakir ruhani rahiplerin iki yüz, dört yüz bin frank gibi gelirleri vardır ve bugün Almanya'da muhafızlardan oluşan bir olayı olan rahipler vardır.

Yoksulluk andı içmiş bir adamın bu sebeple bir hükümdar olması! Zaten söyledim, bin kez daha söylemek zorundayım: Bu katlanılamaz bir durumdur. Kanunlar bu suiistimali protesto ediyor, din buna öfkeli ve gerçekten yiyeceği ve kıyafeti olmayan fakirler, Mösyö l'Abbe'nin kapısında gökyüzüne ağlıyorlar.

Ama ben İtalya'nın, Almanya'nın, Flander ve Bordo'nun Abbe'lerinin dediğini duyuyorum: "Biz neden zenginlik ve şereften nemalanmamalıyız? Bizler neden prens olmamalıyız? Hem zaten piskoposlar oldu bile. Onlar da bir zamanlar bizler gibi fakirdiler; kendilerini zengin yaptılar, kendilerini yükselttiler; hatta onlardan bir tanesi krallardan bile üstün oldu; bırakın da benzeyebildiğimiz kadar onlara benzeyelim."

Beyefendiler, haklısınız. Toprağı istila edin; toprak kuvvetli adamlara aittir ya da ona el koyacak kadar akıllı adamlara aittir. Cehalet, hurafe ve sağlıklı düşünememe dönemlerinden mirasımızı yağmalamak için faydalandınız ve bizleri ayaklarınızın altına aldınız, belki de zavallıların özünden faydalanarak semirdiniz. Ama aklın günleri gelebilir korkusuyla ürperin.

Ateist, Ateizm

Beni bir havanda dövdürmekten menfaati olan ateist bir prensle işim olsun istemem. Eminim ki havanda dövülürdüm. Bir hükümdar olsaydım, beni zehirlemekten menfaati olan ateist saraylılarla işim olsun istemezdim; her gün rasgele panzehir içmek zorunda kalırdım. Bu yüzden prensler ve insanlar için üstün bir Varlık, bir Yaradan, bir Yöneten, bir Ödül dağıtan ve bir İntikam alan fikrinin akıllarına tamamen nakşedilmesi kesinlikle gereklidir.

Tüm bunlardan çıkarmamız gereken sonuç nedir? Ateizm, yöneten insanlarda bulunabilecek en canavar ruhlu şeytandır; saraylılar için de durum böyledir; hatta belki de yaşamları masumdur ama mevki sahibi insanları etkileyebilirler; fanatizmden daha az yıkıcı olsa da hemen hemen her zaman iyi ahlak açısından öldürücüdür. Hepsinin ötesinde, söylemek gerekir ki, bugün her zamankinden daha az sayıda ateist vardır, çünkü filozoflar fark etmiştir ki, tohum olmadan herhangi bir bitkisel varlık olamaz, tasarım olmadan da tohum olmaz vs. ve çürümüşlükten kusursuz tohum sağlanmaz.

Filozof olmayan geometriciler son gayeyi reddetmişlerdir ama gerçek filozoflar onları kabul eder ve ünlü bir yazarın söylediği gibi bir kateşizt,[3] Tanrı'yı çocuklara takdim eder ve Newton O'nu bilgelere açıklar.

Eğer sorumlu olan ateistler varsa, ama ruhların paralı zorbaları, bizleri kendi hilekârlıklarıyla kendilerine karşı kışkırttıklarında, bazı zayıf ruhları Tanrı'yı reddetmeye mecbur bıraktıklarında, bu canavarların saygısızlık ettiği kimdir? Ne sıklıkta halkın kan emicileri, taşıyabileceklerinden fazla yük yüklenmiş halkı krala karşı ayaklanmaya kışkırtmışlardır!

Bizlerin özünden semirmiş adamlar bizlere ağlayıp, "kadına benzer birinin şu söylediklerine inanın; bir balık bir adamı yutmuştur ve onu üç gün sonra güven içerisinde tekrar ağzından çıkarmıştır ve sahilde şunu söylemiştir: Evrenin Tanrısı'nın bir Yahudi peygambere dışkı (Ezekiel) yemeyi emrettiğinden ve bir başka peygamberin iki fahişe satın almasını ve onlardan çocuk sahibi olmasını emrettiğinden şüphe duymayın (Hosea)," Bunlar saflığın ve gerçeğin Tanrısı'nın sözleridir: "Bariz şekilde iğrenç ya da matematiksel olarak imkânsız yüzlerce şeye inanın; aksi halde merhametli Tanrı sizi cehennemin ateşinde yakacaktır ve sadece milyonlarca, trilyonlarca yüzyıl için de değil, ebediyen, bir vücudun olsun ya da olmasın."

Bu inanılmaz aptallıklar, zayıf ve ihtiyatsız akılları da bilge ve temkinli akılları olduğu gibi ayaklandırır. İlki der ki: "Eğer öğretmenlerimiz bize Tanrı'yı tüm varlıkların en hissizi ve en barbarı olarak tasvir ederlerse, Tanrı diye bir şey yoktur"; ama onlar şöyle söylemeli: "Öğretmenlerimiz Tanrı'ya tüm saçmalıklarını ve öfkelerini yüklediklerinden, Tanrı onların ilan ettiğinin tam tersidir, bu yüzden Tanrı, onların deli ve kötü dedikleri kadar bilge ve iyidir." Bu, bilgelerin vermiş olduğu karardır.

Ancak eğer bir fanatik onları duyarsa, onları bir yargıca, bir üst rütbeli rahibe ihbar eder ve bu rahip, horgördüğü İlahi Majeste'den intikam aldığını ve ona benzediğini düşünerek, onları yavaş yavaş ateşte yakar.

---

3 Bir öğretiyi soru-cevap şekliyle öğretme. Hıristiyalıkta Kilise öğretisinin aktarılmasında bu yöntemin kullanılması taraftarı. (y.n.)

İsa'nın Tanrılığı

Tanrı ve kutsal şeylerle ilgili kötü söz sahibi (küfürbaz) kabul edilen Socinians, İsa'nın ilahiliğini kabul etmemektedirler. Onlar, ilkçağ filozoflarıyla, Yahudilerle, Müslümanlarla ve başka milletlerle Tanrı-insan düşüncesinin canavarca olduğu hakkında, Tanrı ve bir insan arasındaki mesafenin sonsuz olduğu hakkında ve sonsuz, uçsuz bucaksız ve ebedi bir Varlık'ın dayanıksız bir vücudun içinde olmasının imkânsız olduğu hakkında iddialarda bulunmaya cüret edebiliyorlar.

Sezaryen Piskopos Eusebius'u kendi bakış açılarına destek amaçlı zikredecek kadar küstahtırlar. *Ecclasiastical History* (Din Tarihi) isimli kitabında, kitap I, bölüm II, her şeye kadir Tanrı'nın soyu olmayan ve değişmez doğasının insan biçimini almasının saçma olduğunu yazmıştır. Aynı şeyi söylemiş olan Rahip Justin ve Tertullian'ın Kilisesi'ni de zikrederler.

İsa'ya hiçbir zaman Tanrı demeyen ve kendisinden sıklıkla insan diye bahseden Aziz Paul'u de zikrederler. Küstahlığı, yavaş yavaş Hıristiyanların tam üç yüzyılı İsa'nın tanrısallaştırılmasına harcadıklarını ve bunu sadece insanları ilahlaştırmış olan putperestlere benzemek için yaptıklarını iddia edecek kadar ileri götürmüşlerdir. Onlara göre, İsa ilk önce sadece Tanrı'dan ilham alan bir insan olarak kabul edildi, daha sonraysa diğerlerinden çok daha mükemmel bir yaratıcı olarak kabul edildi. Bir süre sonra, Aziz Pavlus'un dediği gibi, kendisine meleklerin üzerinde bir yer verildi. Zaman içerisinde Tanrı'nın bir emanasyonu haline geldi. Bu yeterli değildi; zamanın kendisinden önce O'nun doğumunu sağladılar. Sonunda, Tanrı haline getirildi, Tanrı ile birlikte önemli kılındı.

Crellius, Voquelsius, Alexander Natalis, Hornebeck, Tanrı ve kutsal şeylerle ilgili tüm bu kötü söylemleri, bilgeleri şaşırtan ve zayıfları saptıran argümanlarla desteklemişlerdir. Bu doktrinin tohumlarını tüm Avrupa'ya saçan kişi, özellikle Faustus Socinus'tur; On Altıncı yüzyılın sonunda neredeyse üç yüzden fazla kolu olan yeni bir Hıristiyanlık mezhebi oluşmuştur.

İnanç

İnanç nedir? Gerçekten bariz olan şeylere inanmak mıdır? Hayır, bir Varlığın mevcudiyeti benim için barizdir gerekli, ebedi, yüce, zeki; bu bir inanç meselesi değildir ama akıl meselesidir. Benim iyilik ve erdemin kendisi olarak gördüğüm bu ebedi ve ilahi Varlığın benim iyi ve erdemli olmamı dilemesini düşündüğüm için herhangi bir kredi hak etmiyorum. İnanç, doğru görünen şeye inanmak değildir, aksine, bizim anlayışımıza göre yanlış

görünen şeye inanmaktır. Sadece inanç sayesinde Asyalılar Muhammet'in yedi gezegene seyahatine inanabilirler, Tanrı Fo'nun, Vishnu'nun, Xaca'nın, Brahma'nın, Sammonocodom'un vücut bulması vs, vs, vs. Kavramalarını ikinci sıraya koymuşlardır, araştırmaktan korkmaktadırlar; ne kazığa geçirilmek ne de yakılmak isterler; derler ki: "İnanıyorum."

Mucizeler

Bir mucize, kelimenin gerçek anlamına göre, takdire şayan bir şeydir. Aslında her şey bir mucizedir. Doğanın enfes düzeni, yüz milyon dünyanın milyonlarca yıldız çevresindeki döngüsü, ışığın hareketi, hayvanların hayatı, bunlar daimi mucizelerdir.

Kabul gören kavramlara göre, ilahi ve ebedi yasaların ihlaline mucize diyoruz. Varsayalım dolunay varken güneş tutulması olsun, ölü bir adamın kafasını kollarında beş mil boyunca taşıması gibi, işte biz bunlara mucize deriz.

Bazı doğa bilimciler, kelimenin bu anlamıyla mucizeler diye bir şey olmadığını iddia ederler ve işte aşağıda buna dair argümanlar bulunmaktadır.

Bir mucize, matematiksel, ilahi, değişmez, ebedi yasaların ihlalidir. Bu açıklamaya göre bir mucize koşullara aykırılıktır. Bir yasa aynı anda hem değişmez hem de ihlal edilir olamaz. Ancak, Tanrı'nın kendisi tarafından oluşturuldukları düşünüldüğünde şu sorulabilir: "Bir kanun, kanun koyucusu tarafından tadil edilemez mi?" Cevap verecek kadar cüretkârdırlar. Hayır, mutlak bilge Varlık için ihlal etmek üzere kanun yapmak imkânsızdır. Belki makinesinin düzenini değiştirebilir derler, ama sadece daha iyi işlemesi için; ancak açıktır ki, Tanrı olarak O, bu sınırsız makineyi yapabildiği en iyi şekilde yapmıştır: Malzemenin doğasından kaynaklanan bazı kusurları görseydi, bunlarla en başından ilgilenirdi, yani bundaki herhangi bir şeyi hiçbir zaman değiştirmezdi.

Ayrıca, Tanrı sebepsiz hiçbir şey yapamaz; peki o zaman neden geçici de olsa kendi çalışmasını bozar?

İnsanlık hatırına, onlara anlatılacaktır. Sonra onlar cevap verecek, en azından tüm insanların hatırına; tüm İlahi Doğa'nın tüm insanlık ırkı için çalışmasının değil de, sadece belli bazı insanlar için çalışmasının tasavvur edilmesi imkânsız olduğu için, ve hatta insanlık ırkı da esasen önemsizdir; sonsuzluğu dolduran tüm varlıklarla mukayese edildiğinde küçük bir karınca yuvasından çok daha önemsizdir. Sonsuz Varlık'ın, tüm evrenin hareket etmesini sağlayan o çok büyük düzenin ebediyen çalışmasını değiştireceğini hayal etmek olabilecek en saçma aptallık değil midir ve tüm bunları sadece çamur yığınındaki üç yüz ya da dört yüz karınca için yapacak olması?

Ama varsayalım Tanrı bazı özel lütuflarla küçük bir grup insanı seçmek istedi; her zaman ve her yer için kurduklarını değiştirmesi gerekir mi? Tabii ki böyle bir değişikliğe, böyle bir hercailiğe tüm yaratıklarına lütuf göstermek için gerek duymaz; onun lütufları onun tüm yasalarıdır. O, onlar için her şeyi öngörmüştür, her şeyi düzenlemiştir; geri almamak üzere doğaya bahşettiği güce boyun eğmeleri gerekir.

Neden Tanrı mucizeler gerçekleştirmelidir? Yaşayan birkaç varlıkla ilgili belli bir planı gerçekleştirmek için! O zaman şöyle derdi: "Ebedi yasalarıma ve ilahi emirlerime göre düzenlenmiş şu anki evrenle tamamlayamadığım bir plan var; ebedi düşüncelerimi, sonsuz yasalarımı, bunlarla yapamadıklarımı gerçekleştirmek için değiştirmem gerekiyor." Bu O'nun zayıflığını kabul anlamına gelir, gücünü değil. Bu, O'ndaki en anlaşılamaz çelişki olurdu. Bu yüzden, Tanrı'ya mucizeleri yüklemeye çalışmak gerçekten O'nu aşağılamaktır (tabii eğer insanların Tanrı'yı aşağılayabilmesi mümkünse); O'na şöyle demektir: "Sen zayıf ve tutarsız bir varlıksın." Bu yüzden, mucizelere inanmak saçmalıktır, öyle ya da böyle Tanrı'ya saygısızlık etmektir.

Zulüm

Zalim nedir? Yaralı gururu ve delice fanatizmiyle, prensleri ve majesteleri, onunla uzlaşmaktan başka suçu olmayan masum insanlara karşı kışkırtan biridir. "Küstah! Tanrı'ya ibadet ediyorsun, erdemlere dair vaaz veriyorsun ve onları uyguluyorsun; insanlara hizmet ettin ve onları rahat ettirdin, yetimlere ev buldun, fakirlere yardım ettin, birkaç kölenin acınacak bir hayat sürdüğü çölü mutlu ailelerin yaşadığı verimli bir araziye dönüştürdün ama beni küçümsediğini fark ettim ve sen zaten hiçbir zaman benim tartışma kitabımı da okumadın; benim adi bir herif olduğumu, G***'nin el yazısını unuttuğumu, ****'u yağmaladığımı biliyorsun, belki bunu tamamen açığa çıkaracaksın; seni engellemek zorundayım. Bu yüzden başbakanın günah çıkartan papazına ya da Podesta'ya gideceğim ve ağzımı büzerek ve başımı eğerek, Septaugint'in yedinci çevirmenlerinin hapsedildiği hücrelerle ilgili yanlış bir fikrin olduğunu; on sene önce Tobias'ın spanyel olduğunu iddia ettiğin köpeği hakkında, ki ben sana onun bir tazı olduğunu ispatladım, saygısızca konuştuğunu göstereceğim; seni insanların ve Tanrı'nın düşmanı olarak ihbar edeceğim." İşte bu bir zalimin lisanıdır ve eğer bu kelimeler tam olarak onun ağzından çıkmamışsa da kıskançlık safrasının içine gömülü fanatizmin keskin kenarlarıyla kalbine kazınmıştır.

Jesuit Le Tellier, Cardinal de Noailles'e bu şekilde zulmetmiştir ve aynı şekilde Jurieu ise Bayle'e zulmetmiştir.

Fransa'daki Protestanlara zulmedilmeye başlandığında, I. Francis, II. Henri ve II. Francis onları beklerken yalan söylememiştir, onları tasarlanmış bir delilikle silahlandırmamıştır, bu talihsizleri intikam almak için ateşe atmamıştır. I. Francis, Düşes d'Etampes ile çok meşguldü, II. Henry yaşlı Diane ile meşguldü ve II. Francis zaten çok gençti. Bu zulümleri kim başlatmıştır? Yargıçların önyargılarını kuvvetlendiren kıskanç rahipler ve bakanların politikaları.

Eğer krallar kandırılmasaydı, eğer zulmün elli sene sürecek iç savaşa sebep olacağını ve milletin bir yarısının diğer yarısını katledeceğini öngörmüş olsalardı, yakılmasına izin verdikleri kazıkları gözyaşları içerisinde söndürürlerdi.

Merhametli Tanrı! Eğer bir insan, sürekli senin eserlerine zarar vermekle meşgul, habis bir varlık olarak tasvir ediliyorsa, o bir zalim değil midir?

Teist / Tektanrıcı

Bir teist, üstün bir Varlığın var olduğu konusunda kesinlikle ikna olmuş bir kişidir, aynı şekilde, O'nun güçlü olduğu kadar iyi olduğuna da inanmaktadır; bu Varlık tüm düşünen, hisseden, büyüyen ve genişleyen varlıkları yaratmıştır ve tüm türlerin devamını sağlamıştır, suçları zalimleşmeden cezalandırmıştır ve erdemli hareketleri nezaketle ödüllendirmiştir.

Teist, Tanrı'nın nasıl cezalandırdığını, nasıl koruduğunu, nasıl bağışladığını bilmez, çünkü Tanrı'nın nasıl davrandığını bilmesiyle övünecek kadar ihtiyatsız değildir ama Tanrı'nın davrandığını ve insaflı olduğunu bilir. Tanrı takdiri konusundaki zorluklar onun inancını sarsmaz, çünkü onlar sadece büyük zorluklardır ama tersini kanıtlamalar değildir; etkilerinden ve dışta kalan olaylardan sadece bazılarını anlayabildiği halde Tanrı takdirine kendini adar ve gördüğü şeylerle görmediği şeyleri yargılar ve bu Tanrı takdirinin her yere ve zamana ulaştığını düşünür.

Evrenin geri kalanıyla birlikte bu prensiple bütünleşerek, birbiriyle çelişen mezheplerden hiçbirini benimsemez. Onun dini en kadim ve en yaygın olandır, Tanrı'ya en sade ibadeti dünyanın tüm sistemlerinden öncelikli tutar. Milletler birbirlerini anlamazken o, tüm milletlerin anladığı bir lisanı konuşur. Pekin'den Cayenne'e kadar kardeşleri vardır ve kardeşleri arasındaki tüm bilge kişileri sayar. Dinin anlaşılamaz bir metafizik düşüncesinde veya kibirli bir gösteride değil ama ibadet ve adalette oluşacağına inanır. İyilik yapmak onun ibadetidir; Tanrı'ya boyun eğmek onun öğretisidir. Müslümanlar ona anlatır: "Eğer hacca gitmiyorsan kendine dikkat etmelisin!"

Fransizkan mezhebine mensup bir rahip der ki: "Yuh sana, eğer ki Lady of Loretto'muza bir yolculuk yapmıyorsan!" Loretto ve Mekke'ye güler geçer ama ihtiyacı olanlara yardım eder ve mazlumları savunur.

İyi Ahlak

İyi ahlak nedir? Komşuna iyi davranmaktır.

Ne, sen sadece komşuna faydalı olanları mı iyi ahlaklı olarak kabul ediyorsun? Doğru ama diğerlerini nasıl olur da kabul edebilirim? Bizler toplum içerisinde yaşıyoruz; bu nedenle, toplum için iyi olmayan hiçbir şey bizim için iyi değildir. Bir münzevi, ölçülü ve dindardır; sert hayvan kılından yapılmış gömlek giyer; peki, o bir azizdir ama eğer başka birilerine faydası dokunacak iyi, ahlaklı davranışta bulunursa, ben ona o zaman iyi ahlaklı derim…

İyi ahlak insanlar arasında bir nezaket alışverişidir; bu alışverişte yer almayan değersizdir. Eğer bu aziz dünya üzerindeydiyse, orada şüphesiz ki iyilik yapmıştır ama yapmadığı sürece, dünyanın ona erdemli/iyi ahlaklı dememek için geçerli sebebi vardır.

* Voltaire, *Felsefi Sözlük,* çevirmen Peter Gay, cilt I, s. 57-8, 103-5, 240-1, 275; cilt II, s. 392-3, 418-19, 479-80, 495-6. Basım 1962, Basic Books Inc.

*3. Mucizeler Hakkında**

David Hume

İskoç filozof David Hume (1711-76), Aydınlanma'nın prensiplerini zayıflatan en tanınmış şüphecidir. *Treatise of Human Nature* isimli felsefi başyapıtında, inancın rasyonel bir temele dayanabileceğini reddetmektedir. Kendi çizgisindeki her filozof gibi Hume da geleneksel inancı ileri sürer. Aşağıdaki seçme, *İnsan Kavrayışı İncelemeleri* (Inquiry into Human Understanding, 1748) isimli eserinin ünlü "Mucizelere Dair" ("Of Miracles") başlıklı bölümündendir. Ayrıca David Hume'un "Dış Ticaret Dengesine Dair" başlıklı makalesine bakınız (sf.904).

Bir argüman keşfettim diye kendimle övünüyorum (…) ki bu argüman eğer doğruysa, akıl ve öğrenilenle birlikte, batıl itikatlı yanlış inanışların her türlüsüne sonsuz bir denetim olacaktır ve dünya durduğu müddetçe sürekli yararlı olacaktır; tahmin ediyorum ki uzun süre boyunca tüm tarihte mucizelerin ve harikaların hesapları bulunacaktır, kutsal ve kâfir…

Bilge bir adam, inancını kanıtlara göre orantılar. (…)

Bir mucize, doğa yasalarının ihlalidir ve sabit ve değiştirilmesi imkânsız bir deneyim bu yasaları oluşturduğunda, maddi delilin doğası gereği mucizeye karşı kanıt hayal edilebilmesi mümkün olan her argüman kadar tamdır. (...) Hiçbir şey, eğer doğanın alışılmış seyrinde gerçekleştiyse, mucize olarak değerlendirilmez. Sağlıklı görünen bir adamın aniden ölmesi bir mucize değildir, çünkü böylesi bir ölüm her ne kadar diğerlerinden daha alışılmadıksa da, şimdiye kadar gerçekleştiği sıklıkla gözlemlenmiştir. Ama ölü bir adamın canlanması bir mucizedir, çünkü bu herhangi bir çağda ya da ülkede hiçbir zaman gözlemlenmemiştir. Bu nedenle, her mucizevi olaya karşı birörnek bir deneyim olmalıdır, aksi halde olay o adı hak etmemelidir. Ve birörnek bir deneyim bir kanıta dönüştüğünde, maddi delilin doğası gereği ortada tüm mucizelerin varlığına karşı direkt ve tam bir kanıt vardır. (...)

Tüm tarih boyunca, hiçbir mucize yoktur ki bizi tüm hilelerden koruyacak kadar iyi niyetinden, eğitiminden, öğreniminden şüphe duyulmayan yeterli sayıda kişi tarafından buna tanıklık edilmiş olsun; diğerlerini aldatacak her çeşit kuşkunun ötesine koymaya yarayacak kadar şüphesiz dürüstlük sahibi kişiler tanık olmalı; bir yanlışlığa dahil olunması durumunda kaybedilecek çok şeyi olan insanlığın gözünde kredili ve itibarlı tanıkların gördüğü...

İkinci olarak, insan doğasında bulunan ve eğer dikkatlice incelenirse, insan tanıklığından yola çıkarak, her çeşit olağanüstü şeyde olabilecek güvenceyi tamamıyla eksilten bir prensip gözlemlenebilir. (...) Mucizelerden doğan ve sürprize ve harikaya dair tutku, anlaşılabilir bir heyecandır ve elde edildiği olaylara duyulan inanç yönünde akla uygun bir eğilim sağlar.

Hangi açgözlülükle seyyahların mucizevi hikâyeleri, onların deniz ve kara betimlemeleri, harikulade maceralarla, garip insanlarla ve kaba tavırlarla olan ilişkileri elde edilmiştir? Ama eğer din ruhu kendini harikalar aşkına bağlıyorsa, herkesin paylaştığı deneyiminin sonu var demektir; bu durumda insan tanıklığı, otoriteye olan tüm gösterişini kaybeder. Bir dindar, coşku dolu birisi olabilir ve gerçekliği olmayan bir şey gördüğünü hayal edebilir: Öyküsünün yanlış olduğunu bilebilir ve dünyadaki en iyi niyetle, bir olayı kutsallaştırma hatırına ısrarcı da olabilir. Ya da bu aldatmanın yeri ve kibri dahi yokken, kuvvetli bir günah işlemeyle heyecanlıyken, herhangi bir başka durumda insanlığın geri kalanından çok daha güçlü şekilde onu etkiliyordur ve eşit güçle bencillik...

Birçok sahte mucize ve kehanet ve doğaüstü olay örneği, tüm çağlar boyunca ya karşı delillerle ortaya çıkarıldı ya da saçmalıkları yüzünden kendi kendilerini ortaya çıkardılar ve bunlar insanoğlunun olağandışılıklara ve mucizevi şeylere olan kuvvetli eğilimi yeterince kanıtlamıştır ve akla uygun olarak bu çeşit tüm ilişkilere karşı bir şüphe doğurmalıdır. (...)

Üçüncü olarak, tüm doğaüstü ve mucizevi ilişkilere karşı kuvvetli bir karine oluşturur, çünkü bunlar bilhassa cahil ve barbar milletler arasında bol bulunurlar veya medeni insanlar bunlardan herhangi birine kabul edildiyse eğer, bu insanlar onları cahil ve barbar ecdattan almış olurlar ki, bu ecdat her zaman genel düşüncelere katılan otorite ve dokunulmaz yaptırımlara bunları nakleder. (...)

Eklemem gerekir ki, olağanüstü şeylerin otoritesini azaltan dördüncü bir sebep şudur: Hiçbiri için tanıklık yoktur, sonsuz sayıda şahit tarafından karşı çıkılmadığı için açıkça ortaya konmayanlar için bile; böylece tanıklık kredisini sadece mucize yok etmiş değildir ama tanıklık kendini de yok etmiştir. Bunun daha iyi anlaşılması için, düşünelim ki, din konuları bakımından farklı olan her şey aleyhtedir ve eski Roma'nın, Türkiye'nin, Siam'ın ve Çin'in dindarlarının hep birlikte sağlam bir temel oluşturması imkânsızdır. Bu yüzden her mucize bu dinlerden her birine işlenmiş kabul edilir (hepsi mucizelerle doludur), çünkü direkt kapsama izafe edilen belirli sistemi oluşturmaktır; böylece aynı güce sahiptir, her ne kadar daha dolaylı olsa da, tüm diğer sistemleri yıkmak için. Rakip bir sistemi yok ederken, benzer şekilde bu sistemi oluşturan mucizelerin kredisi de yok edilir.

Böylece farklı dinlerdeki tüm olağanüstü şeyler zıt vakıalar olarak kabul edilir ve bu olağanüstü şeylerin zayıf ya da kuvvetli kanıtları birbirlerine karşıt kabul edilir. (...)

Her şeyin ötesinde, görünen o ki, herhangi bir mucize için tanıklık hiçbir zaman bir olasılığa erişememiştir, daha çok bir kanıt ve bir kanıta eriştiği varsayıldığında, vakıanın doğası gereği oluşmaya gayret eden başka bir kanıt tarafından karşı çıkılır. İnsan tanıklığına otorite veren tek şey deneyimdir ve bu deneyim, doğa yasalarına güvenmemizi sağlayan deneyimle aynıdır. Bu nedenle, bu iki çeşit deneyim birbirine zıt ise, birini diğerinden çıkarmaktan başka yapılacak bir şey yoktur ve her iki taraftan birine ait olan düşünceyi, geriye kalandan kaynaklanan güvenceyle benimsemek gerekir. Ama burada anlatılan prensibe göre, yaygın dinlerle ilgili işbu çıkarma tam bir yok etme olur ve bu yüzden hiçbir insan tanıklığının bir mucizenin kanıtlayacak kadar kuvvete sahip olamayacağına dair bir kural oluşturmalıyız ve bunu her din sistemi için adil bir temel yapmalıyız.

* *David Hume'nin Felsefi Eserleri*, Edinburgh, A. Black & W. Tait, 1826, cilt. IV, s. 128-9, 133-8, 141-2, 150.

*4. Doğa Sistemi**

Baron D'Holbach

Palatinate'lerden bir Alman soylusu olan Baron d Holbach (1723-89), Fransız yurttaşlığına kabul edilmiş ve Fransız bir aileye evlilik yoluyla gitmiştir. *Ansiklopedi*'ye (Encyclopedia) bilimsel makaleleriyle katkıda bulunan, d'Holbach, filozoflara arkadaşlık ve yardım etmiştir. *Tanrı'nın Kişisel Düşmanı* (Personal Enemy of God, 1770) isimli kitabı, Doğanın Sistemi (Systeme de la Nature) adıyla yayınlandığında "Materyalizm'in İncili" olarak selamlanmıştır.

Önsöz

İnsanın mutsuzluğunun kaynağı, doğa konusundaki cehaletidir. Çocuklukta öğrendiği düşüncelerden kurtulmak için tutunduğu azim, ki bu düşünceler onun varoluşuyla örülmüştür, zekâsını doğru yoldan saptıran, zekâsının gelişmesini engelleyen, onu hayalin kölesi yapan sonradan gelen önyargı, onu daimi hataya mahkûm edecek gibi görünmektedir. Deneyimsiz ve boş kavramlarla dolu bir çocuğa benzemektedir; tehlikeli bir maya kendini onun bütün bilgisiyle karıştırmaktadır; çaresiz, muğlak, oynak ve yanlıştır: Düşüncelerinin sesini, hatalı olan veya onu kandırarak menfaat sağlayacak, başka kişilerin otoritesine taşır. Bu Cimmerian karanlığını,[4] yani durumunu geliştirmenin önündeki engelleri yok etmek için, onu saran, geçmesi gereken patikayı karartan hata bulutlarından kurtarmak için, bu Cretan labirentten [çıkışı olmayan, Girit labirenti] çıkması için ona rehberlik etmek, Adriadne'nin ipucunu gerektirir; tüm aşkıyla kendini Theseus'a armağan edebilirdi.

Herkesin paylaştığı çabadan fazlasını gerektirir; en kararlı ve en yılmaz cesarete ihtiyaç duyar - hiçbir zaman sonuç vermemiştir ama hareket etmeye ve kendini düşünmeye gayretli bir kararla, tarafsız ve titizlikle incelemek için düşüncelerini kabul etmiştir. (...)

İnsan, kendi dünyasının dışında gezinmek ister; mükerrer denetimlere, hırslı, çılgın deneyimlerine bakmaksızın, hâlâ imkânsız olana kalkışır; araştırmalarını görünen dünyanın ötesinde gerçekleştirmeye gayret eder ve sefaleti hayali diyarlarda arar. Pratik bir filozof olmadan önce metafizikçi olur. Hayaller üzerine meditasyon yapmak için gerçekler üzerinde düşünmeye son verir. Varsayımda bulunmak, hipotezlere kendini vermek için deneyimi

4 Homer'in destanlarında adı geçen ve karanlıkta yaşadıkları söylenen bir batılı ırk ile ilgili; kasvetli, iç kapayıcı. Anlamında. (ç.n.)

ihmal eder. Aklını geliştirmemeye cüret eder, çünkü ilk günlerinden beri onun suçlu olduğunu düşünmesi öğretilmiştir. Yaşadığı dünyada mutlu olduğu imkânları düşünmeden önce, başka bir hayatın belli belirsiz yerlerindeki kaderini biliyormuş gibi davranır; kısacası, insan doğanın çalışmasını küçümser. (...)

Görevlerimizin en önemlisi, bizi doğru yoldan saptırmaktan başka bir şeyi asla yapamayacak olan hileleri yok edebilmemiz için gereken imkânları araştırmaktır. Bu belaların devası doğanın kendisinde aranmalıdır; kötü niyetli ve fazla güçlenen bir coşku tarafından bize getirilen kötülüğe karşı antidot bulmayı rasyonel olarak bekleyebilmemiz, sadece kaynakların bolluğundandır. Bu devaların aranmasının zamanı gelmiştir; belanın yüzüne çekinmeksizin bakabilmenin zamanı gelmiştir, temelini araştırmanın, süperyapısını dikkatlice tetkik etmenin zamanıdır. İnançlı rehberi olan deneyimle birlikte, akıl siperleri içerisinde, insan ırkının uzun süredir kurbanı olduğu, o önyargılara karşı hücum etmelidir. Bu amaç için, akıl layık olduğu düzeye yeniden getirilmelidir, ortak olduğu bela şirketinden kurtarılmalıdır. (...)

Doğruluk, bu sapık varlıklarla (insan soyunun düşmanları) konuşmaz; onun sesi sadece düşünmeye alışkın âlicenap zekâlar tarafından duyulabilir ki onların hassasiyetleri, dini ve politik zulümle dünyada oluşan sayısız facianın yasını tutmalarını sağlar ve onların aydınlanmış zekâları, tüm çağlar boyunca insanoğlunu altüst eden hatayla birlikte korkarak talihsizliklerin çokluğunu ve ağırlığını düşünür.

Doğa

Uygar insan, kendi mutluluk imkânlarını doğadan çekip çıkarabilmeyi deneyim ve sosyal hayat sayesinde sağlamamış mıdır, çünkü harici varlıklardan gelen itici kuvvetlere dirençle karşı koymayı öğrenmiştir, zira kendi refahı için onların tehlikeli olduğunu deneyimle öğrenmiştir.

Aydınlanmış insan, olgunluğunda, mükemmeliyetçiliğinde kendi mutluluğunun peşine düşebilecektir, çünkü incelemeyi, kendisi için düşünmeyi ve diğerlerinin otoritesine göre bir şeyi gerçek olarak kabul etmemeyi öğrenmiştir, bunlar ona deneyimin, incelemenin daima hatalı olanı ispatlayacağını öğretmesiyle olmuştur. (...)

İster istemez netice, insanın araştırmalarında daima deneyime ve doğa felsefesine sığınması olacaktır: Bunlara, dinde-ahlakta-yasamada-politik yönetimde-sanatta-bilimde-talihsizliklerde başvurulmalıdır. Deneyim öğretmektedir ki, doğa, sade, birörnek ve değişmeyen yasalarla işler. İnsan hisleri sayesinde bu evrensel doğaya bağlıdır; hisleri yüzünden doğa yasalarından

deneyim çıkarmalıdır. Bu yüzden her ne zaman, deneyim kazanamasa veya yolundan dönse de, dipsiz bir kuyuya doğru tökezlediğinde hayal gücü onu ayartır. (...)

İnsan anlamamaktadır ki, doğa, varlıkları oluştururken veya yok ederken, acı çekmelerine sebep olurken, eşit dağılımında, iyilik veya kötülük gözetmeksizin, zorunlu ve değişmez yasalara uyar; kimin organizması hassasiyet yaratır, iyi ve kötüyü onlara dağıtırken, onları daimi değişikliğe mecbur bıraktığında bunun doğanın bağrından geldiğini idrak edemez, isteklerini tatmin etmeye çalışması gerektiğinin onun bereketinden olduğunu idrak edemez; acılarına deva için, mutlu olma imkânları için, bu menfaatleri hayali varlıklardan bekledi ki, bu hayali varlıkların onun sevinçlerinin müsebbibi ve talihsizliklerinin sebebi olduğunu hatalı olarak farz etti.

Bu yüzden açıktır ki, Doğa konusundaki cehaletine rağmen insan aldatıcı güçlerin yaradılışına sahiptir ve çok uzun süre bunların korkusu altında ürpermiştir; tüm bu sefaletin kaynağı o batıl ibadettir.

***

Evren, var olan her şeyin toplamı, sadece madde ve hareketi temsil eder; bütün olarak bize, çok büyük, sürekli bir sebepler ve etkiler silsilesinden başka bir şey sunmaz; bu sebeplerden bazılarını biliriz, çünkü bunlar derhal hislerimize hücum ederler; diğerlerini bilmeyiz, çünkü bunlar bize etkilerle davranırlar, sıklıkla orijinal sebeplerinden uzakta...

Gözlemleme ve düşünme bizi şuna ikna edebilmelidir: Doğada bulunan her şey sürekli hareket içindedir. (...) Bu yüzden, doğa fikri mecburen hareketi içerir. Ama, sorulacaktır ki, doğa hareketini nereden almıştır? Cevabımız, kendinden şeklinde olur, çünkü kendisi büyük deliktir ve, bundan dolayı, içinden çıkan hiçbir şey, var olamaz. Hareketin bir varoluş meselesi olduğunu söyleriz, maddenin özünden taştığını, maddenin kendine özgü enerjisiyle hareket ettiğini, hareketinin özündeki güce izafe edildiğini; özelliklerin, kalitelerin ve kombinasyonların farklılıkları yüzünden, ki bunlar zaten ilkel maddede mevcuttur ve doğa bunların bütünüdür, hareket ve fenomen çeşitleri oluşmuştur.

Doğa filozofları, çoğunluk bölüm için, cansız veya hareket kabiliyeti olmayan olarak addetmişlerdir ve sadece bazı vasıtaların müdahalesi veya harici sebeplerle bu cisimler hareket ettirilmiştir; bu cisimleri oluşturan maddenin kendi doğasında mükemmel şekilde süreduran olduğuna dair vardıkları sonuçta kendilerini haklı buluyorlardı. Onlar, her ne kadar vücudun kendi haline bırakıldığında veya düşmesini önleyen engellerinden salıverildiğinde ivmeli, düzgün bir hareketle düşme eğiliminde olduğunu veya dünyanın

merkezine yaklaştığını gözlemlemiş olsalar da, bu hatadan vazgeçmemişlerdir; bunun yerine hayali bir harici sebep farz etmeyi tercih etmişlerdir ki, bununla ilgili doğru bir fikre sahip de değillerdi, daha sonra bu cisimlerin hareketlerini kendilerine özgü doğalarından aldıklarını kabul ettiler.

Benzer şekilde, her ne kadar bu filozoflar üzerlerindeki sonsuz sayıdaki ve büyük bir hızla genel bir merkezin çevresinde hareket eden çok büyük küreleri görmüşlerse de, yine de kendi düşüncelerine sıkıca bağlı kalmışlardır ve hiçbir zaman bu hareketler için asılsız sebepler farz etmeyi de kesmemişlerdir ta ki, ölümsüz Newton bunun yerçekimi gücünün birbirlerine karşı gök cisimleri üzerindeki etkisi olduğunu deney ve uygulama yoluyla kanıtlayana kadar...

Eğer doğayı önyargılardan etkilenmeden incelemiş olsalardı, maddenin kendi az enerjisiyle hareket ettiğine ve onu harekete geçirmek için herhangi başka bir harici itici güce ihtiyaç duymadığına çok daha önce ikna olurlardı. Karışık cisimlere birbirlerine karşı hareket etme kapasitesi her verildiğinde, hareketin derhal oluştuğunu ve bu karışımların en şaşırtıcı etkiyi üretebilecek bir güçle hareket ettiklerinin idrak edebilirlerdi. Eğer demir, sülfür ve su birbirlerine karıştırılırsa, bu cisimler, bu sebeple, birbirlerine karşı hareket edebilir hale gelirler, derecelerle ısıtılırlarsa eninde sonunda şiddetli bir yanma oluşur. Eğer un, su ile ıslatılırsa ve karışım kapalı tutulursa görülecektir ki, bir süre geçtikten sonra, mikroskop altında, hayatın tadını çıkaran düzenli varlıklar üretilmiştir ki, bunun için su ve unun yeterli olduğuna inanılmamaktaydı; bu sebeple cansız madde veya sadece bir hareket topluluğu olan canlı madde hayata geçebilir. Kıyaslanırsa, insan oluşumu, normal anlamından bağımsız olarak, un ve suyla oluşan bir böceğinkinden daha olağanüstü değildir.

Maddenin haricinde bir sebebi kabul edenler, farz etmek zorundadır ki, bu sebep hızla maddenin ona varlık verdiği hareketi üretmiştir. Bu varsayım, başka bir tanesine dayanır; şöyle ki, madde var olmaya başlayabilirdi; şu ana kadar bir hipotez hiçbir zaman sağlam delil gibi bir şeyle deney ve uygulama yoluyla kanıtlanmamıştı. Yoktan var etmek veya Yaradılış, evrenin oluşumu hakkındaki en ince fikri bize veremeyen bir terimdir; zekânın kendini bağlayabileceği herhangi bir anlamı ifade etmez.

Yaratılış veya maddenin oluşması ruhani bir varlığa, yani kıyaslanamaz kendisiyle iletişim kurulamaz ne bir büyüklüğü ne parçaları olan ve bu yüzden bizim anladığımız anlamda hareketten etkilenmeyen bir varlığa atfedilirse, hareket yine de daha muğlak bir hal alır; bu varlık, yani sadece bir cismin o cismin içinde hareket ettiği başka bir cisme oranla değişimi, sırasıyla uzayın değişik noktalarına değişik parçaların oranını temsil eder. Ayrıca,

neredeyse tüm dünyanın kabul ettiği gibi, madde hiçbir zaman tamamen yok edilemezse veya varoluşu durdurulamazsa, varoluşu durdurulamayan bir varlığın bir başlangıcı olduğunu nasıl kavrayabiliriz?

Bu nedenle, eğer maddenin nereden geldiği sorulursa, verilebilecek en mantıklı cevap, onun daima var olduğudur. (...)

Bu nedenle, deneyimlerimizle de destekleyerek, anlayabildiğimiz tüm kanıtlarla, şimdiye dek ileri sürülmüş olan, aklımızın bir kanıtın gölgesi kadarını bile kabul edemediği gerçeğe karşı, her çağda filozoflar tarafından iddia edilmiş olan, tanrıbilimcilerin kendileri tarafından reddedilmemiş ama sadece bazıları tarafından desteklenmiş olan şunları söyleyip kendimizi memnun edebiliriz ki, *madde daima var olmuştur, özündeki erdemle hareket etmektedir, doğanın tüm fenomenleri yine doğanın madde çeşitliliğinin hareket zenginliğine atfedilebilirdir ve Anka kuşu gibi sürekli küllerinden yeniden doğmaktadır.*

Ruhun Ölümsüzlüğü

Ruhunun doğasıyla ilgili en basit düşünce, insanı şuna ikna etmelidir ki, ruhun ölümsüz olduğuna dair fikir, sadece beynin bir hayalinden ibarettir. Gerçekten de, ruh nedir, duyarlılık prensibini mi korur? Düşünmek, zevk almak, acı çekmek nedir, hissedilecek şeyler midir? Değişikliklerin toplamı, hareketin bütünü, organize bir varlığa özgü olması dışında hayat nedir? Bu sebeple, cisim yaşamını durdurursa, artık duyarlılığını uygulayamaz; bu yüzden artık fikirleri ya da mantıksız düşünceleri olamaz. Daha önce kanıtladığımız gibi, fikirler insanlara sadece hisleri vasıtasıyla ulaşabilirler; peki şimdi, hislerine bir kez sahip olduktan sonra, hâlâ duyu elde edebilirken, idrak edebilirken, fikirler üretebilirken ona nasıl sahip olacaklardır? İnsanın ruhunu, canlı vücuttan ayrı bir varlığa dönüştürürken ne için hayatı yaşayan vücuttan ayrı bir hale getirmediler? Bir vücuttaki hayat, onun hareketlerinin tamamıdır; hissettikleri ve düşündükleri bu hareketin bir parçasıdır; bu sebeple ölü adamda bu hareketler diğerleri gibi sona erer. (...)

Organize bir varlık, bir kez bozulmuş ve artık tasarlandığı kullanıma uygun olmayan bir saatle mukayese edilebilir. Ruhun vücudun ölümünden sonra hissedebileceğini, düşünebileceğini, zevk alabileceğini, acı çekebileceğini söylemek, binlerce parçaya ayrılan bir saat çalmaya devam edecekmiş ve zamanı belirleme yeteneği varmış gibi yapmaktır.

Ruhun vücudun yok olmasından sonra da var olabileceğini söyleyenler, süje yok olduktan sonra bir vücudun değişikliklerinin kendini koruyabileceği fikrini açıkça desteklerler fakat bu tamamen saçmadır.

Teolojik ve Doğal Ahlak

Şimdiye kadar tanrılık hakkında insanların oluşturduğu fikirlerin sığ olduğunu gördük; kanıtları o kadar dayanaksızdır ki, bu varlıkla ilgili düşüncelerindeki uyumsuzluk, dünya sakinleri tarafından bilinmesi keza imkânsız olan ve teolojinin, ona tayin ettiği övgüyü yapanlardaki uyumsuzluğu gösterdik; sadece adının bile korku vermeye yettiği bu varlığın cehaletin, telaşa kapılmış bir hayal gücünün, coşkunluğun, melankolinin şekilsiz meyvesinden başka bir şey olmadığını gösterdik; insanların onunla ilgili geliştirdikleri kavramların, sadece çocukluklarının önyargılarının başlangıç tarihini belirlediğini, eğitimle iletildiğini, alışkanlıkla güçlendiğini, korkuyla beslendiğini, otoriteyle sürdürüldüğünü ve korunduğunu gösterdik. Kısacası, her şey bizi ikna etmiş olmalıdır ki, Tanrı fikri yeryüzüne o kadar genel olarak neşredilmiştir ki, insan türünün evrensel bir hatasından başka bir şey değildir. Şimdi geriye kalan şey, bu hatanın faydalı olup olmadığının incelenmesidir. (...)

Platon şöyle demiştir: Erdem Tanrı'ya benzerlikte meydana gelir. Ama insanın benzemesi gereken bu Tanrı'yı nerede bulabiliriz? Doğada mıdır? Heyhat! Onu hareket ettirmesi gereken, insan ırkına büyük belalar ve büyük menfaatler neşreder; sıklıkla en masum ruhlara karşı haksız davranır, en yoldan çıkmış fanilere en büyük lütufları sağlar ve eğer emin olduğumuz üzere, bir gün kendini daha adaletli olarak göstermek zorunda olacaksa, kendi davranışlarımızı onunkilere göre düzenlemek üzere o zamanı beklemeye mecburuz.

Erdemle ilgili fikirlerimizi düzenlememiz gerektiği açıklanmış dinlerde mi olmalıdır? Heyhat! Bunların hepsi despot, kıskanç, kinci ve bencil bir Tanrı'yı bildirmek üzere ortaya çıkmaz mı, ki bu Tanrı yasa tanımaz her şeyde kendi kaprislerinin peşinden gider, sever ya da nefret eder, seçer ya da azarlar, kendi geçici heveslerine göre mantıksız davranır, katliamdan, yağmacılık ve suçtan memnun olur, güçsüz kullarla oynar, onları çocukça yasalara boğar, onlara sürekli tuzaklar kurar, onları akıllarını kullanmaktan meneder. Eğer insanlar, kendilerine model olacak tanrılar önermiş olsaydı, ahlak ne hale gelirdi?

Tüm ulusların tapmakta olduğu bu tabiatta yine de biraz tanrılık vardır. Bu sebeple, bu prensiplerin sonucu olarak gördüğümüz şudur ki, din, hem de her memlekette, ahlaka uygun olmaktan çok uzaktır, onu sarsar ve yok eder. Bütünleştireceğine, birbirini sevmelerine ve birbirine karşılıklı yardım etmelerini sağlayacakları yerde insanları böler, birbirleriyle münakaşa ederler, birbirlerini küçük görürler, birbirlerinden nefret ederler, birbirlerine zulmederler ve sıklıkla eşit derecede mantıksız fikirler için birbirlerinin boğazlarını keserler, din kavramlarındaki en küçük farklılıklar, onları o andan

itibaren düşman yapar, menfaatlerini ayırır ve onların sürekli kavga etmesine sebep olur.

İlerleyen her şey kanıtlarla ispatlar ki, dinsel ahlak sürekli bir çelişki içerisinde olduğu doğa ahlakıyla kıyaslandığında bir kaybedendir. Doğa insanı kendini sevmeye, korumaya, mutluluklarının toplamını devamlı olarak artırmaya davet eder: Din, ona daima nefret edilmeyi hak eden ürkütücü bir Tanrı'yı sevmeyi, kendinden tiksinmeyi, en korkunç puta kalbinin en mutluluk verici ve meşru zevklerini kurban etmeyi emreder. Doğa, insana aklını kullanmasını ve rehberi yapmasını söyler; din ise insan aklının yozlaşmış olduğunu, güvenilmez bir rehber olduğunu ve hilekâr bir Tanrı tarafından yaratıklarına yoldan çıkmaları için rehberlik yapmak üzere verilmiş olduğunu öğretir. Doğa insana aydınlanmasını, gerçeğin peşinden gitmesini, kendini sorumlulukları hakkında eğitmesini söyler; din hiçbir şeyi araştırmamasından, cehalet içinde yaşamasından, gerçekten korkmasından memnun olur; insan ve hakkında hiçbir zaman herhangi bir bilgi sahibi olamayacağı varlık arasında mevcut olandan daha önemli bir ilişki olmadığına insanı ikna eder. Doğa kendi refahına âşık olan varlığa, kendi tutkularını yönetmesini, bunlardan kendisine zarar verenlere karşı gelmesini, deneyimle elde edilen gerçek güdülerle denge kurmasını söyler, din bu duygulu varlığa tutkuları olmadığını, duygusuz bir kütleden ibaret olduğunu veya hayal gücü sayesinde elde ettiği güdüleriyle eğilimlerine karşı savaşmasını ve kendisi gibi değişken olmasını söyler. Doğa insana arkadaş canlısı olmasını, diğer yaratıkları sevmesini, adil, barışçıl ve hoşgörülü olmasını, müttefiklerinin kendi düşüncelerinden keyif almasını sağlamasını veya buna izin vermesini söyler; din toplumdan kaçmasını, kendini diğer yaratıklardan koparmasını, hayal güçleri kendininkine uyan rüyalar edinemeyince onlardan nefret etmesini, en kutsal anlaşmaları Tanrı için bozmasını, onları üzmesini, başlarına bela olmasını, zulmetmesini, kendi âdetlerine göre kızmayacaklara zulmetmesini tavsiye eder. Doğa insana toplumda şan ve şöhreti el üstünde tutmasını, değerli olabilmek için çalışmasını, aktif, cesur ve çalışkan olmasını söyler; din alçakgönüllü, sefil, korkak olmasını, inzivada yaşamasını, sadece dualarla, meditasyonla ve ayinlerle meşgul olmasını söyler ve kendine faydalı olmasını ve başkaları için hiçbir şey yapmamasını söyler. Doğa tebaasına dürüst, soylu, enerjik ruhlu ve yurttaşlarına faydalı olmuş insanları örnek gösterir; din onlara sefil ruhları över, çok coşkulu dindarları, çılgın tövbekârları, en saçma sebepler için imparatorluklara zarar vermiş fanatikleri yüceltir... Doğa filozofa faydalı konularla ilgilenmesini, kendi ilgisini kendi yurduna adamasını, yurdun durumunu mükemmelleştirmek için tasarlanmış faydalı keşifler yapmasını söyler, din ise insana, faydasız hayallerle, sonu gelmeyen

münakaşalarla, ihtilaf ve katliam tohumlarını ekmeğe uygun araştırmalarla kendini meşgul etmesini ve asla kendinin bile anlayacağı düşünceleri inatla sürdürmesini söyler. (...)

Yurttaş ya da toplumdaki insan, dayanıklı politikacılarla daima çelişmekte olan din tarafından daha az ayartılmamıştır. Doğa insana şöyle der: Sen özgürsün, yeryüzünde kimse seni senin haklarından kanunen yoksun bırakamaz. Din ona şöyle seslenir: O bir köledir ve Tanrısı tarafından ömrü boyunca temsilcilerinin demir çubukları altında inlemeye mahkûm bırakılmıştır. Doğa insana doğduğu yurdu sevmesini öğütler, o yurda inançla hizmet etmesini, ona zarar vermeye çalışanlara karşı kendi menfaatlerini yurdununkilerle harmanlamasını söyler; din ona şikâyet etmeden yurt üzerinde baskı kuran zorbalara itaat etmesini emreder, yurduna karşı onlara hizmet etmesini, onların boyun eğmez kaprisleri altında diğer yurttaşlarını köleleştirerek lütuflarını hak etmesini emreder. Bununla birlikte, eğer hükümdar rahiplerine yeterince sadık değilse, din çarçabuk lisanını değiştirir, kulları isyancı olmaya çağırır, efendilerine karşı çıkmayı bir yükümlülük haline getirir ve Tanrı'ya itaat etmenin insana itaat etmekten daha iyi olduğunu onlara haykırır. Doğa prenslere insan olduklarını söyler, yani onların saçma arzularının neyin adil, neyin haksız olduğuna karar veremeyeceğini, yasayı halkın oluşturacağını söyler; din bazen onlara, bu dünyadaki hiçbir şeyin karşı koymaması gereken Tanrı olduklarını söyler, bazen onları öfkeli Cennet'in gazabına uğratmak isteyeceği zorbalara dönüştürür.

* Baron d'Holbach, *Doğa Sistemi* (The System of Nature), çeviren, H. D. Robinson, Boston, J. P. Mendum, 1853, s. VII-IX, 12-13, 15 19-23, 118-19, 263, 265, 280-1.

C. İNSAN

*1. İnsan Hakkında**

Claude- Adrien Helvetius

Claude-Adrien Helvetius (1715-71), bir vergi tahsildarı olarak topladığı büyük servetini filozofları himaye etmek için kullanmış, Paris'te seçkin bir salon[5] açmıştır. İki başyapıtı, *Zihin Hakkında* (De l'esprit,1758) ve *İnsan Hakkında* (De l'homme, 1772) ölümünden sonra yayınlanmış olduklarından, Helvetius, Paris parlamenterlerinin ve Katolik otoritelerinin hışmından kurtulmuş sayılır. Yazarın eşitliğe olan inancının bo-

5 Tanınmış birisinin evsahipliğinde "hoşça vakit geçirmek veya bir şeyler öğrenmek" için bir araya gelen eğitimli gruplar anlamında; On Yedi ve On Sekizinci yüzyıl Fransız edebi ve felsefi akımlarıyla birlikte anılır.

yutlarını Diderot bile aşırı bulur ve yadırgarken, Helvetius'un sansasyonalist psikolojisi[6] ve çevreciliği tümüyle olmasa bile dönemim filozoflar tarafından paylaşılmıştır.

Kavrayış, fikirlerimizin bir araya gelmesinden başka bir şey değildir. Fikirlerimiz, Locke'a göre, hislerimiz sayesinde bize gelirler ve bu prensipten yola çıkarak, benimki gibi, kavramanın bir çeşit iktisaptan başka bir şey olmadığı düşünülebilir.

Bunu üreten organa bir isim veremeden, bunu doğanın küçük bir hediyesi olarak veya belirli bir organizasyonun etkisi olarak kabul etmek, felsefeye anlaşılamaz nitelikleri geri getirmektir; kanıt olmadan inanmak ve gelişigüzel yargıya varmaktır.

Tarih ve deneyim eşit olarak, hislerin daha çok veya daha az keskinliğinden kavramanın bağımsız olduğunu bize bildirir; farklı vücut yapısına sahip insanlar aynı tutku ve aynı fikre sahiptirler.

Lock'a ait prensipler, bu düşünceyle çelişmekten çok, bunu doğrulamaktadırlar; eğitimin bizi olduğumuz kişi yaptığını kanıtlarlar, eğitimleri daha benzer oldukça insanlar daha çok birbirine benzer; sonuç olarak, bir Alman bir Fransız'a bir Asyalıdan daha çok benzer ve başka bir Alman'a ise bir Fransız'dan daha çok benzer ve kısaca, eğer insanların kavraması çok faklıysa bunun sebebi hiçbirinin aynı eğitime sahip olmamasıdır.

Haklarında bu eseri oluşturduğum gerçekler de böyledir; kendi prensiplerimle Locke'nkileri mukayesenin onların doğruluğuna beni ikna etmesiyle bunu daha fazla bir güvenle halka sundum.

Bir bilim nedir? Tümü bir tek genel ve orijinal prensibe bağlı olan bir dizi önerme. Ahlak bir bilim midir? Evet, eğer ki tüm ahlaki kuralların gerekli sonuçlar oldukları yegâne prensibi bedeni duyu ile keşfetmişsem. Bu prensibin gerçekliğinin bilinen bir kanıtı, onun insanoğlunun varlığının tüm hallerini açıklamasıdır, onun insanoğlunun kavramasının, aptallıklarının, aşklarının, kinlerinin, hatalarının ve çelişkilerinin sebeplerini oluşturmasıdır. Bedeni duyarlılığın varoluşu herkes tarafından izin verilen bir gerçek olduğu için, onun fikri açık, kavram ayrı, tanımı belirlenmiş olduğu için ve son olarak hiçbir hata bu kadar basit şekilde kendini bir aksiyomla karıştıramayacağı için bu prensip daha kolay ve evrensel bir şekilde uyarlanmalıdır.

Bedeni duyarlılık insanlara koruyucu bir melek olarak verilmiştir ve devamlı olarak onların korunmalarını izlemek için görevlendirilmiştir. İnsanları bırakın mutlu olsunlar; bu belki de doğanın yegâne görünümüdür ve ah-

6 Diğerkâm tutku ve çıkarların canlıların doğasına aykırı olduğunu, böylesi duyguların temelinde mutlaka bencil çıkarların yattığını iddia eden, günümüzde modası-geçmiş sayılan "duyumcu" psikoloji ekolü.

lakın yegâne prensibidir. Yasalar iyi olduğu zaman, kişisel menfaatle hiçbir şekilde kamu menfaatine zarar veremez; herkes kendi mutluluğunun peşine düşecektir; herkes talihli ve adil olacaktır, çünkü herkes kendi mutluluğunun komşusunun mutluluğuna bağlı olduğunu anlayacaktır.

Keyif ve acı, kişisel menfaatleri daima milletinkilerle birleştiren bağlardır; her ikisi de kaynağını bedeni duyarlılıktan alır. Ahlak ve yasama bilimleri, bu nedenle, bu basit prensipten kaynaklanan tümdengelimden başka bir şey olamaz.

* * *

İnsanların yeteneklerinin ve iyi ahlaklarının onların gücünü ve mutluluğunu belirliyor olması doğru ise, şundan başka bir soru daha önemli olamaz: Canlıların yetenekleri ve iyi ahlakı, organizmasının mı, yoksa aldığı eğitimin mi etkisidir?

Ben ikinci görüşü savunuyorum ve *De l'esprit*'te belki de sadece geliştirilmiş olanın burada sağlamasını yapmayı öneriyorum. Eğer insanın gerçekte eğitiminin ürününden başka bir şey olmadığını deney ve uygulama yoluyla kanıtlayabilirsem, insanoğluna önemli bir gerçeği şüphesiz göstermiş olurum. Büyüklüklerinin ve mutluluklarının enstrümanını ellerinde tuttuklarını öğrenirler ve mutlu ve güçlü olmak için eğitim bilimini mükemmelleştirmekten başka hiçbir şeyin gerekli olmadığını öğrenirler. (...)

İnsan cahil olarak doğmuştur; aptal olarak doğmamıştır. (…)

Öyle olmak ve içindeki doğal ışıkları söndürebilmek için sanat ve yöntem kullanılmalıdır; eğitim ona hata üzerine hata kazandırır, okudukça ilişki kurduğu önyargıların sayısı da artar. (...)

Yunanların ve Romalıların olgunluğa eriştiği yaşlar karşısında şaşkınız. Erginliklerinde ortaya koydukları çeşitli yetenekleri nelerdir? Yirmi yaşında, İskender, bir ilimadamı ve Doğu'nun fethini üstlenmiş büyük bir komutan olmuştu bile. Aynı yaşlarda, Scipio ve Hannibal en büyük projeleri şekillendirmiş ve en zor kuruluşları işletmişlerdir. Daha olgunluk yaşına gelmeden Avrupa, Asya ve Afrika fatihi olan Pompey, yeryüzünü ünüyle doldurmuştur. Peki, bu Yunanlılar ve Romalılar nasıl oldu da birdenbire ilimadamı, hatip, komutan ve devlet bakanı oldular? Cumhuriyetlerindeki her türden görev için kendilerini nasıl geliştirdiler, o görevleri nasıl ifa ettiler ve günümüzde hiç kimsenin o görevleri üstlenemeyeceği bir yaşta sıklıkla vuku bulan bir şekilde o görevlerden nasıl olup da feragat ettiler? İlkçağ insanları modernlerinden farklı mıydı? Onların organizması daha mı mükemmeldi? Hiç şüphesiz, hayır. Örneğin bilim dallarında, seyrüsefer sanatlarında, fizikte, mekanikte, matematikte... biliyorum ki modern insan, ilkçağdakileri aşmıştır.

Daha sonrakinin ahlakta, politikada ve yasamada korunmuş uzun bir süredir sahip olduğu üstünlük, bu sebeple onların eğitiminin bir etkisi olarak kabul edilmelidir. Gençliğin eğitimi skolastik eğitimcilere değil, filozoflara tevdi edilmişti. Bu filozofların amacı kahramanlar ve büyük politikacılar yetiştirmekti. Talebenin hikâyesi efendisine yansıtılmıştı ve onun ödülü buydu.

Bir eğitmenin amacı artık bu değildir. Talebelerinin aklını ve ruhunu överek elde edebileceği nasıl bir menfaati olabilir ki? Hiç. Amacı nedir? Onların doğal kabiliyetlerini zayıflatmaktır; onları batıl itikatlı yapmaktır, eğer ki şu tabiri kullanmam mümkünse, onların dehalarının kanatlarını koparmaktır, akıllarındaki tüm gerçek bilimi ve kalplerindeki tüm yurtsever erdemi boğmaktır.

Okul ilahilerin altın çağı, cehalet karanlığının, Luther ve Calvin'den önce, yeryüzünü kapladığı çağlardır. Daha sonra, bir İngiliz filozof şöyle demiştir: "Batıl itikat tüm milletlere hükmetmiştir; insanlar, Nabukadnazar gibi, cehennem zebanilerine dönüşmüştür; aynı katırlar gibi dizginlenmiş, eyerlenmiş ve çok büyük ağırlıklar yüklenmişti, batıl itikadın ağırlığı altında inildiyorlardı; ama sonunda bu katırlardan bazıları çifte atmaya ve birdenbire yüklerini ve binicilerini sırtlarından atmaya başladılar."

Bu konuya dair iki düşünce şimdiki çağın âlimlerini birbirinden ayırmaktadır. Kimileri, kavramanın belirli bir çeşit içten gelen huy ve organizmanın etkisi olduğunu kabul ediyorlar. Ama şu ana kadar hiç kimse bir dizi gözlemi sonucunda, kavramayı oluşturan çeşitli organı, huyu veya gıdayı belirleyemedi. Kanıttan yoksun ve muğlak bu iddia, neticede, kavramanın huy veya organizma olarak adlandırılan, bilinemeyen bir sebebin veya gizli bir niteliğin etkisi olduğuna indirgenmiştir.

Quintilian, Locke ve ben şöyle söylüyoruz:

Akıllardaki veya kavramadaki farklılık bilinen bir sebebin etkisidir ve bu sebep eğitimdeki farklılıktır.

Demek ki deneyim, bir halkın karakterinin ve ruhunun devletin biçimiyle değişeceğini kanıtlar ve farklı bir devlet, nöbetleşe, aynı millete bir soylu veya adi, değişmez veya dönek, cesur veya korkak bir karakter verir. Bu yüzden insanlara, doğduklarında ya eğilim ihsan edilmemiştir ya da tüm iyi ahlak ve tüm ahlak bozukluklarına eğilim ihsan edilmiştir; bu sebeple onlar eğitimlerinin ürününden başka bir şey değillerdir. Eğer bir Perslinin özgürlük hakkında hiçbir fikri yoksa ve bir vahşinin kölelik hakkında hiçbir fikri yoksa, bu onların farklı eğitimlerinin etkisindendir. (...)

İnsanların cebirle karakterlerini kolayca değiştirmeyeceğini kim söylerse, sadece uzun sürede oluşturulan alışkanlıkların bir anda yok edilemeyeceğini söylemiş olur.

Hastalıklı mizaca sahip insan karakterini saklar, çünkü kendi hastalıklı doğasını uygulayabileceği bazı adilikleri daima bulunur. Ama onu uzun bir

süre için bir aslan veya zorbanın huzurunda tutarsak ve şüphe değil ama devamlı bir yasaklama varsa, bir alışkanlığa dönüşmüşse, karakteri yumuşayacaktır. Genel olarak, yeni alışkanlıklar edinecek kadar genç olduğumuz sürece düzelebilmesi mümkün hatalar, ahlak bozuklukları, sadece vasıtalar kullanmadan düzeltemeyeceklerimizdir ki, bu vasıtalardan ahlak, yasalar veya gelenekler uygulamaya izin vermezler. Eğitim için hiçbir şey imkânsız değildir; ayıya dans bile ettirir. (...)

İnsan, fikirsiz ve tutkusuz doğar ama taklitçi ve uysal bir modeldir; bu sebeple eğitilebilirdir; alışkanlıklara ve karaktere sahiptir. Şimdi soruyorum: Neden alışkanlıklar belli bir sürede edinilirler, neden sonunda karşı alışkanlıklar tarafından yok edilemezler. Rütbesine göre, sarayda ve bakanlıkta işgal ettikleri farklı yere göre, kısacası, durumlarında meydana gelen değişikliğe göre karakterini değiştiren kaç insan gördük.

***

İnsanın neredeyse evrensel olan mutsuzluğu yasalarındaki eksikliklerden ve zenginlik dağılımındaki fazlaca eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Birçok krallıkta sadece iki sınıf yurttaş vardır; birisi zaruri ihtiyaçlarını ister ve diğeri aşırı bolluk içerisinde isyan eder.

Bunlardan ilki isteklerini tatmin edemez ama aşırı çalışmayla bile: Böylesi bir çalışma herkes için doğal bir beladır ve bazılarına göreyse bir cezalandırmadır.

İkinci sınıf, bolluk içerisinde yaşar ama aynı zamanda memnuniyetsizlikten kaynaklanan ıstırap içerisindedir. Memnuniyetsizlik, neredeyse fakirlik kadar korkulması gereken bir beladır.

Bu sebeple, birçok ülke talihsizlikle kalabalıklaşmış olmalıdır. Onları mutlu etmek için ne yapılmalıdır? Bazılarının zenginliklerini eksiltin, başkalarınınkini artırın, fakirleri öylesine bir rahatlık devletine yerleştirin ki, yedi ya da sekiz saatlik çalışmayla kendilerinin ve ailelerinin isteklerini rahatlıkla sağlasınlar. Bundan sonra, bir halk olabileceği kadar mutlu hale gelecektir.

***

Az sayıda iyi vatansever vardır; her zaman adil az sayıda yurttaş vardır. Neden? Çünkü insanlar adil olmak için eğitilmedi; çünkü bugünün ahlakı, söylediğim gibi, ağır hataların ve çelişkilerin karmakarışık bir yığınından başka bir şey değildir; çünkü adil olmak için insanda anlayış olması gerekir ve onlar doğa yasasının en bariz mefhumlarını çocuklarda gizlerler.

Ama çocuklar, uygun adalet fikirlerini anlayabilecek kapasitede midir? Bildiğim kadarıyla, eğer dini bir soru-cevaplı eğitim yardımıyla çocuğun

hafızasına, sıklıkla en saçma olan inanca dair başlıklar kazandırabilirsek, sonuç olarak, ahlaki bir soru-cevaplı eğitim yardımıyla, eşitliğe dair ahlaki kuralları kazandırabiliriz ki, günlük deneyimler hemen faydalı ve doğru olduklarını kanıtlayacaktır. (…)

Ruhban sınıfının menfaati, diğer bedenlerinki gibi, zamana, yere ve durumlara göre değişir. Bu sebeple, prensipleri sabitlenmiş her ahlak, hiçbir zaman papazlıkla uyarlanamayacaktır; ahlaki kuralları karanlık ve aykırı ve sonuçta değişken birini isterler ki onu kendilerini bulabilecekleri tüm durumlara uyarlayabilsinler.

Papaz, yarın ayıplayacağı bugünün hareketini meşrulaştırabilmek için keyfi bir ahlak ister.

Halkının eğitimini papazlara emanet eden millet mutsuzdur!..

* Helvetius, *İnsan Hakkında Bilimsel Bir İnceleme* (A Treatise on Man), çeviren W. Hooper, Londra, Vernor, Hood and Sharpe, 1810, cilt I, s. 3, 6, 8-9, 92-4, 284, 286-8; cilt II, s. 205-06, 423, 434-5, 448-9. 473-4, 476-7.

*2. İnsan: Kötülük ve Özgür İrade Hakkında**

Voltaire

Voltaire'in insan kavramı, belirsiz ve kararsızdır. İnsan onuruna sahip çıkarak, İlk Günah öğretisini[7] reddetmekle beraber, bilimsel devrimin insanoğlunun diğer tüm yaratıklarla aynı doğa kanunlarına tabi olduğunu söyleyen "makinistik" dünya görüşünden de etkilenmiştir. Bu durum, yazarın özgür iradeye olan insancı inancını sarmakta, insancı düşünceyle bilimsel düşüncenin arasında bırakmaktadır. *Felsefi Sözlük*'ten (Philosophical Dictionary) alınan "Kötülük" (Méchant) başlıklı makale ile "Özgür İrade" (Franc arbitre) başlıklı bir diğer yazı Voltaire'in ruh haline ışık tutmaktadır.

Kötülük

Halk, insan fıtratının aslında sapkın olduğunu, insanın şeytanın ve kötülüğün çocuğu olarak doğduğunu haykırır. Hiçbir şey bu kadar hatalı olamaz, şunun için, dostum, sen herkesin sapkın doğduğu şeklinde vaaz verirken, kendin de aynı şekilde doğmuş olduğun için beni uyarmış olursun bir tilki veya bir timsahtan daha fazla güvenmemem hususunda sana - Ah, ama hiç

7 Âdem ile Havva' nın yılan şekline girmiş şeytan tarafından baştan çıkarılarak elma olduğu varsayılan ve Cennet'teki tek yasak ağaç olan "bilgi ağacı"nın meyvesini yemeleri ve de Cennet'ten kovulmaları olayı; meyva onların doğruyu ve yanlışı, günahı ve utancı görmelerini sağlar, çıplaklıklarının ve birbirlerinin farkına varırlar; bu durumda Cennet'te kalamayacakları için de acı dolu dünyaya düşerler. (ç.n.)

de öyle değil! diyorsun, bana inanabilirsin çünkü ben ne kâfirim ne de münafık, ben yeniden doğdum [hidayete erdim]. Ama öyleyse, insanoğlunun senin demenle ya imansız ya da münafık olan geri kalan kısmı, bir canavarlar topluluğundan ibaret olmalı ve ne zaman bir Luteryan'la ya da Türk'le konuşsan seni soyacaklarından ve öldüreceklerinden emin olsan gerek, çünkü onlar şeytanın çocuklarıdır; kötü olarak doğmuşlardır; ilki "hidayete ermemiş", ikincisi de dejeneredir. İnsanlara şöyle söylemek çok daha mantıklı ve soylu olurdu: "Hepiniz iyi olarak doğdunuz, bakın, varlıklarınızın saflığını bozmak ne kadar korkunç olurdu." Bireylere nasıl davranıyorsak, insanoğlunun bütününe de öyle davranmalıyız. Bir dini önder, skandallarla dolu bir hayat yaşar mı? Sor ona: "İlahi yasalara saygısızlık ederek itibarlarını ayağa düşürmen mümkün müdür senin?" Kralın danışmanı olmak onuruna erişmiş birine mevkisi hatırlatılarak, insanlara örnek olması gerektiği söylenir. Askere cesaret vermek için, "Unutma, sen Champagne alayındasın!" denir. Her bir insana şöyle söylemeli: "İnsan olarak haysiyetini unutma."

Ve aslında, ne söylersek söyleyelim, her zaman gelmemiz gereken nokta, tüm uluslarda sıklıkla kullanılan şu deyimin ifade ettiğidir: "Kendine dön." Yani? Eğer şeytanın çocuğu olarak doğmuşsan, en başından bir suçluysan, damarlarında akan cehennem içkisiyse, kendine dön" telkini şu anlama gelirdi: Şeytani fıtratına danış, onun ardından git, bir hilekâr, hırsız, katil ol – senin babanın yasası budur.

İnsan kötü olarak doğmaz, hastalandıkça kötüleşir. Hekimler ortaya çıkar, "Sen hasta olarak doğmuşsun," derler ona. Kesin olan şey şudur: Doğuştan hastaysa şayet, ne derlerse desinler, ne yaparsa yapsınlar, hekimler iyileştiremez onu; bu mantıkçıların kendileri de hastadırlar.

Evrendeki tüm çocukları bir araya getirin, onların içinde masumiyet, nezaket ve korkudan başka bir şey göremezsiniz; eğer kötü, hain, zalim olarak doğsalardı, bunun işaretini verirlerdi, aynı küçük sineklerin ısırmaya çalışması ve küçük kaplanların bir şeyleri kopartıp parçalamaya çalışmaları gibi. İnsanoğluna, tavşanlara ve güvercinlere verdiğinden daha fazla saldırı silahı vermeyen doğa, onu yıkıcılığa sevk eden içgüdü veremezdi.

Bu demektir ki, insan kötü olarak doğmamıştır. Peki, o zaman neden bazıları kötü niyet salgınına tutulur? Çünkü onların lideri hastadır ve salgını insanoğlunun geri kalanına da bulaştırır, tıpkı Christopher Columbus'un Amerika'dan getirdiği hastalığın bir kadına geçmesiyle o zehrin Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna yayılması gibi.

Dünyayı ilk haris adam bozdu.

Bana bu ilk canavarın bütün yaptığının insanlarda zaten var olan kibir, yağma, hile, zalimlik mikrobunu ortaya çıkarmak olduğunu söyleyeceksiniz.

Kabul ediyorum, genel kural kardeşlerimizden birçoğunun bu özelliklere sahip olduğu şeklindedir ama onunla temas eden herkeste mi iğrenç ateş, taş ve çakıl vardır?

İçlerinde kötü olmayan birçok millet vardır: Filadelfiyalılar[8], Banyanlar[9] hiç kimseyi öldürmemiştir; Çinliler, Tonking halkı, Laos, Siam, hatta Japon halkı yüzyıldan çok daha uzun zamandır savaş görmemiştir. Her ne kadar, tüm suçların anası açgözlülük ve tamah, Roma, Venedik, Paris, Londra, Amsterdam gibi şehirlerde aşırı derecelerde ise de, insanı dehşete düşüren o büyük suçlara ancak on yılda bir rastlanır.

Eğer insanlar özleri itibariyle kötü olsalardı, kötü niyetli olduğu kadar da mutsuz bir varlığın kulları olarak doğmuş olsalardı ve bu varlık insanları kendi çektiği acıların intikamını almaya yönlendirseydi, karıları tarafından öldürülmüş kocalar, çocukları tarafından öldürülmüş babalar görürdük, her gün şafak söktüğünde gördüğümüz gibi kan emmeye gelen sansarlar tarafından boğazlanmış tavukları.

* * *

Öyleyse dünyada insanların söylediğinden ve inandığından sonsuz kere daha az kötülük var. Hiç kuşkusuz, olan yine de çok fazla: korkunç talihsizlikler ve suçlar görmekteyiz, lakin şikâyet etmenin ve abartmanın verdiği keyif o kadar büyüktür ki, en ufak bir çizikte bile dünyanın kana bulandığını haykırırsınız. Kandırıldınız mı? Öyleyse tüm insanlar yalan yere yemin ediyorlar demektir. Birtakım haksızlıklara uğramış melankolik bir ruhun tüm evrenin lanetlenmişlerle kaplı olduğunu düşünmesi gibi, operadan sonra hanım arkadaşıyla akşam yemeğine çıkan bir çapkın da talihsiz insanların var olduklarını hayal edemeyecektir.

* Voltaire, Philosophical Dictionary, çeviren Peter Gay, cilt. II, s. 377-80, 1962, Basic Books, Inc.

*Özgür İrade**

İnsanoğlunun akıl yürütmeye başladığı zamanlardan bu yana filozoflar, ilahiyatçıların saçma kurnazlıklarıyla içinden çıkılmaz hale getirdikleri bu meseleyi irdelemişlerdir. Locke, insanın doğasını, genelleştirme gibi bir küstahlığa düşmeden çözümleyerek inceleyen belki de ilk kişidir. İradenin özgür olup olmadığı üç bin yıldır tartışıladursun, Locke sorunun saçma oldu-

8 Philadelphians: 17.yüzyılda İngiltere'de John Pordage (1607-1681) çevresinde oluşmuş Protestan tarikatı. (ç.n.)

9 Banians: Hintli tüccarlar. (ç.n.)

ğunu, renk ve hareket ne kadar iradeye tabi ise, özgürlüğün de o kadar tabi olduğunu göstermiştir.

Özgür olmak neyi ifade eder? Gücü ifade eder ya da daha doğrusu, hiçbir anlamı yoktur. İradenin "muktedir" olduğunu söylemek, aslında onun sarı, mavi, yuvarlak ya da köşeli olduğunu söylemek kadar saçmadır. İrade, iradedir. Özgürlük, güçtür. Şimdi, içimizden geçenleri, ama herhangi bir akademik terim veya kabulle aklımızı karıştırmadan, kademe kademe inceleyelim.

Diyelim ata binmeniz teklif edildi. Binmek ya da binmemek şeklinde açık bir tercih belirtmek durumundasınız, çünkü bunun ortası yok. Deney ve uygulama yoluyla kanıtlandığına göre, irade özgür değil, öyleyse ata bineceksiniz? Neden? Çünkü iradem öyle emrediyor – bunu ancak cahil bir insan böyle söyler. Böyle bir cevap saçmalıktır; akıl veya sebep olmaksızın hiçbir şey yapılamaz. Peki, o zaman, iradenizin oluşmasına sebep olan nedir? Beyninize sunulan mantıklı fikir mi; baskın veya kararlaştırmış fikir mi; şimdi de şöyle diyeceksinizdir: Baskın bir fikre karşı koyamaz mıyım? Hayır, karşı koymak için de bir neden gerekir, iradeyi sarsabilecek daha da güçlü bir başka neden.

Fikirler ve dolayısıyla, irade edinilir. Fikir varsa irade vardır; sonuç olarak, "özgürlük" kelimesi hiçbir anlamda "irade"ye ait değildir.

Bana soruyorsun: Düşünce ve irade senin içinde nasıl biçimlendi? Cevabım, bununla ilgili hiçbir şey bilmediğimdir. Dünyanın nasıl biçimlendiğini ne kadar biliyorsam, fikirlerin nasıl yaratıldıklarını da o kadar biliyorum. Sadece karanlıkta -anlaşılamaz makinemize ilham veren her şeye başvurabiliriz- el yordamı ile araştırmaya iznimiz var.

Demek ki "irade" özgür olarak adlandırılabilecek bir meleke değil. Özgür-irade, akademisyenlerin boşladığı, kesinlikle anlamsız bir kelime; uğraşmaya değmeyecek bir kuruntu, mitolojik canavar.

Peki, o zaman özgürlük nerede oluşur? İstediğimiz şeyi yapma gücünde mi? Odama gideceğim, kapı açık, girmekte özgürüm. Ama diyelim, kapı kapalıysa ve ben olduğum yerde duruyorsam, özgürce mi durmuş olurum? Kendimizi açıklayalım, demek ki sen o zaman durmak için sahip olduğun gücü kullanıyorsun, bu güce sahipsin ama dışarı çıkma gücüne değil.

Şu halde, hakkında ciltler dolusu yazılmış olan özgürlük, sahici anlamına indirgendiğinde, harekete geçme gücünden ibarettir.

"Bu adam özgürdür" ifadesi hangi anlamda konuşulmalı? Sağlık, kuvvet, mutluluk kelimelerini hangi anlamda kullanıyorsak öyle. İnsan her zaman kuvvetli, sağlıklı veya mutlu değildir. Büyük bir tutku, büyük bir engel onu özgürlüğünden veya harekete geçme gücünden mahrum bırakabilir.

Özgürlük ve özgür irade kelimeleri, demek ki soyutlamalardır; güzellik, iyilik, adalet gibi genel terimlerdir. Bu terimler, insanların daima yakışıklı,

iyi ve adil oldukları anlamına gelmeği gibi, onların özgür olduğu anlamına da gelmez.

Dahası, özgürlük harekete geçme gücünden ibaret ise bu güç nedir? Bedenimizin bir işlemi ve organlarımızın fiili durumudur. Lebnitz bir geometri problemi çözecekken felç geçirir; kesinlikle o problemi çözme özgürlüğüne sahip değildir. Dinç bir genç adam, tutkuyla âşıktır; kollarında istekli metresi vardır; o anda tutkularını baskı altına almakta özgür müdür? Kesinlikle değildir. Keyif sürme gücüne sahiptir ama kaçınma gücüne sahip değildir. Demek ki Locke, özgürlüğe güç demekte çok haklıymış. Ne zaman bu genç adam, tutkularının şiddetine rağmen kaçınabilir? Ne zaman ki daha güçlü bir fikir ruhunun ve bedeninin zembereklerini aksi yöne doğru kurar, o zaman.

Ama nasıl? Hayvanlarda da aynı özgürlük, aynı güç var mıdır? Neden yoktur? Onların da duyguları, hafızaları, sezgileri ve bizimki gibi anlama yetenekleri var, bizim de davrandığımız gibi hesapsız hareket ederler. Aynı bizim gibi, kendi algılarının doğruluklarına ve kendi organlarının işleyişine göre harekete geçme gücüne sahip olmaları gerekir.

Eğer bu böyleyse, her şeyin makinelerden ibaret olduğunu, evrendeki her şeyin ebedi yasalara maruz kaldığını haykırırız. İyi de, her şeyi milyonlarca yerli yersiz isteğe maruz bırakır mıydın? Ya her şey şeylerin doğasının sonucudur veya mutlak bir efendinin ebedi düzeninin işidir; her iki durumda da, bizler dünyanın makinesinin tekerleklerinden ibaretiz.

* Voltaire, *A Philosophical Dictionary* (Bir Felsefi Sözlük), Londra, J. Hunt, 1824, cilt. III, s. 254-56.

D. TOPLUM

*1. Felsefi Sözlük**

Voltaire

Ülke

İyi bir vatansever olmamız için insanlığın geri kalanının düşmanı olmak zorunda olmamız üzücüdür. İyi yurttaş yaşlı Cato,[10] bize bu husustaki düşüncesini Kartaca'nın yok edilmesi gerektiğini söyleyerek belirtir: "*Delenda est Carthago.*"

İyi bir vatansever olmak, kendi vatanımızın ticaretle zenginleşmesini ve silahlarla güçlü olmasını dilemektir ama insanoğlunun durumu şudur:

10 Marcus Porcius Cato Uticensis, İÖ 95-46; Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde yaşamış siyasetçi ve devlet adamı. (ç.n.)

kendi ülkemizin büyümesini dilemek sıklıkla komşularımızın kötülüğünü dilemektir. Eğer bir kişi, ülkesinin daima olduğu gibi kalmasını dileyebilirse, evren yurttaşı olacaktır.

Hükümet

III. William zamanında İngiliz Anayasası taştan yeniden yapıldı.[11] En sağlam ve güçlü devletlerin temellerini bile sarsan müfrit tutuculuğu yok etmiştir. İnsanoğlunun yerleşmiş gelenekleri, kaygıları var olduğu sürece, kralın, lordların ve halkın haklarını düzenleyen ve içinde her ferdin güvence bulduğu bir anayasanın dayanıklı olabileceğine inanmak kolay değildir. Aynı ilkelerle kurulmamış devletlerin ihtilallere maruz kalacaklarına da inanmazlık edemeyiz.

İngiliz Anayasası mükemmelliğin o noktasına fiilen ulaştı, bunun neticesinde herkese hemen tüm monarşilerde yoksun bırakıldıkları doğal hakları iade edildi. Bu haklar, kişi ve mülkiyette tam bir özgürlük, basında bağımsızlık, tüm ceza davalarında bağımsız bir jüri tarafından yargılanma hakkı, sadece Anglikan veya resmen tanınmış kiliselerin mensuplarının düzenleyebilecekleri ayin ve törenleri reddederek, her ne olursa olsun, dini inancını rahatsız edilmeden açıkça dile getirebilme hakkı. Bunlar adları konmuş imtiyazlardır. Ve doğrusu, dünyadaki pek çok milletle kıyaslandığında, paha biçilmez imtiyazlardır. Yatarken sabah kalktığında malının mülkünün hâlâ sana ait olacağını biliyor olmanın güveni, gecenin bir saatinde karının kollarından ve çocuklarından zorla alınmayacağını bilmek, zindanın birine atılmayacağını veya çölde gömülmek üzere sürgüne gönderilmeyeceğini bilmek, uyanıp kalktığında bütün düşüncelerini yayınlamak kudretine gücüne sahip olmak ve nihayet yanlış bir şeyler yapmak, söylemek veya yazmakla suçlanırsan, sadece yasanın harfine göre yargılanacak olduğunun bilgisi. Bu imtiyazlar, İngiliz topraklarına adım atan herkes için geçerlidir. Bir yabancı da malvarlığını ve işgücünü arzu ettiği gibi istimal etmek özgürlüğe sahiptir ve eğer herhangi bir suçlamayla karşılaşırsa jürinin yarısının yabancılardan oluşmasını da talep edebilir.

Şunu iddia etmeye cüret ederim ki, insan ırkı yasa yapmak için ciddiyetle toplansa, kendi emniyeti için yapacağı yasalar bunlar olurdu.

11 III. William (1650-1702), saray ile parlamento arasında 1603'ten başlayarak süren 1640'larda İç Savaş'a neden olan çatışmayı parlamento lehine çözmüş olmasıyla ünlüdür; Voltaire'in bahsettiği anayasa 1698 tarihli İnsan Hakları Beyannamesi olmalı. (y.n.)

Müsamahasızlık

Büyük Ansiklopedi'deki (Encyclopedia) "Müsamahasızlık" makalesini okuyun. Müsamahaya ilişkin olarak, Toulouse vatandaşı John Galas'ın kurban gittiği korkunç suikast üzerine yapılan bilimsel incelemeyi içeren maddeyi okuyun. Eğer bundan sonra da dini sebeplerle zulme izin veriyorsanız, kendinizi hemen Ravaillac'la mukayese edin. Bildiğiniz gibi Ravaillac[12] son derece müsamahasızdı.

Aşağıdakiler, müsamahaları olmayanların demeçlerinden alınmadır:

Öbür dünyada ebediyen yanacak olan, bu dünyada elime geçirdiğim an benim yakacağım, seni canavar! Roma'nın yasakladığı De Thou'yu ve Bayle'ı okumaya gerçekten cüret edebildin değil mi?! Ben sana Tanrı'nın rızası için anlatırken Samson'un binlerce insanı bir eşeğin çene kemiğiyle nasıl da öldürdüğü, senin Samson'un silahını sağladığı cephanelikten hâlâ daha katı olan kafanı soldan sağa doğru küçük bir hareketle sallamış olman bana gösterdi ki, söylediklerimin hiçbirine inanmıyorsun. Kıskançlıktan, Sarah'ın yedi kocasının boyunlarını büküp koparan Asmodeus iblisinin Yukarı Mısır'da zincire vurulduğunu söylediğimde dudaklarında küçük bir yalanlama gördüm, buna Latincede *cachinnus* (sırıtma) denir, bu bana apaçık göstermiştir ki, ruhunun derinliklerinde Asmodeus'un hikâyesiyle, tarihiyle alay etmektesin.

Ve sizlere gelince, Isaac Newton, Prusya Kralı ve Brandenburgh elektörü Büyük Frederick, John Locke, Rusya İmparatoriçesi, Osmanlıların galibi Catherine, Danimarka'nın hayırsever hükümdarı, John Milton, Shakspeare, İsveç'in bilge kralı, Leibnitz, büyük Brunswick hanedanı, Tillotson, Çin İmparatoru, İngiltere Parlamentosu, Büyük Moğolistan Kurulu, özetle, tanrılığa dair derslerimde öğrettiklerimin bir kelimesine bile inanmayanlar, laf anlamaz kafalarınıza kazımak için sık sık söylediğim gibi, hepinizi putperest ve meyhaneci olarak gördüğümü ilan ediyorum. Sizler bir grup nasır tutmuş vicdansızlarsınız, hepiniz kurtçukların ölmediği ve ateşin sönmediği o yere gideceksiniz, çünkü ben haklıyım ve siz hepiniz yanılıyorsunuz ve rahmet bende var ama sizde hiç yok. Ben mahallemde üç kişiyi dine kazandırdım ama siz bir tanesini bile kazandırmadınız; ben piskoposların emirlerini yerine getirdim ama siz bunların hiçbiriyle zaten ilgilenmediniz; ben balık pazarının diliyle filozoflarla dalga geçtim ama siz onları korudunuz, örnek aldınız veya onlara eşit davrandınız; ben hayır için küçük düşürücü, onur kırıcı yayınlar oluşturdum ama siz onları okumadınız bile. Ben her gün on

12 François Availlac (1578-1610), rahip, Kral IV. Henry'nin suikastçısı. Kol ve ayaklarından atlara bağlanıp parçalatılarak idam edilmiştir. (y.n.)

dört sou (kuruş) için ayinlerde Latince dua ederim ama nasıl ki Cicero, Cato, Pompey, Caesar, Horace ya da Virgil oraya gelmezler, siz de gelmezsiniz; neticede, hepiniz sağ elinizin, dilinizin kesilmesini, işkence görmeyi ve nihayet ağır ateşte yakılmayı hak ediyorsunuz, çünkü Tanrı merhametlidir.

Sekterlerin (müsamahasızların) düsturları, kitaplarının tamamı ve özü, bunlardır. Böylesine sevimli insanlarla yaşamak, ne kadar da keyiflidir!

Basın Özgürlüğü

Genel olarak, dilimiz gibi kalemimiz de riski ve ödülü kendi sorumluluğumuzda olan doğal bir hakkımızdır. Pek çok yorucu kitap biliyorum ama kötülüğe gerçekten neden olan kitap bilmiyorum. İlahiyatçılar veya sözde siyasetçiler, "Bazı gerçekleri ya da çelişkileri yayımlarsanız din mahvolur, hükümet elden gider," diye haykırırlar, "Bir keşiş ya da memurdan izin almadığınız sürüce, düşünmeye kalkışmayın. İnsanın kendi adına düşünmesi, iyi düzene karşıdır. Homer, Platon, Cicero, Virgilius, Pliny, Horace, Sorbonne doktorlarının ve kutsal Engizisyo'nun tasdik etmediği hiçbir şeyi yayımlamamışlardır."

"Basın özgürlüğünün, İngiltere ve Hollanda'yı nasıl korkunç bir çürümenin içine soktuğuna bakın. Tüm dünya ticaretine sahip oldukları doğrudur, İngiltere'nin denizde ve karada muzaffer olduğu da doğrudur ama bu sözde büyüklüktür, sözde refahtır, hızlı adımlara mahvolmaya yaklaşmaktadırlar. Aydınlanmış bir halk, yaşayakalamaz."

Müsamaha

Nedir müsamaha? İnsanlığın müştemilatıdır. Hepimiz zayıflıklar ve hatalarla doluyuz; birbirimizden ahmaklıklarımız için karşılıklı af dileyelim - bu doğanın ilk kanunudur.

Amsterdam, Londra, Surat veya Bassora borsası, Guebra, Banian, Yahudi, Müslüman, Çinli Deist, Brahman, Yunan Kilisesi Hıristiyanı, Roma Katolik Kilisesi, Protestan Hıristiyan ve Quaker Hıristiyan birlikte ticaret yaptıklarında, için, birbirlerine hançer doğrultmazlar. Biz niye ilk nice Konseyi'nden bu yana sürgit birbirimizin boğazını kesiyoruz?

***

Bir insana, kendi kardeşine, aynı fikride olmadığı için zulmeden birisinin bir canavar olduğu açıktır. Bunu teslim etmek zor değil. Ama o hükümet, o yargıçlar, o prensler! – kendilerin farklı inanç sahiplerine nasıl davranıyorlar? Farklı inanç sahipleri güçlü yabancılar olsalar, prensin onlarla bir anlaşma yapacağı da muhakkak! En Hıristiyan I. Francis, En Katolik V. Charles'a

karşı Müslümanlarla ittifak yapacaktır. I. Francis, imparatorlarına başkaldıran Alman Luteryanları desteklemek için para verirken, kendi ülkesinde işe doğal olarak Luteryenleri yakarak başlayacaktır. Saksonya'dakilere ödeme yapması, politika icabıdır. Paris'teki yakması da politika icabı. Ya sonra? Zulüm, insanları dinden çıkarır, dönmeler yaratır. Fransa kısa sürede yeni Protestanlarla dolacaktır. Başlangıçta asılmaya boyun eğecekler, daha sonra asma sırası onlara gelecektir. Ardından iç savaşlar gelecek ve tabii, Aziz Bartholomew gelecektir ve dünyanın bu köşesi gerek eski, gerekse modern çağlarda anlatılan cehennemden çok daha kötü bir hale gelecektir.

Sizi yaratan Tanrı'ya hiçbir zaman hilesiz ibadet etmeye becerememiş olan dangalaklar! Nuh'un çocuklarının[13] Çinli aydınların, Perslilerin ve tüm bilgelerin rehberliğinin yetmediği zavallılar! Kuzgunların leşe duydukları ihtiyaç misali, hurafelere ihtiyaç duyan canavarlar! Biz size söyleyeceğimizi söyledik, aranızda iki din varsa, biri diğerini katledecektir; otuz tane varsa, barış içinde yaşarlar.

* * *

Dünyanın büyük bölümündeki uygulama böyleydi, ancak şimdi bu kadar çok mezhep kendi güçlerine göre dengelendilerse, içlerinden tutmamız gereken taraf hangisidir? Bildiğimiz her mezhep, küçücük bir hatanın adından ibarettir; geometriciler, cebirciler, aritmetikçiler arasından mezhep yoktur, çünkü geometrideki, cebirdeki ve aritmetikteki tüm önermeler geçerlidir. Diğer tüm bilim dallarında, yanılan biri olabilir. Hangi Thomist veya Scotist ilahiyatçı, yanılmaz adımlarla yürüdüğünü ciddi ciddi iddia etmeye cüret edebilir?

* * *

Şunu göz önünde bulunduralım: Bilinen dünyanın neredeyse dörtte birini oluşturan İngiliz Amerikası'nda, vicdan özgürlüğü bütünüyle kabul edilmiştir ve bir Tanrı'ya inandığı sürece, hangisi olursa olsun, her din hüsnükabul görmekte; ticaret gelişmektedir ve nüfus artmaktadır.

* Voltaire, *A Philosophical Dictionary* (Felsefi Bir Sözlük) (Londra, J. Hunt; 1824), cilt II, s.327-8; cilt III, s. 381; c. IV, s. 186-7, 354; Cilt VI, sayfalar 272-4, 276-7, 279.

13 Noachides: İnsanların Yahudi olmaya değil, Nuh'un Yedi Yasasına uymaya mecbur oldukları şeklindeki Yahudi kanunu. (ç.n.)

*2. Yasaların Ruhu**

Baron De Montesquieu

Charles de Secondat, Baron de la Brede et de Montesquieu (1689-1755), hukuk okumuş, başarılı bir hukuk müşaviri ve Bordeaux Parlementosu başkanıdır. (Montesquieu için 2. cilde bakınız, Büyük eseri *Kanunların Ruhu* [L'esprit des lois] (1748) gerek eski çağlardan kalma, gerekse modern çok sayıda fiili anayasanın izlerini taşır. Voltaire ve diğer çağdaşları gibi Montesquieu için de 1729 yılında ziyaret ettiği İngiltere, siyasi özgürlüğün sembolüdür.

Genel Olarak Yasalara Dair

En genel anlamda yasalar, eşyaların doğasından kaynaklanan gerekli rabıtalardır. Bu anlamda, her varlığın yasaları vardır; Tanrılık'a ait yasalar, maddi dünyanın yasaları, insanüstü zekâların kendi yasaları, hayvanların kendi yasaları ve insanın kendi yasaları vardır. (...)

Demek ki ilkel bir akıl vardır ve yasalar, o ve farklı varlıklar arasında mevcut olan ilişkilerdir ve bunların birbirleriyle olan ilişkileridir.

Tanrı, evrenin yaratıcısı ve kurtarıcısıdır; tüm şeyleri yaratmakta kullandığı yasalar, onları korumada kullandıklarıdır. O, bu kurallara göre hareket eder, çünkü onları bilir; onları bilir, çünkü onları kendisi yapmıştır; onları yapmıştır, çünkü onlar Tanrı'nın bilgeliğine ve gücüne bağlıdır.

Dünya, her ne kadar maddenin hareketiyle oluşmuşsa ve bunu kavrayamasak da birbirini izleyen çağlar sonucunda oluşmuştur, hareketleri muhakkak değişmez yasalara göre yönlendirilmelidir -bundan başka bir tane daha hayal edebilir miyiz- aynı şekilde, değişmez kuralları olacak veya ister istemez yok olacaktır.

Bu sebeple, keyfi bir davranış gibi görünen yaratılış, ateistlerin için değişmeyen yasalar oluşturmuştur. Yaratıcı'nın bu kurallar olmadan dünyayı yönetebileceğini söylemek saçma olurdu, çünkü onlar olmaksızın dünya var olamazdı. (...)

Belirli akıllı varlıkların kendi yaptıkları yasaları olabilir ama hakeza hiç yapmadıkları yasaları da vardır. Akıllı varlıklardan önce, mümkün olabilirlerdi; bu sebeple mümkün ilişkileri vardı ve bunun sonucunda mümkün yasaları. Yasalar yapılmadan önce, mümkün adalet ilişkileri vardı. Adil veya haksız diye bir şey olmadığını ama yasaların emrettiği veya yasakladığı şeyler olduğunu söylemek, bir daireyi tanımlamadan önce tüm yarıçapların eşit olmadığını söylemekle aynıdır.

Bu sebeple pozitif hukukun yarattığı adalet ilişkilerinin pozitif hukuktan önce geldiğini kabul etmek zorundayız. (…)

Fiziksel bir varlık olarak insan, diğer canlılar gibi çeşitli yasalar tarafından yönetilmektedir. (…) Böyle bir varlık her an Yaratıcısını unutabilir; bu yüzden Tanrı, din yasaları aracılığıyla ona görevlerini hatırlatmıştır. Böyle bir varlık her an kendini unutmakla yükümlüdür; felsefe bunu ahlak yasalarıyla engellemiştir. Toplum içinde yaşamak üzere biçimlenmiş olan insan diğer canlıları unutabilir; yasa koyucular bu yüzden politik ve sivil yasalarla onu göreviyle sınırlandırmışlardır.

Genel olarak hukuk, insan aklıdır, mademki yeryüzünün tüm sakinlerinin yönetmektedir, her milletin politik ve sivil yasaları sadece insan aklının uygulandığı belli vakıalar olmalıdır.

Tasarlandıkları halkın hal ve hareket tarzına göre uyarlanmadırlar. Eğer bir millete uyan diğer bir millete de uyuyor ise bu zaten büyük bir şanstır.

Politik yasalar denilebilecek şekilde oluşturulmuş veya sivil anayasalarda olduğu gibi desteklenmiş olsunlar, her bir hükümetin prensipleri ve doğasıyla ilgili olmalıdırlar.

Her ülkenin iklimiyle, toprağının niteliğiyle, durumu ve mahiyetiyle, yerlilerinin esas uğraşlarıyla, çiftçi mi, avcı mı veya çoban mı, hepsinin anayasanın doğurduğu bir özgürlük derecesiyle ilişkisi olmalıdır. Sakinlerin diniyle, eğilimleriyle, zenginlikleriyle, rakamlarıyla, ticaretiyle, âdetleriyle ve gelenekleriyle ilişkili olmalılardır. Yani birbirleriyle ilişkileri olduğu gibi başlangıçlarıyla, yasa koyucunun amacıyla ve oluşturuldukları şeylerin düzeniyle de ilişkileri olmalıdır; hepsinde hangi farklı ışıkların olması gerektiği tartışılmalıdır.

Aşağıdaki çalışmamda bunu gerçekleştirmeye çalıştım. Bu ilişkileri incelemem gerekiyor, çünkü bunların hepsi birlikte benim "Yasaların Ruhu" dediğim şeyi oluşturuyorlar.

Politik Özgürlük ve İngiliz Anayasası'na Dair

Demokratik ve aristokratik devletler kendi doğalarında özgür değillerdir. Politik özgürlük sadece ılımlı hükümetlerde bulunur ve bunlarda bile aslında her zaman bulunmaz. Eğer orada gücün kötüye kullanımı varsa bulunur; değişmez deneyim bize göstermektedir ki, güç sahibi her insan onu kötüye kullanmaya ve otoritesini gittiği yere kadar taşımaya eğilimlidir. Ahlak kurallarının da sınırları olması gerektiğini söylemek doğru olduğu halde garip de değil midir?

Bu suiistimalleri engellemek için, gücün güç için yazılmış bir çek olması, eşyanın doğasından kaynaklanan bir gerekliliktir. Bir hükümet öyle

bir oluşturulmalıdır ki, hiç kimse yasanın onu yükümlü kılmadığı şeyleri yapmak zorunda kalmasın veya yasanın yasakladığı şeylerden kaçınmaya zorlanmasın...

Süjenin politik özgürlüğü, herkesin güvenliği olduğu düşüncesinden kaynaklanan aklın sükûnetidir. Bu özgürlüğe sahip olmak için, hükümetin bir kişinin diğerinden korkması gerekmeyecek şekilde oluşturulması gerekmektedir.

Yasama ve yürütme güçleri bir kişide veya aynı yargıçlar topluluğunda birleşmişse, burada özgürlük olamaz, çünkü aynı hükümdarın veya senatonun gaddar yasalar koyup bunları gaddarca uygulayabileceği korkusu ile endişeler doğabilir.

Tekrar etmek gerekirse, yargı gücü, yasama ve yürütme gücünden ayrılmamışsa özgürlük yoktur. Eğer yasamayla birleşirse süjenin hayatı ve özgürlüğü keyfi bir kontrole maruz kalacaktır, çünkü yargıç artık yasa koyucu olacaktır. Yürütme gücüyle birleşirse eğer, yargıç şiddet ve zulümle davranabilir.

Aynı adam mıydı veya aynı organ mı, soylulara mı halka mı ait, yasa koymak, devlet kararlarını uygulamak ve efradın nedenlerinin davasını görmek olan bu üç gücü de uygulamak her şeyin bir sonu olacaktır.

Adli yetki, kurulu bir senatoya verilmemelidir, halkın içinden seçilen kişiler tarafından uygulanmalıdır, yılın belli zamanlarında ve kesinlikle yasalarca tanımlanmış şekil ve usullerle bu seçim gerçekleştirilmelidir ve bunlar, sadece gerekli olduğu sürece var olacak bir mahkeme oluşturmak için yapılmalıdır.

Bu yöntemle, insanoğlu açısından çok korkunç olan adli yetki, belli bir devlete veya mesleğe ait olmayacaktır, zaten olduğu üzere, görünmez olacaktır. Hâkimler sürekli olarak halkın gözü önünde olmayacaktır; halk makamdan korkacaktır ama yargıçlardan değil. (...)

Ancak, her ne kadar mahkemeler sabitlenmemeliyse de yargılamalar, yasanın lafzına her zaman uygun olacak derecede sabit olmalıdır. Eğer hâkimin kişisel görüşü olursa, insanlar sorumluluklarının doğasını tam olarak bilmeden toplum içinde yaşarlar.

***

Bir özgürlük ülkesinde, faili muhtar olduğu farz edilen her insanın kendi yöneticisi olmalısı gerektiği gibi, yasama gücü halkın tamamının elinde olmalıdır. Ancak, büyük devletlerde bunun imkânsız olması sebebiyle ve küçük devletlerdeyse birçok rahatsızlığa konu olacağından, halkın kendi başına yapamayacağı işlemleri temsilcilerinin halletmesi uygundur.

Belli bir şehrin sakinleri, başka bir yerde yaşayanlara göre kendi isteklerine ve menfaatlerine çok daha aşinadır ve kendi komşuları açısından diğer yurttaşlarına nazaran daha iyi hâkimlik yapabilirler. Bu sebeple, yasama organının üyeleri tüm milletlerin genelinin arasından seçilmemelidir, ancak düşünülebilecek her yerde o yerin sakinleri tarafından bir temsilci seçilmesi uygun olur.

Temsilciliğin en büyük avantajı, kamuyu ilgilendiren sorunları tartışabilme kabiliyetidir. Bunun içinse, halk hep beraber son derece uyumsuzdur ki, bu bir demokrasinin temel rahatsızlıklarından biridir. (...)

Farklı bölgelerin tüm sakinleri bir temsilci seçilirken oy kullanma hakkına sahip olmalıdır, kendi tercihi olamayacak kadar zor bir durumda olanlar hariç.

***

Böyle bir devlette daima doğumuyla, zenginliğiyle veya şerefiyle farklı olan kişiler vardır; ancak bunlar genel halkla karıştırılmalı mıdır ve diğerleri gibi sadece tek bir oyun ağırlığına mı sahip olmalıdırlar, tüm özgürlük onların esareti olurdu ve desteklemede hiçbir menfaatleri olmazdı, zaten çoğu popüler karar onlara karşı olurdu.

Bu nedenle, yasama organında sahip oldukları paylaşım devletteki diğer avantajlarıyla orantılı olmalıdır; bu da sadece halkın ahlaksızlığını kontrol etme hakkına sahip bir topluluk oluşturduklarında gerçekleşir, aynı halkın kendi haklarına tecavüze direnme hakkına sahip olmasındaki gibi.

Yasama gücü, bu yüzden soylulara ve halkı temsil edenlere tevdi edilmiştir; her biri ayrı meclislere ve müzakerelere sahiptir, her birinin kendi bakış açıları ve menfaatleri vardır. (…)

Soyluluk kalıtsaldır. İlk olarak, doğası gereği böyledir ve sonrasındaysa imtiyazlarını saklamakta anlaşılabilir bir menfaat olmalıdır; onlardaki imtiyazlar popüler beğeniye sevimsiz gelir ve tabii ki özgür bir devlette daima tehlike altındadırlar.

Ancak kalıtımsal bir güç olarak kendine ait bazı menfaatlerin peşine düşmek için baştan çıkabilir ve halkın menfaatlerini unutabilir, soyluluğu bozarak tek bir avantaj elde ederlerse, aynı bütçe kanunundaki gibi, yasamada reddetme ve çözüm hakkından başka katılım imkânlarının olmaması uygun olur.

***

Yürütme gücü bir hükümdarın elinde olmalıdır, çünkü hükümetin bu kolu, acele etmek gerektiğinde, kalabalıklara nazaran bir kişi tarafından daha iyi yönetilmiştir; diğer yandan, yasama gücüne bağlı olan ne varsa çok

kereler bir kişi tarafından değil de kalabalıklar tarafından daha iyi düzenlenmiştir. (…)

Yasama organı önemli bir süreyi toplantısız geçirmişse, keza özgürlüğün sonu da gelmiş demektir. İki şey yüzünden: Birincisi kendiliğinden olur; ya artık herhangi bir yasama kararı olmadığından devlet anarşinin eline düşer veya bu kararların yürütme gücü tarafından alınması durumundadır ki, onu kesin yapar. (…)

Ancak özgür bir devlette yasama gücünün, yürütmeyi durdurma hakkı yoksa yasalarının ne anlamda icra edildiğini inceleme hakkına ve imkânını sahip olmalıdır; Cosmi ve Aphori'nin kendi yönetimleri hakkında rapor vermezken, Girit ve Sparta hükümetlerinin üzerinde bu hükümetin sahip olduğu avantaj vardır.

Fakat bu incelemenin konusu ne olursa olsun, yasama organı bir kişiyi itham etme gücüne sahip olmamalıdır ya da tabii ki yürütme gücü kendisine verilmiş kişiyi yönetme gücüne de sahip olmamalıdır. Kanuni hakları ve yükümlülükleri olan şahıs kutsaldır ve aynı zamanda devletin iyiliği ve yasama organının keyfi davranmasını engellemek için de gereklidir, itham edildiği veya yargılandığı an özgürlüğün bittiği andır. (...)

Bu durumda artık devlet bir monarşi olmaktan çıkar ama bir çeşit cumhuriyet olur, ancak yine de özgür/bağımsız bir hükümet yoktur. Ama yürütme gücü kendisine verilmiş kişi olarak kötü danışmanlar olmadan suiistimal edemediğinde ve bunlar bakanlar gibi yasalar onları koruduğu halde yasalardan nefret ederler, bu insanlar failler olarak sorgulanacak ve cezalandırılacaktır: bu, onların yönetiminden sonra bile Amymones'i hesap vermeye çağırmak gibi bir şeye yasaların izin vermediği Qnidus'taki hükümete nazaran bu hükümetin sahip olduğu bir avantajdır; bu sebeple halk hiçbir zaman kendilerine verilen zararlara karşı herhangi bir hoşnutluk elde edemez. (…)

Şu ana kadar söylenenlere göre, yürütme gücü yasamaya reddetme gücüyle katılmalıdır; aksi halde imtiyaz hakkı çok geçmeden ondan alınacaktır. Ama yasama gücü yürütmeden zorla bir katılım hakkı elde edecekse, yürütme gücü aynı şekilde bozulmuş olacaktır.

Eğer prensler çözücü güçle yasamada yer alacaklarsa, özgürlük yok olur. Ama imtiyaz hakkını desteklemek için yasamaya katılması gerekli olursa, bu katılım hakkı itiraz etme gücünden oluşmalıdır. (...)

Yürütme gücü kamu parasının rıza gösterilmeksizin toplanmasına karar vermekse, özgürlüğün sonu gelmiş demektir, çünkü yasamanın en önemli noktasında bu teşrii hale gelmiş olur. (...)

Yürütme gücünün baskı yapabilmesini engellemek için tevdi edilmiş orduların halktan oluşması gereklidir ve Marius dönemine kadar Roma'da

var olan halkın ruhuna sahip olmalıdır. Bu sona ulaşmanın sadece iki yolu vardır: Ya orduda görevli kişilerin yoldaşlarını geçindirmek için yeterince mal mülk sahibi olmaları gereklidir ve Roma'da alışılmış olduğu üzere sadece bir yıl için askerlik yapmalıdırlar ya da milletin en adi bölümünden oluşturulmuş düzenli bir ordu söz konusuysa, yasama gücünün görevini yerine getirir getirmez orduyu terhis etme hakkı olmalıdır, askerler halkın geri kalanıyla beraber yaşamalıdır ve ayrı bir kamp, kışla ya da kamptan kaçınılmalıdır.

***

Tacitus'un Almanlar hakkındaki muazzam tezi incelendiğinde, İngilizlerin politik hükümet fikrini Almanlardan aldıklarını görmekteyiz. Bu harikulade sistem ilk olarak ormanlarda keşfedilmiştir. (…)

İngilizlerin gerçekte bu özgürlükten yararlanıp yararlanmadığını araştırmak benim işim değil. Benim için yeterli olan, onların kanunlarına göre oluşturulmuş olmasıdır ve daha başkasını da zaten aramam.

Bununla diğer hükümetlerin değerini azaltmak ya da bu aşırı politik özgürlüğün, onun sadece ılımlı bir parçasına sahip olanlara huzursuzluk vermesini gerektiğini söylemek gibi bir niyetim yok. Ben aklın en yüksek saflığının bile daima arzu edilen bir şey olmadığını ve insanoğlunun çözümü aşırı uçlardansa, ortalarda daha iyi bulacağını düşünen biri olarak böylesi bir düşünceye nasıl sahip olabilirim ki?

* *The Complete Works of M. de Montesquieu* (Montesquieu'nun Bütün Eserleri), Londra, T. Evans, 1777, cilt I, s. 1-4, 8, 197-205, 207, 209-12.

*3. Toplumsal Sözleşme**

Jean Jacques Rousseau

Jean Jacques Rousseau'nun (1712-78) "Eski Rejim'le (Ancien Regime) uzlaşının sonunu" belirlediği kabul edilir. *Toplumsal Sözleşme* [Du Contract Social-Principes du Droit Politique] (1762) isimli eserde vazettiği söylem, yani toplumsal sözleşme ve "ortak arzu" Fransız İhtilali'ni yüreklendirmeye ve demokratik geleneğin kuvvetlenmesine yardımcı olmuştur. Ancak Rousseau, filozoflarla da, Eski Rejim'le de kavgalaşmıştır. "Romantizmin Peygamberi" olarak isimlendirilmiş olmasının mantıki nedenlere dayandığı söylenirken, *Emile ve İtirafları* isimli eserinde ortaya koyduğu duygularındaki şiddete ve siyasi felsefede Locke çıkışlı "düşünce ve davranışta kişisel bağımsızlık" geleneğinden ayrılmış olmasına dikkat çekilir.

Uygar düzende insanların oldukları, yasaların da olabilecekleri gibi kabul edilmelerine ilişkin herhangi bir kesin ve yasal bir yönetim kuralı varsa, onu incelemek isterim. Bu incelemede daima adalet ve faydanın hiçbir durumda birbirinden ayrılmaması için doğru yaptırımlar ile çıkarların öngördüklerini birleştirmeye gayret ederim. (…)

İnsan özgür olarak doğmuştu ve her yerde zincire vurulmuştur. Biri kendini diğerlerinin efendisi zannettiğinde diğerlerinden daha da çok köledir. Bu değişiklik nasıl gerçekleşmiştir? Bilmiyorum. Bu durumu yasal kılan nedir? Sanırım bu soruyu cevaplayabilirim.

Eğer sadece gücü ve gücün etkilerini hesaba katarsam, şöyle söylemem gerekir: "Bir halk boyun eğmeye mecbur edildiğinde ve boyun eğdiğinde iyi eder, boyunduruktan kurtulabildiği anda kurtulur ve daha iyi eder; çünkü özgürlüğünü elinden alan hakka dayanarak onu yeniden kazanması durumunda, nedenlerinin geçerli olup olmaması fark etmez." Nitekim, toplumsal düzen kutsal bir hak olup, tüm diğer hakların temelidir. Ancak, doğal bir hak değildir ve bu nedenle mukavelelere dayanmalıdır. (…)

İlk Toplumlar ve Kölelik

Grotius,[14] tüm insan gücünün yönetilenler lehine kurulduğunu reddeder ve örnek olarak köleliği anlatır. Onun alışıldık muhakeme yöntemi, doğruya durumlardan yola çıkarak ulaşmaktır. Daha mantıklı bir yöntem uygulamak mümkün olurdu ama zorbalar için bundan daha uygunu bulunamazdı.

Demek ki, Gratius'a göre, insan ırkının yüz adama mı ait olduğu, yüz adamın mı insan ırkına ait olduğu belirsizdir ve kitabı boyunca ilk alternatife meyilli olduğu görülmektedir ki, bu aynı zamanda Hobbes"un da görüşüdür. Bu görüşe göre, insan türü birçok sığır sürüsüne ayrılmıştır, her birinin kendi yöneticisi vardır ve onları yemek için korur. (…)

Caligula'nın[15] düşüncesi de Hobbes ve Grotius'unkiyle örtüşmektedir. Aristo, onların hepsinden önce, insanların hiçbir anlamda doğal olarak eşit olmadığını, bazılarının kölelik, diğerlerinin hükmetmek için doğduklarını söyler. Aristo haklıydı ama o sonucu sebebe tercih etmiştir. Köle olarak doğan herkesin köle olması kaçınılmazdır. Köleler zincirliyken kaçma arzusu da dahil her şeyi kaybederler - Ulysses'in arkadaşlarının vahşi hallerini sevmeleri gibi. Demek ki, doğaları icabı köle olanlar varsa nedeni, doğa karşıtı kölelerin de var olmalarıdır. İlk köleleri yaratan güç, durumu devam ettiren ise, onların korkaklığıdır. (…)

---

14 Hugo Grotius, 1583-1645, "pacta sunt servanda" yani "söze bağlılık" tüm insanlığı kapsayan, değişmez, tabii hukuk kurallarının başında gelir diyen hukuk düşünürü. (ç.n.)

15 Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, İÖ 12- İS 41, dördüncü Roma imparatoru. (ç.n.)

Hiç kimse çevresindekilerin üzerinde doğal bir otoriteye sahip olmadığından ve güç hak yaratmadığından, tüm meşru otoritenin temelini mukavelelerin biçimlendirdiğini kabul etmeliyiz.

Grotius der ki, eğer bir canlı özgürlüğünden feragat edebilirse ve kendini bir efendinin kölesi haline getirebilirse, neden tüm bir halk aynısını yapamasın ve kendisini bir krala tabi kılamasın? (…)

Despotun kullarına uygar yaşam düzeni sağladığı söylenecektir. Kabul ama eğer despotun hırsı başlarına savaşlar açıyorsa, doymak bilmez açgözlülüğü ve bakanlarının can sıkıcı tavırları üzerlerinde kendi çekişmelerinden daha fazla baskı yaratıyorsa, neye yarar? Keyfini sürdükleri asayiş, sefaletlerinden ibaretse, neye yarar? Asayiş, zindanlarda da vardır ama sadece bu oraları yaşanılası yerler yapar mı? (…)

Bir insanın kendisini ivazsız verdiğini söylemek, saçma ve düşünülemez bir şey söylemektir; böyle bir hareket, yapan aklını kaçırmış olacağından, geçersiz ve gayrimeşrudur. Aynı hareketi bir halkın tamamı için söylemek, deli olduklarını varsaymaktır ki, delilikten kaynaklanan herhangi bir hak yoktur.

Her bir insan kendisini ferağ ve temlik edebilse bile, bunu çocuklarına yapamaz; onlar insan olarak ve özgür doğmuşlardır; özgürlükleri kendilerine aittir ve tasarruf hakkı sadece onlardadır. (…)

Özgürlükten vazgeçmek, insan olduğunu inkâr etmek,, insanoğlunun haklarından ve hatta sorumluluklarından vazgeçmek demektir. Her şeyden feragat etmiş birinin tazmin edilmesi de mümkün değildir. Böylesi bir vazgeçiş, insanın doğasına aykırıdır; isteklerinden tüm özgürlüğü çıkarmak, davranışlarından tüm ahlakı çıkarmak demektir. (...)

Toplumsal Sözleşme

Yanıldığımı, çürütegeldiklerimin tümünün aslında doğru olduklarını kabul etsem de despotizm yandaşlarının durumları daha iyi olmayacaktır, zira bir yığını baskı altında tutmakla, bir toplumu yönetmek arasında daima çok büyük fark vardır. Münferit bireyler tek bir kişi tarafından başarıyla köleleştirilmiş bile olsalar, ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, benim gözümde bir halk ve onun yöneticisi değil, bir efendi ve onun kölelerinden ibarettirler; orada bir cemiyet değil, ne kamu menfaatinin ne de siyasi bir teşkilatın var olduğu bir yığın görürüm. (...)

Grotius der ki: Bir halk kendini bir krala teslim edebilir. Çünkü Grotius'a göre bir halk kendisini teslim etmeden önce zaten halktır. Böylesi bir teslimiyet bir uygar harekettir ve toplum tarafından müzakere edilmişlik ima eder. /oysa/ Bir halkın bir krala teslim oluşunu incelemeden önce, bir halkı neyin halk yaptığını incelemekte fayda vardır, çünkü halkı halk yapan ey-

lem, bir toplumun gerçek temelidir ve krala teslimiyetten önce gelir. (...)

Ben insanoğlunun yabanıl yaşam sürdürmesinin engellendiği o noktaya erişmiş olmasının, direnme gücünün, bireylerin o şartlarda yaşabilmelerini sağlayan yetilerinden daha büyük olduğunu gösterdiği kanısındayım. Bu durumda ilkel şartlar devam edemeyecek, ve meğerki, varoluş biçimini değiştirsin, insan soyu yok olacaktır.

Ancak insanlar yeni güçler doğuramayacakları, sadece var olanları birleştirip yönlendirebilecekleri için, kendilerini korumalarının yegâne yolu, direnci yenecek büyüklükte bir güçler birliği oluşturmak ve onu kuvvetlendirmektir. Bu güçler, tek bir güdüyle bir araya getirilmeli, bir koro halinde birlikte hareket etmelidirler.

Bu güçler toplamının oluşabilmesi için birkaç insanın biraraya gelmesi gerekir ama her insanın gücü ve özgürlüğü asıl itibariyle kendi benliğini korumaya tahsislidir. Hal buyken, söz konusu özkaynaklarını kendi çıkarlarına halel getirmeden, kendisini ihmal etmeden, nasıl kullanıma açabilecektir? Bu zorluğu konumuz bağlamında aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz:

Sorun, ortak gücün bütünü kadar bireyi ve bireyin malını da savunacak ve koruyacak bir birlik biçimi bulmaktır; bu birliğin bir ferdi olan birey, bir yandan herkesle bütünleşirken, diğer yandan da kendisine sadık kalabilmeli, eskiden olduğu gibi özgür olabilmelidir. *Toplumsal Sözleşme*'nin çözümünü sunduğu esas problem budur.

Bu sözleşmenin maddeleri (…) tek bir maddeye indirgenebilir - her bir ortağın kendisini tüm haklarıyla birlikte toplumun bütününe devretmesinden ibarettir; çünkü her bir bireyin kendisini tümüyle teslim etmesi, şartların herkes için aynı olması, yani kimsenin kimseye fazladan bir şeyler yüklemek suretiyle çıkar sağlayamaması durumudur. (...)

Ve nihayet, kendisini herkese teslim eden birey, hiç kimseye teslim etmemekte, verdiğinin hakkın karşılığını birliğin her bir üyesinden geri alabilmekte, kaybettiği her şeyin eşdeğerlisine hak kazanmakta, sahip olduklarını korumak için artırılmış güç sahibi olmaktadır. (...)

Toplumsal sözleşmeyi tali unsurlarını ayıklarsak, aşağıdaki tanımlara indirgendiği görülür:

"Her birimiz - kişiliğini ve tüm gücünü, çoğunluk iradesinin en üst yönetimi altında umuma sunar ve her üyeyi, müşterek kabiliyetimiz içerisinde, bütünün bölünmez bir parçası olarak kabul ederiz."

Kontrat yapan taraflarının bireysel kişilikleri yerine, bu birlik sözleşmesi anında ahlaki ve müşterek hükmi şahıs oluşturur, bu hükmi şahıs, bir meclisi oluşturan seçmen misali, çok sayıda üyeden oluşur ve bütünlüğünü,

kimliğini, hayatını ve iradesini bu sözleşmeden alır. Herkesin birleşmesiyle biçimlenen bu hükmi şahısa, eskilerde *site* denirdi, şimdilerde *Cumhuriyet* veya *siyasi teşkilat* olarak adlandırılmaktadır; edilgen olduğunda mensupları tarafından *Devlet* ve etken olduğunda ise *Hükümranlık* olarak adlandırılır; kendisi gibilerle kıyaslandığında ise *Güç* adını alır. Hükmi şahısta birleşenlerin ortak adları *halk*'tır, egemen gücü paylaşanlara *yurttaş,* devletin kanunlarına tabi olanlara *uyruk*/*tebaa* denir. (…)

Hükümran

Hükümranı oluşturanların çıkarları onunkilerden farklı değildir ve olamaz ve dolayısıyla hükümran güç, tebaasına teminat vermek zorunda değildir, zira mensuplarının hepsini üzmek gibi bir arzusu olamaz. İlerde göreceğimiz gibi, belirgin birilerine de zarar vermeyecektir. Hükümranın hükümran olma keyfiyeti, onun her zaman ve her şart altında olması gerektiği gibi olması demektir.

Bununla beraber, tebaasının hükümranıyla olan ilişkisindeki durum böyle değildir. Çıkarlarının ortak olmasına rağmen, meğerki, sadakatlerinden emin olacağı koşulları sağlasın, hükümran, tebaasının görevlerini yerine getireceğinden emin olamaz.

Aslında, her bir birey, bir insan, bir vatandaş olarak, umumun iradesinden farklı veya tam tersi bir iradeye sahip olabilir. Kişisel çıkarları kamu çıkarlarından çok farklı olabilir; varlığının mutlak ve doğal bağımsızlığı müşterek davaya ödemek durumda olduğu borcunu angarya olarak görmesine, ödememesi halinde başkalarına vereceği zararın ödemesi halinde kendisine vereceği zarardan çok daha az olduğunu düşündürebilir; sahici bir insan değil, örfi bir "*persona ficta*" (hayali/hükmi şahıs) olan devlete karşı sorumluklarını yerine getirmeye hazır olmadığı halde yurttaşlık haklarından yararlanmak isteyebilir. Böylesi bir adaletsizliğin devamlılığı, siyasi teşkilatın feshini getirir.

Demek ki sosyal sözleşmenin boş bir formül olmaması için, genel iradeye boyun eğmeyi reddedenlerin, mecbur tutulacakları şeklinde zımni bir taahhüt içermesi gerekir, nitekim diğerlerine güç verecek olan da budur. Bu taahhüde, retçilerin özgür olmaya zorlanacakları anlamına da gelir, çünkü her vatandaşı kendi ülkesine tevdi etmek suretiyle, her türlü kişisel bağımlılığa karşı güvence altına almaktadır. Siyasi makineyi çalıştıran anahtar budur; meşruiyetin olmadığı durumlarda saçma, baskıcı ve en korkunç suiistimallere müsait olan kamusal yaptırımları meşru kılan da budur.

Uygar Devlet

Yabanıl yaşamdan uygar devlete geçiş, içgüdüyü adaletle ikame etmek ve davranışlarına eskiden olmayan ahlaki kısıtları vermek suretiyle, insanoğlunda kayda değer değişiklikler oluşturur. Görevin çağrısı fiziki dürtülerin ve haklı iştihaların yerini aldığında, o zamana kadar sadece kendini düşünmüş olan insan, farklı ilkeler doğrultusunda hareket etmeye ve eğilimlerine teslim olmadan önce aklını kullanmaya zorlandığını fark eder. Her ne kadar bu durumda kendisini doğadan gelen bazı avantajlardan mahrum bırakmış olsa da, bunun karşılığında çok büyük başka avantajlar elde eder, yetkinlikleri kamçılanır ve gelişir, fikirleri genişler, duyguları ulvileşir ve tüm ruhu yücelir. Bu yeni durumun suiistimalleri onu çoklukla terk ettiği aşağılara çekmezse eğer, onu oradan ilelebet ayıran ve onu aptal ve hayal gücü kıt bir hayvan olmak yerine akıllı bir varlık ve bir insan haline getiren o mutlu âna sürekli olarak şükredecektir.

Şimdi de münasip maddelere döktüğümüz hesabı çıkaralım: İnsanoğlu toplumsal sözleşmeyle kaybettiği doğal özgürlüğünü ve elde etmeye çalıştığı ve elde etmeyi başardığı her şeye ilişkin sınırsız hakkını kaybeder; kazancı, uygar özgürlük ve tüm sahip olduklarının mülkiyet hakkıdır. Birini diğeriyle kıyaslarken hata yapmamak için, sadece bireyin gücüyle sınırlı olan doğal özgürlüğü, kamusal iradenin sınırladığı uygar özgürlükten ayırmak zorundayız ve sadece güçten veya ilk işgal eden olmaktan kaynaklanan mülkiyet hakkı ile ancak müspet bir tasarruf hakkı ile sahiplenilebilecek mülkiyeti birbirinden ayırmalıyız.

Bütün bunların dışında ve üstünde, insanoğlunun uygar devlette elde edebileceği ahlaki özgürlüğün tek başına onu sahiden kendi efendisi yapacağını eklemeliyiz; zira iştihanın itici gücü köleliktir, buna karşın kendimiz için koyduğumuz kanuna itaat nizamı özgürlüktür. (…)

Egemen Gücün Sınırları

İlkemize hangi açıdan yaklaşırsak yaklaşalım, aynı sonuca varırız: Toplumsal sözleşme vatandaşlar için kurduğu eşitliğin icabı olarak, hepsi kendilerini aynı şartlara uydurur ve bu nedenle hepsi aynı haklardan yararlanırlar. Böylece, anlaşmanın doğasından kaynaklanarak, hükümranlığın her ameli, yani kamu iradesinin tüm sahih amelleri bütün yurttaşları eşit olarak bağlar veya kayırır; böylece hükümran sadece milleti tanır ve onu oluşturanlar arasında herhangi bir ayrım yaratmaz. (…)

Bundan yola çıkarsak, mutlak, kutsal ve dokunulmaz olan egemen gücün, kamusal anlaşmaların sınırlarına tecavüz etmediğini ve etmeyeceğini ve her

insanın söz konusu anlaşmaların takdir ettiği ölçülerde mal ve özgürlüğü istimal etme iradesine sahip olduğunu, hükümdarın bir tebaasına diğerinden daha fazla yükleme yapmak hakkına asla sahip olmadığını, çünkü böyle bir durumda meselenin özelleşeceğini ve onun salahiyetini aşacağını görürüz.

Uygar Din

Toplum bağlamında ele alındığında, kamusal veya özel olan din, bireyin dini ve yurttaşın dini olmak üzere ikiye bölünebilir. Tapınakları, mihrapları, ayinleri olmayan, tümüyle yüce Tanrı'nın katıksız, deruni kültü ve ahlakın ebedi yükümlülükleriyle sınırlı olan ilki İncil'in dinidir ki, bu katıksız ve sade, gerçek tektanrıcılık (teizm), doğal ilahi hak veya yasa olarak adlandırılabilir. Diğeri, tek bir ülkede toparlanmış olanı, dine kendi tanrılarını, kendi vâsilerini verir; kendi dogmaları, kendi ayinleri ve yasayla emredilmiş harici kültleri vardır; ona göre bu dini takip eden o tek ülkenin dışında kalan tüm dünya imansızdır, yabancıdır ve barbardır; bireyin görev ve hakları sadece onun mihrabı kadar genişleyebilir. (…)

İkinci din, ilahi ibadeti, yasa sevgisiyle birleştirdiği ve ülkeyi vatandaşlarının taptığı bir obje haline getirdiği için iyidir. Vatandaşlarına devlete yapılan hizmetin koruyucu tanrılarına yapılan hizmet olduğunu öğretir. Bu, prensten başka bir papa ya da yargıçlardan başka rahiplerin olamayacağı bir teokrasidir. Birinin ülkesi için ölmesi, bu yüzden şehitlik olur; yasalarına itaatsizlik dinsizlik sayılır ve suçlu olan birini toplumsal lanete maruz bırakmak, onu tanrıların öfkesine mahkûm etmektir: *Sacer estod* [tanrıların öfkesi].

Diğer taraftan, yalanlar ve yanlışlar üzerine kurulu olduğu, insanları kandırdığı, onları her şeye inanan, batıl itikat sahibi yaptığı, tanrılığın hakiki kültünü boş törenlerde boğduğu için kötüdür. Zalim ve dışlayıcı olduğunda, halkı kan içici ve müsamahasız bir hale getirip yangın ve katliam püskürtürse, kendi tanrılarına inanmayan herkesi öldürmeyi kutsal bir davranış olarak görürse, yine kötüdür. Sonuç, böyle bir halkın doğal bir savaş durumuna geçirilmesi, güvenliğinin derin bir tehlikeye atılmasıdır.

Hal böyle olunca, geriye kalan, bireyin dini ya da Hıristiyanlıktır – ama bugünün Hıristiyanlığı değil, ondan tamamıyla farklı olan İncil Hıristiyanlığı. Bu kutsal, yüce ve gerçek dinle birlikte tek bir Tanrı'nın çocukları olarak tüm insanlar, birbirlerini kardeş olarak tanırlar ve onları birleştiren toplum, ölümde bile dağılmaz. (…)

Siyasi teşkilatla belirli herhangi bir ilişkisi olmayan bu din, yasalara ilişmez, onları daha da güçlendirecek bir şey yapmaz; böylece toplumu bir-

leştiren en büyük bağlardan biri münferit mülkiyet söz konusu olduğunda işlemez. Yalnız bu da değil, yurttaşların kalplerini devlete bağlamak şöyle dursun, onları dünyevi şeylerin tümünden çekilecek şekilde etkiler. Toplumsal ruha bundan daha ters düşen bir şey tanımıyorum. (…)

Hıristiyanlık bir din olarak tamamen ruhanidir, sadece semavi şeylerle uğraşır; Hıristiyan'ın ülkesi bu dünya değildir. Vazifelerini yerine getirdiği doğrudur ama bunu çabalarının başarısı ya da başarısızlığını umursamadan yapar. Kendisini ayıplayabileceği hiçbir şey olmadığı sürece, dünyadaki şeylerin iyi ya da kötü gitmesini fazla önemsemez. Eğer devlet başarılıysa, bundan duyduğu mutluluğu herkesin önünde sergilemesi çok zordur, zira ülkesinin zaferinden gurur duymaktan korkar; eğer devlet zayıf düşerse, Tanrı'dan kullarına elini uzatması için niyaz eder. (...)

Ama Hıristiyan bir cumhuriyetten bahsederek hata ediyorum; bu iki terim birbirlerini dışlar. Hıristiyanlık, sadece kölelik ve bağlılığı vaaz eder. Ruhu despotizme öylesine elverişlidir ki, bu tür bir rejimden daima fayda sağlar. Gerçek Hıristiyanlar, köle olmak için yaratılmışlardır. Bunu bilir ve önemsemezler; bu kısa hayatın onların gözündeki değeri pek azdır. (…)

Şimdi, her vatandaşın bir dini olması toplum için çok önemlidir. Çünkü bu, onların görevlerini sevmelerini sağlar; öte yandan, o dinin dogmaları, devleti ve mensuplarını, sadece ahlak ve dindarların görev bilinci bağlamında ilgilendirir... Bu nedenle, imanın, maddeleri hükümdar tarafından belirlenmesi gereken tümüyle sivil/dünyevi bir açılımı vardır; bu maddeler dogmalar olmamakla birlikte, bireyin iyi bir yurttaş ya da sadık bir tebaa olması için gerekli toplumsal duyarlılıklardır. Kimse bunlara inanmaya zorlanamamakla birlikte, inanmayanlar devletten sürebilirler, ancak dinsiz oldukları için değil, anti-sosyal oldukları için. (…)

Sivil/medeni bir dinin dogmaları az, basit, herhangi bir açıklama veya yoruma gerek olmadan anlaşılacak şekilde kaleme alınmış olmalıdır. Güçlü, akıllı ve hayırsever bir Tanrılık (Deity), önsezi ve basiret sahibi olmak, gelecek hayat, adillerin sevinci, hainin cezası, sosyal sözleşmenin ve yasaların kutsallığı; bunlar pozitif dogmalardır. Negatif dogmaları bir tanede topluyorum, bu müsamahasızlıktır ki bu reddettiğimiz ibadetlerin bir parçasıdır.

Medeni dogmaları, ilahi müsamahasızlıktan ayıranlar, bence yanılmaktadırlar. Bunlar ayrılamazlar. Lanetli olduklarını düşündüğümüz insanlarla bir arada barış içerisinde yaşamamız mümkün değildir çünkü onları sevmek, onları cezalandıran Tanrı'dan nefret etmek olur: şu halde onları ya ıslah etmek ya da onlara eziyet etmek durumundayız. İlâhi müsamahasızlığın kabul gördüğü her yerde, sivil bir etkisinin de olması kaçınılmazdır

ve böyle bir etki oluşur oluşmaz, hükümdar, hükümdar olma vasfını fani dünyada kaybeder, gerçek efendiler haline gelen rahiplerin vezirleri katına indirgenirler.

Mademki sadece tek bir millete mahsus bir din yoktur ve olamaz, başkalarına müsamaha gösteren, dogmaları yurttaşlık görevleriyle çelişmeyen tüm dinlere müsamaha gösterilmelidir. Ancak, "Kilisenin dışında kurtuluş yoktur," demeye cüret eden -meğerki, Kilise'nin kendisi devlet, piskoposlar da prens olsunlar- Devlet'ten sürülmelidir. Böyle bir dogma, sadece bir din hükümeti için iyidir; diğerleri için öldürücü olur. IV. Henry'nin Romalılara ait dini kabul etme nedeni, her dürüst insanın, özellikle de aklı başında prenslerin bu dini terk etmelerini sağlamalıdır.[16]

* Jean Jacques Rousseau'ya ait *The Social Contract & Discourses* eserinden alınmıştır, çeviren G. D. H. Cole, yayınlayan E. P. Dutton & Co., Inc., New York. s.3-5, 7-8, 10-16, 26, 110-15.

*4. Milletlerin Zenginliği**

Adam Smith

İngiliz ekonomist Adam Smith (1723-90), Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi profesörüdür, kendisi "basit üretim sistemi dediğimiz kapitalist işletme sahnesinin ilk büyük teorisyeni" olarak adlandırılmaktadır. Kendisine ait son derece popüler ve etkili kitabı "*Milletlerin Zenginliği*" (Wealth of Nations) 1776 yılında basılmıştır ve gerçekten de ticarete ait sisteme ve zanaatkârların düzenlemelerine karşı bir ekonomik özgürlük ilanıdır. Ayrıca Adam Smith'in diğer metinleri için ciltlerine bakınız (sf.895).

Uygar toplumlarda (insan) tüm hayatı boyunca birkaç arkadaş edinemezken, her zaman büyük yığınların işbirliğine ve yardımına ihtiyaç duyar. Hayvanların hemen hemen her türünde, her canlı tamamen bağımsızdır ve kendi tabiiliğinde yaşayan diğer hiçbir varlığın yardımına ihtiyacı yoktur. Ama insan daima kardeşlerinin yardımına ihtiyaç duyar ve bunu sadece iyilikseverliklerinden beklemek onun için beyhudedir. Eğer kendilerine duydukları sevgiyi kendi lehine çevirebilirse muhtemelen üstün gelecektir ve onlardan her isteneni yapmalarının aslında onların avantajına olacağını gösterecektir. Her kim ki diğerine, ne çeşit olursa olsun, bir anlaşma teklif ederse, teklifi kabul eder. "Bana benim istediğimi ver ve böylece sen de istediğine sahip

16 Fransa kralı IV. Henry'den (1553-1610) bahsediyor olmalı; ülkenin en sevilen hükümdarlarından olan Kalvinist IV. Henry'nin halkının yüzde doksanı öyle istediği için Katolikliğe döndüğü söylenir. (ç.n.)

olabilirsin" sözü böylesi tekliflerin anlamıdır ve bu anlamda biz diğerine göre çok daha iyi olanı elde ederiz ki, zaten bu bizim ihtiyacımız olandır. Bizim akşam yemeğini beklememiz kasabın, bira üreticisinin ya da fırıncının iyilikseverliğinden kaynaklanmaz. Bunun asıl sebebi, onların bunlardan kaynaklanan menfaatidir. Biz onların insani yanına değil, onların kendilerine duydukları sevgiye hitap ederiz ve onlara asla kendi ihtiyaçlarımızdan bahsetmeyiz ama onların avantajlarını anlatırız. Sadece bir dilenci esas olarak hemşerilerinin iyilikseverliklerine bağımlı olarak yaşamayı seçer. (…)

Avrupa'nın politikası, şeyleri mükemmel özgürlüğe terk etmeyerek (birçok büyük eşitsizliklere) sebep olmaktır.

Bunu esasen üç şekilde gerçekleştirir. İlki, bazı istihdamların sayısını başka şekilde oraya girecek çalışan sayısına göre azaltılarak rekabeti sınırlamak yoluyla gerçekleştirilir; ikinci olarak, bu sayı diğerlerinde doğal olarak olması gereken sayının üzerine çıkarılarak gerçekleştirilir ve üçüncüsü, hem istihdamdan istihdama hem de mekândan mekâna işçi ve stok serbest dolaşımını engelleyerek sağlanır.

İlk olarak, Avrupa politikası, bazı istihdamların sayısını başka şekilde oraya girecek çalışan sayısına göre azaltarak rekabeti sınırlamak yoluyla farklı işçi ve stok avantaj ve dezavantajlarının tamamında çok büyük bir eşitsizliğe sebep olur.

Şirketlerin en münhasır imtiyazları, bu amaç için kullandıkları esas değerlerdir. Tüzel kişiliği olan bir ticaretin münhasır ayrıcalıkları, kurulduğu şehirde ve ticaret yapmada özgür olanlara karşı kesinlikle rekabeti sınırlar.

Uygun şekilde donanım sahibi bir ustanın altında çıraklık yapmak, genel olarak bu özgürlüğü elde etmek için zaruridir. Şirket tüzüğü bazen bir ustanın kaç çırağı olabileceğini düzenler ve neredeyse her çırağın kaçar sene çıraklık yapması gerektiğini bile düzenler. Her iki düzenlemenin de amacı, ticarete başka şekilde gireceklerin sayısını azaltarak rekabeti sınırlamaktır. Çırakların sayısındaki kısıtlama bunu direkt sınırlar. Uzun dönem çıraklık bunu daha dolaylı etkiler ama eğitimin maliyetini artırarak yine de etkiler. (…)

Ama hükümetin savurganlığı şüphesiz ki İngiltere'nin zenginlik ve ilerlemeye doğru doğal ilerleyişini geciktirmiştir ama durduramamıştır. Toprak ve istihdamdaki yıllık üretim, şüphesiz ki şu anda Restorasyon ve İhtilal dönemlerinden çok daha fazladır. Bu sebeple, toprağı ekmek ve bu istihdamı korumak için gereken yıllık sermaye, aynı şekilde daha fazladır. Hükümetin tüm keyfi ölçüsüz vergilerinin ortasında sessizce ve derece derece bireylerin özel tutumluluk ve iyi davranışlarıyla ve kendi durumlarını daha iyi hale getirmek için evrensel, daimi ve sürekli çabalarıyla bu serma-

ye biriktirilmiştir. Yasayla korunan ve özgürlük sayesinde kendini en iyi ve en avantajlı tarzda göstermesine izin verilen çaba budur ve İngiltere'nin bolluk ve yeniliğe doğru ilerleyişini hemen hemen tüm eski zamanlarda sağlamıştır. Bunu tüm gelecek zamanlarda da yapacak olması arzu edilmektedir. (…)

Bazı ülkelerde para faizi yasalarca yasaklanmıştır. Ama para kullanılarak her yerde bir şeyler yapılabileceğinden, onun kullanımı için her yerde bir şeyler ödenmelidir. Bu düzenleme, önlemek yerine, tecrübeler sonucu tefeciliği artırdı; ödemekle sorumlu olan borçludur ve sadece paranın kullanılmasından dolayı da değil, aynı zamanda alacaklısının tazminat kabul etmekle girdiği riskten de sorumludur. Eğer birisi bunu söylerse, alacaklısını tefeciliğin para cezalarına karşı güvence altına almalıdır.

Faizin yasaklandığı ülkelerde, tefecilik zorbalığını engellemek için yasa, bir para cezası doğurmaksızın alınabilecek genel olarak en yüksek oranları belirler. Bu oran daima en düşük piyasa fiyatının üzerinde olmalıdır veya en kesin güvenceyi verebilenlerce paranın kullanımı için genelde ödenen ücretin üzerinde olmalıdır. Eğer bu yasal oran en düşük piyasa oranının altında belirlenirse, bu belirlemenin etkileri neredeyse faizin tamamen yasaklanması gibi etki edecektir. Alacaklı, parasının kullanımına değmeyecek değer için borç vermez ve borçlu, bu kullanımın tam değerini kabul ederek girdiği risk için alacaklıya ödeme yapmak zorundadır. (…)

[Ticaret sistemi, yanlış ama popüler olan şu kavrama dayanmaktadır:] "Zenginlik paradan ibarettir ya da altından ve gümüşten…" Ne var ki, bu iki prensip, yani zenginliğin altın ve gümüşten ibaret olduğu ve bu metallerin sadece ticaret dengesi sebebiyle veya ithal ettiğinden daha büyük miktarda ihraç ederek hiç maden ocağı olmayan bir ülkeye getirilebilecek olması, zaruri olarak siyaset ekonomisinin en önemli işini, ev ihtiyaçları için yabancı ürünlerin ithalatını mümkün olduğunca azaltmak ve yerel sanayi üretiminin ihracatını mümkün olduğunca artırmak haline getirmiştir. Bu sebeple, ülkeyi zenginleştirmenin en önemli iki yolu, ithalata sınırlamalar getirilmesi ve ihracatı teşviktir.

İthalat sınırlamaların iki çeşidi vardır. İlki, hangi ülkeden ithal edilirse edilsin, evde üretilebilecek ev sarfiyatı için yabancı ürünlerin ithalatını sınırlamaktır. İkincisi, ticaret dengesinin dezavantaj getirdiği belirli ülkelerden neredeyse her çeşit ürünün ithalatının yasaklanmasıdır. Bu farklı sınırlamalar bazen yüksek gümrükler şeklindedir ve bazense kesin yasaklamalardan ibarettirler.

İhracat bazen vergi iadeleriyle teşvik edilirdi, bazen ihracat primleriyle, bazen egemen devletlerle ticari anlaşmalarla sağlanan avantajlarla ve bazen

de uzak ülkelerde kurulan kolonilerle teşvik edilirdi. (…) Ev pazarındaki bu tekel, sıklıkla bu sanayi türüne büyük teşvik sağlar ve bu sanayi türü bundan faydalanır. Bu tekel sayesinde, şüphesiz ki sıklıkla toplumun hem istihdamı ve hem stok durumu normalden fazla olur. Ancak ister toplumun genel sanayisinin büyümesine veya topluma en avantajlı yönü vermeye vesile olsun. (…)

Her toplumun yıllık geliri, sanayisinin yıllık üretiminin tamamının değişen değerine daima tam olarak eşittir veya az çok bu değişebilir değerle tam olarak aynı şeydir. Bu sebeple, her birey yapabildiği kadar sermayesini yerel sanayiyi desteklemek için kullanmaya gayret etmelidir ve böylece sanayiyi ürünlerini en iyi değerde vermeye yönlendirmeye çalışmalıdır. Her birey, toplumun yıllık kazancını olabilecek en iyi hale getirmek için çabalamalıdır. Genel olarak, aslında kamunun menfaatine çalışmaya niyetli değildir ya da bunun için ne kadar çalıştığını bilmez. Yerel sanayiyi yabancı sanayiye karşı desteklemeyi tercih ederken sadece kendi güvencesini düşünmektedir. Sanayisini en iyi ürünlerini vereceği şekilde yönlendirerek sadece kendi kazancını tasarlar ve bunda da, diğer başka durumlarda olduğu gibi, görünmez bir elin onun kendi tasarısının bir bölümü olmayan bir son tasarlamasına izin verir. Toplum için daha da kötü olanı, onun bir parçası olmamasıdır.

Kendi çıkarını elde etmeye çalışarak o, toplumu gerçekten ilerletmeye çalıştığına göre sıklıkla daha fazla yararlı olur. Kamu yararı için suni ticaret yapanlar tarafından bundan daha fazla iyilik yapıldığını hiç görmedim. Gerçekten bu, tacirler arasında çok yaygın olmayan bir suniliktir ve onları bundan vazgeçirmek için çok az kelime kullanılır.

Yerel sermayenin kullanılabildiği yerel sanayinin türleri nelerdir ve içlerinden hangisinin üretimi en değerlisidir? Besbelli ki bunu her birey, kendi yerel haliyle, devlet adamlarından veya kanun koyuculardan çok daha iyi yargılayabilir. Özel kişileri sermayelerini kullanmaya teşvik etmesi gereken devlet adamı, sadece üzerine en gereksiz dikkati çekmekle kalmaz, aynı zamanda kolaylıkla güvenilecek bir otoriteyi de üstlenir. Sadece tek bir kişiye karşı değil ama konsey veya senato gibi bir şeye karşı da değildir ve bu otorite hiçbir yerde, kendisini onu kullanmaya yeterli sanacak derecede ahmaklık ve küstahlık sahibi bir kişinin elerinde olduğu kadar çok tehlikeli olamaz.

Herhangi bir tarzda veya üretimde ev pazarının tekelini yerel sanayiye vermek özel kişileri bir ölçüde sermayelerini nasıl olursa olsun kullanmaya yönlendirmektir ve hemen her durumda faydasız veya acı verici bir düzenlemedir. Eğer yerel üretimi, yabancı üretim kadar ucuz bir hale getirilebilirse, düzenleme besbelli ki faydasızdır. Eğer bunu sağlayamazsa, bu sefer genel

olarak acı vericidir. Her tutumlu aile reisinin kuralı, evde yapması satın almasından daha fazla masraflı olan bir şeyi evde yapmamaktır. Terzi, ayakkabılarını kendi yapmaya çalışmaz ama ayakkabıcıdan satın alır. (…)

Bir ailenin hareketlerindeki tutumluluk nedir, büyük bir krallıkta kıtlık çılgınlık olabilir mi? Eğer yabancı bir ülke, bize bizim yapabildiğimizden daha ucuza mal temin edebilirse, kendi sanayimizin ürünlerinin bir kısmıyla söz konusu malı onlardan satın almak ve avantaj saplayacağımız şekilde kullanmak daha iyidir. Ülkenin genel sanayisi böylece, onu çalıştıran sermayeyle daima orantılı olarak, yok olmayacaktır, yani yukarıda bahsedilen sanatçılardan daha fazla değil ama sadece en büyük avantajı sağlayarak nasıl çalıştırılması gerektiğini bulmak gerekmektedir. Bu sebeple yapabildiğinden daha ucuza satın aldığı nesneye yönlendirildiğinde, kesinlikle en büyük avantajı sağlayacak şekilde çalıştırılmamıştır. (…)

Bu sebeple, ister tercih ister yasaklamaya/sınırlamaya dayalı olsun, bütün sistemler, tamamen ortadan kalkar ve doğal özgürlüğün bariz ve basit sistemi kendini yine kendi uyumundan oluşturur. Her insan, adalet yasalarını ihlal etmediği sürece, istediği şekilde kendi çıkarını elde etmekte tamamen özgürdür ve aynı şekilde sanayisini ve sermayesini dilediği herkesle veya düzenle rekabete sokabilir. Daima sayısız hileye maruz kaldığı gerçekleştirme teşebbüslerinde egemen olanın hiçbir sorumluluğu yoktur ve (…) bunun uygun şekilde, gerçekleşmesine hiçbir insanın aklı ve bilgisi hiçbir zaman yeterli olmaz - özel şahısların sanayisini idare etme ve toplumun menfaatlerine en uygun biçimde istihdamları yönlendirme görevi. Doğal özgürlük sistemine göre, egemen olanın yerine getirmesi gereken sadece üç görevi vardır; çok önemli olmakla birlikte bu üç görev aslında ortalama zekâ için sade ve anlaşılabilirdir: Birincisi, diğer bağımsız toplumların şiddetinden ve istilasından toplumu koruma görevidir. İkincisi, mümkün olduğunca toplumun her bir bireyini toplumun diğer üyelerinin adaletsizliğinden ve zulmünden koruma görevi veya kusursuz bir adalet işleyişi oluşturma görevi. Üçüncüsüyse, herhangi bir bireyin veya küçük bir grubun menfaati için inşası ve bakımı hiçbir zaman mümkün olmayan belli kamusal işletmeleri ve belli kamusal kurumları inşa etme ve bakma görevidir. Çünkü her ne kadar büyük bir topluma geri ödemeden çok daha fazla fayda sağlamaktaysalar da, kârları bireyin veya küçük bir grubun dahi masraflarını karşılamaya yetmez.

* Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Hakkında Araştırma), ed. James E. Thorold Rogers, Oxford, The Clarendon Press, 1869, cilt. I, s. 15, 125, 349, 359-60; cilt. II, s.1, 23-5, 28-9, 272-3.

*5. Tarih Notları**

Joseph Priestley

Joseph Priestley (1733-1804), Fransız ve İngiliz bağımsız düşünürleriyle dostluk kurmuş Hıristiyan bir filozoftur ama ateistlere karşı Hıristiyanları savunmuştur. Ancak, Hıristiyanlık anlayışı, daha önce Locke ve Toland tarafından örneklerle açıklandığı üzere liberaldir. Aynı zamanda deneyci ve ünlü bir kimyager, topluma ayak uyduramayan bir bakan ve liberal bir siyasetçidir. Aşağıdaki bölümler, *Tarih Notları* [Lectures of History] (1788) ve *Hükümetin İlk Prensipleri Hakkında ve Siyasi, Uygar ve Dini Özgürlüğün Doğası Hakkında Bir Deneme*, [An Essay on the first Principles of Government, and on the Nature of Political, Civil, and Religious Liberty] (1768) isimli eserindendir.

Tanrı'nın yaptıklarının büyük bölümünde bilge ve zarif bir niyetin sade işaretlerini gördüğümüzden beri, Tanrı'nın bilgeliği ve iyiliğine olan inancımızdan vazgeçmemiz gerektiğini hiç düşünmedik, çünkü doğadaki her görüntünün onlarla nasıl uzlaşabilir olduğunu bizler göremeyiz. Eğer bu, doğanın eserlerini araştırmada bizim kuralımız olursa, Tanrı takdirinin istikametinde Tanrı'nın yollarını incelemekteyken çok daha fazlası öyle olmalıdır. Bu, kendi içinde çok daha muğlak bir konudur ve yukarıda bahsedilen sebeplerle yetkinliklerimiz eşit olmaktan çok uzaktır.

Bu sebeple, bir tarihçinin gelişimin her örneğine sahip çıkmasına ve tarihte ona sunulan olaylar sayesinde durumun daha iyi hale gelmesine sebep olmasına ve bu olayları durumun daha iyi hale gelmesini sağlamak için İlahi Varlık'taki bir niyete atfetmesine izin vermek gerekir. Eğer diğer tüm görünüşlerde aynı yardımsever eğilimi göremezse, onlara karşı muallakta kalmasına izin verin.

Demek ki ilahi Tanrı takdirini izleyen kişinin, eski zamanlara göre şimdiki çağın sunduğu tüm avantajları kullanmasına izin verin ve daha mükemmel bir duruma doğru gelişmekte olan şeylerin işaretlerini anlayıp anlayamayacağını kendiniz görün. Bırakın bilhassa dini bilginin yayılmasına katkıda bulunan bütün olaylara sahip çıksın ve son olarak, tüm insanoğlunun şikâyetçi olduğu kötülükleri dikkatlice gözlemlemesine fırsat verin ve bunların daha büyük kötülüklerin çareleri olup olmadığını ya da genel durumun değişmez olduğunu varsayarak başka bir anlamda sebep olunamayacak bir mutluluktan daha büyük bir mutluluk derecesini takdim anlamında olup olmadığını düşünün; en azından, aslında daha büyük bir mutluluğa boyun eğip eğmeyeceklerini düşünün. Bu kafaların her biri hakkında bazı gözlem-

ler yapmalıyım ki, bu önemli konuya ilişkin sonraki sorularınızda sizlere katkıda bulunabileyim.

Dünyanın şimdiki durumu ve bilhassa Avrupa'nın durumu, önceki dönemlerin durumuna göre son derece tercih sebebidir. Bu, ilk bakışta bile apaçık bellidir. Binlerce hadise göstermektedir ki, eski zamanlarda yaşamış insanlar modernlerine göre din bilgisinde, genel olarak bilimde, hükümetle ilgili konularda, gerek milletler hukuku ve gerek belli devletlerin hukuku olsun, hukukta, sanatta, ticarette, hayat konforunda, toplumsal davranışlarda ve bunların sonucunda mutlulukta çok aşağı seviyededirler. Hemen hemen tüm bu ayrıntılar/özellikler, bu notlarda deney ve uygulama yoluyla kanıtlanmışlardır. Bu sebeple, kendimi bu aşamada iki özellikle sınırlandırmalıyım. Genel konulardan olan hukuk ve hükümet bu iki özelliği kapsamaktadır. Eski zamanlardakilere göre modern devletlerin dahili yasalarının büyük avantajlarla üstünlüğü kendini göstermektedir ve bunu sağlayan özellikler, şahsi güvenlik ve şahsi özgürlüktür.

***

İnsan, bu zihin gücünün üstünlüğünden iki büyük avantaj sağlar. Birincisi, birey olarak belirli bir akli kavrayışa sahiptir ve böylece geçmişi ve geleceği, aynı şekilde şimdiki zamanı da düşünür ve keyfini sürer. Bu kavrayış, günlük tecrübelerle genişler ve bu şekilde insanın mutluluğu, aklı ilerledikçe, geçici hadiselerden ve sansasyonlardan sürekli olarak daha az bağımsız bir hal alır.

Aynı prensipten doğan bir sonraki avantaj, ki bu avantaj pek çok hususta öncekinin hem sebebi hem de etkisidir, insan türünün benzer ve sınırsız gelişime yetkin olmasıdır; zaten hayatlarının aynı dönemlerinden bireylere bakınca, insanoğlu sonraki çağlarda önceki çağlardakilere göre büyük bir üstünlük içerisindedir.

Türlerin bu gelişiminde, gerçek hayvanlar bireylere nazaran daha kabiliyetsizler. Bu çağın atlarının önceki çağlardaki atlara göre herhangi bir avantajı yoktur ve eğer türlerde bir gelişim varsa, o da bizim yetiştirme ve eğitme anlayışımızdadır. Ama oldukça iyi eğitimli, gelişmiş bir Hıristiyan ülkesinde ve şimdiki zamanda yaşayan bir insan, yüzyıllarca önce aynı ülkede veya benzerinde yaşamış ve aynı yaşlarda olan bir kişiye göre çok daha güç sahibidir ve mutludur ve mutluluk verebilir. Bu sebeple, şüphem yoktur ki, birkaç yüzyıl sonra aynı yaşta olacak kişiler bizlerden de en az o derece üstün olacaktır.

Mükemmelliğe doğru türlerin gelişiminde ilahi Tanrı takdirinin elindeki büyük enstrüman, toplumdur ve sonuç olarak hükümettir. Bir doğa devletin-

de bireylerin gücü, nesnelerin çokluğuna dikkat etme vasıtasıyla dağılmaktadır. Herkesin istihdamı birbirine benzer. Nesiller boyunca insan, diğerleri ne yaparsa aynısını yapar veya yapmıştır ve bir başkasının bitirdiği yerde başka biri başlamaz; en azından genel gelişim son derece yavaştır ve güvenilmezdir. Bunun örneklerini tüm barbar milletlerde görmekteyiz, özellikle de nüfus yoğunluğu düşük ülkelerde. Bu tarz ülkelerde halk arasındaki bağlar zayıftır ve netice olarak toplum ve hükümet son derece eksiktir. Daha çok özellikle Kuzey Amerika ve Grönland'da gözlemlenebilir. Bununla birlikte, daha kusursuz bir topluma ait devlet, insanın dikkatini çeken nesnelerin daha uygun olarak bölünmesini ve dağılımını sağlar. Böyle bir devlette insanlar birbiriyle bağlantılıdır ve birbirine itaat eder. Böylece, bir kişi kendini sadece tek bir nesneyle sınırlarken, başka biri başka bir nesneye karşı aynı şekilde pürdikkat kesilebilir.

Bu sebeple, herkesin gücünün kendine ait tam bir etkisi vardır ve bu nedenle, hayatın lazım gelen her alanında ve bilginin her dalında gelişim doğmaktadır. Bu durumda, sanat veya bilim de önceki tüm gelişimi idrak etmek birkaç yıl sürebilir. Bir insanın ömrünün geri kalanıysa, ki bu dönemde yetkinlikleri en mükemmel halindedir, onun yayılmasına adanabilir. Eğer, bu anlamda, bir sanat veya bilim dalı kısıtlı sürede anlamak için çok derinse geniş bir altbölüm oluşturulur. Böylece tüm bilgi altbölümlere ayrılmış ve genişletilmiş olur. Lort Bacon'a göre bilgi güçtür; insan gücü, esasen genişleyecektir; kendi yasaları ve maddeleriyle birlikte doğa daha fazla hâkimiyetimiz altına girecektir. İnsanlar, bu dünyadaki vaziyetlerini çok daha konforlu ve kolay hale getireceklerdir. Doğadaki varoluş sürelerini muhtemelen uzatacaklardır ve hepsi kendi için her gün daha mutlu olmaya başlayacaklardır ve başkalarına mutluluk iletebilmede daha yetkinlikli (ve sanırım daha hevesli) bir hale geleceklerdir. Böylelikle, bu dünyanın başlangıcı ne olursa olsun, sonu hayal gücümüzün çok ötesinde görkemli ve cennetvari olacaktır. Belki bazıları bu bakış açısını fazla ballandırılmış bulabilirler.

Sanırım onlara adil olarak insan doğasının gerçek teorisiyle ve insan ilişkilerinin doğal seyrinden yola çıkarak bunu gösterebilirim. Ancak şimdilik bu konuyu atlıyorum, bu konuda düşünmek beni zaten her zaman mutlu eder.

* Joseph Priestley, *Tarih Notları* (Lectures on History), Birmingham, J. Johnson, 1788, s. 530-2; *Hükümet Hakkında Deneme* (Essay on Government), London, J. Johnson, 1771, s. 1-5.

BURJUVAZİ YÜZYILI

Her on durumdan dokuzunda, insan kendi iyi talihinin mimarıdır ve bir insanın dürüst yollarla yükselmesi tüm insanlık için bir umut teşkil eder.

Mechanics Dergisi

Eğer bizim yüzyılımıza özgü bir düşünce varsa, o da benim kanaatime göre, tarihin genel bir kuralı ve insanlığın geleceği olarak görülen ilerleme düşüncesidir.

A. Javary, *De L'idee De Progres*

"Var olma mücadelesi" ve "doğal seleksiyon" her yerde bahsi geçen kelimeler ve günlük olarak kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Dönemlerin özellikleri üzerine çalışan birisi için evrim felsefesinin ortaya çıkışı On Dokuzuncu yüzyılın en olağanüstü olayıdır.

Thomas Henry Huxley,
Türlerin Kökeni'nin Algılanma Biçimi Üzerine

Bugüne kadarki tüm toplum tarihi sınıf mücadelelerinin, sömüren ile sömürülenin, yöneten ve ezilen sınıflar arasındaki karşıtlığın tarihidir. Bu önerme, Darwin'in teorisinin biyolojide yarattığı ilerlemelerin aynısını tarihte de yaratacaktır.

Karl Marx - Friedrich Engels,
Komünist Manifesto, Önsöz

I

Arnold Toynbee, 1897 yılında bir ikindi, Londra'daki Fleet Caddesi'nde, "koloni" birliklerinin, Kraliçe Victoria'nın 75. yaş gününü kutlamak için yaptıkları yürüyüşü babasıyla beraber oturup pencereden izlediklerini anlatır. Toynbee, bu İngiliz kalabalığının "güneşlerini zirvede gördüklerini ve her zaman da zirvede kalacağını düşündüklerini" söyler. 1897'de, bilim çağında yaşadıklarını ve Wellsian rasyonalisti[1] olduklarını sanan orta sınıf İngilizler, bu hayali mucizeyi kendilerine bahşedilmiş bir hak gibi görüyorlardı. Bunu böyle gördükleri için onlara göre tarih de bitmişti.[2] Toynbee, zihnin bu durumunu "halüsinasyon" olarak nitelendirmektedir. O zamanlar kaç tane Avrupalı, burjuvaların başına gelecek felaketleri tahmin edebilirdi ki! Buddenbrooklar gibi tek bir ailenin[3] başına çeşitli felaketler gelebilir; ancak bu, kaderlerini belirleyen bağlı oldukları sosyal düzenin selametini etkilemezdi. Her hâlükârda, önemli olan nokta, Buddenbrook ve Forsyte[4] ailelerinin On Dokuzuncu yüzyıla, sınıflarının eşi benzeri olmayan bir yükseliş zamanı olarak bakabilmeleridir. Karl Marx, *Komünist Manifesto*'nun en göze çarpan bölümlerinde bu konuya değinmiştir. "Burjuvazi, bir yüz yıl gibi kısıtlı bir zamandaki egemenliği boyunca, tüm nesillere öncülük eden toplu ve muazzam bir üretim gücü yaratmıştır."[5] Marx, 1848'de Avrupa ülkelerindeki burjuvazi mülkiyetini abartılı bir biçimde betimlemiştir. Fakat hiç şüphesiz, Fransa'daki Temmuz Devrimi, İngiltere'deki Reform Kanunu ve Yerel İdare Encüme-

---

1 Herbert George Wells'in (1866-1946) didaktik rasyonalizminden bahsediyor. Jules Verne kalibresinde bir bilimkurgucu olarak tanınan Wells, tarih, siyaset ve sosyoloji alanlarındaki yorumlarıyla ünlü ve aktivist bir sosyalistti. (ç.n.)

2 Tarihte Şimdi, Sınanan Medeniyet, New York, 1948, s. 17-18.

3 Thomas Mann maruf *Buddenbrook Ailesi* romanına gönderme yapılıyor. (y.n.)

4 John Galsworthy'nin *The Forsyte Saga* romanındaki aile. (ç.n.)

5 Burjuvazi medeniyetine, On Dokuzuncu yüzyılda, insancılar, edebiyatçılar ve sosyologlar tarafından yöneltilen eleştiriler de orta sınıf egemenliğinin boyutunu kanıtlamaktadırlar.

ni Yasası ile beraber burjuvazi siyasi anlamda "bir şey olma" arzusunu keşfetmişti. Marx, aslında haklıydı, çünkü On Dokuzuncu yüzyılda Avrupa burjuvazisi, kültürel, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir imajdan sonra kendisine bir dünya yarattı. Bu kazanımın farkına varılması günümüzde "Victoria" dönemine duyduğumuz çağdaş özlemi[6] büyük oranda açıklamaktadır.

Ancak, Cardinal Newman, Zola, Treitschke ve Harmsworths'u yaratan bir yüzyıl, bunun gibi basit bir formülle sınırlandırılamaz. Entelektüel olarak On Dokuzuncu yüzyıl, güçlü burjuvazi sınıfıyla bağdaştırılamayacak özellikleri olan karmaşa ve karışıklığın asrıydı.

Matthew Arnold, tüm olası taraflardan zihne doldurulan ve gerçeklikten uzaklaştıran bir yığın karmaşık fikir olarak adlandırdığı dönemindeki "çokluk"tan üzüntü duyuyordu. Tarihçi J. T. Merz'a göre, "Hiçbir çağda, birbirine zıt olan teoriler bu kadar fazla olmamış, eski fikirleri çürütememiş ve yıllarca ayakta kalmış prensipleri yıkamamıştır."[7] Bu dönemde, romantikler rasyonalistlerle, liberaller kolektivistlerle çatışmış; felsefe bilime (en azından yaklaşık 1850'ye kadar), bilim de teolojiye savaş açmıştır. Benedetto Croce, 1870'den sonra, "Avrupa halkının ruhunda değişim" olduğunu belirtmektedir. Arnold'un Antik Yunan'ın nispeten basit dünyasına özlem duymasına şaşmamak gerek.

"Çokluk", hızlı bir sosyal ve entelektüel geçiş yaşayan bir dünyanın kaçınılmaz bir ürünüydü. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi iki devrim, rakip "sınıflar" ve "milletler" yaratarak Avrupa'nın yüzünü değiştirdi. Avrupa'nın nüfusunun şaşırtıcı bir biçimde iki katından fazla artması, yeni bir politik ve entelektüel fenomenin, temel eğitim ve popüler yayınla ihtiyaçları karşılanan "kitlelerin" doğmasına yol açtı. Bilim, On Yedinci yüzyıldan beri yapamadığını yaparak eğitimli insanın dünya görüşüne eklemlenecek yeni fikirler ortaya atıp ve bu yolla genel karmaşada pay sahibi oldu. Bu fikirlerin başında, değişmezlik inancını sarsan ve rölativizm problemini doğuran organik evrim ve doğal seleksiyon teorileri gelmekteydi. Bilim ayrıca Ortega y Gasset'nin de gözlemlediği gibi, bilim insanları arasındaki bütünleyici kültürü sarsmaya başlayan ihtisaslaşmayı doğurdu. Genellikle fark edilmeyen ve hayli önemli olan bir diğer konu da, On Dokuzuncu yüzyıl medeniyetinin bireysel düşünce ve ifadeye verdiği değerdir. John Stuart Mill, "Özgürlük Üzerine" isimli makalesinde, insan ve toplum için "sayısız ve çelişen yönlerde" artması gereken karakter ve insan özgürlüğü tiplerindeki çeşitliliğin önemini vurgulamış ve Arnold'ın şikâyet ettiği çokluğu davet etmiştir.

---

6 Günümüzde yaşayanların Kraliçe Victoria zamanında yaşamak istediklerini söylediğini kaç kez duydum, hatırlamıyorum. Son zamanlarda Tudor düşüncesi üzerine yapılan bir seminerde, bu nostalji ile ilgili ilginç bir olay yaşadım. Bir kişi veya olay üzerine konuşan bir öğrenci defalarca "1532" ve "1551" yerine, "1832" ve "1851" tarihlerini söylemiştir.

7 *On Dokuzuncu Yüzyılda Avrupa Düşüncesinin Tarihi*, Edinburgh, 1896-1914, vol. I, s. 80.

Madalyonun bir yüzünde "karmaşıklık" yazıyorsa, öbür yüzünde "kafa bulanıklığı" ibaresi bulunur. On Dokuzuncu yüzyıl, eleştirmenlerin ve yaratıcı yazarların açısından bakıldığında, tam olarak, Toynbee'nin orta sınıf İngilizleri tarafından tasarlanmış bir umut yüzyılı değildi. Aslında, bu kişiler gördüklerinden memnun değildi; bazıları gerçekten şaşkındı. Balzac, burjuvazi medeniyetinin materyalistliğini fark etmişti. Zola ise bu sınıfın kötü alışkanlıklarını ve kitlelerin sefaletini incelemişti. Yaşamın çirkinliği ve tekdüzeleşmesi, sanat eleştirmeni John Ruskin'in dikkatini çekmişti. Toynbee, manevi kusursuzluk yerine dış "mekanizma"lara güvenme yönünde bir eğilimi onaylamamaktaydı. Jacob Burckhardt, bir devrim çağında meydana gelebilecek kültürel kesintiler konusunda uyarıda bulunmuş ve eşitlikçi demokrasilerin askeri diktatörlüklerle yozlaştırılacağını öngörmüştü. 1871 yılında arkadaşına şöyle yazmıştı: "Tahminime göre, uzun süre, gönüllü olarak bireysel Führerlere (kurtarıcılara) ve gaspçılara itaat edilecek. İnsanlar artık ilkelere inanmıyor fakat, periyodik olarak, belki de kurtarıcılara inanacaklar."[8] Bunlar ve diğer eleştiriler, Aydınlanma filozofları tarafından bilinmeyen modern medeniyetin yarattığı artan hayal kırıklığını doğrulamaktadır. Ancak elbette, On Dokuzuncu yüzyılda Arnold'lar ve Burckhardt'lar ile Aydınlanma filozofları arasındaki geçen zamanda Fransız ve Sanayi devrimleri gerçekleşmiştir.

"Ruh bölünmesi" konusunda pek bir şey yapılamaz. O zamanda, bir Arnold yerine, iki tane Samuel Smiles vardı. Çoğu eğitimli Avrupalı için dünya bir sürü fırsat vaat eden bir yerdi. On Dokuzuncu yüzyıl, belki de uzun bir süre geri gelmeyecek önemli ve yaratıcı bir Avrupa yüzyılıydı.

II

Yüzyıl, romantik parıltıların ışığında başladı. Aydınlanma çağı, insanın dolu dolu bir yaşam arzusunu, tamamen veya geçici olarak tatmin edememişti. Bu çağ, her şeyi, evreni, insanın kendisini ve toplumu, sağduyu ile anlaşılabilir birtakım kurallara indirgemeye çalıştığı için çok "klasik"ti. Bu yüzden, On Sekizinci yüzyıl sonları ve On Dokuzuncu yüzyıl başlarında, entelektüel tarih sayfasını kesintiye uğratan psikolojik devrimlerden biri meydana geldi.

Almanya üzerine yazdığı kitapta, Mme de Staël, "klasik" düşünme tarzında göze çarpmayan duygu, inanç, ilahi ve ele avuca sığmaz bir doğayla hasbıhal, halk kültürü ve eski efsanelere düşkünlük, mutlak normlara karşı bireysel başkaldırı gibi bir grup duyguya işaret eden romantizmin, Napolyon hâlâ Avrupa'yı yönetirken, düşünce ve kültüre nasıl nüfuz ettiğini anlatmaktadır. Şairler ve Alman idealist filo-

8 Karl Lowith'in, *Tarihte Anlam* (Chicago, 1949, s. 24) eserinden alıntılanmıştır.

zofları, bilimin değil, gerçekliğin tümünü, en önemli kısmını dahi yansıtamayacağını söylemiştir. Bu nedenle insan, zihnin gözleri yerine ondan daha iyi gören ruhun gözlerini (Schelling), kendi "ulvi duygularını" (Wordsworth) ve "sonuç çıkaran algısı"nı kullanmalıdır (Newman).

Din alanında Hıristiyanlığın savunmasında kullanılan rasyonel çıkarımlar, hissi deneyimlere ve bazı bölgelerde giysi ve sembollerden keyif alınmasına yol açmıştır. Orta Çağı anlatan romanlarıyla Sör Walter Scott ve Hugo, ulusal mit ve efsaneleri yeniden canlandıran dilbilimciler, hukukun tarihselci yorumunu savunan Alman hukuk ekolü, neo-Gotik kiliseler ve kamu binaları inşa eden mimarlar gibi çok sayıda bilim insanı ve sanatçı, Aydınlanma Çağı'nın geçmişle kopardığı bağları onarmaya çalışmıştır.

Romantik akım, kısa bir süre sonra kendi kendini tüketti ama ardında katı bir bireycilik bıraktı. Romantikler, bireyin eşsizliğini keşfetmişlerdi. Filozof, sadece evrensel insan doğasının farkındayken, romantik birey kendisinin bilincindeydi. Rousseau, *İtiraflar*'ında başkalarından değil, sadece kendinden bahseder: "Ben yalnızım! (Tek başına kendim!) Yüreğimin hissettiklerini biliyorum ve insanları da tanıyorum. Gördüğüm diğer insanlar gibi yaratılmadım. Var olan diğerleri gibi olmadığıma inanacak kadar cesaretim var. Daha iyi olmasam bile en azından farklıyım." Buna benzer olarak, Wordsworth'un otobiyografik Prelüd'ünde ve Keats'ın Bülbül Kasidesi'nde "Ben" şahsı sıklıkla görülmektedir. Wesleyci dinsel uyanış, günah ve kefaretin kişisel olarak deneyimlenmesi, eğitimci Pestalozzi de eğitimin çocuğun bireysel özelliklerine göre uyarlanması üzerinde durur. Benzer bir fenomen de Alman Herder'in kullandığı, her bir milletin medeniyete yaptığı, o millete özgü katkı anlamına gelen milli karakter ya da Volksgeist terimiydi. Bu romantik bireycilik, On Dokuzuncu yüzyılda, liberal ve milli düşünce ana akımlarını beslemiştir.

III

On Dokuzuncu yüzyıl ortalarında gerçekleşen yeni Aydınlanma, eski düzenin alaşağı edilmesinde eski Aydınlanma'nın başlattığı işi tamamladı. Yüzeysel olarak bakıldığında, Bentham taraftarları ve Avrupalı pozitivistler diğer filozoflardan farklı görünüyordu ama aslında hepsi de aynı entelektüel sınıfa aitti ve dahası, bunun da farkındaydılar. John Stuart Mill, 1920'lerin "felsefi radikalleri" için, "On Sekizinci yüzyıl Fransız filozofları, taklit etmek istediğimiz örneklerdi," demiştir. Filozoflar gibi, yeni liberaller de bireyciliğin, bilimin ve ilerlemenin ilkelerine göre Avrupa toplumunu yeniden düzenlemeyi amaçladılar.

Bireycilik, liberal yapının kilit taşıydı. Arnold, "Anarşiye sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıyayız," diyerek feryat etmiş, Thomas Carlyle ise, "İçinde Toplumsal İdea'nın barınmadığı bu şeye toplum mu diyorsunuz?" diye patlamıştır. Sanayi Devrimi'nin ilk

evrelerinde, liberallerin bireyi ve bireyin yeteneklerini yüceltmesi son derece doğaldı. İnsan doğasıyla ilgili olarak Mill'i etkileyen ilk şey, onun "olağanüstü esnekliği" idi. James Mill, oğlunu On Sekizinci yüzyılın insan karakterinin ve onun sınırsız gelişiminin şekillenmesini "koşullarla" ya da eğitimle sağladığını iddia eden çağrışımcı psikoloji anlayışına göre yetiştirmişti.

Mill, *Britannica Ansiklopedisi*'nde eğitim üzerine yazdığı bir makalede, eğitimin başlıbaşına kültürlü Avrupalılarla barbarlar arasındaki önemli bir farkı oluşturduğunu söylemiştir. "Herhangi bir sınıfa ait insanla ne yapılabilirse, emin olmalıyız ki, tüm insan soyuyla da aynı şey yapılabilir. Ne zahmetli bir iş! Kazanılacak ne büyük bir ödül!" Fakat oğlu, Mill'in "koşullar doktrini" anlayışını bir adım öteye taşıyarak, insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve bu şekilde alışkanlıklarını ve koşulları değiştirebileceğini söylemektedir.

On Dokuzuncu yüzyıl ortalarında yaşayan bu liberallerin metabolizmalarını hızlandırmak için vitamin hapı almaları gerekmiyordu, onlar doğal enerji ile dolup taşıyordu. İçinde yaşadıkları toplum, üretim ve daha da çok üretim istiyordu ("aşırı üretim" temel kaygı değildi). Üstelik sözünü ettiğimiz toplumun, enerji dolu bireylere müthiş fırsatlar sunan, nispeten küçük işyerlerinden oluşan hareketli bir yapısı vardı. Bu nedenle, kadere ve zorunluluğa meydan okudular. Bu dönem edebiyatı, "irade", "çalışma", "kendine yetme" ve "özgüven" gibi kavramları vurgulamıştır. Manchester İktisat Ekolü öncüsü Richard Cobden İngiliz Hükümeti'nin kendi tahıl üretimini desteklemek için koyduğu Tahıl Yasaları'nın yürürlükten kaldırılmasını -serbest ticaretin ve dolayısıyla ucuz yiyeceğin önünü açmak suretiyle emekçiyi bağış ve yardımların aşağılayıcılığına mahkûm olmaktan kurtaracağı fikrine dayanarak- savunmuştur. "Benimki, işçi sınıfına bağımsızlık tutkusunu, özsaygı ayrıcalığını, himaye altında olmaya ve başkaları tarafından bakılmaya tenezzül etmemeyi, biriktirme arzusu ve yükselme isteğini telkin etmemi sağlayacak, eril bir yardım türüdür."

Cobden gibi adamlar, "mantıksızlığın" insan hayatında nasıl bir rol oynayabileceği konusunda hiçbir fikir edinememiş gibi görünüyor. Şüphesiz, onlar kendi kişisel menfaatlerinin peşinde olan "ekonomik insan"dan bahsediyordu. Ancak onlar, Adam Smith'in de varsaydığı gibi, bireylerin menfaatlerinin akıl almaz bir biçimde bir araya gelerek tüm ortak faydaya hizmet edeceğini farz etmişti. İnsan rasyoneldi, bu yüzden "aydınlanmış" kişisel menfaatlerin peşinden gidecekti. Birey bir kez serbest bırakıldığında hiçbir sosyal problem çıkmayacaktı.

Bu bireycilik felsefesi, liberallerin "kısıtlı yönetim"i neden şiddetle eleştirdiklerini açıklamaktadır. Bireysel menfaatler sosyal uyum anlamına geldiği için, gerçekte yönetimin yapabileceği pek de bir şey yoktu. Yönetim, ancak, çoğunluğu, azınlığın (zorbalar, papazlar, finans kaynakları ve işletmeler üzerinde geniş hak ve güçlere sahip olanlar ve İngiltere'deki toprak sahipleri) bencil menfaatlerine karşı korumaya yarayan, zaruri bir beladır. Jeremy Bentham, soyut "haklara" ve sosyal sözleşmelere

inanmıyordu ama filozofların devletle ilgili nominalist ve geleneksel karşıtı fikirlerine katılıyordu. "Toplum, kendisini oluşturan ve kendisi gibi oluşturucu özellik taşıyan bireylerden müteşekkil, kurgusal bir yapıdır. O halde toplumun menfaati nedir? Toplumu oluşturan muhtelif üyelerin menfaatleri toplamıdır." Filozoflardan farklı olarak, Bentham ve yandaşları, "sayıca en fazla olanın en mutlu olması" amacının ancak yönetimin demokratik olmasıyla gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştür.

John Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville gibi daha genç bazı liberaller, demokrasinin azınlıklara siyasi baskı yapacağından endişe duymuştur. Mill ayrıca, "düşünce ve pratikte tek biçimlilik baskısı"nı empoze edebilecek burjuvazi toplumunun potansiyel tiranlığı konusunda uyarıda bulunmuştur. Fakat, bakış açıları ne olursa olsun, Avrupalı ya da İngiliz fark etmeksizin tüm liberaller yönetimi kilit altında tutmaya çalışmıştır, çünkü ancak bu şekilde birey, görünmeyen, gizli yeteneklerini geliştirebilir. Doğal olarak bu model Almanya ve İtalya'dan çok İngiltere'ye uymaktadır; ne kadar doğuya ve güneye giderseniz, bu bölgelerde Sanayi Devrimi'nin daha az etkili olduğunu ve Sanayi Devrimi ne kadar az etkiliyse liberalizmin de sosyal ve bireysel fazilet gerektiren milli birlik dürtüsü ile o kadar fazla bağlantısı olduğunu görürsünüz.

Bireycilik, biyografi ve otobiyografi bolluğu, karakterin Viktorya dönemi romanı, şairlerin vezinsel yaratıcılıkları, aryanın primadonnaya eşlik ettiği operalar, sözleşme yapma hürriyeti, inanç özgürlüğü, hatta "geleneksel" ya da "baskıcı" olacağına "liberal" olan nasyonalizmin ta kendisi gibi, On Dokuzuncu yüzyılın ortalarında hâkim olan kültürün pek çok farklı alanında kendini apaçık gösterir. Liberallerin uluslararası siyaset anlayışı, her bir bağımsız milletin, milli vasıflarına göre aralarında işbölümü yapılarak, genel ekonomik refaha katkıda bulunacağı serbest bir milletler birliği öngörüyordu. Bağımsız milletlerin arasındaki uyuşmazlıklar, bireyler arasında çıkan anlaşmazlıklar gibi kolaylıkla giderilebilirdi.

Liberaller için bireycilik, bilime nazaran daha iyi bir semboldü. Liberallerin çoğu "pozitivist"ti. Fransız sosyolog Auguste Comte'un açıkladığı biçimiyle pozitivizm temel olarak, "teolojik" ve "metafizik" düşünme biçimlerine karşı olmak ve insanlığın biyolojik ve teknik sorunlarına olduğu kadar, toplumsal dertlerine de deva olarak bilimsel yönteme güvenmek anlamına gelir. John Stuart Mill, bilimsel analize inanacak ve dolayısıyla Alman idealizminin ya da a priori yanlısı görüşün bilme melekelerine dair söylediklerini şüpheyle karşılayacak biçimde yetiştirildi. Kariyerinin bir devresinde, aldığı eğitime tepki gösterdiği, gözyaşı döktüğü ve duygularını geliştirdiği doğrudur. Ama zihinsel yaşamındaki bu "kriz"in kendisini hiçbir zaman "analiz pratiğini ve analizin gücünü, bireysel ve sosyal gelişimin temel koşulu olarak düşünmek"ten alıkoymadığını belirtir. Gözlem ve deneyimden bağımsız olan sezgi, kolaylıkla yanlış doktrinlere ve kötü kurumlara yol açabilirdi. *Müsbet Felsefe Dersleri*'nin yazarı olan Auguste Comte'un kanaati de bu yöndeydi.

Tüm liberallerin din karşıtı olduğu söylenemez fakat pozitivist ruh nispeten, metafizik gibi Hıristiyanlığın da altını oyma eğilimindeydi. Pozitivist standartlara göre, -deistlerin İlk Müsebbip olarak adlandırdıkları- Tanrı "bilinemez", yok edilemez ve kanıtlanamazdı.

Almanya tarafından verilen İncil inceleme bursu (İncil'i başka metinlerle karşılaştırarak analiz eden "Karşılaştırmalı Tarihi İnceleme") İncil'i bilimsel analize tabi tutmuş ve İsa'nın yaşamına ilişkin kayıtlarda tümüyle efsanevi ve destansı olan çok sayıda unsur bulunduğu sonucuna varmıştır.

Pozitivistler Hıristiyanlığı ahlaki açıdan da eleştirmiştir. Onlara göre Hıristiyanlık, insanın dikkatini hemcinsinin ihtiyaçlarından çok kendi bencil menfaatlerine ve kişisel kurtuluşuna yönlendirmiştir. Bu yüzden, Hıristiyanlık yerine, Comte'un kullandığı "insanlığın dini" kavramını kullandılar. "Din, ahlaki mükemmeliyet için gerekli şart değildir," diyordu George Eliot arkadaşına yazdığı 1840 tarihli mektupta. 1869'da ise, "halihazırda mevcut olandan daha kâmil bir din, kişisel avuntulara daha az önem vermeli, insanlık için duyulan sorumluluğa ise çok daha derin biçimde hürmet etmelidir," diye yazmıştır. Agnostisizm, bilim ve sosyal hizmet yeni Teslis'ti ve bu çoğu Batılı entelektüelin o zamandan beri sürdürdüğü bir doktrindir.

Son olarak, On Dokuzuncu yüzyıl ortalarında yaşayan liberaller, bireyciliğin ve bilimin, kesinlikle ilerlemeyle sonuçlanacağına inandı.

Londra'daki müthiş Sanayi Sergisi'nin yapıldığı sırada yazan bir Fransız, gözlemlerine dayanarak şu cümleyi not etmiştir:" Bizim yüzyılımıza özgü bir düşünce varsa, o da bana göre, insanlık tarihinin ve geleceğinin temel yasası olarak kabul edilen ilerleme ve gelişme düşüncesidir."[9] On Dokuzuncu yüzyılda, ilerleme düşüncesi, evrim "yasa"sı ile bir bütün halindeydi. Darwin evrimi icat etmedi, sadece 1859 itibariyle, bilim insanları, filozoflar, tarihçiler ve sosyologların üzerinde uzlaştığı ortak kavram için bilimsel kanıt sağladı. Politik ve endüstriyel devrimler çağında, Newton'un ve Linnaeus'un eski statik dünyalarının parçalanışını görmek büyüleyicidir. Statik dünya görüşünün seçkin yaradılış, göklerin ve biyolojik türlerin değişmezliği, mutlak ve sosyal doğrular gibi alametlerinin yerini daha iyi bir şeye doğru evrilen ve değişen bir dünya algısı almaktadır. Böylece, şair hâlâ bilimin "yavaş yavaş" ilerlediğine kahırlansa da, geleceğe baktığında "insan gözünün görebileceği uzaklıkta, dünyanın geleceğini ve bu gelecekte gerçekleşecek tüm mucizeleri" gördü.

IV

1870 sonrasında "Avrupa'nın toplum ruhunda bir değişim" meydana geldi; akılları sonradan başlarına gelen tarihçiler hâlâ, "cahil orduların geceleyin çarpıştık-

9 Javary, *İlerleme Düşüncesi* (Paris, 1851), s. i.

larını" duyabildiklerini zanneder. F. J. Taggart'ın "beklenmedik" olarak adlandırdığı olaylar kısmen de olsa liberallerin laissez-faire inancını sarsan 70'li ve 80'li yıllarda meydana gelen "büyük buhran"; uluslararası ticaretin artması için "amblemlere" başvuran tüzel işletmelerin artması; şu an güçlerinin yarı yarıya bilincinde olan "kitlelerin ayaklanışı"nın örgütlenmeye başlaması; merkez Avrupa'da, birleşmesi liberal demokrasi ile değil, "askeri müdahale" ile gerçekleşmiş yeni bir devletin ortaya çıkması gibi haletiruhiye değişikliklerine karşılık gelmekteydi. Ayrıca Darwinci biyoloji, 1850'lerde yaşayan liberallerin içinde yaşadıklarını düşündükleri dünyadan çok daha farklı bir dünya ortaya atarak değişime katkıda bulunmuştu.

Bu atmosferde, bireycilik kolektivizm, idealizm ise materyalizm karşısında geri plana düşmeye başladı. Herhalde bu dönemin en önemli özelliği, eski liberal uyum varsayımının yavaş yavaş terk edilmesiydi.

Gördüğümüz gibi, liberaller serbest rekabete inandı; aslında inandıkları milletler ve bireyler arasında rekabet sonucu doğacak uyumdu. Ancak, On Dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki kelime dağarcığı, daha mücadeleci bir hayat görüşünü aşılıyordu. Herkesin dilinde "var olma mücadelesi", "en güçlünün hayatta kalması", "sınıf mücadelesi", "bilim ve din arasındaki savaş", "ırklar arasındaki eşitsizlik", "güçlü olma arzusu", "kuvvet" ve "şiddet" gibi kelime ve ifadeler vardı. Bilimin zaferi, çoğunluğun iyimser olmasını sağladı ama sayısı küçümsenemeyecek bir azınlık da dönemi endişe verici buluyordu.

İngiliz filozof T. H. Green, kolektivist düşüncenin liberalizmin kendi evreleri içinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Green, İngiliz liberallerin "Devlet"- "toplumun iyiliği için bağlayıcı güçlere emanet edilen ve bireylerin iradesini çoğunluğun menfaatleri için kontrol eden kolektif ve tüzel özelliklere sahip bir millet" düşüncesinden vazgeçtikleri konusunda Toynbee ile muhtemelen aynı fikirde olurdu. Green, zamanın değiştiğini ve şimdiye kadar olumsuz programlar uygulamış olan liberalizmin eğitim, kamu sağlığı ve özellikle emeğin satılmasında sözleşme yapma özgürlüğünü sağlayacak olumlu bir devlet müdahalesi programı geliştirmesi gerektiğini tartışmıştır. Sosyalizm ve "entegral" milliyetçilik, On Dokuzuncu yüzyıl sonlarında, kolektivist ruhun diğer dışavurumlarıdır. Belki de sosyalist liderlerin çoğunun burjuvazi kökenli olduğunu belirtmek gerekiyor. Bazı burjuvalar sınıflarının kaderine duydukları inançlarını kaybetmişti ve kapitalist girişimlerin ahlaki boyutu ile ilgili şüpheleri vardı. "Entegral" milliyetçilik tüm milletlere nüfuz etmiş ve 1914'te sosyalizm karşısında zafer kazanmıştı. Bu, Fransa-Prusya Savaşı'nı takip eden çağda büyük milletler arasındaki rekabetin bir sonucuydu ve Almanya'da Treitschke, Fransa'da Maurice Barres, İngiltere'de Kipling'in de söylediği gibi ırksal "bütünlüğü", "realist" ve emperyalist dış politika anlayışını ve iç meselelerde devletin güçlü olması gerekliliğini vurguluyordu.

Carlton Hayes, bu dönemi "materyalizm jenerasyonu" şeklinde adlandırmaktadır. Nereden bakarsanız bakın, bilime popülerlik kazandıranlardan "monistik" Alman

felsefesi ekolüne, Marx'ın diyalektik materyalizminden "realist" edebiyat ekolüne kadar, materyalizmin her zaman etkin olduğunu görürsünüz. Darwin, evrim mekanizması olarak "doğal seleksiyonu" ortaya attığında, farkında olmadan materyalizme hizmet etmişti. Bilimadamı Helmholtz, 1869'da şöyle demişti: "Darwin'in teorisi, aslında yeni bir yaratıcı düşünce içermektedir. Çünkü bu teori, herhangi bir zekâ müdahalesi gerektirmeksizin, anlaşılmaz bir kurala göre işleyen bir doğa kanununun organizmalardaki yapının uyumluluğu ile nasıl sonuçlanabileceğini göstermektedir." Pek çok kişiye göre, doğal seleksiyon aklı, iradeyi ve bütün bir evren modelini yok sayıyordu. Bu teoride, türlerin hayatta kalması açıkça rastlantıların varyasyonlarına ve çevreye bağlıydı. Doğa, umarsız şekilde savurgandı ve birinin hayatta kalmasını istediğinde binlercesini yok etmeyi göze alabiliyordu. İradesi dışındaki güçler tarafından konumlandırıldığı ve sınırlandırıldığı için insanın kaderinin efendisi olamayacağına dair kuşku, pek çok kişinin aklına gelmiştir. Peki, bu kuşku, insanın özgürlük arzusunu köreltmiş olabilir mi? Durum ne olursa olsun, bu kuşku insanların, yaşadığı düşüşten sonra tam anlamıyla toparlanamamış olan dine inanma isteğini köreltmiştir.

Bu "inançsız yarı yüzyılda" büyüyen George Bernard Shaw, materyalist dünya görüşünün, çoğunluk üzerinde doğrudan doğruya kasvetli bir etki yaratmadığına işaret etmektedir. Shaw, "Darwin'in, menfaati olan herkesi memnun edecek bir şans elde ettiğini" söylemektedir. İnsancılara göre doğal seleksiyon kötülüğün, kapitalistlerin, sosyalistlerin ve militaristlerin çözümü olmuştur. Aynı zamanda On Dokuzuncu yüzyıl, şaşkın ve ümitsiz bir insan kalabalığının oluşmasına sebep olmuştur. Zola ve Goncourt kardeşler gibi neo-realistler, sadece "sefaleti", hararet ve böceklerle dolu tropikal bölgeleri, yoksulluk ve suçla kirlenmiş şehirleri görebilmişlerdi. Zola ve Hardy, kalıtım ve çevrenin insan hayatındaki belirleyici etkisinden dolayı karamsarlık duyuyordu. Mallarme, Rimbaud, Valery gibi erken dönem sembolistler, bilim ve materyalizm tarafından yönetilen karanlık dünyadan, kendi güzelliklerini yaratabilecekleri mavi bir dünyaya kaçmıştı. 1893'te Max Nordau, Avrupa'nın ahlaki yapısının "yozlaşması" konusunda sonraki yüzyılda herkesin aşina olacağı bir kitap yazmıştı. Kuşkusuz, 1897'de burjuvazi dünyasının hâlâ büyük beklentileri vardı. Fakat pek çok kişi "yıkımla kasvetli hale gelen, güç karşısında dirençsiz olan, değer verdiğimiz umutlarımızı ve en kutsal inançlarımızı yok eden, yüce hayatımızı gereksiz bir yalnızlığa mahkûm eden" bir tufanın giderek yaklaştığını gözlemlemiş olan ve yirmi yıl öncesinde bilimin Tanrı'yı terk ettiğine inanan George Romanes gibi hissetmiş olmalı.[10]

Franklin Van Baumer, *Main Currents of Western Thought*.

10 *Tarafsız Bir Teizm İncelemesi* (Londra, 1878), s. 51.

I
ROMANTİZM

Romantizm, kesin bir tanımı yapılamayacak kadar karmaşık, hatta amorf, değişime açık ve genellikle akılcılık, bireycilik, maddecilik, dinsel kayıtsızlık ve tarihi küçümsemek gibi gerçek veya gerçek olduğu sanılan Aydınlanma ilkelerine karşı bir reaksiyon olarak tezahür eder. Oysa bir dizi entelektüel önermeden ziyade, duygusal bir durum, bir ruh halidir. Nitekim aşağıda sunulan metinler, bu ruh hallerini sergilemektedir. Romantik hareket paralelinde dikkate değer biçimde gelişen dini uyanış, ifadesini Katolikliği "romantize" eden Fransız yazar Chateaubriand ile Alman Protestanlığını canlandıran ilahiyatçı Schleiermacher'ın yazılarında bulur. Öte yandan, romantizmin insanoğlunu akıl almaz derinliğe, sonsuz arzulara sahip bir varlık olarak kabul ettiğine, Goethe'nin *Faust* adlı eserinde kentsel yaşam ve şatafatlı salonlardan çıkıp doğayla panteistik[11] bir duygudaşlık kurduğuna, İngiliz şair Wordsworth ile Amerikan denemeci Emerson'ın eserlerinde tarihi "Dünya Ruhu"nun gözler önüne serilişi olarak algılayışına, Hegel'in *Tarih Felsefesi* adlı eserinde şahit oluruz. Romantik siyasal düşünce, her şeyden önce Aydınlanma'nın akılcı bireyciliği ve burjuva sınıfı menfaatlerine tepkidir. Bu tepki zaman zaman Orta Çağ'ın idealize edilmesine dönüktür -ki, Novalis'in "Hıristiyanlık ya da Avrupa" *denemesinde ifade bulur- ama Shelly'nin "*İngiltere'nin İşçilerine Şarkı"[12] şiirinde dile geldiği üzere, temelde mevcut siyasal ve sosyal baskıya tutkulu bir protestoya öncülük eder. Bu eserlerin ortak yönü, yazarlarının Aydınlanmacı muhaliflerinin kayıtsızlığını, soyutluğunu ve faydacılığını kınadıklarına işaret etmesidir. Romantizm asla sistematik bir karşı tez inşa etmeyi amaçlamamıştır, zira sistem fikri onun ruhuna aykırıdır; Aydınlanma'nın önerdiklerine karşın, içinde renk, samimiyet ve maneviyat barındıran bir dünyayı hedefler.

11 Panteizm ya da tümtanrıcılık (doğatanrıcılık, kamutanrıcılık) evrenin bütününü Tanrı olarak kabul eden felsefi görüştür. (ç.n.)
12 Shelly, "Song to the Men of England."

A. ŞÜPHECİ AYDINLAR NEZDİNDE HIRİSTİYANLIK NASIL SAVUNULACAK?

Francois Rene, nam-ı diğer Vicomte[13] de Chateaubriand (1768-1848), Fransız Romantik hareketinin önde gelen yazarlarındandır. Aristokrat kökenli olduğu için Fransız Devrimi'ne doğal olarak karşıdır; nitekim, karşı devrim ordularında savaşır ve İngiltere'ye kaçar. İngiltere'de, Aydınlanmanın dini inkâr etmesinin Fransız Devrimi'nin başlıca nedenlerinden biri olduğu kanısına vararak, dini ikirciкliğini terk eder ve kendini Voltaire'in ruhuyla mücadeleye adar. *Anılar*'ında özgür düşünce deneyiminden sonra, annesinin dinine dönüş sürecini anlatır. Ancak, eğitimli argümanın hicvin karşısında aciz kaldığını gördüğü için, okurlarının sağ duyusundan ziyade hayal gücüne hitap etmeyi kararlaştırır, *Hıristiyanlığın Dehası [Génie du christianisme]*) adlı eserini böyle tasarlar. Eserin büyük başarısı, Kilise'den dilediği 'Romantik özür' ün popülerliğinin kanıtıdır adeta. Öte yandan, söz konusu kitabının yayın garantisini 1802'de, yani Napolyon'un Katolik Kilisesi ile Fransız devleti arasında uzlaşma tesis etmesinden hemen önce almış olması da büyük bir şanstır. Birçok okur, eseri Concordato için uydurulmuş bir kılıfın yarı resmi beyanı olarak değerlendirmiş, Napolyon da Chateaubriand'a hükümette çeşitli pozisyonlar önermek suretiyle bu izlenimi güçlendirmiştir. Ne var ki, Chateaubriand'ın bağımsız ruhunun İmparator'un despotluğuna razı gelmediği, Burbonların ateşli bir savunucusu olduğu da bir gerçektir. Aşağıda, *Hıristiyanlığın Dehası* adlı eserinden iki bölüm bulacaksınız.

1. Hıristiyanlığın Dehası*

François de Chateaubriand

Voltaire'in Kibiri

(…) Kilise (Bossuet döneminde kazanılan) zaferinin tadını çıkarırken, Voltaire, Jülyen'in zulmünü tekrarladı. İmansızlığı kaprisli insanlar arasında moda haline getirmek gibi bir sanat sahibiydi. Bu insafsız ittifak kendini beğenmişliğin (kibrin) her türüne açıktı. Nitekim din, broşürlerden büyük boy kitaplara, nükteli şiirlerden sofizme kadar her türlü silahın kullanıldığı bir saldırıya maruz kaldı. Dini bir kitap ortaya çıkar çıkmaz yazarı alaya alınırken, Voltaire'in arkadaşlarıyla birlikte gülüp geçtiği eserler göklere çıkarılmaktaydı. (…) Bu yıkıcı tutum Fransa'nın her yanına yayıldı ve öncelikle de birer zevksizlik timsali, hizip odağı olan taşra akademilerince benimsendi.

13 Vikont: Bir asalet unvanı. (ç.n.)

Filozoflar kadar modaya düşkün kadınlar da imansızlık üzerine ders verir oldu ve Hıristiyanlığın barbar bir sistemden farkı olmadığı sonucuna vararak, özgürlüğün gelişmesi, bilginin yücelmesi, sanatın ilerlemesi ve yaşamın genel olarak rahat bulması için bir an önce çökmesi gerektiğine karar verdiler.[14]

İncil öğretisine duyulan bu isteksizliğin bizleri büyük bir boşluğa sürüklemiş olması bir yana, bu durum antik çağ mucizelerinin atfedildiği Yunan ve Roma mitolojisine yapmacık bir geri dönüşe yol açtı. Halk, insanları birer ahlaksızlık abidesine ya da vahşi hayvana dönüştüren bu tapınmadan ne pişman oldu, ne de utandı. XIV. Louis döneminde dindarlığı ve mükemmel eserleriyle temayüz etmiş olan yazarlar aşağılandı. Doğrudan karşı koymaya cesaret edilmese de dolaylı yollardan saldıranlar çoktu. Onlara göre, bu yazarlar *kalben* inançsızdı ve zaten *bizim zamanımızda* yaşasalardı daha kişilikli olurlardı. Her yazar, "Diderot ve d'Alembert'in bu muhteşem çağında" doğduğuna şükretmeliydi, çünkü insan aklının tüm başarıları, o çağda bilimlerin Babil'i *Encyclopedie'de* alfabetik düzende sıralanmıştı.

Zekâsı ve irfanıyla sivrilenler, bu durumu denetim altına almaya beyhude uğraştı. Sesleri kalabalığın gürültüsünde kaybolup gidiyor, kazandıkları zaferler Fransa'da kamuoyunu yöneten, dolayısıyla etki altına alınması gereken insanlar tarafından duyulmaz oluyordu.

Böylece, Jülyen hükümdarlığı boyunca sofistlere zafer kazandıran kader, zamanımızda onları galip kıldı. Hıristiyanlığı savunanlar kendilerini daha önce de başarısızlığa uğratan bir hataya düşüp sorunun artık şu ya da bu ilkeleri tartışmak olmadığını, çünkü bu ilkelerin temellendiği dayanakların muhalifleri tarafından reddedildiğini algılayamadılar. Ve Hazreti İsa'nın misyonundan başlayıp aşağıdan yukarıya kadar, bir sonuçtan diğerine giderek, inancın gerçeklerini sağlam temeller üzerine oturttular. Ne var ki, bu akıl yürütme tarzı -ki, altyapıya kimsenin itiraz etmediği On Yedinci yüzyıla gayet uygun düşebilirdi- bir işe yaramadı, çünkü sonuçtan sebebe yükselmek, *Hıristiyan dini mükemmeldir, çünkü Tanrı'dan gelir*'i değil, *mükemmel olduğu için Tanrı'dan gelmektedir*'i kanıtlamak lazımdı.

Benzer bir biçimde, ikinci bir hata yaparak sofistlerin, ki sürekli hata yaptıkları için ikna edilemez insanlardır, ciddiyet arz eden yalanlamalarını önemsediler. Sofistlerin hakikatin peşinde koşuyormuş gibi yapıp asla ciddi olmadıklarını, kendilerinden başka kimseye değer vermediklerini, kendi sistemlerine bile sadece çıkardığı gürültünün hatırı için bağlı olduklarını, hatta ilk kamuoyu reaksiyonunda sistemi terk etmeye hazır oldukları gerçeğini gözden kaçırdılar.

---

14 Bu pasajı Diderot'un *Bir Filozofun Bir Krala Söylevi* ile karşılaştırınız (sf.710).

Bunlar dile getirilmediği için bir hayli zaman harcandı, emekler boşa gitti. Oysa amaç, sofistleri değil, onların yoldan çıkardığı kişileri dinle uzlaştırmak olmalıydı. Bu insanlar, Hıristiyanlığın barbarlık ürünü, sanatın ve bilimin, mantığın ve gelişmenin düşmanı olduğu, tek amacının kan dökmeyi teşvik etmek, insanoğlunu köle yapmak, mutsuz etmek ve insan aklının gelişimini frenlemek olan bir din olduğu söylenerek ayartılıyorlardı.

Oysa, bunun tam tersini yapmak, Hıristiyan dininin var olan tüm dinlerin en insancısı, özgürlüğe, sanata ve bilime en elverişlisi olanı, modern dünyanın tarımdan soyut bilimlere -acz içinde olanlara hizmet eden hastanelerden Michelangelo tarafından yüceltilen ve Raphael tarafından bezenen tapınaklara kadar- her gelişmeyi bu dine borçlu olduğunun kanıtlanması gerekiyordu. Hiçbir şeyin onun ahlakından daha kutsal, hiçbir şeyin onun ilkeleri, doktrinleri ve ibadetlerinden daha hoş ve yüce olmadığını, onun dehayı teşvik ettiğini, erdemli arzular geliştirdiğini, fikirlere enerji kattığını, yazarlara soylu imgeler, sanatçılara mükemmel modeller sunduğunu, Newton ve Bossuet'a, Pascal ve Racine'e inanmakta utanılacak bir şey olmadığını kanıtlamak gerekliydi. Kısacası, hayal gücünü ve tüm duyguları, karşı çıktıkları o dine hizmete yönlendirmek gerekirdi.

Okur, çalışmamızın amacı hakkında, belki şimdi net bir görüş sahibi olabilir. Özrü kalmadı, belki de artık işe yaramayacak. Bundan böyle kim oturup da ilahiyata dair bir şeyler okur? Olsa olsa birkaç iman sahibi Hıristiyan! Dini insani bir bakış açısıyla değerlendirmek tehlikeli olmaz mı diye düşünenler olabilir. Neden? Bizim dinimiz ışıktan kaçar mı? Onun kutsal özünün en güçlü kanıtlarından biri, aklın/mantığın en bütünlüklü sınavına bile katlanabileceği gerçeğidir şüphesiz. Gerçekdışı oldukları tespit edilmesin diye kutsal sırların üstünü örtmekle suçlanmamıza gönlünüz razı olabilir mi? Hıristiyanlık sırf daha güzel göründüğü için gerçekdışı olabilir mi? Vesveseyi bırakalım ve aşırılık var diye dini yok olmaya terk etmeyelim. "Soru sorma, inan," diyebileceğimiz zamanlarda yaşamıyoruz artık. İnsanlar ürkek sessizliğimize, yani bize rağmen *sorgulayacak*, inananların sayıca azalması kâfirlerin zaferi olacaktır.

Dünyanın Hıristiyanlığa karşı her gün öne sürülen abeslik, adilik ve kötülük suçlamalarının giderilebileceğini bilmesinin vaktidir. Dinin düşünceyi yozlaştırmak yerine, ruhun yücelmesini teşvik ettiğini ve hayal gücünü, Homer ve Virgilius'un tanrıları kadar büyülemeye muktedir olduğunu göstermenin zamanıdır. Bizim argümanlarımız, en azından tüm dünyada anlaşılabilir olma, gücü ve ağırlığı itibariyle sağduyudan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymama avantajına sahiptir. Yazarlar, okurun anlayacağı dilde yazma konusunda epeyce ihmalkâr davranıyorlar. Âlim ile âlim, şair ile şair olmak gerekir. Yüce

Tanrı kaybolmuş kullarını çiçekli patikada yol almaktan men etmez, ta ki bir kez daha ona yönelmiş olalım. Yolunu kaybetmiş bir koyunun ağıla dönmesi için sarp dağları aşması, engebeli yolları aşındırması gerekmez.

Hıristiyanlığın bu şekilde değerlendirilmesinin, yetersiz veya yanlış bilgiden kaynaklandığını düşünüyoruz. Eskiye dair anılar, ki dünyanın yaratılışına kadar gider, görkemli, anlatılamayacak kadar gizemli, tapılası ve ilginçtir. Ahlakı semavi, seremonisi zengin ve çekicidir, her türlü güzelliklerle doludur (...) Her şey bizim amacımıza hizmet etmektedir: Atalarımızın gelenekleri, geçmiş zamanların tasvirleri, şiir ve hatta aşkın kendisi! Biz beşikten gülümseme, kabirden gözyaşı istedik. (...) Biz kâfirin kalbini etkilemek için her şeyi yapar, ancak kendimizi dinin taştan canlı su çıkaran mucizevi asasına sahipmişiz gibi methetmeye cüret etmeyiz.

Sırlar Üzerine

Hayatta güzel, memnun edici ya da ihtişamlı diye bir şey yoktur, ancak daha çok ya da daha az gizemli olan vardır. En müthiş duygular açıklanması zor etkiler bırakanlardır. (...)

Gizemlilik açısından baktığımızda ilk olarak Hıristiyan dininin antik dönemdeki dinlere göre daha avantajlı olduğunu düşünürüz. Antik dönem dinlerindeki sırların insanla bir ilgisi yoktu ve bu sırlar en fazla filozofların düşüncelerine yansımış ve/veya şairlerin şiirlerine konu olmuştu. Aksine, bizim sırlarımız doğrudan kalplerle konuşur ve varlığımızın muammasını kavrar. Buradaki mesele, sayıların faydasız bir şekilde düzenlenmesi ile değil, insan ırkının kurtuluşu ve mutluluğuyla ilgilidir. İnsanın cahilliğini ve zaafları olduğunu ispatlayan günlük deneyimlerine rağmen İsa'nın gizemlerini inkâr etmesi mümkün müdür? Bunlar ancak biçarelerin gizemleri olabilir.

İster Tanrı bağlamında düşünelim, ister daha önce Doğu'da yaygın olduğu gibi bu dogmanın kalıntıları inceleyelim, Hıristiyanlığın ilk gizemi olan Teslis, felsefi çalışmalar için muazzam bir alan oluşturmaktadır. Kavrayamadığımız her şeyi reddetmek acınası bir düşünce yöntemidir.

Tanrı ve Doğa Üzerine

Elbette bir Tanrı var. Vadideki bitkiler ve dağdaki sedir ağaçları O'nun adını zikreder, böcekler O'na övgüler mırıldanır, filler doğan günle beraber O'nu selamlar, kuşlar yaprakların arasında O'na tapar, şimşek O'nun gücünün göstergesidir ve okyanuslar O'nun ihtişamını haykırır. Sadece insan, "Tanrı yoktur," demiştir.

Peki insan zorluk çektiğinde gözünü hiç cennete dikmedi mi? Varlıkta, zenginliğinin sebebi olarak yeryüzünü görmedi mi? Doğanın mucizelerini doğa kendinden uzak olduğu için mi anlayamadı? Ya da bu mucizeleri tesadüfi sebeplerin sonucu olarak mı görüyor? Fakat nasıl olur da işlenmemiş ve katı nesneler, kaderin zoruyla kendilerini bu kadar mükemmel bir düzene göre ayarlayabilmektedir?

İnsanın Tanrı'nın yansıttığı ide ve yine O'nun tasavvurunun ortaya koyduğu evren olduğu söylenebilir. Doğanın güzelliğinin ilahi aklın bir ispatı olduğunu kabul edenler, mucizelerin alanını genişleten bir doğruya işaret etmiş olmalılar. Bu böyledir: Hareket ve durağanlık, karanlık ve aydınlık, mevsimler, dünyadaki sistemlere çeşitlilik getiren ilahi bedenlerin devrimleri sadece görünüşte birbirinin yerine geçer ama aslında daimidirler. Bizim görüş açımızdan bakıldığında giderek silinen bir manzara, başka insanlar için parlak renklerle bezenmiş bir görüntü oluşturabilir fakat değişen şey görüntü değil, izleyicidir. Tanrı yarattıklarında mutlak süreci ve aşamalı süreci birleştirir. Mutlak süreç ilk olarak zamanda, ikinci olarak mekânda kendini gösterir. Mutlak süreçte dünya güzellikleri tek, sonsuz ve daimidir. Aşamalı süreçte ise harikalar birden çok, sınırlı ve aralıklarla yenilenen türdendir. Mutlak süreç yoksa yaradılışta bir ihtişam, aşamalı süreç yoksa sıkıcı bir tekdüzelikten öte hiçbir şey olmazdı.

Bu noktada, zaman bizlere yeni ve başka bir açıdan görünür; onun en küçük parçası bile, her şeyi algılayan ve böceğin ölümünden dünyanın oluşumuna kadar her şey de kendini gösteren bir bütündür. Zamanın içindeki her bir dakika küçük bir sonsuzluktur. Öyleyse doğadaki en güzel olayları aynı anda zihninizde birleştirin: Bir günün tüm saatlerini ve yılın tüm mevsimlerini, bir ilkbahar ve sonbahar sabahını, yıldızlarla bezenmiş ya da bulutlarla kaplanmış bir geceyi, çiçeklerle süslenmiş ovaları, karla kaplı ormanları, altın rengindeki mahsullerin parladığı tarlaları gözünüzde canlandırdığınızda evrenin görünümü hakkında bir fikir edinmiş olacaksınız. Siz batı yakadan güneşin batışını hayranlıkla izlerken, bir başkası Aurora bölgelerinde doğuşunu seyretmektedir. Hangi akıl almaz büyü, gecenin karanlık kollarında dinlenmek için yatağına çekilen, kızgın ve yorgun gibi görünen şu yaşlı bilgeyi ve aynı zamanda şafak vaktinin gri perdelerinin arasından parlayan, damlalarla yıkanarak uyanan bu genç küreyi yaratabilir? Güneş günün her anında yükselir, zirveye ulaşır ve batar. Ya da gerçek bir gündoğumu, Ay veya günbatımı olmadığı halde duyularımız bizi aldatır. Bütün, gün küresinin bir defada ve aynı anda tek bir maddeden üç tür ışık yaydığı sabit bir noktaya indirgenir. Bu üçlü ihtişam herhalde doğadaki en güzel olaydır, çünkü bir yandan Tanrı'nın daimi saltanatını ve her yerde olduğu fikrini

verirken, diğer yandan da Tanrı'nın aziz Teslisi'nin en çarpıcı simgelerinden birini sergilemektedir.

(...) Ben hiçbir şeyim; sadece basit ve yalnız bir gezginim ve onları anlamasam da sık sık bilim insanların Tanrı üzerine konuştuklarını duymuşumdur. Devamlı surette, bu bilinmeyen Varlığın kendisini, insan kalbine doğadaki görkemli olaylarla ispatladığını söylerim. Bir akşam, Virginia sahillerini yıkayan güzel sulara ulaştıktan sonra, derin bir sessizlik oldu. Gemiler yelkenlerini indirmişlerdi. Mürettebatı dua etmeye davet eden zili duyduğumda irkildim. Seferde olan bu dostlarımla beraber yakarabilmek için hızlandım. Gemideki görevliler yolcularla beraber güvertenin bir ucundaydı ve elinde bir kitapla görevlilerin ve yolcuların biraz önünde dikilen bir papaz vardı. Denizciler dağınık bir şekilde geminin kenarında duruyordu. Hepimiz ayaktaydık ve yüzlerimiz geminin baş kısmına, yani batıya dönmüştü.

Dalgaların ötesinde batmak üzere olan solar küre, geminin halatları arasından, sonsuz boşluğun ortasında görülüyor ve geminin hareketliliğinden dolayı her an düzlemini değiştiriyormuş gibi gözüküyordu. Birkaç bulut, ayın yavaşça yükseldiği doğu yakasında dağınık bir şekilde geziniyordu. Gökyüzündeki diğer her şey sakindi. Ancak kuzeye doğru, gecenin ve gündüzün renklerinden oluşan, içinde prizmadaki tüm renklerin olduğu görkemli bir üçgeni andıran bir hortum, gökkubbenin dayandığı kristal bir kolon gibi denizden yükselivermişti.

Bu görüntüden Tanrı'nın güzelliğini algılayamayacak kişi gerçekten merhamet edilmesi gereken birisi olurdu. Dostlarım kafalarından gemici şapkalarını çıkararak kısık sesle, denizlerin koruyucu azizesi Meryem Ana'ya sade bir ilahi söyledi ve kendime rağmen benim bile gözlerimden yaşlar aktı. Okyanusun ortasında kuru bir tahta üzerinde dalgaların arkasındaki gün batımını seyreden bu adamların ettiği dua o kadar etkileyiciydi ki! Zavallı bir denizcinin Kederin Annesi Meryem'e olan yakarışı nasıl da dokunaklıydı! Sonsuzluğun huzurunda önemsiz olduğumuzun farkında olmak, sessiz dalgaların ötesinde yankılanan ilahilerimiz, tehlikeleriyle beraber yaklaşan gece, bu kadar mucize arasında kendisi bir mucize olan gemimiz, huşu ve hayranlıkla dolmuş dindar bir mürettebat, dua eden muhterem peder; bir eliyle güneşi batıda tutan, diğer eliyle doğuda ayı yükselten, yarattıklarının zayıf sesine sonsuzluk içerisinde kulak kabartan ve denizin derinliklerinden bize doğru uzanan Tanrı - tüm bunlar hiçbir sanat dalının tasvir edemeyeceği ve hiçbir insanın kolaylıkla yaşayamayacağı bir görüntü oluşturdu.

Hıristiyanlık: Bir Tutku

Drama ve epik şiirde tutku temasının sıkça kullanılmasından memnun olmayan Hıristiyanlık dini aslında kendi içinde coşkuyu, heyecanı, özlemi, sevinçleri, gözyaşlarını, toplum ve yalnızlık aşkını barındıran bir tutku türüdür. Bildiğimiz gibi bu, çağımızın fanatizm olarak adlandırılan bir ürünüdür. Buna, bir filozofun ağzından çıktığında daha çarpıcı olan Rousseau'nun kelimeleriyle yanıt verebiliriz: "Cani ve bir o kadar zalim olsa da fanatizm insan kalbini güçlendiren, ölümden korkmamasını sağlayan, insana olağanüstü bir enerji veren ve sadece en yüce faziletlere sahip olmak için akıllıca yönlendirilmesi gereken büyük ve güçlü bir tutkudur. Buna karşın, dinsizlik, felsefi ruh ve mantık genelde hayata olan bağlılığı güçlendirir, ruhun önemsizliğini vurgular ve kırılgan hale getirir; tüm tutkuları özel ilgi alanına ve kişinin umutsuz olduğu duruma indirger ve bu şekilde toplumun gerçek dayanaklarını sessizce ortadan kaldırır. Özel ilgilerin birleştiği noktalar bu kadar az olduğu için birbirlerine karşı çıkacak kadar denk olmayacaklardır."

Gotik Kiliseler

Bu inançsız çağda, şairlerin ve romancıların, atalarımızın üslubuna doğal bir dönüş yaparak, kurgularında zindanlardan, hayaletlerden, kalelerden ve Gotik kiliselerden bahsettiğini söylemek bile oldukça tuhaf geliyor. Bunda, din ve ülke tarihimizle ilgili anıların etkisi büyüktür. İnsanlar eski kıyafetlerini atabilir ama milletler eski geleneklerini öylece bir kenara fırlatamazlar. Geleneklerden bazıları terk edilmiş olabilir. Ancak, yenilerinin eklenmesiyle tuhaf bir karışım oluşturacak bir kısım gelenek mutlaka muhafaza edilecektir.

St. Louis ve Kraliçe Blanche'nin iyi insanlarını bir araya getirmek maksadıyla ve metafiziksel bir tanrıya tapmaları için tarihin en zarif ve aydınlık Yunan tapınaklarını inşa etmiş olsanız da bunu boşu boşuna yapmış olurdunuz; çünkü bu kişiler hâlâ yosun tutmuş, atalarının külleri ve ölü nesillerle dolu Notre Dames Rheims ve muhterem Paris katedrallerine özlem duyacaktır. Ayrıca, doğduklarında götürüldükleri kutsal pınarlardan söz etmemek için kalabalıkta başında diz çökmeyi istedikleri Montmorencyler gibi kahramanların mezarlarını görmek isteyeceklerdir. Bunun nedeni, bu özelliklerin onların tarzlarıyla iç içe geçmiş olması ve bir anıtın yıllanmış olsa da kemerli kubbesinde uzun tarihi geçmişi belirtilmediği sürece kutsal sayılmamasıdır. Bu sebepten ötürü, yapımına tanıklık ettiğimiz, kubbeleri ve yankıları gözümüzün önünde oluşturulmuş bir tapınakta büyüleyici bir duruma rast-

lanamaz. Tanrı sonsuz bir kanundur, Tanrı'nın kökeni ve Tanrı'ya yapılan ibadetle ilgili olan her şey zamanla sarılmalıdır.

Bir Gotik kiliseye girdiğinizde, sizde hayranlık hissinin ve müphem bir ilahi duygunun uyanmaması imkânsızdır. Gotik bir kilisede, tarikat üyelerinin manastırlarının olduğu ormanlarda meditasyon yaptıktan sonra, gecenin sakinliği ve sessizliğinin ortasında adak taşı önünde secdeye yatıp Tanrı'ya ilahiler söylemek için bir araya geldikleri zamanlara gidersiniz. Eski Fransa bunların hepsine yeniden hayat vermiş gibi görünüyor; şimdiki halinden çok daha farklı bir millette tüm o eşsiz kıyafetlere bakar, devrimleri, sonuçlarını ve yarattığı sanatı hatırlarsınız. Hatırladığınız zamanlar ne kadar eskiyse sizde bıraktığı etki o kadar büyüktür ve insanlığın hiçliği ve hayatın hızlı akışıyla ilgili düşüncelerle sonuçlanan daha fazla fikir ilham ederler. (…)

(…) Gotik bir kilisedeki her şey size ormandaki labirentleri anımsatır; her şey sizde dini, gizemli ve ilahi bir huşu duygusu uyandırır.

Yapının girişinde, bahçedeki karaağaç ve porsuk ağaçlarının boylarını aşan ve masmavi gökyüzünde resmedilmeye değer bir görüntü yaratan muazzam büyüklükte iki tane kule yükselir. Bazen kulelerin ikiz tepeleri günün ilk ışıklarıyla aydınlanır, günün diğer saatlerinde bulutlarla taçlandırılmış gibi ya da sisli bir havada daha uzunmuş gibi görünürler. Kuşlar bile kuleleri görünce yanılırlar; onları ormandaki ağaçlardan sanarak üstünde uçar ve tepelerine konarlar. Fakat kulelerin tepesinden karmaşık sesler yükselir ve korkmuş kuşları oradan uzaklaştırır. Bu yapıyı ormanda kurmaktan pek de hoşnut olmayan Hıristiyan mimar, ormandaki sesleri devam ettirmeye istekli olduğundan bazı araçlar ve zillerle Gotik tapınağa ormanın derinliklerinde yankılanan rüzgâr ve fırtına etkisini eklemiştir. Bu dini seslerle büyülenen geçmiş çağlardaki insanlar, taşların ortasında bu kutsal sesleri çıkarmaya çalışmış ve bu sesler uçsuz bucaksız katedralin her köşesinden duyulmuştur. Tapınakta sesler eski Sibyl mağarası gibi tekrar tekrar akseder; üzerinde yürüdüğünüz mezarlardaki ölüler derin bir sessizlikteyken yüksek sesli ziller kafanızın üstünde sallanır.

Harabeler Üzerine

Bir gün Luksembourg Sarayı'nın arka taraflarında yürürken kazara Fontanes'in övgüler yağdırdığı Kartusyan Manastırı'na rastladık. Manastırdaki kilisenin çatısı içeriye doğru yıkılmış, pencerelerin çerçeveleri düşmüş ve kapı girişleri dik tahtalarla kapatılmıştı. Manastırdaki diğer binalardan eser yoktu, hepsi yıkılıp gitmişti. Sağda solda parçalanmış bir şekilde duran

siyah mermerden yapılmış mezar taşları arasında uzun süre gezindik. Bu taşlardan bazıları ufalanmıştı, bazılarının üzerinde ise hâlâ kimi yazıtların kalıntıları vardı. Manastırın iç kesimlerine doğru ilerledik ve orada otların ve çöplerin arasında iki tane yabani erik ağacının büyüdüğünü gördük. Duvarlarda Aziz Bruno'nun hayatındaki olayları anlatan yarısı silinmiş tasvirler görülüyordu. Kilisenin bir köşesinde bir skala vardı ve manastırda daha önce ölülerin anısına söylenen huzur ilahileri yerine mezar taşlarının kıyımında kullanılmış aletlerin gıcırtılarını duyuyorduk.

Bu yerde bizim hissettiklerimizi ve düşündüklerimizi herhangi bir okuyucu da aynı şekilde hissedebilir ve düşünebilir. Yüreğimiz burkularak bu mekândan ayrıldık ve nereye gittiğimizi bilmeden yakınlardaki bir mahalleye doğru ilerledik. Karanlık çökmüştü. Issız bir sokakta iki muazzam duvar arasından geçerken bir anda civardaki bir kiliseden gelen bir çalgı sesi ve zafer ilahisinin (*Laudate Dominum omnes gentes*) sözlerini duyduk. Bu dini ezgilerin bizleri nasıl heyecanlandırdığı anlatmak mümkün değil. Sanki göklerden bize, "Ey inancı az olanlar! Neden umutsuzlar gibi inlersiniz? İnsanlar gibi fikir değiştirebileceğimi ve cezalandırmak için sizi terk ettiğimi mi düşünüyorsunuz? Emirlerime kusur bulmak yerine, onları gömdüğüm yığınlar altında bile benim rahmetli kudretime övgüler yağdıran inançlı kullarımı örnek alınız," dendiğini duyar gibi olduk.

Tam papaz takdis duasını okurken biz kiliseye girdik. Yaşlı adamlar, fakir kadınlar ve çocuklar yere çökmüş oturuyordu. Onların arasına girip biz de diz çöktük. Gözlerimizden yaşlar akmaya başladı ve yüreğimizin derinliklerinden şunları söyledik: "Tanrım, eğer mabedinin terk edilmişliğine söylenmişsek lütfen bizi affet, kendini bilmez düşüncelerimizi bağışla! İnsan soyu çürümüş halde, günah ve ölümün pençesindedir. İnsanın isteksiz sevgisi, tereddütlü inancı, kısıtlı olarak verdiği sadakalar, noksan duyuları, kifayetsiz düşünceleri, kırık kalbi, kısacası, insanla ilgili olan her şey bir hüsrandan ibarettir!"

* Chateaubriand, *The Genius of Christianity*, C.I.White, Baltimore, J. Murphy 1856.

*2. Dine Dair**

Friedrich Schleiermacher

Friedrich Schleiermacher (1768-1834), Alman romantizminin, liberal Protestan düşünce üzerinde güçlü etkisi olan bir ilahiyatçıdır. Uzun yıllar Berlin'deki Trinity Kilisesi'nde vaizlik ve üniversitede ilahiyat hocalığı yapmıştır. Dindarlığı, derin tarih

bilgisi ve mantıklı konuşma üslubuyla romantikler için ideal bir din müfessiri olmuştur. 1799'da yayımlanan *Din Üzerine Konuşmalar [Über die Religion]*, dinle dalga geçenlere veya şüphecilere değil, kültürlü din karşıtlarına hitap eder. Bu insanlar romantik şiir ve felsefeyle o kadar doludurlar ki, dini açıkça inkâr etmezler ama hafife alırlar. Schleiermacher, Hıristiyanlığı işte bu insanlar için anlaşılabilir ve cazip kılmak üzere, savunucularının (apolojistlerinin) geleneksel olarak kullandıkları kuru ve rasyonel argümanlardan ziyade, Tanrı'ya ulaşmak için daha zengin ve tatminkâr yollar önerir.

İnsanın yüzyılların bilgeliğiyle dolu ve avamın üstüne çıkabilmiş bir sınıftan[15], bu sınıfın tamamen yok saydığı bir konuya ilgi göstermesini talep etmesi beklenmedik, gayet cüretkâr, hatta müthiş bir teşebbüstür. İtiraf etmeliyim ki, ne sizleri kazanabilmek ne de konuyla ilgili olarak sizlere ilham vermek veya telkinde bulunmak gibi kolay başarı vaat eden şeyler varsa da benim haberim yok. İnsanlar tarih boyunca çoğunlukla din hokkabazlığı yapmış, dinin ne olduğunu pek azı fark etmiştir. Özellikle de eğitimli/kültürlü insanların yaşamlarında dinle yakın uzak ilgisi olan hiçbir şey yoktur. Terk edilmiş tapınakları ziyaret ettiğinizde, buralarda göçüp gitmiş tanrılara tapınıp tapınmadığınız hakkında da pek az bilgi sahibiyim. Süslü evlerinizdeki kutsal şeyler, bilge adamlarımızın atasözleri ve şairlerimizin muhteşem dizeleriyle sınırlı. Sosyallik ve tatlı dil, sanat ve bilim aklınızı öylesine işgal etmiş ki, bu dünyanın ötesinde yatan ebedi ve kutsal Varlık için hiç yer kalmamış. Dünyevi yaşama böylesine zenginlik katmada o kadar başarılısınız ki, bir sonsuzluk ihtiyacı içinde olmadığınızın farkındayım. Kendiniz için yarattığınız evrende, sizi siz yapan evren hakkında düşünmeye ihtiyacınız kalmamış. Biliyorum ki, üzerinde nice hikmet sahibi insanın, peygamberlerin, kâhinlerin, hatta dinle alay edenlerin bol bol konuşup tartıştığı bu konu üzerine, yeni ve ikna edici hiçbir şey söylenemeyeceğine inanıyorsunuz ve bu konuda hemfikirsiniz. Bunları aranızdaki ruhbanlar da dinlemeye meyilli değil. Nicedir güveninizi yitirmiş olan bu insanlar da sizler tarafından dışlanmış durumdalar, çünkü o harap ibadethanelerinden hiç çıkmıyor, orasını bile tahrip edip çirkinleştiriyorlar. Benim bildiklerim bunlar ve zaten bu nedenledir ki, içimdeki karşı konulmaz ilahi duyguyla kendimi konuşmak zorunda hissediyorum. (...)

İzin verirseniz, önce kısaca kendimden bahsetmek istiyorum. Malum, imanın tahrik/teşvik ettiği bir konuşmada kibre yer yoktur, zira dindarlık tevazu dayatır. Benim için dindarlık, beni o kutsal karanlığında besleyen ve hâlâ mühürlü (saklı) olan bu dünya için hazırlayan bir ana rahmidir. Ru-

15 Kültürlü Alman elitler.

hum, daha bilgi ve deneyim nedir bilmeden onun içinde nefes aldı. Babalarımın inançlarını elekten geçirip onları antik çağ düşüncesinin ve hissiyatının molozlarından arındırırken bana o yardım etti. Tanrı ve ölümsüzlüğe (ki, çocukken varlığına inanıyordum) duyduğum kuşkunun izleri gözümden silindiğinde, bana kalan yine oydu. Varoluşun bütünlüğü içinde bana bahşedilmiş olan tüm yeteneklerim ve kusurlarımla, kutsallığımı aynı bütünlük içinde nasıl muhafaza edeceğimi gösterdi; dostluk ve sevginin ne olduğunu sadece ondan öğrendim. İnsanoğlunun diğer üstün yönleri itibariyle (...) ne denli değerli olduğundan söz edebilmek için, azıcık da olsa, bunlara sahip olmam gerektiğini biliyorum. Bu değerlerin ne olduğunu gözlemle, yapılan tanımlamalardan hareketle biliyor veya tüm erdemler gibi, kadim geleneklerden öğreniyoruz. Ne var ki, dindarlık erdemin öylesine nadir bir türüdür ki, hakkında konuşabilmek için mutlaka ona sahip olmalıdır, çünkü başka bir yerden öğrenilemez. Benim dine dair olduğunu hissederek yücelttiğim şeylerin pek azını kutsal kitaplarda bulabilirsiniz. Dini içinde hissetmemiş ya da bu deneyimi bizzat yaşamamış olanlar için ancak bir öfke ve ahmaklık unsuru olabilir.

Son olarak, din hakkında böyle konuşuyor ve şahadet getiriyorsam, Almanya'nın oğullarına hitap ettiğim içindir. Beni başka kim dinler? Beni anavatanım ya da hükümet ve aynı dili paylaştığım vatandaşlarıma hitaben böyle konuşturan kör bir tercih değil, sizlerin ve sadece sizlerin kutsal ve ilahi olana dair bir duygu geliştirmeye muktedir ve buna layık olduğunuza olan inancımdandır. O kibirli ve düstursuz Adalılar'ın[16] bildiği tek şey haz ve maddi kazançtır. Onların bilgi aşkı sadece danışıklı bir dövüş, dünyevi bilgelikleri ustaca ve kurnazca bir araya getirilmiş sahte bir mücevherdir; o kutsal özgürlükleri ise bencilliğe hizmet eder. Yaşamdan hırsızladıkları bilgiyi, maddi kazanç peşinde koşan gemilerinin direk ve dümeni için odun parçası gibi kullanırlar. Nitekim din nedir bilmez, geleneklere bağlılık vaaz eder ve dinsel kurumları anayasalarında devletin doğal düşmanına[17] karşı kullanılacak bir güç olarak savunurlar.

Fransızlara gelince, onlara başka nedenlerle sırt çevirdim. Dine önem veren, ona saygı gösteren bir insan onların yüzüne bile bakamaz, çünkü tüm davranışları ve ağızlarından çıkan her sözle dinin en kutsal emirlerini ayaklar altında alırlar. Milyonlarca insanın sergilediği bu ilkel umursamazlık, tek tek her bir ruhun alaycı bir laubalilik içinde gözleri önünde tezahür edene bakarak kendilerini avucunun içine alan soylu tarihsel gerçeği huşuyla kar-

16 İngilizler. (ç.n.)
17 Fransız Jakobenler. (ç.n.)

şılamaktan ne denli aciz olduklarının kanıtıdır.[18] Din, insanları yönetenlerin akıl almaz bir kibirle dünyanın ebedi yasalarına meydan okumalarından nefret ettiği kadar, neden nefret edebilir?

Schleiermach, Fransızlara dair uzun bir tirattan sonra, tekrar Almanlara döner.

Hiçbir meyveyi reddetmeyen bu mutlu iklim, benim anayurduma hastır. Burada, biraz dağınık olsa da, insanlığı tezyin eden her şeyi bulursunuz. Bu iklimde her yerde, en azından bireylerin içinde yeşeren her şey, en güzel şekli alır. Burası ne bilgece itidal ne de sessiz tefekkürden yoksundur; dolayısıyla din, çağın soğuk dünyevi aklı ve hoyrat ilkelliğinden kendini sakınmak üzere buraya sığınmak zorundadır.

Yoksa beni, kültürsüz ve kaba insanlar olarak horladığınız, kutsallık ve görünmeyene inancı -modası geçmiş bir elbise gibi- sadece onlara yakışacağını düşünerek devrettiğiniz, o alt tabakaya mı yönelteceksiniz? Bu kardeşlerimize karşı iyi niyet besliyor olmalısınız.[19] Onların da muhatap alınarak ahlak, adalet, özgürlük gibi daha üstün konularda bilinçlenmelerini ve hiç olmazsa anlık çabalarını daha iyiye yönlendirmelerini herhalde sizler de istersiniz ki, insanın ne denli değerli olduğuna dair fikir sahibi olsunlar. Bırakın bu insanlar dine de yönelsin. Onları meraklandırıp bu yöne teşvik edin; doğal olarak sahip oldukları ve fakat uykuda olan veya saklı kutsal dürtülerini canlandırın; kalbin derinliklerinden gelen ışıkla büyülenmelerini sağlayın. Bırakın o daracık hayatları bir bakışınızla sonsuzluğa açılsın ve bir an için bile olsa, kendi iradeleriyle varoluşun yüksek bilincine ersinler. Böylece onlara çok şey kazandırmış oluruz.[20] Ama sorarım size, bu sınıfın mensuplarına insanın gücü ve davranışlarının en gizli bağlantısının, en yüce temelinin gözler önüne serilmesini istediğiniz zaman mı müracaat ediyorsunuz? Fikrin ve duygunun, yasanın ve hakikatin ortak kaynağını bulmak üzere, gerçeği insan doğasının temellendiği ebedi bir ihtiyaç gibi göstermek istediğiniz zaman mı müracaat ediyorsunuz? Eğer bilge adamlarınızın bilgelikleri aranızdaki en iyiler tarafından anlaşılabiliyorsa, bu düşünüldüğü kadar zor olmamalı. Benim, tam da şu sıralarda, din konusunda yaptıklarım bunlardır. Dine dair tekil duygular uyandırmak veya tekil kavramları doğrulamak ve savunmak benim işim değil. Ben ancak sizleri her duygu ve kavramın kendi kendine şekillendiği o engin derinliklere yönlendirebilirim. Sizlere dinin insanoğlunun hangi temayülü sayesinde geliştiğini ve sizler için en üstün

18 Bunu Voltaire'in *Hoşgörü*'sü ile karşılaştırınız (sf.705).

19 Scleiermacher, avamın romantik kültüne atıfta bulunmaktadır.

20 Bu pasajı Rousseau'un *Savoylu Bir Papaz Vekilinin İnancını Açıklaması* ile karşılaştırınız (sf.685).

ve en sevgili olanın nasıl ona ait olduğunu gösterebilirim. Sizleri mabedin temeline götürürüm ki, tüm sığınağı gönlünüzce gözden geçirip en gizli sırlarını kendiniz keşfedin.

Kendini her gün dünyevi şeylerle yorup üzenlerin göksel şeylere daha yakın olmaya hak kazandığına; kara kara bir sonraki anı düşünerek, en yakınındaki eşyalara sımsıkı sarılanın bakış açısının dünyanın ötesine uzanacak şekilde genişleyebileceğine; dünyevi işlerin ruhsuz monotonluğunda kendini bulamamış bir insanın Tanrı'yı keşfedebileceğine cidden inanmamı mı bekliyorsunuz? Herhalde bunu utanç duyana dek sürdürmeyeceksiniz! Dolayısıyla, sadece sizi, insanoğlunun ortak bakış açısını terk etmeye çağrılmış olan ve onun ruhunun derinliklerine giden meşakkatli yolu göze almaktan çekinmeyecek olan sizleri davet edebilirim, insanoğlunun o en gizli duygularını arayıp bulmaya ve yaşamın değeri ile zahiri şeylerin bağlantısını görmeye…

O halde, rica ederim, önce dinin tam olarak nereden neşet ettiğini inceleyelim. Din, acaba bazı önsezilerin mi, yoksa bazı muğlak düşüncelerin mi ürünüdür? Tarihte var olan çeşitli dinler veya mezheplerden mi, yoksa rasgele fikirlerden mi doğmuştur? Şüphesiz, bazıları ikinci görüşte ısrar edeceklerdir. Ancak, bu üstünkörü ele alınıp doğru bilgiye dayandırılmayan temelsiz bir yargı da olabilir. Genellikle, ebedi bir varlığın mevcudiyetinden duyulan korku veya bu varlığın yaşam üzerinde sizlerin kader dediği etkisine duyulan saygıdır ki, bir sonraki yaşam beklentisi yaratır. Reddetmiş bulunduğunuz bu iki görüşün, öyle ya da böyle, tüm dinlerin dayanak noktası olduğunu düşünüyorsunuz. Ancak, söyleyin bana, saygın efendilerim, bunu nereden çıkardınız? Çünkü insanoğlunun içinde olan veya ondan kaynaklanan her şeye kabul edilebilir nitelikli iki bakış açısı vardır. İçerden dışarıya doğru, yani içsel niteliklerden hareketle düşünürsek, doğal güdülerle açıklanabilir ya da adına ne derseniz deyin, çünkü şu anda sizin teknik terimlerinizle uğraşmak istemiyorum! Öte yandan, insanoğlunun bazı durumlarda aldığı şekli ve sergilediği keskin tavrı dikkate alıp ona dıştan bakarsak, bunun zamanın, yani tarihin ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Dine, bu büyük ruhani olguya sizler nasıl yaklaştınız, hangi açıdan baktınız ki, din adı altındaki her şeyin ortak bir içeriğe sahip olduğu kanısına vardınız? İçeriden baktığınızı söyleyemeyiz, çünkü eğer öyleyse, sayın efendiler, söz konusu görüşlerin insan doğasına temellendiğini kabul etmek durumundasınız. Şayet bunların insani ihtiyaçlara cevap vermek üzere yanlış yorumlardan veya hatalı referanslardan kaynaklandığını söylüyorsanız, sizlere yakışan bunların içindeki ebedi hakikati aramak ve bizimle işbirliği yaparak yanlış anlaşıldığı ve yönlendirildiği için adaletsizlikten muzdarip olan insan doğasını ihya etmektir. (…)

Ne ki, muhtemelen, bu ruhani olguya dair görüşünüzün diğeri olduğunu söyleyecek; dışarıdan başlayıp, dinlerin ortaya koyduğu düşünceler, dogmalar ve adetlerden hareket edeceksiniz. Hepsi dönüp dolaşıp takdiri ilahiye ve ölümsüzlüğe gelir. Din, kasvetli ve bunaltıcı bir atmosferde hakikatin bir bölümünü örten boş bir iddia (yalan) olarak algılansın diye, bu dışsallığı açıklayabilecek içsel ve özgün bir kaynağı beyhude aradınız. Eminim bu samimi görüşünüzdür ama şayet söz konusu iki görüşün tarih boyunca zuhur eden çeşitli dinlerin hepsi için gerçekten geçerli olduğunu düşünüyorsanız, izin verin de bu olguları ne denli doğru gözlemlediğinizi ve dolayısıyla, ne denli kavradığınızı ve tüm dinlerin ortak içeriğe sahip olduğunu söylerken ne denli haklı olduğunuzu sorgulayayım. Düşünceniz buysa, örneklerle doğrulamak zorundasınız ve şayet biri çıkıp bunun yanlış ve konu dışı olduğunu söylüyor, dine dair mükemmel bir öze işaret ediyorsa, yargılamadan önce dinlemelisiniz. Dolayısıyla, bir zahmet, ayrıntılara baştan sona sadık kalmak suretiyle gözlem yapanlara söyleyeceklerimi dinleyin ve bu açıklamayı bana çok görmeyin.

Şüphesiz insanoğlunun tarih boyunca yaptığı ahmaklıklara aşinasınız ve çeşitli din doktrinlerinin yapılarını -kötü niyetli kişilerin saçma sapan masallarından başlayıp Deizm'e kadar, insan kurban edildiğine dair kaba hurafelerden, metafizik ile etiğin sağlıksız bir bileşimi olarak, bugün saf (arıtılmış) Hıristiyanlık dediğimiz dine kadar- gözden geçirip hepsini ipe sapa gelmez buldunuz. Size ters düşmek istemem ama şayet en kültive (ıslah edilmiş) dini sistemin en kaba/ham olandan daha iyi olmadığını iddia ediyor; ilahi olanı, sadece başı sonu sıradan ve zelil bir silsile içinde yer alamayacak bir şey olarak görüyorsanız, sizleri söz konusu silsilede daha nelerin bulunduğu hususunda tahmin yürütme zahmetinden memnuniyetle kurtaracağım. Çünkü ihtimaldir ki, bunların hepsi sizlere aynı sonuca varan geçiş dönemleri veya aşamalar gibi gelecektir… Ancak doktrinlerin dini sitemler olarak istihlak edilmesi, çoğu kez dinin istihlaki anlamına gelmez ve heyhat, çoğu kez birinin gelişmesiyle diğerinin gelişmesi arasında en ufak bir ilişki yoktur. Bu konuda konuşurken öfkelenmeden edemiyorum. Akla saygısı olan ve insanoğlunun her yönüyle keşfedilmesi ve yetiştirilmesi gerektiğine inananlar, onun ulu ve görkemli olanın menzilinden nasıl döndürüldüğüne ve ilkel bir skolastik ruh tarafından esir alınarak, nasıl özgürlükten alıkonulduğuna ağlamalıdır. Bu sistemler kendi içlerinde çıkarcı bir anlayışın işgüzarlığı değil de nedir? Bu ilahiyat sistemleri, dünyanın başlangıcı ve sonuna dair bu teoriler, anlaşılamaz bir Varlığın doğasına dair bu analizler, en üstün olanın sıradan bir anlaşmazlık gibi ele alınmasına yol açan bu ısrarlı, inatçı kavga nedir? Ve bu kesinlikle (…) dinin karakterine uymaz.

Eğer bu dogmaları ve görüşleri dikkate aldıysanız, dinin ne olduğunu öğrenmemiş, dolayısıyla neyi küçümsediğinizi bilmiyorsunuz demektir. Kabuğun altındaki çekirdeği bulmak için neden daha derine inmediniz? Gönüllü cehaletiniz beni şaşırtıyor, evet şaşırtıyor, siz kaygısız sorgulayıcılar! Ve size sunulan ilk şeyin karşısında sergilediğiniz fazlasıyla suskun doygunluk (tatmin) beni çok şaşırtıyor. Neden dini yaşamın kendisine bakmıyor ve imanla aşka gelen aklın nasıl her şeyi bir yana bıraktığını ya da neredeyse bastırdığını, ruhun ebedi ve ezeli olanda nasıl eriyip gittiğini görmek istemiyorsunuz? Oysa, bu gibi anlarda insan gözle görünür bir biçimde başlangıca (primordial olana) dönüyor. Sadece bu duyguları yaşayanları tanıyan ve bu konuların üstünde kafa yormuş insanlardır ki, dinin o dışsal tezahürünü yeniden keşfeder. Sizi temin ederim ki, sizlerin görüp kavradığından çok daha fazlasını görecek ve algılayacaktır. Bu insanların içinde onsuz ayağa kalkamayacaklarını düşündüren bir "bağ" vardır. Ama bu bağı nasıl çözeceğini bilmeyenlerin (kavrayamayanların) elleri, bırakın o bağı kessin ve geriye kalan soğuk (ölü) bedeni gönlünce incelesin. (…)

Sizden ricam, din sandığınız her şeye sırt çevirmeniz, eylem ve sözleriyle bizlere ilham verip yol gösteren insanlar olarak, tüm dikkatinizi içsel duygulara ve yaradılışa sabitlemenizdir. Tüm okumuşluğunuz, kültürünüz ve önyargılarınıza rağmen (!) başarılı olacağınızı umuyorum. Ne olursa olsun, bu bakış açısıyla yine de sahici bir şey keşfedemez veya fikir değiştirmez veya küçümseyici tavrınızdan vazgeçmez -ki, yüzeysel gözlem ürünüdür- ve kalbin ebedi ve ezeli olana uzanışıyla alay etmeye devam ederseniz, başarısızlığımı kabul edecek, ne var ki, dinden nefret ediyor olmanızı fıtratınıza verip başka hiçbir şey söylemeyeceğim.

Bütün bunlara rağmen, sanmayın ki kendimi dinin dünya düzenini ve adaleti sürdürmek için ne denli büyük bir ihtiyaç olduğu söylemine (o sıradan yönteme) adayacağım. Ve sanmayın ki sizlere o her şeyi gören gözü, insan yönetiminin ne denli basiretsiz olduğunu veya insanın diğer insanlara yardım etme gücünün ne denli sınırlı olduğunu hatırlatacağım. Dinin sadık bir dost ve ahlaken yararlı bir destek olduğunu da söylemeyecek; dinin kutsal istihkaklar ve muhteşem vaatlerle insanı nasıl nefsiyle mücadeleye yönelttiğinden bahsetmeyeceğim. En iyi dost ve en ateşli savunucu olduklarını iddia edenler işte böyle konuşur. Birlikte anılınca hangisi daha üstün, siz karar verin: Desteklenmesi gerektiği söylenen adalet ve ahlak mı, yoksa her ikisini de destekleyecek olan din mi, hatta bu gibi şeylerin sizlere hiç söylenmemesi mi?

Bu bilgece nasihati sizlere vermemiş olsaydım, vicdanınızla bir tür hızlı ve ahlaksız bir oyun oynadığınızı nasıl varsayar ve bugüne dek sevgi ve

saygı duyma ihtiyacı hissetmediğiniz bir şeye yönlendirilebileceğinizi nasıl düşünebilir, bunu yapmaya nasıl cesaret edebilirdim? Diyelim ki bu konuşmaların amacı, sadece insanlar için neler yapabileceğinizi göstermekti! İnsanları eğitmek ve onları kendinize benzetmek adına, nasıl olur da işe onları kandırarak başlar; kutsal ve yaşamsal bir ihtiyaç olarak kendinize tümüyle yabancı olanı, nasıl olur da sizin düzeyinize ulaşır ulaşmaz inkâr edebileceklerini bilerek sunabilirsiniz? Şahsen ben, dünyaya ve kendinize karşı yıkıcı bir riyakarlık olarak gördüğüm böylesi bir davranışa davetiye çıkaramam. Dini böylesi yöntemlerle salık vermek, ancak şu an maruz kaldığı aşağılanmayı arttırır. Sivil kurumlarımızın hâlâ son derece yetersiz ve adaletin tesisi itibariyle güçsüz olduğu malum. Dolayısıyla, bu ağır şartlar altında, daha iyi şeylerin yaklaşmakta olduğuna duyulan yarım yamalak inançla veya farklı nedenlerle arzu edilir olmasa bile, dinin devreye sokulmaması günah olur.

Schleiermacher dinin 'faydacı' savunucularını kınayarak devam eder:

Bazen bir şeyi sadece faydalı olduğu için sevip saymakta yarar vardır. Bu şey kendi içinde bir değer ifade etmese bile, akıllı insan onu belirli bir amaca hizmet edeceği için benimser. Bu bakış açısının, dinin yeterince değerli olmadığına işaret ettiği açık. İtiraf etmeliyim ki, ben dinin bu şekilde kullanılmasının haksızlık ve ahlaksızlığı daha da artıracağını düşünüyorum. Din eğer bu şekilde saygınlık kazanacaksa, yapabileceğim hiçbir şey yok. Dinin bir aksesuar olarak salık verilmesinin hiçbir değeri yoktur, çünkü dine muhayyel methiye, ortalıkta daha yüksek idealleri savunarak gezinenlerin işine yaramaz. İmanın iyi ruhlarda kendiliğinden ortaya çıktığına, içimizde kendine has bir yeri olduğuna ve burada sınırsızca salınarak, en soylu, en iyi, en içten olana can verdiğine ve bu durumun insanoğlu tarafından idrak ve kabul edildiğine inanıyorum.

* Friedrich Scleirmacher, *On Religion*, Kegan Paul, Trench&Trubner 1893.

3. Faust

Johann Wolfgang von Goethe

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), tüm dünyada en büyük Alman şairi olarak kabul edilir ama o aynı zamanda yetenekli bir ressam ve bir bilimadamıdır. Weimar Dukalığı'nda yüksek düzey görevlerde bulunmuş, ne ki çokyönlü kişiliğiyle yaşamın hemen hemen her yönüyle ilgilenmiştir. Goethe, tam bir romantik olmadığı

halde, dönemin ruhunu ünlü *Faust* oyununda mükemmel bir biçimde dile getirir. Faust, 1488 ile 1541 arasında Almanya'da yaşamış olan bir bilimadamı ve büyücüdür; Goethe, onun bu yönüyle ilgilenmemiş, oyundaki Faust karakterini, kendi tutkularını, özlemlerini ve hayal kırıklıklarını yansıtan bir portre olarak ortaya koymuştur. İlk bölümü 1775'de, tümü 1828'de basılan *Faust*'un aşağıda sunulan çevirisi, oyunu Almanya'da Almanca ve Türkiye'de Türkçe "solo performans" olarak başarıyla oynayan tiyatro ve sinema sanatçısı *Haydar Zorlu*'nun[21] dört yıllık titiz emeğinin ürünüdür.

ANLATICI

Bu akşam seyircinin beğenisini kazanmayı çok arzu ediyorum.

Yaşadığı ve yaşattığı için. İşte direkler dikilmiş, tahtalar çakılmış ve herkes şenlik olacakmış gibi beklenti içinde. O halde, size öyle bir oyun sunacağım ki, bir aşk serüvenin içinde bulacaksınız kendinizi!

İki insan rastlantıyla birbirine yaklaşır, bir şeyler hisseder ve bir süre orada kalır, hayatın bütün tat ve hazlarını alır. Size renkli bir tablo çizeceğim; az anlaşılır, çok uydurma, bir damlacık da gerçek.

Başlangıçta bir iddia vardı; Tanrı ve Mephisto arasında. Çok eskilerde çok işi varmış Tanrı'nın. Havva ile Âdem'in yaşadığı dönemlerde mesela. Daha sonra da öyleymiş. Fakat zamanla insanlar okumayı yazmayı öğrenmiş ve aydınlanmış. Okudukça ve bilime ulaştıkça Tanrı'ya ihtiyaç duymamaya başlamış; Tanrı'nın cennette sıkılmasını hiç umursamamış. Tanrı ise sıkıntısını gidermek için arada bir şeytanı yanına çağırır, onunla sohbet edermiş, Tanrı ve dünya üzerine. Bu sayısız, tabii ki bazen sert ve tartışmalı sohbetlerin birinde Tanrı demiş ki:

TANRI

Sevgili kötü düşmanım, bütün inkâr eden ruhların arasından en çok seni takdir ediyorum. İnsanlarla artık pek uğraşmıyorum, onlar kendi yolundalar. Saman altından su yürüten sen ve senin şeytanlığın olmasaydı ne yapardım?

21 Haydar Zorlu (4 Mayıs 1967 Mikail Köyü, Karlıova, Bingöl), Almanya'da Almanca ve Mart 2010'da İstanbul'da Türkçe "solo performans" olarak oynadığı *Faust* ile her iki ülkede büyük beğeni kazanan, Türk asıllı, Alman uyruklu bir tiyatro ve sinema oyuncusudur. Köln'de hukuk ve felsefe, siyasal bilimler ve pedagoji, New York, Paris, Barcelo, Madrid ve Köln'de oyunculuk eğitimi almış, oyunculuğa 1989 yılında Köln'de, Arkadaş Tiyatrosu'nda başlamış, aynı yıl başrol oynadığı *Eine Türkische Hochzeit* (Bir Türk Düğünü) ile Barselona'da "en iyi kısa film" ödülü almıştır. İlerleyen yıllarda *Tatort-in der Falle* (Olay Yeri), *Reise in die Nacht* (Geceye Yolculuk), *Ein starkes Team* (Güçlü Bir Ekip) gibi filmlerin yanı sıra, *Verschollen* (Kayıp), *Ein Fall für Zwei* (Avukat ve Dedektif), *Wilde Engel* (Çılgın Melekler), *Soko 5113* gibi dizilerde oynayan Haydar Zorlu, Almanya, Avusturya ve İsviçre'de yayınlanan *Ver Elini Türkiye, Türkiye: Ülke, İnsanlar ve Türk Dili* adlı 26 bölümlük dizide başrol oynamış, Köln ve Wuppertal tiyatrolarında oyunculuk yapmıştır.

Hep dinleniyor olurdum. Neyse, bunlar bir yana, sana bir şey soracağım ve bana doğru cevap vereceksin. Merak ediyorum; acaba sen, yani şeytan, benim yarattığım bu dünyadan hoşlanıyor musun?

MEPHISTO

Bağışlayın beni Tanrım. Ben gösterişli sözler söylemeyi bilmem.

Eğer gülmeyi bırakmamış olsaydınız, belki benim ifade tarzıma siz de gülerdiniz. Bu dünya? Yani ne diyeyim şimdi ben bu dünyaya? Ben sadece insanların nasıl acı çektiklerini görüyorum. Bu dünyanın küçük tanrısı insanoğlu, sürekli aynı ve ilk günkü gibi tuhaf. Eğer o sizin ışığınızdan yansıyan tanrısal ve görkemli süsü kendisine vermemiş olsaydı daha iyi yaşayacaktı. O buna akıl diyor ve onu yalnızca, her hayvandan daha hayvanca yaşamak için kullanıyor. İnsanlara kötü günlerinde acıyorum. En fakirine bile çektiresim gelmiyor. Size bir örnek vereyim: Mesela Faust, bu doktor... Zavallı kulunuz sabahtan akşama kadar yakınıyor. Hiçbir şeyi beğenmiyor.

TANRI

İnsan araştırıp çalıştığı sürece yanılır. Sen Faust'u hiç merak etme sevgili Mephistopheles. O yetişmekte olan küçücük bir ağaç gibi; bu sıralar hafif eğri büyüyor fakat yetiştiğinde onu renkli çiçekler ve sonra nefis meyveler süsleyecek.

MEPHISTO

Var mısınız iddiaya? Onu kaybedeceksiniz! Bu dünyamızda yaşadığı süre içinde usulca kendi yoluma yöneltme iznini bana verirseniz!

TANRI

Öyle olsun. Faust iyi bir insandır. Ben tanımaz mıyım kullarımı?

MEPHISTO

Bu kulunuz gökyüzünün en güzel yıldızlarını ve yeryüzünün en doyumsuz zevklerini istiyor. Ve bütün uzaklar, bütün yakınlar derinden çırpınan kalbini doyuramıyor.

TANRI

Sonunda Faust'un iyi bir insan olduğunu göreceksin. En derin karanlığa hevesli olsa da hep doğru yolun bilincindedir.

ANLATICI

Tanrı bu sözlerle veda eder. Tek başına kalan Mephisto:

MEPHISTO

Arada bir ihtiyarı görmeyi çok severim. Ve onunla aramı bozmaktan çekinirim. Ne güzeldir büyük Tanrı'nın böyle insanca konuşması şeytanla!

ANLATICI

Sonra şeytan kendisini sessiz bir yere kapatıp bir plan yapmaya başlar. Neredeyse unutacaktım. Şimdi neyin iddiasına girdiler, biliyor musunuz? Tanrı iddiayı kazanırsa şeytanı öyle bir şiddetle cehenneme atacak ki, şeytan kıçıyla yeryüzünün bir ucundan girip diğer ucundan mantarın şampanya şişesinden fırladığı gibi fırlayacak. Eğer şeytan kazanırsa, bütün yaratım onun olacak ve her şeye hükmedecek, Tanrı'ya da... O zaman, "Şeytan efendimiz birdir ve yanında başka şeytan yoktur," olacak.

Gelelim Faust'a. Heinrich Faust kimdir?

Bir çiftçinin oğlu olarak doğan Faust'u zengin bir kuzeni yanına alır ve kendi çocuğuymuş gibi büyütür. Kuzeni sayesinde okul ve üniversiteyi okuyan Faust, çok başarılı olduğu için üniversitede birçok bölümü bitirir ve sonra doktor olarak çalışmaya başlar. İlk yıllar çok başarılı geçer. İnsanlar Dr. Faust tarafından tedavi edilebilmek için kuyruğa dizilir, üniversite öğrencileri ondan bir şeyler öğrenmek için peşinden koşardı.

Fakat birden veba denilen ölümcül bir hastalık ortaya çıkar. Habire can alan vebaya karşı Faust da diğer çaresiz doktorlar gibi derman bulamaz ve binlerce kişinin ölümüne seyirci kalır. Faust, aldığı bu yenilgiden sonra bezer ve doktorluktan ayrılır.

Faust daha öğrenci iken bir süre büyücülükle ilgilenmişti. Sonra veba hastalığının yaygın olduğu dönemde yaşadığı çaresizlik yüzünden tekrar büyücülükle ilgilenmeye karar verir. Artık vaktini İran, Arap ülkeleri ve Asya'dan getirttiği büyü ile ilgili kitapları okumakla geçirir. Bu kitaplarda şeytanı çağırmanın değişik yöntemleri yazılıdır. Faust, artık sabahları kahvesini içtikten sonra falına bakar, geceleri yıldızlardan bir anlam çıkarmaya çalışır ve bilincinin yükselmesini umduğundan esrar içer.

Bir gün kentin yakınında bir ormanda, dört yolun ortasında kum üzerinde daireler çizerek saatlerce şeytanı çağırır. Bu çabaların karşılığında yaşadığı en büyük olay, boranlı havada şeytanı çağırırken aniden şimşeğin Faust'un tam yanındaki bir ağaca çarpması olur. Tüyleri ve saçları yanan Faust yine

de bu yaşadığı olayı doğru yolda olduğunun bir işareti olarak görür. Ve daha yoğun bir şekilde büyü yapmaya devam eder.

Bütün çabaları boşa gittiği için hem talihine hem de alçak dünyaya küskündür.

FAUST (Çalışma odasında)
Ah, işte felsefe, hukuk, tıp…
Ve maalesef, ilahiyatı da fazlasıyla okudum,
Hem de ateşli bir çabayla.
Ama ben işte yine aynıyım.
Neden eskisinden daha akıllı değilim?
Ben doktorum, hem de profesörüm.
Ve on yıldır öğrencilerimi burunlarından çekip, sağa sola,
Bir aşağı bir yukarı dolaştırıp durmaktayım.
Ve görüyorum ki hiçbir şey bilemiyoruz.
İşte bu yüzden içim yanıyor.
Aslında bütün hocalardan, doktorlardan, yazarlardan
Ve papazlardan daha akıllıyım.
Hiçbir çekingenlik, kuşku etkilemez beni.
Ne cehennemden korkarım ne de şeytandan.
Buna karşın yoksunum tüm sevinçlerden.
Sanıyor muyum doğru bilgim olduğunu?
Başkalarına bilgi verebileceğimi?
İnsanları adam edip doğru yola getirebileceğimi?
Hiç sanmam!
Ne param var, ne mal mülk,
Ne de dünyanın şan şöhretinden payıma düşen bir şey…
Bir köpek bile böyle bir hayatı sürdürmek istemez!
İşte bu yüzden kendimi büyücülüğe verdim,
Ki ruhsal gücün ağzından kimi sırlara erişeyim,
Soğuk terler akıtarak bilmediklerimi saymak zorunda kalmayayım,
Dünyanın en derinlerinde neler varmış kavrayıp,
Bütün yaratıcı güçleri ve tohumları görüp,
Sözcük oyunlarından kurtulayım.
Neden yıldızların devinimini kavrayamıyorum?
Ancak büyücülük bana rehberlik ederse,
Belki ruhumun içi açılacak.
Bu kuru kitaplardan bir anlam çıkarmak imkânsız.
Ey büyücülüğün güçlü ruhları, yardım edin, beni duyuyorsanız!

ANLATICI

Faust'un durumu günden güne kötüye gittiğinden, artık sabahtan akşama kadar yakınıp duruyor; kendi evine uğursuz ve karanlık bir duvar deliğiymiş gibi lanet ediyordu. Kurtların kemirdiği, tozlanmış kitap yığınlarının tavana kadar yükseldiği ve sevgili güneş ışığının bile ancak kirli camlardan bulanarak geçebildiği bir zindan… Bir de dolunayın yetersiz ışığından kurtulup, ışıklı dağ tepelerinde bilmem hangi perilerle uçuşmak ister.

Doktor olarak bilinen, sayılan ve her şeye rağmen hâlâ herkes tarafından çok sevilen Faust'un neredeyse hiç arkadaşı yoktur. Sadece komşusu Wagner adında bir adamla arada bir görüşür. Onunla sanat, bilim ve hayat üzerine tartışır. Yine günün birinde Faust ve Wagner kentin dışına geziye çıkarlar. Birden karşılarına ekinlerin arasında gezinen kara bir fino çıkar. Faust bir tuhaflık hisseder ve finonun arkasında ateş izi bırakarak, ikisinin etrafında geniş daireler çizerek onlara doğru yaklaşmakta olduğunu söyler.

Fino gerçekten iki adama epeyce yaklaşıp yanlarında sıçramaya başlar. Wagner, Faust'u sakinleştirmeye çalışır. Finonun sadece bir köpek, yani ürken, karnını yere sürten, kuyruğunu sallayan bir fino olduğunu söyler. Faust sakinleşir ve eve dönerler. Fino da sanki onların köpeğiymiş gibi peşlerine takılır. Faust, Wagner'den ayrıldıktan sonra, fino onun peşini bırakmaz. Faust şaşkındır fakat karşı da koymaz. Evin kapısına vardıklarında fino bir sıçramayla eşiğin üzerinden içeri fırlar ve Faust'un çalışma odasına girer ve kaybolur. Faust merakla takip eder. Fino, odada Faust'un büyücülükle ilgili bütün malzemelerini sakladığı, duvarda asılı eski bir büfenin altında durur ve etrafını koklayıp birdenbire sesler çıkararak heyecanla koşuşturmaya başlar:

FAUST

Neyin var köpeğim? Sağa sola koşup durma.
Ne kokluyorsun odanın tam burasında?
Fino, odayı seninle bölüşeceksek hırlamayı,
Havlamayı hemen kes!

ANLATICI

Faust duvarda asılı büfeye bakar ve büfenin içindeki ufak şişeden gözlerini ayıramaz. Şişede koyu yeşil bir sıvı tüm dikkatini üzerine çekmiştir.

FAUST

Selam sana, elime saygıyla aldığım benzersiz iksir.
Sende insan zekâsını ve sanatını yüceltiyorum.
Ey, bütün sırları içinde taşıyan özsuların,
Bütün büyücü ince güçlerin özü!
Yardım et bana!
İçimdeki acıyı hafiflet, ruhumun fırtınalarını dindir!
(Faust sıvıyı yudumlar)
Ah! Gönlüm nasıl da mutlulukla doluyor.
Bütün sinir ve damarlarımdan alev alev, sıcacık.
Körpe ve ilahi bir yaşam mutluluğu fışkırıyor!
Bulutlar üzerimde toplanıyor. Ay ışığını gizliyor,
Buharlar yükseliyor, başımın etrafında kırmızı ışıklar çakıyor,
Tavandan esinti iniyor ve beni sarıyor!
Siz misiniz etrafımda dolaşan, gelmenizi istediğim ruhlar?
Bu da ne? Gözlerime inanamıyorum!
Doğada böyle bir şey hiç görülmüş müdür?
Bir hayalet mi, bir gerçek mi o?
Köpek nasıl da uzuyor, genişliyor ve yerinden güçlükle kalkıyor.
Bu bir köpek gövdesine benzemiyor artık.
Odamın tamamını kaplıyor.
Neredeyse sis gibi dağılacak.
Tavana kadar yükselme!
İn aşağı! Efendinin ayaklarına uzan!

ANLATICI

Birden bir şimşek, bir gürültü, ortalık toz duman. Kükürt ve zift kokusu yayılır. Soğuk bir esinti Faust'u sarar ve tir tir titretir. Toz ve duman kaybolduktan sonra Mephisto görünür. Hepimizin bildiği acımasız düşman, şeytan, Faust'un karşısında. Ürkmüş olan Faust ona kim olduğunu sorar.

MEPHISTO

Bir güç var!
Sürekli kötülük istemesine karşın,
Sürekli iyilik yaratan.
O gücün bir parçasıyım!
Hep inkâr eden o ruhum ben; bunda da haklıyım.
Çünkü yaratılan her şey, her varlık, yerin dibine girmeye layıktır.

Bu yüzden hiçbir şey yaratılmasa daha iyi olurdu.
İşte sizin günah, yıkıcılık, kısaca kötülük dediğiniz şeyler,
Benim asıl ana maddemdir!
Ben bir parçanın parçasıyım.
Başlangıçta her şey olan, ışığı doğurmuş olan,
O karanlığın bir parçasıyım.
O gururlu ışık ki kendisini doğurmuş olan annesi karanlığın elinden
Yerini ve uzayını almak ister ama yapamaz!
Yokluğun karşısına çıkan bu dangalak dünyaya,
Savaşlar, hastalıklar, depremler, yangınlarla giriştim.
Yine de etkileyemedim.
Sonunda kara ve deniz yerinde duruyor.
Hele o uğursuz hayvan ve insan soyu yok mu?
Ona hiçbir şey yapılamıyor.
Ne kadarını toprağa gömdüm,
Yine de yeni ve taze bir kan devredip duruyor.
Bu böyle sürerse çıldıracağım ya!
Havadan, sudan, topraktan fışkıran sayısız yeni tohum,
Kurakta, nemde, sıcakta, soğukta bile yeşeriyor.
Eğer ateşi kendime gizlememiş olsaydım,
Bende güzel hiçbir şey kalmayacaktı.

ANLATICI

Bu ilginç gösteriden sonra Mephisto, Faust'tan gitmek için müsaade ister. Bir daha ki görüşmede Faust istediği soruyu sorabilecektir. Faust yine de karşı çıkar ve der ki:

FAUST

Ben sana bir engel çıkarmıyorum.
Sen kendi kendini tutsak ettin.
Şeytanı yakalayan, onu sıkıca tutmalıdır.
Yoksa yeniden ele geçiremez kolay kolay.

ANLATICI

Mephisto alaycı bir şekilde gülerken: Aniden bir şimşek, bir gürültü ve Mephisto ortadan kaybolur. Ertesi gün Mephisto, Faust'un çalışma odasında keyifli bir halde görünür ve Faust'a birlikte bir yolculuğa çıkmayı teklif eder.

FAUST

Sen bana dünyayı göstereceksin de,
Ben de hayatın ne olduğunu mu anlayacağım?
Anlasam ne faydası olacak?
Bu sınırlı yaşamın acısını yeryüzünde nasıl olsa hep çekeceğim.
Ben yalnızca oyunla oyalanacak kadar genç
Ve arzusuz yaşayacak kadar da ihtiyar değilim.
Bu dünya bana ne verebilir?
Sürekli, her şeyden mahrum olmak.
"Yoksunluğa katlan"
Yaşam boyunca, her saat, her kulağa kısık sesle söylenen,
Bitmeyen şarkıdır bu: "Yoksunluğa katlan".

MEPHISTO

Yeter artık! Bırak bu nakaratı.
Hayatını sırtlan gibi kemiren dertlerinle uğraşmaktan vazgeç!
Sana tavsiyem, benimle bir dünya gezisine çık!
Dünya keşfedilecek sayısız serüvenlerle dolu.
Dile benden ne dilersen! İstediğini yerine getirmeye hazırım!
Senin emrinde kulun, hizmetçin olurum.

ANLATICI

Faust tabii ki aptal değil. Bu üçkâğıtçı şeytanın başka bir niyeti olduğunu düşünür. Bu yüzden koşulunu açıkça söylemesini ister.

MEPHISTO

Bu dünyada senin emrine girmek,
Bir işaretinle durmadan dinlenmeden çalışmak isterim.
Öbür dünyada bir daha buluşursak,
Bu kez sen bana yaparsın sana yaptığımı.

ANLATICI

Faust gülmekten kendini alamaz. Daha kötü şartlar bekliyordu. Bu şartı hemen kabul eder.

FAUST

Öldükten sonra hiçbir şey umurumda değil.
Ben bu dünyada acı çekiyorum.

Öldükten sonra öbür dünyanın bir üstü ve bir altı olacak mı, düşünmem bile.

MEPHISTO

Daha ne bekliyorsun?
Ver elini ve hiç kimsenin görmediği şeyleri sana vereceğim.

FAUST

Zavallı şeytan, bana ne verebileceksin ki?
Bir insanın yüksek hedeflere doğru çırpınan ruhunu
Senin gibilerin anladığına rastlanmış mıdır?
Fakat yine de doyurmayan yemeğin,
Elinde cıva gibi kayan kırmızı altının,
Asla kazanılmayacak bir oyunun var mı?
Göster bana koparılmadan çürüyen meyveyi
Ve her gün yeniden yeşillenen ağaçları.

MEPHISTO

Aman tanrım, hepsi bu kadar mı?
Hiç merak etme, gerekeni memnuniyetle yaparım senin için.
Bunu, bu belgeyi bir damla kanınla imzalaman gerekli.

FAUST

Kan oldukça önemli bir özsudur.
Ver elini o hâlde.
Eğer bir gün ben sana şöyle dersem:
"Dur, bekle bir anlık, ne kadar güzelsin"
Beni istersen zincire vurabilirsin,
O an yerin dibine girmeye razıyım.
O benim son günüm olacak,
Senin de görevin son bulacak.
Haklısın tümüyle, unutmayacağız.
Burada direttiğim gibi hizmetçiyim.
Ama şimdi atalım kendimizi zamanın çağlayışına!
Bu dünyada, kendimi sarhoşça en fazla acı veren hazza,
Sevgi dolu kine, canlandıran acıya adıyorum.
Bilgi tutkusundan kurtulan bağrım,
Artık gelecekte her acıyı kucaklayacak.

Ne varsa artık tüm insanlığa ait,
Her şeyi en derin içtenlikle ben yaşamak istiyorum.

MEPHISTO

Ah! İnan bana!
Kaç bin yıldır bu sert lokmayı çiğneyene.
Hiçbir insan beşikten mezara değin,
Bu ekşi hamuru sindiremez.
Benim gibilere inan.
Bütün bunlar, sadece bir Tanrı için yapılmıştır.
O kendisi sonsuz aydınlık içindedir.
Bizi karanlıklara salmıştır.
Ve size vaat edilen sadece gece ve gündüz.

FAUST

Olsun, ben istiyorum!
Yoksa ne anlamı kalır hayatımın?
Tüm hislerin yöneldiği insanlık tacını ele geçiremeyeceksem,
Ben ben olamam.

MEPHISTO

Sen neysen osun!
Başına bir peruk taksan,
Ayağına en yüksek topuklu çizmeyi giysen de,
Yine sonunda sen sen kalacaksın.
İstisnasız.

FAUST

Olsun, ben istiyorum! (Faust çıkar.)

MEPHISTO

Şimdiden bağladım onu.
Terk et bakalım aklı ve bilimi,
İnsanın en büyük gücünü.
Onun büyüklük hastalığını,
Göz kamaştıran, sihirli ve sahte eserlerle büyüterek,
Ben yalancı ruh,
Elime geçireceğim onu.

Yazgı ona hep ileri gitmeyi zorlayan bir ruh vermiş.
Aşırı hız ve çalışkanlığından
Dünya sevinçlerini göremeden, tadamadan geçer.
Onu vahşi hayatın içinden geçireceğim,
Saçma sapanlığa sürükleyeceğim,
Sefalet içinde aç ve susuz bırakacağım.
Susuzluğunu gidermemi boş yere dileyerek
Bana yalvararak yapışacak. Katılaşacak!
Kendini şeytana teslim etmeseydi,
Yine yerin dibine girecekti.

ANLATICI

Faust bilgiye olan susuzluğunu gidermesi için Mephisto'yla anlaşmayı bir damla kanıyla imzalar ve böylece ruhunu şeytana satar.

Mephisto büyülü paltosunu Faust'un önüne serer. Her ikisi paltonun üstüne çıkarlar ve pencereden dışarı uçup giderler. Nereye? Almanya'ya!

İlk durakları Almanya'nın bir kenti olan Leipzig'dir. Mephisto, Faust'u Leipzig dışında da ün yapmış olan Auerbachs Keller' adlı bir birahaneye götürür. Burada vahşi hayatın içine dalıp kendilerini zamanın çağlayışına bırakacaklardır! Ancak içeri girdiklerinde, iki genç ve iki yaşlı sarhoş adamın masaya oturmuş olduklarını ve hem içip hem de boş laflarla zaman geçirdiklerini görürler. Mephisto adamların yanında yer alır ve peş peşe mucizeler yaratır. Masadaki deliklerden en lezzetli şarabı akıtır, çıkardığı alevlerle oynar, adamları üzüm kütüğüne çevirir ve onların aklını öyle bir karıştırır ki, adamlar neredeyse birbirlerinin kulak ve burunlarını keserler. Sonunda Mephisto her şeyi eski düzenine çevirdikten sonra birahaneyi terk ederler. Günlerce bütün Avrupa'yı gezerler. Mephisto, Faust'a art arda Avrupa'nın en önemli ve büyülü kentlerini tanıtır. Akşamları yaptıkları uzunca sohbetlerde Mephisto, Faust'a binlerce yıllık aşk hikâyeleri anlatır. Yine böyle bir akşam Mephisto yeni bir aşk hikâyesine başlayacakken Faust sözünü keser:

FAUST

Fakat ben şu beyazlamış sakalımla
O gençlerin yaşam tarzına uyamam.
Bütün cesaretimi toplarsam da,
Kadınlar arasında elim ayağıma dolaşır.
Bir kadın karşısında kendimi yaşlı, küçük
Ve bir kötürüm gibi hissederim.

MEPHISTO

Başka sorunun yoksa Faust'um,
Bunu rahatlıkla çözerim.

ANLATICI

Ertesi gün Mephisto, Faust'u gençleştirmesi için, tanıdığı ihtiyar cadının yanına götürür. Cadının evine vardıklarında, ihtiyar cadı yoktur. Bir şölendeymiş. Faust ve Mephisto, cadının mutfağında onu beklerken, Faust tesadüfen Mephisto'nun arkasında sihirli bir ayna görür. Bir sandalyenin üzerine çıkar ve aynaya bakar. Aynada kendini değil, başkasını görür, bir kadın... Helena... Antik Yunan'dan bildiğimiz güzel Helena'nın bu en görkemli çıplak görüntüsü Faust'un aklını başından alır.

FAUST

Gördüğüm nedir? Bu kadar hoş,
Ne tanrısal bir tablo görüyorum bu büyülü aynada.
Ey aşk, ver bana kanatlarının en hızlısını
Ne olur, götür beni onun diyarına.
Güzel olabilir mi bir kadın böyle?
Bu bir rüya! Eyvah, çıldıracak gibiyim.
Böyle bir şey var olabilir mi yeryüzünde?
Bir kadının en güzel resmi!

MEPHISTO

Sabırsızlanma!
Sana çok yakında gerçek bir güzel tattıracağım.

ANLATICI

Bu arada ihtiyar cadı evine dönmüş, şeytan efendisinin emri üzerine büyücülerin sayı düzenini okumuş ve Faust için sihirli içkiyi hazırlamıştır.

MEPHISTO

Gövdene yayılan bu içkiyle birer
Helena gibi göreceksin her kadını. İç!

ANLATICI

Faust, sihirli içkiyi iştahsızca içer ve aniden yıllar üzerinden tüy gibi dökülür. Artık genç ve yakışıklı bir delikanlı olan Faust, Mephisto'yla birkaç gün

sonra bir caddede yürürken karşılarına güzel bir kız çıkar. Hepimizin bildiği Margarete, yani Gretchen… Faust'un hoşuna gider bu güzel kız. O yüzden ona doğru yürür.

FAUST

Güzel küçük hanım, kolunuza girip
Size eşlik etmeye cesaret edebilir miyim?

GRETCHEN

Ben ne küçük hanımım, ne de güzelim,
Evime de tek başıma gidebilirim.

FAUST

Bu ne güzellik!
Gerçekten ilk kez görüyorum
Böyle güzel bir kızı.
Namuslu ve erdemli
Azıcık da alaycı.
O dudakların kırmızılığı, yanakların ışıltısı
Ölünceye dek aklımdan çıkmayacak.
O göz indirerek bakışı, yüreğimde silinmez bir iz bıraktı,
Ya o konuşmayı kestirip atması.
Hayran kaldım ben bu kıza.
Dinle beni Mephisto!
Bu kızı istiyorum.
Onu bana hemen ayarlayacaksın!

MEPHISTO

O kız olmaz! Ne diyorsun sen?
O papazın yanından geliyor.
Bütün günahlarından arınmış.
Günah çıkarmaya gitmiş, hiç günahı yokken.
Onu etkileyecek durumda değilim ben!

FAUST

Bana bak Mephisto!
Sana son sözüm şu:
Bu tatlı genç kızı hemen bu gece

Kollarımın arasına alamazsam,
Gece yarısı seninle aramız bozulacak.

MEPHISTO

Olabilecek şey var, olamayacak şey var.
Böylesi bir durumda en az on dört gün gerekir,
Bir olanak yakalamak için.

FAUST

Benim yedi saat dinlenecek sabrım olsaydı,
Böyle tatlı bir kızı ayarlamak için
Şeytana ihtiyaç duymazdım.

MEPHISTO

Sen Fransızlar gibi konuşuyorsun.
Rica ederim, endişelenme.
Yalnızca birleşmenin verdiği tat neye yarar?
Önce etrafında dolaşarak güzelin ve bin dereden su getirerek
O çeşit çeşit nazdan,
Cilveden, kırıtmadan, fingirdemeden alacağın zevk daha fazla olur.
Seni hemen bu akşam Margarete'nin odasına götüreceğim.
O, bir komşu kadının evinde olacak.
Sen bu sırada tek başına, onun soluduğu hava içinde,
Gelecek sevinçlerin umuduyla,
Doyumsuz zevke dalacaksın!

ANLATICI

Faust, Mephisto'nun tavsiyesini kabul eder ve onu Gretchen için bir hediye bulup getirmekle vazifelendirir. Sonunda Mephisto, Faust'u Gretchen'in odasına getirir ve usulca ayrılır. Faust odanın içinde yavaşça yürürken parmaklarının ucuyla dokunduğu her şeyden vücuduna bir ürperti yayılır. Birazcık gözleri yaşarmış Faust:

FAUST

Bu kutsal yeri dolduran, ey tatlı gün ışığı,
Hoş geldin! Kuşat gönlümü sen, tatlı sevginin acısı,
Sen ki umudun çiyiyle güçlükle beslenen.
Nefes alır gibidir çevresinde sessizlik, düzen ve huzur.

Bu yoksullukta bu ne bolluk!
Bu zindanda bu ne mutluluk!

ANLATICI

Faust dayanamayıp Gretchen'in yatağından yastığı alır ve ona sıkıca sarılır. Sonrada Gretchen'in çarşafının kokusunu derin bir nefesle içine çeker. Birdenbire karşısında Mephisto'yu görür. Gretchen eve dönüyormuş, hemen çıkmaları lazımmış. Faust, aceleyle Gretchen'e hediye olarak getirdiği ufak kutuyu dolabın içine yerleştirir ve dışarı çıkarlar. Az sonra her şeyden habersiz olan Gretchen evine döner ve odasına girer.

GRETCHEN

Burası ne çok nemli, ne çok küf kokuyor
O kadar sıcak da değil dışarısı.
Bana bir hal oluyor, ama ne?
Keşke annem gelseydi eve.
Ah, bütün bedenimi bir titreme kaplıyor -
Ben de her şeyden korkan bir kızım.
Bu da ne? Nasıl geldi buraya bu güzel kutu?
Oysa ben dolabı kilitlediğime eminim.
Ne var içinde acaba? Ne kadar güzelmiş.
Onu açmak geliyor içimden.
Aman tanrım! Gerçekten ilk kez görüyorum böyle bir şeyi.
Bu kadar çok altın…
Ancak soylu bir kadın gezebilir bu süs takımıyla
En büyük bayram günü.
Bu gerdanlık bana yakışır mıydı?
Kimindir bu görkemli şeyler acaba?
Acemi çocuk, neyine senin gençlik ve güzellik?
Her şey güzel ve iyi, ama yine de yerinde bırakmalı.
Acıma duygusuyla överler yarı yarıya.
Herkes altın için deliriyor,
Her şey altına bağlı!
Ne varsa...
Ah biz yoksullar...

ANLATICI

Ertesi gün Faust korkunç derecede sinirli bir şeytanla karşılaşır.

FAUST

Neyin var senin?
Nedir seni böyle kızdıran.
Hayatımda böyle bir surat hiç görmedim.

MEPHISTO

Bütün günahkâr aşklar adına!
Bütün cehennem maddeleri adına!
İsterdim ki küfrün daha kötüsünü
Bilsem de şöyle rahat sövüp saysam.
Şeytan olmasaydım, kendimi hemen bir şeytana teslim ederdim. Tüh...
Biliyor musun?
Gretchen'e getirdiğim mücevherleri bir papaz kapmış!
Mücevherleri gören annesi, hemen korkuya kapılmış.
"Kızım," demiş,
"Haram mal insanın ruhuna azap verir, kanını kurutur.
Bunları Meryem Ana'ya adayalım."
Margaret'cik de ancak dudağını bükerek,
"Hediyelik bir kutu altının kusuru mu olur?" der,
Annesi hiç dinlemez onu ve bir papaza haber verir.
O da gelir gelmez önüne sürüleni çok beğenir ve sevinerek:
"Doğru düşünce işte budur," der.
"Vazgeçmeyi bilen hep kazanır.
Kilisenin midesi büyüktür,
Kim bilir kaç ülkeyi yiyip yutmuş,
Asla sindirim güçlüğü çekmemiştir.
Hanımlar, muhterem hanımlar,
Haram malı yalnızca kilise sindirebilir."

FAUST

Tamam da, Gretchen ne yapıyor?

MEPHISTO

Duramıyor yerinde kederli olduğundan.
Bilemiyor ne yapacağını altın kutusunu,
Özellikle onu getireni gece gündüz düşünür durur.

ANLATICI

Faust, Mephisto'yu Gretchen'e yeni mücevherler bulup getirmekle görevlendirir ve artık sevdiği kızla en kısa zaman içinde buluşmalarını sağlamasını ister. Gretchen'in hep yanına gittiği bir komşusu var. Marthe Hanım. Gretchen, annesiyle konuşamadığı konuları hep Marthe Hanım'la paylaşır. Ancak Marthe Hanım'ın durumu da pek iyi sayılmaz. Kocası bir gün evden çıkıp gitmiş ve bir daha dönmemiş. Kayıplara karışan kocasından hiçbir haber de gelmiyor. Kadıncağızın artık geceleri soğuk yatağını paylaşacak kimsesi yok. Bu yüzden biraz dertli.

MARTHE

Ah, keşke bir ölüm belgesi elime geçiverseydi. Hiç olmazsa yeniden evlenirdim.

ANLATICI

Gretchen aniden içeri girer. Odasında yine bir kutu altın bulmuş. Kutunun içindeki güzel gerdanlığı, küpeleri ve bilezikleri gören Marthe Hanım:

MARTHE

Kız sakın annene gösterme.
Bunları da alır, götürür verir papaza.

GRETCHEN

Ne yapayım ben?
Bunlarla ne sokağa ne de başka yere çıkabilirim.
Bir gören olsa ne der?

MARTHE

Gretchen, bak,
Sen en iyisi bu kutu ve altınları bende bırak.
İstediğin zaman gelir bende kalırsın,
Dilediğin kadar bu takıları gizlice takar,
Aynanın karşısına geçer zevkini çıkarırsın.

GRETCHEN

Bu her iki kutuyu getiren kimdir acaba?
Bunda hakikaten bir tuhaflık var.

ANLATICI

Kapı çalınır. Marthe Hanım kapıyı açar. Ve içeriye giren: Mephisto

MEPHISTO

Marthe Hanım siz misiniz?
Üzgünüm size çok kötü bir haberim var.
Gönül isterdi ki iyi bir haber olsun.
Umarım beni kınamazsınız;
Evet, kocanız öldü, size selam gönderdi!

ANLATICI

Marthe Hanım fazla abartılı bir şekilde ağlar.

MEPHISTO

Bu acı kayıp sizi yıkıma sürüklememeli Marthe Hanım.
Tanrı rahmet eylesin.
Dünyada yaşamakta olan erkek cinsinden
Tek varlık sizin kocanız değil ki – yani değildi.
Ayrıca sizin olağanüstü bir çekiciliğiniz var.
Siz isterseniz, bu acı durumda,
Bu dünyada bir tek erkek bile
Aklı ve gücüyle size yardım etmeyi ihmal etmez.
Tabii ki siz arzu ederseniz…

MARTHE

Siz beni ne zannediyorsunuz?
Yalnız lafı açılmışken,
Size şu hususu belirtmekte bir sakınca görmüyorum.
Ölüm var kalım var bu fani dünyada.
Eğer günün birinde kocam vefat ederse,
Ki bu üzücü durum gerçekten de oldu,
Bir daha evlenmeyi birkaç kez aklımdan geçirdiğim olmuştur.
Fakat ölüm belgesi olmadan olmaz.

MEPHISTO

Hiç sorun değil. Bunun lafı mı olur?
Uzun bir süredir birlikte dünyayı dolaştığım

Çok sevdiğim bir arkadaşım var. Efendi ve cesur!
Bu arkadaşım da rahmetli ve zavallı kocanızın öldüğünü
Beyan edecekmiş. İki kişinin şahitliğiyle her gerçek ortaya çıkar.
Bu akşam vaktiniz olursa bir araya gelir ayrıntıları konuşuruz.
Bu güzel küçük hanım da aramıza katılırsa çok hoş olur.
Biraz etrafta dolaşır, güzel güzel sohbet edip bu vesileyle birazcık da tanışmış oluruz.
Ne dersiniz?

MARTHE

Tamam. Bekliyoruz bu akşam bayları,
Şu evin arkasında, benim bahçemde.

ANLATICI

Nihayet akşam bir araya geldiklerinde başlangıçtaki çekingenlik ve utangaçlık Mephisto'nun zarafeti sayesinde çabucak giderilir. Kibar bir şekilde Gretchen'in Faust'un koluna girip birlikte dolaşmalarını sağlar. Kendisi de Marthe Hanım'la ilgilenir. Faust ve Gretchen konuşa konuşa bahçenin sonuna varırlar. Orada bir ıhlamur ağacının altında batan güneşi izlerler.

FAUST

Çoğu zaman yalnızsınız, öyle mi?

GRETCHEN

Evet, evimiz küçüktür ama işleri yapmak gerek.
Hizmetçimiz yok.
Yemek pişirmek, süpürmek, örmek, dikiş dikmek;
Bir yandan da öteye beriye koşmak, sabahtan akşama kadar.
Annem de tüm işlerde çok titizdir.

FAUST

Söyle bakalım, az önce bahçeye gelince beni hemen tanıdın mı?

GRETCHEN

Görmediniz mi? Gözlerimi yere çevirdim.

FAUST

Geçenlerde sen yanımdan geçerken
Gösterdiğim ataklığı bağışlıyorsun, değil mi?

GRETCHEN

İyice şaşırmıştım. Böyle bir şey başıma hiç gelmediğinden…
Kimse hakkımda kötü bir şey söylemezdi.
Düşündüm, acaba bu adam bende yanlış bir hareket mi fark etti?
Nasıl hiç çekinmeden yanıma yaklaştı?
Yoksa beni rasgele görüşebileceği bir kız mı sandı?
Fakat açıkça şunu da söyleyeyim:
Buramda bilemediğim bir şey size doğru yöneldi.
Tek bildiğim şu: Kendi kendime epeyce kızdım.
Size kızamadığımdan.

ANLATICI

Faust ve Gretchen emin olmayan bir tebessümle bakışırlar ve sessiz kalırlar. Birdenbire Gretchen yerden bir çiçek alır ve yapraklarını tek tek koparırken...

GRETCHEN

O beni seviyor – sevmiyor.
Seviyor – sevmiyor.
Seviyor – sevmiyor. Seviyor.

FAUST

Evet yavrum! Çiçeğin bu sözünü Tanrı'nın sözü bil.
Evet o seni seviyor!
Bunun ne demek olduğunu anlıyor musun?
Seni seviyorum!
Sakın korkma! Bırak bu an anlatsın sana dille anlatılamayanı.
Kendimizi büsbütün sonu olmayacak bir mutluluğa verelim.
Ebediyen! Yoksa perişanlık olurdu sonu.
Hayır, sonu olmayacak! Hayır, sonu asla olmayacak!

ANLATICI

Faust'un bu denli yoğun duyguları Gretchen'i şaşırtır. Gretchen bunu hiç beklemiyordu. Rengi solmuş, başı dönüyor. Ne yapacağını bilemiyor, yüreği

hızla çarpıyor ve karnında tanımlayamadığı bir hisle donup kalır. Faust kendisinden geçmiş artık.

FAUST

Bu dudaklar, gül gibi kırmızı.
Öpmeden olmaz, olmaz.

ANLATICI

Faust, Gretchen'e sarılır ve dudaklarından öper. Tam o an Mephisto yanlarına gelir, "Gitme zamanı geldi," der ve Faust'u alır götürür. Tek başına kalan Gretchen'in yavaş yavaş aklı başına gelir.

GRETCHEN

Aman tanrım, böyle bir adam neler hem de neler düşünebiliyor.
Onun karşısında utanıyorum.
Ve her şeye, "evet," diyorum.
Ne yapayım? Ben zavallı bilgisiz çocuğun biriyim.
Ne buldu bu adam bende?
Anlayamıyorum.

ANLATICI

Aslında Faust hedefine ulaştı. En ufak bir işaretiyle Gretchen hiç çekinmeden her şeye razı olurdu ve … eğer Faust caymasaydı. Faust'un içine bir kuşku düşer. Doğaya sığınıp hep ormanda gezer, kendi kendine sonu olmayan konuşmalara dalar. Evreni kavramaktan çok uzak olduğuna inanır. Son zamanlarda birçok mucizenin sırrına varmış olmasına rağmen her şeye küskündür. Tek bildiği, asıl arzusunun Gretchen'le yatağa girmek olduğunu inkâr etmektir. Faust Faust'tur, yani bir Don Juan değil!

MEPHISTO

Neden kendi kendini oyalıyorsun,
Neden kendi kendini kandırıyorsun?
Bırak bu oyunları Faust'um!
Önce bin bir çabayla kızın gönlünü al, sonra da elinin tersiyle it.
Git onun yanına, seviş kızcağızla!

FAUST

Alçak herif! Nasıl konuşuyorsun sen Gretchen hakkında?
Benim amacım o değil.
Benim derdim senin anlattıklarından ayrı.

MEPHISTO

Bir yaşıma daha girdim! Şu hâline bak,

Gretchen'in sıcacık yumuşak yatağına değil de cehenneme gidecekmiş gibi davranıyorsun.

FAUST

Şeytan! Kaçak değil miyim?
İnsanlıktan uzak bir barbarım ben.
Onun küçük masum dünyasını yıkmaya,
Huzurunu darmadağın etmeye hakkım yok!

MEPHISTO

Olan oldu artık, geç kaldın.
Ne garip adamsın sen,
Git onun yanına, avut onu hiç olmazsa.

ANLATICI

Gretchen'in de neşesi pek kalmamış. Çünkü âşık olduğu adam Faust, kaç gündür ortalıkta yok.

GRETCHEN

Gitti artık, kalmadı huzurum. Yüreğimi taşıyamıyorum.
Bulamam onu daha.
Onsuz bir yer bir mezar bana
Bütün bu dünya
Eğer o yoksa yanımda yaşanmaz daha.
Zavallı başım dönmüş çılgına,
Zavallı aklım paramparça
Gitti artık, kalmadı huzurum. Yüreğimi taşıyamıyorum.
Bulamam onu daha.
Penceremi ona bakmak için açarım
Yalnız onu bulmak için evden çıkarım

Soylu duruşu, uzunca boyu
Dudaklarının gülüşü, gözlerinin tılsımı
Sözlerinin büyüsü
Ellerinin dokunuşu, hele bir de öpüşü.
Gitti artık, kalmadı huzurum. Yüreğimi taşıyamıyorum.
Bulamam onu daha
Gönlüm hep koşar ona doğru
Ah keşke bir yakalasam, tutsam iyice
Öpsem onu, istediğim gibi öpsem,
Onun öpüşleriyle yıkılıp gitsem!
Sen, Heinrich? Ne olur, söz ver bana!
Şimdi söyle bakalım, nedir din konusunda düşündüğün?
Sen iyi yürekli bir adamsın fakat
Bu konuya önem vermediğini düşünüyorum.

FAUST

Boş ver bunu yavrum.
Görüyorsun ki seni seviyorum.
Canım da kanım da hep sevdiklerim için.
Kimsenin hislerine dinine karışmam.

GRETCHEN

Heinrich, Tanrı'ya inanıyor musun?

FAUST

Sevgilim, kim söyleyebilir,
Ben Tanrı'ya inanıyorum diye?
İstersen bunu papazlara ve bilginlere sor.
Böyle bir soruyu soranla
Alay etmek olur alacağın yanıt.

GRETCHEN

İnanmıyorsun, değil mi?

FAUST

Yanlış anlama beni güzelim.
Kim ona bir ad verebilir?

Ve kim ona inanıyorum diyebilir?
Kim hissettiği halde inanmıyorum demeye cesaret edebilir?

GRETCHEN

Bunların hepsi güzel ve doğru.
Papaz da aşağı yukarı bunları söylüyor,
Ama biraz farklı sözcüklerle.
Yine bu işte sürekli bir eğrilik var,
Çünkü sende Hıristiyanlığın izi bile yok.
Bunun haricinde çoktandır acı duyuyorum
Seni onunla arkadaş olmuş görünce.
Yanında olan şu adamdan nefret ediyorum!
Hem de ruhumun en derinliklerinden!
O adamın iğrenç suratı kadar,
Hiçbir şey kalbime ok gibi saplanmamıştır.
O oldu mu yanımda kanım karışıyor.
Oysa ben hiç kimseye karşı kötü duygular beslemem.
Fakat seni özleyip görmek istediğim ölçüde
O adam karşısında gizli bir dehşet taşıyorum içimde.
Bana kalırsa sinsinin biri!
Tanrı beni bağışlasın, eğer ona karşı haksızsam.

FAUST

Sevgili Gretchen'im, ne olur korkma ondan.

GRETCHEN

Artık gitmem gerekiyor.

FAUST

Ah, bir saatliğine olsun, senin göğsünde dinlenip,
Can cana, ruh ruha kalabilmek kısmet olmayacak mı hiç?

GRETCHEN

Ah, odada yalnız yatsaydım,
Senin içeri girmen için bu akşam
Kapının sürgüsünü açık bırakırdım.
Fakat annemin uykusu pek derin değildir,
Bizi birlikte görecek olursa, hemen oracıkta o anda ölürüm.

FAUST

Ah, güzel meleğim,
Bu ufak şişeden üç damlacık katarsan içkisine.
Deliksiz bir uykuya dalar annen
İşte sana bunun çaresi.

GRETCHEN

Sen istedikten sonra, ben ne yapmam ki?
Tek dileğim, ona bir zararı dokunmasın!

FAUST

Öyle olsa, benim tatlı kelebeğim, ben önerir miydim bunu sana?

GRETCHEN

İnsanların en güzeli, ben senin yüzüne bakınca,
Bilmiyorum nedir beni sana sürükleyen.
Senin uğrunda öyle çok şey yaptım ki,
Neredeyse yapacağım bir şey kalmadı.

ANLATICI

Neredeyse. Yapılmayan bir şey kaldı elbette. Bunun da ertesi akşam yapılacağı malum. Gretchen, annesinin çayına üç damla uyku ilacı katar. Bunun üzerine yaşlı kadın derin bir uykuya dalar. Gretchen kapının sürgüsünü açar ve bekler. Kısa bir süre sonra Faust içeri girer. Olup bitenleri fazla büyütmüyorum. Zaten artık buradan öteye ayrıntıları da bilmiyorum. Çünkü ben yanlarında yoktum. Fakat hatırlarsanız demin bahçede olan öpüşme sahnesini, o tutkuyu, o zaman bu gecenin nasıl felaket bir gece olduğunu göz önüne getirebilirsiniz. Ondandır ki ertesi gece bir daha buluşurlar. Ondan sonraki gece de ve bir sonraki gece yine... Derken geceler birbirini kovalar.

Gretchen, öyle bir aşk sarhoşluğuna dalmış ki, etrafında olup bitenlerden haberdar değil artık. Faust da aynen öyle. Düşünmeyi bile bırakmış. Artık Gretchen'le yaşadığı o coşkulu gecelerden başka hiçbir şey tanımıyor. Doydukça doyumsuzlaşan Faust, Gretchen'le birlikte aşkın tüm tat ve hazlarını en büyük heyecanla yaşar. Ta ki Gretchen'nin asker olan abisi Valentin hiç yoktan ortaya çıkana kadar.

Askerde kız kardeşiyle ilgili türlü türlü dedikoduyu kaldıramayan Valentin, bir gece yarısı evin kapısının önünde ona doğru yaklaşmakta olan ve kız kardeşini baştan çıkaran Heinrich Faust ile sıçan kapanı Mephisto'yu karşı-

sına alır, hemen onlarla kavga etmeye başlar. Çünkü bir zamanlar kız kardeşiyle övünen Valentin, onun bu namus düşmanlarının tuzağına düştüğüne inanmış, namusundan vazgeçen Gretchen, abisine en büyük darbeyi zaten vurmuştur. Bu kavganın, dövüşmenin, sövüşmenin, bağrışıp çağrışmanın, kılıç çekmenin sonu ölüm olur. Şeytanın, büyüsüyle eli uyuşan Valentin, bir an çaresiz kalır. Tam o an şeytanın "Sapla kılıcını!" demesiyle, Faust'un elindeki kılıcı Valentin'e geçirmesi bir olur. Valentin, aldığı kılıç darbesiyle yere yıkılır ve acı içinde çevredekilerden yardım ister. Faust ve Mephisto hemen oradan uzaklaşıp ortadan kaybolurlar. Çevredeki evlerden koşarak gelen insanlar Valentin'in etrafında toplanır. Gretchen geldiğinde, abisi Valentin uykudan yeni uyanmış komşularının gözü önünde kız kardeşine, "Orospu!" der ve lanet ettikten sonra askerce ve namusluca son nefesini verir.

Faust ve Mephisto, dağları aşıp tamamen uzaklaşırlar. Bu durum Mephisto'nun işine geldi. Zaten Mephisto kaç gündür buralardan ayrılmak istiyordu. Çünkü onun çok önemli bir randevusu vardı. Harz Dağı'nda her yıl yapılan Walpurgis gecesine davetli olan Mephisto, bu toplumsal hayatın en büyük şenliğini uzunca yaşamında hiçbir zaman kaçırmamıştır.

Faust ve Mephisto, dağın en yüksek zirvesine vardıklarında Walpurgis şenliği tam kıvamında; artık yer yerinden oynuyor. Şeytan şeytanlarla dans ediyor. Çalkantılı bir kalabalık. Her taraf cadı dolu, yarı cadı, tam cadı, antik cadı, büyücü cadı, generaller, yazarlar, bakanlar, milletvekilleri, proktophantasmistler inanılmaz bir eğlence havasında. Kimin eli kimin cebinde belli değil. Faust da bütün çılgınlığıyla eğlenceye katılır ve son zamanlarda olup bitenleri tümüyle unutur. Ancak her coşkulu eğlencenin bir de sonu vardır. Harz Dağı'nın dibinden doğan ve uzaklardan ilk gökyüzünü mavileştiren, ardından kara bulutların arasından kızıl bir yumak gibi yavaş yavaş yukarı tırmanarak yerini alan güneş, artık geceye son vermiştir. Hele gecenin o muhteşem çılgın şenliğindense hiçbir şey kalmamıştır. Rüzgârın havaya karıştırmış olduğu tozdan mı artık, sis ve dumanlı gün henüz doğmaktayken batmış gibi bulanık. Faust, bir düzlükte toprağın üzerinde yatıyor. Yorgun ve argın Faust başını kaldırır ve Mephisto'ya hiç zaman kaybetmeden sevdiği ve çok özlediği Gretchen'nin yanına dönmek istediğini söyler. Mephisto, duruma önce açıklık getirir.

MEPHISTO

Onun kardeşini öldürdüğün için arandığını unuttun mu?
Ayrıca, bundan sonra Gretchen'i ziyaret etmemiz
Söz konusu olamaz.

Annesi için ona verdiğin o damlaları
Ne etmişse yanlış kullanmış.
Sabahın birinde nasıl olmuşsa
Zavallı yaşlı kadın bir daha uykusundan uyanmamış;
Ve senin tatlı sevgilin büyük bir hata yapıp
Elâleme annesinin çayına bu damlaları koyduğunu duyurmuş.
Şimdi de annesini zehirledi diye zindan

FAUST

Ne, canım Gretchen, hapiste mi?
    Ben hemen ona gitmek istiyorum.

MEPHISTO

Gitme dur. Bilmen gereken bir şey daha var senin.
    Sana nasıl anlatayım ben?
Bu arada, o sana bir oğlan doğurdu.
    Zavallı yavrun uzun yaşamış değil.
    Doğumun ertesi günü doğurduğu piçi kendi elleriyle boğmuş.
    Ancak bütün bu yaptıklarının farkında değil.
    Çünkü hapishanede uzun süre kalışı
    Ve doğum yaparken tek başına oluşu;
    Bütün bunlar oldukça zorlamış olmalı ki onu, keçileri kaçırmış!
    Sabahtan akşama yakınıp duruyor:
    "Çocuğumu çaldınız! Çocuğumu geri verin!"

FAUST

Bu mümkün olamaz! Ben daha dün onunla birlikteydim.

MEPHISTO

Sen nereye gittiğimizi de mi unuttun.
    Sen benimle benim dünyama daldın.
    Azıcık da olsa seni bekleyen o diğer dünyanın
    Tadını önceden alasın diye götürdüm.
    İşte sana bir geceymiş gibi görünen,
    Gerçekte bir bütün yıl idi.

ANLATICI

Faust sanki anlamakta zorluk çekiyor. Düşünceleri vızıldayan arılar gibi kafasında karışarak dolaşıyor. Net olarak düşünebildiği tek şey var, o da ne pahasına olursa olsun hemen Gretchen'in yanına gitmek. Mephisto'dan onu zindana götürmesini ve Gretchen'i kurtarmasını ister!

MEPHISTO

Başka ne dileğin var?
Kim sandın sen beni? Tanrı mıyım ben?
 Şeytanım ben, Şeytan!
Gökte ve yeryüzünde tüm güç benim elimde mi sanırsın?
Öyle olsaydı çok sevinirdim.
 Ben seni sadece zindana götürürüm.
 Peki, sana zindanın kapısını da açacağım.
 Gardiyanları da halledeceğim.
 Ancak Gretchen'i sen kendi ellerinle çıkaracaksın oradan.

ANLATICI

Hemen harekete geçilir. Faust ve Mephisto, iki siyah büyülü atı hızla koştururlar; ne gece karanlığı ne de rüzgâr onları durdurabilir ve henüz gün doğmadan Gretchen'in hapishanesine varırlar. Sonra Mephisto, Faust'un zindana girmesini sağlar ve dışarıda bekler. Faust, ürpererek sevgilisi Gretchen'e doğru karanlıkta ilerler ve onun küçük hücresinin bir köşesinde samanın üstünde, ayakta olduğunu fark eder.

GRETCHEN

Annem, beni öldüren, bir orospu!
Babam benim, bir haydut,
Beni unuttu!
Küçük kız kardeşimi, ayağa kaldırdım.
Serin bir yerde;
Güzel bir orman kuşuydum;
Uçuyorum uzaklıklara, uç! uç!

FAUST

Gretchen! Gretchen!

GRETCHEN

Bu arkadaşımın sesi?
Hani nerede? Onun çağırdığını duyuyorum.
Şimdi serbest miyim ben? Kimse beni tutamaz artık.
    Onun boynuna atılmak istiyorum.
Onun göğsünde yâr olmak istiyorum.
    Heinrich sen misin? Bir daha çağır beni.
Heinrich! Gerçekten sen misin?
    Sen olsan tüm acılar sona erer.
Sona erer zindan ve zincir korkusu.
Eğer sen olsan, beni kurtarmaya gelsen.
Heinrich! Gel otur yanı başımda.

FAUST

Hayır! Gretchen! Sen gel! Ve acele et!
Eğer acele etmezsen, biz bedelini çok ağır öderiz!

GRETCHEN

Nasıl? Beni öpemiyor musun artık?
Arkadaşım!
    Kısa bir süre benden uzak kaldın.
Unuttun mu öpüşmeyi yoksa?
Neden böyle korku duyuyorum birden bire senden?
    Oysa senin sözlerin, bakışların bana tüm gökyüzünü bağışlardı.
    Ve sen beni boğacakmış gibi öperdin
Tutkuyla her gece!
Heinrich! Ben annemi öldürdüm.

FAUST

Bırak geçmişi.
Bir adım at özgürsün.
    Gel artık Gretchen! Kapı açık.

GRETCHEN

Ben buradan ayrılamam.
    Bir umut yok benim için.
    Neye yarar kaçmak?
    Beni yakalayacaklar sonunda.

FAUST

Yalvarıp yakarmanın faydası yoksa,
Seni zorla götürürüm buradan! Gel artık.

GRETCHEN

Bırak beni! Dokunma bana cani gibi!
Biliyorsun senin hatırına her şeyi yaptım.
    Heinrich ah Heinrich.

MEPHISTO

Kalkın yürüyün.
    Gevezeliği bırakın!
    Gün doğmak üzere.

GRETCHEN

Bu kutsal yerde bu adamın işi ne?
    Heinrich, onu gönder burdan!
Yüce Tanrım, kendimi sana emanet ediyorum, kurtar beni!
    Heinrich, ah Heinrich, tüylerim ürperiyor seni düşündüğümde.

MEPHISTO

    Üzgünüm çünkü hiçbir şey yapamam.
    Geç oldu.
    O yarın idam edilecek.
    Sonra da benim olacak.
Üzülme Faust'um,
Daha sonra cehennemde nasıl olsa tekrar görüşürsünüz.

ANLATICI

O anda yukarıdaki bulutlar açılır ve Tanrı gür bir sesle, "Hayır, Gretchen kurtuldu!" der.

Ve oyun biter.

* Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, Türkçe çeviri: Haydar Zorlu.

*4. Tintern Manastırı**

William Wordsworth

William Wordsworth'un (1770-1850) şiirleri pek çok romantik tema barındırır ama bunların arasında en sık rastlananlar panteistik bir yaklaşım benimsediğini gösteren şiirleridir. Wordsworth, ileri yaşlarda Londra'nın yapmacık atmosferinden kaçıp kuzey İngiltere'nin Lake Country bölgesine çekilir ama aşağıda sunulan, Tintern Manastırı adlı eseri (13 Temmuz 1798), onun erken dönem çalışmalarının tipik bir örneğidir. Bu şiirde, romantik şiire has bir özellik olan "otobiyografik günah çıkarma"nın izlerini görürüz. Şiirde sözünü ettiği özel arkadaş, en sevdiği kız kardeşi Dorothy'dir ki, bu ilişki, ilkesel olarak yalnız olan romantik bireyin, aslında bu yalnızlıktan nasıl kurtulmaya çalıştığını gösterir.

Beş yıl geçti; beş yaz,
Beş uzun kış uzunluğuyla!
Ve ben yine duyuyorum
Dağdaki kaynaklardan inen suların
Karasal mırıltılarını. Yine görüyorum
Bu sarp ve azametli kayalıkların,
Kuytu ve yabanıl bir manzaranın önünde
Daha derin bir inziva telkin ederek
Yeryüzünü gökyüzünün sükûnetine bağladığını.
Burada durup dinlenmenin,
Çınarın gölgesinden, şu kulübe parselleriyle,
Bu mevsimde yemyeşil olduğu için
Kendilerini çalıların arasında kaybetmiş olan
Meyve bahçelerini seyretmenin zamanıdır.
Yine görüyorum ki,
Çalıların oluşturduğu çitler, çit denebilirse,
(Aslında) oynamayı seven çizgi gibi ince dallar
Elden çıkmış; pastoral çiftlikler ağzına kadar yeşillenmiş;
Ağaçların arasından sessizce duman tütmekte!
Sanki kimsesiz ormanın yersiz yurtsuz bir sakininin
Veya münzevi bir keşişin mağarada yaktığı ateşin
Karşısında oturmakta olduğuna dair belli belirsiz bir uyarı.
Uzun süre ayrı kalmış olsam da
Bu güzelliklere kör bir adamın bigane kalacağı gibi
Bigane kalmadım hiç (onları unutmadım).

Yalnız odalarda ve şehrin gürültüsünde,
Kanda ve kalpte hissedilen yorgunluğu da
Tatlı duyguları da onlara borçluyum.
Ve hatta, sakin bir kafayla düşününce,
İnsan yaşamının o en güzel bölümünde
Küçümsenmeyecek etkisi olan unutulmuş zevkleri:
Onun o küçük, adsız, hatırlanmayan
İyilik ve sevgi dolu davranışları.
İnanıyorum ki, onlara bu anlaşılmaz dünyanın
Ağır yükünü hafifleten,
O gizemli, huzur dolu, kutlu ruh halinden
Daha iyi bir hediye sunamazdım.
O yüce ve kutlu hal ki,
Sevgi ve şefkat bizi nazikçe inandırıncaya kadar,
Bedenin nefesi, hatta kanın akışı
Âdeta askıya alınıp, beden uykuya dalarken
Yaşayan bir varlık olalım ve
Bir göz ahenk ve neşeyle kapanırken,
Diğeri şeylerin içindeki yaşamı görsün.
Eğer bu boş bir inançtan başka bir şey değilse,
Ah! Ne kadar da sık
Karanlıkta ve günışığının çeşitli ve
Mutsuz hallerinde: boşuna çalkantılar
Ve dünyanın ateşi kalbimde asılıyken.
Ruhen sana ne kadar sık döndüm
Ah ormanlık *Wye*![22]
Ağaçlar arasında gezinirken
Ruhum ne kadar da sık sana çekildi.

Ve şimdi, yarı karanlık düşüncelerin pırıltısında
Bulanık ve soluk, biraz da hüzünlü
Bir kafa karışıklığı içinde
Hayalimde yeniden canlanıyor:
Burada, sadece bugünün keyifli ruh haliyle değil,
Şu anın gelecek yıllarda yaşam ve yiyecek
Vaat ettiğine dair hoş düşüncelerle yaşıyorum.
O tepelere ilk gittiğim günden beri
Değişmiş olsam da, ki şüphesiz,

---

22 İngiltere Kent'de bir vadinin ve nehrin adı. (ç.n.)

Sevdiği şeyi arayan bir adamdan ziyade
Korkuttuğundan kaçan bir adam gibi
Doğanın elverdiği her yerde karaca misali koşup,
Derin nehirlerin ve ıssız derelerin üzerinden atlayacağımı
Umut etme cesaretim var. Çünkü o zamanlar doğa
(Çocukluğumun o yontulmamış günlerinin keyfi
Ve hayvanlar gibi davranmanın mutluluğu geride kaldı)
Benim için her şeydi. O zamanlar ne olduğumu tarif edemem.
Çınlayan çağlayanın sesini duymak bir tutku gibiydi.
Uç kayalıklara, dağlara, ormanların kuytusuna,
Oradaki şekillere ve renklere açlık duyardım:
Öyle bir duygu ve aşk ki, düşünülemeyecek kadar güzel.
O günler ve o günlerin sancılı mutluluğu
Ve baş döndürücü coşkusu yok artık.
Bundan dolayı değil şikâyetim ya da duyduğum hüzün;
Zira başka mükafatları oldu ki, sanırım
Böylesi bir kaybı telafi edecek kadar bol.
Doğaya gençliğin düşüncesizliğiyle değil,
Sık sık insanlığın durağan ve hüzünlü müziğini
Dinleyerek bakmayı öğrendim;
Ne haşin, ne de kulak tırmalayıcı, ama
Denetlenemeyecek, susturulamayacak kadar güçlü.[23]
Ve derin düşüncenin mutluluğunda
Beni huzursuz eden bir şeyin mevcudiyetini hissettim ki,
Batan güneşlerin ışığında, okyanusun çemberinde,
Can veren havada, gökyüzünün mavisinde ve
İnsanın zihninde yaşayıp onlarla kaynaşmakta:
Düşünen ve düşünülen her şeyi tahrik eden,
Her şeyin içinden süzülüp geçen bir ruh, bir hareket sanki.
Ben bu yüzden hâlâ kırların, ormanların, dağların
Ve bu yeşil yeryüzünde, bu muazzam dünyada
Gözün görüp kulağın duyduğu her şeyin sevdalısıyım.
Göz ve kulak - doğada ve duyuların dilinde,
En saf düşüncelerimin çapasını, besleyicisini,
Kalbimin, ruhumun ve tüm maneviyatımın
Rehberini ve koruyucusunu mutlulukla müşahede etmekte.

23 Wordsworth'ün "doğasını" Hobbes, *Leviathan* ile kıyaslayın (sf.830).

Eğer bana böyle öğretilmemiş olsaydı,
Hayat dolu ruhumu çürümeye terk eder,
Daha çok acı çekerdim: Çünkü sen bu güzel nehrin kıyısında
Benimle birliktesin; sen, benim sevgili dostum,
Sevgili, sevgili dostum;
Sesinde sabık kalbimin dilini duyuyor,
O vahşi gözlerinin saçtığı ışıkta eski günlerin keyfini okuyorum.
Doğanın onu seven kalbe ihanet etmediğinin bilinciyle
Yalvarıyorum. Ah! Sana biraz daha bakıp, sende
Bir zamanlar ne olduğumu görebilir miyim?
Sevgilim, benim sevgili kız kardeşim!
Birlikte yaşadığımız bütün yıllar boyunca,
Mutluluktan mutluluğa koşmak
Aklı öylesine uyarıyor,
Sükûnet ve güzellikle öylesine etkiliyor,
Ulvi düşüncelerle öylesine besliyor ki,
Ne kötü sözler ve cüretkâr yargılar,
Ne bencil adamların istihzaları,
Ne merhametsiz esenlemeler,
Ne de günlük yaşamın can sıkıcı ilişkileri
Aramıza girip bizi rahatsız edebilir veya
Neşe saçan, kutlu inancımızı bozabilir.
Dolayısıyla, bu yanlız yürüyüşte, bırak da ay parlasın,
Puslu dağ rüzgârları özgürce essin üstüne:
Ve yıllar sonra, bu coşku olgunlaşarak tatlı bir hazza dönüşüp
Zihnin bin bir güzel formu ve
Hafızan tatlı seslerin ve ahengin ikametgâhı olunca,
Ah! Şayet yalnızlık veya korku veya acı veya keder düşmüşse payına,
Beni hangi iyileştirici, müşfik düşüncelerle anacaksın?
Bunlar benim tavsiyelerim: Olur da bir gün,
Sesini duyamayacak veya o vahşi gözlerindeki pırıltıyı
Yakalayamayacak durumda olursam,
Eski günler adına – bu enfes derenin kıyısında
Birlikte oturduğumuzu hatırlayacak mısın?
Ve doğaya tapan benim oraya bıkıp usanmadan,
Daha doğrusu sevgiyle, ah! Şevkle,
Kutsal bir aşkla geldiğimi hatırlayacak mısın?
Bunca yer gezdikten, bunca ayrılıktan sonra,

Bu dimdik ormanların ve yüce kayalıkların,
Ve bu yemyeşil manzaranın, benim için
Kendilerinden ve senden de sevgili olduğunu
Hatırlayacak mısın?

* William Wordsworth, *Poetical Works - Tintern Abbey Little*, Brown&Company 1854.

*5. Evrensel Ruh**

Ralph Waldo Emerson

Concord-Massachusetts bilgesi Ralph Waldo Emerson (1803-1882), bir filozoftan ziyade, popüler bir deneme yazarıdır. Kültürel özgürlük çağrısı yapan bir Amerikan milliyetçisi olmakla birlikte, görüşleri itibariyle Avrupalı romantik şair ve filozofların etkisi altında kalmış; Amerikalıların karşı karşıya olduğu belli başlı sorunlardan çok yaşamın anlamı, evrenin önemi ve ahlak gibi ezeli sorunlarla uğraşmıştır. Okurlarını ya da dinleyicilerini -denemelerinin çoğunu halka açık konferanslarda sunmuştur- günlük yaşam gailesinden alıp güzelliğin, hakikatin ve iyiliğin ideal dünyasına yükseltmekte ustadır. Nitekim ona göre bu dünyaya, "Evrensel Ruh" olarak adlandırdığı, yaşama dair her şeyi kapsayan ve aslında Hıristiyanlığın Tanrısı'nın şiirsel ve dogmatik olmayan bir versiyonunun ifadesi olan, ruhani bir gerçeklik egemendir. Emerson'ın kendini Tanrı'ya en yakın hissettiği anlar, o çok sevdiği Concord ormanlarında doğayla Wordsworth'vari bir bütünleşme yaşadığı anlardır. Aşağıdaki seçki, onun *Evrensel Ruh* (The Over Soul) adlı denemesinin, 1841'deki ilk basımından alınmıştır.

Nüfuz ve müteakip etkileri itibariyle yaşamın bir saati ile diğeri arasında fark vardır. İnanç anlıktır ama ahlak bozukluğu bir alışkanlık. Yine de, o kısacık anlar bizi -başka deneyimlerimize kıyasla- onlara daha çok gerçeklik atfetmeye zorlayan bir derinlik barındırır. Dolayısıyla, insanoğlundan umutlu olanları sürekli susturan argüman, yani tecrübeye müracaat, ilelebet geçersiz ve beyhudedir. Geçmişi muhaliflere bıraktık ama umudumuzu koruyoruz. Bu umuda açıklık getirmek zorundalar. Kabul, hayat acımasız ama bunu nerden biliyoruz? Nicedir hoşnutsuz ve huzursuz olmamız nerden kaynaklanıyor? Arzu ve cehaletin evrensel anlamı, ruhun muazzam bir talebi olduğuna işaret eden ince bir dokundurma değil de nedir? İnsanlar, insanlığın doğal tarihinin hiç yazılmadığı, söylediklerinizin eskidiği ve metafizik kitaplarının değersiz olduğu duygusunu taşıyorlar. Altı bin yıllık felsefe bile ruhun dehlizlerini ve cephaneliğini araştıramadı; araştırmaların ardında

hep bir tortu kaldı. İnsanoğlu kaynağı saklı olan bir akarsu, varlığımıza nerden geldiğini bilmediğimiz bir miras. Hesabı en kuvvetli olan bile, hesaba gelmeyen bir şeyin, bir sonraki ânı engelleyemeyebileceğine dair öngörüden yoksun. Şahsen ben de her an kendi iradem dediğim şeyden daha yüce bir irade olduğunu kabulde zorlanıyorum.

Bu, sadece olaylar değil, düşünceler için de böyle. Ne zaman kaynağını göremediğim o akarsuyun bir süreliğine içime aktığını izlesem, kendimi bir pansiyoner gibi hissediyorum; yani buna sebebiyet veren biri gibi değil, bu semavi suyu şaşkınlık içinde seyreden bir izleyici gibiyim. Bunu arzu ettiğimi, buna saygı gösterdiğimi ve kabule hazır olduğumu hissediyor ama bunun tümüyle yabancı/farklı bir enerji olduğunu düşünüyorum.

Geçmişin ve bugünün yanlışlarının o En Büyük Eleştirmeni ve olup olabilecek tek peygamberi, yeryüzü atmosferin yumuşak kollarında yatarken içinde dinlendiğimiz bu muazzam doğadır: Bu Bütünlük, bu Evrensel Ruh'tur ki, kendine has özellikleriyle her bir insanın içindedir; o ortak kalptir ki, doğru olanın ibadet yoluyla (ona) teslimiyet olduğuna işaret eder; o güçlü/baskın hakikattir ki, hile ve hünerlerimizi anlamsız kılar, bizi herkesi olduğu gibi kabul etmeye ve ağzımızla değil, kişiliğimizle konuşmaya zorlar ve bizi hem düşüncemiz hem de elimizle, akil ve erdemli, güçlü ve güzel olmaya sevk eder. İnsanoğlunun içinde Bütün'ün ruhu, akil bir sükûnet ve her bir parçası ve zerresinin birbiriyle bağlantı içinde olduğu evrensel/külli güzellik, yani o ebedi Tek vardır. İçinde yaşadığımız ve tüm güzelliğiyle hepimize açık olan bu derin güç, her an kendi kendine yeterli ve mükemmel olmakla kalmayıp gören ve görülenin, kâhinin ve temaşanın, öznenin ve nesnenin birliğidir. Dünyayı, güneş, ay, hayvanlar, ağaçlar olarak parça parça görürüz, oysa bunlar Bütün'ün, yani ruhun, sadece parlak birer parçasıdır. O Bilge vizyon sayesindedir ki, çağların yıldız falı okunur ve bizler, daha iyi düşüncelerimize başvurmak ve her insanın doğasında var olan önseziye teslim olmak suretiyle, onun ne söylediğini anlarız. Böyle bir yaşamdan seslenen insanların söyledikleri, orada, o düşünce ikliminde olmayanlara boş geliyor olmalı ama bu konuda konuşmak bana düşmez, çünkü kelimelerim o yüce anlamı/duyguyu taşıyamaz. O kime isterse ona ilham verir ki, dikkat, bu insanların konuşmaları şiirsel, tatlı ve yükselen bir rüzgâr gibi evrensel olacaktır. Yine de isterim ki, "kutsal" sözcüğünü kullanmasam da, saygısızlık etme pahasına, o Yüce Yasa'nın aşkın enerjisi ve sadeliğinden edindiğim ipuçlarını bu tanrının gökselliğine atfederek bildireyim.

Sohbetlerde, düşlerde, pişmanlıkta, tutkuda, şaşırdığımızda, kendimizi maskeli baloda sandığımız rüyalarda neler olduğunu düşününce -küçücük

şeylerin nasıl büyüyüp kendini gerçekmiş gibi göstermek suretiyle, nasıl uzak algımızı zorladığını düşününce- doğanın sırrına dair aydınlatıcı ve bilgimizi genişletecek nitelikte pek çok ipucuna sahip olabiliriz. Bunların hepsi bize gösterir ki, insanoğlunun içindeki ruh bir uzvumuz olmamakla birlikte, tüm organlarımıza can veren, onların çalışmasını sağlayandır. Nitekim bellek, muhakeme, kıyaslama gibi şeyler, el ve ayak gibi olmamakla birlikte, öyle kullanılır. Bunlar ışıktır. Akıl ya da irade, akılla iradenin efendisi değil de nedir? Ve irade varoluşumuzun arka planında yatan ve sahip olmadığımız, sahip olunamayacak o uçsuz bucaksızlık değil midir? Bizden, içimizden ve arkamızdan yansıyan bir ışık her şeyi aydınlatmakta ve bize, bizim hiçbir şey, ışığın her şey olduğunu göstermekte. İnsanoğlu, tüm bilgelik ve tüm iyiliğin barındığı bir tapınağın önyüzüdür. Sıradan insan dediğimiz, yiyen, içen, eken biçen, hesap yapan mahluk, kendini bildiğimiz şekilde gösteriyor ama yanlış temsil ediyor. Nitekim ona insan olarak saygı duymuyor ama tavır ve tutumda yansımasına izin verirse, onun ruhu önünde eğiliyoruz. Çünkü o ruhtur ki, aklıyla soluduğunda bir deha, iradesiyle soluduğunda erdem, sevgisiyle soluduğunda aşktır. İnsan kendini bir şey sanmaya başlayınca akıl körelir, irade zayıflar. Tüm reformlar ruhu rahat bırakmayı amaçlar ki, ona itaat edebilelim.

İnsanoğlu, böylesi saf/arı bir doğaya nadiren duyarlıdır. Dili onu, onun renkleriyle boyayamaz, çünkü o renkler inceliklidir. Onu inkâr edemez, çünkü ölçüye/hesaba gelmez ama kapsayıcıdır; onun bizi de içerdiğini anlar, ruhani varlığın içimizde olduğunu hissederiz. Bir atasözü der ki: "Tanrı bizi görmeye habersiz gelir", yani başımız ile sonsuz gökkubbe arasında hiçbir perde ya da tavan olmadığına göre, insanın, yani etkinin bittiği ve Tanrı'nın, yani nedenin başladığı yer olan ruhun da duvarları kaldırılmıştır. Bizler bir yönümüzle ruhani nitelikli derinliklere, yani Tanrı'nın özniteliklerine açık dururuz. Görüp bildiğimiz Adalet, Sevgi, Özgürlük, Güç gibi niteliklerin hiçbir zaman üstesinden gelemediğimiz halde, bunlar başımızın üstünde birer kule gibi yükselirler, en çok da özçıkarlarımız bizi onları yıkmaya teşvik ettiği zaman.

Doğanın egemenliği, bizi çevreleyen sınırlardan bağımsız olmasıyla bilinir. Ruh her şeyi çevreler/sınırlar. Dediğim gibi, o tecrübeyi yalanlar. Aynı şekilde, zaman ve mekânı ortadan kaldırır. Çoğu insanda duyular, zaman ve mekân duvarlarını gerçek ve başa çıkılmaz gibi gözükene dek zorlamak suretiyle akla baskın çıkar. Bu sınırların ciddiyetinden bahsetmek, cinnet işaretidir. Oysa, zaman ve mekân ruhun gücüne ters düşer, çünkü ruh zamanla eğlenir:

"Ebediyet bir saatin içine sıkıştırılabilir mi
Veya bir saat ebediyete yayılabilir mi?.."

Ruhu, sadece ruh bilir. Olaylar ağı, ona giydirilmiş olan dökümlü bir giysidir.

Ruhun tekamülü, onun yasası uyarınca hesaplanır ama aritmetik olarak değil. Doğrusal hareket gibi katettiği aşamalarla değil, halin yücelmesiyle, yani bir metamorfoz olayı gibi değerlendirilir. Dehanın gelişmesi bir tür *topyekun*'luk arz eder. Bir diğer ifadeyle, seçilen kişinin dehası, önce John, sonra Adam, sonra Richard'dan daha akıllı olacak şekilde gelişerek, ona aşağılık duygusunu keşfettirecek ve dolayısıyla acı çektirecek biçimde gelişmez; tersine, çalıştığı veya geçtiği veya kalabalıkların titreştiği her yerde çektiği büyüme sancılarıyla gelişir ve genişler. Akıl, her bir ilahi dürtüyle fani olanın ince kabuğunu soyar ve böylece ebedi olana varıp, onun havasıyla soluk alıp verir ve dünyanın (tarih boyunca) konuşageldiği hakikatle söyleşerek, Zeno ve Arrian ile en yakınındaki insanla olduğundan çok daha yakın bir ilişki kurar.

Emerson'un Evrensel Ruh ile hayatın çeşitli yönleri arasındaki ilişkiye dair düşüncesi, onun not defterlerinden birinde bulunan şu karalamada en iyi ifadesini bulur:

Tek bir ruh vardır.
Dünyayla ilgilidir.
Sanat buradan neşet eder.
Bilim yöntemi burada keşfeder.
Edebiyat bunun kaydıdır.
Din bunun ilham ettiği saygı duygusudur.
Ahlak insan yaşamında resmedilen ruhtur.
Toplum bireylerin bu ruhu birbirinin içinde bulmasıdır.
Ticaret ruhun doğada çalışarak keşfedilmesidir.
Siyaset ruhun güçte tezahür eden faaliyetidir.
Terbiye ruhun sessiz ve dolaylı ifadesidir.[24]

* Ralph Waldo Emerson, *Complete Essays and Other Writings,* New York, Modern Library, 1940.

24 Emerson'un ruh anlayışını, Plotinus'un *Enneads*'ı ile karşılaştırınız (sf.107).

*6. Sör Joshua Reynolds'ın Söylemleri Üzerine Notlar**

William Blake

William Blake (1757-1827) yalnız bir kurt olmasına rağmen Aydınlanma karşıtı romantik ayaklanmaların birkaç yönünü simgelemektedir. Blake, dini bir mistik, lirik ve sembolik bir şair ve doğayı taklit etmeyi reddeden bir ressamdı. 1808 dolaylarında yazdığı aşağıdaki notlarda Blake, Sör Joshua Reynolds'ın simgesi olduğu sanat eleştirisi türü hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir. (Metnin yazıldığı yıllardaki İngilizce üslubun metinde yansıtılmaya çalışıldığına dikkatinizi çekeriz.)

Bu adam sanatı budamak için yaratılmış.

William Blake'in düşüncesi bu. Benim bu görüşe dair gerekçelerim aşağıdaki notlarda verilmiştir…

Reynolds, dâhiliğin öğretilebileceğini ve tüm esinlenme iddialarının bir yalan ve aldatmacadan ibaret olduğunu düşünmektedir. Eğer söylendiği gibi esinlenme bir aldatmacaysa, İncil delilikten başka bir şey değildir. Bu düşüncenin kökeni İlham Perilerini esin kaynağı olarak gören Yunanlılara dayanır:

"Kendi başına dini coşku sizi fazla ileriye götüremez."

Coşku kendi başına her şeydir! Bacon'ın felsefesi İngiltere'yi perişan etti. Bacon sadece yeni bir Epicurus gibidir. (…)

Zihninde ve düşüncelerinde bile gökyüzüne gitmemiş birisi asla ressam olamaz.

Düz bir anlayışın üzerinde bir anlayışa sahip olan ressamlar, bu Budalalar Başkanı tarafından alay ve yok edilirler…

Reynolds'ın sanatla budalaların uğraşmasını istediği gayet açıktır, çünkü bu amaçla tüm kararsız coşkucuları ve delileri bu alana yönlendirmektedir.

Mantığın resim sanatıyla nasıl bir ilgisi olabilir ki?

İdeal güzelliğin bilgisi sonradan edinilemez. Bu bilgi doğuştan gelir. Her insanda, onunla beraber doğan ve yaradılıştan gelen düşünceler vardır. Bu düşünceler insanın kendisidir. Doğuştan bu düşüncelere sahip olmadığını iddia eden birisi, vicdanı ya da doğuştan becerisi olmayan bir budala ve hilekârdır. (…)

Bir ana form, diğer tüm formların birleşiminden oluşur; bu yüzden tüm diğer formların deforme olması ana formu etkilemez.

Tüm formlar şairin zihninde mükemmeldir ancak bu formlar doğadan alınmış veya toplanmış değildir. Bu formlar tasavvurun ürünüdür. (…)

Genel doğa nedir? Böyle bir şey var mıdır? Peki genel bilgi nedir? Böyle bir şey var mıdır? Kesin bir şekilde konuşmak gerekirse, tüm bilgiler kendine mahsustur. (…)

Tutku ve ifade, güzelliğin kendisidir. Tutkudan ve ifadeden yoksun olan bir yüz zaten bozulmuş demektir. Böyle bir yüz boyansa da, yamalansa da, övülse de, reklamı da yapılsa ancak budalalar tarafından beğenilir. (…)

Eğer sanat gelişen bir şey olsaydı, Michelangelo ve Rafael'lerin sanatta birbirlerinin önüne geçtiklerine ve birbirlerinden daha başarılı olduklarına şahit olurduk. Fakat durum böyle değildir. Deha sahibiyle beraber ölür ve bir daha geri gelmez. Ta ki başka birisi onunla dünyaya gelene kadar...

Reynolds'a göre insan bildiği şeyleri öğrenir. Ben de, tam aksine, insanın doğuştan sahip olduğu veya olabileceği her şeyi beraberinde getirdiğini söylüyorum. İnsan ekilip dikilmiş bir bahçe gibi doğar. Bu dünya bir tohum üretemeyecek kadar aciz durumdadır. (…)

Tanrı doğrunun matematiksel göstergelerle sınırlandırılmasını yasaklamıştır! (…)

Burke bir itirafında, aklın ve hayal gücünün ölümlü olduğunu ve çürüyen doğaya karşı bir üstünlüğü olmaması gerektiğini düşündüğünü söyler. Böyle bir durum, Epikür ve Newton felsefesinin sonu olur ve bu son ateizmdir.

* *William Blake'in Yazılarından*, ed. Geoffrey Keynes, vol. IE, s. 5,15, 20, 25-5, 34, 41, 46, 48, 1925, The Nonesuch Press.

B. YENİ AYDINLANMA

1. Tarih Felsefesi

Georg W. F. Hegel

Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), On Dokuzuncu yüzyılın en nüfuz sahibi bilimadamlarından biridir. Prusya'nın "saray filozofu" olarak tanınsa da etkisi Prusya'nın çok ötesine yayılmıştır. 1818'den başlayarak, Berlin Üniversitesi'nde verdiği bir dizi dersle olgunlaştırdığı ve "diyalektik" olarak bilinen yeni mantık sistemi, mantığı sadece bir düşünce aracı olarak değil, gerçekliğin örüntüsü olarak savunur. Hegel'in tarihsel süreçlere uyguladığı diyalektik anlayış, ders notlarının öğrencileri tarafından bir araya getirilmesi suretiyle, *Tarih Felsefesi Dersleri* adı altında, ölümünden sonra yayınlanmıştır. Hegel, temel olarak tarihte özü gelişme olan bir örüntünün olması gerektiğinden hareket eder. Bu gelişme *diyalektik* bir gelişmedir ve -Aydınlanma'nın iyimserliğine karşın- içinde önemli oranda kötülük ve acı barındırır.

Marx'ın, tarihteki sınıf mücadelesi teorisini Hegel'in diyalektiğine dayandırdığı bilinen bir gerçektir. Almanya'nın İkinci Reich dönemindeki siyasi düşünürleri ve daha sonra faşistleri, onun devleti idealleştirmesinden yoğun bir şekilde faydalandı. Hegel, 1818'de Berlin'de başladığı felsefe öğretmenliği ile ün kazandı. Aşağıdaki seçmeler, Hegel'in 1822-1831 yılları arasında Berlin'de verdiği derslerden alınmış olup, ölümünden sonra öğrenci notlarından faydalanılarak yayınlanmışlardır. Hegel'in "mantık" ve "özgürlük" kelimelerini kendine has kullanımına özellikle dikkat ediniz.

*Tarih Felsefesi Üzerine Dersler**

Tıpkı ruhun kılavuzu Merkür gibi, İdea, gerçekliğin içindedir, insanların ve dünyanın lideridir. Bu kılavuzun mantıklı ve gerekli iradesi olan Tin, dünya tarihindeki olayları yönlendirmiş olup hâlâ da yönlendirmektedir. Şimdi amacımız, Ruh'un bahsi geçen rehberlik göreviyle tanışmaktır. (…)

Felsefenin tarih tefekkürüne kattığı tek düşünce, yalın bir Mantık kavramı; Mantık'ın "Dünyanın Hâkimi" olduğu ve dolayısıyla, dünya tarihinin mantıklı bir süreç olduğudur. Bu inanç ve sezgi, bu haliyle tarih alanında bir hipotezden ibarettir. Felsefede ise hipotez değildir. Felsefede, spekülatif bilişin kanıtladığı şekliyle Mantık -ki burada bu terimi kullanmak bize Evrenle ilahi bir varlık arasında kurulan bağı araştırmaksızın yeterli olacaktır- Sonsuz Güç olmakla birlikte; kendi Sonsuz Madde'siyle, aynı zamanda Sonsuz Biçim olarak, hayat verdiği tüm doğal ve ruhsal yaşamın altında yatan ve bu Madde'yi harekete geçiren bir Öz'dür. Bir bakımdan, Mantık tüm gerçekliğe ait varoluşun ve yaşam buluşun içinde yer aldığı ve kendini yarattığı Evren'in özüdür. Diğer bakımdan, Evren'in Sonsuz Enerjisi'dir; zira Mantık gerçekliğin dışında -nerede olduğunu da kimsenin bilmediği- yer alan salt bir niyet, insanoğlunun zihninde yer alan ayrı ve soyut bir şey olmayıp, salt İdeal'den öte bir şey yaratamayacak kadar da kudretsiz değildir.

Eğer Evrensel Tarih çalışmasına başlamak üzereyken Mantık fikri zihinlerimizde hâlâ netlik kazanmamışsa, en azından kesin ve sarsılmaz bir şekilde, Mantık'ın var olduğu, us ve bilinçli istem Dünyası'nın şansa terk edilmediği ve özfarkındalığa sahip İdea'nın ışığında kendini göstermek zorunda olduğu inancına sahip olmamız gerekir. (…)

Ruh'un doğası, onun tam zıddı olan Madde'ye bakılarak anlaşılabilir. Diğer yandan, Madde'nin özü Çekim olduğu için, Ruh'un özünün Özgürlük olduğunu iddia edebiliriz. (…) Madde kendi dışında bir öze sahiptir fakat ruh kendi içinde bir varoluş barındırır. İşte bu, tam olarak Özgürlük'tür. Çünkü eğer bir şeye bağlıysam ve varlığım benim dışımda bir şeye atfediliyorsa, dış-

sal şeylerden bağımsız olarak var olamam. Aksine, varlığım kendime bağlı olunca özgür olurum. Ruhun varlığının bu kendi kendine yetme durumu, kişinin kendi varlığına dair özbilinçliliğinden başka bir şey değildir. Bilinçlilik konusunda iki şey ayırt edilmelidir: Bunlardan birincisi, biliyor olmam gerçeği; ikincisi ise ne bildiğimdir. Özbilinçlilikte Ruh kendini bildiği için bu ikisi birleşir. Bu, kendi doğasının değerini bilmesine yol açar. Bunu bilmesi ise kendisini gerçekleştirmesini sağlayan bir enerji olur ve potansiyel olarak ne ise, fiilen o olmasına yol açar. Bu soyut tanımlamadan hareketle, Evrensel Tarih'in, Ruh'un kendisinin potansiyel olarak ne olduğunu çözme sürecindeki dışavurumu olduğu söylenebilir. Nasıl tohum ağacın tüm doğasını, meyvelerinin şeklini ve tadını içinde taşıyorsa, Ruh'un ilk zerreleri de aslında Tarih'in tümünü bünyesinde taşır. (…)

Dünya Tarihi, Özgürlük bilincinin gelişiminden başka bir şey değildir. Bu gelişim doğasının gerektirdiği bir durumdur ve bizim görevimiz de bunu incelemektir.

Özgürlük bilinçliliğinin çeşitli aşamalarına dair yukarda verilen açıklama -ki en başta *biz* her insanın (*insan* olan insanların) mutlak olarak özgür olduğunu biliyorken, Doğulu ulusların sadece bir kişinin, Yunan ve Roma Dünyası'nın ise sadece bazılarının özgür olduğunu düşünmeleri gerçeğinde bunu görebiliriz- bizi Evrensel Tarih'in doğal bölünmesi hakkında bilgilendirir ve bize nasıl tartışılması gerektiğine dair fikir verir.

* * *

[Tarihteki önemli insanların belli amaçları] Dünya Ruhu'nun (*Weltgeist*) istekleri olan önemli konuları da kapsar. Bu kişiler, uğraş ve amaçlarını mevcut düzenin onayladığı, sakin ve düzenli bir gidişattan değil, duyularla algılanabilen bir varlığa sahip olmayan gizli bir kaynaktan aldıkları ölçüde Kahraman olarak adlandırılabilir. Bu kaynaktan gelen ve yüzeyin altında saklanmış olan iç Ruh, dış dünyayı bir kabuğu kırar gibi parçalara ayırır. Çünkü söz konusu kabuğa ait olandan başka bir öz vardır. Dolayısıyla bu kişiler, yaşamlarının itici gücünü kendilerinden alan ve eylemleri ile bir durum ve -sadece onların ilgi alanları ve işleri gibi gözüken- bir tarihsel ilişkiler kompleksi üreten insanlardır.

Bu bireyler kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken açığa çıkardıkları genel İdea'nın hiç bilincinde değildi. Aksine, pratik ve politik insanlardı. Ama aynı zamanda, düşünen, zamanın gerekliliklerine vâkıf insanlardı. Gelişimi olgunlaştıran da buydu.

Şu da anlaşılmalıdır ki, insan sahip olduğu bütün değere, yani bütün ruhsal gerçekliğe, sadece Devlet sayesinde sahip olabilir. Ruhsal gerçekliği

buna bağlı olduğu içindir ki, kendi özü, Mantık, onun için nesnel bir şekilde mevcut ve ona göre doğrudan nesnel bir varlığa sahiptir. Bu yüzden insan tamamen bilinçlidir; bu sebeple adil ve ahlaklı, sosyal ve siyasi bir hayatın ahlaki yapısında yer alır. Çünkü Hakikat, evrensel ve öznel İrade’nin birleşimidir ve Evrensel olan, Devlet’te, kanunlarında, evrensel ve mantıklı düzenlemelerinde bulunabilir. Devlet, Dünya’da var olan Tanrısal İdea’dır. Dolayısıyla Devlet’te, Tarih’in amacını öncekinden daha belirli bir şekilde bulabiliriz; ki onda Özgürlük nesnellik elde eder ve bu nesnelliğin zevkine vararak yaşar. Çünkü Kanun Ruh’un nesnelliğidir; iradenin gerçek biçimidir. Sadece Kanu’na itaat eden irade özgürdür; çünkü kendine itaat etmiş olur, bağımsız ve bundan dolayı özgür olur. Devletimiz yada ülkemiz bir varlık topluluğu oluşturduğunda ve insanın öznel iradesi kanunlara uyduğunda, Özgürlük ve Gereklilik arasındaki karşıtlık ortadan kalkar. Nesnelerin özü ve gerçekliği olduğundan, Rasyonel olanın zorunlu bir varoluşu vardır ve bizler bunu kanun olarak kabul etmekte ve -varlığımızın özü olarak- takip etmekte özgürüzdür. Böylelikle nesnel ve öznel irade uzlaşır, özdeş ve homojen bir bütün oluşturur. Devlet’in ahlakı (Sittlichkeit), kişinin kendi kanaatinde hüküm süren etik (moralische) ve düşünce mahsulü türden olmadığı için, etik modern zamana özgüyken, gerçek antik ahlaklılık kişinin (genellikle devlete karşı olan) görevine sadık olması ilkesine dayanmaktadır. (…)

Devlet Fikri’nin tam anlamıyla gelişmesi Hukuk Felsefesi ile olmuştur; ancak zamanımızdaki teorilerde, yerleşmiş doğrular olarak kabul edilen ve değişmez önyargı haline gelmiş çeşitli hataların mevcut olduğu gözlemlenmelidir. Bunlardan tarih anlayışımızın hedefiyle ilişkili olanlara öncelik vererek sadece birkaçından bahsedeceğiz.

Karşılaştığımız ilk hata, “Devlet özgürlüğün gerçekleşmesidir” ilkesiyle, insanın doğası gereği özgür olduğu, fakat -karşı koyulamaz bir şekilde içinde yer almaya itildiği- toplumda ya da Devlet’te bu doğal özgürlüğü kısıtlaması gerektiği düşüncesinin çatışmasıdır. (…)

Bireysel iradeye saygı duyulması ilkesinin siyasi özgürlüğün temeli olarak kabul edilmesi, yani Devlet tarafından veya Devlet için siyasi yapının bütün üyelerinin onay vermediği hiçbir şeyin yapılmaması, açık olarak söylemek gerekirse Anayasasız olmamız anlamına gelir.

Devlet hakkında şimdiye kadar ne söylendiğini özetleyecek olursak, onu oluşturan bireyleri harekete geçiren temel ilkeyi Ahlak olarak adlandırabiliriz. Devlet, kanunları, düzenlemeleri üyelerinin haklarını oluşturur; doğal özellikleri, dağları, havası, suları orada yaşayanların ülkesi, anavatanı, ve onların görünürdeki mülkleridir. Bu Devlet’in tarihi, yaptıkları, atalarının ürettiklerinin hepsi bu kişilere aittir ve onların hafızalarında yaşar. Bunların

hepsi o kişilerin malı olduğu gibi, o kişilere de bunlar tarafından sahip olunur, çünkü varlıkları ve varoluşları bunlardan oluşmaktadır.

Bu kanunların ve böyle belirlenmiş bir anavatanın benimsenmesi kişilerin iradesinin bir ifadesi iken, kişilerin hayal güçleri bu şekilde sunulan fikirlerle meşguldür. Tek Oluş'u ve tek Halk ruhunu meydana getiren şey bu olgunlaşmış bütünlüktür. Her bir üye bu bütünlüğe aittir; her birim Ulus'unun Oğlu'dur ve aynı zamanda ait olduğu Devlet gelişme geçirdiği derecede Çağ'ının Oğlu'dur. Kimse geride kalmaz, ancak çok azı bunun ötesine geçebilir. Bu ruhani Varlık (yaşanılan Dönemin Ruhu) insanındır; insan onun temsilcisi, Ruh da insanın kökeni ve yaşadığı yerdir. Atinalılar arasında Atina kelimesinin iki tane anlamı vardı: İlk anlamı, bir siyasi kurumlar kompleksi; ikincisi ise Halkın Ruhu'nu ve birliğini yansıtan Tanrıça. (…)

Sıradaki diğer nokta, her bir Ulusal dehanın Evrensel Tarih sürecinde Tek Birey olarak algılanmasıdır. Çünkü tarih tanrısalın sergilenmesidir, Ruh'un en yüce biçimleriyle mutlak gelişimidir, aşamalandırmayla kendi bilincine ve gerçekliğine ulaşır. Bu ilerleme aşamalarının varsaydığı şekiller Tarih'in "Ulusal Ruhlarının" bir özelliği; bu Ruhların ahlaki yaşamlarının, Yönetim, Sanat, Din ve Bilimlerinin kendine has nüshasıdır. Bu aşamaları gerçekleştirmek Dünya-Ruhu'nun sınırsız dürtüsü ve karşı koyulmaz isteğinin hedefidir. Organik elemanlara bölünmesi ve her bir elemanın tam olarak gelişimi onun İdeası'dır. (...)

Tarihte meydana gelen dönüşümler uzun zamandır daha iyiye ve mükemmele doğru bir ilerleme olarak nitelendirilmiştir. Doğa'da gerçekleşen değişimler -ne kadar çeşitli olursa olsun- daima kendini tekrar eden bir döngüden ibarettir. Doğada "güneşin altında yeni bir şey yoktur" ve fenomenlerin şimdiye kadar oynadığı çok biçimli oyunu can sıkıntısı hissi uyandırır. Sadece Ruh alanında gerçekleşen değişimlerde yeni bir şey ortaya çıkar. Akıl dünyasındaki bu hususiyet, insanın durumunda, tüm değişimin tekrardan intikal ettiği her zaman tek ve aynı sabit karakteri -yani daha iyiye yönelik değişim için gerçek kapasiteyi- bulduğumuz doğal nesnelerinkinden tamamen farklı bir kadere, mükemmellik dürtüsüne işaret etmiştir. (…)

Gelişim ilkesi, kendini gerçekleştirmek için çabalayan bir kapasite veya olasılık olan gizli bir tohumun varlığını da gerektirir. Bu biçimsel kavram asıl varlığını tiyatrosu, mülkiyeti ve uygulama alanı olarak Dünya Tarihi'ne sahip olan Ruh'ta bulur.

Ruhun doğası rastlantıların gelişigüzel oyunu ortasında ileri geri atılacak türden değildir, aksine, beklenmedik olaylardan kesinlikle etkilenmeyen ve hatta onları kendi amaçları için uygulayan ve yöneten, nesnelerin mutlak bir belirleyicidir. (…) Gelişim (doğal organizmaların) doğrudan, karşı ko-

nulmaz ve engellenemez bir şekilde gerçekleşir. İdea ve onun gerçekleşmesi -orijinal tohumun oluşumu ve ondan kaynaklanan varlığın ona uyum sağlaması- arasında hiçbir rahatsız edici etki müdahale edemez. Fakat Ruh söz konusu olunca durum tamamen başkadır. Onun İdeası'nın gerçekleşmesi bilinçlilik ve irade aracılığıyla sağlanır ve bu beceriler ilk önce temel doğal yaşamlarının içine gömülüdür; çabalarının ilk amacı ve hedefi, sadece doğal kaderlerini gerçekleştirmektir. Ancak buna (doğal kaderin gerçekleşmesine) hayat veren Ruh olduğu için, pek çok çekimden etkilenir ve büyük güç ve ahlaki zenginlik sergiler. Bu yüzden Ruh kendi kendisiyle savaş halindedir ve en güçlü engeli olan kendisini altetmek zorundadır. Doğa'nın alanında gerçekleşen gelişim sakin bir büyümedir; Ruh'un alanındaki ise kendisiyle şiddetli ve güçlü bir çatışma içerisindedir. Ruh'un uğraştığı şey aslında kendi İdeal oluşunu gerçekleştirmektir; ancak böyle yaparak bu hedefi kendi görüşünden saklar ve bu kendine yabancılaşmadan memnuniyet ve gurur duyar.

Bu nedenle, genişlemesi, organik yaşamda olduğu gibi sade bir büyümenin zararsız sakinliğini arz etmemektedir, aksine, kendine karşı olmada isteksiz bir geminin kıçı gibidir. Dahası, sade biçimsel bir gelişim kavramı yerine belli bir sonuca ulaşılmasını ortaya koyar. Başta belirlediğimiz gibi, ulaşılması hedeflenen, bütünlüğüyle ve asıl doğasıyla Ruh'tur, yani Özgürlük.

Daha önce de açıklandığı gibi, Evrensel Tarih, Özgürlüğün bilincinin Ruh tarafından geliştirilmesini ve sonuçta bu Özgürlüğün gerçekleşmesini göstermektedir. Bu gelişim bir derecelendirme -Özgürlüğün İdeası'ndan kaynaklanan, gittikçe artan yeterlilikte bir ifade veya tezahürler dizisi- gerektirir. İdea'nın mantıksal ve -daha belirgin bir şekilde- diyalektik doğası, yani hür iradesi olması, sırayla aştığı ardışık formlarının olması ve bu önceki aşamaları aşma süreciyle olumlu -ve aslında- daha zengin ve daha somut bir şekil kazanması, doğasının bu gerekliliği ve İdea'nın art arda üstlendiği gerekli, saf ve soyut formlar dizisi, Mantık şubesinde sergilenir. Biz burada bu sonuçların sadece birini benimsemeliyiz, yani süreçteki her adımın bir diğerinden farklılık arz ettiğini, kendine has belirli bir ilkesi olduğunu. Tarihte bu ilke, Ruh'un ayrıksılığıdır, kendine özgü Ulusal Deha'dır. Somut bir şekilde görünen ulus ruhunun bilincinin ve iradesinin her yönünü, gerçekleşmesinin tüm devirlerini ifade edişi bu ayrıksılığın sınırlandırmaları dahilindedir.

* Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*, çev. J. Sibree, Londra, H. G. Bohn, 1857, s. 8-11, 18-20, 31, 40-2, 45, 54-8, 66.

*Tarihin Üç Türü**

Genel olarak irdelenecek üç tarih türü vardır: (i) kökensel tarih, (ii) düşünsel tarih, (iii) felsefi tarih.

i. *Kökensel* tarih açısından birkaç isim vermenin hemen belirli bir tablo oluşturacağını düşünüyorum; örneğin Herodotus, Tukidides ve aynı türden başka Tarih yazarları gözlerinin önünde yer alan ve kendileriyle aynı tini paylaştıkları eylemleri, olayları ve durumları betimler, dışsal olarak bulunanı tinsel tasarım alanına aktarırlar. Dışsal görüntü böylece içsel tasarım olur. Benzer biçimde, şair de duygularında bulduğu gerçeği tasarım yetisi için işlemden geçirir. (…)

ii. *Düşünsel* Tarih kendi zamanı ile bağıntı içinde olmayan ama tini açısından şimdinin ötesinde olan Tarih'tir. Bu ikinci cinste birbirinden çok değişik tür ayırt edilebilir:

a. İstenen genel olarak bir ulusun ya da bir ülkenin ya da dünyanın bütün tarihi üzerine bir görüş, kısaca *Evrensel Tarih* dediğimiz şeydir. Burada tarihsel gerecin işlenmesi başlıca sorundur ki, bu işi yapacak olan kişi ona *kendi* tiniyle yaklaşır ama bu içeriğin tininden ayrı bin tindir. Burada özellikle yazarın bir yandan betimlediği eylemlerin ve olayların içerik ve ereklerine ilişkin olarak, öte yandan tarihi ele alış yoluna ilişkin olarak kendisinin saptadığı ilkeler önemli olacaktır. (…)

b. Düşünsel tarihin ikinci türü *pragmatik* Tarih'tir. Geçmişi ele alırken ve uzaklarda kalmış bir dünya ile ilgilenirken, düşünce için bu kendi etkinliğinden ve çabasına ödül olarak bir Şimdi ortaya çıkar. Olaylar değişiktir ama onlarda evrensel olan ve içsel olan, onları bağlayan şey *birdir*. Bu geçmişi ortadan kaldırır ve olayları Şimdi'ye getirir. Pragmatik düşünceler ne denli soyut olsalar da, tam bu yolla gerçekte Şimdi'dedirler ve Geçmiş'in anlatılarını bugünün yaşamında diriltirler. Böyle düşüncelerin gerçekten de ilginç ve diriltici olup olmadıkları yazarın kendi tinine bağlıdır. Burada özellikle ahlaksal düşüncelere ve tarih yoluyla kazanılan ahlaksal derslere değinmek gerekir. (…)

c. Düşünsel Tarih'in üçüncü türü *eleştirel* Tarih'tir; buna zamanımızda Almanya'da tarihi ele almanın başlıca yolu olduğu için değinilecektir. Bunda sunulan Tarih'in kendisi değil ama Tarih'in bir Tarih'i, tarihsel anlatıların bir yargılanışı ve bunların gerçeklik ve inandırıcılıklarının bir araştırmasıdır. Bunda yatan ve özellikle yatması gereken özgünlük yazarın anlatılardan olgularda olmayan bir şeyi çıkarmada gösterdiği kavrayış keskinliğidir. (…)

d. Düşünsel Tarih'in son türü kendini hemen parçalı bir şey olarak gösteren türdür. Hiç kuşkusuz soyutlayıcıdır ama genel bakış açılarını (örneğin Sanat Tarihi, Tüze Tarihi, Din Tarihi) aldığı için, Felsefi Dünya Tarihi'ne bir geçiş oluşturur. Zamanımızda *kavramlar tarihinin* bu biçimi daha gelişmiş ve öne çıkarılmıştır. Böyle dallar (sanat, tüze, din) bir ulusun tarihinin bütünü ile bir ilişki içinde dururlar ve her şeyin çevresinde döndüğü biricik nokta bütünün bağlantısının mı sergilendiği, yoksa yalnızca dışsal ilişkileri içinde mi arandığıdır. Bu ikinci durumda, bu dallar ulusun bütünüyle olumsal, tekil özellikleri olarak görünürler. Şimdi, eğer düşünsel Tarih evrensel bakış açılarını izleme noktasına gelmişse, o zaman belirtmek gerekir ki, eğer böyle bakış açıları gerçek bir doğada iseler, yalnızca dışsal bir çizgi, yalnızca dışsal bir düzen oluşturmazlar, tersine olayların ve edimlerin kendilerinin içsel ve yol gösterici ruhlarıdırlar. Çünkü ruh, önderi Merkür gibi, İdea gerçeklikte halkların ve dünyanın önderidir ve Tin, o önderin ussal ve zorunlu İstenci, dünya olaylarına öncülük etmiştir ve etmektedir; onu bu önderlikte tanıyabilmek burada amacımızdır. Bu da bizi Tarih'in üçüncü cinsine, *felsefi* Tarih'e getirir.

iii. Önceki iki tür açısından hiçbir açıklama gerekmemişti, çünkü kavramları kendiliğinden açıktı ama bu sonuncusunda, *felsefi* Tarih'te durum başka türlüdür ve gerçekten de bir açıklama ya da aklama gerektiriyor görünür. Gene de genel olarak Tarih Felsefesi'nin Tarih'in düşünceye dayalı irdelenişinden başka bir şeyi irdelemediği söylenebilir. Düşünce hiç kuşkusuz ondan vazgeçebileceğimiz bir şey değildir; kendimizi hayvanlardan onunla ayırt ederiz ve duyumda, tanımada ve bilmede, itkilerde ve istençte, bunlar insansal oldukları ölçüde, bir Düşünce vardır. Ama düşünceye bu başvuru burada doyurucu görünmeyebilir, çünkü tarihte Düşünce verili olana ve var olana alt güdümlüdür, onu temeli olarak alır ve onun tarafından yönlendirilir; Felsefe ise tersine, nesnenin Kurgunun var olana bakılmaksızın kendi içinden üreteceği Düşünceleri yükler. Tarih'e böyle Düşüncelerle yaklaştığında, Kurgu onu bir gereç gibi ele alır, onu olduğu gibi bırakmaz, tersine, Düşüncelere göre düzenler ve söylendiği gibi onu *a priori* kurar. Ama Tarih'in yalnızca var olanı ve olmuş olanı, olayları ve edimleri ele alması gerektiği için ve ancak verili olana sıkı sıkıya sarıldığı ölçüde gerçek doğasına bağlı kaldığı için, Felsefe'nin işi bu etkinlik ile çelişki içinde duruyor görünür ve bu çelişkinin ve ondan Kurgu için doğan suçlamanın burada açıklanması ve çürütülmesi gerekir ama bu nedenle Tarihsel olanın ereği, ilgisi ve ele alınışı ve Felsefe ile ilişkileri üzerine yürürlükte olan ya da her zaman yenileri bulunacak çok sayıda çarpık ve özel görüşün düzeltilmesi gibi bir işi üstlenmeyi istemiyoruz.

Felsefeyle birlikte gelen biricik düşünce, Us'un dünyaya egemen olduğu, öyleyse Dünya tarihinde de Ussal olanın ilerlemekte olduğu biçimindeki yalın Us anlayışıdır. Bu kanı ve içgörü genel olarak Tarih açısından bir *varsayımdır*; Felsefe'nin kendisine ise bir varsayım değildir. Kurgul bilgi yoluyla onda Us'un -burada bu anlatımla onun Tanrı ile bağlantısını ve ilişkisini daha yakından açıklamaksızın yetinebiliriz- *Töz* ve *Sonsuz Güç* olduğu, kendi kendisinin tüm doğal ve tinsel yaşamın *sonsuz Gereci* olduğu gibi, bu kendi içeriğinin etkinleştirici *sonsuz Biçimi* de olduğu tanıtlanır. Us *Töz*'dür, yani tüm edimselliğin varlığını ve kalıcılığını onda ve onun yoluyla bulduğu şeydir; - *sonsuz Güçtür*, çünkü Us yalnızca İdeale de, yalnızca "Gerek" noktasına dek gidebilecek denli, yalnızca edimselliğin dışında, kim bilir nerede, tikel bir şey olarak kimi insanların kafalarında bulunuyor olacak denli güçsüz değildir; - *sonsuz İçeriktir,* tüm özsellik ve gerçekliktir ve kendisi kendi Gerecidir ki, onu işlemesi için kendi *etkinliğine* verir, çünkü sonlu bir edim gibi, etkinliğinin besinini ve nesnelerini ondan kazanacağı verili bir araca, bunun dışsal bir gerecinin koşullarına gereksinmez; kendi kendisinden beslenir ve kendisi işleyeceği Gerçektir; yalnızca kendisi kendi varsayımıdır ve altık son erektir, böylece bu ereğin İçeriden görüngüde, yalnızca doğal değil, ama tinsel Evren'in de görüngüsünde, Dünya Tarihi'nde etkinleştirilmesi ve üretilmesidir. Şimdi bu İdea'nın gerçek olan, bengi olan, saltık olarak güçlü olan olması, onun kendini dünyada sergilemesi ve onda kendi kendisinden, onur ve görkeminden başka hiçbir şey sergilememesi - bu olgu, söylendiği gibi, Felsefe'de tanıtlanmış olandır ve burada böyle tanıtlanmış olarak varsayılacaktır.[25]

Okurlarım arasında henüz Felsefe ile tanışık olmayanlardan belki de Dünya Tarihi üzerine bu dersi Us'a duyulan bir inanç ile, onun bilgisi için bir istem, bir susuzluk ile karşılaşmalarını bekleyebilirim; hiç kuşkusuz, bilimlerin öğrenilmesinde öznel gereksinim olarak varsayılması gereken şey yalnızca yüzeysel bir tanışıklıklar yığını değil ama ussal içgörü için, bilgi için istem olmalıdır. Eğer Dünya Tarihi'ne daha şimdiden Us'un düşüncesi ile, bilgisi ile giremiyorsak, o zaman hiç olmazsa Us'un orada *olduğuna*, Anlığın ve özbilinçli İstencin dünyasının olumsallığa terk edilmiş olmadığına, tersine, kendini bilen İdea'nın ışığında kendini göstermek zorunda olduğu-

25 Bu zorlu paragraf okuru ürkütmemelidir, çünkü Hegel, burada sadece gelistirdiği felsefi sistemle neyi ortaya koyduğuna inandığını ifade etmekte; Us ve Tin'in kainatın temel gerçekliği olduğunu ve tarih felsefesinin görevinin, tam da bu nedenle, tarihsel olayların ardındaki Us veya Tini, ortaya çıkarmak olduğunu ileri sürmektedir. Hegel'in bu görüşü, kaninatın temel gerçekliğinin elle tutulur nesneler olduğunu, tinsel olanın ise, en iyi ihtimalle bir türevi, en kötü ihtimalle bir yanılsama olduğunu savunan Karl Marx'ın görüşüyle taban tabana zıttır.

na duyulan sağlam, yenilmez bir inancı taşımalıyız. Ama gerçekte önceden böyle bir inanç istemde bulunmam gerekmez. Geçici olarak söylemiş olduklarım ve daha öte söyleyecek olduklarım, bilimimiz açısından bile yalnızca varsayım olarak değil, ama bütünün bir özeti olarak, bizim tarafımızdan yapılacak irdelemenin sonucu olarak alınmalıdır – bir sonuç ki, daha önceden bütünü tanıdığım için *benim tarafımdan* bilinmektedir. Öyleyse, Dünya Tarihi'nin ussal bir ilerleme olmuş olduğu, Dünya Tini'nin, doğası hiç kuşkusuz her zaman bir ve aynı olan ama bu tek doğasını dünyanın belirli-varlığında açındıran Tin'in ussal, zorunlu süreci olduğu yalnızca bu Tarih'in kendisinin irdelenmesinden çıkan bir sonuçtur. Bu, söylendiği gibi, Tarih'in sonucu olmalıdır. (…)

Yalnızca Us'un dünyada olduğu gibi Dünya Tarihi'nde de egemen olmuş olduğu ve egemen olmayı sürdürdüğü yolundaki evrensel kanı üzerine iki biçimsel noktayı ve bakış açısını anımsatacağım, çünkü bunlar bize aynı zamanda güçlüğü oluşturan ana noktayı daha yakından ele alma ve üzerinde daha öte durmamız gereken bir konuyu belirtme fırsatı verirler:

I. Bunlardan biri ilk kez Yunanlı Anaksagoras'ın[26] *nous*'unu, genel olarak Anlak'ın ya da Us'un dünyayı yönettiğini söylemiş olduğunu bildiren tarihsel pasajdır; bu özbilinçli Us olarak Anlak değil, genel olarak bir Tin değildir; - ikisini birbirinden tümüyle ayırt etmemiz gerekir. Güneş dizgesinin devimi değişmez yasaları izler; bu yasalar onun Usu'dur, ne güneşin ne de bu yasalarda onun çevresinde dönen gezegenlerin buna ilişkin bir bilinçleri vardır. Böylece Us'un doğadan olması, doğanın değiştirilemez evrensel yasalar tarafından yönetiliyor olması gibi bir düşünce bizi çarpmaz, bunlara alışığızdır[27] ve fazla önem vermeyiz; bu tarihsel duruma tarihin bize önemsiz görünebilen bu tür düşüncelerin dünyada her zaman olmuş olmadıklarını öğrettiğine, böyle düşüncelerin aslında insan tininin Tarihi'nde çığırlar oluşturduklarına dikkat çekmek için değindim. Aristo o düşüncenin yaratıcısı olarak Anoksagoras'ın sarhoşlar arasındaki ayık biri olarak görünmesinden söz eder. Sokrates bu düşünceyi Anaksagoras'tan üstlendi ve düşünce olaylarını şansa yükleyen Epikürüs'ün felsefesi dışında, Felsefe'de egemen oldu. "Bundan sevinç duydum," der Sokrates, Platon'un diyaloğunda, "ve bana Doğayı Us'a göre yorumlayacak, tikel olanda onun tikel ereğini, bütünde evrensel ereği gösterecek bir öğretmen bulmuş olduğum umuduna kapıldım. Dünyaları verseler bu umuttan vazgeçmeyecektim. Ama büyük bir coşkuyla

26 Anaxagoras (M.Ö.500-428) Yunan düşünürü.

27 Bunu, Pope'un *İnsana Dair Deneme*'si ile kıyaslayın (sf. 746).

kendimi Anaksagoras'ın yazılarına verdikten sonra onun yalnızca Hava, Eter, Su ve benzeri gibi dışsal nedenlerden söz ettiğini bulunca, nasıl düş kırıklığına uğradım." Açıktır ki, Sokrates'in Anaksagoras'ın ilkesinde bulduğu yetersizlik ilkenin kendisini değil, ama somut doğaya uygulanışındaki eksikliği, Doğa'nın o ilkeden anlaşılıyor ya da kavranıyor olmamasını, bütününde o ilkenin soyut olarak bırakılmış olmasını, Doğa'nın onun bir gelişimi olarak, Us'tan ortaya çıkarılmış bir örgütleniş olarak kavranmamasını ilgilendirir. Burada, hemen başlangıçta, bir belirlenimin, bir ilkenin, bir gerçekliğin yalnızca soyut olarak saptanması ve daha tam belirlenime ve somut gelişime ilerleme arasındaki bu ayrıma dikkati çekmek istiyorum. Bu ayrım belirleyicidir ve Dünya Tarihi'ni incelememizin vargısında en yeni politik durumun ele alınmasında başkaları arasında özellikle bu duruma geri döneceğiz.

Dahası, Us'un dünyayı yönetiyor olması düşüncesinin bu ortaya çıkışı onun dinsel gerçeklik biçiminde iyi bildiğimiz daha öte bir uygulaması ile, yani dünyanın şansın ve dışsal olumsal nedenlerin eline bırakılmadığı, tersine bir *Kayra*'nın dünyayı yönettiği görüşüyle bağıntılıdır. Daha önce sözü edilen ilkeye inancınız konusunda bir istemde bulunmayı istemediğimi belirtmiştim; gene de *bu dinsel biçim altında o ilkeye* inancınıza başvurabilirim – eğer genel olarak felsefe biliminin özgünlüğü varsayımlarda bulunmaya izin veriyorsa; ya da aynı şeyi başka türlü anlatırsak, böyle bir şeye başvurmayacağım, çünkü ele almayı istediğimiz bilimin kendisinin o ilkenin gerçekliğin olmasa da doğruluğunun tanıtını vermesi gerekir. Şimdi, gerçeklik bir Kayra'nın, hiç kuşkusuz tanrısal Kayra'nın, dünyanın olaylarının başında olması gerçekliği o verilen ilkeye karşılık düşer, çünkü tanrısal Kayra bilgelik ile donatılı sonsuz güçtür ki, ereğini, eş deyişle dünyanın saltık, ussal son ereğini edimselleştirir: Us kendi kendisini belirleyen bütünüyle özgür düşüncedir. Ama dahası, şimdi bu inanç ve ilkemiz arasında bir ayrım, aslında bir karşıtlık olarak Sokrates'in Anaksagoras'ın ilkesi durumundaki istemi ile aynı yolda kendini gösterir. Çünkü o inanç da eşit ölçüde belirsizdir, genel olarak Kayra'ya inanç denilen şeydir ve belirlenime, bütünün üzerine, Dünya Tarihi'nin her şeyi kapsayan akışı üzerine uygulamaya dek ilerlemiş değildir. Ama Tarihi açıklamak demek, insanların tutkularını, dehalarını, etkin yetilerini ortaya sermek demektir ve Kayra tarafından bu belirlenmişliğe genellikle onun Tasar'ı denir. Gene de, bu Tasar bizim gözlerimizden gizli olması gereken şeydir; giderek onu bilmeyi istemek bile kendini bilmezlik sayılır. Anaksagoras'ın Anlak'ın kendini edimsellikle nasıl ortaya serdiği konusundaki bilgisizliği doğaldı: Henüz düşüncenin bilinci ne onda ne de bütün bir Yunanistan'da yeterince gelişmişti; Anaksagoras evrensel ilkesini Somut'a uygulayamadı, ikinciyi birinciden saptamayı ba-

şaramadı ve Somut'un Evrensel ile birleşmesini kavrama adımını atan ilkin Sokrates oldu. O zaman Anaksagoras böyle bir uygulamaya karşı bir polemik tutumuna girmedi ama Kayra'ya o inanç en azından büyük ölçek uygulamaya karşı ya da Kayra'nın Tasarı'nın bilgisine karşı öyle bir tutuma girer. Çünkü tikel durumlarda şurada burada o Tasar'ın geçerli olmasına izin verilir; dindar yürekler tek tek olaylar durumunda yalnızca Şans'ı değil, ama Tanrı'nın parmağını görürler, örneğin büyük sıkıntı ve yoksulluk içindeki bireye beklenmedik bir yardım geldiği zaman olduğu gibi ama bu ereklerin kendileri sınırlı türdendir, yalnızca bu bireyin tikel erekleridirler. Ama Dünya Tarihi'nde işimiz Uluslar olan bireyler ile Devletler olan bütünlüklerdir. Öyleyse Kayra'ya inanç üzerine, deyim yerindeyse, ne o perakendeci bakış açısından, ne de yalnızca bir Kayra'nın olduğu biçimdeki genel görüşe gitmeyi isteyen ama onun daha belirli edimlerine yaklaşmayı yadsıyan salt soyut, belirsiz inançta durup kalabiliriz.[28] Tersine, en içten çabamız Kayra'nın yollarını, Tarih'teki araçlarını ve görüngülerini tanıma yönelmelidir, ve bunları o evrensel ilke ile ilişkilendirmemiz gerekir. Ama genel olarak Tanrısal Kayra'nın Tasarı'nın bilgisine değinilmekle zamanımızın birinci önemdeki bir sorusunu, Tanrı'yı bilme olanağına ilişkin soruyu, ya da daha doğrusu, bu bir soru olmaya son verdiği için, bir önyargıya dönüşmüş olan öğretiyi, Tanrı'yı bilmenin olanaksız olduğu öğretisini anımsatmış oldum. Kutsal Yazılarda en yüksek ödev olarak buyrulan şey ile, Tanrı'yı yalnızca sevme değil ama bir de bilme ödevi ile doğrudan karşıtlık içinde, şimdi tam orada söylenmiş olan şeyin, Tin'in *Gerçekliğe Götüren* olduğu, onun her şeyi bildiği, giderek Tanrı'nın en büyük derinliklerine ulaştığı görüşünün yadsınması egemendir. Tanrısal Varlık bilgimizin ve genel olarak insansal şeylerin öte yanına koyulduğu zaman, bununla kendi tasarımlarımız arasında dilediğimiz gibi dolaşmanın rahatlığına ulaşılır. Bilgimize tanrısal olanla ve gerçek olanla bir bağıntı vermekten kurtuluruz; buna karşın, o zaman onun kibri ve öznel duygu kendi için eksiksiz bir aklama bulur ve dindar alçakgönüllülük, Tanrı'nın bilgisini kendinden uzakta tutarken, bununla özenci ve boş itkileri için neyi kazanacağını çok iyi bilir. Usun dünyayı yönetmiş ve yönetmekte olduğu biçimindeki önermemiz ile Tanrı'nın bilgisinin olanağına ilişkin soru arasındaki bağıntıyı göz ardı etmeyi istemeyişimin nedeni felsefenin dinsel gerçekleri anımsatmadan kaçındığı ya da kaşınmayı istediği ve onları bir yana attığı, çünkü deyim yerindeyse, onlara karşı rahat bir duyunç taşımadığı yolundaki kuşkuya değinme fırsatını değerlendirmekti. Tersine, durum böyle olmaktan öylesine uzaktır ki, yakın zamanlarda dinsel içeriği

28 Yani dünyayı Us'un yönettiği inancında.

birçok tanrıbilim türü karşısında savunmayı üstlenmek zorunda kalan felsefe olmuştur. Hıristiyan dininde Tanrı kendini bildirmiş, eş deyişle, insanlara ne olduğunu bilme fırsatını vermiştir; öyle ki, bundan böyle gizli saklı bir şey değildir; ve bizim için Tanrı'yı bilmenin bu olanağı böyle bilgiyi bir ödev olarak dayatır. *Tanrı çocuklarında dar yürekler ya da boş kafalar istemez; tersine, tinleri kendi için yoksul ama onun bilgisine varsıl olanları ve tüm değeri Tanrı'nın bu bilgisinde görenleri ister.* Tanrısal Varlığın bildirilişinin bu temelinden yola çıkan düşünen tinin gelişimi en sonunda ilkin duygunun ve tasarım yetisinin önüne konulan şeyi düşünce ile kavramaya ulaşmalıdır; sonunda yaratıcı Us'un Dünya Tarihi olan bu varsıl ürününün de kavranacağı zaman gelmelidir. Bir zaman moda, Tanrı'nın bilgeliğine hayvanlarda, bitkilerde, tekil yazgılarda hayran olmaktı. Kayra'nın kendini böyle nesnelerde ve olgularda bildirdiği kabul diliyorsa, bu niçin Dünya Tarihi'nde de kabul edilmesin? Bu içerik böyle bir kabullenim için fazla büyük görünür. Ama tanısal bilgelik, e.d. Us büyükte olduğu gibi küçükte de bir ve aynıdır ve Tanrı'yı bilgeliğini büyük ölçekte uygulamayacak denli zayıf görmemeliyiz. Bilgimiz bengi bilgelik tarafından amaçlanan şeyin doğanın bağrında nasıl ortaya çıkıyorsa, edimsel ve etkin Tin'in dünyasında da öyle ortaya çıktığı içgörüsünü kazanmaya yönelir. İrdelememiz bu düzeye dek bir Teodike, (yani) Tanrı'nın bir yaklaşımıdır ki, Leibniz bunu metafiziksel olarak kendi yolunda henüz belirsiz, soyut kategorilerde başarmaya çalışmıştır; öyle ki dünyadaki Kötülük kavranabilir, düşünen tin Kötü olanın varoluşu ile uzlaşabilir. Gerçekte böyle bir uzlaştırıcı bilgi için istem başka hiçbir yerde Dünya Tarihi'nde olduğundan daha büyük değildir. Bu uzlaşmaya ancak o olumsuzu alt güdümlü ve üstesinden gelinen bir şeye yitmiş olarak kendi içinde kapsayan olumlunun bilgisi yoluyla ulaşılabilir; bir yandan, gerçekte dünyanın son ereği olan şeyin bilinci yoluyla; öte yandan, o ereğin onda edimselleşmiş olduğunun ve Kötü olanın en sonunda kendini onun yanında geçerli kılmış olmadığının bilinci yoluyla erişilebilir. Ama bunun için *nous* ve Kayra'ya yalnızca inanç henüz hiçbir biçimde yeterli değildir. Belirtildiği gibi, dünyayı yöneten Us da tıpkı Kayra gibi belirsiz bir sözcüktür; ondan her zaman belirleniminin, içeriğinin ne olduğu belirtilemeden söz edilir ki, bir şeyin ussal mı, yoksa usdışı mı olduğunu ona göre yargılayabiliriz. Us'u belirlenimi içinde kavramak – bu ilk sorundur; ikincisi, genel olarak Us'a bağlı kalınsa da, bu yalnızca sözlerde böyledir. Bunları belirttikten sonra, bu girişte irdelemeyi istediğimiz ikinci bakış açısına geçiyoruz.

II. Usun *belirleniminin* kendinde ne olduğu sorusu, Us dünya ile bağıntı içinde alındığı sürece, dünyanın *Son Ereğinin* ne olduğu sorusu ile çakışır;

bu anlatımda daha tam olarak o Ereğin olgunlaşması, edimselleşecek olması gerektiği imlenir. Burada değinilecek iki nokta vardır: Bu Son Ereğin içeriği, genel olarak belirlenimin kendisi ve edimselleşmesi.

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki, nesnemiz, *Dünya Tarihi*, tinsel[29] alanlarda ilerler. Dünya kendi içinde fiziksel ve ruhsal Doğa'yı kapsar; fiziksel Doğa da benzer olarak Dünya Tarihi'ne karışır ve daha başlangıçta Doğa belirleniminin bu temel ilişkilerine dikkat etmemiz gerekecektir. Ama Tin ve gelişiminin süreci tözsel olandır. Doğa'yı kendine özgü tikel bir öğede olduğu gibi kendi içinde bir Us dizgesi olarak irdeleme işi buraya ait değildir; onu burada yalnızca Tin ile göreli olarak irdeleyeceğiz. Tin ise onu burada üzerinde irdeleyeceğimiz sahnede, Dünya Tarihi'nde, en somut edimselliği içindedir; buna karşın ya da çok doğrusu, somut edimselliğinin bu kipinden evrenseli kavrayabilmek için, her şeyden önce *Tin'in doğasının* kimi soyut belirlenimlerini öncül olarak kullanmak zorundayız…

Tinin doğası tam karşıtının yoluyla bilinebilir. Tıpkı özdeğin tözünün Yerçekimi olması gibi, demeliyiz ki Tin'in tözü, özü Özgürlük'tür. Herkes için dolaysızca inandırıcı olabileceği gibi, Tin başka özellikler arasında Özgürlüğe de iyedir ama felsefe Tin'in tüm özelliklerinin ancak Özgürlük yoluyla kalıcı olduklarını, tümünün yalnızca Özgürlük için araçlar olduklarını, tümünün yalnızca Özgürlüğü aradıklarını ve ürettiklerini öğretir; *Özgürlüğün Tinin Biricik Gerçeği olduğu*[30] kurgul felsefenin ürettiği bir bilgidir. Özdeğin ancak bir özek noktasına doğru itildiği ölçüde yerçekimi vardır; özsel olarak bileşiktir, birbiri dışındaki parçalardan oluşur; onların Birliğini arar ve öyleyse kendini ortadan kaldırmayı, kendi karşıtını ister; eğer buna erişseydi, bundan böyle Özdek olmaz, tersine yitip gitmiş olurdu; İdealliğe doğru çabalar, çünkü Birlikte ideal olarak vardır. Tin ise, tersine, özeğini kendi içinde taşıyandır; Birliği kendi dışında taşımaz ama onu bulmuştur; kendi içinde ve kendi kendisi iledir. Özdek tözünü dışında taşır; Tin *kendi-kendisi-ile-olma*dır. Bu ise sözcüğün tam anlamıyla Özgürlüktür, çünkü bağımlı olduğum zaman kendimi bir başkası ile bağıntılarım ki, o değilimdir; dışsal bir şey olmaksızın olamam eğer kendi kendim ile isem, özgürümdür. Tinin bu kendi-kendisi-ile olması özbilinçtir, kendinin bilincidir. Bilinçte iki şey ayırt edilecektir; ilk olarak biliyor olmam; ve ikinci olarak, bildiğim şey. Özbilinçte ikisi çakışır, çünkü Tin kendi kendisini bilir, kendi doğasının *yar*gılanışı-

29 Burada ve metnin her yerinde "Tin", Almanca'da anlamı gayet muğlak olan "*Geist*" sözcüğüne karşılık olarak kullanılmaktadır. *Geist* kainatta maddesel olmayan ve (belirgin biçimde) olumlu anlam taşıyan her şeyi kapsar.

30 Bu sav, tıpkı bu metnin dokuzuncu paragrafındaki gibi, Hegel'in vardığı ve metafizik sonuçlardan biridir ki, onun tarih felsefesini açıklayan metafiziksel önkoşuldur.

dır, ve Tin aynı zamanda kendine gelme ve böylece kendini ortaya çıkarma, kendi kendine ne ise o yapma etkinliğidir. Bu soyut belirlenime göre Dünya Tarihi için denebilir ki, o Tin'in kendinde ne olduğunun bilgisini işleyip geliştirmede sergilenişidir ve tıpkı tohumun ağacın bütün doğasını, meyvelerinin tadını ve biçimini kendi içinde taşıyor olması gibi, Tin'in ilk belirtileri de daha şimdiden gizil olarak bütün Tarih'i kendi içinde kapsar. Doğulular henüz Tin'in ya da genel olarak İnsan'ın kendinde özgür olduğunu bilmezler ve bunu bilmedikleri için özgür değildirler; yalnızca *Bir*'in özgür olduğunu bilirler ama tam da bu nedenle böyle özgürlük yalnızca özençtir, yabanıllıktır, tutkunun körlüğüdür ya da onun bir yumuşaklığı, evcilliğidir ki, kendisi salt bir doğa olumsallığı ya da özençtir. Bu *Bir* bu nedenle salt bir Despottur, özgür bir insan değil. – Özgürlük bilinci ilkin Yunanlılar arasında doğdu ve bu yüzden onlar özgürdürler ama tıpkı Romalılar gibi, yalnızca kimilerinin özgür olduğunu biliyorlardı, genel olarak İnsan'ın değil. Platon ve Aristo bile bunu bilmiyorlardı. Bu yüzden Yunanlıların yalnızca köleleri olmakla kalmadı, yalnızca yaşamları ve güzel özgürlüklerinin sürekliliği onlara bağımlı olmakla kalmadı ama özgürlüklerin kendisi bir yandan yalnızca olumsuz, geçici ve sınırlı bir çiçek, öte yandan aynı zamanda insansal olanın, insanca olanın katı bir köleliğiydi. – İlkin Germanik uluslar Hıristiyanlıkta İnsan olarak İnsan'ın özgür olduğunun, Tin'in özgürlüğünün onun en asıl doğasını oluşturduğunun bilincine ulaştılar; bu bilinç ilk olarak dinde, Tin'in en iç bölgesinde doğdu ama bu ilkenin dünyasal varlığa da aktarılması daha öte bir sorundu ki, çözümü ve uygulaması kültürün ağır ve uzun bir emeğini gerektirdi. Hıristiyan dininin kabul edilmesi ile örneğin kölelik dolaysızca sona ermedi; dahası, böylelikle Devletlerde özgürlüğün hemen egemen olması, Hükümetlerin ve Anayasaların ussal bir yolda örgütlenmeleri ya da giderek özgürlük ilkesi üzerine temellendirilmeleri de hiçbir biçimde söz konusu değildi. İlkenin dünyasallığa bu uygulanışı, dünyasal durumların onun tarafından bütünüyle şekillendirilmesi ve özümsenmesi uzun bir süreçtir ki, Tarih'in kendisini oluşturur… *Dünya Tarihi Özgürlük bilincinde ilerlemedir* – bir ilerleme ki, görevimiz onu zorunluluğu içinde bilmektir.

* G.W.F. Hegel, *Tarih Felsefesi*, İdea Yayınevi, 2006, çeviri: Aziz Yardımlı.

ç.n. arkasöz olarak: … Hegel'in tarih felsefesi ussal dizgesinden yapılan bir çıkarsamadır. Bu çözümlemenin herhangi bir öznel bakış açısına ya da dışsal amaca güdümlü olduğunu düşünmek felsefesinin dizgesel doğasını yadsımak, aslında onu göreli bir bakış açısına indirgemek olacaktır ki, en hafif bir deyişle felsefe görünüşüne bürünen sıradan Anlağın tutumudur… Hegel felsefi çözümlemelerini bir Avrupalının göreli tarihsel bakış açısından üretmedi. Olanaklı en vurgulu anlamda, giderek en tutkulu anlamda, bakış açısının evrensel Us'un bakış açısı olduğunda, bir Alman ya da Batılı olarak yazmadığında, böyle kültürel sonlulukların üstünde ve ötesinde olduğunda diretti ve bunu *Tinin Görüngübilimi*'nden başlayarak yaptı. Bu başarıp başaramadığını,

tarihin göreli bir çocuğu olmanın üstesinden ne düzeye dek gelebildiğini yargılamak felsefenin kendi toprağında olmayı gerektirir. Felsefeyi, bilgiyi, ussal bir dizgeyi Doğu ve Batı gibi, sol ve sağ gibi güdük bakış açılarından ya da eşit ölçüde öznel ulusal, sınıfsal, ırksal, etnik bakış açılarından yargılamak onu "yorumlamak"tır ve bir görüş olarak yorumlama açıktır ki, nesnelliğin söz konusu olduğu yerde hiçbir değeri olmayan, göreli olarak geçerli bir duruş noktasıdır…

*2. İngiltere'nin İşçilerine Şarkı**

Percy Bysshe Shelley

Percy Bysshe Shelley (1792-1822), ünlü İngiliz romantik şairlerinden biridir. Geleneksel ahlak kurallarına karşı çıkarak, 1814'te İngiltere'yi terk etmiş ve erken yaşta boğularak ölene kadar İtalya'da yaşamıştır. Bir şair olarak ünü, doğa ile romantik ilişkisini yansıtan, *Batı Rüzgârlarına* [To the West Wind] ile şiirin ruhunu överken, kısa bir süre önce ölen John Keast'i andığı, *Adonis* gibi kasidelerinden kaynaklanır. Shelley'nin politikayla da tutkulu bir ilişkisi vardır, ancak Napolyon Savaşları'ndan sonra İngiltere'yi etkisi altına alan reaksiyoner ruh halinden hiç hoşlanmaz. *İngiltere'nin İşçilerine Şarkı, [Song to the Men of England]* İngiltere'nin içinde bulunduğu koşullara Romantik bir protestodur.

İngiltere'nin işçileri, neden tarla sürmek
Sizleri yere seren efendiler için?
Neden zahmetle, emekle dokumak
Pahalı giysileri zorba hükümdarlarınızın için?

Neden doyurmak, giydirmek ve esirgemek
Beşlikten mezara,
Şu nankör asalakları ki,
Terinizi akıtır, kanınızı içerler!

Neden, İngiltere'nin Arıları, döver
Nice silahı, zinciri ve kamçıyı?
Bu iğnesiz asalaklar bozsun diye mi
Emeğinizin zahmetli ürünlerini?

Boş vakte, rahata, sükûnete, barınağa,
Yemeğe, sevginin nazik merhemine sahip misiniz?
Nedir satın aldığınız, böylesine değerli
Acı ve korkuyla?

Ektiğiniz tohumu, başkası biçer;
Bulduğunuz serveti, başkası tutar;

Dokuduğunuz elbiseleri, başkası giyer;
Dövdüğünüz kılıçları, başkası taşır.

Tohum ekin, - ama hiçbir zalime biçtirmeyin;
Servet bulun,- ama hiçbir sahtekâra tepeletmeyin;
Elbiseler dikin,- ama aylaklara giydirmeyin;
Kılıçlar dövün, - ama kendi savunmanızı yapın.

Siz oyuklarınıza ve hücrelerinize sığınırken,
Süslediğiniz salonlarda başkaları otursun.
Neden sallamak, kendi işlediğiniz zincirleri?
Görmez misiniz tavladığınız çeliğin üstündeki yansımanızı?

Sabanla, kürekle, çapayla ve tezgâhla
Bulun mezarınızı ve kendiniz kazın,
Ve kefeninizi kendiniz dokuyun ki,
Adil İngiltere gömütünüz olabilsin.[31]

* Percy B.Shelly, *Political Works*, *Song to the Men of England*, Macmillan&Company, 1891.

*3. Almanya**

Madame De Staël

Madame de Staël (1776-1817), Napolyon döneminde meşhur bir yazar ve romancıydı. XVI. Louis'nin finansal danışmanı olarak hizmet vermiş İsviçreli maliyeci Necker'in kızı olan Madame de Staël, Fransız Devrimi sırasında Fransa'dan kaçtı, azımsanamayacak sayıdaki liberal göçmenin lideri oldu. Robespierre'in düşürülmesinin ardından siyasi düşüncelerini açıkça söylediği için siyasi kitaplarını yasaklayan ve onu sürgün eden Napolyon'a karşı bir kitle yaratmak için Fransa'ya geri döndü. De L'Allemagne (1813) ile birlikte, Almanya'nın öncü olduğunu düşündüğü edebiyat, felsefe ve sanat alanlarında "romantizm" akımının yükselişinden memnuniyetini ortaya koydu.

Fransız ve Almanların ahlaki açıdan zıt kutuplarda olduğu rahatlıkla söylenebilir; çünkü Fransızlar tüm düşüncelerin dış kaynaklı olduğunu, Almanlar ise tüm izlenimlerin yerleşik düşüncelerden geldiğini farz etmektedir. Yine de bu iki millet sosyal ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmektedir ama

31 Bu şiiri, Adam Smith'in, *Milletlerin Zenginliği* ile karşılaştırınız. (sf.895).

başka hiçbir millet edebi ve felsefi sistemlerinde bunlardan daha zıt olamaz. Fransa, entelektüel Almanya'yı kısmen bilmekte ve aramızdaki yazarlardan çok azı Almanya'yı tanımaya çalışmaktadır. (…)

Bu sebepler yüzünden tüm Avrupa'da şimdiye kadar yapılan çalışmaların ve istiğrakın yürütüldüğü bir ülkeyi tanımanın getirileri olacağına ve bu ülkenin düşüncenin merkezi olarak addedilebileceğine inanmışımdır.

Edebiyat

Doğuşunu Hıristiyanlığın ve şövalyeliğin birleşmesine borçlu olan, kökeni Troubadour'ların şarkılarına dayanan şiir türünü tanımlamak için kullanılan *romantik* sözcüğü, yakın zamanda Almanya'da kullanılmaya başlanmıştır.

Eğer edebiyat imparatorluğunun paganizm ve Hıristiyanlık, kuzey ve güney, ilkçağ ve orta çağ, şövalyelik ve Yunan ile Roma kurumları arasında bölündüğünü kabul etmezsek, antik ve modern zevkler üzerine felsefi bir yargı oluşturmak konusunda asla başarılı olamayız.

Bazı Fransız eleştirmenler, Alman edebiyatının hâlâ bebeklik döneminde olduğunu iddia etmişlerdir ama bu düşünce tamamen yanlıştır, çünkü dil bilgisi ve eski eserler alanında gayet yetenekli olan Almanlar, benimsedikleri ya da reddettikleri edebiyat türlerinin eksikliklerini ve getirilerini elbette ki göz ardı etmemektedirler, ancak karakterleri, alışkanlıkları, muhakeme şekilleri onların, şövalyelik anıları ve orta çağ mucizeleri üzerine kurulu, temelini Yunan mitolojisinden alan bir edebiyatı tercih etmelerine sebep olmuştur. Romans edebiyatı, kendi başına daha ileri gidebilir; kendi toprağında kök saldığı için büyümeye devam edip yeni bir hayata başlayabilir; bizlere dinimizi anlatıp tarihimizi hatırlatabilir. Romansın kökeni antik çağ kadar olmasa da oldukça eskidir. Klasik şiirin bize, yani kaynağına geri dönmeden önce, paganizm anılarımızdan geçmesi gerekir. Bizde hatırlanması gereken şey paganizmken, Almanlarda Hıristiyanlık dönemi güzel sanatlar örnekleridir. Klasik şiir, kişisel izlenimlerimizden güçlü ve canlı duygular uyandırmaya çalışır, ilham aldığı hususiyeti derhal kalplerimize yansıtır ve yaşamlarımızdaki ruhu, bir zamanlar en güçlü ve en korkunç olan hayaletleri gün yüzüne çıkarır.

* * *

Yer altındaki saklı kaynakları, sebep oldukları ani bir sarsıntı sonucu keşfeden insanlar olduğu söylenir. Alman şiirinde, genellikle insan ve elementler arasındaki mucizevi duygudaşlığı keşfettiğimizi düşünürüz. Alman şair, doğayı sadece şair olarak değil, kardeş olarak da anlamaya çalışır ve aile

bağlarının şairi hava, su, çiçekler ve ağaçlara, kısacası, yaradılışın tüm temel güzelliklerine bağladığını söyleyebiliriz.

Denizdeki dalgalara bakarken, gerek canlılığın verdiği o büyülü havadan, gerekse aynı ve aralıksız hareketlerin fani ve dayanıksız varlığımızı farkında olmadan ele geçirmesinden kaynaklansın, yaşadığımız o tarif edilmez duyguyu hissetmeyen hiç kimse yoktur. Goethe, bir baladında, akıntıdaki berrak suları düşündüğümüzde aldığımız zevki anlatır. Şiirde dalgaların hareketlerini taklit etmek için bir vezin ve ahenk vardır ve bu sayede hayalimizde benzer bir dalga hareketi etkisi yaratır. Doğanın ruhu, bize kendini her yerde ve binlerce değişik şekilde gösterir. Verimli bir toprak ve ıssız bir çöl, denizler ve yıldızlar aynı kanunlara tabidir ve insan da kendi içinde duyguları ve esrarengiz güçleri olan, geceye, gündüze ve fırtınaya uyum sağlayan bir varlıktır. Bu, evrenin mucizeleri ile yaptığımız, şiire gerçek gücünü veren, gizli bir anlaşmadır. Şair, doğal ve ahlaki dünya arasındaki birliği nasıl sağlayacağını bilir ve şairin tasavvur gücü, bu iki dünyayı birbirine kenetleyen bir bağ işlevi görür.

***

Alman edebiyatı çalışmaya başladığım zamanlarda, daha önce karmaşık bir şekilde algıladığım her şeyin üzerine etkileyici bir ışık yansıtan yeni bir alana giriyormuş gibi oldum. Geçmişte Fransa'da anılar ve romanlar dışında pek fazla Alman eseri okunmuyordu ve bunun sebebi sadece Alman edebiyatının ciddiye alınmaması değildi. Bizler, ciddi okuma yapma konusunda pek yetenekli değildik, çünkü devrim bizleri hiçbir şeye değer vermemeye, yalnızca insan ve nesne bilgisini öğrenmeye alıştırmıştı. Alman kitaplarında, en soyut konularda bile, iyi romanlara değer veren ve bize ezbere öğrettikleri bilgi ile yoğrulmuş görüşlere rastlarız. Alman edebiyatının bir diğer ayrıcalığı da, tıpkı gizemlerin gizemine değinmek gibi, her şeyi varlığının özüyle bağdaştırmasıdır ve bu özelliği ile sınırsız bir merak uyandırır.

***

Yeni ekol, edebiyatta olduğu gibi güzel sanatlarda da aynı sistemi sürdürmekte ve Hıristiyanlığın tüm modern düşüncenin kaynağı olduğunu iddia etmektedir. Bu ekolün yazarları, yeni bir tarzla, Hıristiyanların dini hissiyatları ile Gotik mimari arasındaki uyumu tanımlamışlardır. Buradan hareketle modernlerin Gotik kiliseler inşa edebileceği, hatta etmesi gerektiği anlamı çıkarılamaz. Ne doğa ne de sanat tekrara müsaade etmez. Düşüncenin şimdiki suskunluğunda bize düşen, orta çağda benimsenen fikirleri aşağılamaktan vazgeçmektir. Elbette bunları benimsemek bize yakışmaz ama orijinal

olan her şeyi barbar olarak nitelendirmekten daha fazla düşüncenin gelişimine zarar veren bir şey yoktur.

Felsefe

Ruh, duyular aracılığı ile ışığını yansıtan bir ateştir ve yaşam bu ateşin içinde mevcudiyet gösterir. Filozofların tüm gözlemleri ve çabaları, bireyciliğin bu noktasına ve duygu ve düşüncelerimizin devingen gücüne yönelmelidir. (...)

Sevgi, azami metafiziksel becerilerden ziyade, bize ruhun gizeminde neler olduğunu net olarak öğreten bir öğretmendir. Kendimizi hiçbir zaman kendi seçimiz olan bir nesnenin bu ya da şu özelliği ile ilişkilendirmeyiz. Bir aşk şiiri, şu dizesiyle büyük bir felsefi gerçeğe işaret etmektedir: "Seviyorum ama sebebini bilmiyorum!" Başkasının kalbindeki en derin ve en gizli hisleri bize gösteren, duygu, aşk ve hayranlıkla algıladığımız "sebebini bilmiyorum" cümlesi kolektif bir yapıda ve uyum içindedir.

Sadece bölümlere ayırarak inceleme yapabilen analiz yöntemi, ölü doğaya karşı, parçalara ayıran bir bıçak işlevi görür. Ancak bu metot, bizim neyin canlı olduğunu anlamamız açısından iyi bir öğretim aracı değildir. Eğer tüm nesneleri sunan hareketli tasavvurları zihnimizde sözlü olarak tanımlamada zorluk yaşıyorsak, bunun sebebi tasavvurun nesnenin özüne daha yakın şekilde betimlenmesidir. Kavramak için parçalara ayırmak felsefenin zayıflığının, yönetmek için bölmek ise iktidarın acizliğinin bir göstergesidir.

* * *

Descartes, Pascal, ve Malebranche, On Sekizinci yüzyıl Fransız yazarlarından çok, Alman filozoflara benzerlik gösteriyorlardı. Ancak, Malebranche ve Alman filozoflar arasında da farklılıklar vardır: Malebranche inancı bir kenara bırakırken, Almanlar bilimsel teoriye indirgemiştir. Malebranche, coşkulu olmakla suçlanmaktan korktuğu için dogmatik olarak tasavvur ettiği formların üzerini örtmeyi amaçlarken, analizin tüm çalışma alanlarına yayıldığı bir çağın sonunda yazmaya başlayan Almanlar coşkulu olduklarının bilincinde, mantığın ve coşkunun bir olduğunu kanıtlama amacındadır.

Fransızlar On Yedinci yüzyıldaki büyük filozofların metafiziksel eğilimlerini izlemiş olsalardı, şimdi Almanlar ile aynı fikirleri geliştirmiş olacaklardı. Felsefenin gelişim sürecinde Leibnitz; Descartes, Malebranche ve düşüncelerinden etkilendiği Kant'ın doğal vârisidir.

İngiltere, On Sekizinci yüzyıl yazarları üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bu ülkeye duydukları hayranlık, yazarlarda İngiliz özgürlüğü ve felsefesini Fransa'ya taşıma arzusu uyandırmıştır. İngiliz felsefesi ancak yazarların dini

hissiyatları, özgürlük anlayışı ve kurallara olan bağlılığı ile birleşince tehlikeden uzak kalmıştır. Newton ve Clarke'ın Tanrı'nın adını, başlarını eğmeden anmadıkları bir ulusun bağrında, metafizik sistemler hiçbir zaman bu kadar hatalı olmamıştır, bu kadar da ölümcül olamazdı. Hürmet duygusu ve hürmet etme alışkanlığı, Fransa'da talep görmüştür ve bu ülkede, aydınlanmayı sağlayacak irdeleme olgusundan her şeyi yerle bir eden ironiye geçiş oldukça hızlıdır.

***

Dış kaynaklı nesnelerin izlenimlerimizin sebebi olduğu söylenmiştir, bu sebeple kendimizi fiziksel dünyaya bırakmaktan ve doğanın ziyafetine kendi kendine giden misafirler olmaktan daha mantıklı bir seçenek yoktur. Fakat iç kaynak giderek erimektedir; lüks ve haz için gerekli olan tasavvura gelince, o dahi benzer bir aşamada çürümeye devam etmektedir. Kısa bir süre içinde insan, doğa ne kadar maddesel olursa olsun, onun zevklerini tadacak bir ruha sahip olamayacaktır.

***

Bir ülkede benimsenen felsefi sistem, aklın yönünü derinden etkiler. Bir felsefi sistem tüm düşüncelerin kaynağı olan evrensel bir modeldir. Bu sistem üzerinde çalışmayan kişiler bile farkında olmadan genel eğilime ayak uydururlar. Yaklaşık yüz yıl öncesine kadar Avrupa'da, temeli düşüncelerimizi duyularımızla ilişkilendiren metafizik türlerine dayanan ve ilk ortaya çıktığı zamanlarda dudak bükülen septisizmin doğuşuna ve yükselişine tanıklık ettik. Bu felsefenin ilk kuralı, gerçeklik veya hesaplama yoluyla ispatlanamayan hiçbir şeye inanmamaktır. Bu ilke ile birlikte, coşkulu düşünce adını taşıyan her şeye ve duygusal hazza olan bağlılık aşağılanır. Doktrinin bu üç noktası, bütün nesne konumunda olabilecek dini, duyusal ve ahlaki ironileri içermektedir.

Bayle, insanlar tarafından çok az okunan ama dünya çapında bilinen sözlüğünde septisizmle ilgili her tür alayı eden bir cephanelik gibidir. Voltaire ise, zekâsı ve inceliği ile bu alaylara biraz daha sertlik katmıştır. Tüm bu hicvin sebebi, fiziksel deneyle kanıtlanamayan şeylerin rüya veya saçma düşünceler olarak farz edilmesi gerekliliğidir.

***

Dünyada hiçbir gizem olmadığı ya da olaylar üzerinde düşünmenin gereksiz olduğu, tüm fikirlerimizi gözlerimiz ve kulaklarımızla edindiğimiz ve ancak duyularla edinilen bilgilerin doğru olduğu söylendiğinde, duyu organları sağlıklı olan herkes kendisini dâhi filozof sandı. Fakirken para kaza-

nacak kadar fikre sahip olan ve zengin olduğunda kazandıklarını harcayan kişilerin sürekli olarak, mantıklı bir felsefeleri olduğunu, coşkunlar dışında kimsenin başka türlüsünü düşünemeyeceğini söylediklerini duyarız. Aslında, duyularımız bizlere sadece bu felsefeyi öğretir. Eğer duyularımızı kullanmadan hiçbir bilgi edinemiyorsak, kendi kanıtını içinde taşımayan her şey saçma olarak adlandırılmalıdır.

Aksine, ruhun kendi kendine hareket ettiği ve doğruyu bulmak için bilgiyi kendimizden çıkarsamamız gerektiği, dünyevi deneyim içerisinde yer almadığı için bu doğrunun derin bir tefekkür yardımı olmadan kabullenilemeyeceği gerçeği kabul edilseydi, insan zihninin gidişatı değişir ve insanlar yakın ilgi istedikleri için en ulvi düşünceleri kibirlenerek reddetmezlerdi. Ama boşluk eninde sonunda büyük bir yük haline dönüşeceğinden, desteksiz buldukları şeyler onlar için yüzeysel ve basit kalacaktı.

***

Yirmi yıldır Alman filozoflarının kafa yorduğu bir sistemi birkaç sayfada tam anlamıyla anlatabildiğimi elbette düşünmüyorum ama Kant felsefesinin genel ruhunu gösterebildiğimi ve ileriki bölümlerde Kant felsefesinin edebiyat, bilim ve ahlak üzerine olan etkisini açıklamamı sağlayacak gerekli şeyleri söylediğimi umut ediyorum.

Kant, deneysel ve ideal felsefeyi bir araya getirmek için birini diğerine üstün kılmadı fakat her iki felsefeye de ayrı ayrı önem atfetti. Almanya, coşkuculuğa bir kusur olarak bakan ve varlığımızın avuntusu olan duyularımızı önyargı olarak sınıflandıran soğuk doktrinin tehdidi altına girmişti. Aynı anda bu kadar felsefi ve bu kadar şiirsel olan, çalışabilen ve coşku duyabilen insan için en soyut tümevarımların titizliği ile savunulan ruhun tüm iyi etkilerini görmek büyük bir mutluluktu. Aklın gücü olumsuz bir durumda uzun süre kendini koruyamaz; uzun süre inanmadan, anlamadan ve reddetmeden devam edemez. Bizlerin, mantık ile doğrulanan ve duyularımızın açığa çıkardığı bir inanç ve coşku felsefesine sahip olması gerekiyor.

Doğa Üzerine

Almanya'daki filozofların, eğitimli insanların ve şairlerin uğraşıları, bilgiye en ufak bir zarar vermeden tartışmanın yavanlığını azaltmayı amaçlamaktadırlar. Böylece, eski dünyanın tasavvur gücü, tıpkı Zümrüdüanka gibi, yapılan bütün hataların küllerinden yeniden doğabilir.

Çok sayıda natüralist, doğayı her şeyin mantıklı yönetim ilkelerine göre yürütüldüğü iyi bir hükümete benzetmiştir, ancak bu düz sistemi yaradılışla

özdeşleştirmemiz boşunadır. Sınırları bu şekilde çizilen bir teoriyle ne kötü ne de güzel olan açıklanabilir. Doğa, dünyevi ilişkilerde yargılarımızı yönlendiren bu tür bir hesaplamaya kendisini maruz bırakmamıza izin vermeyecek kadar katı ve ihtişamlıdır.

***

Doğa tefekkürü tüm düşüncelerimize nüfuz eder. Doğadan gelebilecek iyiliğe ve kötülüğe bakmadan kendimizi onunla yoğun bir ilişki içerisinde hissederiz ama doğanın görünür ruhu ruhlarımızın yanı başında olmasını ister ve bizimle iletişime geçer. Karanlık bizi uyardığında, bizi maruz bıraktığı şey genellikle korkuyla beklediğimiz tehlike değildir. Bu, içine nüfuz ettiğimiz, her tür mahrumiyet ve kederin olduğu gecenin şefkatidir. Gecenin aksine güneş, dualarımızın duyulduğunu söyleyen görkemli bir haberci ve Tanrı'dan kopmuş bir parça gibidir. Işınları, sadece insanların işlerini kolaylaştırmak için değil, aynı zamanda doğaya olan aşkını anlatmak için de yeryüzüne yansır.

***

Doğanın asıl gayesi ruhumuz ve ölümsüz kaderimiz arasındaki bu ilişkilerdir. Fiziksel nesnelerin, yeryüzündeki sınırlı insanın varlığına bağlı olmayan bir istikameti vardır. Onlar ahlaki yaşamımızın işleyişine göre düşüncelerimizin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla yaratılmışlardır. Doğa fenomeni, ne kadar iyi kombine edilmiş olursa olsun, yalnızca maddenin kanunları açısından anlaşılmamalıdır. Bu kanunların, en derinlemesine düşüncenin bile kapsamını bilemeyeceği, felsefi bir anlayışı ve dini bir amacı vardır.

* Baroness Stael Holstein, *Almanya*, Londra, John Murray, 1814, cilt I, s. 4-5, 304, 311-12, 355~7; cilt II, s. 371-2, 394; cilt Ill, s. 17-18, 38-9, 42, 46-9, 93-4, 376, 379. 386-7.

*4. Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler**

Edmund Burke

Büyük İngiliz devlet adamı Edmund Burke (1729-1797), "Tüm vakalar bir araya gelse bile Fransız Devrimi'nin yerini tutamaz; Fransız Devrimi dünyada şimdiye kadar gerçekleşmiş en şaşırtıcı hadisedir," demişti. Burke, devrimden hiç hoşlanmamıştı, çünkü bu devrim onun siyaset ve insan doğası üzerine bildiği her şeyi altüst etmişti. Bu yüzden, onun "muhafazakârlık felsefesi"ni en iyi şekilde açıklayan kitabı *Düşünceler*'de (1790) bu hoşnutsuzluğunun üzerine gitmeye karar verdi.

Magna Carta'dan Haklar Beyannamesi'ne tüm beyanları incelediğinizde, anayasamızın birörnek siyasetinin özgürlüklerimizi, daha genel ve öncelikli haklara atıfta bulunmaksızın, sadece bu krallığın insanlarına özgü bir ayni hakmışçasına, atalarımızdan bizlere kalan ve gelecek nesillere aktaracağımız bir miras olarak iddia ve teyit ettiğini fark edeceksiniz. Bu sayede, anayasamız bölümleri arasındaki farklılıklara rağmen bütünlüğünü koruyabilmektedir. Mirasa ve kalıtıma dayalı bir krallığımız, soylu sınıfımız, Avam Kamaramız, yıllar önce yaşamış atalarından miras yoluyla ayrıcalıklara, imtiyazlara ve özgürlüklere kavuşan insanlarımız var.

Bu siyaset bana, derin düşünmenin sonucu ya da kendiliğinden bilgelik olan, doğayı örnek almanın ya da bundan öte bir şeyin sevindirici etkisi olarak görünür. Yenilikçi bir ruh genellikle bencil bir tabiatın ve kapalı bir bakış açısının ürünüdür. Geçmişi hatırlayıp atalarını düşünmeyen insanlar, gelecek nesilleri heyecanla beklemez. Bunun yanında İngiltere halkı ilerleme ilkesini hariç tutmadan veraset düşüncesinin muhafazakârlık ve devretme ilkelerini beraberinde getirdiğini gayet iyi bilir. Veraset kazanç sağlamaz, ama kazanılanların güvende olmasına imkân tanır. Bu kurallara göre işleyen bir durumdan sağlanan fayda, bir aile düzeni içine hapsolur ve sonsuza kadar bir çeşit meşruta sahipliği ile devam ettirilir. Doğanın düzenine göre işleyen anayasal bir siyaset sayesinde, tıpkı mülkümüzün tadını çıkarıp hayatlarımızı yaşadıktan sonra tüm bunları başkalarına bırakmamız gibi, ilk önce alır, sahip çıkar ve sonrasında yönetimimizi ve ayrıcalıklarımızı başka kişilere devrederiz. Siyaset kurumları, elde edilen mülk ve ilahi takdirin ihsan ettiği şeyler, aynı düzen ve istikamette bize verilir ve bizden alınır. Politik sistemimiz, dünya düzeni ve aklın hayret veren yapısı gereği, insan ırkının gizemli işbirliğini düzenleyen fani parçalardan oluşmuş daimi bir bedene atfedilen yaşama biçimi ile iletişim ve uyum içerisindedir. Bütün aynı anda yaşlı, orta yaşlı ya da genç olamaz fakat değiştirilemez bir istikrar söz konusu olduğunda ebedi bir çürüme, düşüş, yenilenme ve ilerlemenin çeşitli şekilleri içerisinde hareket eder.

Bu yüzden, devlet yönetiminde doğanın yöntemlerini uyguladığımız takdirde asla bütünüyle yeni bir şeyler üretmiş sayılmayacak, yenisini yapmadıklarımızda da asla demode olmayacağız. Bu tutuma ve atalarımızdan kalan ilkelere bağlı kaldığımızda antikacıların hurafeleri ile değil, felsefi analojinin ruhuyla yönlendirilmiş oluyoruz. Bu veraset seçiminde, ülkemizdeki anayasayı en kıymetli milli değerlerimizle bir tutarak, temel kanunları aile bağlarımızdan biri gibi görerek, karşılıklı olarak yapılan iyilikleri, devletimizi, kalplerimizi, kabirlerimizi ve adaklarımızı birbirinden ayırmadan kutsal sayarak, yönetim biçimimizi kan bağı ile ilişkilendirmiş bulunuyoruz.

Zayıf ve yanılabilir icatlarımızı tahkim etmek için yapay kurumlarımızda doğayla uyum planı içerisinde, doğanın hatasız ve güçlü içgüdülerinin yardımıyla veraset kavramının ışığındaki özgürlük düşüncemizden hiç de azımsanamayacak birkaç fayda sağladık. Aziz atalarımızın huzurundaymış gibi hareket eden özgürlük ruhu, kendini kötü yönetim ve taşkınlığa sürükleyerek korkunç bir tehlike haline gelmektedir. Liberal bir soydan geldiğimiz fikri, bizlerde doğuştan beri var olan tabii bir asalet duygusu uyandırır. Bu duygu herhangi bir ayrıcalığın ilk sahiplerinin küçümsenmesini ve bu kişilerle özdeşleştirilen sonradan görme arsızlığının gösterilmesini engeller. Bu sayede özgürlüğümüz asil bir özgürlük olur. Onun azametli ve görkemli bir duruşu vardır. Onun soylu ve resimlerle anlatılan ataları vardır. (…)

Onlar (İngiliz ve Fransız devrimciler), harekete geçme fikrini cahil insan aklının bir düşüncesi olarak görürler. Diğer devrimcilere gelince, onlar büyük bir patlamada tüm antik çağ örneklerini, parlamentonun tüm emsallerini, kanunlarını ve imtiyazlarını havaya uçurmak için yeraltına mayın döşemişlerdir. Onlar "insan haklarının" sahibidir. Karşılarına alternatif bir formül getirilemez ve hiçbir argüman onlar için bağlayıcı olamaz. Uzlaşmayı ya da orta yol bulmayı istemezler. Tam olarak taleplerine uymayan her şey onlar için sahtekârlık ve adaletsizliktir. İnsan haklarının bu savunucuları hakların devamlılığını sağlaması, hak yönetiminde adil olunması veya hakların korunması için herhangi bir yönetime yetki vermez. (…)

Gerçek insan haklarını teoride inkâr etmem; onları pratikte kısıtlamak da (eğer sağlayacak veya kısıtlayacak gücüm olsaydı) bana göre değil. Onların yanlış hak iddialarını inkâr ederken gerçek haklara ve sözde hakların tamamen yok edeceği asıl hakları yok saymak istemiyorum. Eğer sivil toplum insan yararı içinse, insan yararına olan her şey insanın hakkıdır. Toplum bir fayda kurumudur ve yasa kendi halinde bir kurala göre işleyen tek faydadır. İnsanın bu kurala göre yaşama hakkı vardır. Hemcinsleri ister siyasi, isterse sıradan bir işle uğraşsın, insanın hemcinsleriyle eşit olma hakkı vardır. İnsanın emek verdiği bir şeyin mahsulünü alma ya da işini verimli hale getirecek araçları kullanma hakkı vardır. Aileleri ile beraber yaşama, çocuklarını büyütme ve besleme, eğitim alma ve ölüm halinde teselli olma hakkı vardır. Her insan ayrı ayrı ne yaparsa yapsın başkalarının hakkına tecavüz etmediği sürece istediği şeyi yapma hakkına sahiptir. Toplumun tüm beceri ve gücüyle insan lehine yapabileceği her şeyden, kendi payına düşeni alma hakkı vardır. Ve bu işbirliğinde her insan, eşit şeylere olmasa da eşit haklara sahiptir. Ortaklıkta sadece beş Şilin'i olan birisi ile beş yüz Sterlin'i olan birisi aynı haklara sahiptir ancak ana sermayeden elde edilen kârdan beş Şilin'i olan kişi beş yüz Sterlin'i olan kişiyle eşit payı alma hakkına sahip değil-

dir. Bir devletin yönetiminde, her bireyin sahip olması gereken güç, otorite ve idareye gelince, bunların sivil toplumda, insanın direkt hakları arasında olduğunu söyleyemeyeceğim, çünkü benim düşüncemde sivil sosyal insandan başkası yok. Bu gelenek haline gelmesi gereken bir şey…

Yönetimler, kendisinden bağımsız olarak, daha fazla netlikte ve soyut mükemmellikte var olan ve olabilecek doğal haklara binaen kurulmazlar, ancak yönetimlerin soyut mükemmelliği ayrıca onların uygulamadaki eksikliklerinin göstergesidir. Her şeyde hakları olduğu için her şeyi isterler. Devlet insan isteklerinin karşılanması için insan aklının bulduğu bir icattır. İsteklerinin bu akıl ile karşılanması da insanın hakkıdır. Bu istekler arasında, sivil toplum haricinde, tutkularını yeterli seviyede kısıtlama isteği de yer alabilir. (…)

Bir ulus inşa eden, onu yenileyen ya da üzerinde düzenlemeler yapan bilim, bilimin diğer tüm deneysel türleri gibi, *a priori* öğretilmemelidir. Uygulamalı bilimde bize bir şeyler öğretecek olan yaşayacağımız kısa bir deneyim değildir, çünkü ahlaki sebeplerin gerçek sonuçlarını hemen alamayız, ancak ilk seferinde önyargıya sebep olan bir durum ileriki aşamalarda mükemmel hale gelebilir ve bu mükemmellik ilk başta ortaya çıkan hatalı sonuçlardan doğabilir. (…)

İnsan doğası karmaşıktır; muhtemel karmaşada en fazla paya sahip olanlar ise toplumdaki nesnelerdir. Bu nedenle, hiçbir güç yapısı ve yönü, ne insana ne de insan ilişkilerinin kalitesine uygun olamaz. Herhangi bir yeni siyasi yapıyı hedef alan ve bu yapıyı övmek adına yapılan icatların basitliğine tanık olduğumda, zanaatkâların bariz bir şekilde yaptıkları işten bihaber olduklarına ve görevlerini umursamadıklarına kanaat getiririm. En iyi şekilde söylemek gerekirse, basit yönetimlerin aslında eksiklikleri vardır. Topluma sadece bir açıdan bakarsanız tüm bu basit yönetim biçimlerini son derece etkileyici bulursunuz. Aslında daha kompleks yapıda olanlar ancak karışık hedeflere cevap verebileceğinden, kompleks olanlara göre tekil olanlar tek bir amaca daha iyi hizmet edecektir. Bütünün kusurlu bir şekilde ve kuralsızlıkla ele alınması daha iyi olacaktır, çünkü bazı kısımlar büyük bir titizlikle hazırlanırken, diğerlerinde tamamen göz ardı edilmiş ve hatta sevilen bir üyenin aşırı ilgisi yüzünden fiziki anlamda zarar görmüş bölümler olabilir.

Bu teorisyenlerin sözde haklarının hepsi uç noktalardadır. Metafizik olarak doğru olmalarına karşın ahlaki ve siyasi anlamda yanlıştırlar. (...)

Bizler Rousseau'nun dönmeleri ya da Voltaire'in müritleri değiliz; aramızdan Helvetius'un da bir ilerleme kaydettiği söylenemez. Ateistler bizlere öğüt veremez, deliler de bize kural koyamazlar. Hiç keşif yapmadığımızın

farkındayız, çünkü bize göre hepsi biz doğmadan çok önce anlamlandırılan, aynı zamanda varsayımlarımızın mezara gömülüp üzerine kara toprak serpilmesinden ve sessiz kabirlerimizin küstah gevezeliğimiz üzerinde kendi kurallarını uygulamasından sonra anlaşılacak olan yönetimin yüce ilkelerinde, özgürlük düşüncesinde ve ahlak alanında keşfedilecek hiçbir şey yoktur. İngiltere'de halen doğal içselliğimizden bir türlü kurtulamadık; sadık koruyucularımız, görevimizin aktif monitörleri, liberal ve mert erdemlerimizin gerçek destekçileri olan tabii duygularımızı içimizde hisseder, değer verir ve besleriz. Müzedeki kuşlar gibi, saman ve bez üzerinde insan haklarının yazdığı silik ve küçük kâğıt parçalarıyla doldurulmak için bir yere götürülüp bağlanmadık. Hâlâ tüm duygularımızı eksiksiz olarak, olduğu gibi, ukalalık ve sadakatsizlikle basitleştirilmiş halde muhafaza ediyoruz. Göğsümüzde atan canlı ve gerçek kalplere sahibiz. Tanrı'dan korkuyor, krallarımıza huşu, parlamentolara sevgi, yargıçlara hürmet, papazlara huşu, soylulara saygı ile bakıyoruz. Peki neden? Çünkü bu tür düşünceler önümüze getirildiğinde etkilenmemek elde değildir. (…)

Bir insandaki sermayenin az olduğunu varsaydığımız ve bireylerin ancak bir araya gelerek asırların ve milletlerin genel sermayesi ve birikiminden daha iyi istifade edeceğini düşündüğümüz için insanın kendisine has mantık sermayesi ile yaşamasından ve ticarete atılmasından korkuyoruz. (…)

Milletin ve kanunların dayandırıldığı ilk ve en önemli ilkelerinden biri de, o millette atalarından ne aldıklarını ve gelecek nesillere ne aktaracaklarını bilmeyen geçici mal sahiplerinin ve kendilerinde ömür boyu intifa etme hakkı gören kimselerin olmaması ve bunların evvelden beri toplumun efendisiymiş gibi davranmamalarıdır. Bu kişiler, kendilerinde düzeni bozma hakkını görmemelidir ya da kendilerinden sonra gelecek kuşaklara mesken yerine harabe bırakmayı göze alarak, tıpkı atalarının kurumlarına saygı göstermedikleri gibi, gelecek nesillere de kendi kurdukları düzene saygı duymaları gerektiğini öğretmeyerek, toplumun temel altyapısını oluşturan devraldıkları mirası kendi zevkleri uğruna ziyan etmemelidir.

Sürekli değişen düşünce ve davranışlar gibi pek çok şekilde sıklıkta yönetimi değiştirme ilkesizliğinin yarattığı ortam yüzünden ulusun devamlılığı zarar görecek ve ulusu bir arada tutan zincir kopacaktır. Hiçbir nesil kopan parçaları tekrar bir araya getiremez ve insanın yazın oradan oraya uçuşan sineklerden bir farkı kalmaz. (…)

Temerrüt ve anlamsız önyargıların verdiği zarardan bin kat daha fazla zararı olan değişkenlik ve çokyönlülükten sakınmak için kendimize, hiç kimsenin eksikliklerini ve yolsuzluklarını araştıramayacağı hatta özenle sahip

çıkacağı, iyileştirmek için asla yıkmayı düşünmeyeceği ve kendisine karşı yaptığı hatalara babasının attığı tokatmış gibi sahte bir saygıyla ve endişeli gözlerle bakacağı bir devlet tahsis ettik. (…)

Toplum aslında bir sözleşmedir. Sadece ara sıra ilgi duyulan nesnelerle ilgili ikincil sözleşmeler istenildiği zaman feshedilebilir. Bu durumda devlet; biber, kahve, kumaş ya da tütün ticareti için yapılan veya az ilgi gören ya da geçici bir süre için talep görmüş ve taraflardan birinin isteğiyle feshedilebilecek diğer ortaklık anlaşmalarından farklı olarak değerlendirilmemelidir. Ancak bu tür ortaklılara başka türlü bir hürmet gösterilmelidir, çünkü bu fani ve geçici hayvani varlığına hizmet eden bir ortaklık türü değildir. Bilim, sanat, her tür erdem ve mükemmellik için yapılan bir işbirliğidir. Bu işbirliğinin sonuçları diğer nesiller tarafından görülemez, çünkü bu ancak, yaşayanlar, ölüler ve doğmak üzere olanlar arasında kurulan bir ortaklıktır. Bir devletin yaptığı her sözleşme, daha aşağıda ve daha yüksekteki nitelikleri birbirine bağlayan, görülen ve görülmeyen dünyaları birleştiren, tüm fiziki ve ahlaki nitelikleri önceden tayin edilmiş yerlerinde tutan, bozulamaz bir yeminle tasdik edilmiş kesin bir anlaşmaya uyum sağlayan daimi toplumun temel sözleşmesindeki hükümlerden biri gibidir. (…)

* Edmund Burke, *Eserleri*, Boston, Little, Brown ve Company; 1865, cilt III, s. 274-6, 307-13, 345-7, 358-9.

*5. Yasal Düşüncenin İki Ekolü**

Friedrich Karl Von Savigny

Friedrich Karl von Savigny (1779-1861), Berlin Üniversitesi'nde Roma Hukuku bölümüne başkanlık etmiş ve 1842'de Prusya'daki hukuk sistemine Yüksek Şansölye ya da diğer adıyla başkan olarak atanmış ünlü bir Alman hukukçudur. Almanya'da Fransız modeli medeni kanunun uygulanması talebine ve doğal kanunun "devrimci" doktrinine karşı çıkan, yeni "tarihi" hukuk ekolünün organlarından biri haline gelen *Hukuk Tarihi Dergisi*'nin kurucularındandır. Yasal düşüncenin iki ekolünü anlatan aşağıdaki seçmeler Savigny'nin *Hukuk Tarihi Dergisi*'nin ilk sayısında yazdığı "Bu Derginin Amacı Üzerine" adını taşıyan giriş makalesinden alıntılanmıştır (1815).

(Yasal düşünce) ekollerinden biri tarihi olarak nitelendirilebilir. Öte yandan, diğer ekol için pozitif bir isim bulmak hemen hemen imkânsızdır, çünkü ilk ekolle ancak karşıt olma konusunda uyumluluk gösterebilir. Bunun dışında, kendisinin artık bir doğa kanunu ve felsefesi, ayrıca açık bir

sağduyu olduğunu beyan eden ikinci ekol, çeşitli ve zıt formlarda kendini dışavurur. O zaman biz de daha iyi bir terim olmadığı için bu ikinci ekolü tarihsel olmayan ekol olarak adlandırabiliriz. Birilerinin dikkati, bizim yasal bilimimiz üzerinde toplanmadığı sürece bu iki hukuk ekolü arasındaki karşıtlık tamamen anlaşılamaz; bu karşıtlık şu ya da bu şekilde insanla ve çoğunlukla devlet yönetimleri ve anayasası ile ilgili olan her şeyde kendini gösteren genel durumlardan biridir.

O halde yaygın olarak sorulan soru şudur: “Hangi şartlarda geçmiş günümüzü ya da ‘varlık’ ‘varoluşu’ göğüsler?” Bu bağlamda birinci ekol, her çağın özgür ve gelişigüzel olarak kendi yaşam biçimini, kendi anlayışı ve gücüne göre iyi ve mutlu ya da kötü ve mutsuz olabilecek bir evren yarattığını öğretir. Bu işte geçmiş çağlar dikkate alınmalıdır, çünkü bu sayede, geçmiş çağlarda yaşanılanlarla nasıl başa çıkıldığı öğrenilebilir; tarih ahlaki ve siyasi örneklerle dolu bir koleksiyondur. Fakat geçmişin bu şekilde tefekkür edilmesi, gerçek bir dehanın tarihi gözden çıkarabileceği yardımcı bilimlerden biri olarak algılamasına yol açmıştır.

Diğer ekolün öğretilerine göre, tamamen ayrı ve izole bir insan hayatı gibi bir şeyden söz edilemez. Aksine, ayrı olarak kabul edilen bir şeye başka bir açıdan bakıldığında, onun daha büyük bir bütünün parçası olduğu görülür. Bu nedenle, teker teker her insan bir ailenin, bir topluluğun ya da bir devletin üyesi ve geçmişin devamı ve gelişimi olan insan nesli olarak düşünülmelidir. Bu sebeplerden ötürü, bu bakış açısından farklı olan her görüş tek taraflıdır ve münhasır bir geçerlilik iddiasında bulunsa da, yanlış ve tehlikelidir. Bu şekilde bakılırsa, her çağ kendi evrenini özgür ve gelişigüzel bir biçimde değil, ancak tüm geçmişle kuracağı yakın ortaklıkla yaratabilir. Bu yüzden her nesil, içinde bulunulan zamanın değişken isteklerine bağlı olmayan, o çağa özgü gerekli ve bağımsız bir miras bırakmalıdır. Bu miras bağımsız olmalıdır, çünkü az da olsa başkalarının değişken isteklerinden kaynaklanmaktadır (örneğin efendinin köleye emretmesi gibi), ama daha fazlası ancak insanların sahip oldukları daha ileri nitelikler ile devamlı büyüyen ve gelişen bir bütün olarak yaratılabilir. Aslında bütün içerisinde ve bütünle beraber karar veren ve hareket eden şimdiki nesil, gelişmiş bir tabiata sahip insanların bir parçasıdır; bu nedenle, bütün tarafından yaratılan her şey aslında bağımsız bir şekilde parça tarafından da yaratılmış olarak düşünülebilir. Bu nedenle, tarih sadece örnekler koleksiyonu olmaktan öte, kendi durumumuzu anlamamızı sağlayan tek yol olur. Bu tarihi konumu her kim idame ettirirse, aynı zamanda karşı yönde de bir yargı belirtmiş olur. Burada iyi ve kötü arasında bir seçime gidilmesi, bazı mirasların iyi olarak adlandırılması ya da kötü olanın reddedilmesi gibi bir durum söz konusu

değildir; iyi de, kötü de eşit olasılığa sahiptir. Hatta kaçınılmaz şekilde bizi kontrol ettiği ve yönettiği için daha eskilerden kalan mirasın reddedilmesi kesinlikle imkânsızdır; ayrıca bir yandan onun tarafından kandırılabiliyorken, diğer yandan onu değiştirecek bir şey de yapamayız. Sadece ileri derecedeki kolektif özgürlük mümkünken, bu şekilde aldanan ama özgür iradesini kullanmak isteyen birisi, en soylu iddialarından vazgeçmek durumunda kalır. Bu kişi, en azından özgür bir birey olabilecekken kendini kral sanan bir köleden farklı değildir. (…)

Tarihi ve tarihi olmayan bakış açıları arasındaki genel karşıtlık durumunu hukuka uygularsak, yukarıda bahsedilen iki ekolün niteliklerini belirlemek zor olmayacaktır. Tarihi ekol, kanunun özünün millet geçmişinin bütünü ile oluşturulabileceğini varsayar. Fakat bu oluşum gelişigüzel bir irade ile sağlanamaz, bu nedenle en içteki millet ve tarih varlığından kaynağını alan herhangi bir şey bu kanunun özü olabilir. Her neslin istemli işlevi, içsel bir gereklilikle nesilden nesile devredilen kanunun özünün korunması, irdelenmesi, iyileştirilmesi doğrultusunda yönlenmelidir. Tarihi olmayan ekol ise kanunun, sadece şimdiki zamana hâkim olan en güçlü düşünce bazında, geçmişteki kanundan bağımsız olarak yasama gücüne sahip olanlar tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedirler. Bu ekol, her an bütünün yeni baştan organize edilmesini ve bir önceki sistemden oldukça farklı olmasını, ancak kanun yapıcıların işlerini yapamayacak kadar tembel olmalarıyla ve önceki yasal görüşlerin tesadüfen hâlâ geçerli olduğunu düşünmüş olmalarıyla açıklamaktadır. Bu ilkeleri özel vakalara uygulamak isteyen herkes buna kalkıştığı takdirde bu iki ekol arasındaki uyuşmazlığın keskinliğini görebilir. Yasama gücünün ve yargıcın görevi, özellikle kanuna bilimsel olarak yaklaşmaktır; her şey kişinin bir görüşe ya da diğer bakış açılarına yatkın olduğu oranda, radikal anlamda değişir.

* Zeitschrtft für geschichtliche Rechtwissenschaft, Berlin, Nicolai, 1815, s.2 ~4 5~7.

II
LİBERALİZM

Liberalizm, On Dokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünde egemen orta sınıfın, deyim yerindeyse, amentüsüydü. Siyasal olarak İngiltere'nin anayasal geleneğine (ve bir ölçüde Devrimci Fransa'nın mirasına), ekonomik olarak Sanayi Devrimi'ne ve entelektüel olarak bazı romantik unsurların katılımıyla yaygınlık kazanmış olan Aydınlanma'ya dayanıyordu. Liberalizm, bugün "Atlantik Topluluğu" dediğimiz bölgede güçlüydü. Bu güç Kıta Avrupası'nın doğusuna doğru azalmaktaydı. İngiltere liberalizmin kalesiydi. Bu nedenle,, aşağıda sunulan alıntıların çoğunu İngiliz yazarların çalışmaları oluşturmaktadır.

Liberalizmin ekonomi kuramı, Adam Smith ile Thomas Malthus'un çalışmalarına dayanır. David Ricardo "demir yasa"nın geçimi neredeyse imkânsız hale getiren bir düzeye çektiğini savunarak bir ücretler kuramı geliştirir. Frederic Bastiat, orta sınıfın hükümet müdahalelerine tepkisine, laissez faire söylemiyle destek verir. Samuel Smiles ise mutluluk ve başarının anahtarının orta sınıf erdemleri olduğunu görüşünü ileri sürerek klasik bir beyanda bulunur.

Siyasal liberalizm, İngiliz anayasasının gelişimini, diğer ülkelerin örnek alması gereken bir model olarak görür. Lort Macaulay, İngiltere'nin 1685'teki durumu ile 1848'deki durumunu kıyaslayarak gelişime alkış tutarken, ülkenin değişimi "aşağıdan devrim" yerine, yukarıdan taviz yoluyla güvence altına alma geleneğini över. John Stuart Mill, liberalliğin temel nedenini özgürlük olarak ayırt eder. İngiliz parlamenter sisteminin işleyişini gerçekçi bir biçimde tanımlayan ilk yazar, Walter Bagehot'dur. Bagehot, söz konusu başarının orta sınıf elitleri sayesinde mümkün olduğuna inanmaktadır ve dolayısıyla, demokratik halk kitlelerinin gelişiminden endişelidir. Bu endişeyi paylaşan tarihçi W. H. Lecky, liberal politikalar ile demokratik ayrıcalık arasındaki uyuşmazlığa işaret eden kanıtlar ortaya koyar.

Dış siyasette liberal anlayış, Richard Cobden tarafından "meşru çıkarların doğal uyumu" olarak ifade edilen görüşe temellenir. Nitekim, liberallerin çoğu ulusal otonomiye inanmakla birlikte, güçlü milliyetçiliğin toleranslı bir Avrupai bakış açısıyla

birleştirilebileceğini savunmaktadır. François Guizot iyi bir Avrupalıdır ama Fransa'nın kültürel olarak ağır bastığından hiç şüphe duymaz. Joseph Mazzini ise birleşmiş bir İtalya'nın tüm Avrupa'nın yararlanacağı bir misyona hizmet edeceği inancıyla İtalya'nın birliği için çalışır.

Liberal kültür ifadesini, Herbert Spencer gibi geleceğe dair iyimser bakış açısına sahip insanların çalışmalarında bulur. Spencer, insanlığın, Büyük Britanya'nın çoktan başardığı bir yöne doğru evrildiğine işaret eden bir ilerleme yasası keşfettiğine inanmaktadır. İlerlemeye olan inanç, insanoğlunun aslında liberal bir yönde ilerlediğini gösteren pek çok güncel kanıtla -örneğin eğitimin yaygınlaşması, dini ayırımcılığın sona ermesi, sosyal reformun başlaması ve Rus serflerin ve Amerikan kölelerin özgürlüğe kavuşması- desteklenir. Ne ki, liberal rasyonalizmin ve laikliğin gelişimi, geleneksel Hıristiyanlığın altını oyma eğilimindedir ki, üzüntü ve pişmanlık dolu ifadesini, İngiliz şair Matthew Arnold'un "inancın dünyasının kayboluşu"unda bulur.

Dinsel inanç krizi, Darwin'in Yaratılış'a meydan okuyan evrim kuramı gibi bilimsel çalışmaları yücelten pozitivizmin gelişimiyle yakından ilgilidir. Oysa, bilimsellik çağın en tartışmasız tek gerçeğidir ve bilimin teknolojiyle buluşması, sıradan insanların hayatlarını görülmemiş bir biçimde dönüştürmektedir. Ne var ki, bilim modern insana dönük olarak, zorlu pek çok başka soru da sormaya başlar: Bilim en eğitimli insanların gözünde dine meydan okuduğuna göre, acaba kainatın sırrını keşfedebilecek midir? İnsanoğlu, özellikle de "ahlaki ilerleme"nin olmadığı yerde, bilimin kendisine verdiği güçle baş edebilecek midir? Nitekim, bu sorular bugün de gündemimizdedir.

Gerçek/sahici ilerlemenin beklentileri karşılamada her daim yetersiz kalmış olması, liberalizmin de kaderidir. Yol açtığı ya da kışkırttığı şüphecilik ortamında ve erken sanayileşme döneminin tahammülfersa toplumsal koşullarında insanlar büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Nitekim, liberalizm daha baştan itibaren orta sınıfın (özellikle de aristokrasi ve ruhban sınıfın) Muhafazakâr meydan okuyuşuyla karşılaşmış, bu durum orta sınıf tarafından sömürüldüğünü hisseden proletaryanın, Sosyalist reaksiyonuna yol vermiştir.

Klaus Epstein, The Traditions of the Western World.

A. EKONOMİ

David Ricardo (1772-1823), Hollandalı bir Yahudi'nin İngiltere'de yaşayan oğludur ve bir borsacıdır. Borsada büyük bir servet yaptıktan sonra parlamentoya girer ve ekonomik sorunlarla ilgili olarak, Smith ve Malthus geleneğinde (bırakınız yapsınlar) yazan bir yazar olarak ünlenir. Bu ününü, ucu toprak ağalarına dokunan kira kuramına olduğu kadar, emeği bir emtia olarak gören ücretler kuramına borçludur.

Nitekim her iki kuramı da kapitalist orta sınıf tarafından baş tacı edilmiştir. Aşağıdaki metinde, Ricardo, verimlilik artışının uzun vadede yoksulluğu gidermede neden başarılı olamayacağını anlatmaktadır.

*1. Ücretler Üzerine**

David Ricardo

Ücret Oranının Doğası

Emeğin alınıp satılan, niceliği itibariyle artırılıp azaltılabilen diğer her şey gibi bir piyasa fiyatı vardır. Emeğin doğal fiyatı, emekçilerin geçinmelerine ve miktarında artma ya da azalma olmaksızın nesillerini devam ettirmelerine imkân sağlayacak olan fiyattır.

Emekçinin kendisini ve ailesini idame ettirmek için gerekli olan güç, ücretin miktarına değil, paranın satın alacağı ve onun için elzem olan gıda, ihtiyaç maddeleri ve alıştığı konfor düzeyine bağlıdır. Bir diğer ifadeyle, emeğin doğal fiyatı emekçinin ve ailesinin geçinmesi için gerekli olan gıdanın, ihtiyaç maddelerinin ve konforun fiyatına bağlıdır. Emeğin doğal fiyatı, gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatındaki artışla yükselecek, düşecektir.

Emeğin doğal fiyatı toplumdaki gelişmelere paralel olarak yükselme eğilimindedir, çünkü temel mallara göre ayarlanan bu fiyat, üretim zorlaştıkça pahallılaşmaya başlar. Ancak, tarımın gelişmesi, ithalat yapılabilecek yeni pazarların keşfi, bir süre için fiyatların ve dolayısıyla emeğin fiyatındaki artış eğilimini dizginleyebilir, hatta düşürebilir.

Emeğin piyasa fiyatı, emek için gerçekten ödenen fiyattır ve belirleyicisi doğal arz-talep ilişkisidir. Emek kıt olduğunda pahalı, bol olduğunda ucuzdur. Emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatından ne kadar saparsa sapsın, tıpkı diğer emtia gibi o da buna uyum sağlar.

Ne zaman ki emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatını aşar, emekçinin durumu iyileşir ve emekçi bundan mutlu olur, zira yaşamak için gereksinim duyduğu şeyleri satın alıp almama keyfiyeti önemli ölçüde kendi kontrolü altındadır ve istediği kadar kalabalık bir aileyi idame ettirebilir. Ne ki, yüksek ücretler böylece nüfus artışına yol açarak üretimde emeğe duyulan ihtiyacı arttırır ve ücretler tekrar doğal fiyatına, hatta bazen tepkisel olarak daha da altına düşer.

Emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatının altına düşünce emekçiler gerçekten perişan olur; alışkanlık haline gelen gereksinimlerini yoksulluk nedeniyle temin edemez olunca zora düşerler. Ne zaman ki bu mahrumiyet nedeniyle sa-

yıca azalırlar, emeğin piyasa fiyatı o zaman doğal fiyatına yükselir ve emekçiler nispeten rahat bir yaşama, aldıkları bu ücretle yeniden kavuşurlar.[1]

Şurası bir gerçektir ki, yoksulların rahat yaşamaları ve esenliği, sayıca artmalarının kendileri tarafından veya yasal yoldan -örneğin erken ve tedbirsiz evlilikleri daha seyrek hale getirerek- yapılacak düzenlemelere bağlıdır. Ne ki, adli sisteminin işleyişi ve yetersiz yasal düzenlemeler, buna dolaylı olarak karşıdır. Yasalar bu yöndeki sınırlamaları anlamsız kılmakta, ek ücret sunarak tedbirsizliğe davetiye çıkarmaktadır.

* David Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, On Wages, John Murray, 1817, Türkçe çeviri: Esra Başaran.

*2. Hukuk**

Frederic Bastiat

Frederic Bastiat (1801- 1850), "bırakınız yapsınlar" ilkesini savunan ve bu konuda uzmanlaşmış olan popüler bir Fransız ekonomi yazarıdır. Bastiat, hükümetin ekonomiye müdahalesinin -düzeni korumak ve sözleşme dayatmanın ötesinde- doğa ve ahlak yasalarını ihlal eden bir durum olduğuna inanır. *Hukuk* adlı tezi, 1848 Devrimi'nden sonra ilerleme kaydeden sosyalist doktrinleri çürütmek amacıyla, 1850'de yayımlanmıştır.

Elimizde Tanrı'nın bahşettiği her şeyi kapsayan bir şey var: Yaşam! Fiziksel, entelektüel ve manevi yaşam!

Ama yaşam kendini tek başına idame ettiremez. Nitekim Yaratan bizi onu korumak, geliştirmek ve mükemmelleştirmekle görevlendirmiş; bunun üstesinden gelebilmemiz için bizlere bir dizi muhteşem yetenek ve güç vermiş ve bizleri türlü doğal kaynakların tam da ortasına yerleştirmiştir. Bu doğal kaynakları güç ve yeteneklerimizi kullanarak işleyebilir, onları ürünlere dönüştürebiliriz. Bu, yaşamın öngörülemez seyrinin sürmesi için gereklidir.

Yetenekler, üretim, bir diğer ifadeyle bireysellik, özgürlük, mülkiyet, işte yaşam budur! Tanrı'nın bizlere bahşettiği bu üç armağan, kurnaz siyasi liderlerin hinliklerine karşın, tüm fani yasalardan önce bahşedilmiştir ve onlardan üstündür.

Yaşam, özgürlük ve mülkiyet, insanlar kendi yasalarını koydukları için yok olmamış, tersine, insanoğlu yaşam, özgürlük ve mülkiyeti önceden var olduğu için yasa koyabilmiştir.

1 Bunu Malthus'un *Nüfus Prensibine Dair Deneme* ile karşılaştırınız (sf.909).

O halde nedir hukuk? Bireysel savunma hakkının, ortak bir girişim ürünü olarak düzenlenmesidir.

Her birimiz kendini, kişiliğini, özgürlüğünü ve mülkiyetini savunma hakkına doğuştan sahibiz.[2] Bunlar yaşamın üç temel gereksinimidir ve herhangi birinin muhafazası, diğer ikisinin muhafazasıyla mümkündür. Yaşam ve özgürlük bireyselliğimizin uzantısından başka nedir? Ve mülkiyet bunların bir uzantısı değil midir?

Herkesin -gereğinde güç kullanarak- kişiliğini, özgürlüğünü ve mülkiyetini savunma hakkı olduğuna göre, bir grup insanın bu hakları muhafaza etmek ve sürdürmek üzere, ortak bir güç oluşturmaları iktiza eder. Nitekim kolektif hak ilkesi -onun mevcudiyeti ve hukuku- bireysel hakka temellenir. Ve kolektif hakkı koruyan bu ortak gücün, doğaldır ki, bir "vekil" olarak hareket etmekten başka bir amacı veya görevi yoktur. Birey, bir başka bireyin kişiliğine, özgürlüğüne ya da mülkiyetine karşı hukuken güç kullanamayacağına göre, söz konusu ortak güç de -aynı nedenle- hukuken bireylerin ya da insanların kişiliğini, özgürlüğünü veya mülkiyetini tahrip etmek üzere güce başvuramaz. (…)

Eğer bu doğruysa, hiçbir şey şundan daha aşikâr olamaz: Yasama, bireyin doğal savunma hukukunun düzenlenmesi, tüm bireysel güçler adına, söz konusu ortak gücün temsilcisidir. Ve bu ortak güç, sadece bireysel güçlerin doğal ve hukuksal olarak yapma hakkına ve gücüne sahip oldukları şeyleri yapacaktır: Kişilikleri, özgürlükleri ve mülkiyetleri korumak, her birimizin hakkına sahip çıkmak ve *adaletin* hüküm sürmesini sağlamak.

Bir ülke bu temeller üzerine inşa edilecek olursa, bana öyle geliyor ki, bu ülkede düzen fiilen olduğu kadar düşüncede de hüküm sürer. Ve bana öyle geliyor ki, yönetim şekli ne olursa olsun, böyle bir ülke düşünülebilecek en kabul edilir, ekonomik, sınırlı, baskıcı olmayan, adil ve kalıcı bir hükümete sahip olur.

Böyle bir yönetimin altındaki herkes, varoluşun tüm sorumluluklarının yanı sıra, tüm ayrıcalıklarının sahibinin de kendisi olduğunu anlardı. Kişiliğe saygı gösterilen, emeğin özgür olduğu ve emeğin ürünlerinin adaletsizliğe karşı korunduğu bir ortamda, kimse hükümetle tartışmaya girmeyecek, başarılı olduğunda, bu başarı için devlete karşı minnet duygusu içinde olmayacaktı. Başarısız olması halinde ise, dolu ya da don yüzünden devleti suçlayan çiftçiler gibi, kötü talih için devleti suçlamayacaktı. Devletin varlığı, ancak böyle bir hükümet anlayışının sağlayacağı güvenliğin paha biçilmez değeriyle hissedilir. (…)

2 Bu doğal hak tartışmasını Locke'un *Hükümete Dair İki Risale* ile karşılaştırınız (sf.859).

Ancak, ne yazık ki, hukuk asla kendini asli fonksiyonuyla sınırlamaz. Ve asli fonksiyonunu aştığı yerler, öyle önemsiz ve yoruma açık konular da değildir. Hukuk daha da ileri gitmiş, kendi amacına ters düşmüştür. Hukuk, amacı ortadan kaldırılacak biçimde kullanılmıştır: Adaleti tesis edip sürdürmesi gerekirken, adaleti yok etmek üzere kullanılmıştır; insan haklarına saygı duyması gerekirken onları sınırlamış ve tahrip etmiştir. Kolektif güç, kişilik, özgürlük ve mülkiyeti -hiçbir risk almaksızın- istismar etmek isteyen vicdansızların tasarrufuna bırakılmıştır. Yağmayı/soygunu sürdürmek için yağmayı/soygunu bir hak, yasal savunmayı cezalandırmak için savunmayı bir suç haline getirmiştir.

Bu çarpıklık nasıl gerçekleşti ve sonuçları ne oldu?

Hukuk, birbirinden tamamen farklı iki nedenle çarpıtıldı: aptalca tamah ve sahte hayırseverlik. Birinciden başlayalım:

Nefsi korumak ve geliştirmek herkesin paylaştığı bir amaç ve eğilimdir. İnsanlar kendi yeteneklerinden sınırsızca yararlanabilir ve emeğinin ürünlerini özgürce değerlendirmenin tadını çıkarırsa, sosyal gelişim sürekli, kesintisiz ve güvenilir olur.

Ne ki, insanların paylaştığı bir başka amaç ve eğilim daha vardır: Mümkünse başkalarının sırtından geçinmek ve zengin olmak! Bu, ne düşüncesizce yapılmış bir suçlama, ne bir hezeyandır, zira tarihsel olaylar buna tanıklık eder: ardı arkası kesilmeyen savaşlar, kitle göçleri, dini zulüm, evrensel kölelik, ticarette sahtekârlık ve tekeller! Bu ölümcül tutku, insanoğlunun doğasında vardır, onu, arzularını en az zahmetle tatmin etmeye sevk eden, o ilkel, külli ve bastırılamaz içgüdüsünde!

İnsan ancak sürekli çalışmak, doğal kaynakları kendi yetenekleriyle değerlendirmek suretiyle ihtiyaçlarını karşılayıp hayatta kalabilir. Bu süreç mülkiyetin kökenini oluşturur.

Ne var ki, insan başkalarının emeğini gasp etmek suretiyle de kendi ihtiyaçlarını karşılayıp hayatta kalabilir. Bu süreç de yağmanın/soygunun kökenini oluşturur.

Şimdi; insanoğlu doğal olarak kendini sakındığı, zahmet çekmek istemediği ve emek zahmet gerektirdiği için, soygun/yağma ona daha kolay gelir. Bu tarihsel bir gerçektir. Nitekim, ne din ne de ahlak öğretisi insanoğlunu soygundan/yağmadan alıkoyabilmiştir.

O halde, soygun/yağma ne zaman durur? Emekten daha zahmetli ve daha tehlikeli olunca durur.

O halde, hukukun asli görevinin temsil ettiği kolektif gücü insanoğlunun soygun ve yağmalama eğilimini durdurmak üzere kullanmak olduğu açıktır.

Hukuk, aldığı önlemlerle mülkiyeti korumalı, soygun ve yağmayı cezalandırmalıdır.

Ne var ki, yasa insanlar ya da belirli bir sınıfa mensup insanlar tarafından oluşturulur. Ve yasa egemen bir gücün yaptırım gücü ve desteği olmaksızın işlerlik kazanamadığından, bu güç yasa koyuculara havale edilmek zorundadır.

Bu gerçeğin insanoğlunun doğasında olan söz konusu eğilimle (tamah) birleşimidir ki, hukukun evrensel çarpıklığını açıklar. Dolayısıyla, yasaların yasa koyucu tarafından, kişisel bağımsızlığı kölelikle, özgürlüğü baskıyla ve mülkiyeti soygunla/yağmayla tahrip etmek için niçin kullanıldığı kolayca anlaşır. Bu, kanunu koyucunun yararına, onun sahip olduğu güçle doğru orantılı olarak gerçekleşir. (…)

Şimdi; yasal soygun/yağma yolları sınırsız olduğundan, gerçekleştirmek için bir o kadar yöntem vardır: tarifeler, himayecilik, menfaat, sübvansiyonlar, teşvikler, aşamalı vergilendirme, devlet okulları, iş garantisi, kâr garantisi, asgari ücretler, borç erteleme hakkı, bedava kredi, vs. Bu yöntemlerin hepsi, yasal soygunu/yağmayı amaçlar ve bir bütün olarak sosyalizmi oluşturur.

Şimdi; sosyalizme böyle bir tanım vücut verdiğine göre, onunla bir savaş doktrininden başka neyle mücadele edilebilir? Eğer bu sosyalist doktrini yanlış, saçma ya da kötü buluyorsanız, aksini ispatlayın veya çürütün. Ne kadar yanlış, saçma ve kötüyse, çürütmek o kadar kolay olacaktır. Hepsinden önemlisi, eğer güçlü olmak istiyorsanız, işe sosyalizmin yaşamın içine sızan her bir zerresinin kökünü kazımakla başlayın. Bu hafife alınacak bir hizmet olmayacaktır. (...)

Bu yasal soygun/yağma sorunu, bir daha baş vermeyecek biçimde kesilip atılmalıdır ve bunu yapmanın sadece üç yolu vardır:

1. Soygun/yağma yapanlar birkaç kişidir ama çoğunluğu soyar/yağmalarlar.
2. Herkes herkesi soymakta, yağmalamaktadır.
3. Kimse kimseyi soymaz, yağmalamaz.

Sınırlı soygun/yağma, evrensel soygun/yağma ve *hiç* soygun/yağma arasında seçim yapmak zorundayız. Yasa, bunlardan, sadece birinin peşine düşebilir.

Sınırlı yasal soygun/yağma: Bu sistem, oy hakkı kısıtlandığında yürürlükteydi. Sosyalizmin yaygınlaşmasına mani olmak için bu sisteme dönülebilir.

Evrensel yasal soygun/yağma: Bu sistem, adalet, barış, düzen ve istikrar ilkeleri evrenselleştiğinden beri bizi tehdit etmekte. Siyasi hak ve özgürlüklerine yeni yeni kavuşan çoğunluklar, yasayı kendilerinden öncekiler gibi,

yani oy verme hakları kısıtlananlar gibi, soyguna/yağmaya hizmet edecek biçimde formüle etmeye karar verdiler.

Hiç yasal yağma: Bu adaletin, barışın, düzenin, istikrarın, uyumun ve mantığın ilkesidir. Ben, ciğerlerimin tüm gücüyle (ki heyhat! çok yetersiz) bu ilkeyi ölene dek haykırarak savunacağım.

***

Zamanımızın en yaygın safsatası, yasanın adil olmasının yeterli olmadığının, aynı zamanda hayırsever olması gerektiğinin altının çizilmesidir. Yasanın her yurttaşın yeteneklerini özgürce ve kimseye zarar vermeksizin, fiziksel, entelektüel ve manevi gelişim için kullanmasını garanti altına alması da yeterli değildir. Talep edilen, yasanın refah, eğitim ve maneviyatı ülke genelinde doğrudan iyileştirmesi ve yaygınlaştırmasıdır.

Bu sosyalizmin baştan çıkarıcı tuzağıdır! Ve tekrarlıyorum: Yasanın bu iki kullanımı birbirleriyle çelişir. İkisinden birini seçmek zorundayız. Bir yurttaş aynı anda hem özgür hem de özgürlükten yoksun olamaz.

Bay de Lamartine[3] bir keresinde bana şöyle yazmıştı: "Doktrininiz benim programımın sadece yarısıdır. Siz özgürlükte durmuşsunuz ama ben kardeşliğe kadar gidiyorum." Ona şöyle cevap verdim: "Programınızın ikinci yarısı ilk yarısını imha edecektir."

Gerçek şu ki, benim için *kardeşlik* sözcüğünü, *gönüllü* sözcüğünden ayrı tutmak mümkün değildir. Özgürlüğü *yasal olarak* ortadan kaldırmaksızın -ve dolayısıyla adalet *yasal olarak* ayaklar altında alınmadan- *kardeşliğin yasal olarak* nasıl dayatılabileceğini anlamam mümkün değil.

Yasal soygunun/yağmanın iki kökü vardır: Bunlardan birinin kökü, daha önce de söylediğim gibi, açgözlülükte (tamah), diğeri sahte hayırseverliktedir. (...)

Bastiat bundan sonra sosyalizmin türevlerini, kökünün insanoğlunun söz konusu açgözlülüğü ve sahte hayırseverliğinde olduğunu iddia ederek, açıkça yerer ve şu sonuca varır:

Hukuk adalettir. Bu sav, sade/basit ve kalıcı bir hükümet modeli geliştirmek için yeterlidir. Gücünü adaletsizliği önlemekle sınırlandırmış, düzenini buna göre kurmuş olan bir hükümete karşı, devrim, isyan, hatta en ufak bir ayaklanma düşüncesinin bile nasıl gelişebileceğini sorarım size.

Bolluk, ancak böyle bir rejim altında olur ve böyle bir rejimin şemsiyesi altında eşit olarak paylaşılır. İnsanlığın ayrılamaz parçası olarak çekilen acı-

3 Alphonse de Lamartine (1790-1869), önde gelen, Fransız (liberal) devlet adamı ve Romantik şair.

lara gelince, bunlardan dolayı hükümeti suçlamak kimsenin aklına bile gelmez. Bu doğrudur, çünkü şayet hükümetin gücü adaletsizliği önlemekle sınırlıysa, çekilen acılardan ancak iklim değişimden sorumlu olduğu kadar sorumlu tutulabilecektir.

Bu tespiti kanıtlamak üzere, şu soru üstünde düşünün derim: İnsanların daha fazla ücret, bedava kredi, üretim araçları, avantajlı tarifeler ya da kamuda istihdam için Temyiz Mahkemesi'ne karşı ayaklandığını ya da bir sulh hâkimine topluca saldırdığını duydunuz mu hiç? Hayır, çünkü herkes gayet iyi bilir ki, bu tür meseleler Temyiz Mahkemesi'nin veya sulh hâkiminin yasama alanına girmez. Hükümet asli fonksiyonlarına (yukarıda belirtildiği şekilde) çekilecek olursa, herkes bu gibi meselelerin hukukun yasamaya dair yetki alanında olmadığını çabucak öğrenir.

Ama yasaları kardeşlik ilkesi çerçevesinde oluşturun -tüm iyinin ve tüm kötünün yasadan kaynaklandığını; tüm bireysel talihsizliklerden ve sosyal eşitsizliklerden yasanın sorumlu olduğunu ilan edin- bakın nasıl da kapı açarsınız sonu gelmez şikâyetlere, huzursuzluğa ve devrimlere.

Hukuk adalettir. Ve adaletin yasası altındaki herkes -doğru olanın saltanatında, özgürlüğün, güvenliğin, istikrarın ve sorumluluğun- varoluşunun gerçek değerine ve saygınlığına ulaşır. İnsanlık, Tanrı'nın insanlık için öngördüğü düzen ve barışçıl ilerlemeyi, ancak adaletin yasasının şemsiyesi altında, şüphesiz yavaş yavaş ama mutlaka gerçekleştirecektir.

Bana öyle geliyor ki, tartışılan mesele her ne olursa olsun -ister dini, felsefi, siyasi ya da ekonomik olsun; ister zenginlik, maneviyat, eşitlik, hak, adalet, ilerleme, sorumluluk, işbirliği, mülkiyet, emek, ticaret, sermaye, ücretler, vergiler, nüfus, finans ya da hükümeti ilgilendirsin- ve araştırmalarım bilimsel ufkun hangi noktasından başlarsa başlasın, hep tek bir sonuca varıyorum: İnsan ilişkileri sorununun çözümü özgürlüktedir.

Yaşananlar da bunu kanıtlamıyor mu? Şu dünyaya bakın. En barışçıl, en ahlaklı ve en mutlu insanlar çoğunlukla hangi ülkelerde yaşıyor? Yasanın kişiye özel işlere en az müdahale ettiği, hükümetin varlığını en az hissettirdiği, bireyin geniş bir ufuk ve etkin özgür düşünce sahibi olduğu, bürokrasinin asgari düzeyde ve sade olduğu, vergilerin en hafif ve eşite yakın düzeylerde olduğu, toplumsal hoşnutsuzluğa en az cevaz verildiği, bireylerin ve insan topluluklarının sorumluluklarını en etkin biçimde üstlendikleri ve dolayısıyla, ahlaken düşük olanların manevi açıdan sürekli iyiye yöneldiği, ticaretin, ortaklıkların en az kısıtlandığı, emeğin, sermaye ve nüfusun hareket özgürlüğüne müdahalenin asgari düzeyde olduğu, insanoğlunun doğal eğilimleri uyarınca yöneldiği ve keşiflerinin çoğunlukla Tanrı'nın yasalarıyla uyum içinde olduğu, kısacası, en mutlu, en ahlaklı ve en barışçıl insanların

olduğu yer, şu ilkeyi benimseyen ve uygulayanların olduğu yerdir: İnsanoğlu mükemmel olmasa da, umut onun (kişinin) özgür ve gönüllü davranışlarında yatar; yasa gücü, evrensel adaletin tesis ve idamesi dışında, hiçbir yerde kullanılmamalıdır.[4]

Şunu söylemek zorundayım: Dünyada çok fazla "büyük" insan var - yasamacılar, düzenleyiciler, iyi niyetli ama başarısız toplumsal reformcular, toplum önderleri, ulusların ataları, vs. Kendisini diğer insanların üstünde gören (oraya yerleştiren) ve insan topluluklarını düzene sokmayı, korumayı ve yönetmeyi kariyer edinmiş olan çok insan var.

Şimdi biri çıkıp bana, "Siz de bunu yapıyorsunuz," diyebilir.

Doğru, ama kabul edilmelidir ki, ben farklı bir saikle hareket etmekteyim; reformcuların saflarına katıldıysam, bu onları insanları rahat bırakmaya ikna etmek içindir. (…)

Benim insanlara karşı tutumum, ünlü bir gezginin şu hikâyesiyle açıklanabilir: Bir gün gezgin, kendini vahşi bir kabilenin ortasında bulur. Bir çocuk dünyaya gelmiş; tüm falcılar, büyücüler ve sahte hekimler ellerinde halkalar, kancalar ve sicimler olduğu halde bebeğin etrafını sarmıştır. İçlerinden biri, "Eğer burun deliklerini germezsem, bu çocuk asla barış çubuğunun kokusunu alamayacak," der. Bir diğeri, "Eğer kulak memelerini omuzlarına kadar aşağı çekmezsem asla duymayacak"; üçüncüsü, "Eğer gözlerini yana çekmezsem asla günışığını göremeyecek"; dördüncüsü, "Eğer bacaklarını bükmezsem asla dik duramayacak" ve beşincisi, "Eğer kafatasını düzleştirmezsem asla düşünmeyi öğrenemeyecek," der.

Gezgin, "Yeter," diye haykırır ve "Tanrı ne yaptıysa iyi yapmıştır. O'ndan daha iyi bildiğinizi iddia etmeyin. Tanrı bu çelimsiz yaratığa uzuvlar vermiş; bırakın da onları özgürce kullanarak gelişsin ve güçlensin," der.

Tanrı insanlara alınyazılarını gerçekleştirmeleri için gerekli olan her şeyi vermiş, onlara bir bedenin yanı sıra, sosyal bir yapı bahşetmiştir. Ve insanların bu sosyal uzuvlarını öyle oluşturulmuştur ki, bunlar özgürlüğün temiz havasında uyumlu bir şekilde gelişirler. O halde, şarlatanları ve düzen kurma meraklılarını defedin! Onların halkalarından, zincirlerinden, kancalarından, kıskaçlarından ve suni sistemlerinden kurtulun. Kamu yönetiminin kaprislerini, sosyal projelerini, merkezileşmesini, tarifelerini, devlet okullarını, resmi dinlerini, bedava kredilerini, banka tekellerini, yönetmeliklerini, kısıtlamalarını, eşitliği vergilendirmek suretiyle sağlamalarını ve dinden hareketle ahlak dersi vermelerini kabul etmeyin.

4 Bunu Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* ile karşılaştırınız (sf.895).

Yasa koyucular ile iyi niyetli ama başarısız reformcular, çok sayıda sistemi topluma beyhude dayatmak suretiyle, artık öyle bir yerdeler ki, başladıkları noktaya geri dönmek durumundalar. Umarım tüm sistemlerden vazgeçip, özgürlüğü denerler, çünkü özgürlük Tanrı'nın ve O'nun eserlerinin idrak edilmesi ve benimsenmesi demektir.

* Frederic Bastiat, *The Law*, Irvington on-Hudson, Foundation for Economic Education, 1950.

*3. Kendine Yardım**

Samuel Smiles

İngiltere'nin Leeds şehrinde tıp doktorluğu ve editörlük yapan Samuel Smiles (1812-1904), demiryolu müessisi olarak büyük bir servet sahibi olmuştur. Kendi kendilerini yetiştirmiş insanların erdemlerini metheden yazılarıyla ünlenmiştir. En ünlü kitabı, *Kendine Yardım* [Self Help] (1859), başarılı olmaya kararlı, hırslı Viktoryan gençlerin ilham kaynağı olmuş; kitabın muazzam başarısı, Smiles'ın *Karakter* [Character] (1871), *Tasarruf* [Thrift] (1875) ve *Görev* [Duty] (1880) adlı diğer çalışmalarının da yayımlanmasına yol açmıştır. Demiryollarının yapılışını gören herkes gibi Smiles da, İngiltere'nin gerekli yerlerine döşenen hattın nüfusun refahını güvenceye aldığını, buharlı gemilerin insanları Blest Adaları'na kadar ulaştırdığını ve makinelerin milenyum anlamına geldiğini düşünüyordu.

"Tanrı, kendine yardım edene, yardım eder" sözü, sonsuz insan deneyiminin sonuçlarını, küçük bir alanda temsil eden, iyi bilinen bir vecizedir. Kendine yetmenin ruhu, bireydeki tüm gerçek gelişimin kökenidir ve pek çok kişinin hayatında görülmektedir; milli gücün ve kuvvetin gerçek kaynağıdır. Dışarıdan gelen yardımın etkisi genellikle zayıftır, ancak içerden gelen yardım, istisnasız şekilde, güç katar. İnsanlar ve sınıflar için ne yapılırsa yapılsın, belli bir noktaya kadar, insanların kendileri için bir şeyler yapma isteğini ve gerekliliğini köreltir; insanın gereğinden fazla yönlendirildiği ve yönetildiği yerde, insanların nispeten çaresiz kalması yönünde kaçınılmaz bir eğilim vardır.

En iyi kurumlar bile insanlara aktif bir şekilde yardım edemez. Muhtemelen, kurumların yapabileceği en iyi şey, insanı, kendini ve bireysel şartlarını geliştirmesi için özgür bırakmaktır. İnsanlar, her zaman, mutluluk ve refahlarının kendi idarelerinden ziyade kurumlar aracılığı ile güvenceye alınabileceğine inanmaya daha fazla yatkın olmuşlardır. Bu sebeple, insan gelişiminde rol alan bir etken olarak yasaların değeri, her zaman gereğin-

den fazla abartılmıştır. İşini ne kadar özenli bir şekilde yaparsa yapsın, bir ya da iki kişiyi üç veya beş yılda bir seçerek, yasalara milyonuncu bölümü eklemek, insanların hayatları ve karakterleri üzerinde, fazla bir etki yaratmayacaktır. Dahası, her geçen gün daha iyi anlaşılıyor ki, devletin işlevi, temel olarak hayatın, özgürlüğün ve mülkün korunması gibi koruma alanlarında çözünebilir olduğundan, pozitif ve aktif değil, negatif ve kısıtlayıcıdır. Son elli yıldaki başlıca "reformlar", temel olarak, yasakları ve yürürlükten kaldırmaları içermektedir. Buna rağmen, budala bir insanı üretken, müsrif birini tutumlu ya da sarhoşu ayık hale getirebilecek bir yasa gücü yoktur; her birey isterse, kendisinin özgür hareket güçlerini kullanarak ya da kendinden feragat ederek bunlardan biri veya bunların hepsi olabilir. Aslında tüm deneyimler, bir devletin değerinin ve gücünün, kendi kurumlarının biçiminden çok, vatandaşlarının karakterine bağlı olduğunu kanıtlamak için vardır. Çünkü millet, sadece bireysel şartların toplamından ibarettir. Medeniyet de bir kişisel gelişim konusudur.

Milli gelişim, kişisel çaba, enerji ve dürüstlüğün toplamı, milli düşüş ise kişisel tembellik, bencillik ve ahlaki bozuklukların bir sonucudur. Sosyal musibetler olarak kötülemeye alıştığımız şeylerle, çoğunlukla sapkın hayatımızın doğal gelişiminde karşılaşırız; bunları yok etmeye ve yasalar aracılığı ile kökünü kazımaya çalışsak da, insan yaşamının ve karakterinin kendi şartları, radikal bir biçimde geliştirilmediği sürece, bunlar başka şekillerde tazelenerek ve sayıca artarak yeniden karşımıza çıkacaktır.

Eğer bu görüş doğru ise, bu görüşten sonra gelen şey, en kutsal vatanseverlik ve hayırseverlik duygularının, yasaları ve kurumları değiştirmeye değil, insanların kendilerini, bireyler olarak, sahip oldukları özgür ve bağımsız eylemleri aracılığıyla yüceltmelerine ve geliştirmelerine yardım etmeye ve buna teşvik etmeye dayanmasıdır.

Kader, genellikle kör olmakla suçlanmıştır ama yine de kader insanlar kadar kör değildir. Dikkatini pratik hayata verenler, tıpkı rüzgârın ve dalgaların en iyi denizcilerden yana olması gibi, kaderin de daima üretkenlikten yana olduğu göreceklerdir. Başarı her hak arayışının ardından gelir; başarıyı neredeyse ilahlaştırma boyutuna götürecek kadar abartmamız muhtemelse de, başarı yine de, bazen yapıldığı gibi, değerli bir uğraş söz konusu olduğunda övgüyü hak eder. Başarıyı garantilemek için gerekli olan nitelikler de sıradışı değildir. Bu nitelikler, çoğunlukla, iki kelimeyle özetlenebilir. Bunlar, sağduyu ve sabırdır. Dâhiler bunlara ihtiyaç duymasa da en dâhi insanlar bile, bu ortak niteliklerin gerekliliğini azımsamaz. En yüce insanlar, dehanın gücüne en az inanan, halk arasında ortaya çıkan başarılı kişiler kadar zeki ve gayretli kişiler arasından çıkmıştır. Hatta bazıları, dâhiliği, yoğunlaşmış

sağduyu olarak tanımlamışlardır. Bir yüksekokulda öğretmenlik ve müdürlük yapan seçkin bir kişi, dâhiliği çabalama gücü olarak tanımlamıştır. John Foster ise bunu kişinin kendi ateşini yakma gücü olarak betimlemiştir. Buffon da dâhiliğin sabır olduğunu söylemiştir.

Pratik çaba, akıllı ve gayretli bir şekilde uygulandığında, asla başarısızlığa uğramaz; kişiyi ileriye ve yükseğe taşır, kişinin karakterinin oluşmasını sağlar ve başkaları için bir örnek teşkil eder. Herkes aynı şekilde yükselmeyebilir ama her biri yine de hak ettiği kadarını elde edecektir. Tuscan atasözünde de bahsedildiği gibi: “Herkes meydanda yaşamasa da güneşi hissedebilir.”

Daha önce, uygulama güçleri ve gayretleriyle, sıradan yerlerden seçkin pozisyonlara yükselen, sıradan insanlardan bahsetmiştik. Bunun dışında, soylu sınıfında da benzer şekilde ders alabileceğimiz örnekleri görmek mümkündür. İngiliz soylu sınıfının gücünü ve esnekliğini bu kadar iyi bir şekilde devam ettirmesinin bir sebebi de, başka ülkelerdeki soylulardan farklı olarak, zaman zaman ülkenin en önemli yapılarından, -“Britanya’nın ciğeri, kalbi ve beyninden”- beslenmesidir. (…)

Soylularımızın büyük bir bölümü, unvanları devam ettiği sürece, nispeten moderndir; ancak derece olarak daha aşağıda yer alan soylular, büyük ölçüde, saygın rütbeleri sayesinde modern olmamışlardır.

Eski zamanlarda, enerjik ve girişimci kişiler tarafından idare edilen Londra’daki zenginlik ve ticaret, soylular için bereketli bir kaynaktı. Bu sayede, Cornwallis Kontluğu, Cheapside tüccarı Thomas Cornwallis; Essex Kontluğu, manifaturacı William Capel; Craven’deki kontluk ise, tüccar terzi William Craver tarafından kurulmuştu. Modern Warwick Kontu, “Yüksek Mevki Sahiplerinin” değil, yün taciri William Greville’ın soyundan gelmekteyken, Northumberland’in modern dükleri, kökenlerinin Percy soyundan değil, Londra’nın saygıdeğer eczacısı Hugh Smithson’dan geldiğini keşfetmişlerdir.

Bu kalitenin geliştirilmesi çok önemlidir; kişiliğin gerçek azametinin temeli, değerli olanın peşinden kararlılıkla gitmektir. Enerji, insanın can sıkıcı, ağır işler ve gereksiz detaylarla boğuşarak yol almasını sağlar ve onu hayatın her halinde ileriye ve yukarıya taşır. Daha az hayal kırıklığına uğratıp, daha az tehlikeye atarak, bir dehadan çok daha başarılı olmasını sağlar. Bu, amaç edinilen her şeyde başarının garanti edildiği üstün bir yetenek ya da sadece elde etme gücü değildir; bu, gayretli ve enerjik bir şekilde emek harcama azmidir. Bu nedenle, irade enerjisi, insandaki merkezi kişilik gücü olarak tanımlanabilir; yani özetleyecek olursak, insanın kendisidir. İnsanın her hareketinde itici bir güç, gösterdiği her çabanın ruhudur. Gerçek umut, buna dayanmaktadır ve hayata gerçek esansını veren de bu umuttur.

Olmak ya da yapmak açısından, insanın aklına koyduğu şeyi olmasını ya da yapmasını sağlayan şey, amacın arkasındaki güçtür. Kutsal bir kişi, sürekli olarak, "Ne dilersen ondan ibaretsin, çünkü irademizin arkasındaki güç Tanrı ile bütünleşmiş olan isteğimizdir, iyi niyetle ne olmayı dilersek, gerçekten de, onu oluruz. Hiç kimse, boyun eğen, hasta, iddiasız ya da liberal olmayı, yani istemediği kişi olmayı arzu etmez," derdi. Bir marangozun hikâyesinde şöyle anlatılmaktadır: Bir gün, bir yargıcın kürsüsünü tamir ederken, her zamankinden daha dikkatli bir şekilde tıraşlayan bir marangoza bunun sebebi sorulduğunda, "Üzerine kendimin oturacağı zaman gelene kadar sağlam kalmasını istiyorum," der. Görüldüğü gibi, bu adam, bir yargıç olarak o kürsünün üzerinde oturmak için yaşamıştır.

İradenin özgürlüğü konusunda, mantıkçılar ne tür teorik sonuçlar çıkarırsa çıkarsınlar, her birey pratik olarak iyi ve kötü arasında seçim yapmakta özgür olduğunu, akıntının yönünü belirlemek için suyun üzerine atılan bir saman parçası gibi olmadığını, içinde dayanıklı bir yüzücünün gücünü taşıdığını, kendisi için kulaç atabilecek ve dalgalarla baş edebilecek kadar kabiliyetli olduğunu ve kendi bağımsız gidişatına büyük ölçüde yönlendirebileceğini düşünür. İrademiz üzerinde mutlak bir sınır yoktur ve eylemlerimize bakarak, sınırlı olmadığımızı bilir ve hissederiz. Böyle düşünmesek, taşıdığımız mükemmellik arzusu kaybolurdu. Kendi iç kuralları, sosyal düzenlemeleri ve kamu kurumları ile hayatın tüm işletim ve idaresi, iradenin özgür olduğu yönündeki pratik görüşten ileri gelmektedir. Bu olmadan, sorumluluk nasıl olurdu? Öğretimin, tavsiyede bulunmanın, öğüt vermenin, eleştirinin ve düzeltmenin yararı ne olurdu? Kanunlar evrensel doğrular olmasa -ki kanun, bireysel olarak insanların inandıkları ölçüde evrensel bir gerçektir- insanların itaat ettikleri ya da etmedikleri kanunlar ne işe yarardı? Hayatımızın her anında, bilincimiz, irademizin özgür olduğunu söyler. Bu, tamamen bizim olan tek şeydir; doğru ya da yanlış yönlendirsek de bireysel olarak sadece bize aittir. Alışkanlıklarımız ya da sapıklıklarımız, bizlerin efendileri değildir; onların efendisi bizleriz. Zayıf düştüğümüzde bile bilincimiz dayanabileceğimizi söyler ve zayıflıklarımıza hükmedebileceğimize inanırsak, istediğimizi gerçekleştirebilme kabiliyetine sahip olduğumuzu bildikten sonra daha güçlü bir kararlılık göstermemek için herhangi bir sebep kalmayacaktır.

Kıt kanaat geçinen insanlar, daima aşağı tabaka olacaktır. İster istemez, toplumun varoşlarına, zamanların ve mevsimlerin alayına katlanacak, aciz ve çaresiz kalacaklardır. Kendilerine saygı duymadıkları için başkalarına da saygı duymakta başarısız olacaklardır. Ticari krizlerde bu tür insanlar, çaresiz, iflas bayrağını çekecektir. Ne kadar küçük olursa olsun, yaptıkları birikimin onlara sağladığı, idareli bir şekilde kullandıkları gücü istediklerinden,

mütemadiyen başka insanların merhametine sığınacaklar ve doğru algılara sahipseler, eş ve çocuklarının gelecekteki muhtemel akıbetine titreyerek ve korkarak bakmaktan başka bir şey yapamayacaklardır. Bay Cobden, bir seferinde Huddersfield çalışanlarına, "Dünya hep, harcayanlar ve biriktirenler; müsrifler ve tutumlular olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Tüm evlerin, değirmenlerin, köprülerin ve gemilerin inşası ve insanı medeni ve mutlu kılan diğer büyük işlerin yapımı tutumlular sayesinde olmuştur. Müsrifler ve kaynaklarını israf edenler de tutumluların kölesi haline gelmiştir. Bu doğanın ve Tanrı'nın kanunudur ve böyle olmalıdır. Bir sınıfa, tedbirsiz, düşüncesiz ve budala oldukları halde ilerleyebileceklerini vaat etsem, sahtekârlık etmiş olurum," demiştir.

Benzer bir şekilde, Rochdale'de çalışan bir grup insana, 1847 yılında, "Mevzu dürüstlük olursa, bu tüm sınıflarda eşit oranda bulunabilecek bir şeydir," dedikten sonra şu cümlelerle devam etmiştir: "Herhangi bir insan veya bir grup için, halihazırdaki pozisyonları iyi ise bunu devam ettirebilecekleri, kötü ise daha iyi konumlara gayret, idare, ölçülülük ve dürüstlük gibi erdemleri icra ederek yükseltebilecekleri bir tek güvenli yol vardır." İnsanların, kendilerini, rahatsız ve memnuniyetsiz hissettikleri bir pozisyondan daha iyi bir pozisyona getirecek mükemmel bir yol yoktur. Zihinsel ve fiziksel durumlarına gelince, bunlar -daha önce bahsi geçen, içlerinde daha fazlasını bulabilecekleri erdemlerin uygulanması hariç- sürekli olarak kendilerini geliştirmekte ve iyileştirmektedir.

Bu ülkede ancak erdemlerinden bahsedebildiğim orta sınıfı ortaya çıkaran ya da aslında yaratan şey nedir? İngiltere'de hemen hemen hiçbir sınıfın bulunmadığı, en üst sınıfın da günümüzdeki en fakir sınıfın durumuna eş koşullarda olduğu bir dönem vardı. Şu an bu ülkede yaşayan yüz binlerce orta sınıf mensubu insan, nasıl bir yandan eğitimli ve rahatken, diğer yandan, atalarımızın tümden yabancı olduğu mutluluk ve bağımsızlık duygularını yaşayabiliyor? Erdemlerini icra ederek! Belirttiğim gibi, toplumumuzdaki büyük orta sınıfın sahip olduğu erdemden, daha önce başka hiçbir çağda bu kadarı olmamıştı. Orta sınıf derken, toplumdaki ayrıcalıklı sınıfla, yani en zenginlerle en fakirler arasında yer alan sınıfı kastediyorum; kamu yazarları ve konuşmacıları ne derse desin ve bu kişiler kim olursa olsun, şu ya da bu sınıfın, şu ya da bu kanunun, şu ya da bu yönetimin, onlar için bir şeyler yapabileceklerini söylediklerinde, kimsenin bunu ciddiye almamasını tavsiye ederim. Uzun süreli düşünüp gözlemledikten sonra, sizi temin ederim ki, bu ülkedeki işçi sınıflarının koşullarını iyileştirmenin hiçbir yolu yoktur. Ve bunların çoğu, erdemli olarak ve başkalarına değil, kendilerine güvenerek kendi dayanaklarını çoktan bulmuşlardır.

Çok para kazanma sırrını insanlarla paylaşmak amacıyla pek çok popüler kitap yazılmıştır. Ama her millette bolca var olan atasözlerinde de belirtildiği gibi, böyle bir sır yoktur: "Damlaya damlaya göl olur", "Sakla samanı, gelir zamanı", "İşten artmaz, dişten artar", "İşleyen demir ışıldar", "Emek olmadan yemek olmaz", "Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır", "Yazın gölge hoş, kışın çuval boş", "Zahmetsiz rahmet olmaz", "Lokma çiğnenmeden yutulmaz", "Sabreden derviş, muradına ermiş", "Ak akçe kara gün içindir", "Ayağını yorganına göre uzat", "Borç iyi güne kalmaz". Bunlar, pek çok neslin edindiği deneyimleri anlatan, dünyadaki en iyi iletişim aracı olan atasözü felsefesinin örneklerindendir. Atasözleri, kitapların keşfinden çok daha öncesinde insanların dilindeydi. Tıpkı diğer popüler atasözleri gibi, bunlar da popüler ahlakın ilk kurallarıydı. Üstelik, geçen zamana karşı hâlâ ayakta kalabilmişlerdir ve günlük deneyimler, atasözlerinin doğruluğunun, etkisinin ve geçerliliğinin kanıtıdır.

* Samuel Smiles, *Kendine Yardım*, Boston, Ticknor ve Fields, 1860, s. 15-17, 67-8, 167-9, 189, 191-2, 265-7 - 279.

*4. Kalkınmanın Yasası ve Nedeni**

Herbert Spencer

İngiltere'nin etkin yazarlarından biri olan Herbert Spencer (1820-1903), mühendislik eğitimi aldığı halde sosyal felsefeyi meslek edinmiş, kalkınmanın ekonomik ve sosyal şartlarına dair görüşleri, İngiltere ve Birleşik Devletler'de yaygın kabul bulmuştur. Kalkınmanın genel yasalarını formüle ettiği "Kalkınmanın Yasası ve Nedeni" adlı makalesi, liberal çağa hitap eder. Spencer, ekonomiye dair görüşlerini, ilk kez 1857'de yayımlanan söz konusu makaleden yaklaşık bir kuşak sonra, "Yeni Muhafazakârlık" [New Toryism] (1884) adlı makalesinde dile getirmiştir.

Bugünün kalkınma anlayışı değişken ve belirsizdir ve bazen bir ulusun nüfusu ve topraklarının büyüklüğü gibi basit unsurlardan biraz daha fazlasını içerir. Tarım ve imalat söz konusuysa, bazen üretimle ilgili, bazen de bu üretimin kalite itibariyle üstünlüğü ve üretimde kullanılan yeni veya gelişmiş araç gereç üzerinde durulur. Ahlaki veya entelektüel kalkınmadan söz ederken, bu özellikleri sergileyen bireyin veya halkın durumunu; bilginin, bilimin, sanatın ilerlemesi hakkında yorum yaparken insan düşüncesi ve eyleminin soyut ürünlerini göz önüne alırız. Ancak, bugünkü kalkınma/ilerleme anlayışı oldukça muğlak ve büyük ölçüde hatalıdır; ilerleme/kal-

kınmanın gerçekliğinden ziyade buna eşlik edenleri, özünden çok gölgesini dikkate alır. İnsan zekâsının çocuğun doğumundan erişkin bir insan oluncaya kadar ya da vahşi birinin filozof oluncaya kadar geçen sürede kaydettiği ilerleme/gelişmenin nedeni, genellikle bilinen bir dizi unsur ve varsayılan yasalardan ibaret olarak görülür. Oysa, asıl ilerleme/gelişme, bilgi artışında ifade bulan o içsel ıslahattadır. Sosyal gelişmenin insani ihtiyaçları veya arzuları tatmin eden çeşitli ve daha çok sayıda eşya üretimi, kişi ve varlık/mülk güvenliğinin temini, özgürlük alanının genişletilmesinden ibaret olduğu sanılır; oysa, [kalkınma] bütün bunları mümkün kılmak üzere sosyal bünyenin yapısında vuku bulan değişim olarak anlaşılmalıdır. Bugünkü anlayış, sadece insan mutluluğuna dayanan teolojik bir anlayıştır. Gelişme, bunu mümkün kılan olayların insanı doğrudan veya dolaylı olarak mutlu etmesiyle açıklanmaktadır. Sosyal gelişimi doğru anlamak için söz konusu değişimin doğasını çıkardan bağımsız olarak sorgulamalıyız; örneğin, yeryüzünde değişikliklere yol açan jeolojik hareketliliğin insanoğluna uyum sağlamak için gerçekleştiğini ve *dolayısıyla* bunun bir jeolojik ilerleme/gelişme olduğunu düşünmek yerine, bu hareketliliğin tabi olduğu *ortak* yasayı araştırıp bulmaya çalışmalıyız. Şimdi ilerlemenin/kalkınmanın ne olduğunu soralım.

Farklı organizmaların evrim sürecinde sergiledikleri ilerlemeye/gelişmeye dair sorular, Almanlar tarafından yanıtlanmıştır. Wolff, Goethe ve Von Baer'in[5] araştırmaları, bir tohumun ağaca dönüşmesi, hatta bir yumurtanın hayvana dönüşmesi sırasında geçirdiği bir dizi değişimin, bünyenin homojen olmaktan çıkıp heterojen bir yapıya doğru ilerleme/gelişme kaydettiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Başlangıçta her tohum/hücre gerek tekstür, gerek kimyasal bileşimi itibariyle tamamen homojendir. Değişimin ilk aşamasında tohum/hücre ikiye bölünüp farklılaşmaya başlar. Ve parçalardan her biri yavaş yavaş o kadar farklılaşır ki, ikinci aşamada fark orijinal hali kadar belirgindir. Bu süreç gelişen embriyonun her yanında kendini tekrarlayarak devam eder ve bu sonsuz bölünme ve farklılaşmalar sayesindedir ki, doku ve organlardan oluşan karmaşık bir yapı/bünye, bir bitki veya hayvan ortaya çıkar. Bu süreç tüm organizmalar için geçerlidir. Organik gelişimin homojenden heterojene giden bir değişim, dönüşümden ibaret olduğu tartışmasız bir gerçek olarak karşımızdadır.

Şimdi, bu organik gelişimin/ilerlemenin her gelişim/ilerleme için geçerli olduğunu kanıtlayalım. İster yeryüzü ve üstündeki yaşamın gelişiminde,

5 Christian von Wolff (1679-1754), bilim felsefecisi. Goethe (bkz., sf.1085), doğabilimci ve şair. Karl Ernst von Bear (1792-1876) insan embriyosu ile gelişmiş memelilerin embriyosu arasındaki yapısal benzerliği ilk kez ortaya koyan bir embriyolojist. (ç.n.)

ister toplumun, hükümetin, imalatın, ticaretin, dilin, edebiyatın, bilimin, Sanatın gelişimde olsun, ardışık farklılaşma yoluyla basitten komplekse evrim her yerde geçerlidir. Kadim zamanlarda tespit edilen kozmik değişikliklerden, medeniyetin son bulgularına kadar, ilerlemenin/gelişimin esasen homojenin heterojene dönüşümünden ibaret olduğunu göreceğiz.

Güneş sisteminin yaratıcısı, Nebula Hipotezi'nin[6] doğru olup olmadığını bize bir örnek vererek açıklıyor. Diyelim ki, güneş ve gezegenler bir zamanlar şekilsiz ve yaygın bir maddeden oluşuyordu, ama atomlarının birbirini tedrici olarak çekmesi sonucunda yoğunluk kazandı. Bu hipoteze göre güneş sistemi başlangıçta, yani doğum aşamasında sonsuza dek uzanan ve yoğunluğu, ısısı ve diğer fiziksel özellikleri itibariyle hemen hemen homojen bir ortamdı. Sertleşmeye dönük ilk gelişme, bulutumsu kütlenin doldurduğu alan ile bu alanın dışındaki boşlukta başladı. Eşzamanlı olarak, söz konusu iki alan arasında yoğunluk ve ısı itibariyle karşıtlık diyebileceğimiz bir farklılık meydana geldi. Ve yine eşzamanlı olarak etrafta hızı merkeze uzaklığına bağlı olarak değişen dönel hareketler başladı ve bu dönel hareketler sayıca ve derece itibariyle çoğalıp, unsurları arasında sayısız yapısal ve eylemsel karşıtlık olan bir düzene, yani Güneş, gezegenler ve onların uyduları olarak bildiğimiz düzene evrildi. (…)

Spencer, bu noktadan sonra homojenden heterojene dönüşümü jeoloji ve biyoloji alanlarında örnekleyerek şöyle devam eder:

Homojenden heterojene dönüşümün son örneği (…) en heterojen yaratığın, yani insanoğlunun gelişmesinde görülür. Şu bir gerçektir ki, yeryüzünün insanlar tarafından iskanı sürecinde insanoğlunun organizması türünün medenileşenleri arasında daha heterojen hale geldi ve ırkların çoğalarak insanların birbirinden farklılaşması sayesinde -genel olarak- giderek daha heterojen olmaktadır.

Bunlardan birincisini kanıtlamak üzere şunu söyleyebiliriz ki, azalarının gelişmesi itibariyle medeni insan, plasental memelilere, yani daha az gelişmiş olan insana büyük fark atar. Örneğin, bir Papualı, iyi gelişmiş bir vücuda ve uzun kollara sahip olmasına rağmen, bacakları kısadır ve bu bize ön ve arka uzuvları arasında büyük fark olmayan kuadrumanayı (maymun türü) hatırlatır. Oysa, Avrupalının boyu uzun, bacakları yapılıdır; aynı şekilde, kafatasının ve yüzünün kemik yapısı da farklı ve orantılıdır.

---

6 Fransız bilimadamı Pierre Laplace (17949-1827) tarafından geliştirilen Nebula Hipotezi, yıldızların ve gezegenlerin aşamalı olarak soğuyan ve büzülen bir nebular madde kütlesinden neşet eden ardışık halkalar tarafından oluşturulduğunu iddia eder. (y.n.)

Omurgalılar itibariyle gelişim, genellikle omurilik, özellikle de omuriliğin kafatasını oluşturan kısmının heterojenleşmesiyle belirginleşir; daha gelişmiş insanların kafatası büyük, çene kemiği küçüktür. Bu özellik ki, diğer yaratıklara kıyasla, en belirgin biçimde insanoğlunda görünür, vahşi insanlardan ziyade Avrupalılar arasında yaygındır. Dahası, sergilediği yeteneklerin boyutlarına ve çeşitliliğine bakarak, vahşi bir insandan daha karmaşık ya da heterojen bir sinir sistemi olduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim, sergilediği çokyönlü ve çeşitli yetenekler bakımından değerlendirirsek, medeni insanın medeni olmayan insandan ayrıca daha kompleks veya heterojen bir sinir sistemi olduğu anlamını çıkarabiliriz. (…)

İkinci durumun gerçeği, yani insanoğlunun organizmasının, türünün medenileşenleri arasında daha heterojen hale geldiği gerçeği kanıtlanmayı gerektirmeyecek kadar açıktır. Irkları klasifikasyona tabi tutan etnolojik araştırmaların tümü buna tanıklık eder. İnsanoğlunun farklı farklı soylardan geldiği hipotezini kabul etsek bile, bu soylardan artık birbirinden çok farklı insan topluluklarının türediği, bunun filolojik bulgularla kanıtlandığı ve ırkın genel olarak bir zamanlar olduğundan çok daha az heterojen olduğu, bu gerçeğini değiştirmez. Buna örnek olarak, yeni bir tür olan ve son birkaç neslin ürünü Anglo-Amerikalıları gösterebiliriz. Ve şayet söylenenler doğruysa, benzer biçimde, Avustralya'da yeni bir insan türünün geliştiğine şahit olabiliriz.

İnsanoğlunun bireysel varlığından sosyal varlığına geçersek, söz konusu yasanın geçerliliğini daha da çok ve çeşitli örneklerle kanıtlayabiliriz.

Homojenden heterojene dönüşüm genel anlamıyla medenileşme süreci için de söz konusudur. Her bir kabilenin ya da ulusun gelişiminde söz konusu olmuş, olmaya devam etmektedir. Gelişim, barbar kabileler itibariyle en alt düzeyde, yani en homojen olduğu haldedir: bireylerin kümeleştiği (yığıştığı), diğerleriyle benzer güce ve işleve sahip olduğu, en belirgin işlev farkının cinsiyet olduğu haldedir. Bu ortam her erkeğin savaşçı, avcı, balıkçı, yapı ustası olduğu, her kadının benzer angaryayı üstlendiği, her ailenin kendine yettiği ve saldırılar, dolayısıyla korunma ihtiyacı olmasa, kabileden ayrı yaşayabileceği bir ortamdır. Ne ki, sosyal gelişim sürecinin en başından itibaren yönetilen ve yöneten arasında farklılaşma görülür. Göçebe aileden göçebe kabile yaşamına evrilince, tuhaf bir tür reislik gündeme gelir. En güçlü olanın otoritesi, tıpkı hayvanlarda ya da okul çocukları arasında olduğu gibi, bu kabilede de kendini hissettirir. Bu otorite başlangıçta tanımlanmamıştır, kesin değildir ve belki aynı derecede güçlü diğer bazı adamlarla paylaşılır, yaşam şekli veya yerine getirilen işlevler itibariyle farklılaşmaz: İlk yönetici kendi avını kendisi yakalar, kendi silahını kendisi yapar, kendi kulübesini

kendisi çatar, kısacası, ekonomik anlamda diğerlerinden farklılaşmaz. Ne ki, kabile geliştikçe, yönetilenlerle yönetici arasındaki fark belirginleşir. Hâkim güç bir ailede kalıtsal hale gelir; aile reisi kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılamaz olur, diğerleri tarafından hizmet görür ve kendisini sadece yöneticiliğe verir.

Bu arada, bir tür düzenleyici yönetim, yani din ortaya çıkar. Tüm tarihsel belgelerin ve geleneklerin işaret ettiği üzere, insanoğlu ilk yöneticilerine kutsiyet atfetmiştir. Yöneticinin hayatı boyunca ağzından çıkan her söz, verdiği her emir ölümünden sonra da kutsallığını korur ve topluluğa kendi soyundan gelen haleflerince de dayatılır; yönetim sırası söz konusu haleflere gelince, tanrıların en eski ve yüce olanının ardından -ikinci derecedeki tanrılar olarak tapınılmak üzere- soylarının panteonuna terfi ederler. Fıtri yöneticilik, bir ortak yönetim biçimi olarak -sivil ve dinsel- uzun süre devam eder. Kuşaklar boyunca krallar başpiskopos, ruhbanlar kraliyet soyunun üyeleri olmayı sürdürürler. Dini yasalar az ya da çok sivil düzenleme içermeye, sivil yasalar az ya da çok dini yaptırım gücüne sahip olmaya çağlar boyunca devam eder; bu iki denetim mercii, en ileri uluslarda bile tamamen farklılaşmaz.

Spencer, homojenden heterojene dönüşümü, bu noktadan sonra dil, edebiyat, bilim ve sanat itibariyle ele alır ve şu soruyu sorarak sonuçlandırır:

Şimdi, bu yöntemin homojenliğinden birtakım temel sonuçlar çıkarmamız gerekmez mi? Bu yaygın uygulamayı mümkün kılan ilkenin ne olduğunu araştırmamız akılcı olmaz mı? *Hukukun* evrenselliği, evrensel bir *nedenin* varlığına işaret etmez mi?

Bu nedenin derinliğine akıl yoluyla vakıf olabileceğimiz sanılmasın. Bunu yapmak insan aklını aşan, o son gerçeğin sırrını çözmek anlamına gelir. Ne var ki, bunu yukarıda izah edilen gelişme yasasını ampirik bir genelleme olmaktan çıkarıp rasyonel bir genellemeye indirgemek suretiyle yapabiliriz. Nasıl ki Kepler kanunlarını yerçekimi kanununun kaçınılmaz sonuçları olarak yorumlamak mümkünse, çeşitli biçimlerde tezahür eden bu gelişim kanununu da evrensel bir ilkenin kaçınılmaz sonucu olarak yorumlayabiliriz. Nasıl ki yerçekimi, bir *neden* olarak Kepler'in formüle ettiği fenomenlerden her birine uygulanabildi, izleyen sayfalarda formüle edilen her bir fenomene, bir o kadar basit nedenler atfetmek suretiyle homojeninin heterojene evrilmesinin birbirinden farklı ve karmaşık yönlerini gündelik yaşamın basit gerçekleriyle -ki, sonsuz bir tekerrür ürünüdür- açıklayabiliriz. (...)

Bunca öncül açıklamadan sonra, artık yasanın tanımlamasını yapabiliriz: *Her aktif güç birden çok değişiklik, her neden birden çok etki üretir.*

Bu yasanın gereğince kavranabilmesinden önce birkaç örneğe bakılmalıdır. Bir cisim, bir başka cisimle çarpıştığında ki, biz buna etki deriz, birinin ya da her ikisinin pozisyon veya hareketinde değişiklik meydana getirir. Ancak bir an için düşünecek olsak, bunun gayet pervasız ve eksik bir madde görüşü olduğunu anlarız. Görünür mekanik sonuçlarının yanında, ses üretmiştir ya da her iki cisimde ve çevredeki havada bir titreşim. Bunu, bazı koşullar altında, etki olarak adlandırırız. Dahası, hava sadece titreştirilmemiş, çarpışma noktasının civarında yer yer yoğunlaşan hava akımlarına yol açmıştır. Dahası, bu yoğunlaşmaya ısının serbest kalması eşlik etmiştir. Bazı durumlarda sürtünmeden bir kıvılcım, yani ışık hasıl olabilir; bu akkora kimyasal bir oluşum eşlik edebilir. Böylece, bir çarpışmada ortaya çıkan mekanik kuvvet, en az beş ve sıklıkla daha çok farklı türde değişiklik üretmiştir. (…)

Her aktif kuvvetin birden fazla değişiklik ürettiği gerçeği, kaçınılmaz olarak, tüm zamanlarda şeylerin artarak karmaşık hale geldiğini gösterir. Yaratılışta her nedenin birden fazla etki ürettiği ve üretmeye devam ettiği gerçeğinden hareketle, âlemde homojenden heterojene dönüşümün kesintisiz olduğunu söyleyebiliriz. (…)

* Herbert Spencer, *Illustrations of Universal Progress*, 1868, *Progress, Its Law and Cause*.

B. SİYASET

*1. 1685'te İngiltere**

Thomas Babington Macaulay

Önde gelen bir Whig[7] tarihçi ve devlet adamı olan Thomas Babington Macaulay, yani Lort Macaulay (1800-1859), insanların toplumun temellerini sarsan değişim rüzgârlarıyla, güvenli bir biçimde, nasıl baş edebilecekleri üzerinde kafa yoran bir siyasetçidir. Yaygın talep uyarınca İngiliz Avam Kamarası'na seçim imtiyazını genişleten, Büyük Reform Yasa Tasarısı'nın [Great Reform Bill] (1832) hararetli destekleyicisidir. Macaulay, İngiltere gibi dinamik ve sosyal değişimin sürekli yeni ihtiyaçlar yarattığı bir ülkede, reformu devrimin tek alternatifi olarak görmekte, İngiliz toplumunun sürekli bir değişim -ve ilerleme/gelişme- içinde olduğuna inanmaktadır. Nitekim bu görüşünü, *II. James'in Tahta Çıkmasından İtibaren İngiltere*

7 Adını 1776'da bağımsızlık için savaşan Amerikan Whig'lerinden alan, Whig Partisi (1832-1856), ABD'de Başkan Andrew Jackson'un politikalarına muhalefet etmek üzere kurulmuş bir siyasi partidir ve üyeleri arasında Abraham Lincoln de vardır. (y.n.)

Tarihi [The State of England from the Accession of James II] (1848) adlı beş ciltlik büyük eserinin ünlü bir bölümü olarak, "1685'te İngiltere Devleti" başlığı altında kaleme almıştır.

Medeniyetin ve felsefenin beraberinde getirdiği nimetlerin büyük bir kısmı tüm zümreler için geçerlidir ve eğer geri alınacak olursa emekçiler kadar efendileri tarafından da çok özlenecektir. Bugün bir köylünün at arabasıyla bir saat içinde ulaştığı pazaryeri, yüz altmış yıl önce bir günlük yolculuğu gerektiriyordu. Bugün esnaf ve zanaatkâra gece boyunca güvenli, elverişli ve ışıl ışıl aydınlatılmış bir yürüyüş imkânı sunan sokak, yüz altmış yıl önce günbatımından sonra öylesine karanlıktı ki, insan kendi elini bile göremeyebilirdi ve yol taşları öylesine kötü döşenmişti ki, insan sürekli boynunu kırma tehlikesiyle karşı karşıyaydı ve öylesine güvensizdi ki, insan her an yere serilebilir, kazancı yağmalanabilirdi. Bir iskeleden düşen her duvarcı, bir araba tarafından çiğnenen her kavşak süpürücüsü, artık, yüz altmış yıl öncesinin lordu ya da çok zengin tüccarı gibi yaralarını sardırabilir, uzuvlarını yerine koydurtabilir. Bazı korkunç hastalıkların bilim sayesinde kökü kazındı; bazıları sağlık polisi tarafından defedildi. Yaşam süresi krallığın her yerinde, özellikle de şehirlerde uzadı. 1685 yılının sağlık bakımından sorunsuz geçtiği söylendi ama başkentte oturan her yirmi üç kişiden biri, hatta daha fazlası öldü. Bugün ise başkente oturan her kırk kişiden yılda sadece biri ölüyor. Sağlık bakımından, On Dokuzuncu yüzyıl Londra'sı ile On Yedinci yüzyıl Londra'sının farkı, sıradan bir yıl ile kolera yılındaki Londra'nın arasındaki farktan çok daha büyük.

Daha da önemlisi, toplumun tüm katmanlarının ve özellikle de alt tabakanın medenileşmenin ulusal karakter üzerindeki sakinleştirici etkisinden elde ettiği faydadır. Bu karakterin altyapısı aslında kuşaklar boyunca değişmedi; bir diğer ifadeyle, bireyin karakteri öğrenciyken ne idiyse, büyüyünce de aynı kaldı. İngiltere halkının toplumsal olarak olgunlaşıp yumuşadığını ve zaman içinde daha akil ve nazik bir millet olduğunu görmek memnuniyet verici. On Yedinci yüzyılda, atalarımızın kendilerinden sonra gelen kuşaklardan daha az insancıl olduğuna işaret etmeyen tek bir tarihsel belge veya edebi eser yok gibidir. Atölyeler, okullar ve evlerde uygulanan disiplin, bugünkünden daha etkin olmasa da çok daha sertti. İyi yetiştirilmiş efendiler hizmetkârlarını dövme alışkanlığındaydı. Pedagoglar öğrencilerine bilgi aktarmanın dayaktan başka yolu olduğunu bilmiyorlardı. Saygın mevkileri işgal eden erkekler bile karılarını dövmekten utanmıyorlardı. Düşman kamplar (hizipler) birbirlerine karşı akıl almaz biçimde acımasızdılar. Whig-

ler, Strafford'un[8] bağırsaklarının kendi gözleri önünde yakıldığını görmeden idam edilmiş olmasından şikâyetçiydiler; Tory'ler[9], tıpkı sıradan insanların daha alt tabakadan birinin acısına merhamet göstermediği gibi. Russell'ın[10] faytonu Tower'dan Lincoln's Inn Fields'daki darağacına doğru yol alırken ona hakaretler yağdırdılar; suçlu boyunduruğa vurulur vurulmaz üzerine yağmaya başlayan kaldırım taşları ve tuğlalardan canını kurtarabilirse iyiydi. Eğer bir arabanın arkasına bağlanmışsa kalabalıklar etrafını sarar, cellada onu inim inim inletmesi için yalvarırlardı. Duruşma günlerinde beyefendiler esrar içen sefil kadınların kırbaçlanmasını seyretmek üzere ıslahevinde parti düzenlerlerdi. Suçunu reddettiği için ezilerek öldürülen bir adam, para bastığı için yakılan bir kadın, bugün yaralı bir at ya da fazla yük çeken bir öküze duyulan merhametten çok daha az acıma duygusu uyandırırdı. Bir boks maçının yanında insani denilebilecek türden dövüşler, halkın büyük bir bölümünün en sevdiği eğlenceydi. Gladyatörlerin (dövüşçülerin) öldürücü silahlarla birbirini lime lime ettiği bu dövüşleri seyretmek için büyük kalabalıklar toplanır, bir parmak koptuğu veya bir göz çıkarıldığı zaman tezahürat yapılırdı. Her türlü suç ve her türlü hastalığın ibadethanesi olan hapishaneler, cehennem gibiydi. Dava görülürken mahkemeye getirilen soluk benizli, bir deri bir kemik hükümlüler, hâkim kürsüsü, avukatlar veya jüriden öç alırcasına, beraberlerinde yattıkları hücrelerin iğrenç kokusunu da getirirlerdi. Ne var ki, toplum bu sefalete tümüyle kayıtsızdı. Zamanımızda fabrikada çalışan bir çocuğa, Hintli dul kadına, göçmen gemisinin deposunu hırsızlayan sarhoş bir askerin sırtına vurulan her bir kamçı darbesiyle irkilen zenci köleye, hantal gemilerde hırsızlık yaptığı için kötü beslenen veya fazla çalıştırılanlara ve katilin hayatını kurtarmak için defalarca çabalayana kadar herkese uzanan hassiyet ve merhamet hiçbir yerde yoktu. Merhametin, diğer duygular gibi, aklın hükmü altında olması gerekir ama olmadığı yerde bazı yürekler acısı olaylara yol açtığı da bir gerçektir. Ancak geçmişe dair kayıtları inceledikçe anlıyoruz ki, zulmün nefret uyandırdığı, acının hak edildiğinde bile istemeden, vazife icabı çektirildiği, bağışlayıcı bir çağda yaşadığımıza sevinmeliyiz. Bu manevi değişimden, şüphesiz her sınıfın insanı kazançlı çıktı ama en kazançlı çıkan, yoksul, bağımlı ve savunmasızlar oldu.

---

8 Thomas Wentworth, Strafford Kontu (1593-1641), I. Charles'ın ünlü nazırı, siyasi bir yargılamayı takiben idam edildi. (y.n.)

9 Tory'ler, Whig'ler gibi, 1660'da İngiltere'deki Stuart hanedanlığının yeniden yapılanmasından sonra ortaya çıkmış bir siyasi partidir. (y.n.)

10 William Russell (1639-1683), Whig politikacı, II. Charles tarafından idam edildi. Tory'ler, Whig'lerin muhalifi olan bir siyasi partidir. (y.n.)

Okuyucuya sunulan kanıtların genel anlamda etkisi, kuşku götürmeyecek kadar açık. Buna rağmen, birçok insan Stuart'ların İngiltere'sinin bugünkü İngiltere'den daha hoş bir ülke olduğunu düşünecektir. Toplumun, şevkle ve hızla ilerlerken/gelişirken özlemle dönüp geriye bakıyor olması ilk bakışta tuhaf görünebilir. Ne ki, bu çift yönlü eğilim tüm tutarsızlığına rağmen tek bir ilkeyle açıklanabilir. Şöyle ki, her iki durum da sabırsızlığımızdan kaynaklanmaktadır. Bu sabırsızlık, bizleri bir yandan önceki nesilleri aşmaya zorlarken, bir yandan da mutluluğu abartmaya yöneltir. Sürekli gelişmekte, iyileşmekte olan bir durumdan, sürekli hoşnutsuz olmak akılcı olmadığı gibi, biraz da nankörlüktür. Gel gör ki, eğer hoşnut olsaydık, geleceğe dair hayallerimizi gerçekleştirmek için çalışmaktan vazgeçerdik.

Aslında, Arap çöllerinde gezen seyyahlarınkine benzer bir yanılsama içindeyiz. Kervanın altı tamamen kuru ve boştur ama uzakta su (serap) görünür. Seyyahlar hızla ileri atılırlar ama bir saat önce göl olduğunu sandıkları yerde kumdan başka bir şey bulamazlar. Dönüp geriye bakarlar ve bir saat önce zar zor geçtikleri yerde yine bir göl görürler. Uluslar, yoksulluk ve ilkellikten zenginlik ve medeniyete giden uzun yolda benzer bir yanılsama yaşarlar. Şayet geride kalmış olan seraba doğru koşacak olursak, serabı yakalıyım derken kendimizi o muhteşem antik çağda bulabiliriz. İngiltere'nin altın çağının asilzadelerinin bile bugün bir uşağın burun kıvıracağı konfordan yoksun oldukları; çiftçilerle esnafının bugün düşkünlerevinde bile arbedeye yol açacak nitelikli ekmekle kahvaltı yaptıkları; haftada bir temiz gömlek giymenin seçkinler için bile bir ayrıcalık olduğu; insanların en temiz köy havasında bile bugün şehirlerimizin en tehlikeli yollarında öldüğünden daha hızlı öldüğü ve bu şekilde ölen insanların bugün Gine sahillerinde ölenlerden bile daha fazla olduğunu iddia etmek moda oldu. Zamanla bizler de tarih olacağız, bize de imrenenler olacak. Kim bilir, belki Yirminci yüzyılda, Dorsetshire köylüsü haftada yirmi dolar kazandığı için acınacak halde olduğunu düşünecek; Greenwich'deki marangoz günde on şilin kazanacak; emekçinin akşam yemeğinde et yememesi, bugün çavdar ekmeği yememek kadar tuhaf gelecek; sağlık polisi ve tıbbi buluşlar ortalama insan yaşamının birkaç yıl daha uzamasına imkân verecek; bugün hiç bilmediğimiz veya pek azımıza nasip olan sayısız konforlar ve lüks, her çalışkan ve tutumlu insan için erişebilir olacak. Ama o zaman da, servetin artması ve bilimin ilerlemesinin çoğunluk pahasına azınlığa yaradığı iddia edilerek, Kraliçe Viktoria döneminde tüm sınıfların kardeşlik içinde olduğundan, zenginin yoksulu ezmediğinden ve yoksulun zenginin ihtişamını kıskanmadığından bahsedilebilir.

* Thomas B. Macaulay, *The History of England from the Accession of James II,* Philadelphia, Henry Coates.

*2. Reform Yasa Tasarısı Üzerine Konuşma (16 Aralık 1831)**

Thomas Babington Macaulay

Efendim, ben reformu, bu tartışmaların başından itibaren iki nedenle destekledim: Birincisi, kendi içinde iyi olduğuna inandığım için; ikincisi, tasarının geri çekilmesinin arz ettiği tehlikeyi göz önüne alarak, kötünün iyisi olacağına inandığım için. Ülkenin karşı karşıya olduğu tehlikelerde bir azalma yok, hatta bence büyük oranda arttı. İnsanlığı bölen hemen her meselede ne olduysa, Reform Yasa Tasarısı itibariyle de oldu ve bu gerçeği inkâr etmek korkarım imkânsız. Büyük çıkarların söz konusu olduğu yerde heyecan, heyecan olduğu yerde aşırılık olacaktır. Reformasyon'u üreten insan aklının coşkusu, Anabasptistlerin[11] ahmaklık ve cürümlerini de üretti. Donanma vergisine karşı koyan ve Star Chamber'ı lağveden aynı ruh, Leveller'leri ve Beşinci Monarşi yanlılarını da üretti.[12] Dolayısıyla, kötü adamların reform meselesinin yol açtığı çalkantıdan yararlanarak varoluşla bağdaşmayan doktrinleri başarıyla yaydığı (yürürlüğe koyduğu) inkâr edilemez. Varoluş derken, monarşiden ya da aristokrasiden değil, hukuktan, düzenden, mülkiyetten, medeniyetten ve bizi Mohawklardan veya Hotantolulardan farklı kılan şeylerden bahsediyorum.[13] İşçi sınıfının, bu doktrinlerin dayatıldığı kısmını suçlamıyorum. Bu insanlar içinde bulundukları şartların kurbanı; boş vakit ihtiyacından bihaber, acı çektikleri, kederli oldukları için asabi. Küstah iddialar ve iğrenç safsatalarla aldatılmış olmaları ve çektikleri mahrumiyet hemen her vaade inanmalarına yol açıyor. Doğasını ve işleyişini asla incelememiş oldukları hükümetten imkânsızı beklemeleri ve beklentileri gerçekleşmeyince kınamaları doğaldır. İşleyebilecekleri suçun bizlerin içinde bulunduğu, beklenmedik durumdan kaynaklanacağı ve bizlerin de benzer bir hataya düştüğümüz asla unutulmamalıdır. Eğitim avantajına sahip olmamıza rağmen, acı ve üzüntünün bizleri ne denli kavgacı ve mantıksız yaptığını hepimiz biliriz. Bir İskoç atasözünün dediği gibi: "Tok açın halinden anlamaz." Dolayısıyla, zenginin mülkiyet haklarını savunmasının, çocukları bir dilim ekmek için ağlayan yoksula hiçbir şey ifade etmediğine şaşırmamalıyız. Ben emekçi sınıfı suçlamıyorum. Onların

11 Radikal reform yanlısı Hıristiyanlara verilen addır. Özellikle On Altıncı yüzyıl Avrupa'sındaki Amişler, Hutteritler ve Mennonitler bu gruba girmektedir. (ç.n.)

12 I. Charles tarafından keyfi olarak konulan donanma vergisine karşı gösterilen direnç, 1630'larda kral ile parlamento arasındaki İngiliz anayasa çatışmasının başlıca konusuydu. Leveller ve Beşinci Monarşi taraftarları kraliyet karşıtlarının siyaseten en solunda olanlardı. (y.n.)

13 Macaulay, Robert Owen tarafından geliştirilenlere benzer sosyalist doktrinlerden bahsetmektedir. (ç.n.)

iyiliğine olabilecek hiçbir şeyi onlardan esirgemezdim. Reform Yasa Tasarısı uyarınca, en çalışkan ve saygın emekçilerin devletin hükümetine girecek olmalarını memnuniyetle karşılıyorum. Emekçilerin bazılarını talep ettiği daha geniş güç paylaşımına karşı çıkarsam, bunu aksi durumun onların sıkıntılarını artıracağına inandığım için yaparım. Hükümet etmenin amacı onları mutlu etmektir. Ancak, onları mutlu edebilmek için, yönetimin cahil, yeteneksiz ve fesat dalkavuklarından öğrendiği doktrinlere iltifat etmemesi gerekir.

Ne var ki, efendim, böylesi doktrinlerin halk arasında yayılmış olması, reformun hızla ve etkin bir biçimde yapılmasını gerektirmektedir. Hükümete saldırılmış olması, yönetimi daha geniş, daha derin ve daha sağlam bir temele bina etmek için iyi bir nedendir. Mülkiyete saldırılmış olması, mülk sahiplerini bir araya getirip sıkı bir birlik kurmak için iyi bir nedendir. Reform meselesinin yol açtığı çalkantıda, birtakım demagogların kendi görüşlerinin propagandasını başarıyla yapmış olmaları, meselenin hızla ve öngörüldüğü üzere çözüme kavuşturulabilmesi için iyi bir nedendir. Uçlardaki iki siyasi partiye bakarak, efendim, mevcut durumdan daha tehlikeli olabilecek bir durum olamaz diye düşünüyorum; yukarıda dar (sınırlı) bir oligarşi, aşağıda öfkeli bir halk yığını; bir yanda güce, diğer yanda sıkıntıya (âdeta) doğmuş vekiller; bir parti körü körüne ilerlemeye karşı, diğeri körü körüne yıkıma alkış tutuyor; bir parti siyasi istismarı mülkiyetin kutsallığına atfediyor, diğeri siyasi bir istismar aracı olarak görüp mülkiyete karşı çıkıyor. Bu iki parti, asli çıkarlarından habersiz olmaları itibariyle birbirine benziyor. Tanrı devleti ikisinden ve çatışmaları halinde meydana gelecek faciadan korusun! Böyle bir beklentim yok, çünkü bu iki partinin dışında çok daha güçlü, ikisinin toplamından da güçlü ve diğer ikisi tarafından saldırıya uğrayan, iftira edilen, ama inanıyorum ki, her ikisini de ahmaklıklarının yol açacağı ölümcül sondan kurtaracak üçüncü bir parti var. Şahsen ben, kamu işlerinin istikrarsızlığına rağmen bu partiye hep umutla baktım ve ona olan güvenimi asla yitirmedim… Bu parti, başında aristokrasinin, ardında emekçinin çiçeğini taşıyan İngiliz orta sınıfıdır! Bu büyük parti düzenin ve özgürlüğün düşmanları arasındaki sarsılmaz yerini almış durumdadır. Devrim değil, reform yapacak, siyasi istismara son verecek, mülkiyet haklarının saldırıya uğramasına izin vermeyecek, mülkiyet haklarını ona sağdan ve soldan çelişkili suçlamalarla ve kendilerine rağmen hücum edenlere karşı koruyacak, onlar arasında hakem olacak, her ikisini de ele alıp birbirlerini paramparça etmelerine izin vermeyecek. (...)

İnanıyorum ki toplumların büyüyüp gelişmesini sağlayan yasayla ilgili bir görüş ve gelişmenin yaratacağı etkiye dair bilgi bulmak mümkündür.

Özellikle İngiltere tarihi, sürekli ilerleyen bir ulusun önünde, bazen barışçıl, bazen şiddetli bir mücadelenin ardından belki, ama sürekli boyun eğen bir hükümetin tarihidir. Orman kanunları, köleliğe dair yasalar, Roma Katolik Kilisesi'nin baskısı -ki, Reformasyon'dan sonra Protestanlık kurumu tarafından da uygulandı -kraliyetin yetki ve imtiyazları, basının sansürü, hepsi bir bir boyun eğdi. Bu karşı konulamaz güce rağmen, bugün de temsili sistemin suiistimalleri önünde boyun eğiyorlar. Bu Stuartlar için mümkün değildi; Mazarin'in kurnazlığı, Richelieu'nün enerjisine sahip olsalardı, İngiltere'nin bir zamanlar Tudorlar tarafından yönetildiği gibi yönetilmesi mümkün olur muydu? House of Hanover prenslerinin de İngiltere'yi Stuartlar tarafından yönetilen İngiltere gibi yönetmeleri imkânsızdı. Dolayısıyla, İngiltere'nin artık House of Hanover'ın ilk dört prensi tarafından yönetildiği gibi yönetilmemesi gerekir.[14] Bu mümkün değildir! Manevi dünyada vuku bulan büyük değişikliklerin üstündeki etkimiz, fiziksel dünyada vuku bulan değişikliklerin üstündeki etkimiz kadar az. Zamanın mülk ve akıl dağıtımının önüne geçemeyiz artık; mülkün ve zekânın siyasi güç talebini önlemek, mevsimlerin veya met-cezirin seyrini değiştirmek kadar güçtür.[15] Toplumun büyük yürüyüşü, barış veya kargaşa ortamlarında esnekliğini korumuş olan eski kurumlar aracılığıyla sürüyor ve sürmek zorunda. Bu güçlü akıntı arkasına bakmak isteyenlerin beyhude çabalarını silip süpürürken, önüne bakanlar ilerleyecek. Harekete yön verir gibi görünenler, aslında onun anaforuna kapılmakta; ona karşı koymaya çalışanlar ise altında ezilmektedir.

* Thomas B. Macaulay, *Speeches on Politics and Literature*, J. M. Dent&Sons, Ltd., 1909.

*3. Hürriyet Üzerine**

John Stuart Mill

Stuart Mill (1806-1873), İngiltere'nin önde gelen düşünürlerindendir. Babası James Mill, Jeremy Bentham tarafından geliştirilen faydacı (utilitarian) felsefenin önemli bir savunucusudur. Stuart Mill'ın kendisi de bir faydacıdır. Yaşamının büyük bir kısmını, bu öğretiyi ıslaha adamış, Jeremy Bentham'ın hayatının sonlarına doğru kapıldığı "özgürlük" endişesini baştan itibaren taşımıştır. Mill, ilk kez 1859'da yayımlanan, *Hürriyet Üzerine [On Liberty]* adlı kitabında, devlet gücünün tümüyle faydacı nedenlerle sınırlandırılması gereğini savunur. Kitap yayınlanır yayınlanmaz

14 Kral I.,II., III., IV. George. (ç.n.)

15 Bunu sosyal ve politik düzen üzerine Shakespeare'den yapılan seçki ile karşılaştırınız (sf.879).

bir liberalizm klasiği olarak coşkuyla karşılanmış, ancak bundan birkaç yıl sonra, James Stephen tarafından otoriter bir yaklaşımla eleştirilmiştir. Aşağıda Mill'in yeni toplumda özgürlüğü tehdit eden oluşumlar ve bunlarla nasıl baş edilebilineceğine dair düşünceleri anlatılmaktadır.

Bu denemenin konusu "irade özgürlüğü" değil, sivil veya toplumsal özgürlüktür. Başka bir deyişle, bu deneme, toplum tarafından birey üzerinde meşru bir biçimde kullanılabilen iktidarın "niteliğini ve sınırlarını" konu edinmektedir. Bu, seyrek olarak konuşulan, hatta hemen hemen hiç tartışılmayan bir konudur. Ancak unutulmamalıdır ki, bu konu potansiyel varlığıyla çağın pratik çekişmelerini derinden etkileyen ve çok geçmeden de kendisini geleceğin hayati sorunu olarak kabul ettirmesi beklenen bir sorundur. Aslında bu konu insanları en eski devirlerden beri ihtilafa düşürecek kadar eski ve derindir. Ancak insanlığın yaşadığı medeni aşamanın gelişmesine paralel olarak kendini yeni koşullar altında ortaya koymakta, bunlardan dolayı çok daha farklı ve çok daha köklü bir incelemeyi gerektirmektedir.

Özgürlük ile otorite arasındaki mücadele, başta Eski Yunan, Roma ve İngiltere tarihleri olmak üzere, tarihin bizlerce bilinen en eski dönemlerinin belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski çağlarda bu mücadele halk ve halkın bazı sınıfları ile hükümet arasında olurdu. Bir bakımdan özgürlük baştaki yöneticilerin despotik yönetimine karşı korunmayı ifade etmekteydi. Eski Yunan'daki bazı halk hükümetleri hariç, diğer yönetimlerde yöneticiler halka karşı düşman olarak kabul edilirlerdi. Bunlar, yetkilerini miras ve fetihler yoluyla alan ve yönettikleri kesimin rızasına dayanmayan tek kişi, kabile veya kastın yönetimi şeklinde olurdu. Yetkinin baskıcı bir şekilde kullanılmasına karşı ne tür önlem alınmış olursa olsun, yönetilenler yöneticilerin üstünlüğüne ne itiraz etme cesaretini ne de itiraz etme isteğini gösterirlerdi. Onların gücü, düşmana karşı olduğu gibi, kendi halkına karşı da kullanılabilecek, zorunlu fakat aynı zamanda son derece tehlikeli bir silah olarak kabul edilirdi. Topluluğun güçsüz üyelerini sayısız akbabalara yem olmaktan kurtarmak için, bu akbabalardan daha güçlü ve onların yükselmesini önlemekle görevli bir avcıya ihtiyaç vardı. Ancak sürünün üzerine çullanmada, küçük çaylakların herhangi birinden daha az istekli olmayacağından dolayı, bu avcının gagasına ve pençelerine karşı da mutlaka savunma halinde bulunmak gerekirdi. Bu nedenle, özgürlük dostlarının hedefi, yöneticinin topluluk üzerinde kullanmasına cevaz verebilecek iktidarına sınır koymaktı. Onların özgürlükten anladıkları şey, işte bu sınırlama idi.

Buna iki yoldan teşebbüs edilirdi. Birincisi, siyasal haklar ve özgürlükler denen bazı dokunulmazlıkları kabul etmekti. Yöneticinin bu haklara müdahalesi görevini kötüye kullandığı şeklinde yorumlanır, bu da yönetilenlerin

başkaldırısını meşru hale getirirdi. İkincisi ise, anayasal önlemlerin alınmasıydı. Bu sayede topluluğun veya onu temsil eden kurumların rızasını almak, iktidarın faaliyetleri için zorunlu hale gelirdi. Avrupa ülkelerinin çoğunda iktidar, bu sınırlama biçimlerinden birincisine az veya çok boyun eğmek zorunda bırakılmıştı. Ne var ki, ikincisi için durum böyle değildi. Buna ulaşmak veya kısmen olduğu yerlerde tam anlamıyla elde etmek, özgürlük dostlarının temel amacı haline geldi. İnsanlar, bir düşmanı başka bir düşmanla çarpıştırmaktan ve zorbalığına karşı bazı teminatlara sahip oldukları bir efendi tarafından yönetilmekten memnun oldukları sürece isteklerini bu noktadan öteye götüremediler.

Fakat insani etkinliklerin ilerlemesine paralel olarak, insanlar zamanla yöneticilerin kendilerinden ayrı ve çıkarlarının kendi çıkarlarına zıt bir güç olmasını tabiatın zorunlu bir gereği olarak kabul etmez oldular. Böylece, devlet idaresini elinde bulunduranları, diledikleri zaman görevden alabilecekleri birer ücretli memur veya vekil haline getirmek onlara çok daha makul göründü. İnsanların, hükümet yetkililerinin kendilerinin aleyhlerine istismar edilemeyeceğinden ancak bu yolla emin olacakları sanıldı. Seçime dayalı ve geçici yöneticilere ilişkin bu yeni talep, halka dayalı partilerin bulunduğu her yerde parti faaliyetlerinin temel amacı haline geldi ve yöneticilerin yetkilerini sınırlama konusunda var olan önceki çalışmaların yerini büyük ölçüde aldı. Yönetimin periyodik seçimlere dayanarak belirlenmesi konusundaki mücadele ilerledikçe, bazı kimseler iktidarın sınırlanmasına fazlaca önem verildiğini düşünmeye başladılar. İktidarı sınırlandırma, çıkarları halkın çıkarlarıyla çelişegelen yöneticilere karşı bir önlem olarak görülmekteydi. Ama artık istenen şey yöneticilerin halkla özdeşleştirilmesi, çıkar ve iradelerinin halkın çıkar ve iradesiyle aynı olmasıydı. Halkın bizatihi kendi iradesine karşı korunmasına ihtiyaç yoktu. Onun kendi kendine zorbalık yapması düşünülemezdi. Yöneticiler halka karşı gerekli sorumluluğu yerine getirdiği ve onun tarafından derhal değiştirilebildiği takdirde sorun kalmayacaktı. Halk bu durumda nasıl kullanılması gerektiğini kendisinin dikte edeceği iktidarı, onlara emanet etmeyi göze alabilirdi. Yönetenlerin iktidarı, halkın kendi elinde yoğunlaşmış ve kendisinin uygun gördüğü şekilde kullanabildiği kendi iktidarından başka bir şey olmayacaktı. Kıta Avrupası'nda hâlâ baskın biçimde gözüken bu düşünüş veya duyuş tarzı, Avrupa liberalizminin son nesli arasında hayli yaygındı. Bugün, hükümetlerin yapabilecekleri şeylere bir sınır kabul edenler, Kıta Avrupası'nın siyasi düşünürleri arasında artık istisnai birer parlak örnek olarak durmaktadır. Bu yönde teşvik edici şartlar devam etmiş olsaydı, bugün buna benzer bir düşünce biçimi kendi ülkemizde de hüküm sürüyor olabilirdi.

Psikolojik teorilerde olduğu gibi, siyasi ve felsefi teorilerde de başarı, başarısızlığın göz ardı ettiği hataları ve aksaklıkları göz önüne serer. Halkın kendi yetkisinin kendisine karşı kısıtlanmasına gerek olmadığını ileri süren anlayış, halk hükümetinin henüz bir hayalden ibaret olduğu veya uzak geçmişte var olmuş bir şey olarak kitaplarda okunduğu sıralarda ancak bir aksiyon olarak kabul edilebilirdi. Bu anlayışı, halk kurumlarının sürekli işleyişine değil, monarşik ve aristokratik zorbalığa karşı ani ve tepkisel bir isyan niteliğinde patlak veren ve aynı zamanda yönetimi ele geçiren bir azınlığın eseri olan Fransız İhtilali gibi sapmalar dahi yıkamadı. Bununla birlikte, zamanla demokratik bir cumhuriyet meydana çıkıp yeryüzünün büyük bir kısmına yerleşti ve kendisini milletler topluluğunun en güçlü unsurlarından biri olarak hissettirdi.[16] Dolayısıyla, seçimle gelen ve halka karşı sorumlu olan hükümet, var olan gözlem ve eleştirilerin konusu olmaya başladı. Şimdi artık “kendi kendini yönetme” ve “halkın kendi üzerindeki iktidarı” gibi sözlerin sorunun gerçek yüzünü ifade etmediği anlaşılmıştı. İktidarı elinde bulunduranlarla onlar tarafından yönetilenler daima aynı insanlar değildirler. Başka bir deyişle, sözü edilen “kendi kendini yönetme”, her bireyin kendisi tarafından yönetilmesini değil, aksine, diğer kimseler tarafından yönetilmesini ifade etmektedir. Halkın iradesi, pratik hayatta halkın en aktif veya sayıca en fazla olan kısmının iradesi anlamına gelmektedir. Böyle olduğu için halkın çoğunluk olmayı başararak veya kendisini çoğunluk kabul ettirerek iktidarı elinde bulunduran kesimi, diğer kesim üzerinde baskı uygulayabilir. Bu nedenle, diğer iktidar biçimlerine karşı olduğu gibi, bu iktidar biçiminin de gücünü istismar etmesine karşı önlem almak gerekiyor. Hükümetin bireyler üzerindeki gücünün sınırlaması konusu, yöneticilerin topluma ya da toplum içindeki güçlü gruba karşı düzenli olarak sorumluluk duygusu taşıyor olmaları halinde bile öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu görüş tarzı hem düşünürlere hem de demokrasinin gerçek ya da sözde çıkarlarına ters düştüğü Avrupa toplumundaki önemli sınıflara hoş geldiği için hiç güçlüğe uğramadan yerleşti. Artık şimdilerde “çoğunluğun diktatörlüğü”[17] konusu, toplumun korunmaya hazır olmasını gerektiren en önemli kötülükler arasında yer almıştır.

Kamu yetkilileri eliyle uygulandığı ilk zamanlar, diğer diktatörlüklerden olduğu gibi, çoğunluk diktatörlüğünden de korkulmaktaydı; hatta halen de korkulmakta olduğu söylenebilir. Fakat düşünen insanlar, toplumun bizzat kendisi zorba olduğunda (toplumun kendisini meydana getiren tek tek bi-

16 Amerika Bireşik Devletleri.

17 Bu tabiri Mill, Alexis de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinden almıştır.

reyler üzerinde baskı uygulaması), onun zulmetme araçlarının siyasetçiler eliyle yapılan işlemlerle sınırlı kalmayacağını kavradılar. Toplum kendi emirlerini kendisi icra edebilir; haddi zatında ediyor da. Doğru emirler yerine yanlış emirler çıkardığı ya da kendisinin karışmaması gereken şeyler hakkında herhangi bir buyrukta bulunduğu zaman, siyasal zorbalıkların çoğundan daha korkunç bir toplumsal zorbalık, hayatın ayrıntılarına çok daha derin biçimde nüfuz ederek, bizzat bireysel ruhun kendisini esaret altına alır ve böylece bireye daha az kurtuluş yolu bırakır. Bu bakımdan, devlet yöneticilerinin zorbalığına karşı korunma yeterli değil, aynı zamanda toplumda baskın olan duygu ve düşüncenin diktasına karşı da korunma gereklidir. Toplumun kendi düşünce ve teamüllerini bunlara karşı çıkanlara zorla kabul ettirme eğiliminin yanı sıra; kendi gidişine uymayan herhangi bir kişiliğin gelişmesini köstekleyerek ya da önleyerek tüm bireyleri toplumun genel kalıplarına uymaya zorlama eğilimine karşı da korunmak şarttır. Kolektif düşüncenin bireyin bağımsızlığına meşru müdahalesinin bir sınırı vardır. İnsani ilişkilerin iyi bir noktada seyrini sağlamak için bu sınırı bulmak ve saldırıya karşı korumak en az siyasal zorbalığı önlemek kadar önemlidir.

Bu önermeye genel olarak itiraz edilmese de pratikte kolektif düşünceye karşı sınırı nereye koyacağımız ve bireysel özgürlük ile toplumsal denetim arasındaki ayarlamayı nasıl yapacağımız konusu henüz çözülmemiş bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Herhangi bir insana yaşamayı değerli kılmak, diğer insanların eylemleri üzerine konan sınırlamalara bağlıdır. Bu bakımdan öncelikle kanun yoluyla bazı zorunlu davranış kuralları konabilir. Bu kuralların neler olması gerektiği başlıca temel sorundur ve aşikâr olan bazılarını istisna tutacak olursak, çözümünde en az ilerleme kaydedilen sorunun da bu olduğunu söyleyebiliriz. Bunu aynı şekilde karara bağlamış olan hiçbir iki ülke ya da iki çağ yoktur. Haddi zatında, bir çağın ya da bir ülkenin bu konuda aldığı karara bağlı kalan başka bir çağ veya ülke de yoktur. Buna rağmen, belli bir çağın ya da ülkenin insanları, bu konuya üzerinde öteden beri uzlaşma sağlanmış bir konu gibi yaklaşmada zorluk çekmemişlerdir. Kendi aralarında cari olan kurallar onlara son derece açık ve güvenilir görünmektedir. Bu evrensel illüzyon, atasözünde "ikinci tabiat" olarak gösterilen, oysa yanlışlıkla "birinci tabiat"ın yerine geçen ve bu şekilde devam edegelen geleneklerin sihirli etkisinin örneklerinden birini oluşturmaktadır. İnsanların birbirlerine empoze ettikleri davranış kurallarına yol açan endişeleri önlemede geleneklerin açık bir etkisi vardır. Çünkü geleneklerde konu, bir insanın diğerine ya da diğerlerinin kendisine makul gerekçeler göstermesine gereksinim bırakmayacak kadar yalın olarak kabul edilir. Halk gelenekler yoluyla ya da filozof karakterli kişiler tarafından, bu tür konularla

ilgili olarak kendi duygularının makul gerekçelerden daha önemli olduğuna, hatta gerekçelerin anlamsız olduğuna inandırılmıştır. Halka, insani davranışlarını düzenleme konusunda kılavuzluk eden pratik ilke, kendisi ile aynı histe olanlar nasıl istiyorlarsa, herkesten o yolda hareket etmelerini istemek gerektiğine dair mevcut olan duygudur. (…)

Siyasi tarihimizin özel hal ve şartlarından dolayı, İngiltere'de kamuoyunun boyunduruğu muhtemelen daha ağır ise de, yasanın boyunduruğu Avrupa'nın diğer ülkelerinin çoğundan daha hafiftir. Yasama veya yürütme organı tarafından bireyin davranışlarına doğrudan doğruya müdahale edilmesine karşı büyük bir hassasiyet vardır. Bunun böyle olması, bireyin bağımsızlığına gösterilen saygıdan çok, hâlâ mevcut olan bir alışkanlıktan, yani hükümete kamunun çıkarına zıt bir çıkarı temsil ediyor gözüyle bakma alışkanlığından ileri geliyor. Çoğunluk, hükümetin iktidarını kendi iktidarı, fikirlerini kendi fikirleri olarak hissetmeyi henüz öğrenememiştir. Bunu öğrendiği gün, bireysel özgürlük muhtemelen hükümetin istilasına, bugünkü kamuoyunun istilasından daha fazla maruz kalacaktır. Fakat yine de, bireylerin yasa tarafından kontrol edilmesine alışmamış oldukları konularda, yasanın herhangi bir denetleme girişimine karşı harekete geçmeye hazır, birikmiş bir yığın duygu vardır. Hem de konunun yasal denetimin meşru alanına girip girmediğine pek bakılmaksızın. O kadar ki, bütünü itibariyle son derece sağlam olan bu duygu, özel hallere uygulanmasına geçilirken muhtemelen pek çok kere yerinde kullanılmış olmaz. Pratikte hükümet müdahalelerinin uygunluk ve uygunsuzluğunu her zaman isabetli bir şekilde ölçmek için kabul edilmiş bir ilke yoktur. Herkes bu konuda kendi bireysel tercihlerine göre karar veriyor. Bazıları, yapılacak herhangi bir iyilik veya çaresi bulunacak bir fenalık ile karşılaştıkları zaman, hükümetin işi kendi üzerine almasını seve seve teşvik etmek isterler. Diğer bazıları ise, beşeri çıkarlarının hükümet kontrolü altına sokulan kısımlarına bir yenisini ilave etmektense, sosyal fenalığın hemen hemen her türlüsüne katlanmayı tercih ederler. İnsanlar, herhangi bir konuda kendi duygularının bu genel istikametine göre taraflardan birinin safında yerlerini alırlar. Kendi duygularının genel istikametinin yanı sıra, insanlar hükümete yapması teklif olunan belli şeylere duydukları ilginin derecesine göre, yahut hükümetin onu kendilerinin beğendikleri tarzda yapacağı veya yapmayacağı hususunda besledikleri inanca göre taraf tutarlar. İnsanların, "bir hükümet tarafından yapılması uygun olan şeyler nelerdir" hususunda biteviye bağlandıkları herhangi bir düşünceden dolayı bir konunun lehinde veya aleyhinde bir tutum sergiledikleri pek nadir görülmüştür. Bana öyle geliyor ki, bu kural ya da ilke yokluğunun bir sonucu olarak, halen taraflardan biri diğeri kadar sık yanılabiliyor. Hükümet

müdahalesi, hemen hemen eşit bir biçimde, bazen yerinde olmayarak ileri sürülüyor, bazen de yerinde olmayarak mahkûm ediliyor.

Bu denemenin amacı, toplumun birey ile olan zorlama ve kontrol tarzındaki ilişkileri konusunda kullanılan araçlarla ilgili basit bir ilke beyan etmektir. Bu araçlar yasal cezalar şeklindeki maddi güç tarzında olabileceği gibi, kamuoyunun manevi baskısı şeklinde de olabilir. Burada ileri sürülen ilke iki durum için de geçerlidir. Bu ilke, insanların bireysel olarak ya da toplu olarak aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalelerine cevaz veren biricik gerekçenin, ancak "nefsi koruma" gerekçesi olacağı ilkesidir. Medeni bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen, gücün haklı olarak kullanılabileceği tek yer başkalarına gelecek zararı önleme noktasının olduğu yerdir. Bireye maddi ya da manevi olsun, kendi hayrı için müdahale yeterli bir gerekçe değildir. Hiçbir kimse, bir şeyi yapmaya veya buna katlanmaya, sırf böyle yapması onun için hayırlı olacaktır diye, onu daha mesut kılacaktır diye, başkalarının düşüncelerine göre böyle yapması akıllıca yahut doğru olacak diye mecbur edilemez. Bu hiçbir şekilde haklı değildir. Bunlar bir kişiyle ilgili olarak serzenişte bulunmak, onunla tartışmak, onu ikna etmek veya ondan ricada bulunmak için haklı nedenler olabilir; ancak o başka türlü yaptığı takdirde onu zorlamak veya herhangi bir kötülüğe uğratmak için hiçbir zaman haklı birer neden oluşturamazlar. Kendisine müdahalenin meşru olması için onun yapmamasını istediğiniz davranışının başkasına mutlak surette zarar verecek nitelikte olması gerekir. Bir bireyin davranışından dolayı topluma karşı sorumlu olabileceği kısmı, o davranışın başkasını ilgilendiren kısmıdır. Kendisini ilgilendiren kısmında özgür olması onun için mutlak bir haktır. Birey kendisi üzerinde, kendi vücudu ve beyni üzerinde, bizzat kendi başına buyruktur.

Şu noktanın altını çizmek gerekiyor ki, bu ilke, yetilerinde erginleşmiş insanlara uygulanmak üzere ortaya atılmış bir ilkedir. Çocuklardan yahut yasaların rüşt yaşı olarak tayin ettiği yaştan daha küçük yaşta bulunanlardan söz etmiyoruz. Henüz başkaları tarafından gözetilmeye muhtaç halde olanların, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da himaye olunmaları lazımdır. Aynı nedenden dolayı, bir ırkın daha ergenlik çağına gelmemiş sayılabileceği o geri toplum hallerini de bu ilkenin dışında bırakabiliriz.[18] Kendiliğinden gerçekleşen ilerlemenin yolu üzerinde dikili duran güçlükler o kadar büyüktür ki, onları yenme çarelerini beğendiğimiz gibi seçmemiz nadir olarak mümkün olur. Bu bakımdan, içi reform ruhu ile dolu bir liderin, muhtemelen başka türlü varılamaya-

18 Medeniyet aşamasına ulaşamamış ilkel topluluklar kastedilmektedir.

cak olan bir amaca ulaştıracak her tür çareyi kullanması meşrudur. Medeni olmayan toplumları idarede istibdat, meşru bir hükümet tarzıdır. Yeter ki amaç onların ıslahı olsun ve kullanılan araçlar bu amaçla kullanılmış olsun. Bir prensip olarak özgürlüğün insanların serbest ve özgür tartışma ile düzelebilir hale gelmelerinden önceki herhangi bir durumda uygulanmasına imkân yoktur. O zamana kadar, onlar için (şayet böyle birini bulacak kadar şansları varsa) bir Ekber'e, bir Charlemagne'a mutlak surette itaatten başka yapacak bir şey yoktur. Fakat insanoğlu, inanarak ve inandırılarak, kurtuluşa yüz tutma kabiliyetine ulaşır ulaşmaz (ki burada ilgilenmek zorunda olduğumuz tüm milletlerde bu devreye çoktan varılmıştır) artık gerek doğrudan doğruya, gerekse yasanın dışına çıkanlara eza ve ceza şeklinde uygulanan cebir, insanların kendi hayırlarına bir çare olarak kabul edilemez; yalnızca başkalarının emniyeti için haklı olarak görülebilir.

Şunu söylemek yerinde olur ki, ben "fayda"dan bağımsız bir şey olarak, "soyut hak" fikrinden iddiam lehine çıkartılabilecek olan her türlü avantajdan vazgeçiyorum. Bütün ahlaki konularda ben faydayı başvurulacak en son ölçü olarak görüyorum. Fakat bunun en geniş anlamda, ileri bir varlık olarak bir insanın daimi çıkarına dayanan fayda olması lazımdır. Bu çıkarlar, iddia ediyorum ki, bireye ait olan tercihleri dış denetime tabi tutmaya, ancak bireyin başka kimselerin çıkarını ilgilendiren eylemleri söz konusu olduğunda cevaz verir. Eğer bir kimse başkalarına zararlı bir davranışta bulunuyorsa, onu kanun yoluyla, yahut yasal cezaların sağlıklı bir biçimde tatbik olunamadığı hallerde, genel tasvipsizlik ile cezalandırmak için *prima facia* (aslı sabit oluncaya kadar geçerli) olan bir durum vardır. Yine başkalarının istifadesi için bir bireyin haklı olarak zorlanabileceği birçok müspet eylem de vardır. Mesela bir mahkemede şahitlik yapmak, yurdun müşterek savunmasına veya himayesinden faydalandığı toplumun çıkarı için gerekli olan ortak bir işte kendisine düşen hisseyi üzerine almak, bir hemcinsinin hayatını kurtarmak veya savunmasız olanları fena muameleye karşı korumak üzere araya girmek gibi bazı bireysel iyilik davranışları bir insanın topluma karşı görevidir. (…)

Fakat bir hareket alanı vardır ki, onda toplumun bireyden bağımsız, dolaylı bir çıkarı vardır. Bu alan bir şahsın hayat ve hareket tarzının yalnız bizzat kendisine etki eden kısmını içine alır. Yalnız bizzat kendisine dediğim zaman, "doğrudan doğruya" ve "ilk önce" demek istiyorum. Zira kendisine dokunan herhangi bir şey onun vasıtasıyla başkasına etki edebilir. Bu ihtimal üzerine bina edilebilecek olan itirazı daha sonra ele alacağız. O halde bu, insan özgürlüğünün özel sahasıdır. Bunun içine öncelikle bilincin iç sahası girer ki, en geniş anlamda vicdan özgürlüğünü ve mutlak anlamda her türlü

konuyla ilgili düşünce ve duygu özgürlüğünü kapsar. Bu konular pratik ya da spekülatif olabileceği gibi, bilimsel, ahlaki ya da teolojik de olabilir. Düşünce beyan etme ve yayma özgürlüğü başka bir ilkeye girer gibi görülebilir. Zira bu özgürlük bireyin davranışının başka kimseleri ilgilendiren kısmına aittir. Fakat düşünce özgürlüğünün kendisi kadar önemli olduğu için, büyük bir kısmı itibariyle aynı sebeplere dayandığından pratikte ondan ayrılmaz. Bu ilke ikinci olarak, zevklerimizde ve uğraşılarımızda serbestliği, hayatımızın planını kendi karakterimize uyacak şekilde düzenlemeyi, karakterimiz avanakça, ters ya da yanlış olarak algılasa bile, yaptığımız şeyler kendilerine zarar vermediği müddetçe hemcinslerimizin engellemesine uğramamayı ve muhtemel sonuçlarına katlanmamız şartıyla beğendiğimiz tarzda davranabilme özgürlüğünü gerektirir. Üçüncü olarak, bireylerin kendi aralarında bir araya gelme özgürlüğü ile başkalarına zararı olmayan herhangi bir amaç için birleşme özgürlüğü ortaya çıkar. Bir araya gelen bireylerin reşit olmaları, zor ya da hile etkisi altında bulunmamaları şarttır.

Hükümetinin şekli ne olursa olsun, bu özgürlüklere bütünü itibariyle saygı gösterilmeyen hiçbir toplum özgür değildir. Bu özgürlüklerin kayıtsız şartsız var olmadığı hiçbir toplum tam olarak özgür olamaz. Özgürlük adını hak eden tek özgürlük, başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye veya onların saadet elde etme gayretlerine engel olmaya kalkışmadığımız müddetçe kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama özgürlüğüdür. Her birey gerek bedensel, gerekse zihinsel ve ruhsal bakımdan kendi sağlığının asıl ve yegâne bekçisidir. Unutulmamalıdır ki, insanlık herkesin kendi istediği gibi yaşamasına tahammül gösterdiği zaman, kişileri başkalarına hoş gelecek şekilde yaşamaya zorladığından daha büyük kazanç elde eder.

* John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne*, Liberte Yayınları, 2009, Türkçe çeviri: M. Osman Dostel, Sadeleştiren: Ömer Çaha.

M. Osman Dostel tarafından 1955 yılında *Hürriyet* ismiyle Türkçeye çevrilen John Stuart Mill'in *On Liberty* adlı bu çalışması, Türkçeye tarafımca aktarılmıştır. Mill'in ağır ve karmaşık olan üslubunu dilimizde tam olarak yakalamak gerçekten çok güçtür. Dostel, bu üslubu, elli yıl önceki Osmanlıca ağırlıklı Türkçesi ile kısmen başarmış, Mill'in anlatmak istediklerini Türkçenin kendine özgü dil kuralları içinde aktarmaktan çok, üslup yapısını aynen koruma kaygısı gütmüştür ki, bu da bazen yarım sayfaya varan uzunlukta cümlelerle donatılmış bir metnin anlaşılır olmasını ve rahatça okunmasını zorlaştırmıştır. Bu bakımdan, metni günümüz Türkçesine aktarırken, çevirmenin hoşgörüsüne sığınarak sadeleştirme de yapmak zorunda kaldım. Bunun bir sonucu olarak Mill'in düşüncelerini sade ve yalın bir Türkçe ve kısaltılmış cümlelerle aktararak daha rahat okunmasını ve anlaşılmasını sağlamaya çalıştım. (ç.n.)

*4. Otobiyografi**

John Stuart Mill

Aşağıdaki metinde Mill, hayranlık uyandıran bir netlik ve özlülükle, 1820 ve 1830'larda Jeremy Bentham, James Mill, Thomas Malthus ve David Ricardo'nun sosyal felsefesinin yaygınlaştırmak için bir araya gelen "felsefi radikallerin" inançlarını açıklamaktadır. Sıra kendi otobiyografisine geldiğinde, yaşamının son beş yılında, burada bahsi geçen görüşlerden hayli uzaklaşmıştı, ancak bu görüşler On Dokuzuncu yüzyılda klasik liberalizmin temeli olarak kalmıştır.

Hiçbirimiz babamla muhtemelen her konuda aynı fikirde olmasak da, daha önce söylediğim gibi, onun düşünceleri, daha sonra "Felsefi Radikalizm" olarak adlandırılan bir akımın ilk propagandacıları olan bir grup genç insana karakterlerini ve özelliklerini bulmalarını sağlayan temel unsurlardı. Düşünce tarzları, Bentham'ın bir lider veya rehber olması bağlamında Benthamizm ile özdeşleşmiş değildi, ancak bu düşünce tarzı, Benthamcı bakış açısının modern ekonomi politik ve Hartleyci metafizik ile birleşmesiyle oluşmuştu. Malthus'un nüfus ilkesi özellikle Bentham'a ait bir fikir olarak bir çeşit sembol ve bizim için de bir birleşme noktasıydı. Bu büyük doktrin aslında insan ilişkilerinin kesin olmayan geliştirilebilirliğine karşı bir argüman olarak ortaya atıldı; bizler tam aksi yönde bir heves duyarak, geliştirilebilirliği hayata geçirmek için gerekli olan şeyin, sayı artışını gönüllü olarak kısıtlamak, tüm çalışan nüfusun yüksek ücretler alarak istihdam edilmesini güvenceye almak olduğu konusuyla meşgul olduk. Açgözlülüğün diğer önemli özellikleri de, ki babamla bu konuda aynı fikirdeyiz, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Siyasette, iki şeyin yararlılığına karşı duyulan neredeyse sınırsız bir güven söz konusudur: Bunlar temsili yönetim ve tam bir tartışma özgürlüğüdür. Babamın insan aklı üzerinde mantığın yarattığı etkiye olan güveni o kadar tamdı ki, insanlara erişmek mümkün olsa -ki babam bunun tüm nüfusa okuma yazma öğretilmesiyle mümkün olacağını düşünmüştür- her tür düşüncenin sözlü ve yazılı olarak insanları muhatap almasına imkân tanınsa ve kullandıkları oy hakkı ile benimsedikleri düşünceleri kuvvetlendirmek için mecliste aday gösterebilseler, her şeyin yoluna gireceğini düşünmüştür.

Babam, meclisin sadece bir sınıfın menfaatlerini temsil etmediği sürece dürüstlükle ve bilgelikle genel menfaati gözeteceğini ve böylece, insanlar eğitilmiş zekâlarının güdümünde olacakları için kendilerini temsil edecek kişiler arasında iyi bir seçim yapacaklarını ve bu seçimden sonra seçtikleri kişileri liberal bir sağduyu ile baş başa bırakacaklarını düşünmüştür. Buna göre,

aristokratik yönetim, yani azınlığın herhangi bir şekilde hükümranlığı -ki onun gözünde, insanlar ile onların işlerinin en üstün bilgelikle yönetilmesi arasında duran tek şey buydu- onun en katı eleştirilerinin hedefi olmuştur. Ayrıca, demokratik oy kullanma hakkı onun siyasi inancının temel öğesiydi. Ancak bunu, özgürlük, insan hakları veya o zamana kadar demokrasinin savunulmasında az ya da çok kullanılan diğer terimler zemininde değil, "iyi yönetimin güvenceleri"nin en esaslısı olduğu gerekçesiyle savunuyordu. Burada da, sadece vazgeçilmez unsurlar olarak gördüklerinin arkasında durmuştur; "vurguncu lider" karakterini taşıyan bir kralın oldukça tehlikeli olduğunu düşünen Bentham ile karşılaştırıldığında, monarşik ve cumhuriyetçi formlara karşı nispeten daha kayıtsızdı. Aristokrasinin dışında, dini yoldan çıkaran ve sadece insan aklının gelişmesine karşı çıkmakla meşgul olan resmi kilise ya da papazlar birliği de onun nefretini kazanmıştır. (...) Psikolojideki temel doktrini ile savunduğu şey, insan karakterinin evrensel Çağrışım İlkesi yoluyla, çevresel şartlarla oluşması ve sonucunda insanın eğitim alarak, ahlaki ve zihinsel durumunun sınırsız gelişimiydi. Doktrinleri arasında, hiçbiri, bu doktrin kadar önemli ve üzerinde durulmaya değer değildi. (…)

Bunlar gibi çeşitli düşünceler, aralarında benim de yer aldığım bir gurup genç adamın gençlik fanatizmi ile ele alındı ve bu düşüncelere, en azından niyet olarak, babam tamamen uzak olsa da, tutucu bir ruh kattık. Bazen, biz (ya da yerimize vekâlet eden hayalet) başkaları tarafından, anlamsız bir abartıyla -ki aramızdan bazılarımız kimi zaman bunu umut ediyor ve hevesleniyordu- bir "ekol" olarak adlandırılıyorduk. On Sekizinci yüzyıl Fransız filozofları taklit etmek istediğimiz örneklerdi ve onların yaptıklarından daha azını yapmamayı umuyorduk. Gruptaki hiç kimse, zaman ve mekânın gereksiz israfı söz konusu olmasa, pek çok meraklının göstermesi muhtemel olan çocukça azmi ile benim kadar yol alamadı.

* J. S. Mill, *Otobiyografi*, Londra, Longmans, 1875, s. 105-09.

*5. Bentham**

John Stuart Mill

Mill, Jeremy Bentham (1748-1832) ve Samuel Taylor Coleridge'ı *yaşadıkları çağda, İngiltere'nin çığır açan iki büyük aklı* da olarak nitelemiştir. 1848 yılında Londra'da Westminister Review'de basılan aşağıdaki makalede Mill, Bentham'ı bazı noktalarda sert bir şekilde eleştirmiş, ancak yine de, kanıtlanabilir gerçekleri içermesine hayranlık duyduğu metoduna övgüler yağdırmıştır.

Bizden, birkaç kelimeyle, çeşitli alanlarda faydalı olmuş büyük entelektüeller arasında Bentham'ın yerini, ne olduğunu ya da ne olmadığını, doğruluk adına ne yapıp ne yapmadığını söylememiz istense, onun eşsiz bir filozof olmadığını, ancak felsefe alanında, büyük bir reformcu olduğunu söyleriz. O, felsefeye felsefenin fazlasıyla ihtiyaç duyduğu ve eksikliğinden dolayı durma noktasına geldiği bir şeyler katmıştır. Ama bunu başaran onun doktrinleri değildi, asıl başarı, bu doktrinlere ulaşma yöntemiydi. Ahlak ve politikaya, bilimsel amaçlar için gerekli olan ve yokluğu halinde bu alanları sadece araştırma alanları olarak bırakan- örneğin fizik, Bacon'dan önce hiçbir sonuç vermeyen ve sonu gelmeyen bir alandan ibaretti- düşünce alışkanlıklarını ve araştırma yöntemlerini kazandırmıştır. Özetle, onun yaptıklarını değerli ve benzersiz kılan onun düşünceleri değil, metodudur. Bu yöntem her şeyden daha değerlidir; ortaya çıkan düşüncelerin bütününü reddedecek olsak da büyük bir bölümünü sorgusuz sualsiz kabul etmemiz gerekir.

Bentham'ın metodu, kısaca, bütünü parçalara ayırarak, soyut kavramları objelere, sınıfları ve genellemeleri, içerisinde yer alan bireylere indirgeyerek inceleyen, soruyu çözmeye kalkışmadan önce, etkisi olabilecek her şeyi parçalara ayıran bir detay metodu olarak betimlenebilir. Fiziksel bilim metotlarıyla ya da Bacon, Hobbes veya Locke'ın önceki çalışmaları ile bağlantı derecesine bakılarak, mantıklı bir kavram olarak düşünülen bu sürecin orijinalliğinin tam boyutu, burada üzerine kafa yorulması gereken bir şey değildir. Metodunda, bu metodu uyguladığı süjelerde ya da bu metoda yüklediği değişmezlikteki özgünlük ne olursa olsun, ortaya çıkan şey, hep en iyisiydi. Aynı şekilde, onun sonu gelmez sınıflandırmaları ve en bilinen gerçekleri ayrıntılı bir biçimde göstermesi de öyledir. Cinayet, kundakçılık ve soygun zararlı eylemlerdir ve Bentham, kanıtlamadan, bunları doğrudan olmuş gibi kabul etmez: Bir olayın, aslında hiç olmayacak şekilde, yani bütün kanıtlarını kendi içinde barındırdığını varsayalım, Bentham, suçun verdiği tüm farklı zararları, 1) kurbana ve onu kişisel ilişkilerine verilen zarar, 2) olaydan gelen tehlike, güvensizliğin verdiği acı hissi ve panik, 3) gayretin kırılması, panik sonrası ortaya çıkan kurtuluş çabası ve tehlikeden kurtulmak için sarf edilen kaynaklar şeklinde birinci, ikinci ya da üçüncü şeklinde sıraya dizerek, bunun nedenini ve nasılını kesin bir şekilde bilecektir.

Bu sıralamadan sonra, insan duygularının kurallarına göre, bu kötülüklerden ilkinin ve mevcut kurbanın acılarının bile, failin aldığı zevkten ortalama olarak daha ağır bastığını kanıtlayacaktır; tüm diğer kötülükler göz önüne alınırsa daha fazlası kanıtlanacaktır. Bu kanıtlanmasa bile, mazur gösterilemez bir cezanın sıkıntısını göze alacaktır; resmi olarak bunu ka-

nıtlama zahmetine girdiği için, savunması -kanıtlanması gereken gerçekler vardır- onlar için olmayacaktır, çünkü onlar bilinmektedir. Ancak bunlara dayanan diğer gerçeklerin kabulü için bir açılış yapılabilir.

Bu şekilde, bir zamanlar geçerli olan, diğer tüm doğruların kabulüne imkân sağlayan ilk ilkelerin kabulünü sağlarız. Bu yöntem sayesinde -eklenebilir bir nokta daha vardır- daha karmaşık ve daha şüpheli durumlarda ilgili soruları aynı şekilde incelemesi için aklı disipline ederiz. (…)

Bentham, nihayetinde bu metodu (tümevarım metodu) felsefeye uyarlamıştır ve tüm ekollerdeki filozofların bundan böyle bu metodu uygulamasını zorunlu kılmıştır. Bu metotla beraber Bentham, bu metodu benimsemeyen ya da onun kendine has düşüncelerinin çoğunu ciddiye almayan pek çok düşünürün düşünme biçimini değiştirmiştir. Metodu, kendininkinin tam zıttı olan ekollerdeki kişilere öğretmiş ve doktrinlerini bu detay metodu ile test etmezlerse, muhaliflerinin test edeceğini anlamalarını sağlamıştır. Böylelikle Bentham'ın ilk defa düşünce inceliğini ahlaki ve siyasi felsefeyle tanıştırdığını söylemek aşırılık olmayacaktır. Başkalarının düşüncelerini, sezgi ya da sadece düz bir görüşten doğan ve dilde belirsiz bir şekilde ifade edilmesinden dolayı, tam olarak, doğru ya da yanlış olduğunu söylemenin imkânsız olduğu önermelerin muhakemesi yoluyla ele almak yerine, artık filozoflar birbirlerini anlamaya, birbirlerinin önermelerinin belirsizliklerini ortadan kaldırmaya ve her tartışmada, başka açık bir husus eklemeye mecbur bırakılırlar. Felsefede devrimden başka bir şey yoktur.

* J. S. Mill, *Tarihi, Felsefi ve Siyasi Önermeler ve Tartışmalar*, Londra, John W. Parker & Son, 1859, Cilt l, sf., 339-41, 346-7.

*6. İngiliz Anayasası**

Walter Bagehot

Walter Bagehot (1826-1877), İngiltere'nin çokyönlü entelektüellerinden biridir. İş dünyasının önde gelen dergisi, *The Economist*'in editörlüğünü yapmış, edebi ve siyasi konularda pek çok yazı yazmış, parlamentoya girmek için birkaç teşebbüste bulunmuşsa da başarılı olamamış ama tüm bu süre içinde parlamento üyeleriyle kurduğu yakın ilişki sayesinde, İngiliz siyasal sisteminin işleyişine dair, ilk elden, muazzam bir bilgi sahibi olmuştur. Nitekim, 1867'de yayımlanan *İngiliz Anayasası [The English Constitution]* adlı kitabı, bir siyasetbilim klasiği olarak kabul edilir. İngiliz hükümetinin etkinliğinin gerçek sırrının -geleneksel (ve Amerikan) güçler ayrımı kuramı ve uygulamasına karşın- kabine hükümeti, yani yasamayla yürütmenin yakın işbirliği

içinde olması, ilk kez onun tarafından dile getirilmiştir. Walter Bagehot, anayasanın "saygın" ve "yararlı" bölümlerini tefrik etmesiyle de ünlü olmakla birlikte -sıradan insanın sadece anayasanın "saygın" kısmını anlayabileceğine inanmaktadır- bu çalışması, *İngiliz Anayasası* adlı kitabı kadar yaygın kabul görmemiştir. Bagehot'un kitlelere güvenmemesi ve toplumun entelektüel kapasitesini küçümsemesi, On Dokuzuncu yüzyılın ortalarında, tüm Avrupa liberallerinin paylaştığı bir tavırdır ama onu diğerlerinden ayıran şey, gelenek ve göreneğe bağlı olması, dolayısıyla Avrupa liberalizminin ana akımından ayrı düşmesidir.

İngiltere'nin kadim yasaları, nasıl olup da yeni dünyada da işe yarıyor?

Hiç kimse, geniş bir alanda çeşitli insan topluluklar üzerinde egemenlik kuran yüzlerce yılın ürünü İngiliz kurumlarını iki ayrı yönüyle kavramaksızın anlayamaz. Bu gibi yapılanmaların[19] iki yönü vardır (aslında böyle bir sınıflandırmada mikroskobik kesinlik söz konusu olamaz, çünkü büyük işleri yöneten deha nüanslardan nefret eder): Birincisi, halkın saygısını kazanmış olan ve bunu muhafaza eden yönü, yani tabir yerindeyse, *saygın* yönü; ikincisi, bu saygınlığı yöneten, yani işlerliğini sağlayan *etkin* yönü. Her yapılanmanın başarılı olmak için benimsemesi gereken iki büyük hedef vardır ki, bunu her eski ve ünlü yapılanma mükemmelen başarmış olmalıdır. Her yapılanma önce otoriteye *sahip olmalı,* sonra da bu otoriteyi *kullanmalı;* önce insanoğlunun sadakatini ve güvenini kazanmalı ve sonra da bu kazanımını işlevsel olabilmek için devreye sokmalıdır.

Hükümet etmenin saygın yönünü reddeden (tanımak, kabul etmek istemeyen) işbilir insanlar vardır. Onlar, "biz iş yapmak, sonuç almak istiyoruz," derler; bir anayasa siyasi sonuçlar almak için uygulanan siyasi yöntemlerin toplamıdır; eğer bir anayasanın herhangi bir parçasının işe yaramadığını, daha basit bir mekanizmanın en az onun kadar iyi olabileceğini kabul ederseniz, anayasanın bu parçasının, her ne kadar saygın ya da berbat olursa olsun, işe yaramadığını kabul etmiş olursunuz. Bu yalın felsefeye güvenmeyen diğer bazı düşünürler, eski hükümetlerin söz konusu saygın yönlerinin ana aygıtın temel bileşenleri, yani can damarları olduğunu kanıtlamak için ustaca/kurnazca bir araya getirilmiş argümanlar öne sürmüş, bu safsatanın foyası, sadelik yanlısı ekol tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ancak her iki ekol de hatalıdır. Hükümet etmenin saygın yönü, ona güç verenler, onu motive edenlerdir. Etkin yönü ise, bu gücü sadece kullanır, işlevsel hale getirir. Hükümetin buna ihtiyacı vardır, çünkü hayatiyeti buna bağlıdır. Bu, daha basit bir yönetim biçiminin yapabileceğinden daha iyisinin yapılacağı anlamına

19 *Constitution*, Türkçede anayasa, yapı, yapılanma, oluşum, kurum, bünye. Çeviride, kullanıma bağlı olarak, sözcüğün Türkçedeki anlamları dikkate alınmıştır. (ç.n.)

gelmez ama bir başlangıçtır ve *tüm* çalışmanın/işleyişin gerekli önkoşullarıdır. Savaş kazanılmasa da orduyu ayağa kaldırır.

Şüphesiz, bir hükümetin tüm mensupları sadece kendilerine neyin yararlı olduğunu düşünüp aynı sonuca vararak, aynı şeye, aynı yolla ulaşılabileceği üzerinde mutabık olsa, söz konusu bünyenin etkin üyeleri yeterli olur, hiçbir *etkileyici* ilaveye gerek kalmazdı. Ne ki, içinde yaşadığımız dünyanın düzeni eskisinden çok daha farklı. Doğanın, kesin olmakla birlikte, en tuhaf gerçeği insanoğlunun gelişiminin eşit olmamasıdır. İnsanoğlunun ilk çağlarına, onu uzaktan izlediğimiz zamanlara geri dönüp bakar, göl yatağındaki ya da berbat sahillerdeki sefil kabilelerin görüntülerini anımsarsak, en hayati ihtiyaçları itibariyle bile eşitlik içinde olmadıklarını görürüz. (…) Onların içinde bulundukları şartları hayal eder, kültürsüz, şiirsiz, ahlaktan yoksun ve neredeyse düşüncesiz hallerini, bugün Avrupa'daki gerçekliğimizle kıyaslarsak şaşkına döner, türdeş olduğumuza inanamayız.[20] Siyaset felsefesinde bir süre sonra, belki on yıl sonra, sıradışı uygulamalara başvurmaksızın herkesin aynı düzeye getirilebileceğine dair, yaygın ifade bulmadığı halde içimize işlemiş olan, örtülü bir görüş vardır. Ama insanoğlunun acılarla dolu tarihine bakıp hangi noktadan başladığımızı, ne denli zorlu ve yavaş ilerlediğimizi görünce, ne denli elverişli koşullarda olduğumuz ve birikmiş başarılar sayesinde kendimizi medeni addetmeyi nasıl da hakkettiğimize ilişkin algılarımız keskinleşir. Büyük İngiliz toplumunda bile iki bin yıl önceki toplumlardan belki biraz daha medenidir diyebileceğimiz insanlar olduğu gibi, ancak iki bin yıl öncesinin en iyileri kadar iyi diyebileceğimiz insanlar da var. Bundan şüpheniz varsa, gidip mutfaklarınıza bakın. Soyut sözcüklere sığınmanın anlamı yok. Bakın bakalım sizin için gayet açık, gayet kesin, gayet anlaşılabilir entelektüel bir konuyu hizmetçinize veya uşağınıza anlatabiliyor musunuz? Dahası, dinlerken size nasıl da çıldırmışsınız gibi bakıyor ve anlattıklarınız ona ne denli anlaşılmaz, karışık, hatta yanlış geliyor. Büyük toplumlar, büyük dağlar gibidir; içlerinde insan ilerlemesinin birinci, ikinci ve üçüncü katmanlarını barındırırlar; en alt katman, kadim çağlardaki yaşamı, en üst katman bugünkü yaşamı temsil eder. Bu hissedilir farklılığı her daim hatırlamayan, anlamak için kendini her daim zora sokmayan bir felsefe, temel bir gerçeği gözden kaçırdığı için yanlış bir kuram olarak kalır ve insanoğlunu var olanı değil, var olmayanı umut etmeye yönlendirir.

Bu basit gerçekleri herkes bilir ama onların siyasi önemi üstünde durmaz. Bir devlet böyle yapılandırılırsa, bunun alt sınıfa faydası olacağı doğru değildir; tersine, alt sınıf bu kadar zavallı/fakir bir şeyden haz etmez. Bugüne

20 Bu pasajı Hobbes, *Leviathan* ile karşılaştırınız (sf.830).

kadar hiçbir hatip, insanların en temel fiziksel ihtiyaçlarına dair konuşurken, bu ihtiyaçların birilerinin zorbalığından kaynaklandığını ifade etmeksizin etkili olamamış ama binlercesi muğlak bir ihtişam veya imparatorluk veya milliyetçilikten dem vurarak büyük etkiyi yaratmıştır. Daha sıradan insanlar -yani sıradanlığın belirli bir aşamasında olan insanlar- fikir dediğimiz şey için sahip oldukları tek şeyi, yani *kendilerini* ve umutlarını vermeye (kurban etmeye) hazırdır; sıradan yaşamını daha yüksek, daha derin, daha geniş bir düzeye taşıyacak, gerçekliği aşan bir tür atraksiyona! Ne var ki, bu sınıfın insanları, hükümetin açık ve elle tutulur hedeflerine kayıtsızdırlar; onlara değer vermez, onlara nasıl ulaşılabileceğini asla kavrayamazlar. Dolayısıyla, yönetimsel yapılanmanın en işe yarar yönünün, saygı uyandıracak yönü olmaması doğaldır. En kolay saygı uyandıran unsurlar, *dramatik* (teatral) unsurlardır; duyu ve duygulara hitabeden ve büyük iddialar içeren, insanları öven unsurlar! İddiaları itibariyle mistik, eylemleri itibariyle gizemli (okült),görüntü itibariyle anlık ve parlak, hem saklı hem açık, hem aldatıcı hem ilgi çekici, cazip gelen, ama sonuçları itibariyle daha da cazip gelebilecek vb. unsurlardır ki, biçimsel olarak ne kadar farklılık gösterirse göstersin ya da onu nasıl tanımlayacak, tarif edecek olursak olalım, kitlelerin anlayacağı tek şeydir. Bir yapılanmanın saygın yönlerinin, ister istemez en işe yarar yönleri olması gerektiği şöyle dursun, bunlar en işe yaramaz olanlardır. Çünkü ihtimaldir ki, dışardan bakınca, en kayıtsız ve *işe yararın* ne olduğunu en kötü değerlendirebilecek olanlara, yani alt tabakaya göre belirlenip ayarlanacaktır.

İngiltere'ninki gibi eski bir anayasada, bir bu kadar önemli bir neden daha vardır. En entelektüel olanlar da isteyerek razı oldukları ve alıştıkları bu koşullardan alt tabaka kadar etkilenir. İnsanoğlunun gönüllü olarak eyleme geçme kapasitesi düşüktür ve eğer bu kapasite bir tür uyuşukluk içinde iyi kullanılmazsa değeri sıfıra iner. Yapmamız gereken şeyleri her gün kafamıza göre yapamayız, zira bunu yaparsak tali girişimlerle önemsiz gelişmeler kaydeder, tüm enerjimizi boşa harcamış oluruz. İnsan bilinen yoldan da sapabilir ve bir başka yöne de gidebilir ki, çoklu kaynaşmayı gerektiren bir dar boğazda, hiçbir iki insan birbirine birlikte hareket edecek kadar yakın olmasın. Çoğu insan, geleneksel ve sıkıcı alışkanlıklarının rehberliğinde hareket eder; bu her yeni sanatçının yaptığı resmi içine yerleştirmesi gereken sabit bir çerçeve gibidir... Diğer her şey aynı kalsa da, bugün için en iyisi dünün kurumlarıdır, çünkü bunlar en hazır, en nüfuz sahibi, itaat edilmesi en kolay, bizzat devraldıkları mirası -ki diğer kurumlar da benimsemelidir- koruyabilecek kurumlardır. İnsanlığın en haşmetli kurumları, en eski olanlardır. Ne var ki, dünya öylesine değişmekte, ihtiyaçlar öylesine artıp eksil-

mekte ve kurum dışsal olarak güçlense de içsel gücünü yitirmeye öylesine mütemayildir ki, eski kurumların bugün için de en etkili kurumlar olmasını bekleyemeyiz. Beklememiz gereken, özü itibariyle itibarlı ve dolayısıyla saygın olanın *etkinlik* kazanmasıdır ama bu nüfuzu modern dünyaya, modern dünyanın ruhuna ve yaşam tarzına uygun olarak yapılandırılan yeni kurumların kullanabileceği kadar etkili kullanmasını beklememeliyiz.

İngiliz Anayasası'nın erdemleri, en kısa yoldan, *saygın* yönlerinin gayet karmaşık ve bir şekilde etkileyici, çok eski ve saygın olmasıyla; *etkin* yönlerinin ise -en azından kritik durumlarda- gayet yalın ve oldukça modern olmasıyla tanımlanabilir. Bizim yaptığımız ya da tesadüfen bulduğumuz (tosladığımız) anayasanın -her türlü arızi kusurla dolu ve her türlü münasebetsiz konuda, kötü bir *işçilik* ürünü olsa da- başlıca iki erdemi var: Birincisi, *etkin* kısmı gayet yalın ve gerektiğinde ya da istenince, hükümetin tüm diğer sınanmış aygıtlarından çok daha iyi, daha kolay ve daha basit bir biçimde *işlevsel.* İkincisi, uzun bir geçmişin ürünü olarak tevarüs ettiği ve kitleleri muhatap alan ve onların gönlünü *kazanacak* nitelikli tarihsel, girift, saygın, dramatik (teatral) bölümler içeriyor. Özü itibariyle modern sadeliğin gücünü, dışsal olarak daha etkileyici bir çağın Gotik haşmetini haiz. Yalın/basit özü, *gerekli değişikliklerle*, birçok ve çok çeşitli ülkeye (kullanılmak üzere) aktarılabilir ama dışsal haşmeti -çoğu insan böyle düşünür- ancak benzer tarih ve benzer siyasi dokuya sahip, sınırlı sayıda ülkeyle paylaşılabilir.

İngiliz Anayasası'nın etkin sırrı, yürütme ve yasamanın yakın işbirliği, neredeyse füzyonu olarak tanımlanabilir. Şüphesiz, kitaplarda okuduğumuz geleneksel kuram uyarınca, bizim anayasamız da güçlerin ayrılığına dayanır ama üstünlüğü, bu güçlerin işbirliği için tekil yaklaşımlarının ürünüdür. Bağlayıcı halka *kabinedir*. Bu yeni sözcükle kastettiğimiz, yasamanın içinden yürütme organı olarak hizmet vermek üzere seçilen bir gurup insandır. Yasamanın birçok komisyonu vardır ama en büyük olanı budur. Yasama, bu görev için en güvendiği insanları seçer. Evet, bu insanları doğrudan seçmez ama dolaylı olarak seçse de, zaten neredeyse her şeye kadirdir… Bir kural olarak hükmi başbakan yasama meclisi tarafından seçilir; esas başbakan da birçok amaca dönük olarak -örneğin Avam Kamarası'nın lideri- neredeyse istisnasız olarak yasama tarafından atanır. Parti başkanlığı yapmak ve sonuç olarak ulusu yönetmek için hemen hemen daima yasama organındaki çoğunluk partisinin isteği doğrultusunda seçilen bu lider, Amerikalıların halk tarafından seçilen başkanı kadar sahicidir. Kraliçe, anayasanın *saygın* yönünün, başbakan ise *etkin* yönünün başındadır. Kraliyet, dediklerine göre, "onur kaynağı" ama Hazine iş kaynağıdır. Ne var ki, bizim başkanımız Amerikalılarınkinden farklıdır. Bizimki doğrudan halk tarafından değil, hal-

kın temsilcileri tarafından seçilir, ve bu yönüyle, bir "çifte seçim" örneğidir. Yasaları yapmak üzere, ismen seçilenlerden oluşan yasama meclisinin işi, aslında işleri yürütecek birini bulmak ve ona sahip çıkmaktır.

* Walter Bagehot, *The English Constitution*, Oxford University Press, 1928.

*7. Demokrasi ve Özgürlük**

William Lecky

Avrupa'da Rasyonalizmin Yükseliş ve Etkisinin Tarihi [A History of the Rise and Influence of Rationalism in Europe] (1865), *Augustus'tan Charlemange'a Avrupalı Ahlak Kuralları* [A History of European Morals from Augustus to Charlemagne] (1869) ve yedi ciltlik *On Sekizinci Yüzyılda İngiltere* [A History of England during The Eigtheenth Century] (1878-1890) adlı, zamanında standart çalışmalar olarak karşılanan dev eserlerin yazarı William Lecky (1838-1903), Viktoryan dönemin önde gelen tarihçilerindendir. Lecky sadık bir liberal olmakla birlikte, demokratik "franchise"a[21] karşıdır, çünkü bunun liberalizmden uzak bir yasama faaliyetine yol açacağına, siyaset kurumunun demokrasiye dayanamayabileceğine inanır. Bir orta sınıf mensubu olarak, 1867'nin İkinci Reform Yasa Tasarısı'nı üzüntüyle karşılarken, 1832'nin Reform Yasa Tasarısı'nı Macaulay'ınkine benzer nedenlerle onaylar. Lecky'nin "Demokrasi ve Özgürlük" başlığı altında yazdığı makaleler, 1867'de yayımlanmıştır. Aşağıdaki alıntı, Lecky'nin bu kitabında, Shakespeare'in Troilos ile Kressida'sındaki Ulysses'in konuşmasından hemen sonra gelir.

1832'nin Reform Yasa Tasarısı İngiltere'de siyasi güç merkezini değiştirdiyse de eski sistemin önde gelen özelliklerini korudu. Seçim bölgeleri boyut ve seçmen sayısı itibariyle birbirinden hâlâ çok farklıydı. Oy kullanım hakkı krallığın farklı bölgelerinde farklı şekillerde düzenlenmiş, alışılageldik nüfuz ve baskı unsurları korunmakla birlikte, ağırlık oranları değişmişti. Lordlar Kamarası anayasada yine önemli bir unsur olarak kaldı. Arazi sahipleri seçim bölgelerinde hâlâ güçlüydü. Mülkiyet etkin biçimde temsil edilmekteydi. Reform Yasa Tasarısı, o güne kadar dikkate alınmamış olan büyük çaplı mülkiyet unsurlarını da kapsıyordu.[22] Artık politik sistemde en güçlü duruma gelmiş olan orta sınıfın denetleme gücüne güven tamdı. Nitekim, Aristo toplumun bu kesiminin hükümet üzerinde etkin başlıca güç olmasının akıllıca ve yararlı olacağını uzun zaman önce gözlemlemişti. Nitekim,

21 *Franchise*: İmtiyaz ve muafiyetin geçerli olduğu yer, isim hakkı kullanma. (ç.n.)
22 Bunu Locke, *Hükümete Dair İki Risale* ile karşılaştırınız (sf.859).

toplumda yeni fikirlere en açık, büyük girişimlere en yatkın sınıf bu sınıf olmasa da, politik bağımsızlığı, dikkati, sağlam pratik zekâsı, çalışkanlığı ve yüksek ahlaki ortalaması itibariyle diğerlerinden farklılaşır ve üstündür. Ayrıca, kötü yönetimin etkilerini, düşüncesizce göze aldığı savurganlığı ya da yerleşik sanayii rahatsız eden, sermayeyi kaçıran ve ticari faaliyete endeksli ulusal kredinin düşmesine yol açan gelişmeleri, ki bunlar devrimci yasamadan daha az tehlikeli değildir, diğerlerinden muhtemelen çok daha çabuk hisseder.

Ne var ki, İngiltere'nin orta sınıfı 1832'den sonra gücünün doruğuna çıkmış olsa da, Fransa'daki gibi mutlak bir güce sahip değildi. Devlet yönetiminde işler, büyük ölçüde, daha üst ve daha iyi yetişmiş sınıfının inisiyatifindeydi ama denetleme gücü orta sınıfın elinde olduğu için, onların eğilim ve istekleri göz önüne alınarak şekilleniyordu. Bu arada oy kullanım hakkı, en azından bir ölçüde, yetenekli zanaatkârların -ki her iyi yapılanmış hükümette belirgin bir yere ve çıkara sahip olması gereken son derece akıllı bir sınıftır- erişimi dahilindeydi.

Bana öyle geliyor ki dünya, İngiltere'nin 1832 ve 1867 Reform Yasa Tasarıları süresince keyfini çıkardığı anayasadan daha iyi bir anayasa görmemiştir. Pek az parlamenter hükümette bu kadar yetenekli ya da büyük bir ulusun düşünce ve menfaatlerini sadakatle savunan ve zorlayıcı şartlar altında bu kadar üst düzeyde yurtseverlik ve siyasi namus sergileyen insanlar olmuştur. Aynı süre içinde, seçim bölgelerindeki seçmenlerin tavır ve tutumları da genel kamuoyuyla büyük ölçüde örtüşmüştür. Gerçeklerle yüzleşebilen herkes bilir ki, kamuoyu, onu oluşturan bireylerden söküp alınabilecek oyların toplamından farklı bir şeydir. Her ülkede kamuoyu oluşumuna hiçbir katkısı olmayan pek çok insan vardır: devletin işleyişiyle ilgilenmeyen, bu işleyişte bir rol almayı düşünmeyen ve bunu yapmaları halinde, bir başka sınıfın yönlendirmesine maruz kalacak olan kalabalıklar vardır. Bu kalabalıkların oyunu arazi sahibi, rahip veya muhalif bir rahip veya piskopos veya vaiz vb. yerel kamuoyu önderleri yönlendirecek, bu oyları kazanma ve artırma sanatı, saf bir demokraside siyaset pratiğinin temel unsurlarından biri olacaktır.

Bunu elde etmek üzere farklı araçlar kullanılacaktır. Bazen seçmen tehdit edilecek veya doğrudan rüşvet vermek suretiyle ikna edilecektir. Seçmen para için, içki için ya da kendisinden daha güçlü birisinin gözüne girmek veya onun hoşnutsuzluğunu bertaraf etmek için oy verecek; kiracı mal sahibini, borçlu kredi vereni, esnaf müşterisini göz önünde bulunduracaktır. Binbir sıkıntı ve yoksulluk içindeki insan hiç de önem vermediği, hakkında hiçbir şey bilmediği bir konuda oy vermek zorunda kalırsa,

yukarıda belirtildiği türden etkiler altında kaldığı için suçlanamaz. Bir bu kadar çok sayıda oy, sınıfsal açgözlülüğe müracaatla kazanılacaktır. Demagog, seçmeni, vereceği şu veya bu siyasi çizgideki oyunun mensup olduğu sınıfın çıkarına olduğuna ikna ederek tavlamaya çalışacak, onun en yüce hayallerine hitap edecek; mevcut sözleşmeye sadık kalmaması halinde, vergi ve vergilendirme gücünün el değiştireceğini veya devlet babanın alanını genişleteceğini, mülkiyetin bir sınıftan diğerine aktarılabileceğini söyleyerek umut dağıtacak; bunu yaparken, ısrarla ve çoğu kez başarıyla, sınıflar arasındaki kıskaçlık ve antipati duygularını körükleyecektir. Sınıflar arasındaki doğal farklılıkların, işçi ile işveren arasındaki doğal anlaşmazlıkların körüklenmesi için büyük gayret sarf edilecek; kıskançlık, haset, açgözlülük ve önyargı oluşturmak, önemli bir siyasi propaganda unsuru haline gelecektir. Her türlü haklı şikâyet abartılacak; çözüme kavuşturulmuş olanlar yeniden öne sürülecek; yeni yeni ve bazen hayali şikâyet konuları ortaya atılarak kamuoyu tahrik edilecektir ve şayet en yoksul, en cahil ve sayıca en büyük sınıf, yani çoğunluk, azınlıktan nefret etmeye ve sırf onlara muhalefet için oy vermeye ikna edilebilirse, parti başkanı amacına ulaşmış olacaktır. Çoğunlukla azınlığı karşı karşıya getirmek, seçim propagandası yapan aracıların ana hedefidir. (…)

Lecky, bundan sonra demokratik bir seçimin çeşitli "konu dışı", yani "alakasız" unsurlarının analizini yapar.

Toplumun en değerli/yararlı bireyleri, tam da bu şekilde güdülenir. Bunlar, saygıdeğer birer asker olabilecek dürüst, gözü açık, çalışkan işçiler, mükemmel babalar ve kocalardır. Onlar kendi fikirlerinin, çevrelerinin ve gündelik çıkarlarının dar çemberi içinde, çoğu zaman keskin muhakeme gücüne sahip insanlardır ama genel bir seçim sürecinin sıklıkla üzerinde döndüğü, yabancı ya da Hintli ya da İrlandalı ya da sömürgeci politika gibi, büyük meselelerden veya anayasal değişikliklerin karmaşık ve geniş kapsamlı sonuçlarından veya ticari ya da finansal politikayla ilgili büyük meselelerden habersizdirler. Dolayısıyla, şayet onlardan bu gibi konularda oy vermeleri istenirse, verecekleri hüküm yerleşik görüşü temsil etmeyeceği gibi, gerçek bir bilgi birikiminin ürünü de olmayacaktır.

Özellikle şehirlerde yaşayan farklı bir sınıf daha vardır. Bunlar her gün pub kapılarında umarsızca oyalandıkları görülen, sarhoşluk veya tembellik veya sahtekârlık nedeniyle yaşam mücadelesinde başarısız olmuş, dürüst ve istikrarlı iş tecrübesinden yoksun ya da yaşam yarışını kaybetmiş, suç işlemenin eşiğinde olan insanlardır. Bu adamlar gerçek anlamda işçi değildirler, ama mevcudiyetleri emek meselesinin başlıca sorun ve tehlikelerinden bi-

rini oluşturur, zira her devrim ve anarşi döneminde aniden harekete geçer/geçirilir; küçük bir seçmen gurubu oldukları halde, birçok seçim bölgesinde önemli bir unsur haline gelirler. Bilgisiz ve aşağılık insanlar oldukları için kendilerine verilen gücü, içgüdüsel olarak, kendi yağmacı ve anarşik amaçlarına dönük olarak kullanmak isterler. Toplumu bölmeyi, yaşama dair güzel şeyleri pazarlık konusu yapmayı hedeflerler.

Yukarıda anılan bu iki sınıfın insanları, kuşkusuz eski seçim bölgelerinin parçalarıydı ama toplamda öyle küçük bir parça oluşturmaktaydılar ki, ne anayasal düzen ne de adayların başvurdukları seçim yöntemleri itibariyle etkili oldular. Sayıca çok fazla olmaları halinde, hem politikacılar üzerinde etkili olacak hem de diğer seçmenlere örnek teşkil etmek suretiyle, parlamentonun temsili yapısını tehdit edeceklerdir. Günümüz siyaset sahnesinde dünyayı cehaletin mi, yoksa aklın mı yöneteceğine dair bir tartışma söz konusudur. Tartışmanın taraflarından birine göre ağır basan unsurlar eğitim ve mülkiyet olmalı; diğerine göre denetim ve temyiz hakkı, ulusun çoğunluğuna, yani kaçınılmaz olarak en yoksul, en cahil, en yeteneksiz olanlara ve onu temsil eden meşru lidere ait olmalıdır.

Bu, insanoğlunun tüm geçmiş deneyimini ters yüz eden bir kuramdır. İnsan girişiminin her alanında, verilen yaşam mücadelesinde, doğanın değişmez kanunu uyarınca üstün olan çoğunluk değil, azınlıktır; başarıya ancak onların rehberliğinde ve denetiminde ulaşılabilir. Yasama meclisinde tüm sınıfların çıkarlarının temsil edilmesi, siyasette zekânın yanında sayıların da söz sahibi olması gerektiği doğrudur; ancak hükümet etmenin diğer tüm insani girişim biçimlerinden farkı yokmuşçasına en akılsızların eline bırakılması, bu işin kötüye gideceğine işaret eder. İngiltere'nin son yıllarda devasa adımlarla ilerlediğinden kimsenin kuşkusu yoktur. Ne var ki, kadim simya ilminde, seçmen kitlesinin cehaletinin artmasının temsilcileri itibariyle daha yüksek bir yönetim kapasitesi/becerisi anlamına geleceğine işaret eden hiçbir bilgi de yoktur; dünyayı geliştirmenin ve rasyonel ilerlemeyi garanti altına almanın en iyi yolunun, hükümeti giderek artan biçimde en az aydınlanmış sınıfların denetimine terk etmek akıldışı olur. Böyle bir kuramın liberal ve ilerleyici olarak kabul edilmesinin insanlık tarihindeki en garip ve aptalca gerçeklerden biri olarak görüldüğü gün gelecektir.

* William E. H. Lecky, *Democracy and Liberty* Longmans, Green&Co., 1896.

*8. Pozitif Felsefe**

Auguste Comte

Basil Willey, Fransız sosyolog Auguste Comte (1798-1852) için "bir anlamda, bir tarih kitabının içindeki bir yüzyıl" demiştir. "Comte, On Dokuzuncu yüzyıl akademisyenlerinden biri ve sistemi dogmatik teolojiye değil de dogmatik bilime dayanan bir Summa olarak görülebilir." Comte'un sistemi, 1820'de, makalelerinde ve konferanslarında açıklamaya başladığı, "Pozitif Felsefe" olarak adlandırılan bir sistemdi. Onun ünlü, zihinsel gelişimdeki üç aşama "kanunu", kısmen de olsa, "ruhani babası" Condorcet'e ve ütopik sosyalist Aziz Simon'a dayanmaktadır. Aşağıdaki seçmeler *Pozitif Felsefe* (1830-42) ve *Pozitivizm'e Genel bir Bakış*'tan (1848) alıntılanmıştır.

Pozitif felsefenin karakterini ve gerçek değerini anlamak için, bir bütün olarak görülen insan zihninin gelişimine kısaca bir göz atmamız gerekir. Çünkü hiçbir kavram, kendi tarihine bakılmadıkça anlaşılamaz.

Tüm yönlerde ve zamanlarda, insan zekâsının gelişimi üzerine yapılan bir çalışma sayesinde, ister istemez tabi olduğu ve hem düzenimizin esasları hem de tarihsel deneyimlerimiz açısından güvenilir bir kanıt temeline dayanan önemli bir asli kanunun keşfi göze çarpmaktadır.

Bu kanun şöyledir: Öne çıkan kavramlarımızdan her biri, sahip olduğumuz her bir bilgi dalı, sırayla, üç farklı teorik aşamadan geçer; bu aşamalar, teolojik ya da kurgusal aşama; metafiziksel ya da soyut aşama ve bilimsel ya da pozitif aşamadır. Başka bir deyişle, doğası gereği insan aklı, gelişim evresinde, özellik olarak birbirinden farklı olan ve hatta birbiriyle çelişen üç farklı felsefe yapma metodunu, yani teolojik, metafiziksel ve pozitif metotlarını uygular. Böylece, tüm fenomende, birbirini dışlayan üç felsefe ya da genel kavram sistemleri ortaya çıkar. Teolojik aşama, insanın kavrama gücü için gerekli bir başlangıç noktasıdır; üçüncü metot olan pozitif aşama ise bu kavrama gücünün belirli ve nihai sunumudur. İkinci aşama, sadece bir geçiş halidir.

Teolojik durumda, varlıkların esas doğasını, tüm olayların asıl sebebini ve esas gayesini (köken ve amaç), kısacası, mutlak bilgiyi bulmaya çalışan insan aklı, tüm fenomenin olağanüstü varlıkların doğrudan müdahalesi ile yaratıldığını varsayar.

Sadece, teolojik aşamanın değişime uğramış şekli olan metafiziksel durumda, akıl, olağanüstü varlıklar yerine, soyut güçlerin, gerçek mahiyetlerin (yani kişileştirilmiş soyutlukların), tüm varlıkların özünde bulunduğuna ve tüm fenomeni yaratmaya yetkin olduğuna inanır. Bu aşamada, fenomenin açıklaması olarak adlandırılan şey, her şeyin kendi özel varlığıyla ilişkilendirmesidir.

Son olarak, pozitif durumda akıl, Mutlak kavramların peşinden koşmayı bırakır; evrenin varacağı noktayı ve fenomenin sebeplerini faydasızca araştırmaktan vazgeçer ve kendisini kanunlara, yani birbirini ardışık olarak takip eden ve benzerlik gösteren değişmez ilişkiler üzerine çalışmaya adar. Gerektiği ölçüde bir araya getirilen mantık ve gözlem, bu bilgiye ulaşmanın araçlarıdır. Şimdi, üzerinde konuştuğumuz zaman anlaşıldığı gibi, olguların yorumlanması, tek fenomen ile bazı genel olgular arasında, sayısı bilimin gelişmesi ile giderek azalan bir bağlantı kurmaktır.

Teolojik sistem, varabileceği en üst noktaya, daha önce hayal edilmiş sayısız tanrının çeşitli uygulamalarını hayata geçirmek adına, tek bir varlığın ilahi lütfu olan eylemin yerini aldığında, ulaşmıştır. Aynı şekilde, metafiziksel sistemin son aşamasında insan, başta varsayılan pek çok varlık yerine, tüm fenomenin sebebi olarak, tek bir varlığın (doğa) yerine geçer. Yine aynı şekilde, pozitif sistemin varacağı mükemmellik noktası da(gerçekte böyle bir şey umut edilebilirse), tüm fenomeni, tek bir genel olgunun özel yönleri olarak göstermek olacaktır, mesela yerçekimi gibi.

Şimdilik sadece, fenomenin dört ana kategorisinden -astronomik, fiziksel, kimyasal ve fizyolojik- bahsederken, unuttuğumuz ve daha sonra fark edilecek bir nokta daha var. Sosyal fenomenden hiç bahsetmedik.

Fizyolojik kategori ile ilişkili olsa da sosyal fenomenler için, hem önemi açısından hem de zorluğundan, farklı bir sınıflandırma yapılması gerekir. Sosyal fenomenler en özgün, en karmaşık ve diğerlerine en bağlı olan gruptur ve bu yüzden, karşılaşılacak özel bir engel olmasa da en sona bırakılmalıdır. Bu bilim dalı, şimdiye kadar, pozitif felsefenin hâkimiyeti altına girmemiştir. Başka kollarda çürütülen teolojik ve metafiziksel metotlar, hâlâ sadece -akılca üstün kimseler, ilahi hak ve insanların egemenliği üzerinde sürüp giden tartışmalardan bezmiş olsalar da- hem araştırma ve hem de tartışma yoluyla, sosyal süjelerin muamelesinde uygulanmaktadır. Gözle görülür bir şekilde doldurulması gereken tek boşluk bu iken, net ve bütün bir şekilde, pozitif felsefeyi oluşturmak harika olacaktır. Mademki insan aklı, ilahi ve dünyevi, mekanik ve kimyasal olan fiziği ve hem bitki hem de hayvan olan organik fiziği anlamış durumda, o zaman geriye, sosyal fiziği, yani gözlem bilimleri serisinin yerini dolduracak bir bilim kalmaktadır. Bu, insanın şimdi en fazla ihtiyaç duyduğu asıl şey ve şimdiki çabanın kurmaya çalıştığı temel ilkedir.

Toplumun evrimi için gerekli olan tüm evreler, insan gelişiminin tamamlanması gerektiğini varsayarak, eşzamanlı bir şekilde veya sistematik bir yönlendirme ile gelişmiş olsa da bireyin gelişimi için gerekli olan evrelerdir. Ancak, insanın tüm kendini yenileme dereceleri ve modları arasındaki

yakın bağlantıyı kanıtlamak yeterli değildir; hepsinin doğal olarak bir araya geleceği merkezi bir nokta bulmak durumundayız. Bu noktada, pozitivizmin bütünlüğü, bir yaşam sistemi olarak yer almaktadır. Tek bir ilkenin üzerinde yoğunlaşılamazsa, bileşen parçaların değişmezliği ve gerçekliğinde, bir bütün olarak homojenlikleri ve tutarlılıklarındaki üstünlüğüne rağmen, asla, teoloji sentezinin yerine tam anlamıyla geçemeyecektir. Sistemde, his, mantık ve aktivitenin benzer bir şekilde bir araya geldiği bir merkezi nokta olmalıdır. Pozitivizmin merkezi bir nokta olarak içinde barındırdığı kanıt, tam anlamıyla kabul görmesi için, özel ve umumi yaşamın bir rehberi olarak, son engeli de ortadan kaldıracaktır.

Böyle bir merkezi, pozitivizmin her yönünün doğal olarak uzandığı insanlık kavramında bulabiliriz. Bu şekilde, tamamıyla Tanrı kavramının yerine geçilecek ve eski dinler tarafından geçici olarak kurulmuş olanlardan daha kalıcı ve eksiksiz bir sentez oluşturulacaktır. Bu sentez sayesinde yeni doktrin, tüm insanlar tarafından, tam boyutu ve uygulamasıyla bir anda ulaşılabilir hale gelecektir. İlk önce kalplerine girecek olan bu sentez, daha sonra akıllarına nüfuz edecek ve böylece, uzun ve zorlu bir çalışma gerekliliği, her ne kadar sistematik öğretmenler için her zaman vazgeçilmez olsa da, ortadan kalkacaktır.

Pozitivizmin bu merkezi noktası, karakterinde, entelektüelden daha ahlaki bile olsa, tüm sistemin dayandığı Sevgi ilkesini yansıtır.

Bu, burada öne çıkan Yüce Varlığın, farklı elementlerden oluşturulan, kendine mahsus bir özelliğidir. Bu yüzden, varlığı, çeşitli kısımların bütünüyle, karşılıklı sevgi ile kaynaşmasına dayanır. Şahsi çıkar hesaplamaları, hiçbir zaman, sempatik içgüdüler yerine, birleştirici bir güç olarak kullanılamaz.

Sempatiyi teşvik ederken, bir yandan da insanlığa inanmak, aynı zamanda, zihnin kapsamını ve gücünü artırır. Bu durum, bu geniş organizmayı net bir şekilde anlamak için gelişmiş genelleme güçlerini gerektirdiğinden, eşzamanlı işbirliğinin sonucu olarak soyutlama, tüm taraflı antagonizmleri anlamlandırmıştır. O zaman mantık da sevgi kadar, bu merkezi dogmada pay sahibidir. Bizlere ilahi varlığın iç ve dış koşullarını sunarak, İlahi Varlık hakkında sahip olduğumuz görüşleri artırır ve tamamlar.

Son olarak, aktif güçlerimiz, hislerimizle ve mantığımızla olduğu kadar, bununla da teşvik edilir. İnsanlık, diğer organizmalardan çok daha karmaşık olduğu için, çevresine, etkisine teslim olarak ve bu şekilde onu değiştirerek, daha güçlü bir şekilde ve devamlı olarak tepki gösterecektir. Ve böylece, sevginin etkisi altında düzen gelişecek yani ilerleme olacaktır.

Bu sayede, insanlık düşüncesinde, pozitivizmin üç temel yönü, sübjektif ilkesi, objektif dogması ve pratik objesi birleşir. Bundan sonra, hayatımızın

her alanını, içerdiği bilinçli elementler ile, bizim için tek gerçek Yüce Varlık olan insanlık yönünde, bireysel ya da kolektif fark etmeksizin yönlendirecektir.

* *Auguste Comte'un Pozitif Felsefesi*, çev., Harriet Martineau, Londra, J. Chapman, 1853, cilt I, s. 1-3, 7; *Pozitivizm'e Genel Bir Bakış*, çev. J. H. Bridges, Londra, Triibner & Co., 1865, s. 348-50.

*9. Thales'ten Comte'a Felsefe Tarihi**

George Henry Lewes

George Henry Lewes (1817-1878) en çok, hikâye üretme yeteneğini keşfettiği ve desteklediği George Eliot ile olan yakın ilişkisi ile bilinmektedir. Ancak, fizyoloji ve psikoloji alanındaki eseri, bilim ve felsefe üzerine olan popüler yapıtları ve Goethe'nin Hayatı ile kayda değer bir üne sahip olmuştur. *Felsefe Tarihi* (1867) adlı eseri, daha önceden, tüm metafiziksel sistemleri, Comte'un Pozitivizm'i açısından eleştirdiği ve yüksek oranda satış oranı göstermiş *Felsefenin Biyografik Tarihi* başlıklı eserinin revize edilmiş baskısıdır.

Felsefe, tarihinin çeşitli evrelerinde gördüğümüz gibi, her zaman sadece tek bir şeyi, dünyaya, insana ve topluma bir açıklama getirmeyi amaç edinmiştir ama bu amaca çeşitli yollarla ulaşmaya çalışmıştır. Varlık problemlerini çözmek ve hayata bir kural getirebilmek, amacını aşağı yukarı açık hale getirmiştir.

Bu amaca ulaşmakta kararlı olduğundan, bu amaca ulaşmak için kullanacağı araçlar konusunda tereddüt etmektedir. (…)

Pozitif felsefenin yaratılmasıyla bu tereddüt ortadan kalkmıştır. Yeni bir çağ başlamıştır. Tarihte ilk defa, dünyanın, insanın ve toplumun tanımı, tamamen doğru bilgiye uygun bir şekilde yapılmıştır. Her şeyi kuşatan sisteme erişerek, insan bilgisini bir doktrinle özetler bilginin edinimini sağlayan tüm metotları koordine eder ve gelecekte eklentilerde daha da büyüyecektir. Amacı, toplumun yenilenmesidir. Temeli, edindiğimiz ve edinebileceğimiz tüm fenomenin pozitif bilgisini elinde tutan bilimdir. Metodu, elde ettiği sonuçlarla üstünlüğünü ispatlayan objektif metottur. Üstyapısı, bilimlerin hiyerarşisidir. Dağınık ve bağımsız bilimleri, her parçanın öncekilere bağlı olduğu ve öne çıkacak olanları belirlediği organik bir bütüne dönüştüren genel doğruların dağıtımı ve koordinasyonu buna örnek verilebilir.

Bu sistemin belli başlı farklılıklarının, doğal olarak, tüm spekülasyonları homojenleştirme amacından doğduğu söylenebilir. Şimdiye kadar teo-

loji, tüm belirli başlıkların (bilgi alanında bile), sadece kendine ait olduğunu ileri sürerken, geniş düşünce alanlarını belirsizlik içinde bırakır. Etik ve tarihi, psikolojiyi zaman zaman istila ederek, kendine ayırmış ama tüm kozmik problemlerin çözümünü bilime, çoğu psikolojik ve biyolojik problemlerin çözümünü de metafiziğe bırakmıştır. Diğer bir yandan, tüm kozmik ve biyolojik problemlerin kendi alanı olduğunu ileri süren bilim, ahlak ve siyaseti, metafizikçilere ve teologlara bırakmıştır ve bunları, kendi alanına çekmek için bazen ve rastlantısal çabalar göstermektedir. Bu yüzden, bir taraftan toplumun tüm zihinsel gereksinimlerini karşılayacak tek bir inanca ve doktrine ihtiyacı olduğu ortadayken ve diğer yandan, üç antagonistik düşünce çizgisi ve üç antagonistik araştırma yöntemi benimsenmişken, tek bir doktrinin uzun süre yaşamasının imkânsız olduğu da açıktır. Bu durum, Avrupa'da uzun bir süre devam etmiştir ve halen de etmektedir. Tüm bilgiyi kapsayacak ve içerisinde çürütülemeyecek bir katiyet taşıyan, deney yoluyla kanıtlanmış genel bir doktrinin var olmadığını anlamak için bir bakış bile yeterlidir.

Nesnelerin halihazırdaki durumunda spekülatif alan, genel yargılar ve pozitif bilimler olmak üzere iki farklı kısımdan oluşur. Genel yargılar, pozitif olmadıkları için etkisizdir; pozitif bilimler de genel olmadıkları için etkisiz kalmaktadır. Yeni felsefe, bilimlerden yola çıkıldığı için pozitif olan ve metafiziksel doktrinlerin belirsizliğini, değişkenliğini ve uygulanamazlığını dışarıda bırakacak şekilde, gereken genelleme özelliğine sahip olacak bir doktrin sunarak, bu kargaşaya bir son vermek için tayin edilmiştir.

Peki bu nasıl gerçekleşecek? Elbette bilimi temel alarak. Tarihin öğretisi ortadadır. Teoloji ve metafizik, tatmin edici cevaplar vermekten acizken ve sürekli deney yoluyla elde edilmiş kesinliklerle göz göre göre çelişirken, bilim her yerde, her şeyi kuşatan metotları ile, her geçen gün daha fazla süjeyi kendi alanına katarak, daha fazla probleme cevap getirerek sürekli ilerlemektedir. Fenomeni açıklamanın üç yolu vardır ve bu yollar, her geçen gün, bilime daha fazla güç katar ve teoloji ve metafiziğin insanlar üzerindeki egemenliğini sonlandırır. Halihazırdaki kargaşa, birbiriyle uyuşmayan üç farklı düşünce yönteminin eşzamanlı olarak uygulanmasından kaynaklanmaktadır ve bu kargaşanın sonlandırılması ancak, bu yöntemlerden sadece birinin toplu olarak benimsenmesi ile mümkündür. O zaman su soru önümüze çıkıyor: Hangisini seçmeliyiz? Teoloji egemenken, doktrinde ve yaşamda bir birlik vardı. Tüm insanlar, dünyanın, insanın ve toplumun teolojik izahını kabul etmişti. Fakat bilgi geliştikçe bu açıklamanın deneyle sürekli olarak çeliştiği görülmüştür. Sonuçta, rehberimiz olarak, teolojik yorumu seçecek ve teolojinin kainat ve toplum tanımını doktrinimiz ola-

rak kabul edeceksek, tüm deneyleri göz ardı etmemiz, bilimi göz önünden kaldırmamız, acil ihtiyaçlarımızın ve spekülatif merakımızın bizi mecbur bırakacağı astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji alanlarında ortaya çıkacak sorulara cevap bulmak için, Canterbury Başpiskoposu'na yada papaya müracaat etmemiz gerekir. Peki Avrupa buna hazır mı? Ya da buna hazır olan bir millet var mı? Herhangi eğitimli bir zihin buna hazır mıdır?

Metafiziğin yetersizliği, bu tarihte, açık bir şekilde gösterilmiştir. Sonuç olarak, geriye Bilimden başka bir şey kalmaz. Yine de bilim sadece temeli oluşturmaktadır. Daha yüksek beklentileri karşılamak için bilim önce Felsefeye dönüştürülmelidir. Humboldth'ın bir ansiklopedi dolduracak kadar bilgisi olsa da, bu bilgi sadece bilimsel olduğu ama felsefi olmadığı için eksik kalır. Üstelik, bilimsel bilgi olsa da, kainatı kapsadığı ama sosyolojik spekülasyonları dışarıda bıraktığı için ciddi bir eksikliğe sahipti. Humboldt, kavramaktan uzak olduğu kozmik bilimlerin felsefesinde uzman olsa da, muazzam ve önemli bir ahlaki spekülasyon alanını teologlar veya metafizikçilerin ellerine terk edeceği için, büyük bir problemi, öylece el değmemiş bir şekilde bırakmış olacak ve ortaya homojen bir doktrin atamayacaktır. Bu yüzden, bilimsel ansiklopedinin tamamlanması için bir hazırlık gereklidir; bunda kozmik bilimler arasında yer alan bir bilim dalı olan sosyolojinin ortaya çıkması etkili olmuştur. Bunu gerçekleştirme görevi de dâhi Auguste Comte'a düşmüştür. Bu sayede, evrensel bir felsefe için gerekli olan tüm materyalleri elde etmiştir. Bundan böyle her insani bilgi, homojen ve organik bir bütün, tüm alanlara öncülük eden bir ruh, bir metot ve bir amaç olarak ele alınabilmiştir.

Felsefe tarihi şimdiye değin, uzun bir hazırlanma döneminin tarihi olmuştur. Yeni çağ, bilimin felsefeye dönüşmesiyle başlar. Bundan sonra tarih, çelişki ya da çabanın köklü yakınlaşmasını değil, gelişimi yaşayacaktır. Her bilim, bilgilerin toplandığı bir hazırlık dönemini yaşamıştır,ancak araştırmacılara öne çıkan kavramlar beraberlik getirmemiş; hiçbir belirli metot, insanların birlikte, tek bir tapınak inşa etmesine imkân vermemiştir. Daha sonra bilim ortaya çıkmıştır: Her bilim alanı oluşturulmuş ve ortak bilgiden ayrı tutulmuştu; çalışanlar çabalarını ortak bir noktada birleştirmişti ve gelişim süreklilik arz ediyordu. Pozitif felsefenin ortaya çıkması, hazırlık döneminin sonu, evrim döneminin başlangıcıdır. Tam bir doktrin olmaktan çok ama çok uzaktır. Yapılacak keşiflerin gelişimiyle ilerleyerek ve kendisini esnek bir şekilde, bilimsel bilgideki değişikliklere adapte ederek, gelişim ve değişim yaşaması gerekecektir. Bir yandan, gelecek nesillerin çalışmalarına ihtiyaç duyacak ve içine alacakken; diğer yandan, ilke çatışmalarından etkilenmeden aynı yolda ilerleyecektir.

Bu tahmin, halihazırdaki doktrinin herkes tarafından kabul görmediği ve hatta pozitif düşünürlerin bu doktrini her zaman kabul etmeye istekli olmadığı gerçeği unutulduğu için yapılmamıştır. (…)

İlk bakışta, sayısı az olan spekülatif faaliyetlerin (bilim dışında) pozitif ruha muhalif olması sebebiyle, Fransa'daki belirtiler olumsuz görünmektedir. 18. yüzyıla karşı gösterilen tepki halen devam etmektedir ve materyalizm, insanları pozitif eğilimlerden uzak tutmak için ortaya atılan yersiz korkunun kaynağıdır. Almanya'da ise eskiden beri var olan spiritüalizm (tinselcilik) her geçen gün saygınlığını kaybetmekte ve materyalist düşünceler popülerlik kazanmaktadır. Dahası, İngiltere'de bile materyalizm olarak damgalanabilecek düşüncelerimize karşı duyduğumuz teolojik sabırsızlığımıza rağmen pozitif fikirler yönünde güçlü bir eğilim olduğu konusunda yanılgı yoktur.

Materyalizm, bazı yazarlar tarafından ele alınan, pervasız ve cüretkâr polemikçiler tarafından gereksiz yere bu yazarlara atfedilen hem saçma hem de ahlaksız fikirlere ve geçerliliği oldukça şüpheli olan bellibaşlı düşüncelere delalet eden çirkin bir kelimedir.Materyalistler, bu onların düşüncesi olsun yada olmasın, önemli bir avantaja sahiptir, çünkü onlar materyalist özelliklerinden kurtulmaya çalışır ve fenomenin kanunlarına göre fenomeni açıklamayı isterler. (…)

On Sekizinci yüzyıl felsefesine gösterilen tepki, yetersiz olduğu kanıtlanmış bir doktrine karşı olmaktan çok, korkunç bir ahlaksızlığın kaynağı olduğuna inanılan bir doktrine karşı olmuştur. Tepki güçlüydü, çünkü bu tepkiyi Fransız Devrimi'nin yarattığı taşkınlıklardan muzdarip olan Avrupa'daki korku tetiklemişti. İnsanların kafasında, Fransız Devrimi sonrası terör dehşeti ile aynı anlama gelen Condillac, Diderot ve Cabanis'in felsefi düşünceleri, düzenin işlediği suçlardan sorumlu tutulmuş, bu düşüncelerdeki gerçeklik payı da yanlış olarak damgalanan düşüncelerle beraber, ayrım ve analiz yapılmadan ve üzerine düşünülmeden kati bir nefretle bir kenara atılmıştır.

İçinde materyalizmin zehrini barındıran ya da o yönde hareket eden her düşünce, ister istemez din, ahlak ve devletin yıkımına yol açan düşünce olarak ifşa edilmiştir. (…)

Fransa'daki tepkinin tarihi oldukça öğreticidir ama burada hikâyeyi anlatmak için gerekli olan sayfa sayısından daha fazlası gerekecektir. Dört etki akımı, aynı noktadan, devrimsel aşırılıkların yarattığı korkudan başlayarak, bir noktaya yönelmiştir. Katolikler, önderleri Joseph de Maistre ve M. de Bonald ile birlikte, dini düşüncelere; kralın taraftarları, başları Chateaubriand ve Madame de Staël ile beraber, monarşik ve edebi düşüncelere yönelmiştir; metafizikçiler, liderleri Laromiguiere ve Maine de Biran, ahlakçılar ise

Royer-Collard'la birlikte, yalnız başlarına ya da hep beraber, sansasyonalizmin[23] zayıf noktalarına saldırmışlar, İskoç ve Alman felsefelerinin cezbeciler tarafından kabul edilmesi için uğraşmışlardır. Bu yazarların eserlerine şöyle bir göz atmak, bir öğrencinin onların asıl amacının saldırdıkları felsefe yüzünden tehlikeye altında olduğuna inandıkları ahlak ve düzeni savunmak olduğunu anlaması için bile yeterli olacaktır.

Önyargılar ve hissiyatlara sürekli olarak başvurulmaktadır. Belagata, tartışmanın eksikliklerini gidermek için başvurulmakta; ve duygu, kanıtın yerini almaktadır. Bunu duyan kişi büyülenir, heyecanlanır ve bu kişinin gözleri kamaşır. Bu kişi, duyduğu tüm asil düşünceleri tinsel doktrinlerle, aşağılık düşünceleri de materyalist düşünceyle bağdaştırmayı öğrenir; ta ki bir ekolün, zihnindeki yüce, derin ve asil hürmet duygularıyla, diğer ekolün yüzeysel ve değersiz olan nefret hissi ile ayrışmaz bir şekilde bağdaşmasına kadar. Tepki duyanların başlarındaki liderler, müthiş yetenekleri olan ve eserleri oldukça başarılı olan kişilerdi. Fakat zıtlığın ateşi soğuduğu ve tüm bu tartışmalar tarih olduğundan; bunlara uzaktan bakan kişiler olarak bizler burada, felsefi gelişimden, felsefenin evrimine katkıda bulunacak ve gelecekteki eserler için kapsamlı bir temel oluşturacak yeni ilkelerden bahsedemeyiz. Siyasi ve edebi tarihte, bu çabalar, görkemli bir pozisyonları olduğunu ileri sürecektir; felsefe tarihinde ise, bu uğraşların bahse değer olmalarının tek sebebi, insanlara On Sekizinci yüzyıl felsefesinin sınırlı doğasını ve olağanüstü *lacunae*'sini (boşluk) fark ettirmiş olmasıdır. Görevleri eleştirel olmaktı ve bu görev yerine getirilmişti.

* George Henry Lewes, *Thales'ten Comte'a Felsefe Tarihi*, Londra, Longmans, 1867, cilt II, s. 590-1, 593-5, 640-4.

*10. İnsanın Görevleri Üzerine**

Joseph Mazzini

Joseph Mazzini (1805-72), On Dokuzuncu yüzyıl ortalarında, tipik bir liberal milliyetçiydi. Risorgimento'nun elçisi, Machiavelli'den ziyade Dante hayranı olan Mazzini, hayatını (daha çok İngiltere ve Fransa'da sürgündeyken) İtalyan kitlelerini İtalya'daki Avusturya yönetiminin devrilmesi için ayaklandırmaya çalışarak geçirdi. En bilinen eseri, *İnsanın Görevleri Üzerine*'dir ve ilk olarak, 1844 ve 1858 yılları arasında, İtalyanca dergilerde, makale serisi olarak yayınlanmıştır.

23 Bilginin duyularla elde edilebileceğini iddia eden kuram. Deneyimini bilgi edinme ve üretme safhasındaki rolünü görmezden gelen bu akım, Tabula Rasa fikrine yakın bir tutum alır. (y.n.)

Önem açısından yerine getirmen gereken ilk görev, daha önce de söylediğim gibi, insanlığa karşı olan görevlerdir. Sen vatandaş ya da baba olmadan önce insansın. Tüm insanlık ailesini şefkatinle kuşatmazsan ve Tanrı'nın birliğinden kaynağını alan bu ailenin birliğine ve bu birlik ve beraberliği azaltma amacını güden insanlar arasındaki kardeşliğe duyduğun inancı kanıtlamazsan nerede kardeşin acı çeker ya da insan doğasının haysiyeti, beklemediğin bir yalan ya da tiranlıkla ihlal edilmeye çalışılırsa, elinden geldiğince mutsuza yardım et ve savaşı seçmiş gibi hissetme kendini, elinden geldiğince aldatılanların ve ezilenlerin kurtuluşu için kendi hayat kuralını çiğne, geleceğinin desteği ve rehberi olacak olan dini de bir kenara koy.

Her biriniz, kendi başına, insanlığın ahlaki gelişimi ve ilerleyişi için ne yapabilir? Zaman zaman, inancını faydasızca dile getirebilirsin, bazı nadir durumlarda, kendi toprağından olmayan birine yardım edebilirsin. Kendi başına yapabilecekleriniz bu kadar. Ancak, yardımseverlik geleceğin inancının parolası değildir. Geleceğin inancının parolası, birlik ve tüm insanların ortak bir amaç için kardeşçe kurduğu beraberliktir; bu tüm yardımlardan daha üstündür. Daha da ileriye taşımak için etrafında birleşeceğiniz bu yapı, herkesin kendi başına inşa edeceği orta halli bir kulübeden veya taş, harç ve alet ödünç alıp vererek yardım eli uzatmaktan daha yararlı olacaktır.

Fakat bana dilinizin, geleneklerinizin, eğilimlerinizin ve kapasitenizin farklı ve ayrı olmasından dolayı bir araya gelmeye kalkışamayacağınızı söylüyorsunuz. Birey, çok önemsiz, insanlık çok engindir. Britanyalı bir denizci, denize açıldığında, Tanrı'ya şöyle dua eder: "Tanrım, bana yardım et! Benim sandalım, senin uçsuz bucaksız denizinde öyle küçük ki!" Bu dua, her birinizin eylemlerinizin gücünü ve yaptırımlarını sınırsız kılmanın aracını bulana kadar içinde bulunduğu durumun asıl dışavurumudur.

Tanrı'nın size bir ülke vermesiyle, tıpkı zeki bir ustabaşının çeşitli iş dallarını işçilerin farklı kapasitelerine göre dağıtması gibi, insanlığı farklı gruplara ya da yerküredeki çekirdeklere ayırarak, yani milletlerin özünü yaratarak, bu aracı sizlere sunmuştur.

Kötü yönetimler, ilahi düzenin şeklini bozmuşlardır. Yine de onların izinden gidebilirsiniz. En azından farklı bir şekilde sınırları çizilmiş olan Avrupa, büyük ırmakların seyri, yüksek dağların yönü ve diğer coğrafi koşullarla ilgilenir. Onlar istilaları, açgözlülükleri ile ve başkalarında olan doğru gücü bile kıskanarak düzeni değiştirmişlerdir; hatta düzeni öyle bir değiştirmişlerdir ki, İngiltere ve Fransa hariç tutulursa, muhtemelen eski düzenin sınırlarını halen koruyan tek bir ülke dahi bulamayız.

Bu yönetimler, hiçbir ülkenin ailelerini ya da sınıf egoizmi hanedanlarını korumak isteyebileceklerini anlamadılar ve anlamazlar. Ancak, ilahi düzen

muhakkak gerçekleştirilecektir. Doğal bölünmeler ve insanların kendiliğinden gelişen eğilimleri, kötü yönetimlerin yaptırımı olan keyfi bölünmelerin yerini alacaktır. Avrupa'nın haritası yeniden çizilecektir. Özgür insanların oylarıyla belirlenen ülkeler, ayrıcalıklı sınıfların ve kralların ülkelerinin yıkıntıları üzerinde yükselecek ve bu yeni ülkeler arasında uyum ve kardeşlik olacaktır. İnsanlığın, genel gelişimin, yerel ve genel kapasiteye göre verilen kademeli keşfin ve insanlığın yaşam kanunu uygulamasının ortak eseri, barışçıl ve devamlı gelişim ve ilerleme içerisinde işlenecektir. Daha sonra, milyonların şefkati ve gücüyle kuşatılan, aynı dili konuşan, aynı eğilimlere sahip olan, aynı tarihi geleneklerle eğitilen sizler, sadece kendi çabanızla bile tüm insanlığa faydalı olabilmeyi umut edersiniz.

Kardeşlerim, ülkenizi sevin! Ülkemiz, evimizdir. Bu, Tanrı'nın bize içinde bizi seven ve bizim de sevdiğimiz bir aile ile beraber bahşettiği bir evdir; bize verdiği aile ile daha gönülden yakınlık kurar, başkalarına nazaran onu daha çabuk anlarız; bu aile belirli bir noktanın etrafında toplanmasından ve elementlerinin homojen doğasından dolayı özel bir faaliyet alanına adapte olur. Ülkemiz, yaptığımız işlerin tüm dünyanın yararı için buradan gönderildiği, genellikle kullandığımız iş aletlerinin ve araçlarının bir arada bulunduğu ortak bir atölyedir; hiçbirimiz Tanrı'nın planına itaatsizlik etmedikçe ve kendi gücümüzü azaltmadıkça bunları inkâr edemeyiz.

Doğru bir ilke ile kendi ülkemiz için çalıştığımızda insanlık için çalışmış oluruz. Ülkemiz, ortak fayda için bizim yönlendirdiğimiz dayanak koludur. Eğer bu kolu göz ardı edersek, hem insanlığa hem de kendi ülkemize karşı fayda göstermeme riskiyle karşı karşıya kalırız. İnsanlar, insanlığı oluşturan milletlerle işbirliği yapmadan önce milli bir varlığa sahip olmalıdırlar. Taraflar eşit olmazsa, gerçek bir birlikten söz edilemez. Ancak ülkemiz aracılığı ile başkaları tarafından tanınan kolektif bir varlık gösterebiliriz.

İnsanlık, güçlü ve kurnaz düşmanlara karşı, bilinmeyen toprakların işgali yolunda ilerleyen büyük bir ordudur.

İnsanlar, bu ordunun farklı birim ve bölümleridir. Her birinin sahip olduğu bir mevzisi ve yerine getirmesi gereken özel bir görevi vardır; ortak zafer farklı görevlerin hatasız bir şekilde yerine getirilmesine bağlıdır. Savaş düzenini bozmayın. Size Tanrı tarafından verilen bayrağı unutmayın. Nerede olursanız olun, insanlar sizi hangi durumların ortasına atarsa atsın, eğer gerekliyse, o insanların özgürlüğü için savaşmaya hazır olun ama öyle akıllıca savaşın ki, akıttığınız kan, sadece sizin değil, ülkenizin üzerine de zaferinizi yansıtabilsin. Ben değil, biz diyebilin. Aranızdaki her kişiye ülkesinin kendi içinde vücut bulması için çabalamasına imkân tanıyın. Aranızdaki her kişinin kendisini bir teminat ve onunla aynı topraklarda yaşayan kardeşlerin-

den sorumlu olarak görmesini, kendisini ülkesinin sevilmesini ve ülkesine saygı duyulmasına aracı olması için gerekli olan hareketleri kontrol etmeyi öğrenmesini sağlayın. Ülkeniz, Tanrı'nın insanlığa karşı olan vazifelerinizi yerine getirmeniz için size verdiği görevin sembolüdür. Kullarında var olan gücün ve kuvvetin hepsi, bu görevi yerine getirmek için kullanılmalıdır. Gerçek bir ülke, ortak bir amaç uğruna çabalayan, kardeşçe bir uyum içinde birbirine bağlı olan özgür ve eşit insanlar topluluğudur. Siz de bunu gerçekleştirmeye ve bu şekilde devam ettirmeye mecbursunuz. Ülke bir topluluk değil, birlikteliktir. Bu yüzden, ortak bir hakkaniyet olmadan gerçek bir ülke var olamaz. Hakkaniyetin sınıflar, ayrıcalıklar ve eşitsizliklerle ihlal edildiği bir yerde gerçek bir ülkeden bahsedilemez. Güçlerin bir bölümünün harekete geçtiği yerde bireyin yetkileri ya geçersiz kılınır ya da faaliyet gösteremez, herkes tarafından tanınan, kabul edilen ve geliştirilen ortak bir ilkenin olmadığı yerde ise, gerçek bir millet ve insanlar yoktur; ancak orada, şartların bir araya getirdiği ve aynı şartların yeniden bölebileceği bir kalabalık, tesadüfen bir araya gelmiş bir topluluk vardır. Sevgi adına, ülkenizi sırtlanmalı, barışçıl bir şekilde ve yorulmadan, size hayat veren topraklarda ayrıcalıklara ve eşitsizliğe karşı savaşmalısınız.

Yasal olan sadece bir ayrıcalık vardır; o da erdemle beraber ortaya çıkan dehanın ayrıcalığıdır. Fakat bu ayrıcalık Tanrı tarafından verilmiştir ve sizler bunu kabul edip telkinlerinin peşinden gidersiniz; bunu kendi mantığınız ve seçiminizle özgürce yaparsınız. Sizden güce, mirasa ve herkesin sahip olduğu hakkaniyetten farklı bir hakkaniyete teslim olmanızı bekleyen her ayrıcalık, direnmek ve yok etmek zorunda olduğunuz bir gasp ve tiranlıktır.

Ülkeniz tapınağınızı olsun. Zirvede Tanrı ve içinde eşit insanlarıyla…

Aynı şekilde, ülkenizi ve kendinizi lekelemeyecekseniz, başka bir formülü veya ahlak kuralını kabul etmeyin. İkincil durumdaki kanunlarınız olsun ama bu yüce kanunun gelişen uygulamasının varlığınızın aşamalı yönetmeliği olmasını sağlayın. Kanunlar ancak bu şekilde olabildikleri için hepinizin bunları düzenleme amacını gütmeniz gerekiyor. Sadece bir kısım vatandaşın bir araya gelmesiyle düzenlenecek kanunlar, asla, doğal olarak, bu kişilerin düşünceleri, emelleri ve arzularının dışavurumu ve ülkenin değil, ülkedeki bir bölgenin veya bir sınıfın üçüncü veya dördüncü kesiminin temsili olmaktan öteye gidemez.

Kanunlar, evrensel isteklerin dışavurumu olmalı ve evrensel faydayı artırmalıdır. Milletin bir kalp atışı gibi olmalıdır. Tüm halk, doğrudan ve dolaylı olarak tasdik etmelidir.

Bu görevi bir gurubun ellerine bıraktığınızda, tüm sınıfların birliği olan ülkenizi bir sınıfın egoistliğine teslim etmiş olursunuz.

Ülke sadece bir toprak alanı değildir. Gerçek bir ülke, kendisinin meydana getirdiği ideadır; sevgi düşüncesi ve o toprağın evlatlarını tek bir yerde buluşturan birliktelik duygusudur.

Kardeşlerinizden birinin, milli yaşamın gelişiminde, kendisini temsil edecek oy hakkına sahip olmaması, başkaları eğitim alırken birisinin cehalet içinde büyümeye terk edilmesi, çalışmaya yetkin ve buna istekli olan birisinin yoksulluk içinde yapacak iş bulma arzusunun kaybetmesi halinde, herkesin olan ve herkes için olan bir ülke anlamında bir ülkeniz yoktur demektir.

Eğitim, emek ve oy hakkı, bir milletin üç temel ayağıdır. Bunları kendi emeğiniz ve çabalarınızla, güçlü temellere oturtmadan geriye çekilmeyin.

Kardeş milletleri sakın inkâr etmeyin. Ülkenizdeki hayatın, güzellik ve güç içerisinde, aşağı korkulardan ya da şüphelerden uzak bir şekilde gelişmesi sizin asıl amacınız olsun. Bu ülkenin temeli insan; rehberi, mantıklı ve enerjik bir şekilde uygulanan dini inancın ilkelerinin sonuçları; gücü, herkesin birleşmiş gücü, amacı da Tanrı tarafından verilen görevin yerine getirilmesi olmalıdır.

İnsanlık için ölmeye hazır olduğunuzda, ülkenizdeki hayat ölümsüz olacaktır.

* Emilie Ashurst Venturi, Joseph Mazzini, *Bir Anı,* Londra, Alexander & Shepheard, 1875, s. 312-17.

*11. Sosyal Statikler**

Herbert Spencer

Herbert Spencer (1820-1903, "kendinden emin bir çağın, kendine en çok güvenen temsilcisi" olarak adlandırılmıştır. "Sentetik Felsefe"sini anlattığı etkileyici ciltler serisinin ilki olan *Sosyal Statikler*'de (1851) gelişimin ya da "evrimin" kanunlarından bahsetmiştir. Spencer, Anglikan bir Protestan'dı ve sırasıyla inşaat mühendisi, dergi editörü ve bağımsız bir yazar olarak çalıştı.

Tüm kötülükler bünyenin koşullara uyumsuzluğundan kaynaklanır. Bu yaşayan her şey için geçerlidir. (…)

Aynı şekilde geçerli olan bir başka şey de, kötülüğün devamlı olarak, yok olma eğilimi olmasıdır.

Hayatın elzem ilkesi sayesinde bir organizmanın koşullara uyumsuzluk göstermesi durumu geliştirilmektedir. Birinin ya da her ikisinin değişimi

uyum tamamlanana kadar devam eder. En küçük hücreden insanın kendisine kadar önemli olan ne varsa, bu kanuna itaat eder. Bitkilerin iklime uyum sağlamalarında, evcilleştirilmiş hayvanların değiştirilen alışkanlıklarında ve kendi ırkımızın değişen özelliklerinde buna rastlayabiliriz. (…)

Tüm kötülüğün bünyenin koşullara uyum gösterememesinden kaynaklandığı ve uyumsuzluğun söz konusu olduğu yerde, bünyenin koşullara uyum sağlamak için bünyeyi değiştirerek sürekli olarak azaldığını aklımızda tuttuğumuzda, insan ırkının halihazırdaki pozisyonunu anlamaya hazır olacağız. (…)

İnsan soyunun halihazırdaki konumu ile ilgili olarak, insanın orijinal durumuna uygun olan bir ahlaki ve halihazırdaki durumuna uygun başka bir bünyeye ihtiyaç duyduğunu, geçmişte uyum sürecinde olduğu, halen olmaya devam ettiği ve uzun süre de devam edeceğini söylemeliyiz. Medeniyet kelimesiyle, çoktan gerçekleşmiş bir uyumdan bahsediyoruz. Gelişimi oluşturan değişimler, geçişin birbirini takip eden basamaklarıdır. İnsanın mükemmelliğine duyulan inanç, sadece inançtan ibarettir; bu süreç sayesinde insan, eninde sonunda tamamen, hayat biçimine uyacaktır. (…)

Sonuç olarak süreç, bir rastlantı değil, bir gerekliliktir. Medeniyet yapay olmaktan ziyade, tıpkı embriyonun gelişimi ya da çiçeğin açması gibi doğanın bir parçasıdır. Bu nedenle, gelişim bir rastlantı değil, bir gerekliliktir.

İnsanoğlunun geçirdiği ve hâlâ da geçirmeye devam ettiği değişimler, tüm organik oluşumun altında yatan bir kanundan kaynaklanmaktadır; insan ırkının varlığı devam eder ve nesnelerin bünyeleri aynı kalırsa, bu değişimler nihayetinde tamamlanmalıdır. (…)

Medeniyetin altında tanımlanabileceği başka bir form yoktur. Bunu herkesin bireyselliğinin tam tezahürü için gerekli olan toplum ve insanın oluşması yönündeki gelişim olarak düşünebiliriz. Doğalında ne ise onu olması ve kendiliğinden yapacağı şeyi yapması, kendinin ve herkesin tam anlamıyla mutlu olabilmesi için gereklidir. Bu sebeple, uyum kanunu sayesinde ilerleyişimiz, her arzunun tam anlamıyla yerine getirilmesi ve bireysel yaşamın mükemmel şekilde icra edilmesinin mümkün olduğu bir aşamaya doğru olmalıdır. (…)

İnsanda bu eğilimin en üst düzeyde dışavurumunu görmekteyiz. Yapısının karmaşıklığından dolayı insan, bireyselliğin en az olduğu organik olmayan dünyadan en uzağa atılır. Yine, insanın zekâsı ve uyumluluğu yaşlanana kadar hayatını idame ettirmesini ve varlık döngüsünü tamamlamasını, yani bu bireyselliğin sınırlarını sonuna kadar yaşamasını sağlar. Ve yine aynı şekilde, insan kendinin bilincindedir, yani kendi bireyselliğinin farkındadır. Ve son zamanlarda gösterildiği gibi, insan ilişkilerinde gözlemlenebilen de-

ğişim bile, hâlâ "bireyleşme eğilimi" olarak tanımlanabilecek olan bireyselliğin daha fazla gelişmesi doğrultusunda ilerler.

Son olarak ve bilhassa, daha önce bahsedilen taslağın gerçekliğe giriş niteliğinde olmasından dolayı, bizim eşit özgürlüğün kanunu olarak adlandırdığımız ahlaki kanunun, "bireyleşmeyi" mükemmel kılan bir kanun olduğunu unutmayın; bu kanunu tanıma ve uygulama becerisi, insanlığın şu an evrim sürecinde olan, son yeteneğidir. Kişisel haklar konusunda artan iddialar, bireyselliğin tam olarak ortaya çıkması için gerekli olan dış koşullara ayrıcalık gösterilmesi yönünde artan taleple ilgilidir. Şimdi sadece bireysellik bilinci değil, aynı zamanda bireyselliği devam ettirecek bir zekâ vardır ama bireyselliğin gerekli gelişimi için önkoşul olan hareket alanı istenebileceği yönünde bir algı ve karşılıklı bir istek vardır. Şu an devam eden değişim, her birey, aktif sempati ile beraber aktif özgürlük güdüsüne sahip olduğunda tamamlanacaktır ve sonrasında bireyselliğin önündeki halen var olan sınırlar, yönetimsel kısıtlamalar ya da bir insanın başka bir insanı ihlali sona erecektir. Böylece, hiç kimsenin doğasını usulünce ortaya çıkarması engellenemeyecektir; çünkü herkes bir yandan kendi isteklerini yerine getirirken, diğer yandan başkalarının isteklerine saygı duyacaktır. Artık yasal kısıtlamalar ve yükümlülükler olmayacaktır ve yine aynı süreçle beraber, tüm bu kısıtlamalar ve yükümlülükler gereksiz ve imkânsız hale gelecektir. Daha sonra, tarihte ilk defa, tüm yönlerde bireysellikleri gelişmiş kişiler ortaya çıkacaktır. Ve bu sayede, daha önce söylendiği gibi, derece olarak en yüksekte olan insanda mükemmel bir ahlak, mükemmel bireyleşme ve mükemmel bir yaşam, bu sürece eşlik edecektir.

* Herbert Spencer, *Sosyal Statikler*, s. 59-60, 62-3, 65, 434, 440-1, 1851 Williams & Norgate Ltd.

*12. Manchester Ekolü ve Uluslararası Barış**

Felsefi radikal müttefikleri olan İngiliz politikacılarının oluşturduğu Manchester Ekolü, ilk olarak 1830'larda, Tahıl Kanunları Karşıtları Birliği'nin kurulmasıyla önplana çıktı. Uzun yıllar boyunca liderleri Richard Cobden (1804-65) ve John Bright gibi sanayicilerdi. Serbest ticaret, demokrasi ve uluslararası barış konularında durmadan propaganda yaptılar. Aşağıdaki ilk iki seçme, Cobden'ın 1849 yılında, Leeds ve Manchester'da yaptığı konuşmalardan, üçüncü seçme ise W. J. Fox'un (1786-1864), 1853 yılında Royton'da, kendi temsilcilerine yaptığı konuşmadan alıntılanmıştır.

Son zamanlarda, oy hakkının genişletilmesi yönünde duyduğum arzuya bir yeni neden daha eklendi. Son on sekiz aydır Kıta'da devam eden süreçte gördüğüm kadarıyla, büyük insan kitleleri milletler arasında sağlanacak bir barış için oldukça istekliler. Sizler, insanların ne kadar kendi içlerinde karışıklıklarla boğuşsalar da ülkelerinin dışına çıkıp komşularını rahatsız etmek gibi bir arzuları olmadığı gerçeğini biliyorsunuz.

Tahtından indirilen Louis Philippe'yi hatırlarsınız. Bize O'nun Fransız halkını barış içerisinde yaşattığı söylendi ama Fransa'daki kitlelerin ülkelerinde kalmak ve vergi baskısından mümkünse kurtulmak istediklerini görüyoruz.

Savaş bulutlarının nerede toplanmasını bekliyoruz? Bu bulutlar nerede yoğunlaşıyor? Neden tek bir kişi, kuzeydeki karanlık despotizm yüzünden kırk milyon kölenin kaderiyle oynuyor? İkinci bir savaş tehlikesinin ve kargaşasının nerede olacağını bilmek isterseniz, bu tehlike Rusya'nın sefil ve aşağı şehrinde ve daha sonra, aynı şekilde büyük savaş tehlikesi altındaki despotizm ve barbarlık aşamasında olan Avusturya'da görülecektir. Ancak, İngiltere'de olduğu gibi, Fransa ya da Amerika'daki kendi kendi yöneten nüfus oranına baktığınızda, savaşın insanların dayattığı bir şey olmadığını, hatta hükümet savaş istediğinde bunu frenlediklerini görürsünüz. Böylece, özgürlüğün güvencede olması için ülkedeki insanlar siyasi güç elde ettikleri ölçüde, barışı geliştirecek ve hükümetlerin savaş yönündeki taleplerinden alıkoyacaklardır. Bu nedenlerden ötürü, oy hakkının genişletilmesini ve özgürlüğün dünya üzerindeki despotizme galip gelmesini istiyorum.

Onlar (hükümet) bize, her an yabancı güçlerle çarpışma tehlikesi altında olduğumuzu, Avustralya ve Yeni Zelanda'da, savaş gemilerindeki bir çift sarhoş kaptanın bizi her an Fransa'yla savaşa sürükleyebileceğini, bu sebeple her zaman silahlı ve düşmanla çatışmaya hazır olmamız gerektiğini söylüyorlar ve ben mantıklı Hıristiyanlar olan sizlere soruyorum: Birçok kurultayda ortaya atılmış olan ve bir dahaki oturumda, yabancı devletlerle yapılacak bir anlaşmaya bir madde olarak eklenmesi için meclise götüreceğim bir tasarı var. Bu tasarı, iki sarhoş kaptanın çıkaracağı bir karmaşa ya da Tahiti'deki herhangi bir konudaki yanlış anlaşılmadan dolayı düşüncesiz konsüllerin tavırlarından kaynaklanan bir anlaşmazlık durumunda karşılıklı olarak tarafları bağlayacak, tarafların durumu onur meselesi olarak görüp kılıç kuşanmaya başvurmak yerine, anlaşmazlığın sebebini ve çözümüne hakem kararına bırakmak durumunda olmalarını gerektirecek, anlaşmazlığın hakem kararına bırakılacağı onurlu bir anlaşma yerine geçecek ve tarafların ilan edilen karara riayet etmelerini sağlayacaktır. Peki, böyle tasarıyı neden kabul etmiyoruz?

Birkaç yıl önce korumacı ticaret yanlıları serbest tüccarlar aleyhinde ne söylüyorlardı? Onlar, "Siz yabancıdan kâr sağlayacaksınız, ya da siz yabacılardan kâr ettiğinizde, yabancı da aynı şekilde sizden kâr edecektir. Mısıra yabancıların ödemekle yükümlü olduğu bir vergi koyun," demişlerdi.

Bu kişiler, bu ülkenin insanlarına, inandıkları dine rağmen, yabancıyı düşman gibi görmeleri gerektiğini ve bunun yabancıların kâr etmesine karşı bir engelleme olduğunu öğreteceklerdi. Ben bu ülkenin çalışan insanlarının bu tür Hıristiyanlığa aykırı doktrinleri, bencil ve artniyetli duygular oldukları için reddettiklerine ve kendilerinden uzaklaştırdıklarına inanıyorum. Çünkü serbest ticaretin güzelliklerinden biri de budur; biz yabancıya kâr sağlarız, yabancı da bize. Yabancılar bizim istediğimiz bir şeyi ve biz de onların istediği bir şeyi üretiyorsak, bu üretimlerin değiş tokuşunu engellemeye çalışan biri insan soyunun düşmanıdır. (...)

Bunların doğa ve Tanrı'nın ayarlamaları olduğuna inanıyorum; farklı devletler arasındaki serbest iletişimin olması, temas içerisinde olan tüm devletler ve bu devletlerdeki farklı sınıflar için iyidir. Tanrı'nın buradaki amacı nedir? Dünyaya iyice bir bakın. Farklı mevsimlerin nasıl farklı meyveler verdiklerini göreceksiniz. O kadar farklı mahsul var ki, bir bölgede yaşayan insanlar, mantıklı olarak, başka bir bölgede üretilen şeylere sahip olma arzusu duyabilir. Bakın, sonsuz sayıda çeşitlilik var; bakın, tek bir madde, insanlığa en iyi şekilde hizmet edeceği en son haline ve şekline kavuşmak için bir ülkeden başka bir ülkeye geçmek zorunda kalarak değişim geçirmek zorunda kalıyor.

Lübnan'daki ağaçlarda kozalarını ören ipekböceğine bakın. Güney Amerika'nın güneşli havasında, yüzlerce beyaz çiçek açan pamuk fidanlarına bakın. Bu mahsuller uçsuz bucaksız Atlantik'i geçerek buraya geliyor ve çeşitli endüstriyel işlemlere maruz kaldıktan sonra geldikleri ülkedeki yerlilere bile giyim kuşam sağlamak ve onlara kıyafetlerini verebilmek için geldikleri yere geri dönüyorlar. Bu kıyafetler eskidiğinde, bu maddeler bazen başka bir değişime uğruyor; zekâ ve ilim dersleri dünyasında dönüşüme uğrayarak kâğıt şeklini alıyorlar. Serbest ticaretin ilahi bir doktrin olduğunu varsayıyorum. Serbest ticaret bizlere bu ilahi ayarlamaların ilmi sayesinde, milletlerin karşılıklı hizmet alıp vererek büyük bir konfederasyona, tek bir halklar topluluğuna eninde sonunda dönüşebileceklerini -ki biz bundan eminiz- öğretmektedir.

* *Manchester Ekolünün Serbest Ticaret ve Diğer Temel Doktrinleri*'nden, ed. F. W. Hirst, s. 256-7, 307, 493-5.

C. TOPLUMSAL ELEŞTİRİ

*1. Liberalizm Üzerine Notlar**

John Henry Newman

John Henry, Cardinal Newman (1801-90), ilk olarak Apologia Pro Vita Sua'nın 1865 baskısına bir ek olarak basılan, ünlü *Liberalizm Üzerine Notlar*'ı kaleme aldığında, yaklaşık yirmi yıllık bir Roma Katoliği idi. Yine de kendisinin de belirttiği gibi, Oxford'da ve İngiltere Kilisesi'nin Yüksek Kilise üyesi olmasına rağmen, bir "liberalizm" karşıtı idi.

Buradaki liberalizm aslında, muhafazakâr bir kilise adamının görüş açısıyla ele alınmış dini ve siyasi liberalizmin bir karışımıdır.

Benden "liberalizm" ile ne kastettiğimi daha net bir şekilde açıklamam istendi, çünkü liberalizmi sadece anti-dogmatik olarak adlandırmak, liberalizm hakkında hemen hemen hiçbir şey söylememekle aynıdır. (…)

İnsanlar ne zaman hep birlikte hareket edebilse, o zaman uç ve aşırı eylemlerin gerçekleşme ihtimali ortaya çıkar, yani zihin gerçekleştirildiğinde, asi ve yanlış uygulamalar peyda olabilir. Düşünce özgürlüğü zaten kendi içinde iyidir, ancak yanlış özgürlüğün de yolunu açar. Ben liberalizm derken, yanlış düşünce özgürlüğünü ya da düşüncenin sorunlara üstün tutulmasını kastediyorum. Düşünce, insan zihninin yapısı gereği, herhangi bir başarılı duruma yol açamaz ve bu sebeple de yersizdir. Bu sorunlar arasında, hangi konuda olursa olsun, ilk ilkeler öne çıkar ve bu ilkelerden en kutsal ve en mühim olanları özellikle Yeni Ahit'in son kitabının gerçekleri olarak varsayılırlar.

O zaman, liberalizm aslında doğası gereği insan yargısından öte ve bağımsız, sadece ilahi emrin harici otoritesi ile ilgili görüşlerine dayanan önermelerin değerini ve doğruluğunu gerçek temellere dayanarak saptadığını iddia etmekten hayli uzak olan doktrinleri, insan yargısına maruz bırakma yanılgısıdır. (…)

Oxford'daki bu liberalizm bildirisini ve liberalizm karşıtı olan bölümü, benim de üyesi olduğum karşıt tarafın ve bununla birlikte Yüksek Kilise'nin bir üyesi olarak, ısrarla kınadığım ve reddettiğim bazı detaylı önermelerle sonlandıracağım.

1. Mantık aksini söylemediği sürece, hiçbir dini öğreti önemli değildir.
2. Kimse anlamadığı bir şeye inanamaz. Bu nedenle, gerçek bir dinde sırlardan bahsedilemez.

4. Bir insan, kesin bir kanıt aracılığıyla ispatlamadan bir şeye inanıyorsa, o kişi dürüst değildir. Bu nedenle, insan toplulukları, mutlak bir şekilde, İncil'in ilahi otoritesine inanmamalıdır.

(…)

6. Ortaya atılan hiçbir doktrin ya da ilke, bilimsel sonuçların yerini asla tutamaz. Bu sebeple, Politik Ekonomi, Tanrı'nın fakirlik ve zenginlik hakkındaki beyanatlarını ters yüz edebilir ya da bir Etik sistemi, bizlere zihnin en üst düzeyde olabilmesi için genellikle bedenin en üst konumda olmasının gerekli olduğunu gösterebilir.
7. Hıristiyanlık, medeniyetin gelişimi ile ve dönemleri ihtiyaçları doğrultusunda ister istemez değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle, Katolik ruhban sınıfı, orta çağda gerekli olmasına rağmen şimdi uygulamadan kaldırılabilir.

(…)

9. Özel yargı hakkı vardır; bu nedenle, dünya üzerinde bireylerin İncil'i ve içeriğini kendi adlarına, istedikleri gibi muhakeme etme ve yargılama özgürlüğüne hiçbir otoritenin müdahale etme yetkisi yoktur.
10. Vicdan hakkı vardır. Vicdanı kişiye bunun mutlak doğru ve gerçek olduğunu söylüyorsa, herkes kanunen, dini, sosyal ve ahlaki konuları, hatalı veya yanlış oldukları halde anlatmak ve öğretmek isteyebilir.

(…)

12. Sivil gücün her şey normal gidişatındayken dini doğruları muhafaza etmek gibi pozitif bir yükümlülüğü yoktur.
13. Menfaat ve çıkar, siyasi yükümlülüğün ölçütüdür.
14. Sivil güç, saygısızlık etmeden Kilise'nin mülkünü elden çıkarabilir.
15. Sivil güç, dini yargılama ve yönetme hakkına sahiptir. Bu nedenle, parlamento, Kilise'ye inanç kuralları getirebilir ya da Piskoposluk Bölgesine baskı yapabilir.

(…)

17. İnsanlar, yasal güç kaynaklarıdır. Bu yüzden de evrensel oy hakkı insanın doğuştan gelen hakları arasındadır.
18. Erdem, bilginin çocuğu, cehaletin vekilidir. Bu nedenle, eğitim, süreli yayın edebiyatı, demiryolu seyahati, havalandırma, kanalizasyon

ve sanat, tam anlamıyla hayata geçirildiğinde, bir nüfusun ahlaklı ve mutlu olmasını sağlar.

* John Henry Newman, *Apologia pro Vita Sua*.

*2. Kültür ve Anarşi**

Matthew Arnold

Büyük İngiliz şair ve eleştirmeni, Rugby'de okul müdürlüğü yapan Thomas Arnold'ın oğlu Matthew Arnold (1822-88) için bir giriş yapmaya gerek yok. *Kültür ve Anarşi*'nin (1869) basım zamanı geldiğinde Arnold, "cahil" orta sınıf insanlarına "nezaket ve incelik" öğretmeyi bir görev olarak üstlendiğinden, edebiyattan sosyal eleştiriye geçiş yapmıştı. Kitabı, geniş içeriği ile On Dokuzuncu yüzyıl liberal ve burjuva medeniyeti üzerine bir eleştiri niteliğindedir.

Kültür, koşulların dış halinde değil de aklın ve ruhun iç durumundaki bir mükemmelleşme ve uyumlu mükemmelleşme, genel mükemmelleşme ve bir şeye sahip olmaktan ziyade bir şey olmaya dayanan mükemmelleşme çabası iken, Bay Bright, Hava Kuvvetleri Generali Frederic Harrison ve diğer liberallerin anlamsız ve kullanışsız bir şey olarak adlandırmaya meyilli olduğu kültürün, onların aksine, insanlık için önemli bir işlevi olduğu kesindir. Ve bu işlev, Yunan ve Roma medeniyetlerine göre tüm medeniyetin daha mekanik ve maddi olduğu ve giderek de mekanikleşen ve maddiyat eğilimi gösteren modern dünyada özellikle önemlidir. Fakat her şeyden öte, kendi ülkemizdeki kültürün uygulamaya koyulması sıkıntılı olan bir bölümü vardır, çünkü medeniyetin her yerde bürünmeye meyilli olduğu mekanik olma özelliği, kendini burada en üst düzeyde göstermektedir. Aslında, neredeyse tüm mükemmelleşme tipleri, kültür bizden bunları ayarlamamızı istese de, bu ülkede kendilerini engelleyen ve kendilerine muhalefet eden güçlü eğilimlerle karşı karşıya kalırlar.

Aklın ve ruhun manevi bir durumu olarak mükemmelleşme düşüncesi, bizim için baş tacı olan ve hiçbir yerde, daha önce de söylediğim gibi, bu kadar itibar görmemiş mekanik ve materyalist medeniyet ile çelişki içerisindedir. İnsan ailesinin genişlemesi anlamındaki mükemmelleşme düşüncesi, sahip olduğumuz güçlü bireycilik anlayışına, bireysel kişiliğin serbest bir şekilde yön değiştirmesine getirilen tüm sınırlara karşı duyduğumuz nefrete ve "herkesin kendisi için var olması" ilkesine ters düşmektedir. İnsan doğasının uyumlu olarak gelişmesi yönündeki mükemmelleşme düşüncesi, bizim

esneklik arzumuz, bir şeyin başka yönlerini de görmeden yoksun oluşumuz, peşinden gitmek durumunda olduğumuz kuvvetli enerjik öğrenme isteğimiz ile çelişki içerisindedir. Bu ülkede kültürün yerine getirmesi gereken zor bir görevi vardır; kültür vaizleri de zor bir zaman geçirmektedir ve geçirmeye de muhtemelen devam edecekler ve gelecek dönemlerde, arkadaş ya da faydalı kişiler olarak değil, seçkin ve sahte Jeremiah'lar olarak görüleceklerdir. (…)

Makineye duyulan inanç, söylediğim gibi, etrafımızı saran bir tehlikedir; bu inanç, çoğu kez makinenin amacıyla -ki makinenin sağlayacağı bir yarar varsa, o da hizmet etmektir- anlamsız bir şekilde orantısızdır ve bu inanç her zaman, makineyi kendi içinde ve kendi için bir değeri varmış gibi görür.

Makine olmadan özgürlük nedir? Makine olmadan nüfus nedir? Makine olmadan kömür nedir? Makine olmadan demiryolları nedir? Makine olmadan kalkınmışlık nedir? Makine olmadan dini örgütler nedir? Bugünlerde İngiltere'de hemen hemen herkes, sanki bunlar kendilerinin değerli amaçlarıymış gibi, bunlardan bahsetmeye alışmışlar ve bu nedenle, tartışmasız bir şekilde kendilerine bazı mükemmellik özelliklerini ekletmişlerdir.

Bay Roebuck'ın İngiltere'nin büyüklüğünü ve mutluluğunu kanıtlamak ve aksini söyleyenleri susturmak adına ortaya attığı basmakalıp iddialardan daha önceden bahsetmiştim. Bay Roebuck bu argümanını yinelemekten hiçbir zaman usanmamıştır, o zaman ben niye bahsetmekten bıkayım ki! Bay Roebuck ısrarla, "Neden İngiltere'deki her insan isteğini söyleyemesin ki?" sorusunu sormaktadır ve bunun yeterli olduğunu, herkesin ne istediğini söyleyebilmesiyle isteklerimizin giderilmiş olması gerektiğini düşünmektedir.

Ancak, insanın istediği şeyi söyleyebildiğinde, eğer bu söylemeye değer bir şey değilse, içerisinde iyiyi ve kötüden çok iyiyi barındırmıyorsa mükemmelleşme çabasının bir sonucu olan kültürün istekleri tatmin edilemez. Aynı şekilde, İngilizlerin yurtdışındaki kıyafet, görünüm ve davranışı üzerine yabancılar tarafından yapılan eleştirilere cevap vererek, İngiliz idealinin herkesin gerçekleştirmekte ve istediği gibi görmekte özgür olduğu bir şey olduğunu iddia etmektedir. Fakat kültür yorulmadan, tecrübesiz bir insanın istediğini şeyi, kendini ona göre biçimlendireceği bir kural olarak koymamaya; aslında güzel, hoş ve doğru olanı daha çok amaç edindirmeye ve tecrübesiz olan kişiye bunu sevdirmeye uğraşır. Demiryolları ve kömür açısından da durum aynıdır. Kömür ikmalimiz konusunda yaşayacağımız muhtemel başarısızlık konusunda sürdürülen son tartışmalardaki tuhaf dil herkesin dikkatini çekmiş olmalı. Sahip olduğumuz kömür, binlerce insanın da söylediği gibi, milli azametimizin temelini oluşturmaktadır; eğer kömürümüz azalırsa, İngiltere'nin azametinin sonu geliyor demektir. Kültür bizim "Azamet nedir?" sorusunu kendimize sormamızı sağlar. Azamet sevgi, ilgi ve

hayranlık uyandırmaya değen, ruhsal bir durumdur; azamet sahibi olmanın görünen kanıtı da, bizde uyanan sevgi, ilgi ve hayranlık duygularıdır. Eğer İngiltere yarın sular altında kalacak olsaydı, bundan yüz yıl sonra, hangi iki şey bizde sevgi, ilgi ve hayranlık uyandırır ve azamet sahibi olduğumuzun kanıtı olurdu? Son yirmi yıldaki İngiltere mi yoksa fevkalade bir ruhsal çabanın sarf edildiği, kömürümüzün ve endüstriyel faaliyetlerimizin çok az geliştiği Elizabeth İngilteresi mi? (…)

Maddi avantajlar elde etmek için üstün emekler sarf ederek yöneldiğimiz amaç zenginliktir; en klişe sözlerin bile en klişesi bizlere, insanın zenginliği, her zaman kendinde olan yüce amaç olarak görmeye yatkın olduğunu söylemektedir ve hiçbir insan, şimdi İngiltere'de olduğu gibi, zenginliği bir amaç olarak görmeye hiç bu kadar meyilli olmamıştır. Günümüzde, her on İngiliz'den dokuzu sahip olduğumuz zenginliğin, refah ve azametimizin kanıtı olduğuna inanmaktadır. İnsanlar, herhangi bir şeye, İngilizlerden daha kesin bir biçimde inanmamışlardır. Şu anda kültürün yararı, ruhsal mükemmellik standardı aracılığı ile bize, zenginliğe makine olmadan bakabilmemiz, sadece zenginliğe makine olmadan bakabildiğimizi kelimelerde ifade etmemiz değil, öyle algılamamız ve hissetmemiz konusunda yardımcı olmasıdır.

Kültür tarafından zihinlerimize işlenen bu arındırıcı etki olmasaydı, tüm dünya, gelecek ve aynı zamanda yaşadığımız zaman, kaçınılmaz bir şekilde cahillere ait olacaktı. Daha çok zenginliğimizin, azamet ve refahımızın kanıtı olduğuna inanan ve hayatlarını ve düşüncelerini zengin olmaya adamış olanlar, bizim cahiller olarak adlandırdığımız insanlardır. Kültür, "Bu insanları, daha sonra yaşam tarzlarını, alışkanlıklarını, davranışlarını, ses tonlarını düşünün; onlara dikkatlice bakın; okudukları edebi eserleri, onlara keyif veren şeyleri, ağızlarından çıkan kelimeleri, zihinlerindeki malzemeyi oluşturan düşünceleri gözlemleyin; hangi miktarda olursa olsun zenginlik, bir insan zengin olduğunda tıpkı bu insanlar gibi olacaksa, sahip olmaya değer olabilir mi?" der. Böylece kültür, insanların zengin ve endüstriyel toplumlara karşı olan yaygın eğilimini engelleyen -bu eğilimi engellemek açısından muhtemelen en önemli değerdir-, içinde bulunulan zamanı kurtaramasa da -beklenilebileceği gibi- geleceği basitleştirilmekten kurtaran bir memnuniyetsizliğe sebep olur.

Ortak kavramlarımızda ve özgürlükle ilgili konuşmalarımızda, makineye taptığımızı belli ediyoruz. Bizim için öne çıkan kavram – bunu ispatlamak için birkaç örnek alıntıladım- insanın istediği şeyi yapabilmesinin en mutluluk verici ve en önemli şey olduğudur. Fakat istediği şeyi yapacak kadar özgür olduğunda, ne yapacağı konusuna fazla vurgu yapmıyoruz. Koyduğu kurallara göre yaşadığımız Britanya Anayasası'na, bir denetim siste-

mi ve bireylerin özgür eylemlerine müdahale edecek herhangi bir gücü durduran ve etkisiz hale getiren bir sistem olduğu için içtenlikle övgüler yağdırıyoruz.

Bu hususta, anayasanın eski yönlerini görmeyi seven Bay Bright, önemli konuşmalarının birinde -başkalarının her geçen daha ısrarsız bir biçimde söylediği şeyi- ısrarlı bir şekilde, İngiliz yaşamının ve siyasetinin temel düşüncesinin bireysel özgürlük savı olduğunu söylemiştir. Elbette öyledir ama aynı zamanda, görüşleri ve üstünlük kurma alışkanlıkları ile yüzyıllarca, sessizliğini bozmadan, Britanya Anayasası'nın arkasında duran feodalizm etkisini kaybettiği için ve elimizde, denetim sistemimiz ve mümkün olduğu sürece istediğini yapabilmesinin İngiltere insanının hakkı olduğu ve onu mutlu kıldığı düşüncesiyle kaldığımızdan, anarşiye sürüklenme tehlikesi içerisindeyiz. Bizde, kolektif ve birleşik özellikleriyle, genelin faydası için kati güçlerle yetkilendirilmiş, bireylerden ziyade daha geniş insan kitlelerinin çıkarları adına bireylerin isteklerini kontrol eden -kıtada ve antik çağda uygulanmış- bir devlet anlayışı yoktur.

Basit anlamda, birisinin kendisini ve bir parçası olan zihnini mükemmelleştirmeye çalışması anlamına gelen kültür, bize ışık tutuyorsa ve bu ışık, bize, birisinin istediği şeyi yapmasında kutsallık olmadığını, birisinin istediği şeyi yapma özgürlüğüne tapmasının makineye tapmak anlamına geldiğini, asıl kutsallığın doğru mantığın emrettiği şeyi yapmak ve onun otoritesini izlemek olduğunu gösterir; böylece kültürden icrası mümkün olan bir fayda edinmiş ve bizi tehdit eden anarşi eğilimini yok etmek için gerekli olan otorite ilkesine sahip oluruz.

* Matthew Arnold, *Kültür ve Anarşi,* Londra, Smith, 1869, s. 14-20, 54-6, 67.

*3. Kalitesiz Giysiler**

Charles Kingsley

İngiliz romancı ve rahip Charles Kingsley (1819-75) en çok Batıya Doğru ve *Su Bebekleri* gibi eserlerin yazarı olmasıyla tanınmaktadır. Aynı zamanda, İngiliz Kilisesi'ndeki liberal teolog Frederick Denison Maurice'in 1840-45 yıllarında örgütlediği, Londra'daki bir akşam okuluna, üreticilere ve kooperatiflere destek çıkan Hıristiyan sosyalist akımı ile önplana çıkmıştır. Kingsley, "Hıristiyan sosyalizminin edebi dehası" idi. Giyim ticaretindeki suiistimalleri eleştiren *Kalitesiz Giysiler* (1849) adlı eseri, "Parson Lot" takma adıyla başlatılan akıma destek verdiği makaleler ve risalelerden birisidir.

Şimdi akla gelen şey sayıları on beş ya da yirmi bin civarında olan zavallı tezlerle ne yapılacağı sorusudur. Onlarınki, şu anki haliyle, sürekli artan bir belirsizlik ve umutsuzluk durumlarından sadece biridir.Onların durumunu kötüleştiren sistem, her geçen gün yayılmakta ve giderek derinleşmektedir. Biz bunları yazarken, konfeksiyon ticaretinin içine yoksulluk çektikleri için buna mecbur kalan yeni kurbanlar çekilmekte ve yeni emek amortismanları yerini almaktadır. (…) Peki ne yapılabilir?

İlk olarak şu yapılabilir: Kendini Hıristiyan ya da insan olarak adlandıran hiç kimse, kendini sergi ya da giyim mağazalarında asla küçük düşürmez. (…) Buradaki menfur durum sadece Hıristiyanlığın söz konusu olması değil, insanlığın bu durum karşısındaki feryadıdır. (...)

Ancak halkı ucuz kıyafet lüksünden mahrum etmek oldukça zordur! O zaman bırakın halk, bu eşsiz nimetten yararlanmanın başka yollarını arasın. Böyle bir şeyin, denendiğinde imkânsız olduğu görülürse, azınlığın rahatı ancak çoğunluğun sefaleti ile satın alınıyorsa, medeniyet, üreten sınıf haricindeki herkese rahatlık sağlıyorsa, o zaman bu dünya aslında şeytanın dünyası olmuş demektir; sorunlu yapıdaki bu melun makine, bu mahiyeti tarafından ne kadar erken yok edilirse o kadar iyidir.

İkinci olarak, bırakın, bir düzine ya da elli ya da yüz tane işçinin birbirlerine, "Bu bizi mahveden bir rekabettir ve rekabet, herkesin kendisinin ve kardeşinin aleyhine yarattığı bir bölünme ve ayrılıktır. Çare, dayanışma, birleşme ve bir başkası için kendini feda etmektir. Saygın bir terzinin atölyesinde beraberce çalışabilir, az paraya çok çalıştıran işverenlerimizin kâr etmesi için sığınaklarında beraberce çalışıp yaşayabiliriz; neden kendi atölyelerimizde ya da evlerimizde, kendi kazancımız için beraberce çalışıp yaşamayalım? (…) Saygın ticaret işçileri, en az konfeksiyon işçileri kadar, sayıları gittikçe azaldığı ve sıranın bir gün onlara da geleceğini bildiklerinden işverenlerini ve giyim satıcılarını yerme konusuyla ilgilenmektedirler.

"Kimse yapmazsa, bırakın bize kendi atölyemizi kurabilmemiz ve kendi dükkânımızı açabilmemiz için borç para versinler," desin.

Ve aynı şekilde, dünyanın şeytanın dünyası değil Tanrı'nın dünyası olduğuna, Malthusçuların iddia ettiği gibi, insan sayısının fazla olmasının bir felaket değil, Solomon'un inandığı gibi, yöneticilerin gücü olduğuna ve insanların, büyük balığın küçük olanları öldürdükten sonra, ta ki aşırı büyümüş bir canavarın yalnız kalıp açlıktan ölmek üzere olmasına kadar birbirlerini yemeye devam ettikleri kapalı bir turnabalığı havuzunda olduğu gibi, rekabet yüzünden birbirlerini yiyen av hayvanları yerine koyulamayacağına inanan birisinin ya da yarım düzine insanın ortaya çıkmasına imkân sağlayın. Bırakın, parası olan birkaç kişi, insanlarla oynamak için doğduğuna inansın.

Bırakın, tüm vesilelerle, dayanışmanın gelişimine yardımcı ve destek olsunlar. Bırakın, saygın terzilere, zamanı geldiğinde işçilerine kârdan pay vermeyi teklif ederek konfeksiyon satıcılarının durumuna düşmekten kurtulmalarını öğütlesinler. Bırakın, işçileri kendi oyunlarında Nebuchadnezzar ve Co. ile yarışmak için cesaretlendirsinler. Bırakın, işçilere, bunun Paris'teki en az yüz dört işçi derneği tarafından şu an dahi denendiğini, defalarca başarılı olduğunu söylesinler. Bırakın, işçilere, Parisli işçilerin sıklıkla unuttuğu, sonsuz babalığı ile insan kardeşliğinin; bilge ve sevgi dolu takdiri ile mükemmel düzenin ve yönetimin tek temeli olan yaratıcının yüce adını hatırlatsınlar.

İşçiler arasındaki dayanışma başlar başlamaz, bırakın, işçilere havalandırmalı bir atölye yaptırsınlar, düşük ve cüzi bir kira karşılığında dayanışma içinde olan terzilere versinler. Bu şekilde bir kayıpları olacağını düşünmüyorum, çünkü doğru olan bu. Tanrı onların parasına göz kulak olacaktır. Dünya -şimdi anlaşılıyor ki- O'nun tarafından en iyi şekilde düzenlenmiştir; örnek pansiyonlar, kamu hamamları, çamaşırhaneler, sigorta ofislerindeki kiracıların hepsi parasını bunlara yatırmış olanlara makul paralar ödemektedirler, herhalde dayanışma içindeki atölyeler de aynısını yapabilir... Politik ekonomideki bir acemi bile, dayanışmanın emek ve sermaye birikimi gerektirdiğini bilir. Herkes kurumla bağlantılı olursa, arazi sahipleri ve işçiler, kurumun refahını artırmaya çalışacaklarından ve kimse ücretlerini düşürmeye uğraşmayacağından, böyle bir dayanışmanın başarısız olması için ne gibi bir sebep olabilir ki?

Ancak her şeyden öte, bu insanlar ortak kazanç için karşılıklı fedakârlık ruhu içerisinde beraber çalışmaya başlar başlamaz, Nebuchadnezzar ve Co. ve benzerleri ile ticaret yapmış ve muhtemelen de yapacak olan her soylu erkek ve Hıristiyan, dayanışma içerisindeki işçilerle alışveriş yapmayı bir onur ve vicdan meselesi haline getirir ve başkalarına da aynı şeyi yaptırır. Bizler işçilere, hediyelerle ya da kredilerle değil, ancak onları güvence altına alan alışverişle yardım edebiliriz. Ürünlerini elden çıkarma araçlarını onlara sağlamadan, sermayeyi yükselterek, sırtlarına anlamsız bir borç yükü yüklememeliyiz. (...)

Emniyet, düzen, ölçülülüğe dair düzenlemelere ilişkin olarak, işçiler, -sadece özgür insan adına layık iseler bunu yapabilirler- kendileri için örgütlenmelidirler. Onlara emek birliğinin sermaye birliğinden çok farklı olduğunu hatırlatın. Kapitalist sadece parasını, işçi ise hayatta en az sahip olduğu şeyi, yani zamanını işletmeye yatırır. Yine de işçi birliği hızlı bir servet edinmek ve parasını geri çekmek isteyen tek bir kapitalistten çok daha farklıdır. Birlik, girişimden vazgeçmeyi bilmez; işletme, onlara göre, rakip konfeksiyonculardan daha uzun süre ayakta kalarak, kendisine benzeyen

birlikleri içerisine alarak ve bu şekilde rekabet etme kapasitesine vararak enine ve boyuna büyümelidir. Bir serbest ticaret yanlısı, "Tekel!" diye bağırır tüyleri ürpererek. Öyle değil güzel arkadaşım; birlik olmadan gerçek anlamda bir serbest ticaret olamaz. Hem kim sana terzi birliklerinin tek başına kalacağını söyledi ki?

Daha önce belirttiğim gibi, bunun gibi şeyler yapılabilir. Azmin olduğu yerde, çıkar yol da vardır. (…) Tanrı'ya güvenecek kadar cesur olun, O sizin için savaşacaktır; bu kelimelerin dokunduğu paralı insanlar! Bu takva ve aynı zamanda ilerideki hayatın vaadidir. Bir şeyler yapılmalı, hem de acilen; yapılacak şey eğer adil yöntemlerle yapılmazsa, kesinlikle hileye dönüşecektir. Sadece terzilerin ticaretinde değil, gemiciler ya da mühendisler gibi terzi olmayan herkesin devamlı olarak rekabet etme çabası içerisinde olması, gördüğü garip ve olağanüstü talepten sonra prim yaparak, ödünç alınmış sermayeyi borsaya yatırması daha fazla işvereni güçsüzleştirecek ve onları baltalayacaktır. Bir yandan da, işçiyi, hayatın tamamıyla dayanılmaz olduğu bir noktaya getirecektir; artan eğitim imkânları, onların sadece sefaletlerini göstermeye yarayacaktır; ta ki çatlaklar ve ufak bir kriz, bastırılmış güçleri birden bir noktaya yönlendirene kadar kazan patlamaya hazır halde olacaktır. Sonra…

Sonra ne mi olacak?

Fransa'ya bakın, görürsünüz.

* Parson Lot (Charles Kingsley), *Kalitesiz Giysiler,* Londra, William Pickering, 1850, s. 26-31.

*4. Das Kapital**

Karl Marx

Karl Marx'ın en önemli eseri olan *Das Kapital* (1867), Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde yükselen kapitalist üretim biçimine karşı çıkan insancı bir başkaldırı ve bu üretim biçiminin "kritik bir analiziydi". *Das Kapital*, Marx'ın 1848 ve 1849 yıllarında radikal devrimin Avrupa kıtasında uğradığı başarısızlık üzerine gittiği İngiltere'de yazılmıştır. Marx (1818-83), daha öncesinde bir öğrenci olarak Hegelci felsefenin etkisinde kaldığı Almanya'da yaşıyordu. Paris'te "Hegel'i tersyüz ederek" bir sosyalist oldu ve Friedrich Engels ile beraber *Komünist Manifesto*'yu yazdı (1848).

Önsöz

Fizikçi, fiziksel olguları ya en tipik biçimde oldukları ve herhangi bir dış etkiden bağımsız oldukları hallerde gözlemler ya da olanaklıysa, olgunun doğal ortamında vuku bulmasını sağlayacak şartlarda deneyler yapar. Ben bu

yapıtta, kapitalist üretim tarzını ve bu tarza tekabül eden üretim ve değişim koşullarını inceleyeceğim. Bugüne kadar, bu üretim biçiminin klasik yurdu İngiltere olmuştur. Teorik düşüncelerimin gelişimi içinde, İngiltere'nin başlıca örnek olarak gösterilmesinin sebebi işte budur. Eğer Alman okur, İngiliz sanayi ve tarım işçilerinin durumlarına omuz silker ya da iyimser bir biçimde Almanya'daki durumun o kadar kötü olmadığı düşüncesiyle kendini avutursa, ona söyleyeceğim tek söz şudur: "*De te fabula narratur!*" (Anlatılan senin hikâyendir!)

Aslına bakılırsa, konu kapitalist üretimin doğal yasalarının sonucu olan uzlaşmaz toplumsal karşıtlıkların şu ya da bu derecede gelişmiş olmaları değildir. Burada söz konusu olan, bu yasaların kendileri, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir. Sanayi yönünden daha çok gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye ancak geleceğinin imgesini gösterir. (…)

Bu konuda kendimizi aldatmayalım. Amerikan bağımsızlık savaşı 18. yüzyılda Avrupa orta sınıfı için uyarı çanını nasıl çaldıysa, Amerikan iç savaşı da 19. yüzyılda Avrupa işçi sınıfı için aynı şeyi yaptı. İngiltere'de toplumsal kargaşanın boyutları gözle görülür hale gelmiştir. Bu durum, belli bir noktaya ulaştığında, Kıta Avrupası'nı da ister istemez etkileyecektir. (...)

Olası bir yanlış anlamayı önlemek için bir noktayı belirtmek isterim. Kapitalistleri ve toprak beyini, hiçbir şekilde *pembeye* boyamadım. Burada bireyler, ekonomik kategorilerin temsilcileri oldukları, belirli sınıf ilişkileri ile sınıf çıkarlarını kişiliklerinde topladıkları ölçüde ele alınıp incelenir. Benim görüşüm, toplumun iktisadi oluşumunun evrimini doğal tarihin bir süreci olarak ele almaktadır ve bu görüş, bireyi, kendini öznel olarak ne denli soyutlarsa soyutlasın, toplumsal olarak yaratığı kaldığı bu ilişkilerden, diğer görüşlerden daha az olsa da sorumlu tutabilir.

Ekonomi politik alanında özgür bilimsel araştırma, yalnızca diğer bütün alanlarda karşılaşılan düşmanlarla karşı karşıya gelmekle kalmaz. Ele alınan malzemenin kendine özgü niteliği, insanın en vahşi, en bayağı ve en uğursuz tutkularını, özel çıkar çılgınlıklarını, düşman olarak savaş alanına aktarır. Resmi İngiliz Kilisesi, 39 kuralın 38'ine karşı yapılan saldırıyı, gelirinin 1/39'una yapılan saldırıdan daha kolay bağışlar. Mevcut mülkiyet ilişkilerinin eleştirisi ile karşılaştırıldığında, bugün bizzat ateizm *culpa levis*'dir. Yine de ortada kabul edilmesi gereken bir gelişme var. Örnek olarak son haftalarda yayınlanan mavi kitabı gösterebilirim: *Sanayi Sorunları ile Sendikalar Konusunda Majestelerinin Dış Ülkelerdeki Temsilcileri ile Yaptığı Yazışmalar*. İngiliz krallığının dış ülkelerdeki temsilcileri, Almanya'da, Fransa'da, kısacası Kıta Avrupası'nın bütün uygar devletlerinde, sermaye ile

emek arasındaki mevcut ilişkilerde köklü bir değişikliğin İngiltere'deki kadar aşikâr ve kaçınılmaz olduğunu uzun uzun anlatmaktadırlar. (…) Bunlar, çağın, mor pelerinler ya da kara cüppelerle gizlenemeyecek belirtileridir. Bu sözler, yarın bir mucize olacağı anlamına gelmez. Bu sözler, bizzat egemen sınıflar içinde, bugünkü toplumun yekpare bir kristal olmayıp, değişim gösterebilen ve sürekli olarak değişen bir organizma olduğu konusunda bir sezginin doğduğunu göstermektedir.

Makine ve Modern Sanayi

John Stuart Mill, *Ekonomi Politiğin İlkeleri* adlı yapıtında, "Bugüne değin yapılan bütün mekanik buluşların, insanoğlunun katlandığı günlük sıkıntıları hafiflettiği kuşkuludur," der. Ne var ki bu, hiçbir şekilde, makinenin kapitalist emellerle uygulanmasının amacı değildir. Emeğin üretkenliğindeki diğer bütün artışlar gibi makine de işçinin kendisi için çalıştığı işgünü payını azaltarak, karşılığını almadan kapitaliste verdiği diğer payı uzatmak amacıyla kullanılır. Kısacası makine, bir artı-değer üretme aracıdır. (…)

Modern sanayinin başlangıç noktası, emek araçlarında yapılan devrimdir ve bu devrim en gelişmiş haline fabrikadaki organize makine sisteminde erişir. İnsan malzemesinin alet olmaktan çıkıp makineye nasıl dönüştüğü incelemeden önce, bu devrimin emekçiler üzerindeki genel etkilerinin neler olduğunu düşünelim.

Makine, kas gücünü vazgeçilmez bir öğe olmaktan çıkardığı ölçüde, kasları zayıf, vücut gelişimini tamamlayamamış ama uzuvları çevik olan işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur. Emek ve emekçinin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına alarak, ücretli işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır. Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına el atmakla kalmamış, aile içerisinde bireylerin kendileri için diledikleri gibi harcayabildikleri zaman ve ücretsiz işgücü alanını da gasp etmiştir.

Emek-gücünün değeri, yalnız yetişkin işçinin yaşamının devamı için gerekli olan emek-zamanı ile değil, aynı zamanda ailesinin bakımı için gerekli olan emek-zamanıyla da belirleniyordu. Makine, bu ailenin bütün üyelerini emek-pazarına sürerek, yetişkin erkeğin emek-gücünün değerini tüm aileye yaymıştır. Böylece, erkeğin emek-gücünün değerini düşürmüştür. Dört kişilik bir ailenin emek-gücünün satın alınması, belki de eskiden yalnız aile reisinin emek-gücünün satın alınmasından daha pahalıya mal olabilir ama

buna karşılık, şimdi bir günlük emeğin yerini dört günlük emek almış ve bir kişiye göre dört kişinin artı-emeğinin fazlalığı oranında, fiyatta bir düşme olmuştur. Ailenin yaşayabilmesi için artık bu dört kişi yalnız çalışmakla kalmamalı, ayını zamanda kapitalist için artı-emeği de artırmalıdır. Böylece görüyoruz ki, makine, sermayenin sömürücü gücünün başlıca konusu olan insan malzemesini artırmanın yanı sıra, bu sömürünün derecesini de yükseltir.

Makine, ayrıca, daha öncesinde karşılıklı ilişkilerini belirlemiş olan işçi ile kapitalist arasındaki sözleşmede de baştan sona bir devrim yapar. Meta değişimini temel alan ilk varsayımımız, kapitalist ile işçinin, özgür bireyler ve bağımsız meta sahipleri olarak karşı karşıya geldikleri ve birisinin parayla üretim aracına, diğerinin ise emek-gücüne sahip olduğu idi. Ama şimdi kapitalist, çocukları ve reşit olmayan gençleri de satın almaktadır. Daha önce işçi, özgür bir birey olarak sembolik anlamda sahip olduğu emek-gücünü istediği gibi satardı, şimdi ise karısını ve çocuğunu satmaktadır. O artık bir köle tüccarı olmuştur. (…)

***

El zanaatları ile imalatta işçi, aleti kullanırdı, oysa şimdi fabrikada makine işçiyi kullanmaktadır. Orada, emek aracının hareketi işçiden geliyordu, burada ise makinenin hareketlerini izlemek zorunda olan işçidir. İşçiler imalatta canlı mekanizmanın bir parçasıdır. Fabrikada ise onun yalnızca canlı bir eklentisi olan işçiden bağımsız olarak cansız bir mekanizma vardır. Aynı mekanik işin tekrar tekrar yapıldığı bu bitmek tükenmek bilmeyen ağır iş ve yük, aynen Sisyphus'un işi gibidir. Ağır iş yükü, tıpkı bir kaya parçası gibi durmadan perişan olmuş işçinin üzerine düşer. Aynı zamanda, bu fabrika işi, sinir sistemini tükettiği gibi, kasların çokyanlı çalışmasını engeller ve hem vücut, hem zihin faaliyetlerindeki özgürlüğün her zerresini tümüyle elinden alır. Makine, işçiyi işten kurtarmadığı ama yalnızca çalışmanın bütün ilginçliğini yok ettiği için, işin hafiflemesi bile bir çeşit işkence halini alır. Her türlü kapitalist üretim, yalnızca bir emek-süreci olmayıp, aynı zamanda bir artı-değer yaratma süreci de olduğu için, şu ortak özelliği gösterir: Emek araçlarını kullanan işçi değildir, tersine, işçiyi kullanan emek araçlarıdır. Ne var ki, bu terslik, ilk kez yalnız fabrika sisteminde teknik ve somut bir gerçeklik kazanır. Otomat haline dönüşen emek aracı, emek-sürecinde işçinin karşısına, canlı emek-gücüne egemen olan ve onu bitirip tüketen sermaye ve ölü emek şeklinde çıkar. Üretimin zihinsel güçlerinin el emeğinden ayrılması ve bu güçlerin, sermayenin emek üzerindeki kudreti haline dönüşmesi, daha önce gösterdiğimiz gibi, en sonunda makine teme-

li üzerinde yükselen büyük sanayi ile tamamlanmıştır. Fabrika işçisi için önemsiz olan her bireyin özel becerisi, bilim, dev fiziksel güçler ve fabrika mekanizmasında somutlaşan ve bu mekanizma ile birlikte "patron"un kudretini oluşturan kitle emeği karşısında, küçücük bir miktar olarak yok olur gider. Beyninde, makine ve makine üzerindeki tekelin ayrılmaz bir biçimde kenetlendiği bu "patron", "işçiler"i ile ne zaman bir anlaşmazlığa düşse, onları küçümser bir tavır takınarak şunları söyler: "Fabrika işçileri, yaptıkları işin gerçekten çok az miktarda hüner isteyen türden bir iş olduğunu, bundan daha kolay öğrenilebilecek ve nitelik bakımından bundan daha fazla ücret ödenen ya da en düşük düzeyde uzmanlık veren çok kısa bir eğitimle bundan daha çabuk ve bol bir şekilde elde edilebilecek başka hiçbir iş bulamayacaklarını akıllarından asla çıkarmamalıdır. (...) Aslında patronun makinesi üretim işinde, fabrika işçisinin altı aylık bir eğitimin öğretebileceği ve sıradan vasıfsız bir işçinin bile öğrenebileceği emek ve becerisinden çok daha önemli rol oynar." İşçinin, emek araçlarının tek tip hareketlerine göre teknik bakımdan ikincil konumda olması ve her iki cinsiyetten ve her yaştan bireyleri içersinde toplayan işçi topluluğunun kendine özgü yapısı, fabrikada tam bir sistem halini alan bir kışla disiplini yaratarak, daha önce de sözü edilen denetim ve gözcülük işini ayrı bir uğraş haline getirir ve böylece, çalışanları, işçiler ve gözcüler ya da sanayi ordusunun erleri ve çavuşları olarak sınıflara bölmüş olur. (…) Burjuvazinin başka konularda dört elle üstlendiği sorumluluğun bölüşülmesi ilkesi ile, bundan daha da fazla onayladığı temsili sistemi hiç dikkate almaksızın, özel bir yasama organı gibi içerisinde işçiler üzerindeki egemenliğini dilediği şekilde formülleştirdiği fabrika yönetmeliği, geniş ölçüde işbirliği ve emek araçları ile özellikle makinelerin ortaklaşa kullanılmasıyla emek-sürecinin gerekli kıldığı toplumsal düzenin kapitalistçe bir karikatüründen başka bir şey değildir. Köle çalıştıranların ellerindeki kamçının yerini, şimdi gözcülerin elindeki ceza kitabı almaktadır. (…)

* * *

James Mill, MacCulloch, Torrens, Senior, John Stuart Mill ve daha bir dizi burjuva ekonomi politikçisi, işçileri yerlerinden eden bütün makinelerin aynı zamanda ve zorunlu olarak, aynı miktarda işçiyi çalıştırmaya yetecek kadar sermayeyi serbest bıraktığını öne sürerler. (…)

İktisatçıların iyimserlikleri yüzünden gülünç hale getirilen durumlar aşağıdaki gibidir: Makine yüzünden fabrikadan sürülen işçiler, doğruca emek pazarına atılır ve orada kapitalistlerin kullanımında olan işçi sayısını artırırlar. Bu kitabın yedinci bölümünde görüleceği gibi, makine işçi sınıfı için bir

mükafat gibi gösterilse de, tam tersine, korkunç bir cezadır. Şimdilik yalnızca şunu söylemekle yetineceğim: Bir sanayi kolunda işten atılan işçi, kuşkusuz bir başka sanayi kolunda iş arayacaktır. İş bulması ve kendileriyle geçim araçları arasındaki bağı yenileyebilmesi ancak yatırım alanları arayan yeni ve ek bir sermayenin aracılığı ile olabilir; yoksa bu, daha önce kendilerini çalıştırıp da sonradan makineye dönüşen sermaye aracılığı ile gerçekleşemez. Yeni bir iş bulabilseler bile, onlarınki ne zavallıca bir bekleyiştir! İşbölümü ile durumları kötüleşen bu zavallıların eski uğraşları dışında yapacaklarının değeri okadar azdır ki, ancak aşağı türden ve zaten az ücretli işçiler ile dolup taşan sanayilerde kendilerine iş bulabilirler. Üstelik her sanayi kolu, her yıl, boş pozisyonları dolduran ve genişleme gereksinmesini karşılayan yeni bir insan akımını kendisine çeker. Belli bir sanayi kolunda çalışan işçinin bir kısmı, makine tarafından azat edilir edilmez, yedekte bekleyen insanlar da yeni iş kanallarına yöneltilir ve diğer kollar tarafından yutulurlar; bu arada makinenin ilk kurbanlarının büyük kısmı, bu geçiş döneminde açlık ve sefalet içinde helak olurlar.

***

Toplumun kendi kendine gelişmiş üretim biçimine karşı ilk bilinçli ve yöntemli tepkisi olan fabrika yasaları, gördüğümüz gibi, tıpkı pamuk ipliği, otomat ve elektrikli telgraf gibi büyük sanayilerin zorunlu bir ürünüdür. İngiltere'de bu yönetmeliğin yaygınlaşmasını incelemeye geçmeden önce, fabrika yasalarında yer alan ve çalışma saatleri ile ilgisi olmayan bazı hükümleri kısaca gözden geçireceğiz.

Kapitalistin kendisini kurtarmasını kolaylaştıracak biçimde kaleme alınmaları dışında, sağlıkla ilgili hükümler son derece yetersizdir. Aslında, duvarların badanalanması, diğer bazı konularda temizliğin sağlanması, havalandırma ve tehlikeli makineye karşı korunma konularındaki hükümlerle sınırlıdır. Üçüncü kitapta, işçilerin sakatlanmaması için kendilerine cüzi masraflar yükleyen bu maddelere karşı patronların gösterdiği fanatik direnmeye tekrar döneceğiz; bu muhalefet, çıkar çatışmalarının bulunduğu bir toplumda, her bireyin kendi kişisel çıkarını korumaktan başka hiçbir şeyi düşünmemesi ile ortak refahı geliştireceği şeklindeki serbest ticaret dogmasına yeni ve parlak bir ışık tutuyor! (…)

Fabrika yönetmeliğinin, işçi sınıfının hem zihnini ve hem de bedenini korumak amacıyla bütün işkollarına uygulanması kaçınılmaz duruma gelirken, öte yandan, daha önce de değindiğimiz gibi, bu gelişme kendi başına var olan sayısız küçük sanayinin büyük çaplı olarak işletilen birleştirilmiş birkaç sanayiye dönüşmesini hızlandırmakta ve böylece sermayenin biriki-

mini ve fabrika sisteminin ayrıcalıklı egemenliğini hızlandırmaktadır. Bu durum, sermayenin egemenliğinin kısmen arkasına gizlendiği hem eski ve hem de geçiş şekillerini ortadan kaldırmakta ve bunların yerine sermayenin doğrudan ve açık egemenliğini koymaktadır ama böylece de bu egemenliğe karşı muhalefeti de genelleştirmektedir. Ayrıca, her bir işyerinde, birliği, düzeni, intizamı ve tasarrufu zorunlu hale getirirken, bir yandan da, işgününün sınırlandırılması ve düzenlenmesinin sonucu olarak teknik gelişmelerin elde ettiği hız, kapitalist üretimin yol açtığı anarşi ve yıkımları artırıp, iş yoğunluğunun ve makinenin işçiyle olan rekabetini şiddetlendirmektedir. İkinci derece ve ev sanayilerini yıkarak "fazla nüfus"un son sığınağını ve onunla birlikte tüm toplumsal mekanizmanın geriye kalan tek güvenlik kaynağını da ortadan kaldırmaktadır. Maddi koşulları olgunlaştırıp üretim sürecini toplumsal bir ölçüye ulaştırarak, kapitalist üretim tarzının çelişkilerini ve karşıtlıklarını da olgunlaştırır ve böylece, yeni bir toplumun kurulması için gerekli öğelerin yanı sıra, eski toplumu yıkacak kuvvetleri de hazırlar.

***

Sermayenin ilkel birikimi ya da başka bir deyişle, tarihsel doğuşu nasıl olmuştur? İlkel birikim, köleler ile serflerin doğrudan ücretli-emekçiye dönüşmediği ve böylece sadece bir biçim değişikliğine uğramadığı sürece, doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, yani sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyetin ortadan kalkması anlamına gelir. Özel mülkiyet, toplumsal, kolektif mülkiyetin antitezi olarak, ancak emek araçları ile emeğin dış koşullarının özel kişilere ait olduğu yerlerde var olur. Ama bu özel kişilerin emekçi olup olmamalarına göre, özel mülkiyetin niteliği farklı olur. İlk bakışta kendilerini gösteren sayısız mülkiyet çeşitleri, bu iki uç arasında yer alan ara aşamalara tekabül eder. Emekçinin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti, ister tarımsal, ister manüfaktüryel, ister her ikisi olsun, küçük işletmenin temelidir ve küçük işletme toplumsal üretim ve emekçinin özgür kişiliğinin gelişmesinin temel koşuludur. Elbette bu küçük üretim tarzı, kölelik, serflik ve diğer bağımlılık durumlarında da mevcuttur. Ama bunun gelişip serpilmesi, tüm enerjisini serbest bırakması ve tam olarak klasik şeklini alması, ancak emekçinin kendi kullandığı üretim araçlarının özel sahibi olması ile olur; yani işlediği toprağın köylüsü ve bir hüner sahibi olarak kullandığı aletlerin zanaatçısı olması gerekir.

Bu üretim tarzı, toprağın parçalara bölünmesini, diğer üretim araçlarının dağıtılmasını öngörür. Bu üretim araçlarının bir araya gelmesini istemediği gibi, her bir ayrı üretim süreci içindeki işbirliğini, işbölümünü, toplum ta-

rafından doğa kuvvetlerinin denetim altına alınmasını ve üretken biçimde kullanılmasını ve toplumsal üretken güçlerin serbestçe gelişmesini de engeller. Bu üretim tarzı, ancak dar, şu veya bu şekilde ilkel sınırlar içersinde hareket eden bir üretim sistemi ve toplum ile uyumluluk gösterebilir. Bunu idame ettirmek, Pecqueur'ün haklı olarak dediği gibi, "evrensel sıradanlığı ilan etmek" olur. Zaten gelişmesinin belli bir aşamasında, çözülmesine yol açacak maddi organları da oluşturmuş olur. O andan itibaren, toplumun bağrından yepyeni güçler ve tutkular çıkar ama eski toplum düzeni bunları engeller ve baskı altına alır. Bu düzenin yok edilmesi gerekir ve yok edilir. Düzenin yok edilmesi, yani bireylerin malı olan dağınık üretim araçlarının toplumsal konsantre birimler haline ve pek çok insanın cüce mülkiyetinin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, büyük halk yığınlarının topraktan, geçim araçlarından ve emek araçlarından yoksun hale getirilmesi; halk yığınlarının korkunç ve can sıkıcı bir şekilde mülksüzleştirilmesi, sermaye tarihinin başlangıcını oluşturur. Bu, bir dizi zorlayıcı yöntemden oluşur ve biz bunlardan yalnızca ilkel sermaye birikim yöntemi olarak çığır açanları gözden geçirmiş bulunuyoruz. Doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, acımasız bir yıkıcılık ve en bayağı, en rezil, en küçültücü, en çirkin tutkuların dürtüsü altında gerçekleştirilmiştir. İzole ve bağımsız emekçi bireyin kendi emek koşullarıyla kaynaşmasının sonucu olarak kazanılan özel mülkiyetin yerini, başkalarının sözde özgür emeğinin, yani ücretli-emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alır.

Bu dönüşüm süreci, eski toplumu tepeden tırnağa ayrıştırdığı, emekçiler proletaryaya ve onlara ait emek araçları da sermayeye çevrildiği ve kapitalist üretim tarzı kendi ayakları üzerinde duracak hale geldiği anda emeğin daha geniş ölçüde toplumsallaşması, toprak ile diğer üretim araçlarının toplumsal olarak daha fazla sömürülen ve dolayısıyla ortak üretim araçları olarak geniş ölçüde kullanılan üretim araçları haline dönüştürülmesi ve özel mülk sahiplerinin daha fazla mülksüzleştirilmeleri yeni bir biçim alır.

Şimdi mülksüzleştirilecek olan kendi hesabına çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi yasalarının işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi ile gerçekleşir. Bir kapitalist her zaman birçoğunu helak eder. Emek-sürecinin, giderek boyutları büyüyen işbirlikçi şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pazarı ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin

birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile el ele gider. Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki devamlı olarak azalırken, sefalet, baskı, kölelik, yozlaşma ve sömürü de bir o kadar artar ama yine de bununla beraber sayıları sürekli olarak artan, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının ayaklanmaları da yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında serpilen üretim tarzına ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaştırılması, nihayetinde kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmaya başlar. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler.

Kapitalist üretim tarzının ürünü olan kapitalist mülk edinme tarzı, kapitalist özel mülkiyeti yaratır. Bu, mülk sahibinin emeği üzerine kurulu kişisel özel mülkiyetin ilk yadsımasıdır. Ama kapitalist üretim bir doğa yasasının kaçınılmaz zorunluluğu ile kendi yadsımasını doğurur. Bu, yadsımanın yadsımasıdır. Bu, üretici için özel mülkiyetin yeniden kurmaz, ama ona kapitalist dönemde edinilen işbirliği ve toprak ile üretim araçlarının ortak sahipliği temeline dayanan bireysel mülkiyeti sağlar.

Kişisel emekten doğan dağınık özel mülkiyetin kapitalist özel mülkiyete dönüşmesi, halen toplumsallaşmış üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesinden doğal olarak daha uzun süreli, daha şiddetli ve daha zor bir süreçtir. İlkinde halk yığınlarının birkaç gaspçı tarafından mülksüzleştirilmesi söz konusuydu; ikincisinde ise birkaç gaspçının halk yığınları tarafından mülksüzleştirilmeleri söz konusudur.

* Karl Marx, *Capital*, çev. Samuel Moore ve Edward Aveling, Londra, Swan Sonnenschein, Lowrey, & Co, 1887, cilt I, s. xvi-xx; cilt II, s. 365-6, 391-3, 424-5, 458, 441-2. 485-6, 511-12, 786-9.

D. LİBERAL MEVZUAT

Yasamada liberal ilkeler nasıl temsil edilir? On Dokuzuncu Yüzyıl liberalizmini tavsif eden "kalkınma", a priori bir inanç değil, tecrübeye dayanan bir olguydu. Liberaller eğitim fırsatının yaygınlaşması, dini ayrımcılığın son bulması, sosyal adaletsizliğe başkaldırı, Rusya'da serfliğin ve Birleşik Devletler'de köleliğin ortadan kaldırılması gibi gelişmeleri, büyük birer başarı olarak alkışlıyordu. Aşağıda, üç ayrı ülkenin liberal mevzuatı ve bu çerçevede çıkarılan kararname ve beyannameler sunulmaktadır. Amerika'nın 1827 Massachusetts Ortaöğretim Yasası[24], ortaöğretimi ülke ge-

24 *The Massachusetts High School Law.*

neline yaymayı öngören ilk yasadır. 1829'un İngiliz Katolik Özgürleştirme Yasası[25], Roma Katoliklerine karşı On Altıncı yüzyıl Reformasyonuna kadar gerilere uzanan ayrımcılığa son vermiş, 1833'ün İngiltere Fabrika Yasası[26], Sanayi Devrimi'nin çocuk işçi istismarını bir ölçüde dizginlemiştir. (Bu noktada, bazı liberallerin bu yasanın kendileri için büyük önem taşıyan "sözleşme özgürlüğü"nü kısıtlamasından endişe duyduklarını belirtmekte yarar vardır.) Serfliğin Avrupa'dan kaldırılması süreci, *Çar II. Alexander'ın Özgürlük Fermanı*[27] (3 Mart 1861) ile tamamlanmış, Lincoln'ün Özgürlük Bildirgesi[28] (1 Ocak, 1863) Amerika'da köleliğin ölüm fermanı olurken, liberal demokrasi ideali, yine Lincoln'ün *Gettysburg Söylevi*'nde (19 Kasım 1863) ifade bulmuştur.

*1. Massachusetts Ortaöğretim Yasası**

Yasalaştırılmak üzere: Bu, Milletler Topluluğu'nun [Commonwealth] elli haneli her kasabasına veya bölgesine, çocuklara imla, okuma-yazma, İngilizce gramer, coğrafya, aritmetik ve iyi davranış öğretmek üzere, her yıl ve yılda altı ay öğretim verecek ahlak sahibi öğretmenler atanacak, yüz haneli kasaba veya bölgelerde bu süre on sekiz ay olacaktır. Beş yüz haneli her şehir, kasaba veya bölgede, yukarıda belirtilenlere ek olarak, Birleşik Devletler tarihi, basit usulle defter tutma, geometri, araştırma ve cebir öğretmek üzere, ahlak sahibi ve ehil öğretmenler, yirmi dört ay süreyle atanacaktır. Söz konusu eğitimden bölge halkının da yararlanabilmesi için, şehir, kasaba ve bölge sakinleri her yıl mart ve nisan aylarında toplanarak belirleyecekleri uygun yerlerde, dönüşümlü olarak, her yıl en az on ay eğitim görecek, dört bin nüfuslu şehir, kasaba veya bölgelerde, yukarıda belirlenenlere ek olarak, Latince, Yunanca, tarih, retorik ve mantık eğitimi verilecektir.

* *Laws of Massachusetts*, Ocak Oturumu, 1827.

*2. Roma Katoliklerini Özgürleştirme Yasası (1829)**

Her ne kadar (bugüne dek) parlamento tarafından çıkarılan kimi yasalarla Majesteleri'nin Roma Katolik tebaasına, diğer tebaaya uygulanmayan çeşitli sınırlamalar getirilmişse de (…) ve her ne kadar bazı yasaların, vaatlerin

25 *The British Catholic Emancipation Act.*
26 *The British Factory Act.*
27 *The Emancipation Edict of Tsar Alexander II (hükümdarlığı 1855-1881).*
28 *Lincoln's Emancipation Proclamation.*

ve bazı bildirgelerin (…) Majesteleri'nin tebaasınca kabulü halinde, bu tebaanın parlamentoda yer alması, oy kullanması ve çeşitli görevler, imtiyazlar ve medeni haklardan yararlanması mümkün olmuş veya olabilirse de[29] işbu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte resmileşmiştir ki, artık ilgili yasa ve bildirgelerin (…) Majesteleri'nin tebaasının parlamentoda bulunması, oy kullanması, ve çeşitli görevler, imtiyazlar ve medeni haklardan yararlanması ile ilgili (eski) kısımları bundan böyle feshedilmiştir.

Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Roma Katolik inancına sahip olduğunu itiraf eden her yetişkin insan, bundan böyle üst düzey makam sahibi olabilecek veya Avam Kamarası mensubu olarak parlamentoda yer alma ve oy kullanma hakkına ve diğer hususlarda da aynı yerde usulüne uygun biçimde yer alma ve oy kullanma hakkına; sadakat, feragat ve üstünlük andı yerine, aşağıdaki andı içerek sahip olacaktır.

"Ben A. B., içtenlikle söz verir ve yemin ederim ki, Majesteleri Kral Dördüncü George'a sadakat gösterecek, O'nun şahsını, tacını veya haysiyetini hedef alan her türlü komplo ve girişime karşı Onu bütün gücümle koruyacak, Majesteleri'ne, vârislerine ve haleflerine yönelik her türlü ihanet ve hain komplolar hakkında O'nu haberdar edecek ve bu komploları açığa çıkarmak için büyük çaba göstereceğim. (…) Tacın, Hanover Elektresi Prenses Sophia ve onun Protestan vârisleriyle sınırlı bekasını[30] sadakatle koruyacağıma, destekleyeceğime ve savunacağıma söz verir, böylelikle tacta hak iddia eden veya hakkı varmış gibi davranan herhangi başka birine sadakat ve itaat göstermekten kesinkes feragat ederim. Ve yine beyan ederim ki, böylesi teşebbüsler inancıma ters düşer. Papa veya Papalığın herhangi bir yetkilisi tarafından aforoz edilen prenslerin, tebaaları ya da başkaları tarafından tahttan indirilebileceği veya katledilebileceği fikrini terk eder, ret ve inkâr ederim. Ve ilan ederim ki, Roma'nın Papası veya herhangi bir yabancı prens, ruhban, şahıs, devlet ya da tiran bu ülkede dünyevi veya kamusal bir yetki, güç, üstünlük veya önceliğe doğrudan ya da dolaylı olarak sahip değildir ve de sahip olmamalıdır. Yemin ederim ki, kanunların öngördüğü üzere, bu ülkede mülkün tesisini savunacak, yasayla tesis edilmiş bulunan mevcut Kilise Düzeni'ni yıkacak herhangi bir niyet beslemeyecek, varsa reddedeceğim.[31] Ve resmen yemin ederim ki, sahip olduğum ya da olabileceğim her-

29 Burada Katoliklerin parlamentoya girmesine ve kraliyette resmi görev almasına engel olmak amacıyla çıkarılmış 1673 tarihli Sınama Kanunu'na atıfta bulunulmaktadır. (y.n.)

30 1701 yılında çıkan Veraset Kanunu Katolik Stuart hanedanını, Hanover Elektresi Sophia'nın Protestan vârisleri lehine, İngiliz tahtında hak iddia etmekten mahrum bırakmıştır. (y.n.)

31 Böylece parlamentonun Katolik üyeleri 1535'ten beri müesses nizamın unsuru olan İngiliz (Protestan) Kilisesi'ni ve İngiliz Reformasyonu'na eşlik eden mülkiyet anlaşmasını yıkmayacaklarına yemin ettiler. (y.n.)

hangi bir ayrıcalığı Birleşik Krallık'ta Protestan dinini ve Protestan hükümetini rahatsız edecek veya zayıflatacak şekilde kullanmayacağım. (...) Tanrı yardımcım olsun."

* *Roman Catholic Emancipation Act 1829 - Sources of English Constitutional History,* Harper and Brothers, 1937.

*3. Fabrika Yasası (1833)**

Birleşik Krallık'ın imalathaneleri ve fabrikalarındaki çocukların ve gençlerin çalışma düzeni yasasıdır. (...) Buhar, su ya da diğer mekanik gücün makineleri itmek ya da çalıştırmak için kullanıldığı ya da kullanılacağı herhangi bir pamuk, yün, kamgarn[32], kenevir, kendir, kıtık, keten veya ipek imalathanesi ya da fabrikasında veya çevresinde, on sekiz yaşın altındaki hiç kimsenin gece -yani akşam sekiz buçuk ila sabah beş buçuk arasındaki saatlerde- çalışmasına izin verilmeyeceği yasalaştırılsın.

Ve ayrıca, on sekiz yaşındaki hiç kimsenin, günde on iki saatten veya haftada altmış dokuz saatten fazla çalıştırılmak üzere, bu tür imalathane ya da fabrikalarda işe alınmayacağı yasalaştırılsın. (...) Ve ayrıca, her gün, gün boyunca bir buçuk saatten az olmamak kaydıyla, bu kişilerin her birine yemek izni verileceği yasalaştırılsın.

Önceden belirtildiği gibi, ipek imalatı yapılan imalathaneler hariç, herhangi bir fabrika ya da imalathanede, dokuz yaşını doldurmamış hiçbir çocuğun çalıştırılmayacağı yasalaştırılsın.

Ve ayrıca, bu yasanın yürürlüğe girmesini izleyen altı ayın sonundan itibaren, önceden belirtildiği gibi, on bir yaşını doldurmamış olan bir çocuğu ya da bu yasanın yürürlüğe girmesini izleyen on sekiz ayın sonundan itibaren on iki yaşını doldurmamış bir çocuğu ya da bu yasanın yürürlüğe girmesini izleyen otuz ayın sonundan itibaren on üç yaşını doldurmamış bir çocuğu haftada kırk sekiz saat ya da günde dokuz saatten daha uzun bir süre çalıştırmak üzere işe almanın, tutmanın ya da fabrika veya imalathanede kalmasına izin vermenin yasal olmayacağı yasalaştırılsın. Ne var ki, ipek üretim imalathanelerinde on üç yaşın altındaki çocukların günde on saat çalışmasına izin verilecektir.

Ve ayrıca, bu yasayla çalışma saatleri düzenlenen tüm çocuklar ve gençlerin şu tatillere hakkı olacaktır: Noel ve Kutsal Cuma tüm gün ve bunun yanı sıra yılda en az sekiz yarım gün...

32 Tekstil sektöründe taranmış yün. (y.n.)

Ve III. George'un saltanatının kırk ikinci yılında yürürlüğe giren bir yasayla[33] sulh hâkimlerinin yılda iki kişiyi imalathaneleri ve fabrikaları denetlemek üzere ataması öngörüldüyse de yasanın hükümlerinin usulünce uygulanmadığı anlaşıldığından. (…) mevcut yasanın hükümlerini uygulamaya geçirecek olan dört kişinin majesteleri tarafından görevlendirilmek suretiyle on sekiz yaşın altındaki çocuk ve gençlerin çalıştırıldığı fabrika ve imalathanelerde denetim yapmak üzere atanmasının yasal olacağı yasalaştırılsın. Bu denetçiler ya da onlardan herhangi biri, fabrika veya imalathanelerden herhangi birine ya da onlara bağlı veya ait herhangi bir okula her an ve her mevsimde, gündüz gece, fabrikalar iş başındayken orada çalışan çocukları ve diğer kişi veya kişileri denetlemek ve koşullarını, çalışmalarını ve eğitimlerini ilgilendiren nitelikte denetim yapmak üzere girmeye yetkilidir.

* *Factory Act - Sources of English Constitutional History,* Harper and Brothers 1937.

*4. 1861 Özgürlük Fermanı**

Çar II. Aleksandr

Tanrı'nın yardımıyla, biz, II. Alexander, tüm Rusya'nın imparatoru ve otokratı, Polonya Kralı, Finlandiya Grandükü ve diğerleri, tüm sadık tebaamıza bildiririz:

Takdiri ilahi ve atalarımızın tahtının vârisi olmanın verdiği kutsal hakla, ülke savunması için mertçe silah kuşanan savaşçıdan kendini işine adamış alçakgönüllü zanaatkâra devletin yüksek mevkilerindeki görevlilerden sabanla toprak süren çiftçiye kadar her düzey ve durumdaki tüm sadık vatandaşlarımızı sevgimiz ve İmparatorluğa özgü ihtimamla sarmak üzere bize tevdi edilen misyona karşılık vermek için kalbimizin derinliklerinden bir yemin ettik.

Devlet'i oluşturan çeşitli sınıfları ve şartları değerlendirirken, üst ve orta sınıf gereksinimlerini adamakıllı karşılamış ve onların yükümlülüklerini, haklarını ve ayrıcalıklarını belirlemiş olan imparatorluk mevzuatının toprağa bağlı köylülerle ilgili olarak benzer bir etkinliğe erişmemiş olmasının, refahlarını sağlamakla görevli olanı arazi sahiplerinin otoritesine ya eski yasalar ya da gelenekler nedeniyle bağlı kalmış olmalarına bağladık. Mülk sa-

33 1802'de geçen ilk fabrika yasasına atıfta bulunmaktadır. Fabrika denetçilerinin tayini mümkün olmadığı için başarısız olduğundan şartları geçersiz kalmıştır. (y.n.)

hiplerinin hakları bugüne dek çok genişletilmiş ve geleneksel nedenler veya keyfi uygulamalarla yasalara mükemmeliyetten uzak bir biçimde yansımıştır. Bu durum, en iyi ihtimalle, mülk sahipleri açısından köylüyle ihtimama dayanan ataerkil bir tutumun, köylüler açısından ise mülk sahiplerine dönük sevgi dolu bir itaatin gelişmesine yol açmıştır. Ancak nispi ahlak çöküntüsü, çokyönlü karşılıklı ilişkinin karmaşık hale gelmesi, mülk sahipleriyle köylüler arasındaki babacan ilişkinin bu özelliğinin zayıflaması ve dahası, derebeylik otoritesinin bazen kişisel çıkar güdenlerin eline düşmesiyle, söz konusu karşılıklı iyi niyet bağları çözüldü ve köylülerin maddi ve manevi olarak aleyhine işleyen bu durum onların kalkınmaya/ilerlemeye kayıtsız kalmalarına yol açtı.

Bu gerçekler, hatırası şanlı seleflerimizin de dikkatini çekmiş, nitekim köylülerin şartlarını geliştirmek için tedbirler almışlardı, ancak bu tedbirler arasında bazıları yeterince bağlayıcı değildi. Öyle ki, köylüler kendilerini liberal olarak tanımlayan mülk sahiplerinin anlık inisiyatiflerinin kurbanı olmaya başladılar; bazılarına, koşulların yol açtığı tuhaf nedenlerle, bazı bölgeler yasaklandı ve bu durum basit bir deneysel uygulama olarak açıklandı. I. Alexander'ın hür çiftçiler için düzenleme getirmesi ve sevgili babamız, son imparator Nicolas'ın *sözleşmeli* köylülere dair bir bildiri yayınlamış olması bu nedenledir. (...)

Ve şu kanıya vardık ki, köylülerin durumunu ciddi bir biçimde iyileştirecek bir çalışma yapmak, bizlere atalarımız tarafından vasiyet edilen kutsal bir miras ve Tanrı'nın bizden yerine getirmemizi beklediği bir görevdir.

Bu çalışmayı, Rusya'nın, tahta sadakatini ve ülkenin iyiliği için fedakârlığa her daim hazır olduğunu pek çok kez kanıtlamış olan soyluluğuna emperyal güvenimizin bir ifadesi olarak başlattık.

Köylüler için yeni bir düzenleme yapmayı soyluların inisiyatifine bıraktık: Bazı maddi kayıplara yol açmaksızın başarılacak ve köylüler üzerindeki haklarını sınırlayacak olan bir reform! İtimadımıza ihanet edilmedi. Soyluların kendi özel temsilcileri aracılığıyla komiteler oluşturup bölgesel toplantılar düzenlediklerini ve köylüleri köle edinme hakkından feragat ettiklerini gördük. Nitekim, bu komiteler gerekli *verileri* topladılar ve toprağa bağlı köylüler ile mülk sahiplerinin ilişkisini düzenlemeyi amaçlayan öneriler geliştirdiler.

Bu öneriler doğal olarak çokyönlüydü. Hepsi elden geçirildi, kıyaslandı, ayıklandı ve tek bir sistemin ifadesi olacak biçimde harmanlanarak icmal edildi. Daha sonra bu amaçla kurulan bir üst komitede ıslah edilerek son halini aldı. Köylülere ve mülk sahiplerinin malikânelerinde çalıştırdıkları

hizmetçilere dönük olarak formüle edilen bu yeni düzenleme, İmparatorluk Konseyi'nde de incelendi.

Bu çalışmayı, Tanrı'nın yardımıyla uygulamaya koymakta kararlıyız.

Söz konusu düzenlemenin öngördüğü yeni durumda toprağa bağlı köylüler yasayla belirlenen sabit bir süre için hür çiftçilerin haklarına sahip olacaklar.

Kendilerine ait topraklar üzerindeki mülkiyet haklarını korumaya devam eden mülk sahipleri, topraklarını belirli bir kira karşılığında köylülerin kullanımına açmaktadırlar. Dahası, onların geçimlerini sağlamak ve hükümete karşı yükümlülüklerini yerine getirmelerini garanti altına almak için işlenebilir tarım arazisinin büyüklüğü söz konusu duruma ve irtifak hakkına endekslenmektedir.

Ancak, toprak kullanım hakkı karşılığında köylüler kira bedellerinin mülk sahiplerinin lehine olacak biçimde tespit edilmesine razı olacaklar ki, bu en azından şimdilik köylüler için "geçici bir bağımlık" anlamına gelmektedir.

Köylülere, kendilerine kalıcı bir biçimde kiralanan tarıma elverişli toprağı mülk sahibinin rızasıyla satın alma hakkı da tanınmaktadır. Satın almaları halinde mülk sahibine olan yükümlülükleri ortadan kalkacak, hür çiftçi, yani toprak ağası statüsüne kavuşacaklardır. (…)

Bu genel olduğu kadar yerel düzenlemeler ile belirli bazı mahaller, küçük mülk sahiplerinin arazileri ve mülk sahiplerinin imalathanelerinde veya fabrikalarında çalışan köylüler için bütünleyici nitelikte özel kurallar, elden geldiğince ekonomik şartlar, yerel örf ve âdetler dikkate alınarak uygulamaya konulmakta, mülk sahiplerinin köylü ile arasında mevcut karşılıklı çıkar dengesinin ve dostane ilişkinin korunarak geliştirilmesi amaçlanmaktadır. (…)

Yeni düzenleme, öngördüğü değişikliklerin karmaşık olması nedeniyle hemen değil, iki ila üç yıllık bir gecikmeyle uygulamaya konulacaktır. Bu süre zarfında yanlış anlamaları önlemek, gerek kamunun, gerekse özel mülkiyetin çıkarlarını korumak için toprak sahiplerinin mülkleri itibariyle mevcut düzen, yeni sistem kuruluncaya kadar olduğu gibi muhafaza edilecektir.

Bu durum karşısında ve söz konusu nihai amaca hizmetle, şu çalışmaların yapılmasını buyuruyoruz:

1. Köylü sorularıyla ilgilenmek ve toprak ağalarının arazileri üzerinde kurulu kırsal komünleri incelemek üzere her bölgede özel bir mahkeme kurulacaktır.

2. Yeni düzenleme konusunda ortaya çıkabilecek yanlış anlamaları ve tartışmaları yerinde tespit etmek, incelemek ve bölge kurulları oluşturmak üzere her bölgeye sulh hâkimleri atanacaktır.

Üstlendiğimiz reformun çokyönlü zorluğunun idrakiyle, Rusya'nın kaderini her şeyin üstünde Tanrı'nın inayetine teslim ediyoruz.

Biz ayrıca sadık soylularımızın adanmışlığına güveniyor, tasarımımıza karşılık beklemeksizin verdikleri destek için kendimiz ve ülkemiz adına minnettar olduğumuzu belirtiyoruz. Rusya, sadece insana duyduğu saygı ve komşusuna duyduğu sevgi adına hareket eden, kendisine verilen derebeylik imtiyazından, bu imtiyazların kaldırılmasıyla eşzamanlı olarak feragat eden, köylülerin geleceğinin temelini atmak suretiyle onlara bambaşka bir geleceğin kapısını açan soylularını unutmayacaktır. Şunu da umut ediyoruz ki, soylularımız yeni düzenlemenin barışçıl bir ruhla ve iyi niyetli bir yaklaşımla işlemesi için topraklarının sınırları dahilinde büyük bir vatandaşlık örneği vererek aynı soylu çabayı gösterecek. (…)

Hükümet tarafından öngörülen bu büyük reformun haberi, buna neredeyse hiç hazır olmayan kırsal nüfusa yayılınca, kendini yapılan işin öneminden ziyade özgürlük söylemine kaptırmış bireyler arasında yanlış anlaşılmalara yol açtı. Ama genel olarak, ülke genelinde sağduyu galip geldi. Ne toplum yeni düzenlemenin faydalarını özgürce kabul edenlerin bunun karşılığında belirli yükümlülükleri olduğunu yadırgadı, ne de "Herkes baştaki yönetime bağlı olsun, çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur"[34] ve "Herkese hak ettiklerini verin; hürmet, görenek, saygı ve onur her kime ait ise onlara," diyen Hıristiyan öğretisini unuttu. Mülk sahiplerinin yasal olarak sahip oldukları haklardan -uygun ve yeterli bir teminat ya da gönüllü bir ödün dışında- yasal olarak kazanılmış haklardan mahrum edilmeyeceği, mülk sahipleri tarafından gönüllü olarak kiralanan arazilerin kullanım hakkının eşdeğer bir kira ücreti ödenmeksizin kabul edilmesi yanlış anlaşıldı.

Özgürleşen serflerin, kendilerine sunulan yeni bir geleceğin eşiğinde, soylular tarafından yapılan bu dikkate değer fedakârlığın kıymetini bileceklerini umuyor ve buna inanıyoruz. Özgürlüğün yanı sıra mülkiyet garantisi temelinde desteklenen bir varoluşun nimetlerinin, topluma ve kendilerine karşı yeni sorumluluklarla birlikte, artık onlara uygun hale getirilen yasal haklarını makul bir şekilde kullanmak suretiyle söz konusu koruyucu düzenlemenin hakkını verme yükümlülüğünü de getirdiğini anlayacaklar.

34 Aziz Pavlus, Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit, Aziz Pavlus'tan Romalılara Mektup XIII.

Çünkü şayet insanlar kendi esenliklerini yasaların himayesi altında sağlama almak için çaba harcamazlarsa, en mükemmel yasa bile bunun garantisini veremez. İnsanlar, ancak ve ancak dikkatli ve sürekli çalışma, güç ve kaynakların akılcı kullanımı, ekonomi ve hepsinin üstünde Tanrı korkusuyla refaha ulaşabilir, yaşamlarını bu yolla sağlama alabilirler.

Yeni düzenlemenin uygulamaya dönük önçalışmalarını yapmak ve başlatmakla görevlendirilmiş olan yetkililer, bu çalışmanın mevsimsel şartlar dikkate alınarak -ki, çiftçi tarımsal faaliyetten vazgeçmesin- sükûnet ve özenle yürütülmesi gerektiğini anlamak durumundadır. Bırakın kendilerine bir kullanım hakkı olarak verilecek olan ya da mülkiyetine sahip olacakları topraklara teslim edecekleri tohumların bereketli bir tahıl ambarına dönüşmesi için gayretle çalışsınlar.

Ve şimdi, dindar ve sadık insanlar, haç çıkarın ve o En Yüce olanın lütfunun ilk özgür girişiminiz, kişisel esenliğiniz ve kamu refahı üzerine olması için bizimle birlikte dua edin.

1861 Şükran Yılı'nın Şubat ayının 19. gününde (3 Mart) ve saltanatımızın yedinci yılında St. Petersburg'da tebliğ edildi.

* *The Annual Register or A View of the History and Politics of the Year 1861,* J. and P.H. Rivington, 1862.

5. *Özgürlük Bildirgesi**

Abraham Lincoln

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın Bildirgesi

Yüce Tanrımızın yarattığı 1862 yılının Eylül ayının 22. gününde, diğer unsurların yanı sıra, aşağıdaki hususları da içeren bu bildirge Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından yayınlanmıştır.

Yüce Tanrımızın yarattığı 1863 yılının Ocak ayının 1. gününde, herhangi bir eyalette veya eyaletlerin belirli mahallerinde, halkın aksi halde Amerika Birleşik Devletleri'ne isyan içinde olacaklarının kabul edileceği hal ve şart altında, köle olarak tutulan tüm insanlar bu tarihten itibaren ve sonsuza kadar özgür kılınacak ve böylelikle kara ve deniz güçleri dahil olmak üzere, devletin yürütme gücü bu insanların özgürlüklerini tanıyacak ve koruyacaktır ve bu insanların tümüne veya herhangi birine özgürlükleri için yapacakları herhangi bir girişimi bastırmaya yönelik eylem ya da eylemlerde bulunmayacaklardır.

Başkanlığın iradesi; bildirge gereği daha önce bahsi geçen Ocak ayının 1. gününde, eğer vuku bulursa, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı isyan hareketinde olduğu kabul edilecek insanların içinde yer aldığı eyaletleri tespit edecek, ancak o gün iyi niyetle oy verme hakkı olan insanlarının çoğunluğunun katılımlarıyla, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne seçilen üyeler tarafından temsil edilen eyalet ve insanların, aksi yönde kuvvetli şahadet olmadıkça, Amerika Birleşik Devletleri aleyhine isyan içinde olmadığı, bağlayıcı olarak kabul edilecektir.

Böylece şimdi ben, Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanı Abraham Lincoln, bana tanınan Amerika Birleşik Devletleri ordusunun ve Deniz Kuvvetleri'nin Başkumandanlığı yetkisine dayanarak, Ocak ayının bu 1. günü, yüce Tanrımızın 1862 yılında Amerikan Hükümeti'ne ve otoritesine fiilen başkaldırılması zamanında isyanı bastırmak için uygun ve gerekli bir savaş tedbiri olarak kamuoyuna ilan ediyorum ki, yukarıda bahsi geçen birinci günden başlamak üzere, halkı Amerika Birleşik Devletleri'ne isyan eden eyaletleri ve eyalet mahallerini toplam yüz gün süreyle tespit ve ilan ediyorum:

Arkansas, Texas, Louisiana (…) [burada Amerikan Güney Eyaletleri Konfederasyonu tarafından denetlenen tüm bölgelerin detaylı listesi vardır.]

Ve yetkimin gereği olarak ve yukarıda bahsedilen amaç doğrultusunda emrediyor ve beyan ediyorum ki, belirtilen eyaletlerde veya eyalet mahallerinde köle olarak tutulan tüm insanlar bundan böyle özgür kılınacaklardır ve ordu ve deniz kuvvetleri dahil olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti bundan böyle, söz konusu insanların özgürlüklerini tanıyacak ve koruyacaktır.

Ve ben, özgür kılınan insanlara, kişisel savunmaları için mecbur olmadıkça hiçbir şiddete başvurmamalarını ihtaren emrediyor ve onlara ortam izin verdikçe makul bir maaş karşılığında sebatla çalışmalarını tavsiye ediyorum.

Ve yine beyan ediyor ve bilinmesini istiyorum ki, bu insanlardan şartları uygun olanları kalelerde, mevzilerde, istasyonlarda ve diğer yerlerde konuşlandırılmak üzere Amerika Birleşik Devletleri ordusuna kabul edileceklerdir.

Ve bu anayasanın teminatında bulunan ve en halisane duygularla adaletli olduğuna inanılan işbu kararla ilgili, askeri harekât vukuunda, insanlığın basiretli hükümlerine ve her şeye kadir Tanrı'nın himmetine başvuruyorum.

* *U.S. Statiutes at Large, XII*, 1268-1269.

*6. Gettysburg Söylevi (19 Kasım 1863)**

Abraham Lincoln

Babalarımız tüm insanların özgür ve eşit olduğuna inanarak, seksen yedi yıl önce bu kıta üzerinde yeni bir ulus meydana getirdi. Bugün böylesine adanmış bir ulusun veya herhangi bir başka ulusun, uzun süre ayakta kalıp kalamayacağını sınayan büyük bir sivil savaş içindeyiz. Bir büyük savaş alanında buluştuk. Bu alanın bir bölümünü bu ulus yaşasın diye can verenlere ebedi istirahatgâh olarak tahsis ve onlara ithaf etmek üzere buradayız. Bunu yapmamız doğru ve uygun olacaktır, çünkü bir anlamda bu toprağı asla adayamaz, vakfedemez, kutsayamayız. Burada mücadele veren cesur insanlar, ölmüş veya hayatta, ona bizim zavallı gücümüzle katabileceğimizden çok daha fazlasını katmış, onu kutsamıştırlar. Dünya bu sözlerimizi pek az dikkate alacak, uzun süre hatırlamayacak ama onların burada yaptıklarını asla unutmayacaktır. Burada savaşanların soylu mücadelesini tamamına erdirmek, hayatta olan bizlerin görevidir. Adanmışlığın en uç örneğini vermiş olan onurlu insanların (şehitlerimizin) fedakârlığından güç alıp, onların boşuna ölmediklerini göstermek üzere, kendimizi, Tanrı'nın koruması altındaki bu ulusun özgürlüğe yeniden hayat vermesi ve halkın hükümetinin, halk sayesinde ve halk için yeryüzünden silinmemesi için mücadeleye adayacağız.

* *U.S. Statiutes at Large, XII*, 1268-1269.

E. KÜLTÜR

Viktorya döneminde, diğer bütün bilim dalları gibi edebiyat da dönemin etkisinde kalmış ve bu geçiş dönemini yoğun bir şekilde yaşamıştır. Kraliçe Viktorya'nın hüküm sürdüğü 1837-1901 yılları arasındaki bu dönem, kendi içinde çelişkilerle dolu ve İngiliz tarihinin en muhafazakâr dönemlerden biri olarak bir şekilde tüm dünyayı etkilemiştir. Kilise-bilim, inanç-akılcılık, refah-yoksulluk, insani ve ahlaki değerler, fuhuş gibi konuların çatıştığı, çelişkilerin en yoğun yaşandığı dönemdir. Cinsellik baskı altında tutulmuş ve kadın, baştan çıkarıcı şeytan veya azize gibi uç noktalarda yorumlanmıştır. Cinsel tercihlerin farklı olması cinayet suçundan daha ağır yargılanmıştır. Baskıcı ahlakın her şeyden üstün tutulduğu, her türlü seksüel güdünün, duygunun, aktivitenin bastırıldığı, reddedildiği, İncil ve Shakespeare eserlerinin içindeki cinsel çağrışım yapan bölümlerin dahi kesip atılarak, değiştirilerek yeniden basıldığı Kraliçe Viktorya döneminde yaşananlar nihilist yaklaşımları da kışkırtmıştır.

Bu dönemde ilk önce agnostik sorgulama başlamıştır. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan varoşlar, şehirlerde baş gösteren fakirlik, dönemin yazarlarının dikkatini insanların yaşadığı zorluklara çekmiş, bu zor durumlara karşın dindar kesimin desteklediği pek çok yardım kuruluşu ortaya çıkmıştır. Dindar çevrenin büyük çoğunluğu iş güç sahibi, varlıklı insanlar olup özel yaşamlarındaki uygulamaları, yaşam biçimleriyle kadın ve çocukları uzun saatler boyunca az bir ücretle çalıştıran, işçilerine kötü muamele eden, sokak kadınlarına giden, evlilik dışı çocuklara babalık etmek zorunda kalan kişiler olarak görünmeye başlamıştır. Bu çelişkili durum sorgulanır elbet. Tanrı'ya inanan, dini her şeyden üstün tutan bir toplumda, Tanrı'nın isteği dışında davrandığı halde diğerlerinden daha iyi bir yaşam süren bu insanların varlığı, Tanrı'nın da sorgulanmasına yol açar. Viktorya dönemine ait değerlerin baskıcı ve ikiyüzlü olduğuna dair inanış gittikçe artar.

Aynı dönemde, Darwin, 1871'de yayımlanan '*İnsan Soyu*'nda ileri sürdüğü tezle yeni bir tartışma ve sorgulama dönemi başlatır. Bu tezle, Darwin, "İnsan bir hayvandır; tüm diğer hayvanlar gibi evrim sürecinin ürünüdür," diyerek kutsal kitapların bilinen öğretileriyle açıktan açığa çatışmaya girmiş, sadece din çevrelerinin değil, tanrısal imge düşüncesine koşullanmış herkese meydan okumuştur. Böylece pek çok insanda, dünyada yaşamın nasıl oluştuğunu ve bunun için Tanrı'ya ihtiyaç olmadığını duydukları vakit şüphe, karamsarlık ve agnostik tutumlar iyice artmış ve inananlar-inanmayanlar olarak gruplaşma başlamıştır. Öte yandan jeologlar, dünyanın yaşının kutsal kitaplarda belirtilenden çok daha fazla olduğuna dair bilimsel bulgular yayınlamaya başlamıştır. Darwin'in en büyük destekçisi, ünlü biyolog T. H. Huxley, işte bu tarihlerde "agnostik" terimini ilk kez kullanmış ve "bilinmezcilik" olarak da tanımlamıştır. Agnostisizm, Tanrı'nın varlığının "bilinemez" olduğunu savunur. Dinlerin Tanrı'dan gelmediğini söyler ve dinlerin Tanrısını da reddeder, ancak başka bir Tanrı'nın, bir yaratıcının var olup olmadığının hiçbir zaman bilinemeyeceğini söyler. Bu sorgulama dönemi ile birlikte ateistler, nihilistler, septikler, pesimistler de sayıca artmaya başlamış, hepsi ortak noktalarda buluşarak sorgulamayı sürdürmüştür.

Viktorya döneminin, Darwin ile başlayan, Marx ve Freud ile pekişen ideolojik değişimleri, sanayi ve teknolojideki ileri düzeyde gelişmeler, edebiyatta da belirgin bir etki yaratır. Bu dönemde, Tanrı hâlâ en kutsal yerde olmasına rağmen, sorgulamacı yaklaşımlar, bilimsel yaklaşımların gölgesinde oluşan şüphe, 1800'lerin ikinci yarısından sonra, İngiliz edebiyatına yoğun bir kötümserlik olarak yansır. Dinsel sorunları tartışan şiirlerin en ünlüsü Lord Tennyson'ın 1850'de yazdığı *Memoriam*'dır. Matthew Arnold içinde yaşadığı modern dünyayla ilgili şüphelerini şiirlerinde dile getirmeye başlar.

Aşağıdaki metinlerde "insan aklının gelişmesinin manevi bedeli ne olmuştur" sorusuna verilen cevaplardan örnekler göreceksiniz.

*Grand Chartreuse**

Matthew Arnold

Matthew Arnold (1822-1888), Viktoria dönemi İngilteresi'nin çokyönlü şahsiyetlerinden biridir. Nitekim, Oxford'da şiir profesörlüğü, hükümet adına okul müfettişliği, edebiyat eleştirmenliği yapmış, din ve siyaset dahil pek çok konuda yazmıştır. Matthew Arnold, klasiklerle büyümüş olmakla birlikte, kendini modern kültüre vermiş, "hakikatin yükseklerdeki ak yıldızı"nın peşinde koşarken, bir Hıristiyan olarak inancından olmuştur. 1855'te yayımlanan *Muhteşem Chartreuse*'den Dörtlükler [Stansaz from the Grand Chartreuse] adlı şiiri, koyu dindar Carthusian keşişlerinin Alplerdeki manastırını ziyareti sırasında hissettiklerini betimler. 1867'de yayımlanan *Dover Sahili [Dover Beach]* duygusal bir entelektüelin kendi inanç kaybına tepkisidir.

Alplerin yağmurla yumuşamış
Topraklarında gür çiğdemler uçuşurken
Terk edilmiş demirci ocaklarının yanı başından
Akar gider Saint Laurent'den gelen katır yolu
Köprüyü geçer ve yavaşça süreriz
Dağa doğru ormanın içinden...

Sola sapın! diye bağırır bizim kılavuz;
Ve daha yükseklere tırmanır taşlı orman yolu,
Sonunda geride kalır etrafı çevreleyen ağaçlar;
Şuna bak! Sağanağın altında gri alacakaranlığın içinden
Bu yaklaşan dik çatılar da neyin nesi?
Fransa Kralı'nın sarayı mı yoksa?

Yaklaş, çünkü aradığımız burada!
Burada in artık ve bekle
Dinlen şu yandaki binada
Derken geç çimenliği ve ulaş o kapıya.
Çal kapıyı; geldin sen
Carthusians keşişlerinin dünyaca ünlü evine.

Gece gündüz sakin avlularda
Buzlu çeşmelerden su fışkırır ve
Akar taştan oyulmuş soğuk havuza, oynaşır-
İşte rutubetli koridorlarda!
Parlak beyazlığın içine sığınmış şekiller
Gece çökerken bir hayalet gibi kıpırdaşır.

Orgun çalmadığı küçük kilisede
Yalın ve vakur dualar
Tövbekârlık çığlıklarla diz çöker!
Ve uğraşır; bembeyaz yüzler, bomboş,
Ayağa kalkıp geçirmeye
Takdis ekmeğini elden ele;

Alır herkes bir parça ve solgun yüzler
Gömülür bir kez daha kukuletasına
Hücreler, ıstırabı insanoğlunun!
Duvarda -dizlerin yıprattığı döşeme-
Ve üstünde uyudukları, ölünce
Tabutları olacak tahta karyola!

Kütüphanede durur ruhban kibrini beslemeyen
Cüz ve kalın kitaplar ve orada,
Roma'nın fethini öven ilahiler,
Oyalamaz onları henüz bizler kadar!
Ruhun içsel mücadelesini resmeden boya,
Kan damlalarıdır yaşarken ölümün

Bahçeyi ot bürümüş - ama hoş kokulu
Bitkiler gör bak çiçeklenir orada!
Vahşi Alp vadisinin güçlü çocuklarının
Kültürü bırakılmış tarikatın insafına;
Tek insani görev olarak
Çalışırlar neşeyle güneşin altında.

Geçmişi konuk etmek, bu koridorların da kaderi
İngiltere'den, Almanya'dan ya da İspanya'dan
Her biri kendi kendinin seyyahı.
Görüyorum ki, Kilise ve kardeşlik
Sağlam ve yalın!
Ve neyim ben burada?

Zapt etti gençliğimi zira titiz hocalarım,
Boşalttı inancını ve budadı ateşini,
Gösterdi yükseklerdeki Hakikat yıldızını
Göz kırparken bana ona ulaşmaya çalışırken.
Onların fısıltısı hâlâ delip geçer kasveti;
Ne işin var senin bu canlı tabutun içinde?

Affedin beni, aklın efendileri!
Uzun zaman önce buyruğunda iken ben
Oncasını öğrenemedim, oncasından vazgeçtim -
Buraya gelmedim senin düşmanın olarak
Arar sorarım bu ankoritleri[35] ama
Reddetmek için değil senin hakikatini.

Onların dostu veya çocuğu olarak değil,
Kuzeyde, uzak bir kıyıdan biri olarak
Runik taşının önünde kendi tanrılarını düşünen
Korku içindeki zavallı bir Yunanlıyı düşünerek.
Merhametli ve yaslı bir huşu içinde dikilebilir ayakta
Zira her ikisi de inanç, ve her ikisi de yok oldu.

İki dünya arasında geziniyorum,
Biri ölü, diğeri doğamayacak kadar güçsüz.
Başımı dayayıp dinlenecek yok bir yer henüz,
Bekliyorum dünyada, bunlar gibi ümitsiz ve perişan.
Onların imanını ve benim gözyaşlarımı alaya alırken dünya -
(Gözyaşlarımı) gelip yanı başlarında döküyorum.

Ah! Sakla beni derin hüznünde,
Kutsal acının vakur oturağında!
Alın, sarmalayın beni ve çevirin etrafımı,
Ben ruhuma yeniden sahip çıkıp
Düşüncelerim saat başı denetlenmeksizin,
Serbestçe akıp gidene dek.

Çünkü senin inancını haykıran dünya
Artık ölü bir zamanın yok olmuş düşü;
Şarlatana göre, melankolim gelip geçici bir moda.
Sanki dünya hiç inanç sahibi olmuş veya
Şarlatan üzüntüye düşmüş gibi çağdışı bir tema!

Ah, geçecek olsaydı al götür derdim,
En azından bu huzursuzluğu, bu acıyı;
Bu geçmiş zaman acılarının
İnsanoğlu artık olmasın avı!
Keder soyluluğunu yitirdi,

35 Münzevi yaşan kişi. (ç.n.)

Bizi endişeyle baş başa bırakma sakın!

Şayet bize, kederlenen son nesle
Huzur veremeyecekseniz,
Bırakın inançlı insanların arasında
Burada ölüp gidelim.
Yıllar alnı oyarak işlerken suskun;
Evet suskun - en iyiler artık hep suskun.

Aşil düşünüp taşınır çadırında,
(Acaba) çağdaş düşünün kralları aptal mı diye.
Hoşnut değil ama suskundurlar,
Ve beklerler geleceğin gelmesini.
Eskiler kadar kederlidirler ama
Razı olup ağlamazlar.

Pupa yelkenle açıldığımız zaman denize,
Pederlerin yüzleri ıslak gözyaşlarıyla;
(Oysa) sesleri herkesin kulağındaydı
Azametli selamlarının yanından geçen.
Aynı okyanus etrafımızda hâlâ köpürüyor
Ama dalgaları seyredip duruyoruz sessiz.

Nedendir bunca gürültü, ne işe yarar?
Feryadı mıdır geçmiş insanların?
Söyle bana, evlatları daha mı mutluydu?
Söyle bana, hayat bugün daha mı rahat?
Acı çekenler, acıyı ardında bırakarak ölüp gitti;
Onları kahreden acıların sancısı hâlâ geçmedi…

Belki de yeni bir çağın şafağı söker,
Heyhat, daha şanslı ve coşkulu,
Zorlanmadan bilge ve kafası karışmamış,
Havaileşmeksizin mutlu!
Ey dünya çocukları, hız verin bu yıllara;
Ama bırakın da (bu arada) aksın gözyaşlarımız!

(Bizler) türünüzün övünülesi fırtınasını
Hayranlıkla izlerken sunun yasalarınızı kainata,
Galip gelin zamana ve uzama.

Yaşamaktan gurur duymanıza,
Yorgunluk nedir bilmez gücünüze,
Bizim olmayana, bırakın düzelim methiye.

(Bizler) gölgede büyütülmüş çocuklar gibiyiz;
Ormanın açığında eski bir manastır duvarına bitişik
Ve herkesin gözünden saklı;
Etrafta o yemyeşil orman dalgalanırken,
Açıklıkta, manastırın çevresindeki mezarlıkta
Unutulup gitmiş,

Ama yolun derenin yanından aktığı yerde,
Ağaçların arasından sık sık
Güneşin altında yürüyüp geçen
Sancaklı, sorguçlu, mızraklı birlikler görünüyor!
Dünyaya göre bu askerler kentlere,
Savaşa ve yaşama doğru yol almakta!

Ormanın içinden bir başka yoldan geçerken
Uzaktan, bir sabah avcıların toplandığı eski bir kulübeden,
Av köpeklerinin havladığı, orman yeşili giysiler içinde
Şen kadınların toplandığı yerden yükselen
Kahkaha sesleriyle karışan
Borazan sesleri geliyor.

Ağaçların altından geçerken sancakların parıltısı
Gözleri kamaştırıp kanı kaynatır.
Rüzgârın taşıdığı borazan sesi hoş bir sürpriz gibi
Tutsak eder onları.
Bayraklar dalgalanır ve borazanlar uğuldar:
Ve utangaç keşişler bile onları izler!

Ah çocuklar ne diyebilirsiniz ki?
Bu kuytu vadilerde gezinirken
Hareket ve keyif haykırarak çağırır,
Ama geç kalırsınız!
Bizim için çok geç artık,
Köşeler çoktan tutulmuş.

Çok zaman geçti bu gölgelik manastırın
Ortasını arşınlamamızın üstünden.

Yüksek mihrabın kutsal derinliğinde,
Sarı mumlar parıldarken, mezarın ötesine
Uzanan umut sembollerini seyrederiz.
Başka bir âlemin aksi sedasını org taşır kulaklarımıza

Manastır dünyasında erkenden
Düşlerle, gölgelerle, dualarla çevrilir (korunuruz).
Başka topraklarda nasıl büyüyüp serpilebiliriz ki?
Yaban ellerin havasında nasıl çiçek açarız?
Geçip gitsin sancaklar, geçsin, sussun borazanlar;
Ve bırakın bizi kendi çölümüzün sessizliğine!

* *The Poetical Works of Matthew Arnold,* Oxford University Press, 1999.

*Dover Sahili**

Deniz durgun bu gece
Sular yükselmiş; mehtap vurmuş
Boğaz'ın üstüne; - Fransa sahilinde ışık
Yanıp sönüyor; İngiltere'nin sarp kayalıkları
Körfezin sükûnetinde hafifçe ışıldıyor.
Gel pencereye, hava çok güzel!
Denizin Ay'la aklanan kumsalla buluştuğu yerde
Dinle! Dalgaların sahilden emerek geri çektiği
    Kabarırken geri getirip sahile fırlattığı
Çakıl taşlarının kükreyişini dinle.
Başla ve dur ve sonra yine başla ve dur.
Huzursuz ve ürkek bir ahenkle,
Edebi hüznün nağmesini getir.
    Uzun bir zaman önce, Sofokles
İşitmişti bu sesi Ege sahillerinde
Ve bu insanın acılarının bulanık gelgitini
Anımsatmıştı ona; bu ses bize de uzak
    Kuzey Denizi'ni düşündürüyor.

Bir zamanlar inanç denizi de
Böyle kabarmış ve sarmalamıştı
Dünyanın tüm kıyılarını,
Parlak, fırfırlı bir kuşak gibi.

Fakat şimdi sadece yavaş yavaş çekilen dalgaların
Hüzünlü gürültüsü geliyor kulağıma.
Geniş, kasvetli kıyılardan topladıkları çıplak çakıl taşlarını
    Gece rüzgârının nefesine katıyorlar.
    Ah sevgilim, birbirimize içten olalım.
Çünkü dünya hayaller ülkesi gibi önünde uzanır.
Öyle çeşitli, öyle güzel, öyle yeni...
Ama ne neşesi, ne sevgisi, ne ışığı gerçek
Ne bir huzur, ne bir kesinlik, ne acıya çare var
Büyüyen bir karanlık içinde

Karanlık bir ovadayız.
Savunma ve kaçışın şaşkın aralıklarında sürüklenen
Geceleyin çarpışan cahil ordular gibiyiz.[36]

* *The Poetical Works of Matthew Arnold,* Oxford University Press, 1999.

36 Her iki şiiri de Diderot, *Bir Filozofun Bir Krala Söylevi* ile karşılaştırınız (sf.710).

III
MİLLİYETÇİLİK

A. ASKERİ GÜÇ, BİR ULUSUN BÜYÜKLÜĞÜNÜ DEĞERLENDİRİRKEN NE ÖLÇÜDE ÖNEM TAŞIR?

Bir İngiliz imalatçısı, siyaset adamı ve risale yazarı olan Richard Cobden (1804-1865), Manchester Ekolü diye bilinen "Barış, Tasarruf ve Reform" ideallerine adanmış oluşumun sözcüsüdür. Bu ekolün reformdan anladığı, esas olarak ticarette merkantalist[1] engellerin kaldırılmasıdır ve nitekim 1846'da Mısır Yasası'nı yürürlükten kaldırarak büyük başarı kazanmıştır. Yine bu ekolün tasarruftan anladığı, hükümetin harcamalarda genel olarak kısıtlama yapması, özellikle de silah harcamalarını azaltmasıdır. Cobden'in serbest ticaret ve tasarrufa önem vermesinin nedeni, ulusun menfaati kadar, bu durumun uluslararası barışa hizmet edeceğine olan inancıdır. Ekonomik milliyetçilik ve güç dengesi ilkesini savaş nedeni olarak değerlendirir ve her ikisine de karşı çıkar. Cobden'in bu görüşleri, 1836'da yayımlanan *Rusya, Türkiye ve İngiltere* adlı risalesinde yer almaktadır.

*Güç Dengesi**

Richard Cobden

Bizim amacımız, sadece bir halkın başına gelebilecek en büyük kötülük olarak savaşa karşı çıkmak değil, Türkiye'nin *statükosunu* muhafaza etmesinin bizi ilgilendirmediğine,[2] Rusya'ya gösteriş yaparcasına barış zamanı mu-

1 Ticari ürün ihracatına dayalı ekonomik sistem. (ç.n.)

2 Türkiye'den kastedilen Osmanlı İmparatorluğu'dur. Risalenin yazıldığı dönemde İngiltere, Türkiye ile iktisadi yakınlığını giderek artırmaktadır. Öyle ki, 1838'de Baltalimanı Antlaşması ile her iki devletin arasında kapitalist ekonomik sisteminin "ruhuna" ve "gerçeğine" pek uyan bir ilişki tesis edilecektir. İngiliz girişimci ve tüccarlar Osmanlı topraklarında iktisadi hâkimiyet kurma yönünde önemli bir mevki edinecekdir. Bu "iktisadi" yakınlaşma Osmanlı bürokrasisi tarafından

azzam bir maliyete katlanarak bu ülke lehine yapageldiğimiz silah satışının azaltılabileceğine ve bu tasarrufun İngiliz imparatorluğunun vergi mükelleflerine yönlendirilebileceğine işaret etmektir.

Bunu söylerken, "Kıta Avrupası devletleri arasındaki yerimizi korumak" olarak ifade bulan bir önyargıyla karşılaşacağımızın bilincindeyiz. Ne var ki bunu, borçtan münezzeh bir ülke olmak veya ülkemiz insanlarının zenginliğiyle, eğitimiyle vesair erdemleriyle diğer ülkelere örnek teşkil etmesi için değil, birtakım ülkeler birbiriyle savaşmaya kalkmadan önce İngiltere'ye danışsınlar, İngiltere bu gibi durumlarda bir arabulucu, şahit ya da önder olarak rol alsın, buna hazır olsun diye söylüyoruz. Bu egoist ruh o kadar yaygın ve o kadar az sorgulanır oldu ki, parlamentoda saygıdeğer bir üye ayağa kalkıp tacın bir bakanını, İspanya, Portekiz veya Türkiye'deki siyasi gelişmelere dair açıklama yapmaya davet edince -bu soru Meclis üyeleri tarafından kahkahalarla karşılanacağına (böyle bir soru, muhtemelen Washington'da seçmenlerine hizmet amacıyla bir araya gelmiş olan basit temsilcilerden gelir) veya soruyu sorana, Cain'in, "Ben İspanyol'un bakıcısı mıyım?" gibi bir cevap verileceğine- dışişleri sekreterimizin bu ulusların kaderi bize bağlıymışçasına yaptığı ciddi açıklamalar ve öne sürdüğü bahaneler sessizce ve dikkatle dinlenir. (…)

Son yüzyıl içinde tarihimiz, "Avrupa politikasına İngiliz müdahalesi" trajedisi olarak tanımlanabilir ki, müellifi ve oyuncuları prensler, diplomatlar, soylular ve generaller, kurbanı ise halk ve kendisine sekiz yüz milyon borç bırakılan gelecek nesillerdir.

Silahlanmayı azaltma önerimize[3] de Avrupa ülkeleri arasındaki yerimizi muhafaza etme bahanesiyle karşı çıkılacağını söyledik. Kıta Avrupası'nın devlet politikasına İngiliz müdahalesi, Avrupa'nın mevcut güç dengesini sürdürmek ve ticareti korumak gibi iki beylik laflarla mazur gösterilir. Bu iki konuya dair gözlemlerimizi, söz konusu meseleyle dolaylı ilgisi olduğu için sunacağız.

Bir kralın ağzından çıkan ilk "güç dengesi" ifadesi, III. William'ın 31 Aralık 1701'de parlamentoya hitaben yaptığı son konuşmada üstü kapalı olarak geçer: "Sadece şunu ekleyeceğim," der kral son olarak, "eğer İngiltere'nin *Avrupa'nın güç dengesini elinde tuttuğunu* görmeyi cidden istiyorsanız, bu

"doğal düşman" olarak algılanan Rusya ile Osmanlı'nın münasebetlerini giderek artan bir gerginlik sürecine çekecek ve bir önceki yüzyılda devam eden savaşlar bu yüzyılda 1856 Kırım Savaşı ile teşdit edecektir. İngiltere, Osmanlı siyasetinin Almanya ile yakınlaşması dönemine kadar Rusya'ya karşı Osmanlı'ya yakın bir tutum alacaktır. Cobden'in risalesinin amacı ise Britanya'nın uzun süredir devam eden, Türkiye'yi Rusya'ya karşı destekleme politikasına karşı gelmektir. (y.n.)

3 Cobden Britanya'nın, sadece kıtasal ilişkilere karışmayı kesmeye karar verirse, silahlanmasını güvenli bir şekilde azaltabileceğini savunuyordu. (y.n.)

sizin mevcut fırsatları doğru değerlendirebilmenize bağlıdır." Ogün bugün (son zamanlarda iyice eskimiş ve içi iyice boşalmış olsa da) hemen hemen her kral "Avrupa'nın dengesi"nden söz etmiş ve her ne kadar bunu sözde "Kıta güvenliği" ile izah etmişse de, daima dengeyi İngiltere'nin elinde tutması gerektiğine işaret etmiştir. Bu ifadenin halkın kulağına hoş geldiği varsayılıyor; bir tür özsermaye veya hakkaniyet ima ettiği, İngiltere Avrupa'nın dengesini elinde tutarken dünyanın yarısının adalet makamını işgal ettiği düşünülüyordu. Oysa, böylesine onurlu bir makam, onu savunacak ve bir görev olarak benimseyecek uygun insanlar olmaksızın elbette sürdürülemezdi. Nitekim, bu anlayışın bir sonucu olarak, tarihimizin şu döneminde her daim hazır bir ordunun göreve çağrıldığını görmekteyiz. Hükümet, Avrupa'nın özgürlüğünü koruma bahanesiyle, zaman zaman bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, (artık her yıl meclisten geçtiği haliyle) ordunun yıllık bütçesini meclisten, yıllık İsyan Yasa Tasarısı'nın[4] dibacesine "*Avrupa'da güç dengesini korumak amacıyla"* ifadesini eklemek suretiyle geçirmiştir. O halde, "güç dengesi" incelemeye değer, önemli bir konudur, çünkü her bir kuruşu vergi olarak okurlarımızın ceplerinden çıkacak ve dolayısıyla onların işlerini, yaşamlarını etkileyecek olan, on iki milyonun üstünde bir kamu harcamasını ima etmektedir.

Okurlarımızdan bu konuyu incelememiş olanlar, "güç dengesi"nin muhtelif tanımlar altında ama aslında neyi ifade ettiğini görünce epeyce şaşıracaklardır. Kuram -zira bugüne dek uygulamaya konulmamıştır- bilinen yüz yıllık varlığıyla, bugün her zamankinden anlamsızdır. Mesele, son zamanlarda akıllı siyaset adamlarının gündeminden, tıpkı "ticaret dengesinin" çıktığı gibi çıkmıştır ki, biz bunun en az diğeri kadar önemli olduğunu düşünmekteyiz. Yüzlerce yıl kralların konuşmalarının zorunlu bir parçası, devlet adamlarının başlıca konusu, dinsel antlaşmaların temeli ve savaşların nedeni olan "güç dengesi" -ki karada ve denizde hazır bekleyen muazzam ordunun bahanesi olarak bugüne dek hizmet etmiş ve gelecek yıllarda da hizmet edecek olan bir kavramdır ve yüzlerce milyonluk hazine değerindedir- güç bir hayaldir! Bu bir safsata, bir hata, bir aldatmaca değildir. Bu tarif edilemez, anlatılamaz, anlaşılmaz bir hiçliktir; akla fikre değil, atalarımızın bize kendilerini hatırlatmak amacıyla yazdığı, *Prester John* ya da *felsefe taşı* kadar boştur.[5] Ne var ki, bizler bu kuramın en iyi tanımının ne olduğunu görmek zorundayız.

4 Bu, 1696'dan başlayarak parlamentodan geçen yıllık bir yasa tasarısıdır. Krala orduya askeri disiplin dayatma ve böylelikle, orduyu muhafaza ve idame hakkı verir. (ç.n.)

5 Prester John, Avrupa'da On İkinci yüzyıldan On Yedinci yüzyıla kadar popülerliğini koruyan efsanevi bir kraldır. Felsefe taşı ise simya ilmine göre dokunduğu her nesneyi altına dönüştüreceğine inanılan taş. (ç.n.)

"Bu dengeden," diyor Vattel[6], "hiçbir hükümdar ya da devletin diğerlerine egemen olamayacağı ya da onlara yasa koyamayacağı bir düzen anlaşılmalıdır."

"Güç dengesi olarak adlandırılan şey," diyor Gentz[7], "birbirine komşu ve birbirine az çok bağlı devletlerin arasındaki, kimsenin etkili bir dirençle karşılaşmaksızın, yani kendisini tehlikeye atmaksızın diğerinin bağımsızlığı ya da temel haklarına müdahale edemeyeceği bir yapısal düzenlemedir."

"Dengeleyici sistemin başlıca ve en belirleyici özelliği," diyor Brougham[8], "ülkelerin dış işlerince telkin edilen itidal ve birbirini gözetim; milli duyguların veya tutkuların olası çıkarcılığı itibariyle ihtiyat; hiçbir ilişkinin söz konusu olmadığı uzak ülkelere aynı bağlamda özen; tüm Avrupalı güçleri etkileyen yasalara saygı gösteren ve ortak bir ilke çerçevesinde hareket eden birlik; kısaca, medenileşmiş devletlerin, evrensel olarak kabul gören büyükelçi ve diplomatları aracılığıyla karşılıklı denetim hakkıdır."

Bunlar "güç dengesi" olarak adlandırılan sisteme bulabildiğimiz en iyi tanımlardır. Öncelikle şunu söylemeliyim ki, bu tanımlardan her biri tek başına ele alınınca yazarının maksadına hizmet etmeyecek kadar muğlak, birlikte ele alınırsa akıl karıştırıcıdır, çünkü birbiriyle çelişmektedir: Gentz, "birbirine komşu ve birbirine az çok bağlı devletlerin arasındaki yapısal düzenleme" olarak tanımlarken, Brougham, "hiçbir ilişkinin söz konusu olmadığı uzak ülkelere de aynı bağlamda özen göstermek" olarak tanımlar… Bu yazarların güç dengesi lehine konuşan diğer birçok yazar ve konuşmacıyla tek ortak yönü, Avrupalı ulusların bugüne kadar böyle bir sisteme rıza göstermediğini göz ardı ediyor olmalarıdır. Brougham'ın "ortak bir ilke çerçevesinde hareket eden birlik" varsayımından, Gentz'in "yapısal düzenleme" ya da Vattel'in "düzen" referansından hareketle bir hükme varacak olursak, Avrupa'da son yüz yıldır çeşitli krallıkların, Amerika'dakine benzer bir federal birlik çerçevesinde mutlu mesut yaşamakta olduklarını söylemek yanlış olmaz! Sorarım size, Kıta Avrupası ülkeleri tarihin hangi döneminde aralarında böyle bir anlaşma yapmıştır? Utrecht barışından önce mi? Avusturya veraset savaşından önce mi?[9] Yedi yıl ya da Amerikan savaşından önce mi? Yoksa Fransa'nın devrimci mücadelesi sırasında mı vardı? Yoksa Avrupa'nın sürekli savaş alanı olduğu ve sadece enerji toplamak için ara verdiği dönemlerde mi oldu?

---

6 Emerich de Vattel (1714-1767), İsviçreli ünlü bir uluslararası hukuk otoritesi. (ç.n.)

7 Friedrich von Gentz (1764-1832), Alman yazar, 1812'den sonra Metternich'in işbirlikçisi; alıntı *Fragment on the Political Balance of Power in Europe* (1806) adlı eserinden. (ç.n.)

8 Lord Henry Peter Brougham (1778-1868), Whig siyaset adamı ve siyaset yazarı; *Enquiry into the Colonial Policy of the European Powers* (1803) adlı eserinden alıntı. (ç.n.)

9 İspanya Veraset Savaşı'nı (1702-1714) sona erdiren Utrecht Antlaşması. (ç.n.)

Kıta Avrupası ülkeleri hangi çağda, Gentz'in dediği gibi, "kimsenin etkili bir dirençle karşılaşmaksızın, yani kendisini tehlikeye atmaksızın, diğerinin bağımsızlığı ya da temel haklarına müdahale edemeyeceği" bir düzenlemeye taraftar oldu? İngilizler Cape'de veya Doğu'da Hollandalıyı bozguna uğratırken ya da Fransa'nın elinden Kanada'yı alırken böyle bir düzenleme var mıydı? Daha da kötüsü, anavatanının bir kısmına zorla ve canice el koymak suretiyle, İspanya'nın "temel hakları"nı ihlal ettiğinde var mıydı? Rusya, Prusya ve Avusturya, Polonya'nın paylaşımını imzaladıkları sırada, böyle bir düzenlemeye taraftar mıydı? Ya da Fransa İsviçre'nin bir kısmıyla birleştiğinde, Avusturya Lombardiya'nın ele geçirilmesinde ve İsveç, Türkiye ve İran'ı bölerken Rusya veya Silezya'yı kendisine katarken, Prusya böyle bir düzenlemeye taraftar mıydı?[10]

Avrupalı güçler hiçbir zaman sözlü ya da zımni anlaşma yoluyla, "yasalara saygı gösteren ve ortak bir ilke çerçevesinde hareket eden birlik" olmadı; inanıyoruz ki, "güç dengesi" kuramı buna ihtiyaç duyanlara hizmet etmek üzere icat edilmiş olan ve her çağda papağan gibi tekrarlanarak yorumlanan bir sistemin ifadesidir. Bir an için bu bakış açısıyla değerlendirirsek, "dengeleyici sistem"in modern tarihin bir döneminde, tüm Kıta Avrupası devletlerince tanındığını ve kabul edildiğini; bu sayede, güçlü ve zayıf devletlerin aynı/eşit güvenlik tabanında buluştuğunu ve hiçbir hükümdar ya da devletin "diğerlerine baskın çıkamadığı", karşılıklı bir taviz ve teminat ruhu yaratmış olması beklenirdi. Oysa, görüyoruz ki, Avrupa'nın dengesi (eğer bir anlamı varsa) Hollanda'nın açık sözlü kralının parlamentoda itiraf ettiği üzere, büyük güçlerin *"Avrupa'nın dengesini elinde tutma"* isteğinden başka bir şey değildir. İngiltere, Avrupa terazisini hemen hemen yüz yıldır, karşıt çıkarları dengelemek amacıyla ve gözü bağlı bir hukuk ilahesi olarak değil, büyüme amacıyla tuttu. İngiltere'nin bu fetih tutkusu, yetenekleri oranında diğer büyük güçleri de harekete geçirdi. Eğer bazı küçük devletler bağımsızlıklarını hâlâ koruyorlarsa, bu, "dengeleyici sistem"in vesayetinden dolayı değil, anlamsız teritoryal genişlemeye doğanın izin vermemiş olmasındandır: sadece çeşitli ülkelerin fiziksel sınırları vasıtasıyla değil, istilacının daha da korkunç ahlaksızlıklarını engellemek üzere dil, yasa, örf, âdet birliği; yurtseverlik ve özgürlük insiyakı; yöneticilerin miras yoluyla edindikleri imtiyaz ve en önemlisi, bütün bunları göz ardı etmek üzere uluslar ve devletlerin her çağda bir bahane öne sürmesi…

10 Cobden, Cebelitarık'ın ele geçirilmesi ve Utrecht Antlaşması şartları altında tutulmasından söz etmektedir. Polonya, 1172, 1793 ve 1795 yıllarında üç kez bölünmüş, bölüşen ülkelerin öne sürdükleri bahane, "güç dengesi" sağlama ihtiyacı olarak ifade edilmiştir. Prusya Silezia'yı 1740'da, Avusturya Veraset Savaşı'nın başında işgal etmiştir. (ç.n.)

Ancak, parlamentonun doksan bin kişilik daimi bir ordu oluşturmak amacıyla yıllık yasanın dibacesinde yer verdiği "güç dengesi" ifadesinin anlamını keşfetmeden geçemeyiz. Bu kuram, tarihçi Robertson'a[11] göre, ilk kez Floransa Cumhuriyeti'nin müreffeh çağında İtalya'nın Makyavelci devlet adamları tarafından icat edildi; On Altıncı yüzyılın erken dönemlerinde Batı Avrupa'ya ithal edildi ve aynı dönemde ticari ve medeni uluslardan ödünç alınan diğerleriyle birlikte -V. Charles'ın tarihçisinin ifadesiyle- "moda" oldu. Bu açıklama, diğer bazı yazarların açıklamalarıyla uyuşmaz ama "güç dengesi"nin *ignis-fatuus* (aldatıcı-ümit) özelliği itibariyle tutarlı olduğu için, sistemin doğası ya da kökeni konusunda sadece iki yazar hemfikir olur. Lord Brougham, kuramın kökeninin Atinalılar kadar eski olduğunu savunur; Hume, "dengeleyici sistem"in ilk savunucusunun Demosthenes olduğunu söyler; antik dönem tarihinin takviminde savaştan başka bir şey olmadığını hatırlarsak, bunu ne kadar yerinde bir tespit olduğunu anlarız! Ne var ki, "güç dengesi" kavramı her kim tarafından ya da her ne devirde icat edilmiş olursa olsun, bunun korkudan kaynaklandığı (ki, içgüdüsel, doğal bir duygudur) ve aslında bir devletin tehlikeli biçimde büyümesini engellemeyi amaçlayan bir çare olarak görüldüğü muhakkaktır. Bu, bize *gücün sadece fethin ve büyümenin ürünü olarak görüldüğünü* hatırlatır. Oysa, bu risalede önceden değinildiği üzere, İngiltere ve Birleşik Devletler için olduğu gibi, insanlığın en büyük gücü, emek, gelişme ve keşiflerdir, fatihin kılıcı değil, çünkü uluslar en üstün güce ve görkeme bunlar sayesinde yükselmeyi umut edebilirler. Vattel'in, sayesinde "hiçbir hükümdar ya da devletin diğerlerine baskın olamayacağını" söylediği ya da Gentz'in "kimsenin etkili bir dirençle karşılaşmaksızın, yani kendisini tehlikeye atmaksızın, diğerinin bağımsızlığı ya da temel haklarına müdahale edemeyeceği", Brougham'ın, "ülkelerin dış işlerince telkin edilen itidal ve birbirini gözetim" olduğunu söylediği bir "güç dengesi" ortamına uymayı kabul eden bir sistem -böyle bir dengeleyici sistem- mekanik ve kimya biliminde, sanayide, eğitimde, ahlakta ve özgürlükte atılan hızlı adımlar sayesinde elde edilen gücü göz ardı edemeyeceği açıktır.

Lort Bacon,[12] imparatorluğa dair denemesinde, söz konusu soruna daha geniş bir açıdan bakarak der ki: "Komşu ülkeler için işe yarayabilir nitelikli sadece tek bir kural vardır. Şöyle ki, prensler komşuları kendisine eskisinden daha çok sıkıntı verecek kadar büyümesin diye (topraklarını büyüte-

11 William Robertson (1721-1793), İskoçyalı tarihçi; alıntı, *History of Charles V* (1769) kitabından. (ç.n.)

12 Francis Bacon.

rek, *ticareti benimseyerek* vb. yoluyla) gözcüler tutarlar. Bu durumu tespit ve engellemek, daimi konseylerin işidir." Bu görüş, bize, "güç dengesi" kavramının genel kabul bulan tek sağlam ve doğru ilkesi olarak görünmektedir. Ne ki, öyle bir adaletsizlik ve insafsızlık barındırır ki, konu hakkında sonradan yazı yazan yazarlar, bu ilkeyi benimsemek suretiyle ticaretin ve medeniyetin gelişmesini sağlayacak tüm diğer faaliyeti engellemeye cesaret edememişlerdir; insanlığın en akıllı, en büyük, en acımasızları tarafından başka türlü değerlendirilmesi, bütün bir sistemi aşağılanmaya ve sağlıksız, yetersiz ve hayal mahsulü olarak damgalanmaya mahkûm etmek demektir. Lord Bacon'ın *kuralına* gelince, insanlığın büyük düşmanı -yani kendisi- bir konsey oluşturarak bu güzelim dünyayı tüm potansiyeliyle kendi cehenneminden daha kasvetli, büyük bir ölüm ve mutsuzluk tiyatrosuna çevirecek bir uluslararası yasa icat etmek isteseydi, filozofun tam da bu sözlerinden yararlanır, bizi vahşi hayvan düzeyine indirgerdi! *Onlar* kendi içgüdülerine rağmen savaşmazlar ama bu "kural", şayet evrensel olarak uygulanırsa, bizi entelektüel insanın ayırt edici özelliği olan gelişme içgüdüsüyle birlikte yok eder. Büyük yazarlara güç ve otorite kazandıran tüm bilgi artışını yasaklar; ahlak ve özgürlüğün yükselişini, ki bunlar da birer güçtür, men ederdi. Şayet Lord Bacon'ın "kuralı" uygulansaydı, cahil Ruslar buhar makinelerimize ve becerikli zanaatkârlarımıza savaş açmakla kalmaz, onlardan daha da barbar olan Türkleri, Petersburg medeniyetini ve ticaretini yerle bir etmeye çağırmak zorunda kalırdık…

O halde, "güç dengesi"nden öncelikle bir *kuruntu* olarak kurtulabiliriz, çünkü Vattel, Gentz ve Brougham'ın sistemin temeli olarak Kıta Avrupası için savunduğu "düzen", "yapılanma" ya da "birlik" asla var olmamıştır. İkincisi, bu kuram temelsiz olduğu için göz ardı edilebilir, çünkü güçleri dengeleyebilmek için söz konusu ülkelerin hangi itibarla (toprakların büyüklüğü, nüfus, zenginlik vb.) değerlendirileceğine açıklık getirmemiştir. Ve son olarak, gelişmenin ve emeğin büyüttüğü sessiz ve huzurlu itibarın gücünü göremediği için eksikli ve etkisizdir.

* Richard Cobden, *Political Writings - The Balance of Power* William Ridgway, 1878.

B. ULUSAL BİRLİK İDEALİ, AVRUPALI DAYANIŞMASI İDEALİNİ NASIL ETKİLER?

*1. Ülkeye Karşı Görevler**

Joseph Mazzini

Joseph Mazzini (1805-1872), İtalyan birliği ve milliyetçiliğinin önde gelen savunucusudur. Devrimci çalışmaları nedeniyle erken yaşta sürgüne gönderilmiş (1830), bir sonraki yıl "Genç İtalya" adlı bir örgüt kurmuş ve yaşamının büyük bir bölümünü İtalya'daki isyanları yurtdışından organize ederek yürütmeye adamıştır. Mazzini'nin amacı, Avusturya egemenliğine son vermek ve bunu yaparken İtalya'nın tüm tarihsel unsurlarını ve kurumlarını (Napoli, Papalık, ve Toskana vb.) "tek ve bölünemez" bir cumhuriyet altında toplamaktır. Ulusal birlik ile On Dokuzuncu yüzyıl liberallerinin özgürlük, demokrasi, sosyal adalet, Avrupa barışı gibi idealleri arasındaki ilişki, onu yakından ilgilendirmektedir. İtalyan emekçilere hitaben 1860'da yayımlanan, İnsanın *(Ülkesine Karşı) Görevleri* adlı kitabı bir dizi makaleden oluşmaktadır.

Sizin göreviniz, en azından önem derecesi itibariyle birinci göreviniz, dediğim gibi, öncelikle insanlığa karşı olandır. *Vatandaş* ya da *baba olmadan* önce *insansınız*. Eğer tüm insanlık ailesini sevginizle kucaklamıyor, eğer onun birliğine ve bu birliği gerçekleştirmeye adanmış insanların kardeşliğine olan inancınızı itiraf etmiyor, -ki bu Tanrı'nın birliğini temsil eder- hemcinslerinizden biri acı çekerken, insan doğasının saygınlığı yalancılıkla ve zorbalıkla ihlal edilirken ve siz bu zavallının imdadına yetişebilecekken harekete geçmiyorsanız ya da aldatılan veya ezileni rahatlatmak için savaşabilecekken bu sorumluluğu hissetmiyorsanız, yaşamınızı yöneten yasaya itaat etmiyor ya da geleceği kutsayacak olan dini kavramıyorsunuz demektir.

Ama ahlaki gelişim için, insanlığın ilerlemesi için *tek tek* ve yalnız başınıza ne *yapabilirsiniz*? Zaman zaman dini inancınızı en temiz biçimde beyan edebilir; fırsat çıkarsa, sizin toprağınızdan olmayan bir kardeşinize bir iyilik yapabilirsiniz. Ne var ki, hayırseverlik geleceğe olan inancın parolası değildir. Geleceğe inancın parolası *ortaklıktır,* ortak bir amaca dönük işbirliğidir. Birkaç kişinin elbirliğiyle taşları, tuğlaları ve harcı değiş tokuş ederek bir başkasının iyiliği için ev inşa etmesi, bir insanın kendisi için ev yapmasından daha *hayırlıdır*. Ne var ki, dil, alışkanlıklar ve kapasite/yetenekler itibariyle bölünmüşlüğümüz, böyle bir ortak çalışmaya girişmemizi engel. *Birey* çok zayıf, insanlık büyüktür. *Tanrım* diye dua eder Breton denizci denize açılırken, *beni koru, gemim çok küçük ve okyanusun çok büyük!* Ve bu dua, şayet eylem gücünüzü sonsuza dek katlayarak artıracak bir araç bulunma-

mışsa, her birinizin durumunu özetler. Ancak, Tanrı size bir ülke verirken, bu araçları da verdi. O, yapılması gereken işi emekçilerin kapasitelerine göre dağıtan akil bir denetçi olarak, bu araçları size insanlığı yerküre üzerinde birbirinden farklı topluluklara böldüğü ve böylelikle ulusların tohumlarını attığı zaman verdi. Kötü hükümetler -en azından Avrupa'yı ilgilendirdiği kadarıyla- büyük ırmaklar, yüce dağlar ve diğer coğrafi oluşumlarla Tanrı'nın açıkça çizdiği sınırları ihlal ettiler; fetihle, açgözlülükle, başkalarının haklı egemenliğini kıskandıkları için bozdular; öyle ki, bugün belki de sadece İngiltere ve Fransa dışında, sınırları Tanrı'nın söz konusu tasarımına sadık hiçbir ulus kalmadı. [Bu kötü hükümetler] kendi hanedanları ve kast egoizmi dışında hiçbir ülke tanımadılar ve tanımıyorlar ama kutsal tasarım herhalde baki kalacaktır. Kötü hükümetlerin keyfi tasarımları (bölünmeler), insanların doğal eğilimleri sayesinde eski halini alacak, Avrupa haritası mutlaka yeniden çizilecektir. Bağımsızların sesi olarak tanımlanan halkların ülkeleri, kralların ve imtiyaz sahibi kastların Ülkelerinin yıkıntıları üzerinde yükselecektir. Bu ülkeler arasında uyum ve kardeşlik olacak ve insanlığın genel manada gelişmesi, yaşamın gerçek yasasının keşfedilerek uygulanması için yerel kapasitelere göre dağıtılan ve ortaklık içinde yürütülen işler, barış dolu ve ilerlemeci gelişme anlayışıyla başarılacak, aynı dili konuştuğunuz, aynı gelenekleri paylaştığımız milyonlarca insana sevgi gücüyle yardımcı olacak ve işte o zaman bireysel çabanızla insanlığın tümüne faydalı olmayı umut edebileceksiniz.

Tanrı sizlere, İtalya'da doğanlara, ayrıcalık yapıyormuşçasına Avrupa'nın sınırları en net biçimde belirlenmiş olan ülkesini tahsis etti. Sınırları daha belirsiz ya da daha kesintili olan diğer topraklarda bir gün herkesin barışçıl biçimde birlikte çözebileceği ama bugüne kadar gözyaşı ve kana mal olan yeni sorunlar ortaya çıkabilir ama sizin topraklarınızda çıkmaz. Tanrı sizin çevrenize yüce ve yadsınamaz sınırlar çekti; bir yanda Avrupa'nın en yüksek dağları, Alpler; diğer yanda deniz, o ölçülemez deniz! Bir Avrupa haritası alın ve pergelin bir ucunu İtalya'nın kuzeyindeki Parma'ya, diğerini Var'ın ağzına yerleştirin ve Alpler yönünde bir yarım daire çizin; yarım daire tamamlandığında Isonzo'nun ağzına denk gelecek olan bu noktada, Tanrı'nın size bahşettiği sınırları çizip tamamlamış olursunuz. Bu sınırlar içinde kendi dilinizi duyar, kendi dilinizi konuşursunuz ve bu sınırların dışında hiçbir hakka sahip değilsinizdir. Sicilya, Sardinya, Korsika ve aradaki daha ufak adalarla İtalya'nın ana karası inkâr edilemeyecek biçimde sizindir. Kaba kuvvet, bu sınırları ihlal etmek üzere, bir süre sizinle uğraşabilir ama bu sınırlar kadim zamanlardan beri halkların belirlediği ve kabul ettiği sınırlardır. Üç renkli bayrağınızı bu sınırlara diktiğiniz gün tüm Avrupa yeniden

yükselen İtalya'yı alkışlayacak ve onu uluslar topluluğuna kabul edecektir. Tüm çabalarınız bu sona yönelmelidir.

Ülke olmadan ne isminiz, ne simgeniz, ne söz hakkınız, ne de halkların arasında bir kardeş olarak yer almaya hakkınız vardır; insanlığın gayri meşru çocuklarısınızdır. Bayraksız askerler, Yahudiler gibisinizdir. Ne sadakat, ne himaye bulursunuz, kimse size kefil olmaz. Adaletsiz sosyal koşullardan kendiniz için bir ülke fethetmeksizin kurtulmayı bekleyemezsiniz. Bir ülkeniz yoksa, güvenebileceğiniz, başvurabileceğiniz bir anlaşma da yoktur; özçıkar egoizmi tek başına yönetir. Kontrol gücü, onu elinde tutmaya muktedir olandadır, zira bütünün çıkarına hizmet eden (ortak) bir teminat yoktur. Ulusal sorunları çözmeden maddi koşulları geliştirme fikri sizi alıp götürmesin. Bunu yapamazsınız. Endüstriyel ortaklıklar ve karşılıklı yardım toplulukları kendinizi eğitme ve disipline sokma araçları olarak yararlıdır, ne ki, İtalya'nız ekonomik bir gerçeklik olana dek verimsiz kalacaklardır. Ekonomik sorun her şeyden önce sermaye ve üretimde artış gerektirir ve ülkeniz parça parka olurken -gümrük bariyerleri ve her türlü yapay sorun çıkartılarak yolunuz kesilirken ve size sadece sınırlı sayıda piyasa açıkken- bu artışı umut edemezsiniz. Kendinizi kandırmayın, bugün İtalya'nın işçi sınıfı ve bu sınıfın sadece parçalarısınız; güçsüzsünüz ve kendinize biçtiğiniz görev için yetersizsiniz. Roma'da zamanın gerçeklerini iyi okuyan ve izleyen, Roma'da yerleşik bir ulusal hükümet, İtalyan kalkınması için rehber teşkil edecek bir Prensipler Bildirisi formüle ederek onu "*Emek kutsaldır ve İtalya'nın zenginliğinin kaynağıdır*" sözcükleriyle tanımlayana dek sizler için pratik anlamda kurtuluş mümkün değildir.

O halde, mevcut şartlar altında maddi gelişme beklemek sizler için hayaldir. Bu umutları, sadece sizin ülkeniz, Alplerden Sicilya'nın en uzak sınırlarına kadar uzanan büyük ve zengin İtalya gerçekleştirebilir. Hakkınızı, *görevin* emrettiklerini yerine getirmeksizin alamazsınız. Bu emre layık olun ve böylelikle ona sahip çıkın. Ah Kardeşlerim! Ülkenizi sevin. Ülkemiz evimizdir, Tanrı'nın sevdiğimiz, sevildiğimiz ve diğerleriyle olduğundan çok daha içten bir biçimde hızla aynı anlayışı ve duyguları paylaştığımız sayısız aileyi içine yerleştirmek suretiyle bizlere sunduğu evdir; öyle bir aile ki, homojen yapısı sayesinde belirli bir noktada yoğunlaşmak suretiyle çok özel bir faaliyet alnında yücelmek kaderinde vardır. Ülkemiz bizim çalışma alanımızdır; çalışmalarımız tüm dünyanın yararı için burada ürün vermelidir; en iyi, en etkin şekilde kullanabileceğimiz araçlar buradadır; onları reddetmek, Tanrı'nın öngördüğü amaca sadakatsizlik, kendi gücümüze ihanet olur. Ülkemiz için hakkıyla çalışmak, insanlık için çalışmaktır. Ülkemiz, insan-

lığın ortak çıkarı için kullanmak zorunda olduğumuz bir maniveladır. Eğer bu manivelayı kullanamazsak, ülkemize ve insanlığa faydamız olmaz. Bir ulus olarak, insanlığı oluşturan uluslarla *ortaklık* kurmaksızın var olmalıyız. Çünkü ortaklık, sadece eşitler arasında olur. (…)

Ülke dediğimiz şey, özgür ve eşit insanların tek bir amaca hizmet etmek üzere birlikte, kardeşçe çalıştığı bir kurumdur. Onu bu şekilde ele almalı ve korumalısınız. Ülke, bir kümelenme değil, *ortaklıktır*. Doğrusu tek, bir tek olmayan hiçbir gerçek ülke yoktur.[13] Bu doğrunun değişmezliğinin kast, imtiyaz ve eşitsizlikle ihlal edildiği, yani çok sayıda bireyin gücü ve özgürlüğünün bastırıldığı veya hareketsiz kaldığı ve genel kabul gören hiçbir ilkenin olmadığı yerde gerçek bir ülke yok demektir. Bu durum, hiçbir ulus, hiçbir halkın olmadığına, şartların tesadüfen bir araya getirdiği ve yine şartların ayırabileceği bir kalabalığın varlığına işaret eder. Ülkenize olan sevginiz adına, doğduğunuz topraklardaki her imtiyaz ve her eşitsizliğe karşı sonuna dek savaşmalısınız. Sadece bir imtiyaz yasaldır: Deha! O da kendisini erdem ile kardeşlik içinde ortaya koyduğu zaman. Deha, Tanrı'nın bahşettiği bir imtiyazdır, insanın değil; ve onu tanır, kabul eder, size verdiği ilhamın izini sürerseniz, bunu özgür iradeniz ve aklınızla yapmış olursunuz. İrsiyetten (hanedan) neşet eden güce ya da paylaşılamayan bir hakka boyun eğmenizi talep eden her türlü imtiyaz, karşı gelmeniz, savaşmanız ve ortadan kaldırmanız gereken gasp ve zorbalıktır. Ülkeniz, zirvesinde Tanrı, temelinde eşit insanların bulunduğu tapınağınız olmalıdır. Şayet ülkenizin şerefini ve kendi onurunuzu korumak istiyorsanız, bundan başka bir formülü ya da ahlaki yasayı kabul etmeyin. Bırakın, varoluşunuzun tali yasaları, bu en yüce yasanın kalkınmacı uygulaması olsun.

Bunun böyle olması için yasaların oluşumuna *herkesin* katkıda bulunması gerekir. Yurttaşların sadece bir bölümü tarafından yapılan yasalar, eşyanın tabiatı gereği, sadece bu insanların düşüncelerini, emellerini ve isteklerini yansıtacak, ülkenin bütününü değil, sadece üçte birini veya dörtte birini veya bir sınıfı veya bir bölgeyi temsil edecektir. Oysa hukuk genel emeli ifade etmeli, herkesin iyiliğine hizmet etmeli, *ulusun* kalp atışına tepki vermelidir. Dolayısıyla, yasama, doğrudan ya da dolaylı olarak, tüm ulusu temsil etmelidir. Bu görevi birkaç kişiye teslim ederseniz, *tüm* sınıfların birlik ve beraberliğini temsil eden ülkenin çıkarı yerine, tek bir sınıfın çıkarını koymuş olursunuz.

Ülke, sadece bir toprak parçası değildir ama toprak onun temelini oluşturur. Ülke, bu temel üzerinde yükselen bir fikirdir, sevgi duygusudur, bu top-

13 Yukarıda bahsedilenleri *Bağımsızlık Bildirgesi* ile karşılaştırınız (sf.935).

rakların çocuklarını bir arada tutan dostluk bağıdır.[14] Ulusal gelişime kendi oyuyla katılmayan tek bir kardeşiniz bile olsa, eğitimliler arasında eğitimsiz olarak ot gibi yaşayan tek bir insan bile olsa, çalışma ihtiyacı içinde olan ve çalışamadığı için yoksulluk çeken tek bir insan bile olsa, bu herkesin herkes için var olduğu ülkeye sahip olmadığınızı gösterir. Olması gereken ülke bu değildir. *Oy, eğitim ve iş,* bir ulusun üstünde yükseldiği üç temel sütunudur; elleriniz onları sağlam bir şekilde dikene kadar dinlenmeyiniz.

Ve onları dikip her biriniz her biriniz için gerekli ruhsal ve fiziksel gıdanın varlığını teminat altına aldığınız zaman, el ele tutuşup ülkenize sevgili annenize sarılırcasına özgürce sarıldığınız zaman, kendi gelişiminizi gerçekleştirmiş ve kutsal İtalyan misyonuna hizmet etmişsiniz demektir. Bu misyonun *Avrupa'nın manevi birliği* olduğunu ve size bir büyük sorumluluk yüklediğini unutmayın. İtalya, parçalanmış uluslarla ilgili olarak o büyük sözcüğü, "birleşme" sözcüğünü telaffuz etmiş, hatta iki kez telaffuz etmiş olan tek ülkedir. Roma, iki kez Avrupa'nın başkenti, tapınağı olmuştur: birincisinde fetih kartallarımız bilinen dünyayı bir uçtan bir uca kat edip onu medeni yasalarla tanıştırmak suretiyle birliğe hazırlamış; ikincisinde -Kuzeyli fatihler Doğa'nın gücüne yenik düştükten sonra- İtalyan dehası Papalıkla yeniden doğmuş ve Hıristiyan dünyanın dört yüzyıl önce terk ettiği *ruhların birliği* öğretisine sahip çıkmıştır. Bugün İtalya'mızın daha da büyük bir misyonu, üçüncü bir misyonu var. Kuracağınız özgür ve birleşik ülke sezarlardan ya da papalardan daha büyük ve daha güçlü olacaktır. Bu misyonun düşüncesi bile Avrupa'yı sarsarak tüm gözlerin İtalya'ya çevirmesine yol açmaktadır.

Ülkenize karşı görevinizin büyüklüğü, bu misyonun yüceliğiyle doğru orantılıdır. Onu çıkarcılıktan, sahtecilikten ve diplomasi dedikleri Cizvit siyasetinden[15] uzak tutmalı, kirlenmesine izin vermemelisiniz.

Ülkenin hükümeti, sizler sayesinde çıkar ve fırsat putlarına değil, ilkelere tapınmayı düstur edinecektir. Avrupa'da, özgürlüğün içeride kutsal, dışarıda ihlal edilebilir olduğu ülkeler ve *gerçeklik başka, fayda başka bir şeydir, teori bir şeydir pratik başka bir şeydir,* diyen insanlar vardır. Bu ülkeler, kaçınılmaz olarak cezalarını uzun izolasyonlar, baskı ve anarşi olarak çekeceklerdir. Ama sizler ülkemizin misyonunu biliyorsunuz, dolayısıyla bir başka yol izleyeceksiniz. Gökyüzündeki tek Tanrı, tek hakikat ve tek inançla birlikte, İtalya sizler sayesinde yeryüzünün tek siyasal gerçekliğinin

14 Bunu Burke, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler* ile karşılaştırınız (sf.947).

15 Fransa'nın Hugeonot-Katolik çatışmasının ardından Katolik saflarda kalarak dünya Katoliklerinin en büyük ve en hâkimi konumuna karşı koymak kastediliyor. Mazzini'ye göre Katolik dünyanın yüzünün Fransa'ya değil, İtalya'ya dönük kalması sağlanmalıdır. (y.n.)

sahibi olacaktır. İtalyan halkı, özgürlük ve ortaklık bayrağını tüm ulusların nazarında parlasın diye, Kapitol'den ve Vatikan'dan daha ulvi bir mabedin üstüne dikecek, onu ne despotun terörü ne tamahkârın eli indirebilecektir. İman sahibi olduğunuz gibi cesaret sahibi olacaksınız; İtalya'nın kalbinden yükselen heyecanı ve düşünceyi tüm dünyaya ve kendilerini dünyanın efendisi sayanların yüzüne haykıracak, kardeş ulusları asla dışlamayacaksınız. Ülkede yaşam sizler sayesinde her türlü korku ve kararsızlıktan uzak bir ortamda güzelleşerek güç kazanacak; *temelini* halk, *kuralını* akıl ve yasalar oluşturacak; ülkenin *gücü* herkes, *hedefi* herkesin iyiliği, *amacı* Tanrı'nın ona verdiği misyonu yerine getirerek büyümek olacaktır.

* Joseph Mazzini, *The Duties of Man and Other Essays- Duties of Country,* J. M. Dent&Sons, Ltd., 1907.

*2. On Dokuzuncu Yüzyılın Temelleri**

Houston Stewart Chamberlain

Houston Stewart Chamberlain (1855-1926), Alman vatandaşlığına geçen bir Britanya amiralinin oğluydu. Wagner'in müziğine âşık olan Chamberlain, Beyrut'ta yaşamaya başladı ve bestecinin kızıyla evlendi. Almanca yazılmış olan *On Dokuzuncu Yüzyılın Temelleri* (1899) adlı eserinde Pan-Cermen liginden ve Dr. Ernst Hasse'nin Pan-Cermenizm'inden daha geniş kapsamlı olan Pan-Tötonizm'in savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Kitap Almanya'da çok satmış ve daha sonraki tarihlerde Naziler arasında çok popüler olmuştur.

Ranke, yüzyılımızın milliyetçiliğin yüzyılı olacağını öngörmüştü; bu doğru bir politik tahmindi. Çünkü milletler şimdiye kadar hiç bu kadar net biçimde birbirlerine karşı çıkmamış ve birliklere bu kadar karşı olmamışlardı. Ama bu yüzyıl aynı zamanda bir ırklar yüzyılı haline geldi ki, bilimin ve bilimsel düşüncenin doğrudan ve gerekli bir sonucuydu. [Girişte] belirttiğim gibi bilim bir araya getirmez, böler. Bu önerme burada da kendisiyle çelişmedi. Bilimsel anatomi, ırkları birbirinden ayıran fiziksel karakteristiklerin varlığına dair öyle kesin kanıtlar sundu ki, inkâr edilmeleri imkânsız hale geldi; bilimsel filoloji farklı diller arasında köprü kurulamayacak kadar temel farklar keşfetti; tarihin farklı alanlarındaki bilimsel incelemeler de benzer sonuçlar getirdi, özellikle her bir ırkın dini tarihinin tam olarak belirlenmesiyle - ki daha sonraki gelişme, her zaman net olanı, keskin bir şekilde ayrılmış hatları takip etmiş ve halen etmekteyken, bu belirlenmede

sadece genel fikirlerin en genel olanları benzerlik yanılgısına sebep olabilir. İnsan ırkının sözde birliği bir hipotez olarak hâlâ saygı görmektedir ama sadece maddi temelden yoksun, kişisel, sübjektif bir inanç olarak. On sekizinci yüzyılın milletlerin kardeşliğine dair fikirleri şüphesiz asilce olsa da kökenleri itibariyle tamamen duygusaldı; savaştaki yedekler gibi topallayan sosyalistlerin hâlâ sıkıca tutunduğu bu fikirlerin aksine, zamanımızın olayları ve incelemelerinin sonucunda acı gerçek kendini gitgide daha fazla ortaya koymaktadır.

* * *

Bugüne kadar iki güç -Yahudiler ve Tötonik[16] ırklar- ayakta kalmıştır; son zamanlarda yayılan kaosun ırksal özelliklerini muğlaklaştırmadığı her yerde, bazen dostça bazen düşmanca ama her zaman yabancı güçler olarak yüz yüze gelmişlerdir.

Bu kitapta "Tötonik halklar" terimini kullanırken tarihte Keltler, Tötonlar (Cermenler) ve Slavlar olarak ortaya çıkan ve -çoğunlukla belirlenemez biçimde karışarak- modern Avrupa'daki halkları meydana getiren Kuzey Avrupa ırklarını anlıyorum. Altıncı bölümde kanıtlayacağım gibi, aslında tümü tek bir aileye aittir; ancak Tacitus'un kullandığı dar anlamıyla Töton kelimesi benzerleri arasında kendi üstünlüğünü entelektüel, ahlaki ve fiziksel açıdan öyle net biçimde ispatlamıştır ki, bu ismi tüm aile için kullanmaya hakkımız vardır. Tötonlar kültürümüzün ruhudur. Tüm dünya üzerindeki birçok dalıyla birlikte bugünkü Avrupa, ırkların sonsuz kopyalı karışımının damalı sonucunu temsil eder: Bizi birbirimize bağlayan ve organik bir birlik haline getiren şey "Tötonik" kanımızdır. Etrafımıza baktığımızda, bugün yaşayan bir güç olan her milletin öneminin, toplumundaki saf Töton kanının oranına bağlı olduğunu görürüz. Avrupa'daki tahtlarda sadece Tötonlar oturmaktadır. Dünya tarihinde bundan önceki dönemleri önsöz olarak görmek mümkündür; gerçek tarih, kalplerimizin ritmini kontrol eden ve damarlarımızda dolaşan, bize yeni umutlar ve yeni yaratımlar için ilham veren tarih, Tötonların antik dönemin mirasını becerikli ellerine aldıkları anda başlar.

* * *

Hayvanların ve bitkilerin bilimsel şahlanışı bize sadece "ırkın" koşulları değil, önemi hakkında da bilgi edinebileceğimiz aşırı zengin ve güvenilir malzeme sağlamadı mı sanki! "Asil" olarak ünlenen (ve bu ünü hak eden) hayvan ırkları, Limousin'in yük çeken atları, Amerikan tırıs atları, İrlanda avcıları, mutlak güvenilir sportif köpekler şans ve karmaşa ile mi ortaya çı-

16 Yunanlı ve Romalı tarihçilerin bahsettiği İÖ 100'lü yıllarda yaşayan Proto-Cermen kabileler. (ç.n.)

kıyor? Hayvanlara eşit haklar vererek, onlara aynı yemeği sunarak ve aynı kamçıyla kamçılayarak mı elde ediyoruz onları? Hayır, onlar yapay seçim ve ırkın saflığının kesin biçimde korunmasıyla üretildiler. Atlar ve özellikle köpekler bize zekâ özelliklerinin fiziksel özelliklerle el ele yürüdüğünü gözlemlemek için yeterince fırsat sağlarlar; bu özellikler ahlaki nitelikler açısından doğrudur: Melezler sıklıkla daha zekidir ama asla güvenilir değildirler; ahlaki açıdan her zaman ıskarta sayılırlar. İki üstün hayvan ırkının arasındaki sürekli saflık, istisnasız her zaman her ikisinin de üstün karakteristiklerinin yok olmasına neden olur. İnsan ırkı neden bir istisna olsun ki? (...) Geniş ve ortak bir temele sahip olmasına rağmen insan ırkları gerçekte karakter, nitelik ve hepsinden önemlisi, kişisel kapasitelerinin derecesi açısından tazı, buldog, kaniş ve newfoundland köpeği kadar birbirlerinden farklıdır. Eşitsizlik, doğanın tüm âlemlerde eğilimli olduğu bir durumdur; "uzmanlaşma" olmadan hiçbir olağanüstü üreme olmaz; insanlar söz konusu olduğunda, hayvanlarda olduğu gibi uzmanlaşma asil ırklar yaratmaktadır; tarih ve etnoloji bu sırrı en donuk gözlere bile apaçık eder. Her saf ırk kendi ünlü ve benzersiz fizyonomisine sahip değil midir? (...)

Irkların özü ve önemi konusunda bir fikir ileri sürmede en yetkin olan kişiler, kesin bir algı için geniş bir deneyimin gerekli olduğu bir konuyla uğraşırken inanılmaz bir muhakeme eksikliği gösterirlerse ve sadece boş politik ifadelerle yetinirlerse, içgüdüleri doğru yolu gösterdiği halde anlamsızca konuşan cahillere nasıl şaşırabiliriz? Bugünlerde bu konu toplumun birçok farklı tabakasında ilgi uyandırdığına ve eğitimli kişiler öğretmeyi reddettiğine göre, cahiller kendi kendilerini idare etmelidir. Ellili yıllarda Kont Gobineau insan ırklarının eşitsizliği üzerine o dâhice eserini yayınladığında eser hiç dikkat çekmedi; kimse ne dediğini anlamamış gibi görünüyordu. Zavallı Virchow gibi adamlar bir bulmacayla uğraşırmış gibi şaşkındı. Şimdi yüzyılın sonuna geldiğimizde her şey değişti; milletlerin içindeki daha tutkulu, daha atılgan olan öğeler bu soruna doğrudan büyük ilgi gösteriyorlar.

* * *

Hiçbir şey bir ırka sahip olma bilinci kadar ikna edici değildir; ayrı ve saf bir ırka ait olan kişi buna ilişkin hissini asla kaybetmez. Irkının koruyucu meleği her zaman onun yanındadır, ayağının altındaki zemini kaybederse ona destek olur, yanlış yola girme tehlikesiyle karşı karşıya ise Sokrat'ın iblisi gibi onu uyarır, itaat talep eder ve denemeye asla cüret edemeyeceği, imkânsız olduğunu farz ettiği girişimlere zorlar. Tüm insanlar gibi zayıf ve hatalı olsa da, bu soydan gelen kişi, kendisini diğerlerinin tanıdığı gibi tanır: Karakterinin sağlamlığından ve eylemlerinin belirgin biçimde tipik ve

kişilik, üstü nitelikleriyle açıklanabilecek sade ve özgün bir yücelikle işaretlenmiş olduğu gerçeğinden. Irk, bir adamı olduğundan daha yukarılara taşır; onu olağandışı -hatta doğaüstü diyebilirim- güçlerle donatır, dünyanın her tarafından gelen insanların oluşturduğu kaotik karmaşanın içinden çıkan ama tamamen ayrı bir birey haline getirir. Kökeni saf bu kişi benzerlerinden daha yetenekliyse ırk olgusu onu güçlendirir ve her yönden yükseltir; tüm diğer insanlara bir kuleden bakan bir dahiye dönüştürür; doğanın bir çılgınlığı neticesinde dünyaya savrulan yanan bir meteor olduğu için değil, binlerce ve binlerce kökten beslenen güçlü ve haşmetli bir ağaç gibi cennete doğru yükseldiği için – tek başına bir birey değil, aynı amaç için uğraşan bilinmez ruhların yaşayan toplamıdır.

***

Kasten açıklamadığım ama söylediğim her şeyden kolayca anlaşılabilecek bir nokta var; ırk konsepti onu olabildiğince dar değil, olabildiğince geniş anlamıyla ele alırsak hiçbir şey içermez. Geleneksel olanı takip edip bu kelimeyi uzak kuramsal ırkları belirtmek için kullanırsak neticede muhtemelen uzun kuyruklu ve kısa kuyruklu maymunları da içeren "insanoğlu" için renksiz bir eşanlamlı kelimeye dönüşür. Irk sadece geçmişin deneyimleri ve günümüzün olaylarıyla ilişkiliyse bir anlama sahiptir.

Artık burada milletin ırk için ne anlama geldiğini anlamaya başlıyoruz. Neredeyse her zaman, bir ırkın oluşturulması için gereken koşulları hazırlayan veya en azından ırkın en yüksek ve en bireysel faaliyetlerine götüren şey, politik bir yapı olarak millettir.

***

(...) Irk sadece bir kelime değil, organik ve yaşayan bir şey olduğundan doğal olarak asla durağan değildir; asilleşir veya dejenere olur, bu veya şu yönde gelişir ve şu veya bu niteliği bozar. Bu tüm bireysel yaşamların yasasıdır. Ancak sağlam bir milli birlik, yoldan sapmaya karşı en güvenli korumadır. Ortak hafızayı, ortak umudu, ortak entelektüel beslenmeyi sembolize eder; mevcut kan bağını sıkıca sabitler ve bizi daha da sıkı bağlamaya sevk eder.

* Houston Stewart Chamberlain, *On Dokuzuncu Yüzyılın Temelleri*, çeviren John Lees, cilt I, s. xciii-xciv, 256-257, 260-263, 269, 292, 297, 1912, John Lane Limited.

BİLİM ÇAĞININ ZAFERİ

I
"İNTİBAK EDEBİLEN KAZANIR"

A. DARWİNİZM

Canlılar onları bildiğimiz hale nasıl geldi? Ünlü İngiliz biyolog Charles Darwin (1809-1892) 1859'da On Dokuzuncu yüzyılda hiçbir kitabın tartışılmadığı kadar büyük bir tartışmaya yol açan bilimsel bir tez yayımlar: *Doğal Seleksiyon Yoluyla Türlerin Kökeni ya da Yaşam Savaşında Avantajlı Irkların Korunması [The Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life]*. J. H. Randall'ın "Değişime, büyümeye ve gelişmeye dair evrim düşüncesi son yüzyılda insanoğlunun kendisi ve dünyası hakkında düşündüğü en devrimci nosyondur," dediği kitabın bilimsel önemi, pek çok versiyonunun uzun süreler yaygın kabul bulmaksızın tedavülde olduğu evrim teorisinden değil, muazzam bir doğal tarih bilgisine ve Darwin'in evrim mekanizmasının, "doğal ayıklama" yoluyla ve "en iyi intibak edebilenin hayatta kaldığı" devamlı bir "varoluş savaşı" içinde işlediğine dair hipotezinden kaynaklanır. Darwin kuramlarının bilimsel çevrelerde hazır kabulünü mümkün kılan, sabırla topladığı kanıtlardır, ancak aynı kuramlar ilahiyatçılar arasında müthiş bir öfke fırtınasına yol verir, çünkü *Kutsal Kitap*'la çelişmektedir. Aşağıdaki bölümler, Darwin'in en ünlü iki kitabı olan *Türlerin Kökeni* (1859) ve teolojik çevrelerde bir fırtına koparan *İnsanın Türeyişi*'nden (1871) alınmıştır.

*1. Türlerin Kökeni**

Charles Darwin

Tarihsel Taslak

Burada Türlerin Kökeni fikrinin gelişimi üzerine kısa bir taslak sunacağım. Yakın zamana kadar natüralistlerin büyük çoğunluğu türlerin değişmez mahsuller olduğuna ve ayrı ayrı yaratıldıklarına inanıyordu. Bu fikir

birçok yazar tarafından büyük beceriyle savunuldu. Diğer yandan, sayıca az bazı natüralistler, türlerin değişime uğradığına ve mevcut yaşam formlarının daha önce mevcut olan formların ari nesillerinin altsoyu olduğuna inanıyordu. Klasik yazarların bu konu hakkındaki bahislerini göz ardı edersek, modern zamanlarda bu konuyu bilimsel bir ruhla inceleyen ilk yazar Buffon'dur. Ancak onun fikirleri farklı dönemlerde ciddi dalgalanmalar gösterir ve türlerin dönüşümünün sebeplerine ve vasıtalarına hiç girmez; ben de burada bunun ayrıntılarına girmeyeceğim.

Bu konuda vardığı kararlarla ciddi anlamda ilgi çeken ilk kişi ise Lamarck idi. Şöhretini hak etmiş olan bu natüralist, görüşlerini ilk olarak 1801'de yayınladı; daha sonra 1809 yılında *Philosophie Zoologique* adlı eserinde bunları genişletti, 1815 yılında da giriş niteliğindeki *Hist. Nat. des Animaux sans Vertebres* adlı eserini çıkardı. Bu çalışmalarında insan dahil tüm türlerin diğer türlerden türediği doktrinini destekledi. Hem organik hem de inorganik dünyadaki tüm değişikliklerin mucizevi müdahalelerle değil, yasalar sonucunda olma olasılığına dikkat çekerek, bu alanda üstün hizmetler verdi. Lamarck temelde, türleri ve çeşitleri ayırmanın zorluğu yüzünden, neredeyse mükemmel bir biçimde biçimlerin belirli gruplar halinde derecelendirilmesi ve evcil ürünlerin benzeşmesi sayesinde türlerin dereceli olarak değişimi sonucuna varmıştı. Değişim vasıtalarına bağlı olarak, değişimin sebeplerini kısmen yaşamın fiziksel koşullarının doğrudan eylemlerine, kısmen zaten mevcut olan biçimlerin melezlenmesine ve hem kullanışlı hem de kullanışsız bir biçimde, alışkanlıkların etkilerine yükledi. Özellikle bu son vasıtaya doğadaki tüm güzel adaptasyonların sebebi olarak baktı; örneğin zürafanın uzun boynu ağaç dallarına göz atmak içindi. Ancak, aynı şekilde ilerlemeci gelişim yasasına da inanıyordu; tüm yaşam türleri ilerlemeye eğilimli olduğundan, bugünkü basit ürünlerin varlığının sebebi olarak böylesi biçimlerin spontane olarak meydana geldiğini iddia ediyordu. (...)

Bay Herbert Spencer bir denemesinde (Reader dergisinde Mart 1852'de yayınlanan ve 1858 yılında *Denemeler* adlı kitabında yeniden basılan), yaratılış teorisi ile organik varlıkların belirgin yetenekler ve güçlerle gelişimine ilişkin teorinin farklarını ortaya koydu. Evcil ürünlerin benzerliğini, bir çok türün embriyolarının maruz kaldığı değişiklikleri, türlerin ve çeşitlerin ayrılmasının zorluğunu ve türlerin değiştiğini iddia eden genel derecelendirme prensibini tartıştı ve değişimi, koşulların değişimine bağladı. Yazar (1855) ayrıca psikolojiyi, her bir zihinsel gücün ve kapasitenin dereceli olarak zorunlu kazanımı prensibine göre ele aldı.

Giriş

Türlerin Kökeni incelendiğinde, organik varlıkların yaygın benzeşmelerini onların embriyolojik ilişkilerine, coğrafi dağılımına, jeolojik sıralarına ve benzer olgulara yansıtan bir natüralistin, türlerin bağımsız olarak yaratılmadıkları, çeşitler gibi diğer türlerden türedikleri sonucuna varması anlaşılır bir durumdur. Böylesi bir çıkarım iyi temellendirilmiş olsa da haklı olarak hayran kaldığımız yapısal mükemmelliği ve karşılıklı adaptasyonu anlamak adına bu dünyada yaşayan sayısız türün nasıl değiştiğini açıklayana kadar tatmin edici olamaz. Natüralistler çeşitlenmenin olası tek sebebi olarak, sürekli biçimde iklim, gıda vb. harici koşullara atıfta bulunur. Aşağıda göreceğiniz üzere, kısıtlı bir anlamda bu doğru olabilir; ancak sadece harici koşulları sorumlu tutmak saçmadır – örneğin ayaklarıyla, kuyruğuyla, gagasıyla ve diliyle ağaçkakanın yapısı hayranlık verici biçimde ağaç kabuklarının altındaki böcekleri yakalamaya adapte olmuştur. Beslenmesini belirli ağaçlardan sağlayan, tohumlarını belirli kuşların taşımasına gereksinim duyan ve belirli böceklerin, farklı cinsiyetlerde olan çiçeklerindeki polenleri bir çiçekten diğerine taşıması gereken ökseotu örneğinde ise, çeşitli farklı organik varlıklarla ilişkiler kuran ve parazit bir bitki olan ökseotunun yapısının sorumluluğunu harici koşullara veya alışkanlıklara veya bitkinin kendi istemine bağlamak saçma olacaktır.

Bu nedenle, en önemlisi değişimin ve karşılıklı adaptasyonun vasıtalarına dair net bir anlayışa sahip olmaktır. Gözlemlerimin başlangıcında, evcil hayvanların ve ekilen bitkilerin dikkatli biçimde incelenmesinin bu muğlak sorunları açığa çıkarma konusunda en iyi yöntem olabileceğini düşünüyordum. Bu konuda hayal kırıklığına uğramış değilim; bunda ve diğer şaşırtıcı durumlarda, her ne kadar mükemmel olmasa da elimizdeki evcilleştirmeye dair bilgilerin en iyi ve güvenilir ipuçlarını verdiğini fark ettim. Natüralistler tarafından yaygın biçimde göz ardı edilse bile böylesi araştırmaların çok yüksek değer taşıdığı yönündeki yargımı ifade etmeye cüret edeceğim.

Bu düşünceler doğrultusunda bu özetin ilk bölümünü evcilleştirmedeki çeşitlenmelere ayıracağım. Böylece kalıtsal değişimlerin büyük kısmının hiç olmazsa mümkün olduğunu ve aynı derecede önemli olan bir şeyi, birbirini takip eden ufak çeşitlenmeleri seçişi sayesinde insanın gücünün ne kadar büyük hale geldiğini göreceğiz. Daha sonra doğal tür çeşitlenmelerine geçeceğim; ancak maalesef bu konuyu çok kısa geçmemiz gerekecek, çünkü hakkıyla anlatmak için kataloglar dolusu olgu gereklidir. Ancak çeşitlenme için en uygun koşulların hangisi olduğunu tartışabileceğiz. Sonraki bölümde, dünyada var olan bütün organik varlıklar arasında, yüksek geometrik

nüfus artış oranının kaçınılmaz sonucu olan varlık mücadelesini inceleyeceğiz. Bu, Malthus'un doktrininin tüm hayvan ve bitki âlemlerine uygulanmış halidir. Her türden doğan çok sayıda birey hayatta kalabilir ve bunun sonucunda sürekli yenilenen bir varlık mücadelesi ortaya çıkar; bu karmaşık ve bazen de değişken olan hayat koşulları altında kendisi için avantajlı en ufak bir farka sahip olan her varlık daha çok hayatta kalma şansına sahiptir; bu nedenle de doğal olarak seçilir. Kalıtımın güçlü prensipleri neticesinde seçilen her değişim bu yeni ve değişmiş biçimi yaymaya eğilimlidir. (...) Birçok şey hâlâ muğlak görünse ve bir süre daha böyle kalacak olsa da, muktedir olduğum en özenli çalışmalar ve vardığım en tarafsız yargılar ışığında, yakın zamana kadar benim de içinde bulunduğum birçok natüralistin de düşündüğü gibi, türlerin ayrı ayrı yaratıldığı düşüncesinden artık eminim. Artık türlerin sabit olmadığına ikna oldum; ancak aynı genus'a[1] ait olanlar bazı başka ve genelde soyu tükenmiş türlerin soyundan geliyorlar, aynı belirli bir türün bilinen çeşitlenmelerinin bu türden gelmesi gibi. Ayrıca, doğal seleksiyonun tek olmasa da en önemli değişim vasıtası olduğuna da ikna oldum.

İnsanın Türeyişi

Bu çalışmada varılan ve sağlam bir yargı oluşturma konusunda yetkin olan birçok natüralistin de kabul ettiği ana sonuç, insanoğlunun daha az organize bir yaşam biçiminden türediğidir. Bu sonucun temelleri asla sarsılamaz, çünkü embriyo gelişimi açısından insanın ve daha aşağı düzeydeki yaratıkların benzerliği çok belirgindir ve yapısal ve oluşumsal noktada karşılaşılan, hem çok önemli hem de çok önemsiz sayısız olgu -bünyesinde bulundurduğu gelişmemiş noktalar ve bazen sebep olduğu anormal geri dönüşler- tartışmaya yer vermeyecek kadar kesindir. Tüm bunlar uzun zamandır bilinmesine karşın kısa süre öncesine kadar bize insanın kökenine dair hiçbir şey söylemiyorlardı. Artık, tüm organik dünyaya dair bilgilerimiz ışığında gözden geçirildiğinde, bunların anlamı açıkça bellidir. Aynı grubun üyelerinin ortak eğilimleri, geçmişteki ve günümüzdeki coğrafi dağılımları ve jeolojik sıralamaları gibi olgu grupları diğerleriyle bağlantılı olarak düşünüldüğünde, evrimin yüce prensibi açıkça ve sağlam biçimde karşımızda durur. Tüm bu olgulardan yanlış sonuçlar çıkartılması inanılmazdır. Bir vahşi gibi, doğanın fenomenlerini bağlantısız olarak görmekten memnun olmayan kişi, insanın ayrı bir yaratım eyleminin sonucu olduğuna inanmaya devam edemez. Bir insan embriyosunun, örneğin -kafatasının, uzuvlarının

1 Birden fazla türü olan cins. (ç.n.)

ve bütün iskeletinin yapısı kullanım amacından bağımsız olarak diğer memelilerle aynı plana sahip olan- bir köpek embriyosuna ne kadar benzediğini, bazen yeniden ortaya çıkan çeşitli yapıları, örneğin Quadrumana'da[2] mevcut olan ancak insanın normalde sahip olmadığı bazı kasları -ve benzer bir sürü başka olguyu- kabul etmesi gerekir. Tüm bunlar insanın diğer memelilerle birlikte, ortak bir atadan türediğine işaret eder.

İnsanın, vücudunun tüm parçalarında ve zihinsel yeteneklerinde hep kendine özgü farklara sahip olduğunu gördük. Bu farklar veya çeşitlenmeler aynı genel sebeplere dayanıyormuş ve daha alt düzey hayvanlarla aynı yasalara uyuyormuş gibi görünmektedir. Her durumda aynı kalıtım yasaları galip gelmektedir. İnsan, varlık vasıtalarından daha yüksek oranda artış eğilimi gösterir; bu nedenle, bazen varoluş için çok zor bir mücadele vermek zorunda kalır ve doğal seleksiyon, kendi kapsamında bulunan her şeyi etkileyebilir. Benzer bir doğaya sahip belirgin çeşitlemeler silsilesi hiçbir şekilde gerekli değildir; bireylerdeki ufak dalgalı değişimler, doğal seleksiyonun işini görmesi için yeterlidir. Belirli vücut parçalarının uzun süre kullanılması veya kullanılmamasının kalıtsal etkisinin de doğal seleksiyonla aynı yönde etkili olduğundan emin olabiliriz. Önceden önemli olan değişimler artık özel bir fayda sağlamasa da uzun süre sonraki nesillere aktarılmaya devam eder. Vücudun bir parçası değiştiğinde, birçok korelasyonlu çirkinlik vakasında örneğini gördüğümüz üzere, korelasyon prensibi uyarınca diğer parçalar da değişecektir. Bazı şeyler, bol gıda, sıcaklık ve nem gibi hayatın çevresel koşullarının doğrudan ve belirli fiillerine bağlanabilir. Ve son olarak, fizyolojik olarak pek önemsiz yahut bazıları hatırı sayılır öneme haiz birçok karakter, cinsel seçim aracılığıyla kazanılır. (...)

İnsanın embriyolojik yapısı, daha alt düzey hayvanlarla benzerlikleri, bünyesinde bulundurduğu gelişmemiş noktalar ve bazen sebep olduğu anormal geri dönüşler düşünüldüğünde, eski zamanlardaki atalarımızın içinde yaşadığı koşulları hayal edebiliriz ve onları zoolojik dizilerdeki doğru konumuna yaklaşık olarak yerleştirebiliriz. İnsanın kıllı, dört ayaklı, kuyruklu, sivri kulaklı, muhtemelen ormanlık bölgelerde yaşayan ve eski dünyada mukim bir atadan türediğini öğreniyoruz. Natüralistler tarafından tüm yapısı incelenen bu yaratık, Quadrumana olarak sınıflandırılır ve hem eski hem de yeni dünyadaki maymunların da ortak ve çok eski atasıdır. (...)

İnsanın kökeni konusunda yukarıdaki sonuca vardığımızda ortaya çıkan en büyük sorun, elde ettiği yüksek entelektüel güç standardı ve ahlaki eğilimleridir. Ancak evrimin genel prensiplerini kabul eden herkes, insanla

2 Soyu tükenmiş, dört ele sahip bir primat türü. (ç.n.)

aynı türde olan yüksek düzeyli hayvanların zihinsel güçlerinin çok farklı bir düzeyde olsalar da gelişime uygun olduğunu görmelidir. Bu yüzden üst düzey maymunlar ile bir balığın ya da bir karıncanın ve tanemsi böceğin zihinsel güçleri arasındaki fark çok büyüktür. Bu güçlerin hayvanlardaki gelişimi özel bir zorluğa neden olmaz, çünkü evcil hayvanlarımızda zihinsel yetenekler mutlaka değişkendir ve bu değişkenlikler kalıtsal olarak aktarılır. Bu yeteneklerin doğal ortamda hayvanlar için büyük önem arz ettiği konusunda herkes hemfikirdir. Bu nedenle, koşullar doğal seleksiyon yoluyla gelişimleri için faydalıdır. Aynı sonuç insanlar için de geçerlidir; çok uzak dönemlerde bile dili kullanmasını, silahlar, aletler, tuzaklar vb. icat ve imal etmesini sağlayan zekâ, insan için de en önemli şeydir; bunlar ve sosyal alışkanlıkları sayesinde insan yaşayan, tüm yaratıklar içinde en baskın yaratık haline gelmiştir. (...)

Ahlaki niteliklerin gelişimi en ilginç ve en zor problemdir. Bu gelişimin temeli aile bağlarını da içeren bir terim olan sosyal içgüdülerdir. Bu içgüdüler çok karmaşık bir doğaya sahiptir ve alt düzey hayvanlarda belirli fiillere özel bir eğilim gösterilmesine neden olur; ancak bizim için daha önemli olan öğeler sevgi ve ayrı bir duygu olan sempatidir. Böylesi sosyal içgüdülerle donanmış hayvanlar diğerlerinin varlığından ve eşliğinden keyif alırlar, birbirlerini tehlikeye karşı uyarırlar, birçok açıdan birbirlerini korurlar ve yardımlaşırlar. Bu içgüdüler türün tüm bireylerinde mevcut değildir, sadece aynı topluluk içinde olanlarla sınırlıdır. Tür için çok faydalı olan bu nitelikler kesinlikle doğal seleksiyon ile elde edilmiştir.

Ahlaki bir varlık, geçmişteki ve gelecekteki fiillerini ve güdülerini karşılaştırabilir - bazılarını onaylayıp bazılarını onaylamaz; kesinlikle bu niteliğe sahip bir varlık olan insanın bu niteliği onunla daha alt düzey hayvanlar arasındaki en büyük farktır. Ancak, üçüncü bölümde ahlak duygusunun ilk olarak, insanlar gibi alt düzey hayvanlarda da mevcut olan sosyal içgüdülerin sürekli ve her zaman mevcut olan doğasına, ikinci olarak da alt düzey hayvanlardan farklı olarak zihinsel yeteneklerinin çok aktif ve geçmiş olayların izlenimlerinin gayet canlı olmasına bağlı olduğunu göstermeye çalışacağım. İnsan bu zihinsel duruma bağlı olarak geriye bakmayı ve geçmiş olayların ve eylemlerin izlenimlerini karşılaştırmayı engelleyemez. Ayrıca, sürekli olarak ileri bakar. Geçici arzular veya tutkuları sosyal içgüdülerine baskın çıktığında, böylesi geçmiş güdülerinin zayıf izlenimlerini düşünür ve her zaman var olan sosyal içgüdüleriyle karşılaştırır. Böylece, tatmin edilmemiş tüm içgüdülerinin ardında bıraktığı memnuniyetsizliği hisseder. Bunun sonucunda, gelecekte daha farklı davranmaya karar verir; buna vicdan adını veririz. (...)

Tanrı inancına, insan ile alt düzey hayvanlar arasındaki sadece en büyük değil, en belirleyici fark olarak sıklıkla yüksek bir değer atfedilir. Ancak daha önce gördüğümüz gibi, bu inancın insanlarda doğuştan geldiğini veya içgüdüsel olduğunu savunmak imkânsızdır. Diğer yandan, her insanın içine işlemiş olan manevi teşekküller neredeyse evrenseldir; onun insanın akıl yürütme gücünün belirgin biçimde gelişmesi ve hayal gücü, merak ve hayret etme yeteneklerinde daha da fazla bir gelişmenin sonucu olduğu açıkça görülmektedir. İçgüdüsel Tanrı inancı varsayımının birçok kişi tarafından O'nun varlığına dair bir argüman olarak kullanıldığının farkındayım. Ama bu ihtiyatsız bir argümandır, çünkü insandan biraz daha fazla güce sahip olan birçok acımasız ve kötü ruhun varlığına da inanmamızı gerektirir; çünkü böylesi ruhlara dair inanç, hayırsever bir ilah inancından çok daha yaygındır. Evreni yaratan, evrensel ve hayırsever bir Yaratıcı fikri, uzun süre devam eden kültürel bir ortama ulaşmadan önce insanoğlunun aklına gelmiş gibi görünmemektedir.

İnsanın bir tür alt düzeyde organize yaşam biçiminden geliştiğine inanan kişi doğal olarak şu soruyu soracaktır: "Bu durum ruhun ölümsüzlüğü yönündeki inancı nasıl etkiler?" Sör J. Lubbock'un gösterdiği gibi, barbar insan ırkları bu yönde bir inanç taşımaz ama vahşilerin ilkel inançlarından çıkarsanan argümanlar, az önce gördüğümüz gibi, çok az işe yarar ya da hiç işe yaramaz. Çok az kişi, germinal kesecikten doğmuş veya doğmamış bir çocuğa dönüşürken, bireyin gelişiminin kesin olarak hangi döneminde insanın ölümsüz bir varlığa dönüştüğünü belirlemenin imkânsızlığından dolayı bir endişe yaşar; endişelenmek için en büyük sebep budur, çünkü dereceli olarak artan organik ölçekte bu dönemi belirlemek imkânsızdır.

Bu çalışmada vardığım sonuçların bazı kişiler tarafından dine son derecede aykırı ilan edileceğinin farkındayım. Ama bunu ilan edenler, insanın kökenini çeşitlenme ve doğal seleksiyon yasaları uyarınca daha alt düzey bir yaşam biçiminden türeyen özgün bir tür olarak açıklamanın, neden bireyin doğumunu sıradan üreme yaslarıyla açıklamaktan daha fazla dine aykırı olduğunu açıklamak zorundadır. Hem türlerin hem de bireylerin doğumu, zihnimizin kör talihin sonucu olduğunu kabul etmeye yanaşmadığı büyük olaylar diziliminin eşit derecede önemli parçalarıdır. Her bir yapısal çeşitlenmenin, her bir çiftin evlilik bağıyla birleşmesinin, her bir tohumun yayılmasının ve böylesi olayların belirli bir amaçla oluştuğuna ister inanalım ister inanmayalım, aklın ışığında varacağımız sonuç budur. (...)

Bu çalışmada varılan esas sonuç, yani insanın daha az organize bir yaşam biçiminden türemiş olması, üzülerek söylüyorum ki, birçok insana tiksin-

dirici gelecektir. Ama barbarlardan türediğimize dair neredeyse hiç şüphe yoktur. Vahşi ve parçalanmış bir sahilde Fuegian yerlilerinden oluşan bir grup insanı ilk kez gördüğümde hissettiğim şaşkınlığı asla unutamam, çünkü atalarımızın böyle göründüğünü düşünmüştüm. Bu insanlar tamamen çıplaktı ve vücutlarını boyamışlardı, uzun saçları karmakarışıktı, ağızları heyecandan köpürüyordu, ifadeleri vahşi, irkilmiş ve güvensizdi. Neredeye hiçbir zanaat eseri eşyaları yoktu ve vahşi hayvanlar gibi ne yakalayabilirlerse yiyerek hayatta kalıyorlardı; hükümetleri yoktu ve kendi küçük kabilelerinden olmayanlara karşı hiç merhamet göstermiyorlardı. Bir vahşiyi kendi topraklarında gören kişi, damarlarında biraz daha mütevazı bir yaratığın kanının dolaştığını bilse çok fazla utanmaz. Kendi adıma, düşmanlarına işkence yapan, kanlı kurban törenleri düzenleyen, hiçbir pişmanlık belirtisi göstermeden yeni doğmuş bebekleri öldüren, eşine köleymiş gibi davranan, terbiye nedir bilmeyen ve en kaba batıl inançlarla dolu bir vahşiden gelmektense, bakıcısının hayatını kurtarmak için korkunç düşmanı karşısında cesaret gösteren o küçük kahraman maymundan veya kalabalık ve şaşkın bir grup köpeğin arasından genç arkadaşını taşıyarak geçmeyi başaran ve dağdan inen babundan gelmeyi tercih ederim.

İnsanların, kendi çabalarıyla olmasa da, organik ölçeğin zirvesine çıktıkları için gururlanmaları mazur görülebilir ve baştan oraya yerleştirilmek yerine, kendi kendilerine yükseldikleri gerçeği, insanlara uzak gelecekte daha da iyi bir kadere sahip olabileceklerine dair ümit verebilir. Ancak biz burada korkularla veya umutlarla uğraşmıyoruz, sadece aklımızın keşfetmemize izin verdiği kadarıyla gerçeklerle uğraşıyoruz. Elimden geldiğince delilleri ortaya koymaya çalıştım; bence tüm asil nitelikleriyle, düşmüş olanlara gösterdiği sempatiyle, sadece diğer insanlara değil, yaşayan en mütevazı canlılara karşı bile gösterdiği cömertlikle, güneş sisteminin yapısı ve hareketlerine bile erişen tanrısal zekâsıyla -tüm bu övülesi güçleriyle- insanın hâlâ bedeninde o düşük düzeydeki kökeninin silinmez damgasını taşıdığını kabul etmeliyiz.

* * *

Türlerin kökenine gelince, organik varlıkların karşılıklı hısımlıklarını, embriyolojik yakınlıklarını, coğrafi dağılımlarını, yerbilimsel ardışımlarını (*succession*) ve bu tür olguları enine boyuna düşünen bir doğa bilgini, türlerin başlı başlarına yaratılmış olmadığı, tersine, çeşitler gibi onların da başka türlerden türemiş olduğu sonucuna varmak zorundadır. Bununla birlikte, böyle bir sonuç, çok sağlam temellere dayandırılmış bile olsa, yeryüzünde yaşayan sayısız türlerin değişiklik geçirmiş ve bizde hayranlık uyandıran o yapı ve o ortak uyarlanma yetkinliğini nasıl edinmiş oldukları kanıtlan-

madıkça yeterli olmaz. Doğa bilginleri iklim, besin, vb. dış koşulları, çoğu zaman değişimin (*variation*) olası biricik nedeni saymaktadırlar. Bu, ilerde göreceğimiz gibi, sınırlı bir anlamda doğrudur ama örneğin, ağaç kabuklarının altındaki böcekleri çekip çıkarmak için öylesine güzel uyarlanmış ayakları, kuyruğu, gagası ve diliyle bir ağaçkakanın yapısını yalnız dış koşullarla yormak akla aykırıdır. Besinini belirli ağaçlardan emerek sağlayan, belirli kuşlarla taşınmaları gereken tohumları ayrı eşeyli (*sex*) ve çiçektozunun birinden öbürüne konması için ille belirli böceklerin aracılığını gerektiren çiçekleri olan [yarı] asalak ökseotunun yapısını, farklı organik varlıklarla olan ilişkileriyle birlikte, dış koşulların etkileriyle ya da alışkanlıkla ya da bitkinin kendi isteğiyle açıklamak da aynı ölçüde akla aykırıdır.

Bundan ötürü, değişiklik geçirmenin ve uyarlanmanın yolları konusunda açık bir bilgi edinmek pek önemlidir. Gözlemlerimin başlangıcında, evcil hayvanlar ve tarım bitkileri konusunda yapılacak titiz bir çalışma, bana bu çapraşık problemi çözmek için en iyi şansı sağlayabilir gibi göründü. Hayal kırıklığına da uğramadım; bu durumda ve başka çetrefil durumların hepsinde, evcillik durumundaki değişim üzerine olan eksik bilgimizin yine de her zaman güvenilir ipucu verdiğini gördüm. Doğa bilginleri, büyük çoğunlukla, böyle çalışmalara aldırmıyorsa da bu çalışmaların pek değerli olduğu kanısındayım ve bunu söylemeye cesaret edebiliyorum.

Böyle düşündüğüm için, bu yapıtın ilk bölümünü Evcilleştirmenin Etkisinde Değişim'e ayıracağım. Böylelikle kalıtsal değişikliklerin büyük bir ölçüde ortaya çıkabileceğini ve aynı önemde olan bir şeyi, insanın ardışık hafif değişiklikleri seçip biriktirme gücünün ne denli etkili olduğunu göreceğiz. Sonra doğal bir durumdaki türlerin değişkenliğe (*variability*) geçmek istiyorum ama yazık ki bu konuyu çok kısa işleyeceğim, çünkü bu konu ancak olguların uzun bir listesi verilerek gereği gibi işlenebilir. Bununla birlikte, değişime elverişli durumların neler olduğunu tartışabileceğiz. Yeryüzündeki bütün organik varlıklar arasında geçen ve onların büyük bir geometrik oranla çoğalmalarını zorunlu kılan Var Olma Savaşı, ondan sonraki bölümde incelenecektir. Bu, hayvanlar ve bitkiler âleminin tümüne uygulanmış Malthus öğretisidir. Her türün doğmuş bireyleri sağ kalabileceklerden kat kat çok olduğu için ve bundan dolayı, yaşamak için sık sık yinelenen bir savaş verildiği için, karmaşık ve bazen değişen yaşama koşullarının etkisindeki herhangi bir canlı, kendisine yararlı bir tarzda ne denli hafif bir değişikliğe uğrarsa uğrasın, daha iyi bir sağ kalma şansı bulunacak ve böylece *doğal olarak seçilmiş* olacaktır. Soyaçekim ilkesinin etkinliğinden ötürü, seçilmiş her çeşit, kendi yeni ve değişiklik geçirmiş biçimlerini çoğaltma eğilimi gösterecektir.

Doğal Seçme, ana konu olarak, dördüncü bölümde biraz daha ayrıntılı işlenecektir ve o zaman, Doğal Seçme'nin az gelişmiş canlı biçimlerin tükenmesine ve benim Iranın Iraksaması (*Divergence of Character*) dediğim olaya nasıl yol açtığını göreceğiz. Ondan sonraki bölümde değişimin karmaşık ve az bilinen yasalarını tartışacağız. (...)

Çevremizde yaşayan varlıkların karşılıklı ilişkileri konusundaki korkunç bilgisizliğimiz göz önünde bulundurulursa, türlerin ve çeşitlerin kökeni konusunda birçok şeyin açıklanmadan kalmasına hiç kimsenin şaşmaması gerekir. Bir türün neden çok yayıldığını ve çoğaldığını ve onun hısımı olan başka bir türün neden dar bir alana yayıldığını ve az bulunduğunu kim açıklayabilir? Oysa bu ilişkiler çok önemlidir, çünkü yeryüzündeki her canlının bugünkü esenliğini ve bence gelecekteki başarısını ve geçireceği değişikliği belirlemektedir. Dünya tarihinin eski yerbilimsel dönemlerinde yaşamış sayısız varlıkların karşılıklı ilişkileri üzerine bildiklerimiz daha da azdır. Pek çok şey karanlık kalmakta ve uzun zaman karanlık kalacak ise de, başarabildiğim en titiz çalışmadan ve en nesnel (*objective*) yargılamadan sonra, doğa bilginlerinin yakın zamana dek benimsedikleri ve eskiden benim de benimsediğim görüşün, -yani, her türün başlı başına yaratılmış olduğu görüşünün- yanlışlığı konusunda hiç kuşkum yoktur. Türlerin değişmez olmadığına, tersine, aynı cinsten (*genus*) denenlerin tıpkı herhangi bir türün onaylanmış çeşitlerinin o türün dölleri olması gibi, başka ve genellikle tükenmiş bir türün doğrudan doğruya dölleri olduğuna kesinlikle inanıyorum. Bundan başka, Doğal Seçme'nin, değişiklik geçirmesinin biricik yolu değilse bile, en önemli yolu olduğu kanısındayım. (...)

Aşağıdaki bölüm Doğal Seleksiyon'un çerçevesini kuran "Var Olma Savaşı"nı betimlemektedir.

Bu bölümün konusuna girmeden önce, var olma savaşının nasıl olup da doğal seçmeye çıktığını göstermek için birkaç öndüşünceyi belirtmem gerekiyor. Doğal bir durumdaki organik varlıklarda bireysel bir değişkenlik olduğu geçen bölümde görüldü: Bunun tartışıldığını hiç işitmedim. Bir yığın kuşkulu biçime tür, alt-tür ya da çeşit denilip denmemesi bizim için önemsizdir; örneğin, çok belirgin bazı çeşitlerin varlığı kabul edilse, Britanya bitkilerinin iki ya da üç yüz kuşkulu biçimini hangi aşamaya sokmak uygun olur? Bireysel değişkenliğin ve çok belirgin bazı çeşitlerin düpedüz varlığı, çalışmamız için dayanak olarak gerekli ise de, doğada türlerin nasıl türediğini anlamamıza pek az yardım eder. Oluşumun bir parçasının öbürüne, yaşam koşullarına ve bir organik varlığın bir başkasına böylesine yetkin uyarlanmaları nasıl gelişip gerçekleşti? Bu güzel karşılıklı uyarlanmaları, en

açık olarak, ağaçkakanda ve ökseotunda, ancak biraz daha açık olarak da, bir dört ayaklının kıllarına ya da bir kuşun tüylerine yapışan en bayağı asalakta, suya dalan bir kınkanatlı böceğin yapısında, en hafif esintiye kapılıp giden tüylü tohumda, sözün kısası, bu güzel uyarlanmaları her yerde ve organik âlemin her parçasında görürüz.

Ayrıca, benim başlangıç durumundaki tür dediğim çeşitler, sonunda nasıl oluyor da açıkça ve birbirlerinden aynı türün çeşitlerinde olduğundan daha çok farklı, yetkin ve belirgin türlere dönüşüyor diye sorulabilir. Ayrı cinsler denen ve birbirinden ayrı cinsin türlerinde olduğundan daha çok farklı olan grupları belirleyen tür grupları nasıl türüyor? Bütün bunlar, gelecek bölümde daha tam görüleceği gibi, yaşama savaşının sonuçlarıdır. Bu savaştan ötürü, ne denli hafif ve hangi nedenle olursa olsun, değişimler bir türün bireylerine başka organizmalarla olan aşırı karmaşık ilişkilerinde ve fiziksel yaşam koşullarına karşı, herhangi bir ölçüde yararlıysa, böyle bireylerin korunmasına yol açacak ve genellikle soyaçekimle döllere iletilecektir. Döllerinde sağ kalma şansı daha çok olacaktır, çünkü bir türün belirli aralıklarla doğan birçok bireyinden ancak pek azı uzun ömürlü olur. Her küçük değişimi, yararlıysa esirgeyen bu ilkeyi, insanın seçme yetisiyle ilişkisine dikkati çekmek için Doğal Seçme terimiyle adlandırdım. Ama Bay Herbert Spencer'in sık sık kullandığı En Uygunların Kalımı deyimi daha doğrudur ve bazen aynı ölçüde kullanışlıdır. İnsanın seçmeyle kesin olarak büyük başarılar elde edebildiğini ve doğanın kendisine sunduğu hafif ama yararlı değişimleri biriktirerek, organik varlıkları kendi amacına uydurduğunu gördük. Ama daha sonra göreceğimiz gibi, doğal seçme hiç durmadan çalışan bir güçtür ve insanın küçük çabalarına üstünlüğü, tıpkı doğanın eylemlerinin biliminkilere üstünlüğü gibi, ölçülemez.

Şimdi var olma savaşını biraz daha ayrıntılı tartışalım. (...) Hiçbir şey, evrensel yaşama savaşının gerçekliğini tartışmalarda doğrulamaktan daha kolay ve -hiç değilse benim için- yaşama savaşının varlığını hep göz önünde bulundurmaktan daha güçlü değildir. Oysa bunu iyi kavramadıkça, bütün doğa ekonomisi, yaratıkların dağılımları ile ilgili her türlü olgular, kıtlık, bolluk, tükenme ve değişim belli belirsiz anlaşılır ya da tümüyle yanlış anlaşılır. Biz doğanın sevinçle parıldayan yüzünü görürüz; çoğu zaman yiyeceklerin gerektiğinden çok olduğunu görürüz; pek çoğu böceklerle ya da tohumlarla beslenen ve çevremizde hiç kaygısız ötüşen kuşların yaşamı durmadan yok etmekte olduğunu görmeyiz ya da unuturuz; ya da o şakıyan kuşları ya da onların yumurtalarını ya da yavrularını başka kuşların ve yırtıcı yaratıkların yok ettiğini unuturuz; besinin o anda pek bol olmayabileceğini, durumun her yıl ve her mevsim böyle olmadığını düşünmeyiz. (...)

Var olma savaşı, bütün organik varlıkların büyük oranda çoğalma eğiliminde olmasının kaçınılmaz sonucudur.[3] Doğal ömrü boyunca birçok yumurta ya da tohum üreten her yaratık, ömrünün bazı dönemlerinde, bazı mevsimlerde ya da olağandışı yıllarda yıkıma uğrar; yoksa sayısı geometrik dizi ilkesine göre öylesine aşırı bir hızla artardı ki, döllerini hiçbir ülke besleyemezdi. Bundan ötürü, yaşayabilecek olandan daha çok birey üretildiği için, var olma savaşı her durumda, bir bireyle aynı türden başka bireyler arasında, ayrı türlerin bireyleri arasında ya da fiziksel yaşam koşullarına karşı, vardır. Bu, bütün bitkiler ve hayvanlar âlemine aşırı zorlanarak uygulanmış Malthus öğretisidir, çünkü bu durumda besin zorla artırılamaz ve çiftleşme sağgörüyle (basiretle) önlenemez. Bugün bazı türler epey çabuk çoğalmakta ise de bütün türler böyle davranamaz, yoksa yeryüzüne sığmazlardı.

Her organik varlık doğal olarak öylesine büyük bir hızla ürer ki, hiç yok edilmeseydi, bir tek çiftin dölleri yer yuvarlağını kaplayıverirdi; bu kuralın hiçbir ayrası (istisnası) yoktur. Yavaş üreyen insan bile yirmi yılda iki kat çoğaldı ve bu hızla çoğalırsa bin yıla varmadan yeryüzünde ayakta duracak yer kalmaz. (...)

Ama bu konuda düpedüz teorik hesaplardan daha sağlam kanıtlarımız, yani birbirini izleyen ve yaşam koşullarının uygun olduğu iki ya da üç mevsimde, doğal bir durumdaki türlü hayvanların şaşırtıcı bir hızla çoğaldığını gösteren sayısız belge vardır. Dünyanın birçok kesiminde yabanıl olarak dolaşan türlü evcil hayvanlarımız daha da şaşırtıcı bir kanıttır; Güney Amerika'nın ve son zamanlarda Avustralya'nın yavaş üreyen sığırlarının ve atlarının çoğalma oranıyla ilgili veriler yeterince inanılır olmasaydı, değersiz sayılırdı. Bitkilerde de böyledir; bütün adalarda, dışarıdan getirilmiş bitkilerin on yıldan daha kısa bir zamanda yaygınlaştığını gösteren olgular vardır. La Plata'nın geniş düzlüklerinde bugün yaygın olan bazı bitkiler, örneğin bütün öbür bitkileri neredeyse kovarak millerce karelik alanları kaplayan devedikeni ve kenger Avrupa'dan getirilmiştir ve Hindistan'da, Amerika'nın bulunmasından sonra oradan getirilmiş ve bugün Komorin Burnu'ndan Himalaya'ya dek yayılmış bitkiler vardır. (...)

Doğayı incelerken yukarıdaki düşünceler hep göz önünde bulundurulmalı ve her organik varlığın sayıca çoğalmak için en büyük çabayı gösterdiği, her birinin ömrünün belirli bir döneminde yaşamak için savaştığı, her kuşakta ya da belirli aralıklarla yaşlıların da gençlerinde kaçınılmaz ve büyük kırımlara uğradığı unutulmamalıdır. Bir engelin hafifletilmesi, kırımın

3 Bunu Malthus, *Nüfus Prensibine Dair Deneme* ile karşılaştırınız (sf.909).

azıcık olsun önlenmesi, türlerin bireylerinin sayısını her zaman ve birdenbire herhangi bir ölçüde artırır.

Her türün üremeye olan doğal eğilimini engelleyen nedenler pek çapraşıktır. En dinç türe bakınız: Sayıları ne denli artarsa, daha da çoğalmaya eğilimleri o kadar artar. Bir tek durumda bile engellerin neler olduğunu tümüyle bilmiyoruz. Düşünen hiç kimse, bu konuda, herhangi bir hayvandan çok daha iyi tanınan insan bakımından bile, ne denli bilgisiz olduğumuza şaşmaz. Burada önemli bazı noktaları okura anımsatmak için yalnız birkaç düşünce ileri süreceğim. Yumurtalar ve çok genç hayvanlar genellikle çok kırılıyor gibi görünür, oysa bu değişmez bir durum değildir. Bitkilerin tohumları büyük ölçüde yok olur, ama yaptığım gözlemlere göre, bitki körpeleri, önceden başka bitkilerle kaplanmış topraklarda çimlenmekten pek çok zarar görmektedir. Tohumların birçoğunu da türlü düşmanları yok eder; örneğin üç ayak boyunda ve iki ayak eninde, işlenmiş ve temizlenmiş, başka bitkilerin gelip barınmaya bırakılmadığı bir yerde yerli yabanıl otlarımızın çimlenip sürmesini gözledim. Sümüklüböceklerin ve böceklerin yok ettikleri, 357'de 295'ten az değildi. Birçok kez biçilmiş çim, (hayvanların sık ve çok otladığı çim de olsa durum değişmez) büyümeye bırakılırsa, çok gürbüz bitkiler, daha az gürbüz olanları -bunlar tam gelişmiş bitkiler de olsa- yavaş yavaş öldürür; böylelikle, çimle kaplı küçük bir alandaki (3x4 ayak) yirmi türden dokuzu yok oldu, öbürleri rahatça gelişti.

Besinin niceliği, her tür için o türün üreyebilmesinin son sınırını elbette belirler ama çoğu zaman bir türün bireylerinin ortalama sayısını belirleyen, bulabildikleri besin değildir, tersine, başka hayvanlara yem olmalarıdır. Bundan dolayı kekliklerin, orman tavuklarının ve tavşanların varlığını özellikle yırtıcı hayvanların belirlediği pek de kuşkulu değildir. Önümüzdeki yirmi yıl içinde İngiltere'de bir tek av hayvanı vurulmasa, aynı zamanda hiçbir yırtıcı hayvan öldürülmese, büyük olasılıkla şimdikinden (bugün her yıl yüzlerce, binlerce av hayvanı vurulmakta ise de) daha az av hayvanı olur. Öte yandan, bazı durumlarda, fil için söz konusu olduğu gibi, bir tek birey bile yırtıcı hayvanlara av olmaz, çünkü Hindistan'da kaplan bile anasının koruduğu bir yavru file saldırmayı binde bir göze alır.

Bir türün ortalama sayısını belirlemede iklimin önemli bir yeri vardır ve belirli aralıklarla görülen aşırı soğuk ya da kurak mevsimler, bütün engellerin en etkilisidir. 1854-55 kışının, arazimdeki kuşların beşte dördünü kırdığını (özellikle ilkyazın büyük ölçüde azalmış yuvaların sayısına göre) hesapladım; bir salgın sırasında insanlar arasında yüzde on ölümün olağanüstü yüksek sayıldığını düşünürsek, bu korkunç bir kırımdır. İklimin etkisi ilk bakışta var olma savaşından tümüyle bağımsız görünür; oysa iklim besin

darlığına yol açtığı ölçüde, gerek aynı ve gerek ayrı yiyeceklerle geçinen başka türlerin bireyleri arasında, var olma savaşının da en zorlusuna yol açar. İklim, örneğin aşırı soğuksa etkisini doğrudan doğruya da gösterir ve cılız bireyler ya da kış ilerledikçe en az beslenenler, en çok kırılır. (...)

Bir türün çok uygun koşullarda, dar bir alanda olağanüstü çoğalmasını sık sık salgınlar izler - bu, hiç değilse av hayvanları için genellikle böyle olur; burada da yaşama savaşından bağımsız bir engel vardır. Ama belki de kalabalık hayvanlar arasında yayılmaları biraz daha kolay olduğu için asalak solucanların yol açtığı salgınlar da böyle durumlarda görülür ve burada, asalak ile tebelleş olduğu hayvan arasında bir çeşit savaş olur. (...)

Geçen bölümde kısaca tartışılan var olma savaşı, değişimi nasıl etkiler? İnsanın elinde öylesine güçlü olduğunu gördüğümüz seçme ilkesi, doğada kendini nasıl gösterir? Seçme ilkesinin burada da pek etkili olduğunu göreceğimizi sanmıyorum. Evcil ürünlerimizde ortaya çıkan sayısız küçük değişimleri ve bireysel farkları ve daha az da olsa, doğanın etkisindekilerde görülenleri göz önünde tutalım ve bu sırada kalıtsallık eğiliminin gücünü de unutmayalım. Evcilleşmenin etkisinde bütün oluşumun belirli bir ölçüde biçimlenirleştiği (plastikleştiği) gerçekten söylenebilir. Ama evcil ürünlerimizde aşağı yukarı genellikle gördüğümüz değişkenliği (...) insan doğrudan doğruya türetmez; insan ne çeşitler yaratabilir, ne de onların ortaya çıkmasını önleyebilir; insan, onları yalnızca ortaya çıktıkları gibi saklayabilir ve biriktirebilir. İnsan, organik varlıkları yeni ve değişen yaşam koşullarının etkisine istemeyerek bırakır ve bunu değişim izler ama doğada da koşulların buna benzer değişmeleri olabilir. Bütün organik varlıkların birbirleriyle ve fiziksel yaşam koşulları ile karşılıklı ilişkilerinin ne denli sıkı ve aşırı karmaşık olduğunu ve bundan dolayı yapısındaki pek çok türlü değişmenin değişen yaşam koşulları karşısında her yaratığa ne denli yararlı olduğunu da göz önünde tutalım. O zaman, insana yararlı değişimlerin olduğunu da göz önünde tutalım. O zaman, insana yararlı değişimlerin ortaya çıktığı besbelli iken, büyük ve karmaşık yaşama savaşı sırasında ve ardışık birçok kuşak boyunca, her yaratığa herhangi bir tarzda yararlı olan değişimlerin ortaya çıkması gerektiği düşünülemez mi? Bu böyle oluyorsa, (sağ kalanlardan çok daha fazla birey doğduğunu anımsayarak) öbürlerinden pek az da olsa üstün olan bireylerin daha çok yaşama ve soylarını sürdürme şansı bulunduğundan kuşkulanabilir miyiz? Öte yandan, pek az zararlı herhangi bir değişimin kesinlikle yok edileceğine güvenle inanabiliriz. İşte, uygun bireysel farkların ve değişimlerin sözü edilen bu saklanmasına ve zararlı olanların ortadan kaldırılmasına *Doğal Seçme* ya da *En Uygunların Kalımı* diyorum. (...)

Birkaç yazar Doğal Seçme terimini yanlış anladı ya da uygun bulmadı. Kimisi, mademki doğal seçme yalnızca bir yaratığa kendi yaşam koşullarında yararlı değişimleri esirger, öyleyse değişkenliğe yol açar diye bile düşündü. İnsanın yaptığı seçmenin güçlü etkisinden söz eden bir tarım uzmanına kimsenin bir diyeceği yoktur ve bu durumda da, doğanın kendisine sunduğu ve insanın da belirli bir amaçla ayırdığı bireysel farkların zorunlu olarak önceden türemesi gerekir. Kimileri, seçme teriminin değişkenliğe uğrayan hayvanlarda bilinçli yeğleme demeye geldiğini öne sürdüler ve bitkilerde istenç (irade) olmadığı için doğal seçmenin bitkilerde geçerli olmadığında direndiler! Sözcüğün anlamı harfi harfine düşünülürse, doğal seçme elbette yanlış bir terimdir ama türlü elementlerin seçken ilgilerinden (*elective affinity*) söz eden kimyacılara kimin bir diyeceği olmuştur? – ve bir asidin öncelikle birleştiği bir bazı bile bile seçtiği de tam anlamı ile söylenemez. Doğal seçme ile etkin bir gücü ya da Tanrı'yı anlatmak istediğim de söylendi; peki ama, gezegenlerin hareketlerini çekim gücünün düzenlediğini söyleyen bir yazara kimin diyeceği vardır? Böyle eğretilemeli deyimlerle ne anlatılmak ve denmek istendiğini herkes bilir ve bunlar kısa anlatım için aşağı yukarı gereklidir. Doğa sözcüğünü de tümüyle kişileştirmek (*personifying*) güçtür ama doğa ile yalnızca birçok doğal yasanın toplu etkisini ve sonucunu ve yasalarla da, bilip anladığımız olguların ardışımını amaçlıyorum.[4] Böylesi itirazlar konuya biraz girmekle unutulacaktır.

Hafif herhangi bir fiziksel değişmeye, örneğin iklim değişmesine uğrayan bir ülkenin durumundan yararlanarak doğal seçmenin olası işleyişini çok iyi anlayacağız. Ülkedeki canlıların oransal (*proportional*) sayısı aşağı yukarı hemen bir değişme geçirecek ve bazı türler belki de tükenecektir. Her ülkenin canlılarının birbirine bağlı olduğu sıkı ve karmaşık ilişki tarzından, iklim değişmesinden bağımsız her değişmenin canlıların sayısal oranında önemli etkisi olacağı sonucunu çıkarabiliriz. Ülke kapalı bir bölge değilse, yeni biçimler oraya gelip kesinlikle yerleşir ve bu bazı yerli canlıların ilişkilerini altüst eder. Bir bölgeye getirilmiş bir tek ağaç türünün ya da memeli hayvanın ne denli güçlü etkisi olduğunu anımsayalım. Ama söz konusu ülke yeni ve daha iyi uyarlanan biçimlerin özgürce giremeyeceği bir ada ya da kısmen kapalı bir bölge olunca, ilk canlılardan bazıları herhangi bir değişikliğe uğrarsa, oradaki doğa ekonomisinde kesinlikle daha iyi doldurulabilecek yerler bulunması gerekir; çünkü, arazi oraya göçenlere açık olsaydı, aynı yerleri dışarıdan gelenler tutmuş olurdu. Böyle durumlarda, bir türü değişmiş koşullara daha iyi uyarlayarak o türün bireylerine herhangi bir yararı

4 Bunu Cicero, *Yasalara Dair* (sf.157) ve Hobbes, *Leviathan* (sf.830) ile karşılaştırınız.

olan hafif değişiklikler korunmaya eğilimli olur ve doğal seçme, geliştirme çalışması için boş alan bulur.

Birinci bölümde gösterildiği gibi, yaşam koşullarındaki değişmelerin değişkenlik eğilimini artırdığına inanmamız için yeter gerekçe vardır ve yukarıdaki hallerde, koşullar değişmiş ve bu, yararlı değişimlerin ortaya çıkmasına daha uygun bir şans sağlayarak doğal seçmeye açıkça elverişli olmuştur. Bu böyle olmadıkça doğal seçme hiçbir şey yapamaz. "Değişim" teriminin yalnız bireysel farkları içerdiği unutulmamalıdır. Doğal seçmede, tıpkı insanın bireysel farkları belirli bir yönde biriktirerek evcil hayvanlarda ve tarım bitkilerinde önemli sonuçları elde etmesinde olduğu gibi, ama etkisini göstermesi için insanınkiyle karşılaştırılamayacak kadar uzun zamanı olduğu için çok daha kolaylıkla iş görebilir. Doğal seçmenin geliştirmesiyle değişen yerel canlıların bazıları doldursun diye yeni ve boş yerlerin açılabilmesi için iklim değişmesi gibi büyük fiziksel değişmelerin ya da göçü görülmemiş ölçüde önleyen engellerin gerekli olduğuna da inanmıyorum. Çünkü bir ülkedeki canlılar birbirleriyle çok iyi dengelenmiş güçlerle savaştıkları için, bir türün yapısındaki ve alışkanlıklarındaki son derece hafif değişiklikler ona öbürlerine karşı üstünlük sağlar ve tür aynı yaşam koşullarında yaşadıkça ve aynı geçim kaynaklarından ve koruyuculardan yararlandıkça, birbirine eklenen aynı türlü değişiklikler çoğu zaman bu üstünlüğü artıragider. (...)

İnsanoğlu yöntemli [bilinçli] ve bilinçsiz seçmeyle büyük bir başarı sağlayabilirken ve kesinlikle sağlamışken, doğal seçme neler yapamaz? İnsan yalnız dış ve görünür ıralara dayanarak iş görebilir: Doğa, doğal esirgemeyi ya da en uygunların kalımını kişileştirmem hoş görülürse, bir canlıya yararlı olan görünüşler ayrı tutulursa, görüşe hiç aldırmaz. O, bütün iç organları, yapısal farkların en belirsizlerini, yaşamın bütün düzenini etkileyebilir; insan yalnız kendi çıkarı için seçer; doğa ancak yaratıklara en yararlı olanları seçer. Doğa, seçilen her ırayı tümüyle sınamıştır, çünkü seçilen her ıra doğal seçme olgusunun amacıdır. İnsan değişik iklimlerin canlılarını belirli bir ülkede yetiştirir; seçilen her ırayı özel ve uygun bir tarzda seyrek sınar; uzun ve kısa gagalı güvercinleri aynı yemle besler; uzun gövdeli ya da uzun bacaklı bir dört ayaklıyı özel bir tarzda sınamaz; uzun ve kısa yünlü koyunları aynı iklimin etkisine bırakır. En güçlü erkekleri dişiler için savaşmaya bırakmaz. Kusurlu bütün hayvanları kesinkes yok etmez, tersine, ürettiği hayvanları her mevsimde gücünün yetebildiği ölçüde korur. Çoğu zaman seçmesine yarı aykırı yaratılmış biçimlerle ya da hiç değilse göze çarpacak kadar belirgin ya da çıkarına apaçık uygun bir değişiklik (*modification*) ile başar. Doğada ise yapının ya da doğal özelliğin en küçük farkları yaşama savaşındaki o ince dengeyi bozabilir ve böylece esirgenir. İnsanın istekleri

ve çabaları ne denli gelgeçtir! Zamanı ne denli azdır! Ve doğanın bütün yerbilimsel (*geological*) çağlar boyunca biriktirdikleriyle karşılaştırılınca, insanoğlunun elde ettiği sonuçlar ne denli yoksuldur! Öyleyse, doğanın ürünlerinin insanoğlununkilerden çok daha "katışıksız" ıralı olduğuna ve bu ürünlerin en karmaşık yaşam koşullarına en iyi uyarlanmaları ve çok daha ince bir ustalığın damgasını taşımları gerektiğine şaşabilir miyiz?

Doğal seçmenin her gün ve her saat bütün yeryüzündeki en küçük değişimleri inceden inceye araştırarak, kötü değişimleri bir yana atarak, iyileri esirgeyerek, *nerede ve nasıl bir fırsat bulursa bulsun*, her organik varlığı onun organik ve inorganik yaşam koşullarına göre geliştirmeye sessizce ve gözle görülmeden çalıştığı eğretilemeli olarak söylenebilir. Çağlar geçmedikçe gelişimdeki bu ağır değişmeleri hiç görmeyiz ve o uzun ve geçmiş yerbilimsel çağlar boyunca olup bitenleri öylesine eksik bilmekteyizdir ki, ancak yaşamın bugünkü biçimlerinin geçmiştekilerden farklı olduğunu görürüz.

* Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, Evrensel Basım Yayın, 2009, çeviri: Öner Ünalan.

2. Darwincilik

*Alfred Russel Wallace**

Alfred Russel Wallace (1823-1913) Darwin ile birlikte doğal ayıklama teorisini ortaya koyan bir natüralistti. Moluccas'da saha çalışması yaparken Malthus'un nüfus hakkındaki makalesini düşünmeye başladığını ve "aniden en güçlü olanın hayatta kalması fikrinin aklına geldiğini" söyler. Wallace fikirlerini yazıya dökmüş ve İngiltere'ye, yirmi yıldır üzerinde çalıştığı tezle örtüştüğünü gören Darwin'e göndermiştir. Darwin daha sonra bir jeolog olan Sör Charles Lyell'e, "bundan daha çarpıcı bir tesadüf görmedim," demiştir. Wallace'ın makalesi Darwin'in tezinin bir özetiyle birlikte Linnaean Cemiyeti tarafından ortak bir makale olarak 1 Temmuz 1858 yılında basılmıştır. Aşağıdaki bölümler Wallace'ın Darwincilik: *Bazı Uygulamalarıyla Birlikte Doğal Seleksiyon Teorisinin Yorumlanması* (1889) adlı kitabından alınmıştır.

Özellikle üzerinde durmak istediğim bir nokta var. Darwin'in çalışmaları ortaya çıkmadan önce natüralistlerin büyük bir çoğunluğu ve neredeyse istisnasız tüm edebiyat ve bilim dünyası türlerin gerçek olduğu ve bizim bilebileceğimiz bir süreç sonucunda diğer türlerden türemiş olamayacağı inancına sıkı sıkıya bağlıydı; kargaların ve menekşelerin farklı türlerinin her zaman bugün olduğu kadar farklı ve ayrı olduğuna ve genelde "özel yaratım" denen ve sıradan üremeden farklı, bilinmeyen bir süreçten kaynaklandığına inanılıyordu.

Ayrıca ailelerin, düzenlerin ve sınıfların kökeniyle ilgili sorular ortada yoktu, çünkü hepsinin ilk adımı olan "türlerin kökeni" çözülemez bir problem olarak görülüyordu. Ama bu durum şimdi tamamen değişti. Tüm bilim ve edebiyat dünyası hatta eğitimli halk, ortak bilgi haline geldiğinden, türlerin kökeninin, doğal doğumun normal süreci dahilinde diğer bağlaşık türlerden kaynaklandığını kabul ediyor. Özel yaratım fikrinin veya istisnai üreme biçimlerinin tümünün soyu tükendi! Daha fazlası da var: Bu fikir, bir genus'un türleri için olduğu gibi, daha geniş gruplar için de geçerli görülüyor, hatta Darwin'i en ağır biçimde eleştirenler bile ilk kuşun, sürüngenin veya balığın "özel yaratım" olabileceğini söylemeye cüret edebiliyorlar. Kamuoyu düşüncesinin bu büyük ve tamamen benzersiz değişimi tek bir adamın çabalarının sonucudur ve yirmi yıl gibi kısa bir sürede oluşmuştur! Biz Darwin'in doğa tarihinin Newton'u olduğunu iddia ediyoruz ve Newton'un yerçekimi yasasını keşfetmesinin ve ispatlamasının kaosun yerine düzen getirmesi ve yıldızlarla dolu gökyüzünü gelecekte inceleyecekler için sağlam bir zemin yaratması gibi, Darwin'in de doğal seleksiyon yasasını keşfetmesinin ve yaşam mücadelesi içinde faydalı olan çeşitlenmelerin korunmasına dair o önemli prensibi ispatlamasının, sadece tüm organik dünyanın gelişim sürecine kuvvetli bir ışık tutmadığını, ayrıca gelecekteki doğa çalışmaları için de sağlam bir temel oluşturduğunu düşünüyoruz.

* * *

Doğal seleksiyon teorisi, istisnasız tüm organize varlıklara uygulanabilen ve bu yüzden temel prensipler veya yasalar olarak kabul edilen iki temel olgu sınıfına dayanır. Bunlardan ilki, geometrik dizi biçiminde hızlı çoğalma gücüdür; ikincisi ise, yavruların çok benzemelerine rağmen ebeveynlerden çok az farklı olmasıdır. İlk olgunun veya yasanın sonucu olarak varlık için zorunlu ve sürekli bir mücadele vardır; çünkü yavrular her zaman ebeveynlerden sayıca fazladır ve genelde bu fark çok büyüktür. Ancak dünyadaki yaşayan organizma sayısı yıldan yıla artmamaktadır ve artamaz. Bunun sonucunda hem hayvanlarda hem de bitkilerde her yıl doğum ile ölüm miktarı eşittir; ölenlerin çoğu da olgunlaşmadan ölenlerdir. Birbirlerini binlerce farklı biçimde öldürürler; diğerlerinin istediği gıdaları tüketerek diğerlerini açlığa mahkûm ederler; büyük oranda da soğukla ve sıcakla, yağmurla ve fırtınayla, selle ve yangınla, yani doğanın güçleri nedeniyle ölürler. Bu yüzden aralarında kimin yaşayacağı ve kimin öleceği konusunda sürekli bir mücadele vardır ve bu mücadele korkunç biçimde zordur, çünkü beş bireyden, on bireyden, yüz bireyden hatta bazen bin bireyden sadece biri hayatta kalacaktır.

Sonraki soru, neden diğerleri yerine bazılarının yaşadığıdır. Her türün tüm bireyleri her açıdan benzer olsa, bunun sadece bir şans meselesi olduğunu söyleyebiliriz. Ama birbirlerine benzemezler. Birçok yönden birbirlerinden farklı olduklarını görebiliriz. Bazıları daha güçlü, bazıları daha hızlı, bazıları yapısal olarak daha dayanıklı, bazıları daha kurnazdır. Bazıları için bulanık bir renk daha kolay gizlenme fırsatı sağlar, daha keskin görüşlü olanlar avlarını daha rahat keşfeder veya düşmanlarından kaçmakta benzerlerinden daha başarılı olur. Bitkiler arasında da en ufak farklar faydalı veya zararlı olabilir. İlk çıkan ve güçlü olan sürgünler sümüklüböceklerden kurtulabilir, daha güçlü oldukları için nemli bir sonbaharda daha erken çiçek açıp daha erken tohum verebilirler; dikenleri veya tüyleri olan bitkiler yenmeye karşı en iyi savunmaya sahiptir, en göze çarpan çiçeklere sahip olanlar böcekler sayesinde en çabuk döllenen bitkiler olurlar. Herhangi bir faydalı çeşitlenmenin, sahibine, maruz kaldığı korkunç sıkıntılar içinde daha yüksek bir yaşama olasılığı sağladığından şüphe edemeyiz. Bazı şeyler şansa kalabilir ama bütüne baktığımızda en güçlü olan hayatta kalır.

***

Varlık mücadelesi sırasında ortaya çıkan fenomenlere ilişkin yorumumuz, işin ahlaki yönüne dair birkaç açıklama ile tamamlanmış olacaktır. Artık doğadaki savaş daha iyi bilindiğinden, birçok yazar insani içgüdülerimizi ayaklandıracak kadar büyük miktarda zulümden ve acıdan bahsetmektedir ve bu durum evrenin mutlak bilgeliğe sahip, iyiliksever hükümdarına seve seve inanmaya hazır olanların karşısında onlara köstek olacak bir engele dönüşmüştür. Bu yüzden çok parlak bir yazar şöyle demiştir: "Acı, üzüntü, hastalık ve ölüm, bunlar sevgi dolu bir Tanrı'nın icatları mı? Diğerleri için ölümcül bir düşman olmadan hiçbir hayvan mükemmelleşemez; bu mudur şefkatli bir yaratıcının yasası? Acının içinde iyilikseverlik, katliamın içinde merhamet olduğunu söylemek faydasızdır. Neden kötülerin iyilerin hammaddesi olduğu bir düzen kurulmuştur? Acı faydalı olduğu için daha az acı değildir; cinayet gelişimi sağlıyor diye cinayet olmaktan çıkmaz. Hâlâ ellerde kan var ve Arabistan'ın tüm parfümleri bile bunu daha sevimli kılamaz."

Profesör Huxley gibi düşünceli bir yazar bile benzer görüşler edinmiştir. Son zamanlarda çıkan "Varlık Mücadelesi" konulu bir makalesinde otobur hayvanların sayısız nesildir "etoburlar tarafından eziyete uğradığını ve yendiğini"; hem otobur hem de etobur hayvanların "yaşlanma, hastalık ve aşırı çoğalma yüzünden oluşan sefilliklere maruz kaldığını"; hem galip hem de mağlubun ihtiyacının "az veya çok acıya katlanmak" olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak, eğer daha keskin kulaklarımız olsaydı, Dante'nin cehennemin

kapılarında duyduğu gibi her dakika binlerce defa acının sebep olduğu iç çekmeleri ve inlemeleri duyacağımızı söylemiş ve dünyanın iyilik dediğimiz şeyle idare edilemeyeceğini eklemiştir.

Ancak bence tüm bunların çok abartılı olduğuna inanmak için yeterince sebep vardır; hayvanların çektiği sözde "eziyetlerin" ve "sefaletlerin" çok azı gerçektir, çünkü bunlar benzer ortamlardaki eğitimli erkeklerin ve kadınların hayali hislerine dair düşüncelerdir. Hayvanlar arasında varlık mücadelesinin sebep olduğu gerçek acıların miktarı önemsiz sayılabilir. Bu nedenle, gelin bu korkunç suçlamaların temel aldığı gerçek olguların neler olduğunu ortaya çıkarmaya çalışalım.

Öncelikle, bazı durumlarda gerçeklikten de daha büyük bir acı olan ölüm beklentisiyle çektiğimiz acıdan, hayvanların tamamıyla uzak olduğunu hatırlamalıyız.

***

Bize çok şeyler vaat eden hayatın kısa kesildiğini, ümitlerimizin ve beklentilerimizin karşılanmadığını ve bizim için üzülecek yakınlarımızı düşündüğümüz için şiddetli ve ani bir ölümden çok korkarız. Ama hayvanlar için bu durum geçerli değildir, onlar için şiddet dolu ve ani bir ölüm en iyisidir. Şairin:

"doğanın dişleri kırmızıdır
ve pençesi aman vermez"

diyerek çizdiği resim, bizim hayal gücümüz tarafından kötü anlaşılır, gerçekte hayvanlar dolu ve mutlu hayatlar sürer ve genelde en hızlı ve en acısız biçimde ölürler.

Yani bir bütün olarak bakarsak hayvanlar dünyasına ıstırap ve acı getirdiği düşünülen varlık mücadelesine ilişkin o popüler fikir gerçeğin tam zıddıdır. Gerçekte getirdiği azami bir hayat şansı ve en az ıstırap ve acıyla hayatın keyfini çıkarmaktır. Ölümün ve üremenin gerekliliğini ve bunlar olmadan organik dünyada ilerleme sağlayan bir gelişme olamayacağı gerçeğini düşündüğümüzde daha yüksek bir mutluluk dengesini güvenceye alan bir sistem hayal etmek zordur. Bu görüş, varlık mücadelesine ilişkin bölümünde şu sonuca varan Darwin tarafından ortaya atılmıştır: "Bu mücadeleyi düşündüğümüzde doğadaki savaşın sürekli olmadığına, bu savaş sırasında korku hissedilmediğine, ölümün genelde çok hızlı olduğuna ve güçlü, sağlıklı ve mutlu olanın hayatta kaldığına ve çoğaldığına inanabilir ve kendimizi teselli edebiliriz."

* Alfred Russel Wallace, *Darwincilik*, s. 8-11, 36-37, 40. 1889, MacMillan & Co. Ltd.

*3. Evrim ve Etik**

Thomas Henry Huxley

Thomas Henry Huxley (1825-1895) bilimadamı olarak belirgin bir şöhrete sahip olsa da aslında "Darwin'in buldoğu" olarak tanınıyordu; evrim doktrinini ortodoksluğa karşı savunanların en iyisiydi. Büyük oranda onun etkisiyle "varlık mücadelesi" ve "doğal seleksiyon" terimleri, hayatının ilerleyen dönemlerinde yazdığı gibi, "ev içinde kullanılan bir kelime ve gündelik bir kavram" haline geldi. *Evrim ve Etik* (1893) adlı denemesinde Huxley evrimle ilişkili çıkarımların felsefe ve ahlak üzerindeki etkilerini tartıştı ve fin de siecle'nin *[yüzyılın sonu]* ruh haline ilişkin bazı ilginç gözlemlerini paylaştı.

Nasıl ki hızlı akan bir dereden geçen hiç kimse ayağını iki defa aynı suya sokmuyorsa, kimse de duyularla algılanabilen bu dünyada kesin olarak bir şeyin olduğunu teyit edemez. O daha sözcükleri söylerken, hayır, daha düşünürken, yüklem kullanılabilir olmaktan çıkar; şimdiki zaman geçmiş zaman oluverir; "oluyor" derken "oldu" demek gerekir. Şeylerin doğası hakkında ne kadar çok şey öğrenirsek, geri kalan şeylerin sadece algılanmayan faaliyetler olduğu o kadar aşikâr hale gelir; görünen huzur aslında sessiz ama hararetli bir savaştır. Her parça, her anda kozmosun durumu rekabet halindeki geçici düzenlerinin ifadesidir; tüm savaşçıların sırası gelince düştüğü bir çekişme sahnesidir. Her bir parça için geçerli olan, bütün için de geçerlidir. Doğal bilgi gitgide "gökteki koronun ve yeryüzündeki mobilyaların" evrim boyunca yol alan kozmik özlere ait parçaların geçici biçimleri olduğu sonucuna yaklaşmaktadır; sisler içindeki bir potansiyelden, Güneş ve gezegenler ve uyduların sonsuz büyümesi yoluyla, maddenin tüm çeşitlenmeleri yoluyla, yaşamın ve düşüncenin sonsuz farklılıkları yoluyla, muhtemelen ne konseptini bildiğimiz ne de biçimlendirmeye yetkin olduğumuz varlık modları yoluyla, içinden çıktıkları tanımlanamaz gizliliğe geri dönerler. Bu nedenle, kozmosun en bariz özelliği geçiciliğidir. Hiçliğin enerjinin akışına ve içine işlemiş akılcı düzene dayandığı değişken bir sürecin kalıcı bir varlığı durumunu pek üstlenmez.

***

Modern karamsarlığı yeterince biliyoruz, en azından bir spekülasyon olarak... Ayrıca türlerin mükemmeliyetini, barışın hâkimiyetini ve aslanla kuzunun dönüşüm sahnelerini vazeden modern spekülatif iyimserliği de biliyoruz ama kırk yıl önce duyduğumuz kadar sık duyamıyoruz; aslında artık bilge kişilerin toplantılarında değil, sağlıklı ve zengin olanların masalarında

bahsinin daha sık geçtiğini tahmin ediyorum. Anladığım kadarıyla çoğumuz ne karamsarlığa ne de iyimserliğe eğilim gösteriyor. Dünyanın ne iyi ne de kötü olduğunu düşünüyoruz; o nasıl algılıyorsak öyle ve çoğumuz ara sıra onun nasıl olduğunu keşfedecek sebeplerle karşılaşıyoruz. Hayatı yaşamaya değer kılan keyifleri deneyimlemekte başarısız olanlar, muhtemelen o tatların varlığını yağmalayan ve hayatın en zengin meyvelerini toza ve küle döndüren acıları bilmeyenler kadar azdır.

Ayrıca felsefi ve dini meselelerdeki görüşleri ne kadar farklı olursa olsun, çoğu insanın hayattaki iyilik ve kötülüğün oranının çok ciddi biçimde insanların eylemlerinden etkilendiği konusunda hemfikir olacaklarını varsayarken sanırım yanılmıyorum. Kötülüğün bu yüzden artacağından veya azalacağından şüphelenen kimseyi duymadım; bunun sonucunda iyilik de benzer biçimde ekleme veya çıkarmalardan kolay etkilenecektir. Neticede, bildiğim kadarıyla, şeyleri iyileştirme gücümüz arttıkça en büyük görevimiz kendi türümüze bu üstün hizmeti sağlamak için tüm zekâmızı ve enerjimizi eğitmek ve kullanmaktır.

Bu yüzden sorunun asıl ilgilendiği, doğa bilgisindeki modern ilerleyişin ve özellikle evrim doktrinindeki gelişmenin genel sonuçlarının birbirimize yardım etme işinde bize ne dereceye kadar yardımcı olacağıdır.

"Evrimin etiği" fikrini ileri sürenler, etiğin evrimi teriminin spekülasyonlarının nesnesini daha iyi ifade edebileceği durumlarda, ahlaki duyguların kökeninin diğer doğal fenomenler gibi evrimsel sürece bağlı olduğu yönünde az çok ilginç bir dizi olgu ve az çok sağlam argümanlar ileri sürüyor. Kendi adıma, onların doğru yolda olduklarına dair biraz şüphem var ama ölümsüz duygular daha az evrim geçirmediğinden, doğal onay biri için olduğu kadar öbürü için de geçerlidir. Hırsız ve katil nasıl doğasına uyuyorsa, hayırsever kişi de kendi doğasına uyuyor. (...)

Ünlü "evrim etiği"nin içine işlemiş başka bir safsata daha var bence. Bir bütün olarak hayvanların ve bitkilerin varlık mücadelesi ve bunun sonucunda en güçlü olanın hayatta kalması vasıtasıyla oluşumlarını mükemmelleştirme yönünde ilerlemesinden hareketle, bir toplum içinde yaşayan insanların da etik birer varlık olarak mükemmelleşme yolunda aynı süreci izlemesi yönündeki nosyondan bahsediyorum. Bu safsatanın, en güçlü olanın hayatta kalması ifadesinin talihsiz biçimde muğlak olmasından kaynaklandığından şüpheleniyorum. En güçlü sözünün "en iyi" çağrışımı var ve bu "en iyi"nin ahlaki bir yönü var. Ancak kozmik doğada en güçlü olmak koşullara bağlıdır. Yarıküremiz yeniden soğursa, en güçlünün hayatta kalması kuralının, bir sebze krallığında, gitgide daha bodur ve daha mütevazı organizmalardan oluşan bir nüfusu meydana getirebileceği, en güçlünün hayatta kalmasının

likenlerin, diyatomelerin ve benzer mikroskobik canlıların kırmızı kara rengini vereceğini uzun zaman önce ifade etmiştim; eğer iklim ısınırsa bu defa o güzel Thames ve Isis vadileri tropik bir cangılda çoğalanlar dışında canlı hiçbir varlığa ev sahipliği yapamaz. Çünkü en güçlüler, yani değişen koşullara en iyi adapte olanlar hayatta kalacaktır.

Toplum içindeki insanlar da şüphesiz kozmik sürece tabidir. Diğer hayvanlarda olduğu gibi çoğalma kesintisiz olarak devam eder ve destekleyici vasıtalar için zor bir rekabet gerektirir. Varlık mücadelesi, var oldukları ortamın şartlarına adapte olmakta daha başarısız olanları ortadan kaldırmaya eğilimlidir. En güçlü ve kendi gücünü kabul ettirmekte en başarılı olan, zayıf olanı çiğnemek eğilimindedir. Ama bir toplumun medeniyeti ne kadar gelişmemişse, kozmik sürecin o toplumun evrimi üzerindeki etkisi de o kadar fazla olacaktır. Sosyal ilerleme, her adımda kozmik süreci kontrol etmek ve onu etik süreç olarak adlandırılabilecek başka bir süreçle ikame etmektir; bunun sonucunda şans eseri mevcut koşullar açısından en güçlü olanlar değil, etik açıdan en iyi olanlar hayatta kalır.

Daha önce de ileri sürdüğüm gibi, etik açıdan en iyi olanı uygulamak, yani bizim iyilik veya erdem olarak adlandırdığımız şey, kozmik varlık mücadelesinde başarıyı getiren şeylere her açıdan tamamen zıt bir tutumdur. İnsafsızca kendi fikrini dayatmak yerine kendine hâkim olmayı talep eder; tüm rakipleri kenara itmek veya ayaklarının altında çiğnemek yerine komşularına sadece saygı duymayı değil, yardım etmeyi de gerektirir; etkisini en güçlü olanın hayatta kalması için değil, mümkün olan en fazla kişinin hayatta kalması için onları güçlendirmek amacıyla kullanır. Gladyatörlerin varoluş teorisini reddeder. (...)

Günümüz bireyselcileri bu basit düşünceleri göz ardı ettiği için kozmik doğada olanları topluma uygulamaya çalışıyorlar. Bir kez daha doğayı takip etme yönündeki stoacı emirleri yanlış uyguluyoruz; bireyin devlete karşı olan görevleri unutuluyor ve kendini fikirlerini dayatma yönündeki eğilimi hak adı altında yüceltiliyor. Bir toplumun üyelerinin güçlerini birleştirerek, bireyleri topluma karşı payına düşeni yapmaya zorlamaya, hatta toplumu yıkmak için elinden geleni yapanları engellemeye hakları olup olmadığı ciddi biçimde tartışılmaktadır. Kozmik doğada hayran olunacak sonuçlar sağlayan varlık mücadelesinin, etik alanında da fayda sağlayacağı iddia ediliyor. Ancak benim ısrarcı olduğum şey doğruysa, kozmik sürecin ahlaki amaçlarla hiçbir ilişkisi yoksa, insanların bunu taklit etmesi etiğin ilk prensibiyle çelişiyorsa, bu şaşırtıcı teori neye dönüşecektir?

İlk ve son defa, toplumun etik açıdan ilerlemesinin kozmik süreci taklit etmeye değil, ondan kaçmaktan çok onunla savaşmaya bağlı olduğunu an-

layalım. Bu yüzden mikrokozmosu makrokozmos ile kapıştırmak ve insanı daha yüksek amaçları için doğayı boyun eğdirmeye zorlamak cüretkârca görünebilir ama uğraştığımız antik dönemler ile bugün arasındaki büyük entelektüel farkın temeli bence böylesi bir girişimin belirli bir başarı şansına sahip olduğuna dair duyduğumuz umuttur. (...)

Evrim teorisi bin yıllık beklentilerin hiçbirini yüreklendirmez. Eğer milyonlarca yıldır yerküremiz yukarıya doğru çıktıysa, bir noktada zirveye ulaşılacak ve yokuş aşağı iniş başlayacak demektir. En cüretkâr hayal gücü bile insanın gücünün ve zekâsının iyi bir yılın akışını durdurmaya yeteceği önerisine inanmakta zorlanacaktır.

Ayrıca, kozmik doğa bizimle doğmuştur ve büyük oranda bizim hayatta kalmamız için gerekli olan milyonlarca yıllık ağır eğitimlerin sonucudur; onun ustalığına boyun eğdirerek tamamen etik amaçlara ulaşmak için birkaç yüzyılın yeteceğini düşünmek ahmaklık olacaktır. Etik doğa, dünya var oldukça inatçı ve güçlü bir düşmanla karşı karşıya olacağını hesaba katmalıdır. Ancak diğer yandan, bugün tarihin kapsadığından daha uzun bir süre sonunda zekânın ve iradenin, sağlam araştırma prensiplerinin kılavuzluğunda ve organize ortak bir çabayla varlığın koşullarını nereye kadar değiştirebileceğini tahmin bile edemiyorum. Ayrıca, insanın doğasını değiştirmek için de çok fazla şey yapılabilir. Kurdun kardeşini sürünün sadık bekçisine dönüştüren zekâ, medeni insanların vahşice içgüdülerine hâkim olmak için bir şeyler yapabilmelidir.

Ama dünyadaki esas kötülüğü azaltmak üzere, kesin bilginin çocukluk döneminde, iki bin yıldan daha uzun süre önce varlık problemiyle karşılaşanlardan daha büyük bir ümit beslemeye başlarsak, bunu acıdan ve üzüntüden kaçmanın hayatın gerçek amacı olduğu nosyonunu bir kenara atma ümidimizi gerçekleştirmek için zorunlu bir şart olarak görürüm.

Irkımızın, hem iyinin hem de kötünün neşeyle karşılandığı kahramanca geçen çocukluk dönemini uzun zaman önce geçtik; ister Hint ister Yunan olsun, kötülerden kaçınma yönündeki denemelerimiz savaş alanından kaçmakla sonuçlandı; bize kalan gençliğin verdiği aşırı kendine güveni de, çocukluğun verdiği cesaretsizliği de bir kenara bırakmaktır. Biz reşit insanlarız ve insan iradesi kuvvetli biçimde:

Çabalamak, araştırmak, bulmak, ve teslim alınmamak için yolumuzun üzerindeki iyilikleri bağrına basmalı, içimizdeki ve çevremizdeki kötülüklere dayanmalı, cesur yürekleriyle onları azaltmaya çalışmalıdır. Buraya kadar hepimiz tek bir ümit için çabaladık:

Belki de körfezler bizi yıkayıp temizleyeceklerdir:
Belki de mutlu adalara dokunacağız,
... fakat sondan önce gelen bir şey var,
Belki de hâla asil anlamı olan birtakım işler yapılabilir.

(*Alfred Tennyson'un Ulysses adlı şiirinden*)

* Thomas Henry Huxley, *Evrim ve Etik*, Londra, Macmillan & Co.; 1894, s. 49-50, 78-83, 85-86.

B. DEVLETLER VE IRKLAR

*1. Politika**

Heinrich Von Treitschke

Bir üniversite profesörü olan ve politika ve tarih dersleri veren Heinrich von Treitschke (1834-1896), "Prusya Okulu"nun tarih alanındaki yıldızıydı. Gençliğinde bir liberal olan Treitschke, olgunluk yıllarını Prusya'yı birleşik Almanya yapma ve Bismarck'ın birleşik Almanya'sını Avrupa'nın ve dünyanın lideri haline getirme görevini övmeye adadı. Magnum Opus'u (başyapıt) *On Dokuzuncu Yüzyılda Almanya Tarihi* (ilk cildi 1879) adlı kitabıdır. Aşağıdaki bölümler 1880'lerde ve 1890'larda Berlin'de politika ve devlet üzerine verdiği derslerden alınmıştır.

Devlet, bağımsız bir varlık olarak yasal biçimde birlik oluşturmuş insanlar topluluğudur. "İnsanlar" derken, kısaca, sürekli yan yana yaşayan birçok aileyi anlamalıyız. Bu tanım devletin ezeli ve gerekli, tarih kadar sürekli ve insanoğlu açısından konuşma kadar zaruri olduğunu ima eder. Ancak tarih bizim için yazının bulunmasıyla başlar; insanoğlunun geçmişe ait bundan önceki bilinçli hatıraları hesaba katılmaz. Bu nedenle, bu sınırın öte yanındaki her şey haklı olarak tarih öncesi olarak kabul edilir. Diğer yandan, biz burada insanı tarihi bir varlık olarak ele almak zorundayız ve söyleyebileceğimiz tek şey, yaratıcı politik zekânın onda doğuştan mevcut olduğu ve onun gibi devletin de başlangıçtan beri mevcut olduğudur. Bunu, doğal koşullar sonucu oluşmuş yapay bir şey olarak göstermek fikri artık hiç itibar görmemektedir. Teşkilatı olmayan bir millete dair hiçbir tarihi bilgiye sahip değiliz. Avrupalılar girdikleri her yerde kaba da olsa bir tür devlet organizasyonu bulmuştur. Devletin ezeli karakterini yansıtan bu durum günümüzde de mevcuttur fakat ancak On Sekizinci yüzyılda keşfedilmiştir. Eichhorn, Niebuhr ve Savigny devletin teşkilatlanmış insanlar topluluğu olduğunu gösteren ilk kişilerdir. O büyük ve basit çağda antik dönem insanları da bu

olguya aşinaydı. Onlara göre devlet ilahi olarak belirlenmiş bir düzendi ve kökeni sorgulanamazdı.

***

Eğer insanların içinde politik kapasite mevcutsa ve bu gelişime açıksa, devleti muhakkak bir şer olarak adlandırmak yanlış olacaktır. Devleti doğanın yüce bir gerekliliği olarak ele almamız gerekir. Bir medeniyet kurma olasılığımızın, gücümüzün sınırlarıyla birlikte bize bahşedilen akla da bağlı olması gibi, devlet de tek başına yaşayamamamıza bağlıdır. Aristo daha önce bunu ispatlamıştır. Devlet, yaşamı olanaklı kılmak için ortaya çıkmıştır; iyi bir hayatı mümkün kılabilmek için devam etmiştir, demiştir.

***

Ultramontanlar[5] ve Jakobenler ilk varsayım olarak modern devletin kanun çıkarmasının günahkâr insanların işi olduğunu kabul ederler. Bu yüzden Tanrı'nın devlet hayatında ortaya çıkan tarafsız ve görünür iradesine hiçbir şekilde saygı duymazlar.

***

(...) Devleti basitçe bireylerin hayatını ve mallarını güvenceye almak amacıyla kurulmuş bir yapı olarak görürsek bireyin hayatını ve mallarını devlet için feda etmesini nasıl açıklayacağız? Savaşların maddi fayda için yürütüldüğü yanlış bir çıkarımdır. Modern savaşlar ganimet amacıyla yapılmamaktadır. Ulusal onur bir nesilden diğerine geçen yüksek bir ahlaki ideal olarak pozitif anlamda kutsal bir yere konur ve bireyin kendisini bunun için feda etmesi beklenir. Bu ideal tüm bedellerden daha değerlidir ve Pound, Şilin veya Peni olarak ifade edilemez. Kant der ki: "Bir fiyat ödenebiliyorsa eşdeğeriyle ikame etmek mümkündür. Ancak fiyatın üzerinde olan ve bu yüzden eşdeğeri olmayan şey gerçek bir değere sahiptir." Samimi vatanseverlik politik teşkilatla işbirliği yapma, atalara ait başarıları kökleştirme ve sonraki nesillere aktarma bilincidir. Fichte'nin çok güzel ifade ettiği gibi: "Birey ülkesinde kendi dünyevi ölümsüzlüğünün gerçekleşmesini görür."

Bu, öncelikle hukuki anlamda, ikinci olarak da politik-ahlaki anlamda devletin bir kişiliğe sahip olmasını gerektirir.

***

Devleti bir kişi olarak görürsek devletin gerekli ve akılcı çeşitliliği ortaya çıkar. Nasıl bireyin yaşamındaki ego, ego-dışının varlığını gerektirirse,

5 Latince. Dağların ötesindekiler, özellikle Almanya'da Alplerin ötesinde Papalığın otoritesini tüm dini ve dünyevi otoritelerin üzerinde sayanlar. (ç.n.)

devlet için de durum aynıdır. Devlet güç demektir, eşit derecede bağımsız güçlere karşı kendisini ortaya koymak için kesinlikle güç gerekir. Savaş ve adaletin idaresi en barbar devletlerde bile asıl görevlerdir. Ancak bu görevler ancak yan yana var olan çok sayıda devlet varsa düşünülebilir. Bu nedenle, evrensel bir imparatorluk fikri berbattır – insanlıkla eşit kapsamda bir devlet ideali hiç de ideal sayılmaz. Tek bir devlet söz konusu olduğunda kültürün tüm sınırlarına asla ulaşılamaz; tek başına hiçbir insan aristokrasi ile demokrasinin erdemlerini birleştiremez. Tüm bireyler gibi tüm devletler de çeşitli kısıtlamalara sahiptir ama tam da bu sınırlı niteliklerin bolluğu insanoğlunun dehasını sergilemesine olanak sağlar. İlahi nurun parıltıları görünür, sayısız boyut tarafından kırılarak ayrı ayrı insanlara ulaşır, her biri farklı bir resim ve bütüne dair farklı bir fikir gösterir. Her insan ilahi aklın belirli bazı özelliklerinin en mükemmel haliyle bu ışınlarda gösterildiğine inanma hakkına sahiptir. (...)

Tarihin bu özellikleri erkeksidir; duygusal veya dişi bir doğaya sahip olanlar için uygun değildir. Cesur kişilerin var olmaya, evrilmeye ve bir geleceğe sahip olmaya hakkı vardır; zayıf ve korkak olanlar silinecektir ve bu silinme adil bir durumdur. Tarihin büyüklüğü milletlerin sürekli çatışmasındadır ve bu düşmanlıkların bastırılmasını arzulamak açıkçası aptalcadır. İnsanoğlu onu böyle olsun diye oluşturmuştur. Diadochi Krallıkları[6] ve Doğu'nun Helenleştirilmiş milletleri, İskender'in dünya imparatorluğuna verilmiş doğal bir tepkidir. Millet fikrinin bizim yüzyılımızda büyük ve küçük ülkeler tarafından oluşturulmuş aşırı tek taraflılığı ise Napolyon'un dünya imparatorluğuna duyulan doğal nefretten başka bir şey değildir. Avrupa hayatının çoklu halini evrensel bir egemenliğin kuru tekdüzeliğine dönüştürme yönündeki mutsuz çaba, millet fikrinin tek başına baskın politik fikir olmasına neden olmuştur. Kozmopolitlik fikrinden vazgeçilmiştir.

Bu örnekler açıkça gösteriyor ki, uluslararası çelişkileri çözme yönünde bir umut yoktur. Bireyler gibi milletlerin medeniyetleri de uzmanlaşmaya eğilimlidir. Kişilerin karakterlerindeki kurnazlıklar kültürün artışıyla orantılı olarak ortaya çıkar ve kurnazlık arttıkça milletler arasındaki fark daha kesin olarak tanımlanır. Farklı ülkeler arasındaki iletişim olanaklarının artmasına rağmen özgün uzmanlıkların geçişmesi söz konusu değildir; aksine, ulusal karakterler arasındaki hassas farklar bugün orta çağdakinden çok daha belirgindir. (...)

Ayrıca, "bağımsız bir varlık olarak yasal biçimde bir birlik oluşturmuş insanlar topluluğu" olan devlet tanımımızı incelersek tanımı şöyle özetle-

6 Büyük İskender'in ölümünden sonra ortaya çıkan, seleflerinin krallıkları. (ç.n.)

yebiliriz: "Devlet, saldırı ve savunma amaçlı halk gücüdür." Bu, her şeyden önce, kendi iradesini hâkim kılan güç anlamına gelir. Hegel'in yücelttiği gibi insanların bütünlüğü değildir. Devlet bütün milleti kapsamaz ama devlet insanların hayatını korur ve kucaklar, her açıdan harici yönlerini düzenler. Esas işi fikir sormak değildir, itaat talep eder; isteyerek veya istemeyerek yasalarına uyulması gerekir. (...)

Devlet bir sanat akademisi değildir. İnsanoğlunun idealist özlemlerini gerçekleştirmek için kendi gücünü ihmal ederse, kendi doğasını reddetmiş olur ve silinir gider. Gerçekte bu devlet için Kutsal Ruh'a karşı günah işlemekle eşdeğerdir, çünkü biz Almanların İngilizler karşısında sıkça yaptığımız gibi, duygusal sebeplerle yabancı bir güce tabi olmak bir devlet için ölümcül bir hatadır.

Devleti bağımsız bir güç olarak tanımladık. Bu anlamlı bağımsızlık teorisi, ilk olarak devletin yasal açıdan kendi üzerinde herhangi bir güce tahammül edemeyeceği kadar mutlak bir ahlaki üstünlüğü, ikinci olarak düşmanca etkilere karşı korunmak için gerekli olan çeşitli maddi kaynakları gerektiren geçici bir özgürlüğü belirtir. Yasal egemenlik, yani devletin diğer tüm dünyevi güçler karşısında tam bağımsızlığı, devletin doğasında öylesine köklüdür ki, onun temel standart veya ölçüt olduğu söylenebilir. (...)

Egemenlik nosyonu katı değil, tüm politik konseptler gibi esnek ve göreceli olmalıdır. Her devlet anlaşma yaparken kendi faydası adına gücünü bazı yönlerden kısıtlayabilir. Birbirleriyle anlaşmalar yapan devletler böylece kendi mutlak otoritelerini kısmen kısıtlamış olurlar. Ama hükümranlık devam eder, çünkü her anlaşma diğer devletin üzerinde gönüllü olarak taşıdığı bir engeldir ve tüm uluslararası anlaşmalar "rebus sic stantibus" [şartlar böyle devam ettikçe] ifadesiyle başlar. Hiçbir devlet geleceğine bir diğerinin ipotek koymasına izin vermez. Hiçbir hakemi kabul etmez ve bu imalı çekinceyi içeren tüm anlaşmaları geri çeker. Bu durum, uluslararası yasa mevcut olduğu sürece şu aksiyom tarafından desteklenir; anlaşma yapan iki taraf arasında bir savaş ilan edildiği anda tüm anlaşmalar gücünü kaybeder. Ayrıca, her egemen devletin canının istediği zaman savaş açma hakkı vardır ve bunun sonucunda anlaşmalarını tanımama hakkına sahiptir. Tarihin ilerleyişi bu anlaşmaların sürekli olarak değiştirilmesine bağlıdır; her devlet elindeki anlaşmaların etkin değerinin başka bir güç tarafından bir savaş ilanıyla yok edilebileceğine dikkat etmelidir; eskiyen anlaşmalar iptal edilmeli ve şartlara daha uygun olan yenileri yapılmalıdır.

Bir devletin gücünü sınırlayan uluslararası anlaşmaların mutlak olmadığı, gönüllü biçimde kendini kısıtlamak olduğu açıktır. Bu nedenle, sürekli bir Uluslararası Tahkim Mahkemesi kurmak, her olayda böylesi bir mah-

kemenin kararlarını ikincil -veya üçüncül- derecede önemli görecek olan devletlerin doğasına aykırıdır. Bir milletin varlığı tehlikedeyse tarafsızlığına güvenilebilecek hiçbir dış güç yoktur.

* * *

"Otarşi" testini uyguladığımızda, Avrupa'nın şu andaki yapısında uluslararası sistemimizin gitgide daha fazla aristokratik karmaşa getirmesi nedeniyle, daha büyük devletlerin büyüklükleriyle orantılı olarak etkilerini sürekli artırdıklarını algılayabiliriz. Piedmont veya Savoy[7] gibi devletlerin bağlanması veya çekilmesinin gerçekten de bir koalisyonun kaderini tayin edebileceği zaman çok da uzak değildir. Bugün böyle bir şey mümkün değildir. Yedi Yıl Savaşlarından[8] bu yana beş büyük gücün (Avusturya, Britanya, Fransa, Prusya, Rusya) egemenliği ister istemez gelişmiştir. Büyük Avrupa sorunları bu daire içinde karara bağlanmıştır. İtalya bu daireye kabul edilmenin eşiğindedir ama doğrudan çıkarları söz konusu olmadıkça ne Belçika, ne İsveç ne de İsviçre'nin sesi duyulur.

Avrupa'nın yönetim biçiminin tüm gelişimi açık biçimde ikinci derecedeki güçleri arka plana itmektedir. (...)

Yani yakından incelediğimizde, devlet güç demekse, sadece kendi fikirlerini gerçekleştirmeye gücü olanların devlet sayılabileceği ve küçük devletlerin varlıklarında sezdiğimiz gülünç ve inkâr edilemez öğenin sebebi açık biçimde görülür. Zayıflık kendi başına gülünç değildir, güçlüymüş gibi davranıldığında gülünç olur.

* * *

Devletin amacını gözden geçirdiğimizde, hem okumuş hem de cahillerimizin içine boşu boşuna dert olan şu eski şiddetli tartışma konusuyla hemen yüz yüze geliriz; devleti, vatandaşların uğruna gayret ettiği kişisel amaçları gerçekleştirmek için bir vasıta olarak mı görmeliyiz, yoksa o vatandaşlar devletin büyük milli amaçları için birer vasıta mıdır? Antik dünyanın politik görünümü ağırlıkla ikinci alternatifi tercih ediyordu; ilki, devletin modern sosyal konsepti tarafından ortaya konmuştu ve On Sekizinci yüzyıldakiler, devletin vatandaşlarının amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olarak kabul edilmesi teorisini kendilerinin keşfettiğine inanmıştı.

Ama Falstaff'ın da söyleyebileceği gibi, bu "sorulmaması gereken bir sorudur", çünkü düşünülmeye başlandığı andan itibaren devletin ve üyelerinin haklarının ve sorumluluklarının karşılıklı olduğu evrensel olarak

7 İtalya ve İsviçre'de küçük şehir devletleri veya eyaletler. (ç.n.)

8 1756-1763 arasında tüm büyük Avrupa devletlerinin katıldığı savaş. (ç.n.)

kabul edilmiştir. Bu noktada iki ayrı fikir mevcut olamaz. Ancak karşılıklı sorumluluklar ve haklarla birbirine bağlı olan taraflar bir amacın vasıtaları konusunda anlaşamazlar, çünkü vasıtalar sadece bir amaca hizmet edebilir ve bunlar arasında bir karşılıklılık olamaz. Hıristiyan bakış açısı devlet hakkındaki antik anlayışı yıkmıştır ve bir Hıristiyan, vicdan adını verdiğimiz ölümsüz ve sürekli şeyi kendine ait ve özgün bir tasarruf olarak saklamazsa hata yapmış olur.

En büyük kitaplarından biri olan *Metafiziğin ve Etiğin Temelleri* adlı eserinde Kant, mantığı kullanarak, hiçbir insanın bir araç olarak kullanılamayacağı prensibini geliştirmiştir; böylece insana ilahi biçimde bahşedilmiş itibarı da tanımıştır. Bunun tersi biçimde, devleti sadece vatandaşların amaçları için bir vasıta olarak görmek sübjektif bakış açısına çok fazla değer vermektir. Devletin büyüklüğü tam da geçmişi bugünle ve gelecekle birleştirmesinde yatar; bu nedenle, hiçbir birey devlete kendi amaçları için yardımcı olacak bir uşakmış gibi bakamaz; kendisini ahlaki görevleri ve fiziksel gereklilikler nedeniyle devlete tabi görmelidir. Devlet de yardım ve koruma sağlayarak vatandaşlarının hayatlarıyla meşgul olma sorumluluğuyla davranmalıdır.

* * *

Devletin diğer temel işlevi savaşın idaresidir. Bu prensibin uzun süredir unutulmuş olması, sivil ellerde hükümet etme biliminin nasıl kadınsı hale geldiğinin bir kanıtıdır. Yüzyılımızda bu duygusallık bulutu Clausewitz tarafından dağıtılmıştır ama onun yerine tek yönlü bir materyalizm yeşermiştir; Manchester Okulu'nun çıkardığı bu modaya uyanlar, insanı kaderi ucuza alıp pahalıya satmak olan iki ayaklı bir yaratık olarak görmektedirler. Bu fikrin savaşla pek uyuşmadığı açıktır ve ancak son savaştan sonra devlet ve onun askeri gücü hakkında daha sağlam bir teori ortaya çıkmıştır.

Savaş olmadan devlet olmaz. Bildiğimiz her şey savaşlarla ortaya çıkmıştır ve toplum üyelerinin silahlı güçler tarafından korunması devletin birincil ve esas görevidir. Bu yüzden savaşlar birden çok devlet var olduğu sürece tarihin sonuna kadar devam edecektir. İnsan düşüncesinin ve insan doğasının kanunları diğer alternatifleri engeller, zaten başka alternatif de arzu edilmemelidir. Ebedi bir barışa körcesine tapanlar devleti izole etme yanlışına düşerler veya evrensel bir barış hayal edenler akılla çelişirler.

Özü gereği egemen olması gerektiğini kabul ettiğimiz devletin üzerinde bir mahkeme kabul edilemeyeceği gibi, dünya üzerinden savaş fikrini silmek de imkânsızdır. Bugünlerde İngiltere'yi barışa hazır bir örnek olarak göstermek çok modadır. Ama İngiltere sürekli savaş halindedir; yakın tari-

hinde bir yerlerde savaşmadığı tek bir an bile bulmak neredeyse imkânsızdır. Medeniyetin barbarlık ve anlamsızlık karşısındaki büyük sıçrayışları kılıçla gerçekleşmiştir. Savaş, medeni milletler arasında da, kendi iddialarının geçerliliğini kanıtlamak için bir tür hukuk mücadelesi biçimidir. Milletlerin bu korkunç davalarında ortaya konan argümanlar sivil davalardakilerin asla olamayacağı kadar zorlayıcıdır. Küçük devletleri birçok defa Prusya'nın tek başına Almanya'nın lideri olması gerektiğine teorik olarak ikna etmeye çalıştık ama nihai kanıtı Bohemya ve Main kıyılarındaki savaş alanlarında gösterdik.

Ayrıca savaş milletler arasında hem birleştirici hem de bölünmeye neden olan bir öğedir; sadece onları düşmanlıkla bir araya getirmez, savaş sayesinde birbirlerinin özgün niteliklerini öğrenmeyi ve bu niteliklere saygı duymayı da öğrenirler. (...)

Savaşın yüceliği küçük insanları büyük devlet fikri içinde tamamen yok etmesidir ve bu durum hemşerilerin birbirleri için kendilerini feda etmelerinin görkemini gözler önüne serer. Savaşta saman buğdaydan ayıklanır. 1870 yılını yaşayanlar, Niebuhr'un 1813'teki hislerini mutlaka anlayacaktır; Niebuhr, tüm diğer nazik ve sıradan yurttaşlarla ortak bir bağla bağlanmış olmanın mutluluğunu yaşayan hiç kimsenin o ortak hissin gücüyle, sevgisiyle ve dostluğuyla nasıl yüce bir hisse kapıldığını unutamayacağını söylemiştir.

Materyalistlerin reddettiği politik idealizmi besleyen savaştır. İnsanoğlu kahramanlarını hafızasından silse, medeniyet için ne büyük bir felaket olur. Bir milletin kahramanları, o milletin gençlerinin ruhlarını sevindirir ve onlara ilham verir; kelimeleri trampet gibi patlayan yazarlarsa ergenliğimizin ve erkekliğimizin ilk yıllarının idolleridir. Tüm bunlara cevaben bir heyecan duymayan kişi, ülkesi için askerlik yapacak değere sahip değildir.

* Heinrich von Treitschke, *Politika*, çeviren Blanche Dugdale ve Torben de Bille, cilt I, s. 3-4, 10, 12-15, 19-24, 26, 28-29, 33-34, 60-61, 64-67, Constable & Company Limited.

*2. Alman Sömürge Politikasının İlk Girişimleri**

Heinrich Von Treitschke

Aşağıdaki bölümler, Treitschke'nin Die ersten Versuche deutscher Kolonialpolitik (1884) adlı denemesinden alınmıştır. Bir gazete için (*Schrift zur Tagespolitik*) broşür olarak yazılmasına rağmen, o dönemde büyüyen "bütünleştirici milliyetçilik" ve milliyetçilik ile sömürgeci emperyalizm arasındaki ilişki hakkında mükemmel bir örnektir.

Çözülmekte olan ve demode parti sistemimize borçlu olduğumuz fikirlerin ne kadar karışık olduğu, en çok bugünkü gençlerin yaşlılardan çok daha muhafazakâr biçimde düşündüğü yönünde genel kabul gören fikirde göz alıcı biçimde kendini gösterir. Bazıları bundan dolayı sevinçlidir, diğerleriyse bundan şikâyet eder ve gerici öğretmenlerin kötücül yeteneklerini suçlarlar ama olgunun kendisi neredeyse asla sorgulanmaz. Bu neredeyse imkânsızdır. Dünya durdukça gençler yaşlılardan daha özgür fikirli olacaktır, çünkü bugünde yaşadıklarından daha çok gelecekte yaşama şanslı ayrıcalığına sahiptirler ve bu doğal kanunun geçerliliğini kaybettiğini varsaymayı haklı gösterecek hiçbir kanıt yoktur. Büyümekte olan yarış eski liberalizmin sloganlarıyla kaygısızca geçiştiriliyorsa, bu sadece yeni ideallere sahip yeni bir çağın gelmesi demektir. Çünkü çocukluğundan beri üzerinde Sedan'ın[9] güneşi parlayan bu genç adamlar için ulusal gurur, artık babaları için olduğu gibi, mücadeleyi ve çok çalışmayı ifade etmez, aksine, doğal bir tutkudur; bu gençlerden her biri, yaşlı insanlarda sadece ayrıksı güçlü karakterli kişilerin yaptığı gibi, neşeli bir inanç içinde "Deutschland Deutschland über Alles"[10] marşını söylerler. Yaşlılar için başlıbaşına bir amaç olan parlamenter haklar adına mücadele onlar için sadece amaçlarına götüren bir vasıtadır. Bu gençlerin tutkuları gözlerinden akan uykuyu temizleyen genç bir deve benzer; o, güçlü kollarını insanoğlunun medeniyetini geliştirmek için kullanmaya ve Alman adını tüm dünya için bir an önce korkunç ve sevilen bir isim haline getirmeye karar vermiştir. Ağustos ayında bayrağımızın Angra Peguena sahilinde ve Kamerun'da dalgalandığı ve böylece Almanya'nın bağımsız bir sömürge politikası yolunda mütevazı ama kararlı bir adım atmak için riske girdiği haberi Alman gençliğinde bir elektrik şokuymuşçasına etkili olmuştur.

Avrupa kıtasının ortasındaki zayıflık koşuluna dayalı eski devlet sistemi yerine, güce dayalı yeni bir birleşik devletler sistemi ortaya çıkmıştır. Reich'ımız [İmparatorluk] eski usul barışçı politikalarıyla kıtadaki diğer güçleri bu değişen düzeni kabullenmeye zorladı, aynı zamanda da mevzuatımız tüm kültür temellerini tehdit eden sosyal uyumsuzlukları bastırmak için harekete geçti. Böylece veliaht prens Frederick'in tahminleri gözlerimizin önünde doğru çıktı: Onun devleti bundan sonra korku ile değil, haklılık sayesinde barışı koruyacaktı. Almanya genişleyen medeniyetlerin büyük çabaları arasında hak ettiği yeri almak için hazır olduğunda barış yolunda bir adım daha ilerlemiş olacaktır. On Altıncı yüzyıldaki birçok dahice ön-

9 1870 yılında III. Napolyon'un orduları ve Alman orduları arasında yapılan ve Almanların kesin zaferiyle biten savaş. (ç.n.)

10 Almanya milli marşı, "Almanya her şeyden üstün" anlamına gelir. (ç.n.)

sezi zamanımızda gerçekleşiyor, o gurur duyulacak karar da gerçekleşecek: Columbus'un günlerinde bir böbürlenme gibi gözüken *il mondo e poco.*[11] Tüm dünyanın çevresini on bir haftada dolaşabiliyorsak dünya gerçekten çok küçülmüştür ve zeki gözler için dünyanın politik geleceği ortaya çıkmaya başlamıştır.

* * *

Eğer Reich'ımız bağımsız bir sömürge politikasına götüren bu yeni yolda kararlı biçimde ilerleme cesaretini gösterecekse, engellemez biçimde İngiltere ile çıkar çatışmasına girecektir. Eşyanın doğası sebebiyle Orta Avrupa'nın yeni büyük gücü tüm diğer büyük güçlerle anlaşmaya varmak zorundadır. Avusturya, Fransa ve Rusya ile zaten anlaşma sağlanmıştır ama İngiltere ile yapılacak olan son anlaşma muhtemelen en uzun ve en zoru olacaktır; çünkü burada karşılaşacağımız politika, yüzlerce yıldır diğer güçler tarafından karşı çıkılmamış ve denizlerde dünya hâkimiyeti amacıyla uzun zamandır serbestçe seyreden bir politikadır. Çok uzun bir zamandır Almanya içtenlikle, tüm Avrupa halkları arasında şüphesiz en yüksek milli egoizme sahip olan ve büyüklüğü sadece katı ve yola gelmez dar kafalılığına dayanan bu ada insanlarının, tüm halkların özgürlüğünün yüce gönüllü koruyucuları olduğuna inanmıştır. Şimdi gözlerimiz açılmaya başladı ve politik konularda net bir anlayışa sahip olanların asla şüphelenmediği şeyleri görmeye başladık; III. William'ın döneminden beri İngiltere'nin devlet adamlığı sadece zeki ve vicdansız bir ticaret politikası yürütmüştür. Bu devlet adamlığının şaşırtıcı başarıları çok yüksek bir fiyata mal olmuştur; her şeyden önce büyük günahlar ve mezalimlerle doludur. İngilizlerin Doğu Hindistan Kumpanyası'nın tarihi, modern Avrupa halklarının tarihinde kıyas kabul etmez kötülükte bir kara lekedir. Altın hırsıyla ortaya çıkan tüccarlar düzeninin bu tarifsiz vampirleri, II. Philip'in ya da Robespierre'in eylemleri gibi fanatiklik ya da politik inançlar yüzünden mazur görülemez. (...)

İngiliz ticari hâkimiyetinin sebebi kıtada barış olmamasıdır; bu dâhice ve neredeyse kansız zaferler neticesinde, Britanyalılarda "şovenizm" kelimesiyle tatmin edici biçimde açıklanamayan bir kibir oluşmuştur. Bizde bolca bahsi geçen ama çok az okuduğumuz *Daha Büyük Britanya* adlı kitabında Gladstone kabinesinin ünlü üyesi Sör Charles Dilke, Büyük Britanya için gerekli gördüğü yerlerin fethedilmesini talep etmektedir: Çin, Japonya, Şili, Peru, La Plata devletleri [Arjantin ve Uruguay], Afrika'daki platolar, kısacası tüm dünya...

---

11 İtalyanca. Dünya küçük bir yerdir. (ç.n.)

Böylesi talepler karşısında -huzursuzluk yaratan bu bakan boşboğazlık ederek sadece tüm İngilizlerin düşündüğünü söylemiştir- Avrupa'nın tüm halkları ortak çıkarlarla birbirine bağlıdır. Kıtanın genişleyen endüstrisi Britanya'nın sömürgelerinin besleyebildiğinden daha fazla büyüdüğünden, üç imparatorun arasındaki anlaşma kıtaya barış getirdiğinden ve Fransa bu yeni güç bölüşümüne alıştığından beri İngilizlerin denizler üzerindeki hâkimiyetinin temelleri sallanmaya başlamıştır. Bu gelişmenin devamının bir dünya savaşına neden olması ne gerekli ne de olasıdır; neticede Hollanda ticari üstünlüğünü bir savaş neticesinde değil, müttefiki İngilizlerin sevgi dolu kucaklamaları sırasında kaybetmiştir. En kuvvetli kara gücü bile denizlerin hâkimiyetini elde etme amacını güdemez. Alman politikası şu anda milli ve kozmopolittir; Britanya'dan farklı olarak komşu halkların barış içinde gelişmesine dayanır. Rusya'nın iç Asya'daki ilerlemelerine kayıtsız kalabiliriz ve Fransızların Tonkin'deki [Hindiçin'in doğu bölgeleri] her başarısına sevinebiliriz ama bugün arzumuz sadece dünyanın işgal altındaki bölgelerinin medeni halklar arasında onurlu bir şekilde bölünmesi olmalıdır... Schiller'in İngiltere'nin açgözlü orduları hakkında yüzyılın başında söyledikleri bugün hâlâ değişmemiştir. Ama umuyoruz ki yirminci yüzyılın şafağında, Atlantik'in öte yanındaki dünya bugünkü Almanların artık Schiller'in dönemindeki gibi hayatın şiddetinden kalplerindeki sessiz ve kutsal yerlere kaçmadığını öğrenir.

* Heinrich von Treitschke, *Deutsche Kaempfe*, Leipzig, G. Hirzel, 1896, s. 334-336, 349-352.

C. TOPLUMSAL ORGANİZMA VE SINIF SAVAŞI

*1. Sosyalizm Hakkında Fabian Denemeleri**

Sidney Webb

Sidney (1859-1947) ve Beatrice Webb, İngiliz sosyalistlerinin tipik temsilcileridir. Sidney 1885 yılında, bugünlerde çok ünlü olan ve sosyalizmi devrim ile değil "tedricen" getirmeye adanmış ilk İngiliz sosyalist organizasyonlarından biri olan Fabian Cemiyeti'ne katılmıştır. Aşağıdaki bölüm onun cemiyetin manifestosu olan *Sosyalizm Hakkında Fabian Denemeleri* (1889) adlı kitabında basılan sosyalizm tarihi hakkındaki denemesinden alınmıştır. Geçmişe ait bilgilerin gelecekteki eylemler için bir kılavuz olduğu tezine kendilerini adayan Webb çifti ayrıca sendikacılığın, yerel yönetimlerin ve Fakirlik Yasası'nın tarihi hakkında da bilimsel eserler vermişlerdir.

Demokratik İdealin Gelişimi

Comte, Darwin ve Herbert Spencer'in çabaları sayesinde artık ideal toplumu değişmez bir devlet olarak düşünmüyoruz. Statik olan sosyal idealler dinamik hale geldi. Sosyal organizmanın sürekli büyümesinin ve gelişmesinin gerekliliği kabul edilmiş bir gerçektir. Hiçbir filozof artık eski düzenden yeni düzene geçişin, sürekliliğinde bir kesinti veya sürecin herhangi bir noktasında sosyal dokuda ani bir değişiklik olmadan, tedrici biçimde evrilmesinden başka bir şeyle ilgilenmiyor. Yeni, bilinçle yeni olarak tanınmadan eski haline geliyor. (...)

Tarih sadece güncel olayların önemine dair ipuçları vermekle kalmaz, bu ipucunu bulamamış olanları anlamamızı da sağlar. İnsanları ve fikirleri zaman içinde bir tür coğrafi düzene göre sınıflandırmayı öğreniyoruz. Comte de Paris bize sosyal düzenin tek güvencesinin mutlak monarşide yattığına dair mükemmel kanıtlar veriyor. O bir kalıntıdır; bu tip On Altıncı yüzyılda gelişmiştir ve o çağın görkemli fosilleri herhangi bir tarih müzesinde incelenebilir. Lort Bramwell ise şiddetli bir ceza hukukuna tabi olma gibi önemsiz bir istisnayla mutlak sözleşme özgürlüğü inancının mükemmel devleti sağlayacağı yönünde ikna edici sebepler gösterecektir. Onun lordluğu daha yakın bir çağın kalıntısıdır; 1840'lı yıllarda sosyal bilimler ancak bu kadar ilerleyebilmiştir ve o tarihten sonra yeni bir şey öğrenmemiş gibi gözüken kişiler hâlâ vardır. (...)

Avrupa toplumunu son 100 yılda sosyalizme doğru taşıyan ana akım, demokrasinin karşı konuşmaz ilerlemesidir (...) Her geçen gün demokrasinin kaçınılmaz sonucunun, insanların sadece kendi politik organizasyonlarıyla değil, zenginlik üretiminin ana enstrümanlarıyla da kendi kendilerini kontrol etmesi olduğuna dair daha yaygın bir konsensüs oluşmaktadır; organize işbirliği tedricen rekabetçi mücadele anarşisi ile ikame edilmektedir. (...) Demokratik idealin ekonomik yönü aslında sosyalizmin ta kendisidir.

Anarşi Dönemi

Sanayi Devrimi'nin sonucu, geçmişin bürokratik tiranlığına karşı coşkun bir tepkinin arasında orta çağ düşüncesinin sona ermesiyle birlikte, toplumun tüm yeni öğelerinin kısıtlanmamış bir özgürlüğe sahip olmasıydı. Üretim vasıtalarını kişisel olarak ele geçirme anlamındaki bireysel özgürlük, yüzyılın başlangıcında azami sınırlarına ulaştı. (...)

Ancak bu "eski kısıtlamalarla kontrol edilmeyen ve belirli bazı yazar ekollerinin neredeyse dinsel bir onay varmışçasına desteklediği akut birey-

selcilik salgını", on sekizinci yüzyıldaki hükümetlerin ekonomik körlüğünden sonra kaçınılmaz bir durumdu. Ekonomi yasalarının bilimsel olarak incelenmesinden önce insanlar doğal olarak hiç de tatmin edici sonuçlar getirmeyen sosyal düzenlemelerle birbirlerini etkilediler. (...)

Böylece Profesör Huxley'in "Yönetimsel Nihilizm" adını verdiği doktrin ortaya çıktı. Bu, "Laissez faire, laissez aller" [Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler] düşüncesinin ilahlaştırılmasıydı.

Entelektüel ve Ahlaki Devrim ve Politik Görünümü

Bireyselcilik kalkanında ilk gerçek çentiği açan Carlyle oldu; insanları kendisini dinlemeye mecbur etmeyi biliyordu. Kendi özgün önerilerinde sıklıkla doğru değil, yanlış şeyler söylese de bu dünyada bir servet edinmek ve sonra da ruhunu kurtarmaktan daha asil amaçlar olduğu düşüncesini hayatta tutmayı başardı. Ardından Maurice, Kingsley, Ruskin ve güncel orta sınıf kültünü reddetmeye cüret eden diğerleri geldi; sonunda Comte ve John Stuart Mill, Darwin ve Herbert Spencer sayesinde sosyal organizma konsepti insanların zihinlerine girmeyi becerdi ama kitaplara henüz giremedi, hatta politik ekonomi profesörlerinin kitaplarına bile.

Bu sırada, tüm bunların hiçbiriyle ilgilenmeyen ve teoride değil, pratikte yaşayan insanlar da karşı konulmaz biçimde aynı yöne sürüklendi. Sanayici liberallerin tüm çabalarına rağmen güncel politik ekonominin dişleri arasında kalan İngiltere, toplumun güçsüz üyelerine yardım etmek ve onları korumak için bu insanlara el uzatmak zorunda kaldı. Yerel Geliştirme Yasaları, Kanalizasyon Yasaları, Vagon Yasaları, Maden Düzenleme Yasaları, Fabrika Yasaları, Kamu Sağlığı Yasaları, Tağşiş Yasaları yapıldı ve yürürlüğe girdi.

Özel girişimcilere terk edilmiş olan alanlarda bile, yüzyılın başında sosyal eylemlerin tek şaşmaz faydalı prensibi kabul edilen bireysel hırsların anarşik rekabeti devleti büsbütün yerle bir etmesin diye girişimcilerin operasyonları her gün biraz daha sınırlanmaktadır. Tüm bunlar cahil, yani sosyalizmin en aptalca rüya olduğuna inanan bilimsel sosyolojiden habersiz ve sosyalizmin sosyal yeniden yapılanma yönündeki cafcaflı taleplerini tamamen göz ardı eden, "pratik" insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Sosyal eğilimlerin karşı konulmaz başarısı işte böyledir, yaptıkları her faaliyette küçümsedikleri sosyalizmi yaratıyorlar ve hâlâ varlığını iddia ettikleri bireyselci inancı yok ediyorlar. Bildiklerini iddia ettikleri şeylerden daha iyisini inşa ettiler. (...)

Bilinçsiz sosyalizmimizin çoktan eriştiği sınırları fark etme konusundaki genel başarısızlık (...) çok az kişinin kendi şehirleri dışındaki yerel yönetim-

lerin ne yaptığını bilmesinden kaynaklanmaktadır. Endüstriyel hayatımızı "sosyalleştirme" konusunda en çok şey yapanlar belediyelerdir; ancak yüzyılımızın belediyelerinin tarihi henüz yazılmamıştır... Çoğumuz yerel yönetimlerin bir zamanlar tamamen özel teşebbüslere terk edilmiş olan yollarla, caddelerle ve köprülerle; bunun yanında tüm umumi yoların aydınlatılması ve temizliğiyle; kanalizasyonların, suyollarının ve "fırtına su kanallarının" bakımıyla ilgilendiğini biliriz. (...) Gaz, su ve tramvay tedariki için gerekli olan işgücünü de büyük oranda yerel yetkililer organize eder. (...)

Yeni Sentez

Zamanın getirdiği sosyal felsefenin politik evrimden ve endüstriyel gelişmeden etkilenmediğini söylemek çok zordur. Bu sırada insanların aklına yeni bir sosyal bağ ve yeni bir sosyal yaşam konsepti yerleşmeye başlar. Bir toplumun birçok birimin toplamından fazla bir şey olduğu keşfedilmiştir (veya yeniden keşfedilmiştir) – bileşenlerinden farklı bir varlığa sahiptir... Sosyal organizma devamlılığa sahip değilse ve sağlıksızsa kimse onun içinde yaşayamaz veya refaha kavuşamaz; sosyal organizmanın varlığını sürdürmesi kendi üstün amaçlarına bağlıdır. Bireyin eylemlerine ilişkin bilinçli güdüsü kendine özgü olmalıdır, hatta olmak zorundadır ama eylemlerinin sosyal refaha ters olduğu ortaya çıkarsa, üyelerinin hataları nedeniyle toplumun yok olması istenmiyorsa er veya geç bu eylemler herkes tarafından kontrol edilir. Sosyal sağlığın koşulları bu yüzden bir bilimsel inceleme konusudur. Herhangi bir anda, sosyal ilişkiler için, "doğanın cimriliği"ne göre insanların sefaletini asgari düzeye indirebilecek tek bir düzenleme söz konusudur. Elli yıl önce, uygun bir ceza yasasının eşlik ettiği, bireysel veya "kişisel" bağımsızlık açısından mutlak özgürlüğün her millet için böylesi bir düzeni birden oluşturacağı düşünülüyordu; bunun sebebi Laissez faire'nin felsefi olarak ilahlaştırılmasıydı. Bugün tüm öğrenciler yaşamın olgularının böylesi iyimser varsayımları desteklemediğinin farkındadır. Şimdi artık doğal seleksiyonda, medeni insanların varlığının tehlikede olduğu bu gelişim aşamasında seçilen birimlerin bireyler değil, toplumlar olduğunu biliyoruz. (...)

Dünyada bizden sonra yaşayacaklara sadece mükemmelliğimize dair hatıralar değil, doğrudan bir etki bırakacaksak, kendi kişisel gelişimimizi mükemmelleştirmek yerine, bir kısmını oluşturduğumuz sosyal organizmayı geliştirmek için daha fazla özen göstermeliyiz. Ya da şöyle bakabiliriz: Her bir bireyin en mükemmel ve uygun gelişimi için kendi kişiliğini azami biçimde geliştirmesi zorunlu değildir, bunun yerine o büyük sosyal makinedeki mütevazı işlevini en iyi biçimde yerine getirmelidir. Bağımsız birimler

olduğumuzu hayal ederek kendimizi kandırmayı bırakmalı ve kendi gelişimiyle meşgul olan kıskanç zihinlerimizi daha yüce bir amaç için, yani Ortak Refah için eğitmeliyiz. (...)

Sosyolojideki bu gelişimin sonuçları, özgürlüğün ve eşitliğin göreceli önemini revize ederek, sosyal idarenin birer prensibi olarak göz önünde tutmaya zorlamak olmuştur. Bentham'ın bir medeni kanunda hedeflenmesi gereken ünlü "amaçları" içinde özgürlük eşitliğin üzerindedir ve baskındır; bu zeminde tam eşitlik ancak işgücünün ürünleri için güvenliğinin kaybedilmesi ile korunabilir. Bu açıklama her zaman doğrudur; ancak karar verilecek soru hâlâ karşımızda durmaktadır: Ne kadar özgürlük? (...) Bentamitler[12] ekonomistler, devlet adamları ve "pratik insanlar" tarafından öğretilen yüzyılın dersinden kaçamazlar; servet üretiminin enstrümanları üzerinde sınırsız özel mülkiyet hakkını da içeren tam bir bireysel özgürlük, ortak refah fikri ile uzlaşmaz. Kendi aramızdaki serbest varlık mücadelesi, sağlıklı ve kalıcı bir sosyal organizma olarak hayatta kalma ihtimalimizi tehdit etmektedir. "Evrim," diye ilan eder Profesör Huxley, "her organizmadaki birimlerin bilinçli biçimde düzenlenen işbirliğinin, kör anarşik rekabetle ikame edilmesidir."

Demokrasinin de bu dersi alması kaçınılmazdı. Bireyciliğin insanların beşte dördü için düzgün bir sosyal hayat yaratmaktaki başarısızlığını acı içinde fark eden kitlelere bakarak, onların politik gücü ele geçirmesiyle bireyciliğin çok fazla hayatta kalamayacağını öngörmek gerekirdi. Toprak ve sermayede özel mülkiyet birçok işçiyi (kendi suçları olmadığı halde) zorunlu olarak fakir bırakarak az sayıda boş gezen kişiyi (kendi erdemleri ile değil) zengin edecekse, toprak ve sermayede özel mülkiyet engellenemez biçimde yerini aldığı feodalizmin yolundan gidecekti. Ekonomik analizler sefalet çeken insanların kabaca genellenişini teyit ediyorlar. Endüstriyel evrimin tarihi de aynı sonucu gösteriyor; ayrıca iki nesildir dünyanın en önemli etik hocaları da aynı dersi veriyor. Bireyciliğin cennetinin gözlerimizin önünde bir parşömen gibi sarılmasına ve piskoposların bile buna inanmalarına ve titremelerine şaşmamalıyız.

* *Sosyalizm Hakkında Fabian Denemeleri*, s. 29-33, 37-40, 43, 46-47, 52-57, 1931, G. B. Shaw. George Allen & Unvin Ltd.

12 Jeremy Bentham'ın, "iyi olan tek şey zevktir ve insanlığın nihai amacı en çok sayıda kişinin mutlu olmasıdır," diyen faydacı felsefesine inananlar. (ç.n.)

*2. Herr Eugen Dühring'in Bilimdeki Devrimi**

Friedrich Engels

Çoğunlukla *Anti-Dühring* olarak bilinen ve 1878 yılında basılan aşağıdaki eserinde Engels "bilimsel sosyalizm"in akidelerini açıklar. Zengin bir Alman pamuk eğirme fabrikası sahibinin oğlu olan Friedrich Engels (1820-1895), Karl Marx'ın yakın arkadaşı ve yoldaşı olarak tanınır. Engels hayatının çoğunu, Manchester yakınlarında bir fabrikaya sahip olan babasının işlerinde çalışarak ve komünizm üzerine kitaplar yazarak İngiltere'de geçirdi.

Modern sosyalizm içeriği bakımından her şeyden önce bir yandan modern toplumda varlıklılar ile varlıksızlar, ücretliler ile burjuvalar arasında egemen olan sınıf karşıtlıklarının, öte yandan da üretimde egemen olan anarşinin bilincine varmanın ürünüdür. Ama teorik biçimi bakımından, başlangıçta On Sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki büyük filozoflar tarafından konulan prensiplerin daha gelişmiş ve görünürde daha mantıklı bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Her yeni teori gibi, kökleri ekonomik olguların derinliklerine dalsa da, kendini ilk önce elinde mevcut olan entelektüel malzemelere bağlanmak zorunda kalmıştır.

Fransa'da, gelmekte olan devrim konusunda kafaları aydınlatan büyük adamların kendileri de son derece büyük devrimciler olarak görünüyordu. Ne türden olursa olsun, hiçbir harici otorite tanımıyorlardı. Din, doğa konsepti, toplum, politik sistemler, her şey acımasızca eleştirildi; her şey ya akıl mahkemesi önünde varoluşunu haklı çıkarmak ya da varoluş talebinden vazgeçmek zorunda kaldı. Akıl yürüten zekâ, her şeye uygulanacak tek ve eşsiz ölçü oldu. Bu dönem, Hegel'in dediği gibi, önce insan beyni ile onun düşüncesi tarafından bulunan prensiplerin bütün insan eylem ve topluluklarının temeli olarak kabul edilmesi anlamında, daha sonra da bu prensiplerle çelişmeleri durumunda bulunan gerçekliğin aslında tepeden tırnağa ters çevrilmesi gibi daha geniş bir anlamda, dünyanın kafasının üzerinde durduğu bir dönem oldu. Toplum ve hükümetin bütün eski biçimleri, bütün eski geleneksel fikirler akıldışı ilan edildi ve sandık odasına atıldı; dünya o zamana değin yalnızca önyargılarla yönetilmişti; geçmişe ilişkin her şey, ancak acıma ve küçümsemeye değerdi. En sonunda gün doğuyordu; bundan böyle ebedi doğruluk, ebedi adalet, doğa üzerine kurulu eşitlik ve insanın devredilmez hakları; boş inançların, adaletsizliğin, ayrıcalığın ve baskının yerini alacaktı.

Bugün bu akıl krallığının burjuvazinin idealize edilmiş krallığından başka bir şey olmadığını; ebedi adaletin burjuva adaletinde gerçekleştiğini;

eşitliğin, yasa önünde burjuva eşitliğine dönüştüğünü; burjuva mülkiyetinin insanın temel haklarından biri olarak ilan edildiğini ve akıl devletin, Rousseau'nun toplum sözleşmesinin, dünyaya ancak bir burjuva demokratik cumhuriyeti biçimi altında geldiğini ve ancak o biçimde gelebileceğini biliyoruz. On sekizinci yüzyılın büyük düşünürleri de kendilerinden önce gelenler gibi, çağlarının kendileri için saptadığı sınırların ötesine geçemediler.

* * *

Bu arada On Sekizinci yüzyıl Fransız felsefesi yanında ve onun arkasından yeni Alman felsefesi doğmuş ve en gelişmiş biçimini Hegel'de bulmuştu. Hegel'in en büyük becerisi, diyalektiği en yüksek düşünce biçimi olarak yeniden adapte etmesi oldu. (...)

Doğayı veya insanlığın tarihini kendi entelektüel etkinliğimiz dahilinde düşündüğümüzde bize görünen ilk şey, hiçbir şeyin olduğu gibi, olduğu yerde, olduğu biçimde kalmadığı, her şeyin hareket ettiği, değiştiği, olduğu ve yok olduğu sonsuz ve karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler yumağı tablosudur. Dünya düşüncesinin bu ilkel, naif ama özünde doğru biçimi, antik Yunan filozoflarının düşünme biçimidir ve onu açıkça ilk formüle eden de Heraklitus olmuştur: Her şey hem kendisidir, hem de değildir, çünkü her şey akar, her şey sürekli değişir, oluş ve yok oluş durumundadır. Ama bu görüş biçimi fenomenlerin bir bütün olarak sunduğu tablonun genel karakterini ne denli doğru bir biçimde kavrarsa kavrasın, gene de bu genel tabloyu meydana getiren ayrıntıları açıklamaya yetmez ve onları açıklayamadığımız sürece genel tablo üzerinde net bir fikir sahibi olamayız. Bu ayrıntıları anlayabilmek için onları doğal ya da tarihsel bağlantılarından ayırmak ve doğaları, özel sebep ve sonuçları vb. içinde incelemek zorundayız. Bu en başta, doğa bilimi ile tarihsel araştırmanın görevidir... Doğanın tekil parçalarına bölünerek analiz edilmesi, çeşitli doğal süreç ve nesnelerin belirli sınıflara ayrılması, organik cisimlerin iç yapılışlarının anatomik yönlerinin kendi çeşitliliği içinde irdelenmesi; bunlar doğaya ilişkin bilgimizde son dört yüzyılın bize getirdiği büyük ilerlemelerin temel koşullarıydı. Ama bu inceleme yöntemi bize, doğal nesne ve süreçleri tek başlarına, şeylerin dahil olduğu büyük ve karşılıklı bağlantılar sistemi dışında; bunun sonucu olarak hareketleri içinde değil, hareketsizlikleri içinde; özsel bakımdan değişken öğeler olarak değil, değişmez sabitler olarak; yaşamları içinde değil, ölümleri içinde inceleme alışkanlığını da getirdi. Bacon ile Locke'ın yaptığı gibi, bu görüş biçimi doğa biliminden felsefeye geçtiği zaman, son yüzyıla özgü sınırları, yani metafizik düşünce biçimini meydana getirdi.

* * *

Doğa, diyalektiğin denenmesidir ve modern doğa bilimi bu denemeler için her gün artan zengin malzemeler sağladığını, böylece doğal süreçlerin son tahlilde metafizik olarak değil, diyalektik olarak işlediğini ispat etmiştir. (...)

Evrenin tam bir ifadesi, onun ve insanlığın evrimi ve bu evrimin insanların zihnine yansıması ancak oluş ve yok oluşun, ilerleyen ve gerileyen değişikliklerin genel etki ve tepkilerini sürekli olarak göz önünde tutarak, diyalektik yoldan olanaklıdır. Modern Alman felsefesi de başlangıçtan itibaren bunu kendine dayanak noktası haline getirdi. Kant, mesleğine Newton'un sabit Güneş sistemini ve sürekli dönen bir nebula bulutundan oluştuğu tarihsel bir süreç biçime dönüştürerek başladı. Ve o bundan, daha o zamandan, doğmuş olduğuna göre Güneş sisteminin birgün zorunlu olarak ölmesi gerektiği sonucunu çıkardı. Bu görüş, yarım yüzyıl sonra Laplace tarafından matematiksel bir zemine oturtulmuş ve bundan da elli yıl sonra spektroskop, evrende çeşitli yoğunluk derecelerinde bulunan akkor durumundaki gaz kütlelerinin varlığını ispatlamıştır.

Bu yeni Alman felsefesi, ilk kez bütün doğa, tarih ve ruh dünyasını sürekli bir hareket, sürekli bir değişim, sürekli bir dönüşüm ve gelişim içine girmiş bir süreç biçiminde kavrayan ve bu hareket ile bu gelişimin arasındaki bağlantılarını göstermeye girişen ve büyük başarısı da bu olan Hegel sisteminde zirveye ulaştı. Bu açıdan insanlık tarihi, artık olgunluğa varmış felsefi akıl mahkemesi önünde hepsinin aynı biçimde hüküm giymesi ve mümkün olduğunca çabuk unutulması gereken anlamsız zorbalıkların kaotik bir karışımı olarak değil, insanlığın gelişim sürecinin kendisi olarak görünüyordu. Artık düşüncenin görevi bu sürecin tüm dolambaçları arasından yavaş yavaş ilerleyişini izlemek ve ondaki bütün geçici olduğu belli fenomenlerdeki iç tutarsızlıkları bulmaktı.

Hegel'in bu sorunu çözmemiş olmasının burada pek önemi yok. Onun çağ açan başarısı, bu sorunu ortaya koymuş olmasıdır. Bu sorun hiç kimsenin, hiçbir zaman tek başına çözemeyeceği sorunlardandır. Hegel, Saint-Simon ile birlikte çağının en ansiklopedik kafası olmasına karşın, gene de öncelikle kendi öz bilgilerinin doğal olarak kısıtlı olması, sonra da çağının bilgi ve fikirlerinin aynı biçimde kısıtlı genişlik ve derinliği ile sınırlıydı. Ama bir üçüncü bir faktör daha vardı. Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, gerçek şey ve süreçlerin az çok soyut görüntüleri olarak görecek yerde, tersine, nesneler ile nesnelerin gelişmesini, dünya varolmadan önce bilinmeyen bir yerde varolan "idea"ların gerçekleşmiş yalın görüntüleri olarak görüyordu. Bu düşünce biçimi her şeyi baş aşağı bir konuma getiriyordu ve dünyadaki şeylerin gerçek bağlantılarını tamamen tersine çeviriyordu.

Hegel, birçok özel ilişkiyi büyük bir doğruluk ve içgörü ile kavramış olsa da, yukarıdaki nedenlerle ayrıntı bazında çoğu kez kabaca tamir ediyor, yapay çözümler üretiyor, girift hale getiriyor, tek kelimeyle hata yapıyordu. Hegelci sistem devasa bir başarısızlık olmuştu, buna rağmen türünün son örneğiydi. (...)

Alman idealizminin tamamen hatalı olduğu anlaşıldığında ister istemez materyalizme dönmek gerekiyordu, ama dikkat edelim, on sekizinci yüzyılın metafizik ve salt mekanik materyalizmine değil. Modern materyalizm önceki bütün tarihi o basit ve naif devrimci hislerle reddetmek yerine, tarihi insanlığın evrim süreci olarak görür ve görevi de bu sürecin hareket yasalarını bulmaktır. On sekizinci yüzyıl Fransızlarında olduğu gibi Hegel'de de egemen olan düşünce, doğayı hep aynı kalan ve Newton'a göre ölümsüz göksel cisimlerle, Linnaeus'a göre ise değişmez organik varlıklarla dolu dar çevrimler biçiminde hareket eden bir bütün olarak kabul etmekti. Modern materyalizm bu düşüncenin tersine, doğa biliminin yeni gelişmelerini de kucaklar; bu gelişmelere göre doğanın da zaman içinde kendine göre bir tarihi vardır; göksel cisimler de uygun koşullar içinde yaşamaya yetenekli canlı varlıklar gibi doğarlar ve ölürler ve bu yinelenen çevrimsel hareketleri sonsuz büyüklükte boyutlar içinde gerçekleştirirler. (...)

Ama doğa konseptindeki bu devrim, ancak araştırmaların sağladığı ve buna uygun düşen pozitif bilgi malzemeleri ölçüsünde gerçekleşebilirken, tarih konseptine belirgin bir değişim getiren tarihsel olgular çok önce ortaya çıkmıştı. 1831'de Lyon'da ilk işçi ayaklanması olmuştu; 1838'den 1842'ye, ilk ulusal işçi hareketi, İngiliz Çartist[13] hareketi, en yüksek noktasına varıyordu. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşı bir yandan büyük ölçekli sanayideki gelişme, bir yandan da burjuvazi tarafından yeni ele geçirilmiş bulunan siyasal egemenlik ile orantılı olarak, Avrupa'nın en ileri ülkelerinin tarihinde birinci plana geçiyordu. Burjuva iktisadının sermaye ile emek çıkarları arasındaki özdeşlik üzerindeki, serbest rekabet sonucu ortaya çıkacak evrensel uyum ve evrensel refah üzerine öğretileri, olgular tarafından gitgide daha sert bir biçimde yalanlanıyordu. Bütün bu olguları ve bütün eksikliklerine karşın bu olguların teorik dışavurumu olan Fransız ve İngiliz sosyalizmini yalanlamak artık olanaklı değildi. Ama tarihin henüz yeri doldurulmamış eski idealist anlayışı, maddi çıkarlara dayanan sınıf savaşlarını, hatta genel olarak maddi çıkarları tanımıyordu; üretim ve

13 Radikal Parti'de burjuvalarla beraber bulunan işçilerin 1832 Reform Yasası sırasında çıkan tartışmalar neticesinde bu partiden ayrılarak kurdukları hareket. Modern dönemin ilk bağımsız işçi sınıfı partisi karakteri taşıyan Çartist hareket, 1836'dan sonra giderek kuvvetlendi ve 1838'de Halk Bildirgesi'ni (Peoples Charter) yayımladı. (y.n.)

bütün ekonomik ilişkiler ona yalnızca, "uygarlık tarihi"nin ikincil öğeleri olarak, alt düzey şeyler olarak görünüyorlardı. Yeni olgular, bütün geçmiş tarihi yeni bir incelemeden geçmeye zorladılar ve bütün geçmiş tarihin bir sınıflar savaşı tarihi olduğu, birbiriyle savaşan bu toplumsal sınıfların her zaman üretim ve değişim ilişkilerinin, kısacası çağlarındaki ekonomik ilişkilerin ürünleri oldukları; buna göre, toplumun ekonomik yapısının her kez, son tahlilde hukuksal ve siyasal kurumların tüm üst yapısını olduğu gibi, her tarihsel dönemin dini, felsefi ve öteki konseptlerini de açıklamayı sağlayan gerçek temeli oluşturduğu görüldü. Böylece idealizm, son sığınağından, tarih felsefesinden de kovulmuş; tarihin materyalist bir anlayışı ortaya çıkmış ve şimdiye kadar yapıldığı gibi, insanların varlığını bilinçleri aracıyla açıklamak yerine, insanların bilincini varlıkları aracıyla açıklamak için yol bulunmuş oluyordu.

Ama Fransız materyalizminin doğa anlayışı, diyalektik ve modern doğa bilimi ile ne denli bağdaşmaz idiyse, daha önceki sosyalizm de bu materyalist anlayışla o denli bağdaşmaz idi. Daha önceki sosyalizm var olan kapitalist üretim biçimi ile bu üretim biçiminin sonuçlarını eleştiriyordu, ama onu ne açıklayabiliyor, dolayısıyla ne de üstesinden gelebiliyordu; kötü diye reddetmekten başka bir şey yapamıyordu. Ama yapılması gereken şey, kapitalist üretim biçimini bir yandan tarihsel bağlantısı ve zorunlu olarak sonlu bir tarihsel dönem içinde göstererek yıkılma zorunluluğu işe birlikte düşünmek, diğer yandan da hâlâ gizli olan temel karakterini açıklamaktı çünkü eleştirenler şimdiye kadar sadece sürecin kendisine değil kötü sonuçlarına saldırabiliyordu. Artı değerin bulunması, işte bu işi yaptı. Ödenmemiş emeğe sahip çıkmanın, kapitalist üretim biçiminin ve işçinin böylece sömürülmesinin temel biçimi olduğu; kapitalistler işçinin emek gücünü bu gücün pazarda meta olarak sahip olduğu değer üzerinden satın aldığı zaman bile, ondan gene de onun için ödemiş olduğundan daha çok değer elde ettiği ve bu artı değerin son tahlilde varlıklı sınıflar elinde birikmiş, durmadan büyüyen sermaye yığınının çıktığı değer toplamını oluşturduğu kanıtlandı. Böylece hem kapitalist üretim hem de sermaye üretimi süreçleri açıklanmış oluyordu.

Bu iki büyük keşfi, yani materyalist tarih konsepti ile kapitalist üretimin gizeminin artı-değer aracılığıyla açıklanmasını, Marx'a borçluyuz. Bu keşifler sayesinde sosyalizm, şimdi bütün ayrıntıları ve ilişkileriyle birlikte geliştirilmesi gereken bir bilim durumuna geldi.

* Friedrich Engels, *Herr Eugen Dühring'in Bilimdeki Devrimi*, çev. Emile Burns, New York, International Publishers Co., Inc., s. 23-24, 26-34.

*3. Şiddet Üzerine Düşünceler**

Georges Sorel

Fransız mühendis ve sendikalist[14] Georges Sorel (1847-1922), *Şiddet Üzerine Düşünceler [Reflections on Violence]* (1908) adlı eserindeki tezlerini ilk önce 1890-1895 arasında yayımladığı bir dizi makalede açıklamıştı. Bu makaleler, burjuvazinin ahlaki parçalanması konusundaki kendi yargısını filozof Henri Bergson'un "sezgi" doktriniyle ve Marx'ın sınıf mücadelesi konseptiyle birleştirilmesinden oluşuyordu. Marx'ın ekonomik determinizmini reddetse de sosyal değişimin işçileri "genel grev" adlı "mit" çevresinde birleştirmeye dayandığını iddia ediyordu. Sorel'in "mit" fikri daha sonraları faşist düşünceyi derinden etkileyecekti.

Marx'a göre kapitalizm, kendi doğasında zaten var olan yasalar sebebiyle, organik yaşamın kaçınılmaz evrimiyle birlikte bugünün dünyasını yarının dünyasının kapılarına götürecek bir yolda ilerliyor. Bu hareket kapitalist sistemin uzun vadeli inşasını içeriyor ve proletaryanın çalışmaları neticesinde hızlı bir yıkımla sona eriyor. Kapitalizm, sosyalizmin devralacağı bir miras yaratıyor; günümüzdeki rejimi bastıracak olan insanlar ve bu yıkımı gerçekleştirecek vasıtalar, aynı zamanda üretimle elde edilecek sonuçları koruyacaklar. Kapitalizm yeni çalışma biçimleri oluşturuyor; ücretler üzerinde uyguladığı baskıyla işçi sınıfını devrimci organizasyonlara itiyor; sürekli olarak endüstri liderlerini ortadan kaldıran rekabet yüzünden kendi politik tabanını kısıtlıyor. Bu yüzden işgücünün organizasyonu konusundaki büyük problem çözüldükten sonra ütopyacıların öne sürdüğü birçok naif ve aptalca hipotezi yok etmek için kapitalizm kendisini tahttan indirecek sebebin doğumuna sebep oluyor ve ütopyacıların aydınlanmış insanları reform yapmaya ikna etmek için yazdığı her şeyi faydasız hale getiriyor; idealistleri eleştirenlerin karşısında acınacak biçimde yetersiz kaldığı geleneksel düzeni yavaş yavaş yıkıyor. Bu yüzden kapitalizmin Hartmann tarafından doğadaki Bilinçsiz'e atfettiğine benzer bir rol üstlendiği söylenebilir, çünkü yaratmak istemediği sosyal reformların gelişini hazırlıyor. Koordine edilmiş bir plan, direktifler içeren fikirler ve gelecekteki dünyaya dair idealler olmaksızın engellenemez bir evrimin sebebi haline geliyor; bugünün verebildiği her şeyi bugünden alıp tarihsel gelişim yönünde kullanıyor; neredeyse mekanik bir biçimde yeni bir çağın gelişi ve kapitalist ekonomik sistemin tüm kazanımlarını korurken bu yeni çağın bugünkü idealizm ile tüm bağlarını kopartması için gerekli olan her şeyi yapıyor.

---

14 Sanayi cephesinde işçi sınıfının hareketiyle kapitalist bir toplumu açıkça dönüştürme amacını taşıyan düşünce biçimi.(ç.n.)

Sosyalistler bu yüzden (ütopyacılar tarafından başlatılan) aydınlanmış orta sınıfı daha mükemmel bir hukuk sistemine geçişe hazırlamak için vasıtalar arama çabalarından vazgeçmelidir; sosyalistlerin tek işlevi proletaryaya ileride oynayacakları devrimci rolün ne kadar büyük olduğunu açıklamaktır.

***

Proleter şiddetin ardındaki fikirleri tam olarak kavramaya her teşebbüs edişimizde genel grev nosyonuna geri dönmeye zorlanıyoruz; oysa bu kavrayış bize başka açılardan da hizmet edebilir ve sosyalizmin muğlak kısımlarına beklenmeyen bir ışık tutabilir. İlk bölümün son sayfalarında genel grevi rakibini tamamen mahveden Napolyon savaşlarıyla karşılaştırmıştım; bu karşılaştırma bize fikirler dünyasında genel grevin oynayacağı rolü anlamakta yardımcı olacak...

Devrimci sendikalar, sosyalist eylemler konusunda aynen askeri yazarların savaş hakkında tartıştığı gibi tartışıyorlar; bütün bir sosyalizmi genel grevle sınırlıyorlar; her kombinasyonu bu faciayı sonlandıracakmış gibi görüyorlar; her grevde o büyük ve nihai ayaklanmanın bir kopyasını, bir denemesini, bir hazırlığını görüyorlar.

***

Bu sonuçlar sıradan bir dilin kullanımı ile hiçbir şekilde ortaya çıkarılamazdı; sadece sezgi tarafından ve hiçbir analiz yapılmadan, sosyalizmin modern topluma karşı açtığı savaşın farklı ifadelerine karşılık gelen duyguların tümünü harekete geçiren bir görüntüler bütünü kullanılmalıydı. Sendikalistler bu problemi sosyalizmi tamamen genel grev dramasında yoğunlaştırarak mükemmel biçimde çözdü; bu yüzden profesörlerin kaçamaklarındaki çelişkileri uzlaştırmaya artık yer yoktu; her şey açıkça tasarlanmıştı – artık sosyalizmin sadece bir yorumu mümkündü. Bu yöntem, Bergson'un doktrini uyarınca, "bölünmemiş" bilginin analiz karşısında sahip olduğu tüm avantajlara sahipti; hatta belki de bu ünlü profesörün doktrininin değerini bu kadar mükemmel biçimde gösterecek başka bir örnekten bahsetmek mümkün değildi.

Genel grevin fiili olarak gerçekleştirilmesinin olasılığı çok tartışılmıştır; sosyalist savaşın sonucunun tek bir muharebeyle belirlenemeyeceği ifade edilmiştir. Kendini dikkatli, pratik ve bilimsel olarak gören kişiler için büyük proletarya kütlelerini aynı anda harekete geçirmek olağanüstü zordur; böylesi büyük bir mücadelenin sebep olacağı zorluklar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Sosyalist sosyologların ve politikacıların ortak fikri genel grevin işçi sınıfı hareketinin başlangıcı için karakteristik özellikler gösteren popü-

ler bir rüya olduğudur; genel grevin, sosyolojinin tekelcileri tarafından genelde gerçek işçi sınıfı hareketi düşüncesinin muhafızları olarak sunduğu İngiliz işçilerinin kendini kısa sürede kurtaracağı bir gençlik illüzyonu olduğunu buyuran Sidney Webb'in otoritesinden yapılan alıntılar sık sık karşımıza dikildi.

***

Bugünden ayrılmadan ve sanki aklımıza gelmesi sonsuza kadar yasaklanmış olan bu gelecek hakkında akıl yürütmeden hareket edebilmemiz mümkün değildir. Deneyimler bize belirsiz bir zaman için geleceği tasarlamanın, belirli bir biçimde yapıldığında çok etkili olabileceğini ve çok az güçlük çıkaracağını göstermiştir; gelecek beklentileri, bir partiye veya sınıfa ait insanların en güçlü beklentileriyle örtüşen bu mitlere dönüşürse ortaya çıkan durum budur. O beklentiler ki her türlü hayat şartları altında içgüdüsel bir ısrarla insan zihninde yinelenip dururlar ve insanların arzularını, tutkularını ve zihinsel faaliyetlerini tüm diğer yöntemlerden daha kolay biçimde düzeltebilmelerini sağlayacak acil eylemlere ilişkin umutlara tam bir gerçeklik görüntüsü verirler. Ayrıca biz bugün, bu sosyal mitlerin bir kimsenin hayatının akışında yapacağı gözlemler sayesinde kâr etmesini hiçbir şekilde engellemeyeceğini ve kendi normal işleriyle uğraşmasına engel oluşturmayacağını biliyoruz.

Bunun gerçekliği birçok örnekle ispatlanabilir.

İlk Hıristiyanlar ilk neslin sonunda azizlerin krallığının ilan edilmesiyle birlikte İsa'nın geri döneceğini ve paganist dünyanın tamamen yok edilmesini bekliyordu. Felaket gerçekleşmedi ama Hıristiyan düşüncesi kıyamet mitinden öyle büyük fayda sağladı ki, o günlerde bazı âlimler İsa'nın tüm vaazlarının sadece bu noktaya atıfta bulunduğunu iddia ettiler. Luther ve Calvin'in Avrupa'nın dinsel coşkusu sayesinde oluşturduğu ümitler asla gerçekleşmedi; Reformasyon'un bu babaları kısa süre önce geçmiş çağların adamları haline geldiler; bugün Protestanlar modern zamanlara değil, orta çağa ait gibi gözükmektedir ve çoğunu en çok endişelendiren sorunlar günümüz Protestanlığında çok az yer tutar. Bu yüzden Hıristiyanlığın yenilenmesine dair rüyaları sayesinde oluşan büyük sonuçları inkâr mı edeceğiz? Devrimin gerçek gelişmelerinin ilk ustaların heyecanını yaratan büyüleyici görüntülerine hiçbir biçimde benzemediği kabul edilmelidir ama bu görüntüler olmasaydı devrim bu kadar başarılı olabilir miydi? Hayale dayalı edebiyattan tutkuyla hoşlanan bir toplum tarafından oluşturulduğundan "bilim"e tamamen güvenen ve geçmişin ekonomik tarihini pek az bilen birçok ütopya devrimsel mitlerle karıştırılmıştır. Ütopyalar hiçbir sonuca ulaşmamıştır;

ancak devrimin on sekizinci yüzyılda sosyal ütopyaları icat edenlerin hayal ettiğinden çok daha derin bir dönüşüm olup olmadığı sorgulanabilir. Günümüzde, Mazzini kendi dönemindeki ukalalar tarafından deli Chimaera[15] olarak anılan bir amaç güdüyor, ancak artık kimse Mazzini olmadan İtalya'nın bu kadar büyük bir güç olamayacağını öne süremez ve İtalyan birliği için Mazzini'nin Cavour ve onun okulundan gelen tüm politikacılardan daha fazlasını yaptığını inkâr edemez.

Gelecekteki tarihin bir kısmını oluşturacak ayrıntıları içermesi bakımından mitlere ilişkin bilginin önemi çok fazla değildir; mitler astrolojik almanaklar değillerdir; hatta içerdikleri hiçbir şeyin gerçekleşmemesi de mümkündür – aynı ilk Hıristiyanların beklediği felaket gibi. Gündelik hayatımızda, gerçekte olan şeylerin onlara ilişkin önyargılı nosyonlardan çok farklı olduğu olgusunu yakından tanımıyor muyuz? Ama bu yine de bizim yeni önermeler üretmemizi engellemiyor. Psikologlar görünürdeki amaçlar ile fiili olarak gerçekleştirilen amaçlar arasında farklılıklar olduğunu söylemektedir; hayattaki en küçük deneyim bile, bizlere Spencer tarafından etkilerin çoğulluğu teorisini ortaya çıkarabilmek için doğaya aktarılan bu yasayı gösterecektir.

Mit, bugünkü eylemler için bir vasıta olarak görülmelidir; ne derecede gerçekten geleceğin tarihi olarak ele alınabileceğini tartışmaya çalışmak akıllı bir hareket olmaz. Önemli olan kendi bütünlüğü içindeki mittir; mitin parçaları ise anafikri destekledikleri ölçüde ilgiye değerdir.

***

Bu adamlar sayesinde genel grevin tam da benim söylediğim şey olduğunu görebiliyoruz: Tüm sosyalizmi içeren mit, yani sosyalizm tarafından modern topluma karşı yürütülen savaşın farklı ifadelerine karşılık gelen tüm hisleri içgüdüsel olarak harekete geçirmeye muktedir görüntüler bütünü. Grevler proletaryanın sahip oldukları en asil, en derin ve en etkili hisleri canlandırdı; genel grev onları işbirliği içindeki bir görüntüde birleştirdi ve onları bir araya getirerek her birinde azami yoğunluk sağladı; belirli çatışmaların acı dolu hatıralarını daha yüksek bir makama ulaştırarak yoğun bir yaşamla birlikte bilinçliliği oluşturan tüm ayrıntıları renklendirdi. Böylece dil ile sağlayamadığımız mükemmel netlikte ve bütünlükte bir sosyalizm sezgisi anında algılanabiliyordu.

***

15 Yunan mitolojisinde aslan başlı, keçi bedenli ve yılan kuyruklu bir ejderha. (ç.n.)

Fakirlere efendilerine karşı kıskançlık ve öfke gibi hisler beslememeleri gerektiğini açıklamanın hiçbir faydası olmaz; bu hisler öğütlerle bastırılamayacak kadar güçlüdür; demokrasinin temelde gücünü aldığı şey, bu hislerin toplumda yaygın biçimde mevcut olmasıdır. Tüm organize ordularda neredeyse doğal biçimde oluşan onura başvuran sosyal savaş, ahlakın güçsüz kaldığı bu kötü hisleri ortadan kaldırabilir. Devrimci sendikalizme yüksek bir medenileşme değeri atfetmemizin tek sebebi bunlar olsaydı, bence sadece bu sebep bile şiddet savunucuları karşısında haklı olmamıza yeterdi.

Şiddet içeren grevler ile yaratılacak bir genel grev konsepti, geri dönüşü olmayan bir devirme düşüncesine sahip olduğunu kabul eder. Şiddet proletaryanın zihninde gitgide daha büyük bir yer kazandıkça, bu durumu daha da korkunçlaştıracak bir şey vardır. Ancak ciddi, yenilmesi güç ve yüce bir çalışmayla sosyalistler kendilerini sığ toplumumuzun üzerine çıkarabilir ve dünyaya yeni yollar göstererek değerlerini kanıtlayabilirler.

Parlamenter sosyalistler, Napolyon'un asalet verdiği ve devletin *Ancien Regime* üzerinde bir güce sahip olması için çalışan memurlarla karşılaştırılabilirler. Devrimci sendikalistler ise her zaman fakir kalacaklarını bildikleri halde kahramanca başarılara imza atan Napolyon ordularına benzetilebilir. Bir imparatorluktan geriye ne kalır? Sadece büyük bir ordunun destanları. Bugünkü sosyalistlerden kalacak olan şey de grevlerin destanıdır.

* Georges Sorel, *Şiddet Üzerine Düşünceler*, çev. T. E. Hulme, s. 84-85, 126-127, 130-137, 298-299, 1916, George Allen & Unwin Ltd.

II
BİLİM VE DİN ARASINDA SAVAŞ

A. TOPLUMA DÜZEN KAZANDIRMAKTA BİLİMİN YERİ

Fransız felsefeci ve sosyolog Auguste Comte (1798-1857), bir zamanlar moda olan pozitivizmin babası, sosyolojinin kurucusu ve isim babasıdır. Sosyolojinin onun zamanında Avrupa'nın başına bela olan sosyal ve politik olumsuzlukların özellikle de "muhafazakâr parti" ile "liberal parti" arasındaki anlaşmazlığın çaresi olduğuna inanmaktaydı. Ona göre, "pozitif felsefe"nin evrensel anlamda kabulü, bu kısır mücadeleyi çözüme kavuşturmanın tek yoluydu. Comte, bir liberal olmamakla birlikte, felsefesiyle bilimi ve kalkınmayı/ilerlemeyi yüceltir. Aşağıdaki pasaj, onun 1830'da halka dönük bir dizi konferans metni olarak kaleme almaya başladığı *Pozitif Felsefe* adlı kitabındandır.

1. Pozitif Felsefe

Auguste Comte

Pozitif felsefenin gerçek doğasını ve kendine has karakterini uygun şekilde göstermek için, kendi bütünlüğünde düşünülmüş, insan zihninin kademe kademe ilerleyen gelişimine genel olarak göz atmak gerekir, çünkü bir kavram yalnızca kendi tarihi sayesinde iyi bir biçimde bilinebilir.[1]

İnsan zihninin en basit olan ilk gelişiminden günümüze kadar eksiksiz gelişimini bu şekilde değişik etkinlik alanlarında incelerken, bu gelişimin değişmez bir zorunlulukla bağlı olduğu ve gerek bizim organizasyonumuzun bilgisiyle donatılmış rasyonel kanıtlar üzerine, gerekse geçmişin dikkatli bir biçimde incelenmesinin sonucu olan tarihsel doğrulamalar üzerine sağlam

1 Bunu ve devamını Hegel, *Tarih Felsefesi* ile karşılaştırınız. Bkz.34-40

bir biçimde kurulabilir görünen temel bir yasa keşfettiğimi sanıyorum. Bu yasa tüm temel kavramlarımızın her birinin, her bilgi branşımızın art arda üç farklı teorik halden geçmesine dayanır; teolojik ya da kurgul hal; metafizik ya da soyut hal; bilimsel ya da pozitif hal.[2] Başka bir deyişle, insan zihni, doğası gereği, tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır; önce teolojik yöntem sonra metafizik yöntem, ve son olarak pozitif yöntem. Bundan dolayı, üç çeşit felsefe ya da tüm fenomenlere dair üç çeşit genel kavramlar sistemi birbirlerine ters düşer: Birincisi, insan zihninin zorunlu hareket noktasıdır; ikincisi, insan zihninin sabit ve belirgin halidir; üçüncüsü, yalnızca bir geçişi teşkil eder.

Teolojik halde, araştırmalarını her şeyden önce varlıkların kendine has doğasına, kendisini etkileyen her şeyin ilk ve son nedenlerine, tek kelimeyle, mutlak bilgilere yönelten insan zihni, fenomenleri, keyfi müdahalesi evrenin tüm görünür anormallikleri açıklayan doğrudan ve sürekli doğaüstü etmenler (az ya da çok sayıda) tutumunun ürünü olarak gözünde canlandırır.

Metafizik halde -ki esasında, ilkinin basit genel bir dönüşümünden başka bir şey değildir- doğaüstü etkenlerin yeri soyut güçlerle, dünyanın çeşitli varlıklarının içinde olan gerçek kendiliklerle (cisimleştirilmiş soyutlamalar) doldurulmuş ve bu etkenler, açıklaması o zaman herkes için uygun olan kendiliği belirtmekten ibaret fenomenlere bizzat kendi başlarına neden olmaya elverişli olarak tasarlanmışlardır.

Son olarak, pozitif halde, mutlak kavramları elde etmenin imkânsızlığını kabul eden insan zihni, kendini, yalnızca, iyi düzenlenmiş akıl yürütmenin ve gözlemin kullanımıyla, fenomenlerin gerçek yasalarını, yani onların değişmez art arda geliş ve benzeşim ilişkilerini keşfetmeye adamak için, evrenin başlangıcını ve yöneldiği yeri aramaktan ve fenomenlerin asıl nedenlerini öğrenmeye çalışmaktan vazgeçer. Şu halde, kendi gerçek sınırlarına indirgenmiş fenomenlerin açıklanması işi, bundan böyle artık, bilimin ilerleyişinin gitgide sayısını azaltmaya yöneldiği çeşitli özel fenomenlerle kimi genel olgular arasındaki bir ilişkiden başka bir şey değildir.

Teolojik sistem, bir tek varlığın kutsal eylemini, ilk başta tasarlanmış bağımsız kutsallar oyununun yerine koyduğunda ulaşabileceği en yüksek olgunluğa erişmiştir. Aynı şekilde, metafizik sistemin son sınırı, çeşitli özel kendilikler yerine tek bir büyük kendiliği, yani tüm fenomenlerin kaynağı olarak düşünülen doğayı tasarlamaktan ibarettir. Keza pozitif sistemin durmadan yaklaştığı olgunluk -her ne kadar bu olgunluğa ulaşmayı asla düşün-

2 Bunu Vico, *Yeni Bilim* ile karşılaştınız (sf.753).

mediği olası ise de- örneğin yer çekimi gibi tek bir genel olgunun özel durumları olarak gözlemlenebilen değişik fenomenlerin hepsini ele alabilmek olacaktır.

İnsan zihnin gelişimi ile ilgili bu temel yasayı özel olarak göstermenin ve ondan en önemli sonuçları elde etmenin yeri burası değildir. Biz bunu, bu dersin sosyal fenomenlerin incelenmesi ile ilgili bölümünde, uygun şekilde geliştirerek doğrudan doğruya tümüyle ele alacağız.

İlk planda, bana öyle geliyor ki, bilimlerin genel tarihinin derinleştirilmiş bir bilgisine sahip olan herkes tarafından doğruluğu onaylansın diye böylesi bir yasayı açıklamak yeterlidir. Aslında, geçmişte her şeyden önce metafizik soyutlamalardan oluşmuş ve değeri yeniden artarken teolojik kavramlar tarafından hemen bastırılmış bir tek bilim yoktur ki herkesin kolaylıkla gözünde canlandıramayacağı pozitif hale bugün erişmiş olsun. Hatta maalesef, bu kursun çeşitli bölümlerinde, en olgun bilimlerin bile bu ilk iki halin çok önemli izlerini bugün hâlâ muhafaza ettiğini daha çok görmek fırsatına sahip olacağız.

Zaten bugün, insan zihninin bu genel dönüşümü, dolaylı da olsa çok duygusal bir biçimde, bireysel zihnin gelişimi incelenerek ortaya konulabilmiştir. Bireyin eğitimindeki hareket noktası türünki ile zorunlu olarak aynı olduğundan bireyinkinin farklı temel evreleri türünkinin başlıca dönemlerini göstermelidir. Oysa her birimiz özgeçmişimize şöyle bir baktığımızda, en önemli kavramlarımız konusunda sırasıyla; çocukluğumuzda *tanrıbilimci*, gençliğimizde *metafizikçi* ve yetişkinliğimizde *fizikçi* olduğumuzu hatırlamıyor muyuz? Bu gözlem tüm insanlar için kendi çağları çerçevesinde geçerlidir.

Ama bu yasanın kesinliğini kanıtlayan bu doğrudan, genel ya da bireysel gözlemlerden ayrı olarak, onu gerekliliğini hissettiren, bu kısa açıklamadaki teorik düşüncelerden özellikle söz etmem gerekir.

Konunun bizzat doğasından alınmış bu düşüncelerin en önemli yanı, her çağda, olguları birbirine yaklaştırmak için, kesin bir imkânsızlıkla birleşen herhangi bir teori gereksinimine ve insan zihni kökenine yakınlaştırmak için teorilerin gözlemlere göre oluşması ihtiyacına dayanır.

Bacon'dan beri tüm iyi zihinler, yalnızca gözlemlenmiş olgulara dayanan bilgilerin gerçek bilgi olduğunu tekrarlarlar. Bu temel özdeyiş, zihnimizin olgun durumuna gerektiği gibi uygulanırsa kesinlikle tartışma götürmezdir. Ama bilgilerimizin oluşumuna dayandırıldığından, insan zihninin, ilkel durumunda, böyle düşünmediği ve böyle düşünmesi de gerekmediği en az bunun kadar kesindir. Çünkü bir yanda her pozitif teori ne denli zorunlu olarak gözlemler üzerine kurulmuş olmalıysa, diğer yanda aynı hassasiyetle, zihnimiz, gözleme girişmek için herhangi bir teoriye o denli ihtiyaç duyar.

Eğer fenomenleri izlerken onları doğrudan doğruya birkaç ilkeye hiç bağlamasaydık, yalnızca bu yalıtılmış gözlemleri düzenlemek ve sonuç olarak onlardan bir ürün elde etmek bizim için imkânsız olmakla kalmayacak aynı zamanda onlara tamamıyla egemen olmaya yetenekli olamayacaktık; ve böylece olgular, çoğu zaman bizim gözlerimizle görülmemiş kalacaklardı.

Böylece, gerçek teorilerin oluşması için gözlem yapmanın gerekliliği ve en az bunun kadar zorunlu olan, kendi başlangıcı üzerine sürekli gözlemlere girişmek için herhangi teorilerin gerekliliği arasından sıkışmış zihni, her ne kadar çabalarında bir birleşme noktası sunan ve çalışmasına yol açan teolojik kavramların kendiliğinden gelişimiyle seve seve bir çıkış açılsa da, kendini asla bir çıkış yolu bulamayacağı bir çemberin içinde kapatılmış bulacaktır. Ona atfedilen hatta bu noktada göstermem gerekmeyen yüksek toplumsal düşüncelerden ayrı olarak, ilk felsefenin saf teolojik karakterinin gerekliliğini gösteren temel neden budur.

Bu gereklilik, insan zihninin, emekleme çağında, tüm çalışmalarını çok yüksek düzeyde üzerinde yoğunlaştırdığı araştırmaların gerçek doğası ile teolojik felsefenin mükemmel uyumunu düşünürken yine kendini gösterir. Araçlarımızın erişemeyeceği en köklü sorunlar, varlıkların asıl doğası, tüm fenomenlerin, yani açık bir biçimde zihnimizin, özellikle bu ilk halde, kendine saptadığı fenomenlerin başlangıcı ve sonu, üzerinde ciddi bir biçimde düşünülmeye neredeyse değer görülmeyen gerçekten çözülebilir problemler aslında oldukça dikkate değerdir. Bunun nedenini anlamak kolaydır, çünkü bize güçlerimizin ölçüsünü gösterebilen yalnızca deneydir ve eğer insan ondan abartılı bir görüş elde ederek işe koyulmuşsa, bu güçler ulaşabilecekleri tüm gelişime asla ulaşamamışlardır. Bunu organizasyonumuz zorunlu kılar. Ama her ne olursa olsun, böylesine evrensel ve böylesine belirgin bu organizasyonu mümkün olduğu kadar gözümüzde canlandıralım ve en büyük tutkusu fenomenlerin yasalarını keşfetmek olan ve kendine özgü karakteri, teolojik felsefenin onun tersine en küçük detaylarına kadar hayran olunacak derecede kolaylıkla açıkladığı tüm yüce gizemleri insan zihnine kesinlikle yasaklamış olarak görmek olan pozitif felsefeyi, olgunlaştığı varsayılan böylesi bir çağın nasıl karşılayacağını kendi kendimize soralım.

İnsan zihniyle ilk olarak meşgul olan araştırmaların doğasını pratik bakış açısıyla incelerken de durum aynıdır. Bu bakımdan, bu araştırmalar insana, insanla ilgili tüm fenomenlerde varoluşumuzla özel ve sürekli ilişkileri gösteren ve kullanımımıza yönelik olarak tasarlanmış olan, dış dünya üzerine sınırsız bir gücün şiddetli çekiciliğini sunar. Oysa teolojik felsefenin yol açtığı ve pozitif felsefenin ilk etkisinin sonsuza dek ortadan kaldırıldığı bu düşsel umutlar, insanın evrendeki önemiyle ilgili bu abartılmış düşünceler,

başlangıçta birer uyarıcıdırlar, bu uyarıcı olmaksızın insan zihninin başlangıçta güç işlerde karar kılmış olduğu kesinlikle anlaşılamayacaktı.

Bugün bu ilk düzenlemelerden öylesine uzaklaşmış durumdayız ki (en azından fenomenlerin çoğu konusunda), benzer düşüncelerin etkisini ve gerekliliğini tam olarak gözümüzde canlandırmakta güçlük çekiyoruz. Şimdi insan aklı, astrolog ve simyacıların tasarladıkları, imgelemi etkileyebilecek hiçbir tuhaf amacı düşünmeksizin zahmetli bilimsel araştırmalara girişebileceğimiz kadar olgundur. Zihinsel etkinliklerimiz fenomenlerin yasalarını keşfetme umuduyla ve bir teoriyi doğrulamak ya da çürütmek isteğiyle yeterince uyarılmıştır. Ama bunun, insan zihninin emekleme çağında olması mümkün değildi. Astrolojinin çekici boş düşünceleri ve simyanın güçlü düş kırıklıkları olmaksızın, örneğin bir ya da başka bir fenomen sınıfının pozitif teorilerine temel teşkil eden uzun soluklu gözlemlerin ve deneylerin sonuçlarını elde etmek için gerekli sabrı ve diriliği nereden bulacaktık?

Zihinsel gelişimimizin bu durumu, uzun zamandan beri Kepler tarafından astronomi için ve günümüzde de haklı olarak takdir toplayan Berthollet tarafından kimya için içten duyulan bir şey olmuştur.[3]

Bu düşünceler sayesinde, pozitif felsefenin insan zihninin sürekli yöneldiği gerçek son durumu olup olmadığı görülür. İnsan zihni, zorunlu olarak, ilk başta uzun yıllar boyunca gerek yöntem, gerekse geçici doktrin olarak, karakteri kendiliğinden olmak olan ve bizzat bununla başlangıçta mümkün olan ve gelişmeye başlayan zihnimize bir fayda sunmuş olan tek felsefeyi, yani teolojik felsefeyi en az pozitif felsefe kadar kullanmak zorunda kalmıştır. Bu geçici felsefeden son felsefeye geçmek için insan zihninin geçiş felsefesi olarak metafizik yöntemleri ve doktrinleri doğal olarak kabul etmek zorunda kaldığını sezmek şimdi daha kolaydır. Bu son düşünce, belirttiğim büyük yasanın genel görünümünü tamamlamak için kaçınılmazdır.

Yalnızca, neredeyse belirsiz adımlarla ilerlemek zorunda olan zekâmızın, teolojik felsefeden pozitif felsefeye aniden ve bir aracı olmaksızın geçemediği aslında kolayca anlaşılır. Teoloji ve fizik çok derin bir biçimde birbirlerine aykırıdırlar, görüşleri karşılıklı olarak çok derin bir zıtlığı içerir. İnsan zihni bu görüşlerden birini kullanmak için diğerini kullanmadan önce, karma bir karaktere sahip ve bu sayede kademe kademe bir geçişi gerçekleştirmeye özgü aracı görüşleri kullanmak zorunda kalmıştır. Metafizik görüşlerin doğal yönelimi böyledir; başka bir faydaya sahip değildirler. Her ne kadar metafizik ilk başta birincisinin türümü olarak düşünülmüş olsa da, insan fenomenlerin incelenmesinde, doğaüstü yönetici etkinin yerine bununla ilgili

3 Johannes Kepler (1571-1630), Alman gökbilimci. Claude Berthollet (1748-1822), Fransız kimyacı.

olan ve ayrılmaz bir kendilik koyarak, bu metafizik etkenlerin nosyonları, her doğru zihnin gözünde, artık fenomenlerin soyut isimlerinden başka bir şey olmayacak derecede çok ince düşünülmüş olduğundan, yalnızca fenomenlerin bizzat kendisini düşünmeye yavaş yavaş alışmıştır. Zekâmızın kesinlikle doğaüstü olan düşüncelerden yalnızca doğal olan düşüncelere ve teolojik rejimden pozitif rejime geçmesini sağlayabilecek bir başka yöntem düşünmek imkânsızdır.

Bu noktada yersiz olacak özel bir tartışmaya elimden geldiğince girmeksizin insan zihninin gelişiminin genel yasasını düşündüğüm şekilde ortaya koyduktan sonra, bu söylemin temel konusu olan şeyi, yani pozitif felsefenin kendine has doğasını kavramak şimdi sizin için daha kolay olacaktır.

Bundan önceki bölümde, gerek ilk, gerekse ereksel nedenleri araştırmanın bizim için kesinlikle erişilmez ve anlamsız olduğunu düşünerek, pozitif felsefenin temel karakterinin, kesin olarak keşfedilmeleri ve mümkün olan en az sayıya indirgenmeleri çabalarımızın amacı olan temel fenomenlerin değişmez doğa yasalarına bağlı bulunduğunu düşünmek olduğunu gördük. Gözlem bilimlerini biraz derin bir biçimde incelemiş olan herkes için şu an aşikâr hale gelmiş bir ilke üzerinde çok fazla durmak yararsızdır. Pozitif açıklamalarımızda hatta en eksiksizlerinde, aslında hiçbir zaman fenomenleri doğuran nedenleri göstermek savında olmadığımıza ve güçlüğü azaltmaktan başka bir şey yapamadığımıza göre, yalnızca bu fenomenlerin oluşum koşullarını kesin bir biçimde analiz etmek ve olağan ardışıklık ve benzeşim ilişkileriyle onları birbirine bağlamak iddiasında olduğumuzu herkes bilir.

Öyleyse buna en güzel örnek, evrenin genel fenomenlerinin elverdiği ölçüde, Newton'un yerçekimi yasasıyla açıklanmasıdır diyebiliriz. Çünkü bir yanda, bu güzel teori bize yalnızca, farklı bakış açılarıyla düşünülmüş tek ve aynı bir olgu (tüm moleküllerin kitlelerine doğru orantılı olarak ve mesafelerinin karelerine ters orantılı olarak birbirlerine doğru değişmez akışı) olarak astronomik olguların tüm içkin çeşitliliğini gösterirken, diğer yanda, bu genel olgu bize oldukça aşikâr gelen ve yalnızca bu yüzden eksiksiz bir biçimde bildiğimizi sandığımız bir fenomenin, yani yeryüzündeki cisimlerin ağırlığının basit bir genellemesi olarak gösterilir. Bu çekimin ve bu ağırlığın özlerinde ne olduklarını, nedenlerinin neler olduğunu belirlemeye gelince, bunlar her zaman çözülemez olarak düşündüğümüz, artık pozitif felsefenin kapsamında yer almayan ve bizim sağduyulu bir biçimde Tanrıbilimcilerin imgelemine ve metafizikçilerin inceliğine bıraktığımız sorulardır. Ne zaman bu konuda gerçekten rasyonel bir şey söylenmeye kalkışılsa, en üstün zihinler çekim için, onun yalnızca evrensel bir ağırlık olduğunu ve sonra ağırlık için, onun basit bir biçimde yerçekimine dayandığını söyleyerek, bu

iki ilkeden birini diğeri ile göstermekten başka bir şey yapmamaları böylesi çözümleri elde etmenin olanaksızlığının açık kanıtıdır. Şeylerin öz doğası ve fenomenlerin üreme biçimi bilinmek istenildiğinde, insanı güldüren böylesi açıklamalar, yine de çok uzun zamandır aralarında hiçbir ilişki yokmuş gibi düşünülmüş iki fenomen düzenini bize özdeş olarak gösterdiği için elde edebildiklerimizin tümünden daha tatmin edicidir. Bugün hiçbir aklı başında zihnin daha ileriye gitme olanağı yoktur.

Bu dersin detaylı bir biçimde açıklamayı amaçladığı pozitif felsefe anlayışını bu genel özette elimden geldiği kadar eksiksiz bir biçimde belirginleştirdikten sonra, şimdi, kuruluşunun bugün hangi düzeye eriştiğini ve kurulmasını tamamlamak için geriye yapılacak neyin kaldığını incelemem gerekiyor. Bu amaçla, ilk önce farklı bilgi branşlarımızın yukarıda gösterilmiş olan gelişimlerinin üç büyük evresini aynı hızda baştan başa geçmek ve sonuç olarak aynı anda pozitif hale ulaşmak zorunda olmadıklarını göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bu bakımdan, farklı kavram türlerimizin gelişimleri boyunca izledikleri ya da izlemek zorunda kaldıkları ve daha önce eksiksiz bir biçimde gösterdiğimiz temel yasanın kaçınılmaz tamamlayıcısı olan zorunlu ve değişmez bir sıra vardır. Bu sıra gelecek derste incelenecektir. Şimdilik onun, fenomenlerin farklı doğasına uygun olduğunu ve farklı olmalarına rağmen aynı amaca hizmet eden üç düşünce, yani fenomenlerin genellik, basitlik ve karşılıklı bağımsızlık basamağıyla belirlendiğini bilmekle yetinelim. Öyleyse, ilk önce diğerlerine göre en genel, en basit ve en bağımsız olan astronomi fenomenleri ve ardından sırasıyla aynı nedenlerden dolayı tam tabiriyle yer fiziğinin fenomenleri, kimyanınkiler ve son olarak fizyoloji fenomenleri pozitif teorilere indirgenmişlerdir.

Aslında, dört fenomen kategorisinde (astronomi, fizik, kimya ve fizyoloji fenomenleri), üstü kapalı bir biçimde fizyoloji fenomenleri arasında yer alsalar da, gerek taşıdıkları önem, gerekse incelenmeleri konusundaki güçlükler nedeniyle ayrı bir kategori teşkil etmeyi hak eden sosyal fenomenlere ilişkin temel bir eksiklik görülür. En özel, en karmaşık ve diğerlerinin tümüne en çok bağımlı olan fenomenlere ilişkin bu son kavramlar düzeni, bizzat bu yüzden, kendinden öncekilere göre zorunlu olarak daha yavaş hatta, daha sonra inceleyeceğimiz daha özel engellere maruz kalmaksızın olgunlaşmak zorunda kalmıştır. Ne olursa olsun, bu kavramlar düzeninin pozitif felsefe alanına hiç girmemiş olduğu kesindir. Tüm fenomen türleriyle ilgili olarak gerek inceleme aracı, gerekse bizzat yalnızca kanıtlama aracı olarak şu an hiç kimse tarafından kullanılmayan teolojik ve metafizik yöntemlerin bu konudaki yetersizlikleri çoktandır fark edilmiş olmasına rağmen, kutsal hak ve halkın egemenliği konusundaki bitmez tükenmez tartışmalardan bıkmış

tüm iyi zihinler tarafından her ikisi de yalnızca sosyal fenomenlerle ilgili konularda hâlâ kullanılmaktadırlar.

İşte, pozitif felsefenin kuruluşunu tamamlamak için giderilmesi gereken büyük ama tek eksiklik. İnsan zihni, gerek mekanik, gerek kimyasal olarak yer ve gök fiziğini; ayrıca gerek bitkisel, gerekse hayvansal olarak da organik fiziği kurmuş olduğuna göre, geriye yapması gereken, sosyal fiziği kurarak gözlem bilimleri sistemini tamamlamak kalmıştır. Bugün zihnimizin en büyük ve en acil ihtiyacı ve bu dersin başlıca özel amacı (bunu söylemek cesaretini kendimde görüyorum) budur.

Sosyal fenomenlerin incelenmesine ilişkin olarak göstermeye çalışacağım ve bu söylemin, özünü sezinletir gibi olduğunu umduğum kavramlar, doğa felsefesinin daha önceki branşlarıyla aynı seviyede bir olgunluğu sosyal fiziğe doğrudan doğruya vermek -ki bu kuşkusuz bir hayal olacaktır- amacına yönelik olmaları mümkün değildir, zira bu branşlar arasında da olgunluk açısından zaten büyük bir eşitsizlik vardır. Ama bu kavramlar, bilgilerimizin bu son sınıfına, daha önce diğerleri tarafından elde edilen bu son sınıfına, daha önce diğerleri tarafından elde edilen bu pozitif karakteri vermeye yönelecektir. Eğer bu koşul birgün gerçekten yerine getirilirse, modernlerin felsefi sistemi kendi bütünlüğünde kurulmuş olacaktır, çünkü bu andan itibaren, gözlemlenebilir hiçbir fenomen, kuşkusuz, astronomik, fiziksel, kimyasal, fizyolojik ve sosyal fenomenlerden oluşmuş beş kategoriden birinin içine girmekten geri kalmayacaktır. Tüm temel kavramlarımız tek biçimli hale geldiğinden, felsefe şüphesiz pozitif hale getirilecektir, çünkü ona kaçınılmaz olarak yeni gözlemlerden doğan ve sürekli artan kazanımlarla, karakterini hiç değiştirmeksizin, durmadan gelişmekten başka bir şey kalmayacaktır. Pozitif felsefe, daha önce yoksun olduğu evrensellik karakterini elde ettikten sonra, tüm doğal üstünlüğü sayesinde, böylesi bir üstün tutulma nedeninden yoksun olan ve bizim ardıllarımız için yalnızca tarihsel bir varoluş olacak teolojik ve metafizik felsefenin yerini almaya tamamıyla yetenekli hale gelecektir.

Son olarak, şu andan itibaren pozitif felsefe dediğim şeyin dahilinde göstermem gereken ve bugün bu felsefe pratik açıdan en önemli felsefe olduğuna göre, şüphesiz genel ilgiyi hak etmeyi tüm diğerlerine olduğundan daha çok borçlu olduğu dördüncü ve sonuncu bir temel özellik, bu felsefenin en uygar ulusların uzun zamandan beri içinde bulunduğu kriz halini sona erdirmesi gereken toplumsal yenilenmenin tek sağlam temeli olarak düşünülebilmesidir.

Düşüncelerin dünyayı yönettiğini ve altüst ettiğini ya da başka bir deyişle, tüm sosyal mekanizmanın sonuçta görüşler üzerine kurulduğunu, bu

eserin okurlarına kanıtlama gereğini asla duymayacağım. Onlar özellikle günümüz toplumlarının büyük politik ve tinsel bunalımının son çözümde zihinsel anarşiye dayandığını bilirler. Bizim en ciddi hastalığımız esasında, sabitliği gerçek bir sosyal düzenin ilk koşulu olan tüm temel özdeyişlere bağlı olarak, şu an tüm anlayışlar arasında var olan bu derin ayrıma dayanır. Bireysel zihinler, toplu bir onamayla, ortak bir toplumsal doktrin oluşturmaya elverişli belirli bir genel düşünceler bütününü benimsemedikleri sürece, ulusların durumunun onaylanabilecek tüm geçici politikalara rağmen her şeyden önce zorunlu olarak devrimci kalacağı ve yalnızca geçici kurumlar içereceği görmezlikten gelinemez. Aynı şekilde, eğer ilkeleri ortak olan bu anlayış birliği bir kez elde edilebilirse, en büyük düzensizlik önceden bunun sayesinde giderildiğinden, uygun kurumların zorunlu olarak hiçbir sarsıntıya yol açmaksızın bundan doğacakları kesindir. Öyleyse, gereçten normal bir durumun önemini kavrayan herkesin dikkatinin yönelmesi gereken yer burasıdır.

Şimdi, ders boyunca belirtilen farklı düşüncelerin bizi aşama aşama yerleştirdiği seçkin bakış açısından, hem toplumun mevcut durumunu kendi derinliğinde belirginleştirmek hem de bu durumdan onu özünden değiştirebilecek yolların hangileri olduğunu çıkarsamak kolaydır. Bu dersin başında gösterilen yasaya bağlı olduğumdan, zihinlerin günümüzdeki düzensizliğinin son çözümde kökten bir biçimde uyuşmaz olan üç felsefenin (teolojik felsefe, metafizik felsefe, pozitif felsefe) aynı anda kullanımına bağlı olduğunu açıklayarak toplumun güncel durumuna ilişkin tüm gözlemleri tam olarak özetleyebileceğimi düşünüyorum. Aslında, hiç kuşku yok ki, bozukluk genelde tamamıyla gerçek bir örgütlenmenin yokluğuna dayandığında, eğer bu üç felsefeden biri gerçekten evrensel ve kesin bir üstünlük elde etseydi, belirli bir toplumsal düzen var olacaktı. Hiçbir temel noktada kesin bir biçimde uzlaşamamanın nedeni, bu birbirine zıt üç felsefenin bir arada var olmasıdır. Oysa, eğer görme biçimi eksiksiz ise, söz konusu olan bu üç felsefeden hangisinin şeylerin doğası gereği üstün olduğunu ya da üstün olması gerektiğini bilinmelidir; sağduyulu her insan sorunun çözümünden önce şahsi görüşü ne olursa olsun, bu üstün olan felsefenin başarısı için yardım etmeye var gücüyle çabalamalıdır. Araştırma, bir kez bu basit sınırlara indirgenmiş olduğundan, zorunlu olarak uzun süre belirsiz kalacakmış gibi görünmüyor, çünkü önemli olanları arasından birkaçını belirttiğim farklı farklı nedenlerden dolayı pozitif felsefenin şeylerin düzenli akışına göre üstün gelmeye yönelmiş tek felsefe olduğu açıktır. Karşıtları durmadan çökerken, art arda gelen uzun yüzyıllardan beri durmadan gelişen bu felsefedir. Geçerli bir nedenin olup olmaması pek önemli değil, genel olgu kesin ve yeterlidir. Buna

üzülmek mümkündür ama bunu ne yıkmak ne de sonuç olarak önemsememek imkânsızdır, aksi yalnızca aldatıcı spekülasyonlardan ibarettir. İnsan zihninin bu genel dönüşümü bugün neredeyse bütünüyle tamamlanmıştır; daha önce de açıkladığım gibi, artık geriye yalnızca, pozitif felsefeyi, içine sosyal fenomenlerin incelenmesini de dahil ederek tanımlamak ve ardından onu tek bir homojen doktrin kütlesi olarak özetlemek kalmıştır. Bu iki çalışma yeterince ilerlemiş olduğu zaman pozitif felsefenin kesin başarısı gerçekleşmiş ve aynı anda toplumda düzen sağlanmış olacaktır. En düzeyli olanlardan en kaba olanlar hemen hemen tüm zihinlerin belirsiz ve mistik kavramlardan yana değil de pozitif bilgilerden yana kullandıkları böylesine belirgin tercih, bu felsefenin henüz yoksun olduğu tek niteliği yani uygun bir genellik karakterini elde ettiği zaman, yeterince benimseneceğinin belirtisidir.

Özet olarak, bugün teolojik ve metafizik felsefe güçlerinin çok üstünde olan toplumu yeniden örgütleme konusunda çekişmektedirler; bu bakımdan mücadele yalnızca ikisi arasındadır. Buraya kadar pozitif felsefe tartışmaya yalnızca bu iki felsefeyi eleştirmek için girmiştir ve onları tamamıyla gözden düşürmek için bu görevi gereği gibi yerine getirmiştir. Yararsız hale gelmiş tartışmalardan daha uzun süre kaygı duymadan bu felsefeyi sonunda aktif bir rol alacak duruma getirelim. Bacon, Descartes ve Galileo ile başlamış büyük zihinsel operasyon tamamlandığından, bu felsefenin insan türünde, bundan böyle sürekli olarak üstün olmasını sağladığı genel düşünceler sistemini doğrudan doğruya kuralım; uygarlaşmış halkı hırpalayan devrimci bunalım sona erecektir.

* August Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, Sosyal Yayınlar, 2001, çev. Erkan Ataçay.

*2. Evrenin Bilmecesi**

Ernst Haeckel

Jena Üniversitesi'nde zooloji profesörü olan Ernst Haeckel (1834-1919), Darwinizm için Thomas Henry Huxley'in İngiltere'de yaptığını Almanya'da yapmıştır. Sürekli propagandası sayesinde bu fikrin başarısını garantilemiş ve *Die Weltraetsel* (1899) ve diğer kitaplarıyla evrim doktrinini felsefenin ve dinin problemlerine uygulamıştır. Düalist, transandantal ya da idealist felsefeleri küçümseyen Haeckel'ın düşün tarihindeki yerini, hayat da dahil her şeyin karbonun kimyasal özelliklerinden türediğini iddia eden, organik ve inorganik doğaların birliğini ifade eden "monistik felsefe" olarak adlandırdığı kuramı belirler. "Monizm" kendi döneminde çok popüler

olmuştur. Kolay anlaşılır savları ve doğal bilimin evrenin tam bir açıklamasını vereceğine olan inancı, *Evrenin Bilmecesi* (1899) adlı popüler kitabında ifade bulmaktadır. Kitap Almanya'da dört yıl içinde yaklaşık yüz bin baskı yapmış, ilk İngilizce baskısı üç ay içinde otuz bin satmıştır.

On Dokuzuncu yüzyılın sonu, dikkatli gözlemcilere en çarpıcı gösterilerinden birini sunar. Eğitimli insanlar bu gösterinin birçok bakımdan ve tartışmasız bir biçimde öncekileri aştığı ve başlangıçta üstesinden gelinemeyeceği sanılan birtakım görevleri yerine getirdiği hususunda hemfikirdirler. Modern medeniyetimizin çehresi, sadece doğaya dair güvenilir nitelikte bilgi sahibi olmamızı sağlayan kuramsal çalışmalarda kaydedilen ilerleme nedeniyle değil, elde edilen bilginin endüstri, ticaret ve benzeri alanlarda verimli bir biçimde uygulamaya konması suretiyle tümüyle değişmiştir. Ne var ki, daha önceki yüzyıllara kıyasla, manevi ve sosyal yaşamda pek az, hatta hiç ilerleme kaydetmedik, çünkü ciddi bir tepki söz konusuydu. Bu çelişkili durum endişe verici bir ayrışma ve sahteliğin yanı sıra, siyasi ve sosyal alanda tehlikeli sorunlara gebedir. O halde, bu çelişkiye yol açan ihtilafı çözüme kavuşturmak ve beraberinde getirdiği tehlikeleri savuşturmak her saygın ve insancı düşünürün sadece hakkı değil, aynı zamanda vicdani görevidir. Bunun sadece ve sadece doğruya ulaşmak üzere yapılacak cesur bir girişim ve açık bir dünya görüşü benimsemek suretiyle yapılabileceğine inanıyoruz.

Şayet bilimin içinde bulunduğumuz yüzyılın başında ne denli yetersiz şartlar altında olduğunu hatırlar ve bunu, aynı yüzyılın sonunda, yani bugün ulaştığı muhteşem gelişmeyle kıyaslarsak, fevkalade bir ilerleme kaydetmiş olduğunu inkâr edemeyiz. Özellikle yüzyılın ikinci yarından itibaren bilimin her dalında, sayısız değerli kazanımın elde edilmiş olmasıyla ne kadar övünsek azdır. Gerek "küçük"e dair mikroskobik bilgi, gerekse "büyük"le ilgili teleskopik araştırmalar sayesinde düşünemeyeceğimiz kadar büyük ve paha biçilmez içgörü sahibi olduk. Gelişmiş biyolojik ve mikroskopik araştırma yöntemleri, sadece tekhücreli organizmaların görünmez dünyasının sonsuz zenginliğini gözlerimiz önüne sermekle kalmadı, bize her çokhücreli bitki, hayvan ve hatta insan vücudundaki dokuların, "temel organizmalar" olarak o küçücük hücreler tarafından oluşturulan sosyal topluluklar olduğunu öğretti. Bu anatomik bilgi son derece önemlidir ve çok hücreli organizmaların basit bir hücreden, döllenmiş yumurtadan geliştiğine dair embriyolojik keşifle tamamlanır. Bu keşfe temellenen "hücre kuramı", bize yaşamın fiziksel, kimyasal, hatta psikolojik süreçlerine dair en sahici açıklamayı sunar ki, bu gizemli olgular bugüne dek doğaüstü "yaşamsal güç" ya

da “ruhun ölümsüzlüğü” ile açıklanmıştı. Dahası, aynı kurama temellenen “hücresel patoloji” sayesinde hastalık durumunun ne olduğu doktorlar için ilk kez anlaşılabilir hale geldi.

On Dokuzuncu yüzyılın inorganik dünyaya dair keşifleri daha az önemli değildi. Fizik bilimi her alanda -optik ve akustikte, manyetizma ve elektrikte, mekanik ve termodinamikte -şaşırtıcı bir ilerleme kaydetti ve daha da önemlisi, evrendeki kuvvetler birliğini kanıtladı. Isı kuramının mekaniği, bunların birbiriyle ne denli bağlantılı olduğunu ve belirli koşullar altında bunlardan her birinin kendini başka bir şeye dönüştürebileceğini gösterdi. Spektral analiz bize yeryüzünde şeyleri -yaşayanlar da dahil- oluşturan (bileşimindeki) maddenin gezegenleri, güneşi ve en uzak yıldızları da oluşturduğunu öğretti. Astrofizik, uzayın ölçüsüz derinliklerinde dönen ve yerküremizden de büyük milyonlarca kürenin, tıpkı yerküremiz gibi sonsuz bir yaşam-ölüm ritmiyle ebediyen değiştiğini gözlerimiz önüne sererek kozmik perspektifimizi genişletti. Kimya, bizi bir sürü yeni maddeyle tanıştırdı ve bunların daha ileri analizleri yapılamayan birkaç elementin (yaklaşık yetmiş) birleşiminden meydana geldiğini ve bunlardan bazılarının yaşam üzerinde başlıca rol oynadığını gösterdi. Bu elementlerden biri olan karbonun, sonsuz çeşitlilik arz eden organik sentezi etkileyen ve dolayısıyla “yaşamın kimyasal temeli” olarak görülebilecek madde olduğuna işaret etti. Ancak fizik ile kimyanın kaydettiği her ilerleme, kuramsal önemi itibariyle, onları tek bir ortak noktaya taşıyan “madde yasası”nın keşfine boyun eğdi. Bu temel kozmik yasa, madde ve kuvvetin sürekliliğini ve evrendeki istikrarını saptayarak, dünya sorununun çözümüne giden zorlu ve karmaşık yolda monistik felsefemize rehberlik eden kutup yıldızı oldu.

Muradımız ilerleyen bölümlerde, içinde olduğumuz yüz yıl boyunca edindiğimiz doğaya dair bilginin genel bir değerlendirmesini yapmak olduğuna göre, artık onun belirli dallarının yeniden incelenmesiyle vakit kaybetmeyeceğiz. Sadece bir önemli gelişmeye, madde yasası ile aynı döneme rastlayan bir gelişmeye, yani evrim kuramının tesisine değineceğiz. Bin yıl önce şeylerin evriminden bahseden felsefecilerin olduğu doğrudur ama böyle bir yasanın tüm evrene egemen olduğu ve dünyanın ebedi “maddesel evrim” den başka bir şey olmadığının kabulü, On Dokuzuncu yüzyıla rastlar. Nitekim, bu yüzyılın ikinci yarısında netlik kazanıp evrensel düzeyde uygulamaya konmuştur. Söz konusu doktrinin ampirik bazda tesisinin sonsuz değeri ve dünya çapında uygulamaya konmasının önemine işaret etme onuru büyük bilimadamı Charles Darwin'e aittir. (...) Bu kuramın içinde “tüm soruların sorusu” nun, yani “insanın doğadaki yerinin sırrı”nın ve onun do-

ğal gelişiminin anahtarı saklıdır. Şayet bugün evrim yasasının -ve aslında monistik evrimin- doğaya dair her konuda egemenliğini kabul etme ve onu madde yasasıyla birlikte kullanma durumundaysak, bunu üç seçkin doğacıya borçluyuz. Bu insanlar yüzyılın en büyükleri arasında türünün en iyi üç yıldızı olarak parlarlar.

Doğaya dair söz konusu kuramsal bilginin kaydettiği aşamayı, medeni yaşamda çokyönlü ve çokkatmanlı uygulamalar izler. Şayet bugün "ticaret çağı"ndaysak, şayet uluslararası ticaret ve iletişim önceki çağlardan farklı ve onların ötesinde bir anlayış ve boyuta ulaştıysa, şayet zaman ve mekân sınırlarını telgraf ve telefonlarımızla aştıysak, bunları en başta fizikteki, özellikle de fizikteki buhar ve elektrik uygulamalarında sergilenen teknik ilerlemeye borçluyuz. Fotoğrafçılıkta güneş ışınını objenin doğru bir resmini anında yaratması için kolayca kullanabiliyorsak, tarımda ve çeşitli diğer uğraşlarda olağanüstü ilerleme kaydediyorsak, cerrahide kloroformumuz ve morfinimiz, antiseptiklerimiz ve seröz terapötiklerimiz yoluyla insanın acısını azaltabiliyorsak, bunları uygulamalı kimyaya borçluyuz. (…)

On Dokuzuncu yüzyılda kaydedilen muazzam ilerlemeye ve onun sayesinde kaydedilen gelişmelere haklı bir gururla dönüp bakarken, modern yaşamın daha az önemli bir diğer alanında, ne yazık ki kabul edilemez bir görüntüyle karşılaşıyoruz. Nitekim, "Fizik bilimi ve onun pratik uygulamasındaki hayret verici ilerlememiz ile karşılaştırıldığında yönetim sistemimiz, adalet sistemimiz, milli eğitim sistemimiz ve tüm sosyal ve manevi düzenimiz barbarlık düzeyindedir," der Alfred Wallace.[4] Kendimizi bu ağır ithamın gerçeğine ikna etmek için, kamusal yaşamımıza önyargısız bir bakış atmak ya da kamu duyarlılılığının organı olan basının bizlere günbegün tuttuğu aynaya bakmak yeter.

Haeckel bundan sonra modern hukuk biliminin ve siyasetin "bilim öncesi" niteliğini suçlar ve eğitimi tartışmaya açar.

Gençlere dönük eğitim, ne modern bilimsel ilerlemeyle ne de hukuk ve siyaset dünyamızla uyum içindedir. Doğa bilimi, ki tüm diğer bilimlerden önemlidir ve sözde "manevi" bilimleri de kucaklar, müfredatta hâlâ bir aksesuar olarak yer almakta, tabir yerindeyse müfredatımızın Sindirella'sı muamelesi görmektedir. Öğretmenlerimizin çoğu Orta Çağ'dan kalma ruhsuz öğrenime hâlâ büyük önem vermektedir. Başta gramer, klasikler ve yabancı ulusların tarihine dair derinlemesine bilgi aktarımı, büyük bir zaman kay-

4 Alfred Wallace (1823-1913), Darwin ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak doğal seleksiyon kuramını geliştiren, tanınmış bir İngiliz biyolog.

bına yol açmaktadır. Uygulamalı felsefenin başlıca konusu olan etik (ahlak) tamamen ihmal edilmiş, bunun yerini ruhbanlık öğretisi almıştır. İnanç bilgiden önce gelmelidir; monistik dine yol veren bilimsel inanç değil, sapkın Hıristiyanlığın temelinde yatan batıl inanç! Modern kozmoloji ve antropoloji, biyoloji ve evrime dair değerli bilgiler, yüksekokullarda olabilecek en yetersiz biçimde aktarılırken, genç beyinler hem teorik hem pratik anlamda işe yaramayan filolojik ve tarihsel bilgiyle meşgul edilmektedir. Dahası, üniversitelerdeki fakültelerin köhne düzenlemeleri ve dağılımı, ilk ve orta dereceli okulların müfredatı ile uyum içinde değildir.

Modern eğitime ve modern eğitimin temellendiği ileri doğal felsefeye muhalefet, elbette Kilise'de doruğa ulaşılır. (...)

Modern yaşamda karşılaştığımız ve acilen çözümlenmesini talep ettiğimiz önemli ihtilaflar, ki burada kısaca işaret etmekteyiz, işte bu muhalefetten kaynaklanır. Modern eğitim ve bilimdeki büyük ilerleme, kamu ve özel yaşamı her yönüyle ilgilendirir; insanlığın akıl yoluyla ilerlemesi, üst düzey kültür sahibi olması ve mutluluğa yönelmesi modern bilimin açtığı yolu takiple mümkündür. Ne var ki, insan aklını yaşama dair en önemli sorunlarla uğraşmaya yöneltmektense, Orta Çağ'ın iflas etmiş görüşlerine hapsetmek isteyen ve geleneksel dogmalarla oyalanan etkin çevreler, bu amaca karşı çıkmaktadırlar. Teoloji ve felsefede, sosyoloji ve hukuk bilimde durum çok büyük bir ölçüde budur. Diğer çevrelere gelince, bunların tutumlarının -bir kural olarak- bencilliğe atfedilmesi doğru olmaz. Bu çevreler kısmen gerçeği görememekten, kısmen de geleneğe tembel bir razı oluştan muzdariptirler. Aklın ve bilginin en büyük üç düşmanından en tehlikelisi kötü niyet değil, cehalet veya belki de uyuşukluktur. Tanrılar bunlardan ilkinin hakkından güle oynaya gelmişse de diğer ikisiyle hâlâ beyhude savaşmaktadırlar.

Bu gerici sistemin dayanaklarından biri hâlâ, "antropizm" dediğimiz şeydir. Bu sözcükle kastettiğim: "İnsan organizmasını doğayla karşı karşıya getiren, onu organik varoluşun önceden takdir edilmiş, farklı, tanrısal bir varlık olarak sunan dünya çapındaki yanlış düşünce." Bu dogmatik düşünceleri yakından inceleyerek üç grupta toplayabiliriz: *antroposentrik*[5], *antropomorfik*[6] ve *antropolantrik.*[7]

I. *Antroposentrik* dogma, insanın yeryüzündeki yaşamın ya da daha geniş bir anlamda tüm evrenin, önceden takdir edilmiş merkezi ve amacı olduğunu savunur. Bu yanlış, insanoğlunun çıkarına yatkın olması ve üç büyük Ak-

5 İnsanı evrenin merkezi olarak kabul eden.

6 İnsan biçiminde.

7 İnsan doğasına kutsalmış gibi tapmak.

deniz dininin yaradılış efsanesiyle olduğu gibi, Musevi, Hıristiyan ve İslam dininin dogmalarıyla da ilgili olduğundan, hâlâ medeni dünyanın büyük bir kısmında egemendir.

II. *Antropomorfik* dogma, söz konusu üç dinin yanı sıra, diğer birçok dinin yaradılış efsanesiyle de ilgilidir. Dünyanın Tanrı tarafından yaratılmış ve denetleniyor olmasını, yetenekli bir mühendisin suni yaratımına ve bilge bir yöneticinin idaresine benzetir. Nitekim Tanrı dünyanın yaratıcısı, koruyucusu ve yöneticisi olarak bir insan suretinde temsil edilir ve bunu insanın tanrısal olduğu varsayımı takip eder. Tanrı insanı kendi imajında yaratmıştır. Daha eski ve naif mitolojiler insan formunu, bedenini ve kanını tanrılara atfeden saf "homoheizm"dir. Bu kişiye özel bir tanrının görünmez -daha doğrusu bulutumsu- varlığına tapınan modern mistik teosofiden[8] daha anlaşılabilir bir durumdur ama bize "gaz halinde bir omurgalının paradoksal resmini" verir.

III. *Antropolantrik* dogma, doğal olarak, Tanrı ile insan davranışının kıyaslanmasından kaynaklanmaktadır ve insan organizmasının ilahlaştırılmasıyla sonuçlanır. Bunun bir diğer sonucu, ruhun ölümsüzlüğüne ve insanoğlunun doğasının muzaaf olduğuna, "ölümsüz ruh"un ölümlü bedenin geçici sahibi olduğuna inançtır. Dolayısıyla, farklı dinlerin açıklamalarına göre şekillenen bu üç antropistik dogma, sonuçta olağanüstü bir önem kazanarak en tehlikeli yanlışların kaynağı olduğunu kanıtlamıştır. Bizim monistik sistemimize ters düşen bu bakış açısını -dünyaya antropistik bakış açısını- yeni kozmolojik bakış açısı hemen çürütmüştür.

Monistik sistemimizin kozmoloji perspektifinden bakınca, sadece bu üç antropistik dogmanın değil, düalistik felsefenin ve ortodoks dininin benimsediği diğer pek çok görüşün de savunulamaz olduğu görülür. Bunu monistik doğa yorumumuzun kapsamlı evren görüşü sayesinde anlar, bize göre ispatlanmış bulunan aşağıdaki "kozmolojik teoremler"in gerçekliğini görürüz.

(1) Evren ya da kozmos ebedi, sonsuz ve sınırsızdır. (2) İki özniteliğiyle (madde ve enerji) sonsuz uzayı doldurur ve ebedi hareket içindedir. (3) Bu hareket zamanın sonsuzluğunda -yaşamdan ölüme, evrimden gerilemeye periyodik bir değişimle- kesintisiz sürüp gider. (4) Uzay boşluğunu dolduran eterin içindeki sayısız kütlelerin hepsi aynı "madde yasasına" tabidir; dönen kütleler uzayın bir bölümünde yavaşça ayrışmaya ve yok oluşa yönelirken, diğer bölümdekiler yeni bir hayata ve gelişime doğarlar. (5) Güneşimiz dayanıksız kütlelerden biri, yerküremiz ise bu tür kütlelerin etrafında dönen sayısız geçici gezegenden biridir. (6) Yerküremiz likit formdaki (organik ya-

8 Bir kimsenin ruhu ile Tanrı arasında doğrudan bağlantı kurulabileceğine öne süren dini sistem.

şamın ilk şartı) su haline gelmeden önce uzun bir soğuma süresinden geçer. (7) İzleyen biyogenetik süreçte, sayısız organik formun yavaş yavaş gelişerek dönüşmesi, yüz milyonlarca yıl almış olmalıdır. (8) Dünyadaki biyogenetik sürecin daha sonraki aşamalarında ortaya çıkan farklı türdeki hayvanlar arasında omurgalılar, evrim yarışında diğer hepsini geride bırakır. (9) Omurgalıların en önemlisi olan memeliler, amfibiler ve sürüngenlerden (triyasik dönemde) türemiştir. (10) Memeliler sınıfının en gelişmiş, en mükemmel kolu, Tersiyer dönemin başında -en az üç milyon yıl önce- en düşük plasentallardan türeme yoluyla boy gösteren primatlardandır. (11) Primatların en genç ve en mükemmel sürgünü, Tersiyer dönemin sonuna doğru, bir dizi insana benzer maymundan türeyen insandır. (12) Sonuç olarak, sözde dünya tarihi -yani birkaç bin yıllık medenileşme süresi- organik evrim süreci içinde kaybolup giden kısacık bir andır; tıpkı gezegen sisteminin tarihi içinde de kısacık bir an olduğu gibi! Ve toprak anamız, bu sınırsız evrende, güneş ışının içindeki toz parçası kadar küçük; insanoğlu ise, organik doğa çerçevesinde küçücük bir protoplazmanın dayanıksız (ölümlü) bir parçasıdır.

İçinde bulunduğumuz ortamda bizleri saran bu engin muammanın çözümü için ihtiyacımız olan geniş bakış açısına, ancak bu muhteşem kozmolojik perspektif sayesinde sahip olabiliriz. Bu perspektif, sadece insanın doğadaki yerine açıkça işaret etmekle kalmaz, insanın bu sınırsız kainattan kopuk ve en büyük önemi haiz üstün bir varlık olduğuna dair (mevcut) yaygın yanılsamayı, dolayısıyla kibrini yok eder. Kibirli insanın bu namütenahi küstahlığıdır ki, onu kendisini "Tanrı'nın sureti" olarak görmeye, gelip geçici varlığına "ebediyet" isnat etmeye ve sınırsız bir "irade özgürlüğü"ne sahip olduğunu hayal etmeye sevk eder... Ve ne zaman ki, bu illüzyonu terk eder ve kozmolojik perspektiften bakmaya başlar, işte o zaman "evrenin bilmecesini" çözmeyi umut edebilir.

Medeni bir toplumun eğitimsiz unsurlarının çevresi, tıpkı vahşi insanlar için olduğu gibi, sayısız muammayla doludur. Bu muammaların sayısı medeniyet ve bilim sıçrama yaptıkça azalır ve monistik felsefe, sonuçta sadece tek bir basit ve kapsamlı bir muammayla baş başa kalır, yani "madde sorunu". Biz bu başlık altına yine de birkaç sorun daha eklemekte yarar görüyoruz. Emil du Bois-Reymond[9], 1880'de Berlin Bilimler Akademisi'nin Leibnitz oturumunda yaptığı meşhur konuşmada, başlıca yedi dünya bilmecesini şöyle sıralar: (1) Madde ve kuvvetin doğası. (2) Hareketin kökeni. (3) Yaşamın kökeni. (4) Doğanın (önceden takdir edilmiş gibi görünen) düzeni. (5) Basit algılamanın ve bilincin kökeni. (6) Rasyonel düşünce ve bu

9 Emil du Bois-Reymond (1818-1896), Berlin'de meşhur bir fizyoloji profesörü.

bağlamda konuşma yeteneği. (7) Özgür irade sorunu. Berlin Akademisi'nin bu konuşmacısı, söz konusu yedi bilmeceden üçünün -birincisi, ikincisi ve beşincisinin- tamamen transandantal ve çözümlenemez; diğer üçünün ise -üçüncüsü, dördüncüsü ve altıncısının- çok zor da olsa çözümlenebilir olduğunu düşünüyor. Yedincisi, yani "bir dünya bilmecesi olarak özgür irade" konusunda, ki en büyük pratik önemi haiz olandır, kararsız kalır.

Benim monizm kavrayışım, Berlin konuşmacısından farklı olduğuna ve onun "yedi büyük bilmece" fikri geniş ölçüde kabul gördüğüne göre, düşüncelerimi açıklamakta yarar var. Bence üç transandantal sorun (1., 2. ve 5. sorunlar) "madde" anlayışımızla çözümlenmiş durumda; çözümünün zor olduğunu düşündüğü diğer üç soruna (3., 4. ve 6.), ki çözülebilir niteliktedir, modern evrim kuramımız cevap verir. Yedinci sorun, yani özgür irade sorunu, bir eleştiri ya da bilimsel inceleme konusu değildir, zira yanlış bir görüş ve tam bir dogmadır, yani böyle bir sorun yoktur.

Büyük bilmecenin (muamma) çözümüne ulaşmak için seçtiğiniz araçlar ve yöntemler, genel olarak bilimsel araştırmanınkinden farklı değildir: Önce deney, sonra çıkarım. Bilimsel deney öncelikle duyu organlarımızın, sonra da beynin korteksindeki iç duyu merkezlerinin faaliyetlerini gerektiren gözlem ve deneyim yoluyla yapılır. Bunlardan birincisinin organları mikroskopik duyu hücreleri, ikincisininki ise gangliyonik hücrelerdir. Zihinsel yaşamımızın bu paha biçilmez gereçleri sayesindedir ki, dış dünyadan elde ettiğimiz deneyimler, beynin diğer kısımlarında fikirlerin oluşumuna hizmet eder ve bu birliktelik, ilişkilendirme yoluyla akıl yürütme zincirini oluşturur. Bu zincirin oluşumunda iki farklı yol takip edilebilir ki, bence eşdeğer ve zaruridir: *tümevarım* ve *tümdengelim*. Yüksek serebral işlemler, karmaşık akıl yürütme zincirlerinin tesisi, soyutlama, kavramların oluşumu, algısal yeteneğin hayal gücüyle tamamlanması -kısacası, bilinç, düşünce ve spekülasyon- tıpkı önceki daha basit zihinsel fonksiyonlar gibi, beynin korteksinin gangliyonik hücrelerinin fonksiyonlarıdır. Bunların tümünü *akıl/mantık* kavramıyla ifade ederiz.

Dünya bilgisine ve dünya sorunlarının çözümüne ancak akıl yoluyla ulaşabiliriz. Akıl insana bahşedilen en büyük armağan ve onu daha alt derecedeki hayvanlardan farklılaştıran tek egemen ayrıcalıktır. Bununla birlikte, bu yüksek konuma eğitim ve kültürde kaydedilen gelişmeler sayesinde ulaşmıştır. Eğitimsiz veya vahşi insanlar, memeliler arasında bize en yakın akrabalarımız (maymunlar, köpekler, filler vb.) kadar az (ya da çok) "akıllı"dır. Buna rağmen birçok yerde tanrısal aklımızın yanı sıra bilgi edinmenin iki daha ileri (hatta daha kesin) yolu olduğu düşüncesi hâlâ hâkimdir: duygu ve vahiy. Bu tehlikeli yanılgıyı derhal bertaraf etmeliyiz. Duygunun gerçeğe

ulaşmakla hiçbir ilgisi yoktur. "Duygu" sözcüğüyle göklere çıkardığımız şey, beynin hoşlanma ya da hoşlanmama, anlaşma veya anlaşmazlık, arzu ve nefret gibi duyguları oluşturan özenli bir faaliyetinden ibarettir; organizmanın çeşitli faaliyetlerinden, duyu ve kaslardan, mideden, cinsel organlar vb. etkilenebilir. Duygu iniş çıkışlarının iddia edildiği üzere gerçekliğe dair şeylerle hiçbir ilişkisi olmadığı gibi, duygusal durumlar gerçekliğin peşinde olan aklı rahatsız eder, algılama gücünü zayıflatır. Hiçbir kozmik sorun, duygu dediğimiz serebral faaliyetle çözüme kavuşturulamaz. Aynı şey "vahiy" için de söz konusudur; bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir aldanmadan ibarettir.[10]

Öz Yasası

Doğanın üstün ve her şeyi içine alan yasası, gerçek ve tek kozmolojik yasa benim fikrime göre öz yasasıdır; bu yasanın keşfedilmesi ve oluşturulması On Dokuzuncu yüzyılın en büyük entelektüel zaferidir, çünkü tüm diğer doğa yasaları bu yasanın altındadır. "Öz yasası" adı altında farklı yaşlarda ve farklı kaynaklı iki üst yasayı birleştiriyoruz; yaşlı olanı "maddenin korunumu" adlı kimya yasası, genç olanı ise "enerjinin korunumu" adlı fizik yasası...

"Devamlılık" veya "maddenin yok edilemezliği" yasası Lavoisier tarafından 1789 yılında oluşturuldu ve şu şekilde formüle edildi: Sonsuz uzayı dolduran maddelerin toplam miktarı değişmez. Bir cisim ortadan yok olmuş gibi göründüğünde sadece biçim değiştirmiş olabilir. Kömür yandığında atmosferdeki oksijen ile birleşerek karbonik aside dönüşür; bir parça şeker suda erdiğinde sadece katı halden sıvı hale geçmiş olur. Aynı şekilde, yeni bir cisim üretilmiş gibi göründüğünde de bu sadece bir biçim değişikliği sorunudur. Sağanak bir yağmur, atmosferdeki nemin su damlaları halinde aşağıya inmesidir; bir parça demir paslandığında metalin yüzeyindeki bir tabaka su ve atmosferdeki oksijen ile birleşmiş ve "pas", yani oksitlenmiş demir biçimine dönüşmüş demektir. Doğada hiçbir yerde yeni bir madde üretilmez veya "yaratılmaz"; hiçbir yerde mevcut maddenin partikülleri tamamen yok olmaz. (...)

Buna göre, "gücün devamlılığı yasası" ve "enerjinin korunumu" şöyle formüle edilir: Sonsuz uzayda etkili olan ve tüm fenomenlere neden olan güçlerin toplamı değişmez. Lokomotif hat boyunca ilerlerken buharın potansiyel enerjisi mekanik hareketin kinetik veya fiili enerjisine dönüşür... Yerkürenin bütün yüzeyine yayılmış olan hayatın tüm o görkemli panoraması son tahlilde güneş ışığının dönüşmüş halidir. Teknik bilimlerin göz

10 Yukarıdaki paragrafı Aziz Thomas Aquinas, S*umma Contra Gentiles* ile karşılaştırınız (sf.383).

alıcı ilerleyişi sayesinde farklı fiziksel güçlerin birbirine dönüşümünü nasıl mümkün kıldığımız iyi bilinmektedir; ısı moler[11] harekete veya kütlesel harekete dönüşebilir; bu da ışığa veya sese, daha sonra elektriğe ve daha sonra başka bir şeye dönüşebilir. Bu metamorfoz sırasında kullanılan güç miktarı kesin biçimde ölçüldüğünde "sabit" olduğu ve değişmediği ortaya çıkar. Yaşayan enerjinin hiçbir partikülü yok olmaz; yeni hiçbir partikül yaratılmaz.

***

Modern fizik, inorganik cisimlerin daha basit ilişkileri hakkındaki öz yasasını oluşturduktan sonra fizyoloji meseleyi ele almış ve tüm organik dünyaya da uygulanabileceğini kanıtlamıştır. Organizmanın -istisnasız- tüm yaşamsal faaliyetlerinin, "cansız" cisimlerdeki basit süreçlerde olduğu gibi, sabit bir "gücün karşılıklılığı"nı ve materyallerin veya metabolizmaların karşılıklı değişimini temel aldığını ispatlanmıştır. Sadece bitkilerin ve hayvanların büyümesi ve beslenmesi değil, duyuları ve hareketleri, duyusal eylemleri ve psişik hayatları da potansiyel enerjinin kinetiğe dönüşmesine ve bunun tam tersine bağlıdır. Bu üstün yasa ayrıca daha üstün hayvanlarda ve insanlarda "zihnin eylemler" olarak adlandırılan sinir sisteminin ayrıntılı performansını da yönetir.

Büyük kozmik yasanın tüm doğa için geçerli olduğu yönündeki monistik görüşümüz en önemli görüştür. Çünkü sadece kozmosun ve idrak edebildiğimiz tüm fenomenlerin nedensel bağlantılarının temel birliğini pozitif yönden içermez, negatif yönden de metafiziğin üç merkezi dogması olan Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlüğü de reddederek en yüksek entelektüel ilerlemeyi belirler. Öz yasası, her yerdeki fenomenlere mekanik sebepler tayin ederek evrensel nedensellik yasasıyla uyuşur.

Tasarım Düşüncesi

Astronomi, kozmogoni[12], jeoloji, meteoroloji, ve inorganik fizik ve kimya şu anda tamamen matematiksel bir zemine sahip mekanik yasalarının hükmü altındadır. "Tasarım" düşüncesi bilimin bu engin alanlarından tamamen çekilmiştir. On Dokuzuncu yüzyılın bitiminde, bu monistik görüş genel olarak tanınmak için çabalarken hiçbir bilim insanı bu büyük alanın tümündeki tek bir fenomenin "amacını" ciddi biçimde sormamaktadır. Bugün herhangi bir astronomun gezegenlerin hareketlerinin amacını ciddi bi-

11 Bir mol ya da molekül-gram ile ilgili. (ç.n.)
12 Evrenin doğum ve gelişimini inceleyen bilim dalı. (ç.n.)

çimde sorgulaması veya bir mineraloğun bir kristalin yapısında bir tasarım araması mümkün müdür? Fizikçi elektrik gücünün, kimyacı atom ağırlığının amacını araştırır mı? Bu sorulara kendimizden emin biçimde kesinlikle hayır diye cevap verebiliriz; Tanrı veya maksatlı bir doğal güç, zamanın bir noktasında belirli bir tasarımla evrenin bu temel mekanik yasalarını yaratıp onların kendi rasyonel iradesi uyarınca her gün geçerli olmasını sağlamıştır. Bu dünyanın hükümdarı olan özgür bir mimara dair antropomorfik nosyon bu alandan sonsuza kadar gitmiştir; onun yerini "doğanın ebedi, demir yasaları" almıştır.

Ancak organik dünyada tasarım düşüncesi hâlâ büyük bir anlama ve uygulamaya sahiptir. Bir organizmanın yapısında ve yaşamında inkâr edilemez biçimde bir amaç algılarız. Bitkiler ve hayvanlar, insanın icat ve imal ettiği makinelerde olduğu gibi çeşitli parçaların bileşiminden oluşan belirli bir tasarım tarafından kontrol edilir gibi görünmektedir; yaşam devam ettiği sürece çeşitli organların işlevleri belirli bir amacı yerine getirir, aynen bir makinenin parçalarının çalışması gibi. Bu yüzden o eski naif doğa çalışmalarının canlı varlıkların kökenini ve etkinliklerini açıklamak için "her şeyi bilgelikle ve akılcı biçimde düzenleyen" ve her bitkiyle her hayvanı yaşamda belirli bir amaç için yaratan bir yaratıcı varsayımında bulunmaları çok doğaldı. "Göklerin ve yeryüzünün her şeye kadir yaratıcısı" konsepti çoğunlukla çok antropomorfik (insani karakteristikleri insan olmayan varlıklara, olaylara ve fenomenlere atfetmek, ç.n.) idi; o "her şeyi kendi türünden" yaratmıştı. İnsanlar yaratıcıyı beyniyle düşünen, gözleriyle gören ve elleriyle çalışan bir insan biçiminde düşündüklerinde bu "ilahi mühendis" ve büyük yaratım atölyesindeki sanatsal çalışmaları için belirli bir görüntü hayal etmek mümkündü. Tanrı fikri mükemmelleştirildiğinde ve insanlar organları olmayan gaz biçiminde bir varlık olan "görünmez Tanrı"ya inanmaya başladığında bu artık o kadar kolay olmuyordu. Bu antropomorfik düşünceler, bilinçli ve ilahi bir mimarın yerine bilinçsiz, yaratıcı bir "yaşam gücü"; fizik ve kimyanın bildiğimiz güçlerinden farklı ve sadece yaşam sırasında bunları kısmen kullanan, gizemli, maksatlı, doğal bir güç koyduğunda daha da akıl almaz hale geldi. Bu yaşamsalcılık On Dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar hâkim oldu. Berlinli büyük fizyolog Johannes Müller buna yıkıcı dozda gerçekle saldıran ilk kişi oldu. Bu seçkin biyoloğun (yüzyılın ilk yarısında herkesin yaptığı gibi) bu yaşamsal güç konusunda kendi kendini eğittiği ve hayatın esas kaynaklarının açıklanması için bunu zorunlu gördüğü doğrudur; ancak klasik hale gelmiş ve hâlâ eşsiz olan *Fizyoloji Kılavuzu* (1833) adlı eserinde bu yaşamsal güç hakkında hiçbir şey söylenemeyeceğini ispat eden kanıtlar göstermiştir. Müller kendisi uzun bir dizi dikkate değer gözlemden ve de-

neyden sonra insan organizmasındaki (ve diğer hayvanlardaki) yaşamsal süreçlerin çoğunun fiziksel ve kimyasal yasalara uygun olarak gerçekleştiğini ve bunlardan çoğunun matematiksel olarak belirlenebileceğini göstermiştir. Bu, kasların ve sinirlerin ve hem alçak hem yüksek düzey algı organlarının hayvansal işlevleri için, sindirim, özümseme ve dolaşım gibi bitkisel işlevler için olduğu kadar doğruydu. Organizmanın yaşamında sadece iki dal, zihinsel eylemler ve üreme için hâlâ gizemli öğeler mevcuttu ve bunlar yaşamsal güç varsayımı olmadan açıklanamaz gibi görünüyordu. Ancak Müller'in ölümünün hemen ardından bu iki dalda önemli keşifler ve gelişmeler kaydedildi ve "yaşamsal güç hayaleti" bu son sığınaklarından da kovuldu. Johannes Müller'in öldüğü 1858 yılında çok ilginç bir tesadüfle Darwin'in ünlü teorisiyle ilgili ilk yazıları yayınlandı. Seleksiyon teorisi Müller'i uğraştıran büyük sorunu çözüyordu – tamamen mekanik sebeplere dayanan bir düzene sahip bir köken sorunu.

Sıkça söylediğimiz gibi, Darwin felsefe alanında iki ölümsüz erdeme sahipti – birincisi, Lamarck'ın türeme teorisinde ve teoriyi yarım yüzyıl boyunca biriken olgular üzerine bina ederek yaptığı reform; ikincisi, bize türlerin tedricen oluşumunun gerçek sebeplerini ilk defa açıklayabilen seleksiyon teorisi düşüncesi. Darwin, türlerin tedricen dönüşümünde karşılıklı kalıtım ve adaptasyon eylemlerini kontrol eden bilinçsiz bir düzenleyici olan "yaşam mücadelesi"ne işaret eden ilk insandı; seçici bir insanın belirli bir tasarımla "yapay seçimler" üzerinden yeni türler yaratması gibi, tamamen "doğal seleksiyon" ile, önceden yapılmış bir tasarım olmaksızın yeni biçimler yaratan o büyük "seçici tanrısallık"tı.

***

Tarih felsefesinde, yani tarihçilerin milletlerin kaderi ve politik evrimin karmaşık yolları hakkındaki genel düşüncelerinde, hâlâ "evrenin ahlaki düzeni" nosyonu hâkimdir. Tarihçiler tarihin canlı dramları içinde bir ırkın veya devletin özel bir zafer kazanmasının veya diğerlerine egemenlik kurmasının temelinde yol gösteren bir tasarım, ideal bir amaç ararlar. Tarihin bu teleolojik görünümü, monizmin inorganik doğanın tek olası yorumu olduğunu ispatlandığı oranda artan bir şiddetle monist görüş ile çelişmektedir. Astronomi, jeoloji, fizik ve kimya içinde bugün bir "ahlaki düzen" veya "her şeyi bilgelikle ve akılcı biçimde düzenleyen" kişisel bir Tanrı aranmamaktadır. İnsanoğlunu bir kenara bırakırsak, aynı şey tüm biyoloji alanı, organik doğanın tüm yapısı ve tarihi için de söylenmelidir. Darwin seleksiyon teorisi ile sadece hayvanların ve bitkilerin yaşamlarındaki ve yapılarındaki düzenli süreçlerin herhangi bir varsayılan tasarım olmadan mekanik yasalardan

ortaya çıktığı, kanıtlamakla kalmamış, ayrıca "yaşam mücadelesi" içinde, milyonlarca yıldır süren organik evrimin tüm süreç boyunca kontrole sahip olan kuvvetli doğa gücünü de göstermiştir. Yaşam mücadelesinin "en güçlü olanın hayatta kalması" veya "en iyinin zaferi" olduğu söylenebilir; bu ancak en güçlünün en iyi olduğunu (ahlaki anlamda) düşünürsek doğrudur. Ayrıca organik dünya tarihinin tümü mükemmeliyet yolundaki üstün ilerlemenin yanı sıra her zaman daha düşük aşamalara geri dönüş vakaları da olduğunu ispatlamaktadır. Baer'in "tasarım" nosyonu bile hiçbir ahlaki özelliğe sahip değildir.

İnsanların antroposentrik (insanı evrenin merkezi kabul eden anlayış, ç.n.) önyargılarla "dünyanın tarihi" olarak adlandırmaktan hoşlandıkları insanlık tarihindeki şeyler farklı mıdır? Bu tarihin her evresinde milletlerin kaderini tayin eden bilge bir hükümdar veya yüce bir ahlaki prensip bulabiliyor muyuz? Doğa ve insanlık tarihinin bugünkü gelişmiş düzeyinde bunun tek bir cevabı vardır: Hayır. Binlerce yıldır ilerleme ve varoluş için mücadele eden milletlerden ve ırklardan oluşan insanlık ailesinin bu dallarının kaderi, yeryüzünü milyonlarca yıldır dolduran o organik dünyanın tarihi gibi "ebedi, demirden yasalar" tarafından belirlenmiştir.

* Ernst Haeckel, *Evren Bilmecesi*, çev. Joseph McCabe, s. 211-213, 231-232, 260-263, 266, 269-70, 1901, Harper & Brothers.

*3. Bilimsel Otobiyografi**

Max Planck

Bilim insana gerçek dünyaya dair kesin bilgi verir mi? Max Planck (1858-1947), Newton'un evrenini büyük ölçüde alaşağı eden modern "fizik devrimi"nin önde gelen bilimadamlarından biridir. Yaşamının büyük bir bölümünü Berlin'de teorik fizik profesörü olarak geçirdikten sonra, 1900'de ona dünya çapında ün kazandıran kuantum teorisini geliştirmiştir. Planck'ın bilimle felsefe arasındaki ilişkiye verdiği önem, yirminci yüzyılda fizikte yapılan devrimlerle dünyanın her zamankinden daha gizemli bir hale gelmiş olması sorununa tuz biber eker mahiyetteydi. Planck, aşağıda sunulan konferansını 1941'de, seksen üç yaşındayken hazırlamıştır.

Tam bilim! Zengin çağrışımı olan iki sözcük! İnsanın gözleri önünde taşları sımsıkı örülü yüce bir yapı belirmesine yol açıyor; öyle bir yapı ki, âdeta bilgeliğin hazinesi, hakikat özlemi içinde bilgiye susamış olan insanlığa vaat edilen hedefin sembolü! Ve bilgi güç anlamına da geldiği için, doğada işba-

şında olan kuvvetlere dair edindiği her yeni bilgiyle insanın bu kuvvetlere nihayet egemen olabileceğini umut etmesine yol açıyor.

Ancak hepsi bu değil, bu en önemli kısmı bile değil. İnsanoğlu sadece bilgi ve güç istemiyor; kendi eylemleri dahil, neyin değerli, neyin değersiz olduğuna dair bir ölçüt, bir standart talep ediyor. Yeryüzündeki yaşamında iç huzuru teminat altına alan bir ideoloji, bir felsefe istiyor. Ve şayet din onun bu özlemini giderememişse, boşluğu tam bilimle ikame ediyor. Burada sadece monizmin çabalarından söz ediyorum: Olağanüstü bilimadamları, felsefeciler ve doğalbilimciler tarafından kurulan ve daha bir nesil önce büyük bir saygınlık kazanmış olan bir düşünce ekolüne atıfta bulunuyorum.

Buna rağmen, günümüzde monistlere[13] dair tek kelime duymuyoruz. Oysa kurdukları ideolojik yapı, kuşkusuz uzun yıllar ayakta kalmak üzere tasarlanmış, büyük umutlar ve vaatlerle işe koyulmuştu. Bir yerlerde bir şeyler eksik olmalı! Nitekim, şayet tam bilimin gösterişli mabedine de daha yakından bakar, onu dikkatle incelersek, tehlike arz eden zayıf bir noktası olduğunu görürüz: Temelleri! Mabedin temelleri dışsal gerilime ve basınca karşı koyacak şekilde her yönden ve olması gerektiği gibi güçlendirilmiş değil. Bir diğer ifadeyle, tam bilim, onu destekleyecek, ayakta tutacak nitelikte evrensel geçerliliği ve yanı sıra olağanüstü anlamı olan herhangi bir ilkeye temellenmemiştir. Şurası muhakkak ki, tam bilim her yerde kesin ölçü ve rakamlara dayanır ve bu yönüyle adına layıktır, çünkü mantık yasaları ve matematik şüphesiz kesin olmak durumundadır. Oysa en keskin mantık ve en kesin matematik hesaplar bile hatasız terimlerin (öncüllerin, önermelerin) olmadığı yerde verimli olamaz. Hiçbir şeyden hiçbir şey elde edemezsiniz.

Bilimadamlarının dünyasında hiçbir şey, *"varsayımsız bilim"* tamlaması kadar kafa karışıklığına ve yanlış anlamalara yol açmamıştır. Bu, Theodor Mommsen'in[14] ürettiği bir tamlamadır ve bilimsel analiz ve araştırmanın her türlü önyargıdan uzak durması gerektiğine işaret eder ama bilimsel araştırmanın asla varsayıma ihtiyaç duymadığı anlamına gelmez, gelmemiş olmalıdır. Bilimsel düşünce bir yere çapa atmalı, oraya bağlanmalıdır ama *nereye*? Bu soru, Tales'ten Hegel'e, çağlar boyunca bütün ulusların bütün düşünürlerinin zihnini meşgul etmiş, hayal gücünü ve mantığı harekete geçirmiş; ne var ki, tatmin edici bir cevabın olmadığı tekrar tekrar anlaşılmıştır. Bu durumun belki de en etkileyici kanıtı, en yetkin beyinler, en azından genel özellikleri itibariyle kabul edilebilir bir dünya görüşünü ortaya koyma (keşfetme) çabalarının bugün başarısız olmasıdır. Bu gerçeğin imkân tanı-

13 Planck, burada kullanılan "monist" sözcüğüyle Haeckel gibi evreni maddi terimlerle açıklayabileceklerine inanan bilimadamlarını kastetmektedir. (y.n.)

14 Mommsen (1817-1903), eski Roma tarihçisi.

dığı akla yatkın tek çıkarım, tam bilimin sabit ve kapsamlı bir içeriği haiz evrensel bir temele *a priori* yerleştirmenin imkânsız olduğudur.

Dolayısıyla, tam bilimin ne anlama geldiğine dair araştırmamızın daha en başından itibaren bilgi derdine düşmüş olan herkesi hayal kırıklığına uğratan bir engelle karşı karşıyayız. Bu engel, birçok eleştirmeye yatkın düşünürün şüpheciler safına katılmasına yol açmıştır. Ve bir bu kadar üzücü bir diğer gerçek, belki de daha fazla sayıda insanın (tahammül edilmez bir ideoloji addettikleri için) septiklerin yanında yer almaktan korkup kurtuluş için antroposofi[15] gibi öğretilerin peygamberlerine sığınmış olmalarıdır. Bu gibi peygamberler, yepyeni kurtuluş mesajlarıyla -içinde bulunduğumuz çağ dahil- tarihin her döneminde ortaya çıkmış, hevesli müritler toplayarak şaşırtıcı bir hızla başarılı olmuş, ne ki bir süre sonra sahneden çekilip geçmişin ve tarihin derinliklerinde yok olup gitmiştir.

Bu ölümcül açmazdan bir çıkış yolu var mıdır? Ve nerede bulunabilir? Bu, üzerinde durulması gereken ilk sorudur? Bu sorunun olumlu bir yanıtı olduğunu ve bu yanıtın tam bilimin hem anlamına hem de sınırlarına ışık tutacağını göstermeye çalışacağım...

Eğer tam bilim mabedi için her eleştiriye dayanabilecek bir temel ararsak, her şeyden önce taleplerimizi epeyce yumuşatmalıyız. Tek bir şanslı fikrin, evrensel geçerliliği olan bir aksiyomun, bilimsel yapıyı bir hamlede tesis etmesini ummamalıyız. İlk olarak şüpheciliğin saldıramayacağı bir doğruyu keşfetmekle yetinmeliyiz. Bir diğer ifadeyle, gözümüzü ne bilmek istediğimize değil, neyi kesinlikle bildiğimize dikmeliyiz.

O halde, bildiğimiz ve birbirimize haber verdiğimiz doğrular arasında, en doğru olanı, en şüphe götürmeyeni hangisidir? Bu sorunun tek bir cevabı vardır: "Kendi bedenimizle deneyimlediklerimiz." Ve tam bilim dış dünyanın keşfiyle uğraştığına göre, hemen şunu söyleyecek kadar ileri gidebiliriz: "Bunlar dış dünyadan duyu organlarımız, gözlerimiz, kulaklarımız vb. yoluyla edindiğimiz etkilerdir." Şayet bir şeyi görür, duyar ya da ona dokunursak, bu hiçbir şüphecinin inkâr edemeyeceği kadar açık bir gerçektir...

Dış dünyadan aldığımız duyusal etkilerin toplamını "duyu dünyası" olarak adlandırırsak, kısaca diyebiliriz ki, tam bilim deneyimlenmiş duyu dünyasından neşet eder. Duyu dünyası, tabiri caizse, bilimi hammaddeyle donatır.

Ne var ki, bu gayet yetersiz bir sonuçtur, çünkü duyu dünyası, her hâlükârda sübjektiftir. Bireysel duyular birbirinden farklıdır, oysa tam bilimin amacı objektif ve evrensel olarak geçerli bilgiye ulaşmaktır. Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, bu yaklaşımı benimsersek yanlış yolda ilerliyoruz demektir.

---

15 Antroposofi: Zihnin manevi dünyayla temas kurma kabiliyeti olduğunu savunan felsefe. (y.n.)

Ama bundan hemen bir sonuç çıkarmamalıyız, zira bize açık olan yolda dikkate değer bir gelişme kaydedebileceğimiz anlaşılacaktır. Bir bütün olarak bakınca, sorun tam bilimin biz insanlara doğrudan açık olmadığına, ona yıllar, hatta asırlar boyunca bir bir, adım adım ve büyük emek sarf ederek ulaşabileceğimize işaret ediyor.

Şimdi, şayet duyu dünyamızı incelersek görürüz ki, sayıca duyu organlarımız kadar çok alana bölünür; görmeye tekabül eden alan, duymaya tekabül eden alan, dokunma, koklama ve tatmaya tekabül eden alanlar vardır. Bu alanlar birbirlerinden tamamen farklıdır ve aslen ortak hiçbir yanları yoktur. Renkleri algılamakla sesleri algılamak arasında doğrudan bağ yoktur. Sanatçılar için belirli bir renk tonuyla belirli bir müzikal perde arasında var olduğu farz edilen yakınlık, bir veri olarak yoktur, ama bu, kişisel deneyimin uyardığı yaratıcılığın hayal gücüne bir yansıması olarak görülebilir.

Tam bilim ölçülebilir büyüklüklerle uğraştığına göre, duyusal etkiler itibariyle, öncelikle niceliksel veriye imkân tanıyan görme, duyma ve dokunmayla ilgilenir. Bunlar vasıtasıyla elde edilecek veriler bilimsel araştırmalar için hammadde değerindedir ve bilim, bu hammaddeyi disiplinli akıl yürütme araçlarını kullanmak suretiyle mantıksal, matematiksel ve felsefi olarak işler.

O halde bilimin bu çalışması ne anlama gelir? Kısaca ifade edersek, duyular âleminin çeşitli alanlarından gelen heterojen nitelikli zengin deneyimlerin düzene sokularak sistematize edilmesi anlamına gelir. Aslında, bizler bunu farkına varmaksızın bebekliğimizden bu yana yapmaktayız ki, çevremizde olup bitenleri kavrayabilelim. Bu, insanoğlunun varoluş mücadelesindeki yerini koruyabilmek için düşünmeye başladığı andan itibaren yaptığı bir şeydir. Bilimsel akıl yürütme, sıradan düşünme eyleminden pek farklı değildir; hassasiyet ve doğruluk itibariyle en çok mikroskopla bakmanın çıplak gözle bakmaktan farkı kadar farklıdır. Bu saptamanın doğru olduğu ve böyle olması gerektiği, tek bir mantık olduğu gerçeği, yani belirli veriler çerçevesinde bilimsel mantığın sıradan mantıktan daha farklı çıkarsamalar yapamayacağı gerçeğiyle izah edilebilir.

Dolayısıyla, şayet günlük yaşamda aşina olduğumuz deneyimlerden hareket edersek, bilimsel çalışmayla ne gibi sonuçlar elde edilebildiği hakkında sezgisel olarak daha net bir anlayış sahibi oluruz. Şayet kişisel, bireysel gelişmemizi yeniden gözden geçirir ve zaman içinde dünya görüşümüzün aşamalı olarak ulaştığı noktayı göz önüne alırsak diyebiliriz ki, tecrübeyle elde edilen verileri yaşadığımız dünyaya dair bütünlüklü, kapsamlı ve işe yarar bir resim çizmek için kullanıyoruz ve dış dünyayı duyu organlarımıza etkiyen ve böylelikle farklı duyusal etkiler üreten objelerle dolu bir yer olarak görüyoruz.

Ne var ki, insanoğlunun içinde taşıdığı bu dünya resmi, ona baştan itibaren ya da doğrudan verilmiş bir resim değil, zaman içinde tecrübeyle elde edilen verilere dayanan, dolayısıyla tamamlanmamış bir resimdir, yani "işte bu" diyebileceğimiz bir vasfı haiz değildir; bebeklikten yetişkinliğe kadar, önceleri hızlı ve fakat giderek yavaşlayan bir değişim gösterir. Aynı durum bilimsel dünya resmi için de söz konusudur. Bilimsel dünya resmi ya da sözde "fenomonolojik dünya" da son ve sabit değildir ama sabit bir değişim ve ilerleme süreci içindedir; günlük yaşamın dünya resminden daha iyi bir yapı olmasıyla farklılaşır. Günlük yaşamın dünya resminin bir bebeğin, bilimsel dünya resminin ise yetişkin bir insanın dünya resmi olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, bilimsel dünya resminin ne olduğunu anlayabilmek için, işe en ilkel dünya resmini, bir bebeğin naif dünya resmini araştırarak başlamak doğru olur.

Şimdi elden geldiğince bir bebeğin zihnine ve düşünce dünyasına girmeye çalışalım. Çocuk, düşünmeye başlar başlamaz kendi dünya resmini biçimlendirmeye başlar ve bunu yapmak üzere tüm dikkatini duyu organları yoluyla aldığı izlenimlere yöneltir. Onları sınıflandırmaya çalışır ve bu süre içinde bir sürü şey keşfeder; örneğin görme, duyma, dokunma duyularıyla algıladığı ve aslında birbirinden farklı etkiler arasında belirli, düzenli ve karşılıklı ilişki olduğunu keşfeder. Mesela çocuğa bir oyuncak, diyelim bir çıngırak verirseniz, dokunma duyusuna daima görme duyusunun eşlik ettiğini, çıngırağı sallarsa, bunlara duyma duyusunun da katıldığını algılar.

Bu süre içinde birbirinden bağımsız ve birbirinden farklı duyular, bir ölçüde birbirine kenetlenmiş gibi görünse de, çocuk bir başka deneyim vasıtasıyla bir bu kadar dikkate değer bir gözlemde bulunacaktır. Şöyle ki, bazı duyuların birbirinden ayırt edilemeyeceğini ve bunların ortak bir duygular âleminden neşet ettiğini, oysa birbirinden tümüyle farklı özellikler taşıdığı keşfedecektir. Örneğin, çocuk yuvarlak bir elektrik ampulüne bakıp onun dolunay gibi olduğunu gözlenmeyebilir, çünkü ışık duygusu itibariyle benzer bir algılama içindedir. Ne ki, elektrik ampulüne dokunabildiği halde aya dokunamadığını, elini ampulün etrafında dolaştırabildiği halde ayın etrafında dolaştıramadığını da keşfeder.

Peki, çocuk bu keşifleri yaparken ne düşünür? Her şeyden önce merak eder. Merak duygusu, bilgiye duyulan arzunun tüketilemez kaynağıdır. Bu duygu, çocuğu sırrı çözmeye yöneltir ve şayet bu girişiminde rastlantısal bir ilişkiyle karşılaşırsa, yaptığı heyecan verici keşfin tadını tekrar tekrar tatmak için aynı deneyi on kez, yüz kez tekrarlamaktan usanmaz. Ve yaşamı boyunca günbegün verdiği böylesi bir emek sayesindedir ki, gündelik yaşamda ihtiyacı olan dünya resmi gelişir.

Çocuk ne kadar olgunlaşırsa, çizdiği dünya resmi de bir o kadar olgunlaşıp tamamlanır. Artık merak etmek için pek bir neden kalmamıştır, çünkü büyümüş, sahip olduğu dünya resmi şekillenerek katılaşmıştır. Bunu doğal bir şey olarak kabul eder ve hiçbir şeyi merak etmez olur. Peki, yetişkin insan bunu kendi çizdiği dünya resminin yaşamak için yeterli olduğunu kavradığı için mi yapar? Hayır! Yetişkin insanın daha az merak etmesinin nedeni yaşamın bilmecesini çözmüş olması değil, kendi dünya resmini yöneten kurallara alışmış olmasıdır. Neden başka kuralların değil de bu kuralların geçerli olduğu sorusu, onun için şaşırtıcı ve açıklanmazdır. Bu durumu anlayamayan, derin önemini yanlış kavrayan ve artık hiçbir şeyi merak etmediği bir aşamaya gelmiş olan insan, düşünme ve akıl yürütme sanatını yitirmiş olan insandır.

Şaşırtıcı olan şudur ki, tüm ırklar ve uluslar itibariyle, doğal yasalar insanların hepsi için geçerli değildir. Dahası, söz konusu yasaların çoğu öngörülemeyen bir kapsamı haizidir.

Dolayısıyla, dünya resminin yapısındaki harikuladelik her yeni yasanın keşfiyle artar. Bu, sürekli yeni bir şey üreten günümüz bilimsel araştırmaları için de söz konusudur. Kozmik ışınların esrarını ya da gizemli hormonları veya elektron mikroskobunun kayda değer ifşaatını düşünsenize! Bu, bir bilimadamı için, en az bir çocuk için olduğu kadar sevindirici bir deneyim ve yeni bir mucizeye yönelmek için merakı körükleyen artı bir motivasyon kaynağıdır. Tıpkı bebeğin çıngırağını sürekli sallaması gibi, (bilimadamı) bulmacayı çözmek için deliler gibi çalışacak, aynı deneyi rafine aletlerle defalarca tekrarlayacaktır.

Ancak, fazla ileri gitmeyip daha düzenli biçimde ilerleyelim ve öncelikle çocuğun dünyasının doğuştan sahip olduğu duyu dünyasından ne bakımdan farklı olduğunu inceleyelim. Göze çarpan ilk gerçek, doğuştan sahip olduğumuz duyuların çizdiği tek ve ayrıcalıklı orijinal dünya resminin fark edilir bir biçimde geri plana çekildiğidir. Bu dünya resminin baskın unsurları duygular değil, onları üreten objelerdir. Baskın unsur oyuncak, dokunma, görme ve duyma duyguları ikincil unsurlardır. Ancak, bu dünya resminin duyusal etkilerin bir sentezinden ibaret olduğunu söylersek, gerçek durumun hakkını vermemiş oluruz, çünkü içerdiği duyular itibariyle farklılaşmamış tek bir duygusal deneyim birden çok objeye tekabül edebilir. Bu olasılığa işaret eden örnek, bizde belirli bir duyusal etki yaratan parlak sathın elektrik ampulüne atfedilebileceği gibi, ay ışığına da atfedilebilir olmasıdır. Bu iki farklı objeye tekabül eden, farklılaşmamış tek bir duygu olayıdır. Dolayısıyla, çelişki daha derinde yatar ve objektif olarak geçerli bir devamlılık kavramının devreye sokulması suretiyle etraflıca izah edilebilir. Objelerin

uyandırdığı duygular kişiye özeldir ve insandan insana değişir. Ancak dünya resmi, objelerin dünyası, tüm insanlar için aynıdır ve diyebiliriz ki, duyu dünyasından dünya resmine geçiş, düzensiz, sübjektif ve çokyönlü bir şeyden sabit ve objektif bir düzene geçişi ima eder.

Duygu dünyasından farklı olarak, objeler dünyasının *gerçek dünya* olarak adlandırması bundandır. Ancak insan *gerçek* sözcüğünü kullanırken dikkatli olmalıdır; burada sadece bir nitelik olarak kullanılmaktadır. Malum, bu sözcük değişmez, mutlak, kalıcı, sabit bir şeyi çağrıştırır, oysa çocuğun dünya resmindeki objelerinin bu gibi niteliklere sahip olduğu söylenemez. Oyuncak sabit değildir, kırılabilir veya yanabilir, elektrik ampulü tuzla buz olabilir ve bu onların sözünü ettiğimiz anlamda *gerçek* olmalarını imkânsız kılar.

Bütün bunların aşikâr, dolayısıyla önemsiz olduğu düşünülebilir, ancak unutmayın ki, bilimsel dünya resmi itibariyle durum oldukça analojiktir ve sizin de gördünüz gibi, hiç de aşikâr değildir. Zira tıpkı oyuncağın çocuk için sahici bir gerçeklik olması gibi, onlarca ve yüzlerce yıl boyunca atomlar da bilimadamları için doğal sürecin sahici gerçekliğini oluşturdu. Bilim, bir obje ezilse veya yakılsa bile atomlarının değişmediğini ve bütün bu değişimin ortasında kalıcılığı temsil ettiğini savundu – ta ki bir gün atomların bile değişebileceği keşfedilene dek! Dolayısıyla, bu konuşma boyunca ne zaman "gerçek dünya"ya atıfta bulunsak, *gerçek* sözcüğünü öncelikle egemen dünya resminin belirli niteliği vurgulamak üzere, en sade anlamıyla kullanıyor olacağız ve dünya resminde olası her değişimin insanların "gerçek" dediği şeyle el ele gidebileceğini aklımızdan çıkarmayacağız.

Her dünya resmi, onu oluşturan gerçek unsurlarla tanımlanır. Tam bilimin gerçek dünyası -bilimsel dünya resmi- gündelik yaşamın gerçek dünyasından evrilmiştir. Ancak bu dünya resmi bile son resim değildir, araştırıp soruşturdukça adım adım değişir.

Böyle bir gelişim aşamasını, "klasik" olarak adlandırdığımız bilimsel dünya resmi temsil eder. Bu resmin gerçek unsurları ve dolayısıyla tipik özelliği kimyasal atomlardı. Bugün izafiyet ve kuantum teorileriyle mümbitleşen bilimsel araştırma ortamı, daha ileri bir aşamanın eşiğindedir ve yeni bir dünya resmi çizmeye hazırdır. Gelecek dünya resminin gerçek unsurları artık kimyasal atomlar değil, çift yönlü etkileşiminin ışık hızı ve eylemin temel kuantumu tarafından yönetilen elektronlar ve protonlardır. Dolayısıyla, "klasik dünya" resminin gerçekliğinin artık naif bir gerçeklik olduğunu kabul etmek durumundayız. Gün gelip aynı şeyin bizim modern dünya resmimiz için de söyleneceği bir diğer gerçektir.

Acaba "gerçek" dediğimiz şeydeki bu sürekli değişim ne anlama gelir? Bilimsel içgörüde kesinlik arayanlar için bu durum ne kadar yeterli ya da tatmin edicidir?

Bu sorunun cevabı, her şeyden önce, öncelikli kaygımızın tatmin edici olup olmadığı değil, temel unsurlarının ne olması gerektiğidir. Ancak bu soru bizi, önceden sözünü ettiğimiz tüm mucizelerin en büyüğü olarak kabul etmemiz gereken keşfe götürecektir. Her şeyden önce bilmeliyiz ki, dünya resminin sürekli değiştirerek başka başka resimlere dönüşmesinin müsebbibi insani kapris veya heves değil, bu durumun karşı konulamaz bir güç tarafından dikte ediliyor olmasıdır. Bilimsel araştırma ne zaman doğaya dair ve dünya resminde olmayan yeni bir gerçeğe isabet etse değişim kaçınılmaz olur. Birkaç somut örnek verecek olursak, bunlar uzaydaki ışık hızı ve temel eylem kuantumunun atomik süreçlerin devamlılığı üzerinde oynadığı roldür. Bu iki gerçek ve daha birçoğu, klasik dünya resmine dahil edilemediği içindir ki, klasik dünya resmi yerini yeni bir dünya resmine bırakmak zorunda kaldı.

Bu durum başlıbaşına bir merak konusudur. Yeni dünya resmi eskisini silip atmamakta, onu olduğu gibi bırakmakta ve ona sadece bir özel şart dayatmaktadır. Bu özel şart belirli bir sınırlama içermekte ve tam da bu nedenle mevcut dünya resmini basitleştirmektedir. Aslında, klasik mekaniğin yasaları -ışık hızının çok büyük ve eylem kuantumunun çok küçük olarak görüldüğü tüm süreçler için tatmin edici bir şekilde- geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim bu yolla kütlenin yerine enerjiyi koyabiliyor ve dahası, evrenin yapı taşlarını klasik dünya resminin doksan iki farklı atom türünden iki elektron ve protona indirgemek için mekanik ile elektrodinamiğin bağlantısını kurabiliyoruz. Her maddesel cisim elektron ve protonlardan oluşur. Bir proton ile bir elektronun birleşmesi -elektronun protona bağlanıp bağlanmaması veya etrafında dönmesine bağlı olarak- ya bir nötron ya da bir hidrojen atomu oluşturuyor. Bir cismin fiziksel ve kimyasal özellikleri, bu yapıdan anlaşılabiliyor.

Kabul edilen dünya resmi olduğu gibi korunuyor, şu farkla ki, aslında artık daha büyük, daha kapsamlı ve daha homojen bir resmin özel bir bölümü olarak. Bu, tecrübemiz dahilindeki her alanda böyle. Her alanda gözlemlenen sayısız doğal fenomen daha zengin ve daha alacalı bir bolluk sunarken ortaya çıkan bilimsel dünya resmi sürekli olarak daha net ve belirgin biçimde şekilleniyor. Dolayısıyla, dünya resminin sürekli değişiyor olması istikrarsız bir dalgalanma değil, bir ilerleme, bir gelişme, bir tamamlanma anlamına gelir. Bu gerçeği tespit etmek suretiyle, bilimsel araştırmanın savunabileceği en önemli başarıyı belirtmiş bulunuyorum.

Ancak, bu ilerlemenin yönü ve nihai amacı nedir? Yön, anlaşılabileceği üzere, dünya resmini, içindeki gerçek unsurları azaltarak onu naïf ve fakat daha yüksek bir gerçekliğe taşımak suretiyle sürekli geliştirmektir. Öte yandan amaç, gelişmeye ihtiyaç duymayan, gerçek unsurlar içeren bir dünya resmi yaratmak suretiyle onun son gerçekliği temsil etmesini sağlamaktır. Bu amaca kanıtlanabilir bir biçimde ulaşılması, asla (sadece) bizim eserimiz olmayacaktır ya da olamaz. Ama en azından şimdilik bir isim vermek için ve *gerçek* sözcüğünü mutlak, metazifiziksel anlamında kullanarak, bu nihai gerçekliğe "gerçek dünya" adını veriyoruz. Bu sözler, keşfedilebilir olan her şeyin ardında gerçek dünyanın -bir diğer ifadeyle nesnel doğanın- olduğu gerçeğinin ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Buna karşın, deneyim yoluyla kazanılacak bir bilimsel dünya resmi *-fenomonolojik dünya-* daima bir yaklaşıklık ya da ilahileştirilmiş bir model olarak kalacaktır. Nasıl ki her duygunun ardında maddesel bir obje varsa, insan deneyiminin gerçek olduğunu gösterdiği her şeyin ardında metafiziksel gerçeklik vardır...

Gerçek dünya bireysel kişiliklerden ve aslında insanoğlunun aklından bağımsız olduğu içindir ki, insanoğlu tarafından yapılan her keşif evrensel önemi haizdir. Bu, bir problem üzerinde inzivaya çekilmişçesine sessizce çalışan araştırmacı için, yapacağı keşfin dünyadaki tüm uzmanlarca takdir edileceğinin teminatı, yaptığı fedakârlığın bedeli olur.

Böyle bir amacın ulvi doğası, bilimsel dünya resmini şekillendirirken karşılaşılan zorlukların yol açtığı her kuşkuyu, muhakkak ki önemsizleştirir. Günümüzde bu gerçeği vurgulamak önemlidir, çünkü bu tür zorluklar bazen bilimsel çalışmanın sağlıklı bir biçimde ilerlemesine ket vuran ciddi engeller olarak görülür. Deneysel çalışmaların teorik olanlara kıyasla daha az zorlukla karşılaşıyor olması tuhaftır… Karşılıklı sistematik ilişkileri iyileştirmek amacıyla, sürekli genişletmeye çalışırken, geleneksel formlardan her gün daha çok uzaklaşan kavramlar ve tanımlar kullanıldığı gerçeği, bazen teorik araştırmaya karşı bir serzeniş olarak dile getirilir, hatta bunun teorik araştırmanın yanlış yolda olduğuna işaret ettiği iddia edilir.

Bu son derece basiretsiz bir görüştür. Dünya resminin gelişiminin metafiziksel gerçek dünyaya yaklaşım biçimiyle el ele gittiğini düşünürsek, bu, nesnel gerçek dünya resminin tanım ve kavramlarının klasik dünya resminin yarattığı çerçeveden fazlaca sapmayacağı beklentisi ve klasik dünya resmi terimlerinde anlaşılabilir olmasının talep edilmesidir. Bu asla yerine getirilemeyecek bir taleptir. Bir şeyi çıplak gözle gördüğümüzden farklı bir biçimde görmeyi reddettiğimiz sürece, onun incelikli yapısını ayırt etmeyi bekleyemeyiz. Korkacak bir şey yoktur. Bilimsel dünya resmini geliştirmek elzemdir. Rafine ölçüm gereçleriyle elde edilen tecrübe, kökleşmiş sezgisel

nosyonların terk edilmesini ve daha soyut kavramsal yapılara yer verilmesini talep eder. Zira bunlar teorik araştırmanın metafiziksel "gerçek"e giden yoldaki nirengi noktalarıdır.

Kaydedilen başarı önemli ve hedef yakın gibi görünse de, tam bilim açısından *fenomonolojik* gerçek dünya ile *metafiziksel* gerçek dünya arasında hep bir uçurum var. Bu uçurumun yarattığı boşluk sabit bir gerilim kaynağı ve bizler için tam bilimin aşamayacağı bir sınırdır. Aldığı sonuçlar ne denli kapsamlı ve derinlikli olsa da, onu metafiziksel gerçek dünyaya götürecek son adımı asla atamaz. Bir *gerçek dünyanın* varlığını, kaçınılmaz olarak varsaymak zorunda olduğumuzu bilsek de, onun doğasını mutlak anlamda asla kavrayamayacağımız gerçeği, tam bilimin kabullenemeyeceği akıldışı bir durumdur. "Tambilim" bu akıldışı durumun hafife alınmasına, küçümsenmesine asla izin vermemelidir. Öte yandan, bilimsel bilginin sınırlarının bilim tarafından çiziliyor olması, titiz deneysel ve teorik yöntemlerle elde edilen bilgiye duyulan güveni artırmaya yarar.

Eğer şimdi az önce oluşturduğumuz bakış açısından hareketle tekrar başladığımız noktaya döner ve izleyegeldiğimiz düşüncelere göz atarsak, elde ettiğimiz sonuçlar iyice açıklık kazanacaktır. Tartışmalara hayal kırıklığı içinde başladığımız kesin. Üzerine tam bilim mabedini sağlam ve güvenli bir biçimde dikeceğimiz evrensel bir temel aradık ama bulamadık, bunu başaramadık. Edindiğimiz izlenimlerin ışığında, bu arayışımızın baştan itibaren başarısızlığa mahkûm olduğunu anladık. Zira girişimimiz, bilimsel araştırmayı temelde geri dönülemeyecek kadar gerçek bir şeyden başlatma fikrine dayanıyordu; oysa artık anladık ki, böylesi metafiziksel nitelikli bir nihai son asla tam olarak bilinemez. Bu, tam bilim mabedini evrensel bir temel üzerinde dikme teşebbüsünü başarısızlığa mahkûm eden asıl nedendir. Oysa, dokunulamayacak kadar güçlü ve fakat bireysel deneylerin verilerine dayandığı için gayet sınırlı önemi haiz bir yapıyla başlamaya razı olmalı, bununla yetinmeliydik. Bilimsel araştırma, işte bu mütevazı noktadan başlayarak uygulamaya koyacağı tam/kesin metotlarla spesifik olandan genele adım adım ilerleyecek ve bu amaca hizmetle, gözünü nesnel gerçeklikten ayırmayacak, metafiziksel anlamda *gerçeklik*'ten asla vazgeçmeyecektir. Ne var ki, metafiziğin gerçek dünyası bir başlangıç noktası değil, her türlü bilimsel çalışmanın, uzakta yanıp sönen bir deniz feneri gibi yol gösteren hedefidir!

Bu yolda yapılan her yeni keşfin ve edinilen her yeni bilginin bizi hedefe yaklaştıracağına inanç, dünya resminin kolayca uygulanabilir sezgisel niteliğinin sürekli olarak göz ardı edilmesinin -kaçınılmaz olarak- yol açacağı geri çekilmelerin düş kırıklığını telafi edecektir. Aslında, mevcut bi-

limsel dünya resmi orijinal/naif dünya resmiyle kıyaslandığında, tuhaf ve neredeyse yabancı bir görüntü sergiler. Anlık duyguların etkileri, bilimsel çalışmaların primordial kaynaklarının olmadığı ve görme, duyma, dokunmanın rol oynamadığı bir dünya resmi vardır karşımızda. Bu duyuların işlevini sorunları çözeceği düşünülen bir dizi karmaşık ve uzmanlaşmış cihaz devralmıştır; oysa bu sorunlar, acemilerin aklının eremeyeceği soyut kavramlar, matematiksel ve geometrik sembollerle çözümlenebilir. Tam bilimin ne demek olduğunu anlamaya çalışırken insan kendini denizde kaybolmuş gibi hissedebilir. Nitekim, tam bilim sezgisellik özelliğini kaybetmekle de suçlanmıştır. Ne ki, bu görüşü ısrarla koruyanlar için yapılacak bir şey yoktur. Bu gibi insanlar birtakım ilkel cihazlarla çalışmaya devam edecek ve tam bilime anlamlı bir katkıda bulunamayacaklardır. Tam bilim sezgisellikten öte, ayrıntıya önem veren itinalı ve zor bir çalışma gerektirir. Farklı branşlardan bilimadamları, tam da bu nedenle, kendi alanlarında yaptıkları çalışmaların bir sonraki etabına hazırlanmak amacıyla sık sık bir araya gelmek, sahip oldukları bilgiyi paylaşmak ve birlikte tırmanmak zorundadırlar gelişim merdivenini. Şurası muhakkak ki, bilimin öncüleri düşünce antenlerini çıkardıkları zaman, canlı bir sezgisel hayal gücüyle hareket ederler, çünkü yeni fikirler dedüksiyonun (tümdengelimin) değil, sanatsal nitelikli bir yaratıcılığın ürünleridir. Yine de, yeni bir fikrin değeri sezgisellik değil -ki, önemli ölçüde deneyim ve alışkanlık meselesidir- sezgiselliğin yol açtığı keşfin yasaları itibariyle kapsamı ve doğruluğudur.

İleriye doğru atılan her adımda görevin daha da zorlaştığı bir vakıadır. Analiz edenin üzerindeki talepler artarak o kadar zahmetli hale gelir ki, uygun bir işbölümü kaçınılmazdır.

* Max Planck, *Scientific Autobiography and Other Papers,* Philosophical Library, 1949.

B. MODERN İLAHİYAT

*1. Yeni İnsanlar**

Charles P. Snow

Romancı Charles P. Snow, Lord Snow (1905-1980), İngiliz bir bilimadamıdır. Bir roman yazarı olarak amacı, insancı - bilimadamı ilişkisinde uzmanlaşmanın yol açtığı uçuruma çare bulmaktır. Snow'un *Yeni İnsanlar* adlı romanından alınan aşağıdaki seçki, İkinci Dünya Savaşı sırasında atom bombası üzerinde çalışan bilimadamlarının karşılaştığı ahlak problemini işler. İngiliz atom projesinin sözde merkezi Badford'da

geçen bu diyalog, bilimadamlarının bombayı üretip üretmemek ve üretmeleri halinde kullanılıp kullanılmaması konusuna yoğunlaşır. Diyaloğun hayali kahramanları söz konusu projeyle ilgisi olan bilimadamları ve hükümet yetkilileridir.

"Kolay bir çözüm yok," dedi Luke, "Olsaydı icabına bakardık."

Luke, öncelikle bilimadamlarından, ama aynı zamanda herkesten söz ediyordu, vahşet zamanı orada bulunan herkesten; çünkü bir insanın Badford'da bombanın üstünde çalışmamasının tek nedeni, kökten "çözüm" imkânının birçoklarına açık olmamasıydı. Niteliksiz pasifizm veya komünizm, ancak bunlardan birine inanıyorsanız yolunuz açıktı; diğer inançlar probleme değinmiyorlardı bile. Badford'a yeni atanan askerler arasında dindar olanlar vardı ama kilise onlara yol göstermiyordu.

"Öyle veya böyle," dedi Luke. "Ya emekli olacak ve ülkeni savunmasız bırakacaksın ya da on binlerce kadın, erkek ve çocuğu yakabilecek bir silah yapacaksın. Peki, hangisi?"

"Bir seçeneğimiz olduğunu sanmıyorum," dedi Francis Getliffe bir gece, Amerika'dan döndükten sonra kulüpte. "Luke haklı, Badford'daki çocuklar haklı, bu cehennemi şeyi yapmak zorundayız."

Geri dönüp Badford'daki o ilk sohbetlerimizi hatırladığım kadarıyla tekrar düşünerek, vicdani denebilecek bir belirti aradım. Daha sonraları bazılarına acı veren anlaşmazlığı geçmişte bırakmaya hazırdım ama bu doğru olmazdı.

Neden doğru olmayacağının basit bir nedeni vardı. Hepsi düşmanın bir füzyon bombası yapmaya çalıştığını biliyordu. Bundan şüphe duymakla birlikte, huzursuz olanlar için bu tam bir etik çözücüydü. Ne bilimadamlarından ne de hükümetteki arkadaşlarımdan bombanın kullanılıp kullanılmaması konusunda en ufak bir söz duymuştum. Bombaya sahip olmamız gerekiyordu, o kadar!

Drawbell, Badford projesinin başarılı olması için dua ederken boş konuşmuyordu; belki de dini inancı tamdı. Aslında o sıralar, siyasal bölünme olmadığına göre, Puchwein ve yoldaşları da aynı duayı ediyor olmalıydı, tabii ben de...

Füzyon bombasının Başkan'ın odasında tartışıldığını ilk duyduğumda tepkim Francis Getliffe'inkiyle aynı olmuştu, yani ben de bombanın yapılmasının fiilen imkânsız olduğunun kanıtlanacağını ümit etmiştim. Ancak olayın içine girince, Martin ve Luke ve diğerlerinin yanındayken bu umudumu yitirdim. Farkına varmadan ben de onlar gibi oldum; bombayı elde etmeliydik, hem de herkesten önce…

"Komik," dedi. "Eğer elde etmeyi başarırsak, onunla ne yapacağız?"

Bu soruyu ilk kez duymuyordum; son zamanlarda Badford'daki insanların bir iki kez aynı soruyu sorduğunu duymuştum. Bu soru, bilimadamlarının, hatta Mountenay gibi tartışmacıların gündeminde değildi ama birkaçı düşmana bombaya sahip olduğumuzu haber vermemizin ve biraz da kanıt göstermemizin yeterli olacağı hususunda hemfikirdi. Bu, savaşı sona erdirmeye yetebilirdi. Bunu Bevill'e söyledim.

"Acaba?" dedi.

"Acaba?" diye tekrarladı. "Birinin ateşlemek istemediği bir silah var oldu mu hiç?"

Böyle bir olasılığın uzak olduğunu düşünmekle birlikte, bu silahın başka olduğunu söyledim. İkimiz de hesapları görmüştük, bir füzyon bombası bir defada üç yüz bin kişiyi öldürebiliyordu.

"Ne bileyim," dedi Bevill. "Düşünsene, kadınları, erkekleri, çocukları öldürmeye çalışıyoruz. Bu Cengiz Han'ın yaptıklarından da beter."

Bunu suçlamaksızın, tarafsızlık içinde söyledi…

Bazıları, insiyaki bir biçimde, bombanın asla kullanılmaması gerektiğini söylediler. Bir anda yüz binlerce insanın imha edilmesini haklı çıkaran hiçbir neden olamazdı, buna dayanamazlardı.

Neredeyse aynı nedeni öne sürerek, birçoğu da hemen hemen hayır dedi. Füzyon bombası bilimsel medeniyetin son ürünüydü; bir kez bile kullanılsa bilim ve onun başı sonu olan medeniyet, bir daha asla masumiyetten söz edemezdi.

Birçok kişi, muhtemelen çoğunluk, benzer duygularla şartlı bir hayır oyu verdiler ama eğer Hitler'e karşı savaşı kazanmanın *başka bir yolu* yoksa deniyorsa, bombayı atmaya hazırdılar...

Bu görüşlerden hiçbiri toplantıda bulunanlar tarafından dile getirilmedi, çünkü çoktan mutabıktılar; şartlı hayır oyu verenler ise askeri karşı argümanla başa çıkamadılar. Getliffe'in söylediğine göre, Amerika'da bomba taraftarı olanlar şöyle diyordu: Birliklerimiz Japonya'yı işgal etmek zorundadır ve bu bomba onları koruyacaktır; bir asker, acımasız da olsa, bunu yapmak suretiyle emrindeki tek bir askerin hayatı kurtaracaksa, elinden geleni esirgememelidir.

Getliffe'in dediği gibi, bu saygı duyulması gereken bir durumdu. Ve bu saygı duyulabilecek tek durumdu. Bombayı Rusları engellemek için ya da herhangi bir diplomatik amaçla kullanmak ise insanlığa yakışmazdı.

Japonların teslim olması, şayet bir bomba atarak sağlanabiliyorsa, acaba bombaya sahip olduğumuz haberi aynı etkiyi sağlar mıydı?

"Birkaçımız," dedi Francis Getliffe, "bombaya Alman savaşı son bulmadan önce sahip olmamız ihtimaline karşı bir plan yapmıştı. Birinci adım:

Düşmana bombanın yapıldığını haber verin ve yeterli kanıt gösterin. İkinci adım: Bombayı insanların olmadığı bir yere atın. Üçüncü adım: Eğer düşman hükümetin yine de kılı kıpırdamazsa, o zaman…" -Getliffe kendi düşünceleriyle yüzleşmişti- "ikinci bir bombayı bir kasabaya atın."

Bu noktada toplantıya duygusal bir hava hâkim olmuştu. "Eğer hâlâ bir duygu kırıntısı varsa," dedi Francis Getliffe ("duygu kırıntısı" sözcüklerinin konuşmasındaki tek duygusal tabir olduğunu sonradan hatırladım) "işe bombayı insanların üzerinde kullanarak başlamayın."

* C. P. Snow, *The New Men*, Charles Scribner's Sons.

*2. Hz. İsa'nın Yaşamı**

David Friedrich Strauss

David Friedrich Strauss'un *İsa'nın Yaşamı* adlı eseri, genç bir adam tarafından yazılmış olsa da ilk ortaya çıktığı 1835-1836 yıllarında büyük bir sansasyon yaratmıştı. "Modern teolojinin dönüm noktası" olarak tanımlanan eser, İsa'nın kim olduğu konusundaki çok tartışılmış soruyu tekrar soruyordu: Gerçek mi, masal mı? Vardığı radikal sonuç yüzünden Strauss (1808-1874) Tübingen'deki hocalık görevinden azledildi ve din adamlarının muhalefeti yüzünden Zürih Üniversitesi'nde önerilen bir işi almaktan men edildi. Berlin'de öğrendiği Hegel felsefesinden, özellikle Hegel'in felsefi ve dini fikirlerin daha ilkel "mitsel" fikirlerden sonra geldiği düşüncesinden çok etkilenmiştir.

Bu eserin yazarına göre eserin ilk yarısı halkın takdirine sunulmuştur, çünkü İsa'nın yaşamını değerlendirme konusundaki natüralizm üstü ve natüralist fikirlerden oluşan antikleşmiş sistemin yerine yeni bir düşünce biçimi ikame edilmelidir. Antikleşmiş teriminin bu kullanımı, önceki sistem yerine sonraki sistemle ilişkili olarak düşünüldüğünde daha kolay kabul edilecektir. Mucizelerin ve tahmini olguların rasyonalistler tarafından açıklanmaları ile uyandırılan ilgi uzun süre önce sönmüşse de bugünlerde çok okunan düşünceler, hâlâ kutsal tarihi modern zevklere uygun hale getirmek için doğaüstü yorumu uyarlamaya çalışıyorlar. Ancak aslında bu tarihin ortodoks bakış açısı rasyonalistlerden önce zaten emekliye ayrılmıştı çünkü ortodoks bakış açısı, rasyonalistlerin geliştirdiği gelişmiş kültür düzeyini artık tatmin edemiyordu; atalarımızın mistik felsefenin yardımıyla doğaüstü bakış açısını yeniden canlandırmak için tekrar çabalamaları, anlayışlarının getirdiği abartılı ruh haliyle geçmişi bugün, anlaşılmazı anlaşılır kılmak için

harcadıkları son ümitsiz çabalar yüzünden kendilerini kandırmalarına sebep oldu.

Yukarıdakinin yerini alması gereken yeni bakış açısı mitsel olmalıdır. Bu teori, ilk defa bu çalışmada İsa'nın öğretilerinin tarihine uygulanmak için oluşturulmamıştır; bu teori uzun zamandır bu tarihin çeşitli bölümlerine uygulanmıştır ve burada tarihin tüm akışına uygulanacak biçimde genişletilmektedir. İsa'nın tüm tarihinin mitsel biçimde sunulması asla hedeflenmemiştir, ancak her bir parçasının eleştirel bir incelemeden geçirilmesini, mitsel katkılar içerip içermediğinden emin olunmasını hedeflemektedir. Antik kilisenin yorumu iki varsayım oluşturuyordu: İlki, İncillerin bir tarih içerdiği; ikincisi ise, bu tarihin doğaüstü olduğuydu. Rasyonalizm bu varsayımlardan ikincisini reddetti, ama sadece ilkine daha sıkı tutunabilmek için; bu kitapların hilesiz ama sadece doğal bir tarih içerdiğini iddia ettiler. Bilim bu yarım önlemle tatmin olamaz. Bu yüzden diğer varsayımdan da vazgeçilmelidir ve ilk önce İncillerdeki zeminimizin gerçekte tarihsel olup olmadığı, eğer tarihselse ne derecede tarihsel olduğu sorgulanmalıdır. Eşyanın doğası bunu gerektirir, bu nedenle de bunun gibi bir çalışmanın ortaya çıkması sadece haklı değil, gereklidir de.

Bu konumda ortaya çıkmanın tam da bu eserin yazarının işi olduğu kesinlikle iddia edilemez. Böylesi bir eseri karşılaştırılamaz derecede üstün bir ilimle yazabilecek olan birçok başka yazar kadar parlak bir bilince sahiptir. Diğer yandan, yazar bu görevi üstlenmek için özellikle uygun olan en azından bir niteliğe sahip olduğuna inanmaktadır. Bugünkü çok eğitimli ve zeki teologların çoğunluğu böylesi bir çalışmanın temel gerekliliğine sahip değildir; bu gereklilik, yani belirli dinsel ve dogmatik varsayımların getirdiği hislerden ve zihinsel yapıdan içsel biçimde özgürleşme olmadığı takdirde, ne derecede bilgi sahibi olursa olsun, hiç kimse eleştirel alanda bir başarı kazanamaz; yazar da felsefe çalışmaları sayesinde bu niteliği çok erken elde etmiştir. Eğer teologlar eserlerinde bu varsayımların olmayışını Hıristiyanlık dışı bir durum olarak görürse, o da onların varsayımlara inanmasını bilim dışı olarak görecektir. Bu açıdan bu eserin tonu, benzer konularda son zamanlarda çıkan kitapların eğitici dindarlığına ve coşkulu mistisizmine zıt bulunabilir; ancak bilimin ciddiyetinden hiçbir noktada ayrılmaz veya uçarılıklara saplanmaz; buna karşılık, bu esere ilişkin yargıların da kendilerini bilim alanıyla sınırlamaları ve bağnazlıktan ve fanatizmden uzak olmalarını istemek sanırım adil bir talep olacaktır. (...)

***

İncil tarihinin belirli kısımlarına uyguladığımız mit ifadesini kullandığımız kesin anlam şu ana kadar söylenen şeyler sayesinde apaçık ortadadır; bu tarihte karşılaşacağımız mitlerin farklı türleri ve dereceleri öngörü yoluyla belirlenebilir.

İsa'nın öğretilerine ilişkin mitler dediğimizde doğrudan veya dolaylı olarak İsa ile ilgili öyküleri kastediyoruz; bunlar bir olgunun ifadesi olarak değil, onun ilk takipçilerinin fikirlerinin ürünleri olarak düşünülmelidir; böylesi hikâyeler, bu karakteri ne kadar yansıtıyorsa o kadar mitseldir. Terimin bu anlamıyla mitler İncil'in her yerinde mevcuttur; bazen saf haliyle öykünün özünü oluşturur ve bazen de gerçek tarihin tesadüfi bir eki olarak ortaya çıkar.

İncil'deki saf mitler iki kaynakta bulunabilir; bu iki kaynak farklı oranlarda olsa da mitin oluşumuna birlikte katkıda bulunurlar. Kaynaklardan biri, daha önce de bahsedildiği gibi, İsa'dan önce Yahudilerin zihinlerinde farklı biçimlerde mevcut olan Mesih düşünceleri ve beklentileridir ve ondan bağımsızdırlar; diğeri ise İsa'nın kişisel karakteri, eylemleri ve kaderi sonucunda oluşan izlenimdir ve bu izlenim bu insanların zihnindeki Mesih fikrinin değişmesini sağlamıştır. Görünüm değişiminin tarifi neredeyse tamamen ilk kaynaktan türemiştir; ikinci kaynaktan alınan tek güçlendirme, ölümünü sırasında dağda İsa ile birlikte olan kişilerdir. Diğer yandan İsa'nın ölümü sırasında tapınağın perdesinin yırtılması hakkındaki öykünün kaynağı İsa'nın ve ardından onun kilisesinin Yahudi tapınağı ibadetleri ile olan ilişkisinin düşmanca konumu gibi görünmektedir. Burada elimizde tarihsel bir şey vardır, ancak sadece karakterin, konumun vb. genel özelliklerinden oluşmaktadır; bu nedenle, derhal tarihsel mitlerin zeminine geliyoruz.

Tarihsel mitlerin temelinde dinsel coşku ile ele geçirilmiş ve İsa fikrinden oluşturulan mitsel konseptlerle sarılmış, belirli ve münferit bir olgu vardır. Bu olgu, mucizevi tarihsel olaylara dönüştürülmüş biçimde İncillerde var olan "balıkçı adamlar" veya kurumuş incir ağacı hakkındakiler gibi İsa'nın sözleri olabilir veya onun hayatından alınmış gerçek bir eylem veya olay olabilir; örneğin vaftiz konusundaki mitsel özellikler böylesi bir gerçeğin üzerine bina edilmiş olabilir. Bazı mucizevi tarihi bilgilerin de kaynağı kısmen, öyküler tarafından ya doğaüstü bir ışık altında anlatılan ya da mucizevi olaylarla zenginleştirilen doğal olaylar olabilir.

Burada sıralanan tüm tasvir türleri haklı biçimde mit olarak adlandırılabilir; George'un modern ve kesin tanımına göre bile, geleneklerle zaman içinde oluşturulan veya tek bir yazar tarafından yaratılan şeyleri içerdiği için tarih dışı da olsa her durumda bir düşüncenin ürünüdür. Ancak tarihin sözlü anlatımla uzun zaman boyunca aktarılmanın doğal sonucu olarak tanımsız-

lık ve bağlantı isteğiyle, yanlış anlama veya dönüştürmeyle, garip bileşimler veya kafa karışıklığıyla karakterize edilebilecek parçaları için veya tam tersine, yine geleneksel kökeni işaret eden çok renkli ve görsel sunumlarla değerli hale getirilen parçaları için destansı sözü kesinlikle daha uygundur.

Son olarak, bir yanda bir fikri örtmek için kullanılmayan, diğer yanda da gelenekler tarafından atıfta bulunulmadığını kabul eden şeyleri mitten ve destandan ayırmak gerekir; bunlar yazarın eklemeleri olarak ve tamamen bireysel biçimde, sadece sunuma açıklık, bağlantı ve bir zirve eklemek için tasarlanmıştır.

Bu sıralama sadece İncillerdeki tarih dışı şeylerin çeşitli biçimlerine atıfta bulunur; muhtemelen içerdikleri tarihi şeylerden vazgeçmeyi içermez.

İncil'de, hem dışsal hem de içsel zeminlerdeki mitsel ve destansı şeylerin muhtemel varlığını gösterdikten ve onların ayrıcı karakteristiklerini tanımladıktan sonra, sonuç olarak onların fiili varlığının münferit durumlarda nasıl tanınabileceğini sorgulamak gerekir.

Mitin iki yönü vardır: İlk olarak, mit tarih değildir; ikinci olarak, mit uydurmadır, belirli bir topluluğun belirli bir zihinsel eğiliminin ürünüdür. Bu iki evre bize miti tanımlayan, biri pozitif, diğeri negatif iki ölçüt sunar.

Negatif: İlgili konunun, tarif edilen şekilde yer almış olamayacağı bir beyanın tarihsel olmadığı açıktır.

Pozitif: Öykü, olayların gelişimine dair bilinen, evrensel yasalarla uzlaştırılamıyorsa. Tüm doğru felsefi düşüncelere ve tüm güvenilir deneyimlere uygun bu yasalara göre mutlak sebep, keyfi müdahalelerle asla ikincil sebepler zincirini kırmaz, bunun yerine sınırlı nedensellikler ve bunun karşılığı bazı eylemler üreterek kendini ortaya koyar. Bu yüzden doğrudan ve şahsen Tanrı tarafından yapıldığı açıkça söylenen veya ima edilen belirli fenomenler veya olaylara ilişkin bir rivayet duyduğumuzda (ilahi görüntüler – göklerden gelen sesler vb.) veya insanların doğaüstü güçler elde ettiği durumlarda (mucizeler, kehanetler) bu rivayetler tarihsel olarak düşünülemez. Genelde ruhsal dünyanın insanlar tarafından altüst edilmesi tasdik edilmemiş kayıtlarda bulunuyor ve tüm doğru düşüncelerle uzlaşmaz görünüyorsa, meleklere ve şeytanlara, bunların insan biçiminde görünmesine ve insanların işlerine karışmasına dair öyküler tarihsel olarak asla kabul edilemez.

* David Friedrich Strauss, *İsa'nın Yaşamı*, çev. Marian Evans, New York, Calvin Blanchard, 1860, cilt I, s. 3-4, 69-71.

*3. Hıristiyanlığın Özü**

Ludwig Feuerbach

Ludwig Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü [Philosophie und Christentum]* (1841) adlı eseri neredeyse Strauss'un *İsa'nın Yaşamı* adlı eseri kadar ses getirmişti. Hegel'den etkilenmiş olsa da -Hegel'in derslerini izlemek üzere Berlin'e gitti ve Hegel'in etkisiyle felsefe için teolojiden vazgeçti- Feuerbach (1804-1872) yine de "teolojinin son sığınağı, son rasyonel dayanağı" diyerek Hegelci felsefeye saldırdı. Tanrı'yı insanın arzularının ve ihtiyaçlarının bir yansıması olarak psikoloji temelinde açıkladı ve daha sonra Marx ve Freud tarafından yapılan din eleştirilerini öngördü ve etkiledi.

Bu eserin sebep olduğu gürültü beni şaşırtmadı ve bu yüzden de konumumda bir değişiklik olmadı. Tam tersine, tüm sakinliğimle, yeniden çalışmalarımı hem tarihsel hem de felsefi açıdan en ağır incelemelere tabi tuttum... Bu eserin, Hıristiyan dininin iyi bir tercümesi veya daha net ifade edersek ampirik veya tarihsel-felsefi analizi, yarattığı muammanın bir çözümü olmaktan öte bir iddiası yok. Giriş kısmında önceden belirttiğim gibi, *a priori*, düşünüp çıkarsanmış önermeleri, spekülasyon ürünleri içermiyor; giriş kısmında var olan şeyler dinin analiz edilmesiyle ortaya çıktı; giriş kısmındakiler, çalışmanın tüm temel fikirleri gibi, insan doğasının görünümlerinin, özellikle de dini bilincin genellemelerinden oluşuyor – düşüncelere dönüştürülmüş olgular, örneğin genel terimlerle açıklanmış ve kolayca anlaşılması sağlanmış... Zihin alanında çalışan bir doğa felsefecisinden başka bir şey değilim; bir doğa felsefecisi de araçları, maddi vasıtaları olmadan hiçbir şey yapamaz. Durum böyleyken, sadece pratik açıdan doğrulanmış, yani örneğin *in concreto* [somut olarak] belirli bir nesneye ama evrensel anlama sahip bir nesneye uygulanmış yeni bir felsefenin prensiplerinden başka bir şey içermeyen bu eseri yazdım; çalışmada bu prensibin gösterildiği, geliştirildiği ve derinlemesine yürütüldüğü nesne din idi. Bu felsefe insanın gerçek doğasının tümüne karşılık geldiği için temelde bugüne kadar yaygın olarak görülenlerden farklıdır ama aynı sebeple bir süper-insan, yani insan karşıtı, doğa karşıtı bir din ve spekülasyonlar düşüncesi tarafından sakatlanmış ve sapkınlaşmış zihinler için akla karşıttır. (...)

* * *

(...) Bu yüzden ilk bölümde teolojinin gerçek anlamının antropoloji olduğunu, ilahi ve insani doğanın fiilleri arasında bir ayrım yapılamayacağını ve bunun sonucunda ilahi ve insani nesneler arasında bir ayrım olmadığını göstereceğim. (...)

Din insan zihninin bir rüyasıdır. (...)

* * *

(...) Hiçbir sınır olmadan şu önerme buna uygulanabilir: Herhangi bir öznenin nesnesi, öznenin doğasının nesnel biçimde ele alınmasından başka bir şey değildir. Bir insanın düşünceleri ve mizacı nasılsa Tanrısı da öyledir; insanın ne kadar değeri varsa Tanrısının değeri de o kadardır. Tanrı bilinci aslında kendilik bilincidir, Tanrı bilgisi kendilik bilgisidir. Tanrısına göre insanı bilirsin ve insana göre Tanrısını; bu ikisi özdeştir. Tanrı insan için neyse, kalbi ve ruhu da odur; tam tersinden düşünürsek Tanrı içsel doğanın kendini gösteriş biçimidir, insanın kendini ifade etmesidir – din, insanın gizli hazinesinin heybetli biçimde açılmasıdır, gizli düşüncelerinin ortaya serilmesidir, aşk sırlarının açıkça itiraf edilmesidir.

Ama din -Tanrı bilinci- insanın kendilik bilinci olarak adlandırıldığında bu durum dindar insanın bu kimlikten doğrudan haberdar olduğu biçiminde anlaşılmamalıdır, çünkü tam tersine, bundan bihaber olmak dinin özgün yapısının temellerinden biridir. Bu yanlış anlamaya engel olmak için belki şöyle ifade etmek gerekir; Din, insanın en erken ve aynı zamanda en dolaylı kendilik bilgisi biçimidir. Bu nedenle, her yerde, hem ırkların hem de bireylerin tarihinde din felsefeden önce gelmiştir. İnsan kendi doğasını kendi içinde bulmadan önce kendi dışında görür. Kendi doğasını ilk aşamada başka bir varlığın doğası olarak düşünür. Din insanlığın çocuksu halidir ama çocuk kendi doğasını -insan- kendi dışında görür; çocuklukta bir insan başka bir insan biçimiyle kendi kendisinin nesnesidir. Bu nedenle, dinin tarihsel gelişimi şöyledir: Erken bir din tarafından nesnel olarak kabul edilen şey şimdi özneldir; yani önceden Tanrı olarak tefekkür edilen ve tapılan şey şimdi insani bir şey olarak algılanmaktadır. Önce din olan şey daha sonraki dönemde putperestlik haline gelir; insanın kendi doğasına hayran olduğu görülür. İnsan kendisini nesnelleştirir ama kendi doğasının nesnesini tanıyamaz; sonraki bir din ileri doğru bir adım atar; dindeki her ilerleme bu yüzden kendilik bilgisinde derinleşme anlamına gelir.

* * *

Din, en azından Hıristiyanlık, insanın kendisiyle kurduğu ilişkidir, veya daha doğru bir ifadeyle, kendi doğasıyla kurduğu bir ilişkidir (örneğin kendi öznel doğasıyla) ama bu ilişkiyi kendi doğasından farklı bir doğa olarak görür. İlahi varlık insan varlığından başka bir şey değildir, veya daha doğrusu, bireyin sınırlarından bağımsız, saflaştırılmış, nesnelleştirilmiş, örneğin üzerinde düşünülmüş ve başkasıymış gibi saygı gösterilmiş insan doğasıdır,

ayrı bir varlıktır. İlahi doğanın tüm nitelikleri bu nedenle insan doğasının özellikleridir. (...)

Öznenin ve yüklemin kimlikleri, insan kültürünün ilerlemeci gelişimiyle özdeş olan dinin ilerlemeci gelişimi tarafından ispat edilmiştir. İnsan sadece doğa durumunda olduğu sürece Tanrısı da sadece bazı doğa güçlerinin kişiselleşmesi olan bir Doğa Tanrısı olacaktır. İnsanlar evlerde yaşamaya başladığında Tanrılarına da tapınaklar inşa edecektir. Tapınak sadece insanın güzel binalara verdiği değerin dışa vurumudur. Din onuruna yapılan tapınaklar aslında mimari onuruna yapılmış tapınaklardır. İnsanın vahşi ve yabani bir durumdan kültürlü bir duruma gelmesiyle, insana neyin uygun olup neyin uygun olmadığını ayrımsamasıyla, aynı zamanda Tanrı için neyin uygun olup neyin olmadığı arasında da ayrım yapılır. Tanrı görkem ve en yüksek itibar düşüncesidir; dini duygu da üstün uygunluk duygusudur. Daha sonra gelen daha kültürlü Yunan sanatçıları Tanrı heykellerinde itibar düşüncelerini, ruhsal yüceliği, soğukkanlı bir duruşu ve sükûneti vücuda getirmişlerdir. Ancak neden bu nitelikler Tanrı'yı ifade eden görsel özelliklere eklenmişti? Çünkü bu nitelikler Yunanlılar tarafından kendi içlerinde tanrısal olarak görülüyordu. Bu sanatçılar neden tüm iğrenç ve adi tutkuları eserlerinden uzak tutuyordu? Çünkü bu nitelikler uygunsuz, değersiz, insani olmayan ve buna bağlı olarak tanrısal olmayan nitelikler olarak algılanıyordu. Homeros'un Tanrıları yiyor içiyordu; bu durum yemenin ve içmenin ilahi zevkler olduğuna işaret ediyordu. Fiziksel güç de Homeros'un Tanrılarının bir özelliğiydi; Zeus en güçlü Tanrı'ydı. Neden? Çünkü fiziksel güç kendi içinde ve kendi başına yüce, ilahi bir şey olarak görülüyordu. Antik Cermenlere göre en yüksek erdemler savaşçının erdemleriydi; bu nedenle, en üstün Tanrıları Savaş Tanrısı Odin idi – savaş ise “Asıl veya en eski yasa”ydı. (...)

(...) Tanrı, tüm doğal sınırlamalardan kurtarılmış, saf ve mutlak öznellikti; o, bireylerin olmak istediği ve olacakları her şeydi. Bu yüzden Tanrı'ya inanmak insanların sonsuzluğa ve kendi doğalarının gerçeğine inanmasıydı; İlahi Varlık da mutlak özgürlüğe ve sınırsızlığa sahip öznel insandı.

En temel görevimiz artık yerine getirilmiş oldu. Tanrı'nın dünyaüstü, doğaüstü ve insanüstü doğasını, temel öğeleri olan insan doğasının öğelerine indirgedik. Analiz sürecimiz bizi yine başladığımız noktaya getirdi. Dinin başlangıcı, ortası ve sonu İNSANDIR.

* Ludwig Feuerbach, *Hıristiyanlığın Özü*, çev. Marian Evans, Londra, Trubner & Co., 1881, s. vii-ix, xi, xiii, 12-14, 20-21, 184.

*4. Dürüst İmansızlık ve Etik Hakkında**

Thomas Henry Huxley

Aşağıdaki pasajlar, Huxley tarafından 1887 ve 1889 yıllarında yazılmış iki denemeden alınmıştır. *Piskoposlara Dair Üçleme* adlı ilk eserde "bilimsel etiğin" bazı açılardan ortodoks Hıristiyan etiği karşısındaki üstünlüğünü yorumlamıştır. İkincisinde ise "agnostiklik" terimini nasıl icat ettiğini ve bu terimin kendisi için ne anlam ifade ettiğini anlatır. Atıfta bulunduğu Metafizik Cemiyeti, 1869 yılında o günlerin en büyük meselesini, yani din ve bilimi tartışmak üzere kurulmuştur.

Şu meşhur din dünyasına garip bir kuruntu yerleşmiş. Varoluşun korkunç problemleri üzerine sürekli ve ciddi biçimde düşünme tekeline sahip olduğunu hayal etmekten hoşlanıyor; kendi ilkelerini kabul etmeyenleri de ya bu konularla hiç ilgilenmeyen Gallio'lar[16] olarak ya da ahlakın kısıtlamalarından kaçmayı arzu eden özgürlükçüler olarak görüyor. Görünen o ki, bu insanların aklına, kendi donuk ve kesin olarak çözülmüş düşünceleri dışında da, karakterleri, kapasiteleri veya bu konudaki bilgileri açısından asla kendilerinden aşağı olmayan, Manchester Piskoposu'nun Hıristiyan inancının saf dinsel öğeleri konusundaki sözlerinin piskopos kadar yüksek olduğunu tahmin eden, ancak Hıristiyan kiliseleriyle hiç işi olmayan, çünkü anlayışlarına göre, öne sürülen delillerden yola çıkarak mucizelere inanmanın açıkça ahlak dışı olduğunu düşünen binlerce kişinin var olduğu gelmemiş.

Kendi deneyimlerime göre, bilim insanları dünyanın geri kalanından ne daha iyi ne de daha kötüdür. Ne evrenin sonsuz büyüklükteki parçalarıyla uğraşmak yüce bir karakter gerektirir ne de sonsuz küçüklükteki parçaları mikroskop altında incelemek her zaman tevazu sağlar. Biz de asıl günahtan payımıza düşeni aldık; ihtiyaçlar, açgözlülük ve aşırı gurur diğer ölümlüler gibi bizi de şekillendiriyor ve ilerleyişimiz çoğunlukla doğru yoldan sürekli saptığı için tiramola giden[17] bir gemiye benziyor. Ama tüm bunlara rağmen bilim çalışmalarının sorgusuz sualsiz armağan ettiği bir ahlaki avantajımız var. Delilin değerine ilişkin tahminleri uygun seviyede tutuyor ve kanıtların doğası hakkında her gün yeni bir ders alıyoruz, bazıları da bayağı keskin oluyor. İnsanoğlu genel olarak günah işlemeyi bıraktığında bilim insanları her zaman kendi dürüstlük standartlarına göre hareket eder; ancak bence

16 Lucius Junius Gallio, Roma İmparatorluğu'nun Achaia Valisi'yken Yahudiler tarafından suçlanarak önüne getirilen Aziz Pavlus'un davasını kendisini ilgilendirmediğini söyleyerek dinlemeyen Romalı. (ç.n.)

17 Yelkencilikte rüzgâr üstüne seyirde rüzgârı bir kontradan alıp diğerine değiştirmek. (ç.n.)

bilim insanlarını standartları, toplumun diğer sınıflarının standartlarından daha yüksek.

Bilim insanları içinde, şeytanların bir domuz sürüsüne girmesi veya "incir mevsimi olmamasına rağmen" incir vermeye duran ağaç gibisinden hikâyelerden daha sağlam kanıtları olmayan sözde bir bilimsel keşfin sunumunu iğrenerek reddeden güçlü bir ifadeyle dinlemeyecek kimseyi tanımıyorum. Böylesi olayların mümkün olup olmadığını kimse söyleyemez ama bilimsel etik, tarihi ve yazarı belli olmayan dokümanlardaki delillere inanmanın ahlak dışı olduğunu söyler. Dogmaları ortadan kalkarsa ahlakın da yok olacağında ısrar eden teolojik apolojistler entelektüel dürüstlük söz konusu olduğunda bilimin kiliselerden çok daha önde olduğu gerçeğini göz önüne almalıdır ve özellikle bu konuda, insanoğlunu eğitimle etkileme çabalarında kiliseler feci biçimde yetersiz olduklarını gösterdiler.

* * *

Entelektüel açıdan belirli bir olgunluğa eriştiğimde kendime ateist mi, deist mi, yoksa panteist mi, materyalist mi, idealist mi, Hıristiyan mı, serbest düşünceli mi olduğumu sormaya başladım; ne kadar çok öğrenir ve düşünürsem cevaptan o kadar uzaklaştığını gördüm; sonunda, en sonuncu seçenek dışında bu adlandırmalardan hiçbiriyle ilgim olmadığına karar verdim. Bu iyi insanların üzerinde anlaştığı tek şey, benim onlardan ayrıldığım tek şeydi. Belirli bir "gnosis"e[18] eriştiklerini iddia ediyorlardı, böylece varlık problemini az çok çözmüş oluyorlardı ama ben çözemediğimden emindim, hatta problemin çözülemez olduğu yönünde sağlam bir yargıya sahiptim. (...)

Üyeleri arasında, çoktan ölmüş olsalar da hatıraları hâlâ canlı ve saygıdeğer antagonistlerin bulunduğu bir kardeşlik derneği olan Metafizik Cemiyeti'ne dahil olma şansına eriştiğimde durumum böyleydi. Her türden felsefi ve teolojik fikir burada temsil ediliyor ve kendilerini tam bir açıklıkla ifade ediyorlardı; arkadaşlarımın çoğu bir çeşit "-ist" idi; ancak ne kadar nazik ve dost canlısı olsalar da, kendisini saklayacak bir etikete sahip olmayan ben, kuyruğunu bir kapana kaptırıp kuyruklu arkadaşlarının arasına kuyruksuz dönen bir tilki gibi huzursuz eden bir hisse sahiptim. Bu yüzden düşündüm ve uygun bir unvan olarak gördüğüm "agnostik" terimini icat ettim. Bu terim, benim bilmediğim şeyleri bildiğini açıkça iddia eden kilisenin "gnostiğinin" muhtemel antitezi olarak aklıma gelmişti; ben de diğer tilkiler gibi bir kuyruğum olduğunu göstermek için bu fikri ilk fırsatta cemiyete açıkladım. Terim beni çok mutlu ederek kabul edildi; izleyiciler bu terimin

18 Yunanca bilgi. İnsanın manevi ve ruhi kurtuluşunu sağlamaya yönelik bir yöntem olarak da anlaşılabilir. (y.n.)

vaftiz babası olmak için ayağa kalktıklarında saygıdeğer insanların zihinlerinde o kelimenin ebeveyni olma bilgisinin sebep olabileceği bütün şüpheler elbette tamamen giderildi. (...)

Hıristiyan etiğinin [bir] temsilcisi otoriter biçimde ifade etti: "Bir insan için İsa Mesih'e inanmadığını açıkça söylemek keyifsiz bir şeydir ve öyle olması gerekir."

Bunun böyle olup olmadığı bence büyük oranda kişinin Hıristiyan bir ailede büyüyüp büyümediğine bağlıdır. Bir Muhammedi veya Budist için böyle söylemenin neden "keyifsiz" olabileceği konusunda hiçbir fikrim yok. Ancak bir insanın dürüstçe ve üzerinde düşündükten sonra inandığı şeyi söylemesinin keyifsiz "olması gerektiği" bence son derece ahlak dışı karaktere sahip bir önermedir. Ben gerçekten de Hıristiyanlığın bu dünyaya getirdiği büyük iyiliğin, tüm kiliselerin ısrar ettiği ahlak bozucu doktrin tarafından büyük oranda etkisizleştirildiğine inanıyorum; dürüst imansızlık onların az çok şaşırtıcı akidelerine göre ahlaki bir suçtur, hatta ağır bir günahtır; cinayet ve soygun ile aynı cezayı gerektirir ve hak eder. Hıristiyan milletlerin tarihi boyunca bu kaynaktan gelen iki yüzlülüğü ve acımasızlığı, yalanları, kırımları, insanlığın tüm sorumluluklarının ihlal edilmesini tek bir seferde görebilseydik, en kötü cehennem hayalimiz bile bu görüntünün yanında soluk kalırdı.

Binlerce defa hayır! İnsanların dürüst biçimde inandıklarını veya inanmadıklarını söylemesi keyifsiz bir şey olmamalıdır. Böyle yapmanın sürekli olarak bu kadar acı verici olması, insanın zayıflığına eşlik eden üzücü bir şeyi hayran olunacak ve kutlanacak bir şeye dönüşmesine izin vermeden, insanlığın kendisi için nitelikler içinde en değerlisi olan sözde yahut fiilde dürüstlük yönünde gelişiminin önündeki en büyük engeldir. En cesur askerler çoğunlukla ve doğal biçimde eyleme girişmeyi "keyifsiz bulurlar" ama görevini yapan bir askeri mahkeme, adamlarının görevlerini keyifsiz bulmaları gerektiğine dair doktrini yayan bir subayın icabına bakar. (...)

Sanırım bir süre önce Bay Gladstone, Bay Laing'e negatif akidelerin kısa bir özetini, yani havarilerin ve diğerlerinin kabul ettiği akideleri pozitif kabul ederek negatif tarafın şimdiye kadar kabul ettiği negatif önermelerin tümünü çıkarmasını rica etmiş, Bay Laing de Bay Gladstone'un ricasına uyarak bunları sekiz maddede toplamış.

Eğer birileri bunu benden rica etseydi, agnostikler söz konusu olduğunda hiçbir akidenin mevcut olmadığını, doğası gereği de olamayacağını söyleyerek cevap verirdim. Aslında agnostisizm bir akide değil, bir yöntemdir; bu yöntemin özü tek bir prensibin dikkatli biçimde uygulanmasına dayanır. Bu aslında antik bir prensiptir ve en az Sokrat kadar yaşlıdır; "Her şeyi deneyin,

iyi olana sarılın," diyen yazar kadar eskidir; herkesin içindeki inanç için bir sebep gösterebilmesi gerektiği aksiyomunu ortaya koyan Reformasyon döneminin temelidir; Descartes'ın yüce prensibidir ve modern bilimin temel aksiyomudur. Bu prensip pozitif biçimde şöyle ifade edilebilir: Akılla ilgili konularda, başka hiçbir şeyi dikkate almadan, sizi götürdüğü yere kadar aklınızı takip edin. Negatif ifadesi de şöyledir: Akılla ilgili konularda, ispatlanmamış veya ispatlanamaz sonuçları kesinmiş gibi göstermeyin. Ben, bir insan kendini bütün ve kirlenmemiş biçimde tutabilirse geleceğin kendisi için neler sakladığını görmek için evrenin yüzüne utanmadan bakabilir diyen agnostik inancını seçtim.

* Thomas Henry Huxley, *İtiraz Edilen Bazı Sorulara İlişkin Denemeler*, New York, D. Appleton & Co., 1892, s. 241-243, 276-278, 281-282.

*5. Bir Agnostiğin Savunması**

Sör Leslie Stephen

Edebiyatçı ve filozof olan Sör Leslie Stephen (1832-1904) Cambridge'de rahiplik okulunda matematik dersi ve ara sıra vaazlar veren bir öğretim üyesiydi. Ancak 1862'de Mill'in, Comte'un ve Spencer'ın fikirlerini okuyup kabullendikten sonra Hıristiyanlık inancından vazgeçti ve "felsefi radikalizm" okuluyla ilişkiye geçti. Londra edebiyat dünyasına girebilmek için Cambridge'den vazgeçti ve birçok farklı dergide yazılar yazdı, dinsel Ortodoksluk karşısında "agnostiklerin" sözcüsü oldu. *Bir Agnostiğin Savunması* ilk olarak *Fortnightly Review* dergisinde, 1876 yılında yayınlandı.

İlk defa Profesör Huxley tarafından 1869 yılında kullanılan agnostik kelimesi genel kabul gördü. Bazen, Bay Herbert Spencer'ın bize söylediği kadarıyla, Hamilton ve Mansel'in doktrininden geliştirmiş olduğu felsefi teorisini ifade etmek için kullanıyor bu kelime. Bu teori hakkında bir fikir belirtmeyeceğim. Ben kelimeyi daha muğlak bir anlamda alıyorum ve kullanımının tartışmaların kibarlaştırılması konusunda bir ilerlemeyi gösterdiğine inanmaktan mutluyum. Eskiden entelektüel bir tartışmada rakip için kullanılan teolojik terim ateist idi – bu dünyadaki kazığın ve sonraki dünyada cehennem ateşlerinin tadını hâlâ biraz taşıyan ve ayrıca kısmen önemli bir yanlışlığı ima eden bir kelime. Dogmatik ateizm -Tanrı kelimesiyle ne ifade edilirse edilsin, Tanrı yoktur düşüncesi- en azından az rastlanan bir fikirdir. Diğer yandan agnostisizm zaten yaygın ve gün geçtikçe yayılan bir akide biçiminin gayet kesin biçimde takdir edilişini ima eder gözükmekte-

dir. Agnostik, insan zekâsının alanının sınırları olduğunu -kimse bunu inkâr etmemektedir- ileri süren kişidir. Ayrıca birçok teoloğun açıkça ifade ettiği gibi, bu sınırların en azından Lewes'ın "metampirik"[19] bilgi dediği şeyi kapsamadığını da ileri sürer. Daha da ileri giderek, teologların aksine, teolojinin de bu yasak alana girdiğini iddia eder. Esas mesele bu son iddiadan ortaya çıkmaktadır ve rakipler için bir lakap icat etme iddiasında olmasam da bu makalenin amacı açısından rakip ekolü gnostikler olarak tanımlamayı göze alabilirim.

Bir gnostik aklımızın bir anlamda deneyimin dar sınırlarının ötesine geçebileceğine inanır. Doğrulanamayacak ve deneyler ya da gözlemlerle doğrulanması gerekli olmayan gerçeklere ulaşabileceğimizi düşünür. Ayrıca, içerdiği gerçeklerle insanoğlunun en yüksek çıkarları için gerekli olan ve evrendeki karanlık bilmeceyi çözmemize bir anlamda yardım edecek bir bilgiye inanır. Herkesin kabul edeceği gibi tam bir çözüm bizim gücümüzü aşar. Ancak önemsiz bir kısmını oluşturduğumuz büyük düzeni uygun biçimde düşünebilmek için bir çerçeve oluşturmaya çalıştığımızda ortaya çıkan ve bizi rahatsız ederek şaşırtan şüphelere bazı cevaplar verilebilir. Şu veya bu düzenlemenin neden öyle olduğunu söyleyemeyiz; söyleyebileceğimiz şey, muğlak da olsa bazı cevapların var olduğu ve ancak onları bulduğumuzda tatmin olacağımızdır. Evrenin o yüce uyumu içindeki sarsıcı uyumsuzluklar yüzünden acıyı, ahmaklığı ve çaresizliği gördüğümüzde, her dürüst ve ciddi düşünürün zaman zaman yaşadığı gibi durumun gücümüzü aştığını görürüz; ancak bazen her şeyin iyi olacağına dair bir fısıltı duyabiliriz ve en güvenilir kaynaktan geliyormuş gibi ona güvenebilir, uyumsuzlukların ardında bir rüya değil, bir gerçeklik olduğunu kesin biçimde görmemizi engelleyen tek şeyin duyuların geçici engelleri olduğunu bilebiliriz. Bu bilgi teolojinin merkezi dogmasında vücut bulmuştur. Uyumun adı Tanrı'dır ve Tanrı bilinebilir. Bunu dürüstçe kabul edebilse kim bu inancı kabul ederek mutlu olmaz? Kötülüğün geçici, iyiliğin ebedi olduğunu; şüphelerimizin yok olmaya mahkûm sınırlar yüzünden mevcut olduğunu ve dünyanın aslında bize ne kadar karanlık gelirse gelsin, sevginin ve bilgeliğin vücut bulmuş hali olduğunu güven içinde söylemekten kim mutlu olmaz? Ama şu meşhur bilgi aldatıcı ise en kutsal sorumluluklar yüzünden olguları görmeye zorunlu değil miyiz? Kısa yolumuz hangi hipotezi seçersek seçelim karanlık. Her *ignis fatuus*'un[20] izinden, daha sağlam bir zemine mi, yoksa ümitsiz bataklıklara mı götürdüğünü düşünmeden yol almaya gücümüz yetmez. Rüyalar bir an

19 Ampirik, yani deneysel olarak elde edilebileceklerin ötesinde. (ç.n.)

20 Latince. Bataklıklardan çıkan gazların yanmasıyla görülen alev veya ışık. Aldatıcı umut anlamında kullanılır. (ç.n.)

için gerçeklerden daha keyifli olabilir ama mutluluk yaşamlarımızı gerçeklere uydurarak kazanılmalıdır. Varoluşun yükünü hisseden ve iyi niyetli tesellilerden dolayı acı çekenlerden hangisi bu tesellilerin en acı aşağılamalar olduğunu inkâr edebilir? Acı kötü değildir; ölüm bir ayrılık değildir; hastalık gizlenmiş bir nimettir. Karamsar olduğunu kabul edenlerin en kasvetli kurguları bile acı çekenlere bu nazik klişeler kadar işkence etmiş midir acaba? Dilimizde, kutsal bir dirilişe dair kesin ve emin bir umutla yapılan cenaze törenindeki konuşmadan daha keskin bir hiciv var mıdır? Samimi umutlardan vazgeçmek acı olabilir ama faydalıdır. Gerçeklerin gözüne baka baka onlara karşı gelmek için gösterilen bu düzensiz çabaları bastırmak biraz rahatlatıcı olabilir, yatıştırma amacıyla kullanılmaları acı verse bile.

* Leslie Stephen, *Bir Agnostiğin Savunması*, s. 1-4, 1893, G. P. Putnam's Sons.